

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MİLLÎ GÜVENLİK

Editör
Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya

TÜRK AKADEMİSİ
Siyasi Sosyol Stratejik Araştırmalar Vakfı

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA
TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MİLLÎ GÜVENLİK

Editör: Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya
Cumhuriyetin 100. Yılı Dizisi No.1
ISBN 978-605-71986-3-1
1. Baskı: Ekim 2023 (500 adet)

Yayın Hakları © TASAV, 2023

Tüm yayın hakları TASAV'a aittir. TASAV'dan izin alınmadan kitabın tümünün ya da bir kısmının herhangi bir yöntem ile basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

TÜRK AKADEMİSİ SİYASİ SOSYAL STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR VAKFI (TASAV)
Sertifika No: 49150

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara
Tel: +90 (312) 460 1779 • Faks: +90 (312) 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • editor@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı:

Vega Basım Hizmetleri – Bahadır Levendoğlu • Sertifika No: 43714
Necatibey Cad. Lale Sokak No: 21/A Çankaya-Ankara • +90 (312) 230 0723

Yazarlar

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

*Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
yalcinsarikaya@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4164-8028*

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

*Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu
Uluslararası İlişkiler Bölümü
mesahin@kho.msu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0142-6666*

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

*İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü
rkkaraca@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7418-3466*

Prof. Dr. Serhat ERKMEN

*Altınbaş Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
serhat13@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0470-5257*

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU

*İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
arif.bagbaslioglu@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8603-5014*

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

*Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi
gokmenkiloglu@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3161-1907*

Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ

*Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
ayhan.yilmaz@samsun.edu.tr
ORCID: 0000-0002- 0597-6884*

Prof. Dr. İsmail ŞAHİN

*Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
isahin@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3144-7844*

Bilgay DUMAN

*Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, ORSAM Irak Çalışmaları Koordinatörü
bilgay.duman@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9550-3836*

Adil ZİNEELABDİN

*Selçuk Üniversitesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
ORSAM Irak Türkmen Çalışmaları Araştırmacısı
adilsefer4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6189-3621*

Doç. Dr. Selim ÖZTÜRK

*Araştırmacı
selimthe4th@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3629-0989*

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

serkankekevi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6805-9821

Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi & Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

goktugsonmez@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5067-4693

Gökhan BATU

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)

batugokhanbatu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1366-2615

Dr. Erhan TÜRBEDAR

Uluslararası Türk Akademisi, Başkan Yardımcısı

eturbedar@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3981-6405

Dr. Emrah KAYA

Bağımsız Araştırmacı

dremrhkaya@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6873-8309

Doç. Dr. Serkan YENAL

Milli Savunma Üniversitesi

serkanyenal@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8188-5095

Doç. Dr. Muharrem Tuncay GENÇOĞLU

Fırat Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,

Makine Programı

mtgencoglu23@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8784-9634

İÇİNDEKİLER

İsmail Faruk AKSU / Sunuş	11
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / Giriş	15
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN <i>Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikasına Genel Bakış</i>	25
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA <i>Karabağ Zaferi: Türkiye Yüzyulundan Türk Yüzyulına</i>	45
Prof. Dr. Serhat ERKMEN <i>Türkiye-Suriye İlişkilerinin Yüzyılı: Sükûnet İstisna, Gerilim Kural</i>	61
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU <i>Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'nin NATO İçerisindeki Konumu: Genel Bir Değerlendirme</i>	83
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU & Doç. Dr. Ayhan N. YILMAZ <i>Kendi Hikâyesi Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Kamu Diplomasisi</i>	109
Prof. Dr. İsmail ŞAHİN <i>Kıbrıs Türklerinin 100 Yıllık Varoluş Mücadelesi: Kimlik, Direniş ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Bir İnceleme</i>	149
Bilgay DUMAN & Adil ZİNEELABDİN <i>Türkiye'nin Yüz Yılında Irak Politikası ve Türkiye – Irak İlişkileri</i>	169

Doç. Dr. Selim ÖZTÜRK <i>Türkiye'nin Krizleri, Tehditleri, Eksen Değişimleri</i>	203
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ <i>Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmek</i>	225
Doç. Dr. Göktağ SÖNMEZ & Gökhan BATU <i>100. Yılda Türkiye Cumhuriyeti'nin Terör ve Terörizmle Mücadelesinin Genel Değerlendirmesi</i>	257
Dr. Erhan TÜRBEDAR <i>Türkler ve Balkanlar: Geçmişin Işığında Türkiye'nin Balkanlar Politikasını Anlamak</i>	291
Dr. Emrah KAYA <i>Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Stratejik Özerklik Arayışı ve Latin Amerika</i>	347
Doç. Dr. Serkan YENAL <i>Çevre Sorunları ve Türkiye'ye Olan Etkileri: Çok Faktörlü Bir Değerlendirme</i>	375
Doç. Dr. Muharrem Tuncay GENÇOĞLU <i>Toplumsal Dönüşüm Aracı Olarak Kuantum Hesaplama ve Siber Güvenlik</i>	393

SUNUŞ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "en büyük eserim" dediği Cumhuriyetimizin kuruluşunun yüzüncü yılına ulaşmanın gurur ve mutluluğu içerisindeyiz. Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıllık Türk devlet tarihinin istiklal mücadelesinin ardından büyük bir ruh ve şevkle yükseltilmiş zafer burcudur. Türk milletinin Mustafa Kemal öncülüğünde yürüttüğu Millî Mücadele'den kesin bir zaferle çıkışının üzerinden geçen 100 yıl içerisinde gelişerek ve güçlenerek dünyanın en saygın ülkelerinden biri olmayı başaran Türkiye, demokratik gelişimi, güçlü ekonomisi, doğal ve beşerî kaynak potansiyeli ile geleceğin süper güçlerinden biri olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.

Millî Mücadele ile başlayan, TBMM'nin açılmasıyla ve Cumhuriyetin ilanıyla hareketlenen siyasî, askerî, hukukî, ekonomik, sosyal ve teknolojik dönüşüm ve kalkınma hamleleri, toplum hayatının her alanında ve idarî sistemde önemli ve hızlı bir gelişme sürecinin dinamiklerini oluşturmuştur. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında başlayan geniş kapsamlı kalkınma hamleleri, yüz yıl boyunca bazen hızlı bazen yavaş ama süreklilik içinde sürdürülmüş, aynı zamanda millî irade, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü esas alan demokratik gelişim süreci de ilerlemiş ve tüm alanlarda önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Cumhuriyet, tamamladığı bir asırda bilimden sanata, ziraatten ulaşıma, sağlıktan savunmaya her alanda büyük başarılarla imza atarken, Türk devleti uluslararası sistemdeki tüm kırılmalara, sarsıntılara, krizlere ve Anadolu'nun etrafındaki sayısız ihtilaflara rağmen mevcudiyetini ve bütünlüğünü korumakla kalmamış başka milletlere ve devletlere kimi zaman örnek kimi zaman da umut olmuştur.

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) olarak; Türk milletinin gelişimine ve yükselmesine katkı sağlamak, sosyal ve entelektüel beslenmeye takviyede bulunmak, kazanımlarıyla birlikte Cumhuriyetimizi yarınlara daha güçlü bir şekilde taşımak ve ilelebet pâyidar kılmak inanç ve iradesiyle kalıcı eserler oluşturmayı amaçladık. Bu doğrultuda, Türkiye'nin tarihi ve kültürel müktesebatını, bölgesel ve küresel gelişmeleri ve ülkemizin önünde duran fırsat ve riskleri göz ardı etmeden gelecek vizyonu oluşturabilecek yeni fikir ve politikaları gün ışığına çıkarmak gayesiyle, "Cumhuriyetin 100. Yılı" adında bir kitap dizisi oluşturarak Türkiye'nin bir asırlık gelişim sürecini tahlil etmeye gayret ettik.

Odak noktası "Lider Ülke Türkiye" vizyonu olmak üzere, Türk tarih ve kültür hayatına, siyasî, askerî ve hukukî alana ilişkin gelişmeler, dış politika, güvenlik, ekonomik ve sosyal sektörler gibi farklı disiplinlerde alanında uzmanlaşmış akademisyenlerce hazırlanan makalelerden oluşan kitaplarımızda; tarihî süreç analizi yanında daha gelişmiş, müreffeh bir Türkiye'ye erişilmesini ve ülkemizin küresel ölçekte belirleyici olmasını mümkün kılacak yeni fikir ve politikalar da irdelenmiştir.

İnancımız odur ki Cumhuriyetin kazanımları ile Türkiye'nin önü açık, ufku aydınlıktır. Türkiye'nin, sahip olduğu maddî ve kültürel sermaye unsurları ile manevî değerleri, köklü devlet tecrübesiyle ortaya koyacağı vakur duruş, her zaman itibar görmesini ve sözünün dinlenir olmasını sağlayacaktır. Türkiye, küresel düzeyde söz sahibi, siyasî, ekonomik ve diplomatik alanda belirleyici bir güç olacaktır.

Bu düşüncelerden hareketle, "Cumhuriyetin 100. Yılı" dizisi içinde değerli bilim insanı Sayın Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA'nın editörlüğünde hazırlanan, "Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikası ve Millî Güvenlik" başlıklı bu kitap, Cumhuriyet döneminde uygulanan dış politika ve güvenlik politikalarına ilişkin değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Literatüre önemli katkı sunacağına ve referans bir eser olacağına inandığımız bu kitap, alanlarında temayüz etmiş değerli uzman ve bilim insanları Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA, Prof. Dr. Serhat ERKMEN, Prof. Dr. İsmail ŞAHİN, Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ, Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN, Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU, Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ, Doç. Dr. Serkan KEKEVİ, Doç. Dr. Selim ÖZTÜRK, Doç. Dr. Serkan YENAL, Doç. Dr. Muharrem Tuncay GENÇOĞLU, Dr. Erhan

TÜRBEDAR, Bilgay DUMAN, Gökhan BATU, Emrah KAYA, Adil ZİNEE-LABDİN’den oluşan güçlü bir akademik ve uzman kadronun çok kıymetli bilimsel çalışmalarıyla hazırlanmıştır.

Kitabın, okuyucu ve araştırmacılara yararlı olması ve yeni ufuklar açması dileğiyle, başta Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA olmak üzere eserin ortaya çıkmasında emek veren isimlerini zikrettiğimiz kıymetli bilim insanlarına, TASAV çalışanlarına ve kitabın hazırlanması ile yayınında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Bu vesileyle, *“Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.”* diyen Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ü, tüm kurucu kahramanları, aziz şehit ve gazilerimizi rahmet ve saygıyla anıyorum.

İsmail Faruk AKSU
TASAV Başkanı

GİRİŞ

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıllık Türk devlet tarihinin 20. Yüzyılda, İstiklâl Mücadelesinin ardından büyük bir ruh ve şevkle yükseltilmiş zafer burcudur. Aynı zamanda; dünyanın büyük beşerî ve maddi maliyetle geçirdiği Birinci Dünya Savaşı sonrasında yokluğa mahkûm edilmiş ve tükenmiş olan kudretli Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarından doğan ve Türk medeniyetinin yeniden inşa edilmesi anlamı taşıyan tarihî bir dönüm noktasıdır. Türk milletinin ezeli ve ebedi yurdu Anadolu'dan ve Balkanlar'dan sökülüp atılması için tertip edilen son hücumun bertaraf edilmesidir. Yüksek Türk kültürünün dünyaya bir daha ve yine şaşırtıcı bir kudretle "ben de varım!" dediğinin, Türk milletinin vatanına tüm varlığıyla sahip çıktığının kanıtıdır. Kuşkusuz bu diriliş, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî ve siyasi sahadaki üstün liderliği, Türk millî mücadelesinde ona omuz veren kadroların ve topyekûn Türk milletinin sayesinde olmuştur.

Cumhuriyet, tamamladığı bu asrı; bilimden sanata, ziraatten ulaşımaya, sağlıktan savunmaya her alanda büyük başarılarla doldurmuş, Türk devleti, uluslararası sistemdeki tüm kırılmalara, sarsıntılara, krizlere ve Anadolu'nun etrafındaki sayısız ihtilaflara rağmen mevcudiyetini, bütünlüğünü korumuş, hatta başka milletlere ve onların devletlerine kimi zaman örnek, kimi zaman umut olmuştur.

Türkiye, bulunduğu coğrafi konum, tevarüs ettiği tarihi birikim ve sorumluluk nedeniyle çetin ve uzun bir yüz yılı geride bırakmıştır. Atatürk'ün vazgeçilmez birer düstur olarak ortaya koyduğu tam bağımsızlık ve milli egemenlik çerçevesinde inşa ettiği ilk yıllar, aynı zamanda içeride yeniden yapılanma ve kalkınma hamleleriyle sürdürülmüştür. İki savaş

arası dönemde bölgesel barışı ve işbirliğini önceleyen Türkiye, dönemin yüksek geriliminden en alt düzeyde etki almayı başarabilmiş, diplomasi sahasında güçlenmiş ve belirsizlikler karşısında sağlam durmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte uluslararası sistemin durumu iyi değerlendirilerek Misak-ı Milli içinde olan İskenderun Sancağı yeniden sınırlarımıza dâhil edilmiştir. Komşu devletler başta olmak üzere diğer tüm aktörlerle karşılıklı egemen eşitlik çerçevesinde dostane ve saygın ilişkiler kurulmuştur. Savaşa Türkiye'yi dâhil etme çabaları da sonuna kadar bertaraf edilmiş ve fiili olarak savaşa girilmeksizin süreç tamamlanmıştır. Savaş sonrası dönemde Türkiye, iki kutuplu sistemde Batı bloğundan yana tavır almış ve Stalin SSCB'sinin yayılcı tutumu karşısında NATO üyeliğini tercih etmiştir. Zarureti tartışılrsa da, bu üyeliğin temini için ağır bir bedel de ödemiştir. Ancak NATO ittifakının büyük ortaklarından aynı iyi niyet ve ittifak sadakatini görmeyebileceğini anlaması için Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs meselesi adeta bir turnusol kâğıdı işlevi görmüştür.

Kıbrıs Türklerinin varlıkları ve geleceği konusunda, tüm faktörlere rağmen gerçekleştirilen Barış Harekâtı ile sistemin oyuncularına, Türkiye'nin gerektiğinde güç kullanmaktan çekinmeyen bir devlet olduğu ihtar edilmiştir. 1980'li yıllar, Türkiye'nin ASALA, PKK ve diğer terör örgütleriyle mücadelesi yanında, çatırdamakta olan iki kutuplu yapıya da hazırlık yapması gereken yıllardı. Ancak uluslararası terörizmle mücadele ve Türkiye'nin iç siyasal istikrarsızlıkları buna çok da imkân vermemiştir. 1990'larda ise başlangıç için dahi sınırlı sayılabilecek araçlarla, hem Balkanlar, hem Karadeniz havzası, hem de Kafkasya ve Türkistan'daki gelişmelere kaynak ve ilgi ayırmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin batısında ve doğusunda kendisine açık ve potansiyeli yüksek bir coğrafya adeta gün yüzüne çıkarken, aynı zamanda kırılmalıklar da kısa sürede bir çatışma hâlesi oluşturmuştur. Bosna, Kosova, Çeçenistan, Osetya, Abhazy, Karabağ çatışmaları yıkım, işgal, göç ve diğer felaketlerle örülü bir yakın çevre meydana getirmiştir. 1990'daki Birinci Körfez Savaşı, Irak'ta meydana getirdiği boşluk nedeniyle Türkiye'nin terörle mücadelesini daha da güç hale getirmiştir. Türkiye bunlara rağmen ne terörle mücadeleden ne de dış politikanın ağır gündeminde yakın çevresindeki veya tarihî coğrafyasındaki olaylara ilgi göstermekten geri durmamıştır.

Bu hamlelerine rağmen, Türkiye'nin uzun yıllar, dış politikada hak ettiği ve/veya arzu ettiği hamleleri gerçekleştiremediğini de ifade etmek gere-

kir. Türkiye'nin potansiyelini bilen ve başarısını istemeyen devletlerin boş durmamaları da bunda önemli bir etken olmuştur. 1990'ların sonlarından itibaren dış politikada daha otonom bir yol arayışı kendisini hissettirmiş, 2000'li yıllarda bu yöndeki adımlar daha görünür hale gelmiştir. 2000'li yıllarda terörle mücadele, Kıbrıs meselesi, Irak ve Suriye ile ilişkiler, sözde Arap Baharı, Karabağ gibi konularda yapılan bir takım ciddi hataların yüksek maliyetine rağmen 2015'ten itibaren dış politikada aşamalı ama açısı yüksek bir dönüşüm başlamıştır. Cumhuriyetin 100. yılına giden yolda hızla bazı yaralar kapatılmaya, zorunlu güvenlik adımları atılmaya, riskler üstlenilmeye ve içeride millî birlik tesis edilmeye başlanmıştır. Böylelikle kısa sürede Doğu Akdeniz'den Güney Kafkasya'ya uzanan sahada yeni bir güç temerküzü sağlanmıştır. Bir giriş yazısında tamamına değinilmesi mümkün olmayan bu hayatî gelişmelerin daha iyi anlaşılması gerektiğini değerlendirmekteyiz.

Türk milletinin aydınlık yüzünü temsil etmek, gelişime ve ilerlemeye mümkün olduğunca ışık tutmak, sosyal ve entelektüel beslenmeye takviyede bulunmak isteğinde olan TASAV'ın Cumhuriyetimizin 100. Yılı Dizisi kapsamında yayımlanan bu ciltte, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ve güvenlik konuları konu edinilmiştir. Elbette Türk dış politikasına ilişkin tüm hususları tek bir ciltte toplamak mümkün değildir. Ancak öne çıkan başlıkları, yeni yüzyılda daha fazla gündeme gelmesi muhtemel konuları ele almak TASAV için bir zaruret olarak görülmüş ve bu kitapta hülasa edilen değerli araştırma ve değerlendirmeler ortaya çıkmıştır.

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN, "Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikasına Genel Bakış" başlıklı çalışması ile esasen bu cildin konusuna ilişkin bir toparlama gerçekleştirmiştir. Bu itibarla okurun önce bu yazıyı okumasında yarar gördük. Türk dış politikasını evreler halinde ve çok öz olarak takdim eden bu çalışmada ŞAHİN, uluslararası sistem temelli bir analiz sunmakta, Türkiye'nin "kürre-yi arz" da siyasi olarak nerede bulunduğu tarihsel bir perspektiften ışık tutmaktadır.

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA, "Karabağ Zaferi: Türkiye Yüzyılından Türk Yüzyılına" başlıklı bölümde, 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtaran zaferiyle sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı (veya 44 Günlük Savaş) ile bu zaferin Türk dış politikasının bilhassa doğuya dönük yüzünde meydana getirdiği ivmeye dikkat çekmektedir. 1990'ların başından itibaren Türkiye'nin Avrasya bölgesine yönelik

siyasetinde bir tür tıkanmaya neden olan bu sorunun güç yoluyla çözümlü, bu süreçte Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin rolü ve bunun Türk Dünyasına yansımaları şüphesiz önümüzdeki yıllarda konuşulmaya, değerlendirilmeye devam edecektir. KARACA'nın bu çalışmasında da ifade edildiği üzere, Karabağ zaferi, Türk Yüzyılı için adeta bir işaret fişegi niteliğindedir.

Türkiye'nin münhasıran Arap-İsrail uyuşmazlığı, Irak, Suriye ve Lübnan konularında yetmiş, sahayı bilen seçkin akademisyenlerinden Prof. Dr. Serhat ERKMEN, "Türkiye Suriye İlişkilerinin Yüzyılı: Sükûnet İstisna, Gerilim Kural" başlıklı bölümde, Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip olduğu komşusu Suriye ile ilişkilerini başlangıcından bugüne doğru, muhtelif boyutlarıyla değerlendirmektedir. Suriye'nin özellikle 2012 yılından itibaren içine girdiği kaos ortamı ve Türkiye'nin millî güvenlik öncelikleri arasındaki müstesna yeri, bu çalışmayı tarihsel açıdan olduğu kadar güncel açıdan da önemli kılmaktadır.

Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, "Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin NATO içerisindeki Konumu: Genel Bir Değerlendirme" başlıklı bölümde, Türkiye'nin neredeyse kuruluşundan itibaren üyesi bulunduğu NATO içindeki konumunu hem uluslararası güvenlik perspektifinden hem de Türk dış politikası zaviyesinden incelemektedir. Bu çalışmada, NATO'nun kuruluş amacı, gelişim serencamı ve Türkiye-NATO ilişkileri çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. NATO'nun kurumsal yapısı ve zaman içinde işlevinde ve görev sahasında meydana gelen değişimler de analize tâbi tutulmaktadır. NATO üyelerinin diğer müttefikleriyle farklılaşan güvenlik yaklaşımları, kendisini Türk dış politikası bağlamında da açıkça gösterdiği için bu bölümün ayrıca anlam kazandığı ifade edilmelidir.

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU, Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ ile birlikte kaleme aldıkları "Kendi Hikâyeni Anlatmak: Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Kamu Diplomasisi" başlıklı çalışmada, uluslararası ilişkilerde görece yeni bir kavram olan ancak esasında "dış politikada propaganda" biçimiyle öteden beri bilinen, sınırları ve içeriği genişlemiş olan "kamu diplomasisi" konusuna odaklanmaktadır. Çalışma oldukça kapsamlıdır ve kamu diplomasisine ilişkin tüm unsurları kısaca ve anlaşılır biçimde sunmaktadır. Türkiye'nin kamu diplomasisi alanındaki tecrübesini, eksikliklerini, başarılarını ve potansiyelini ortaya koyan bu bölüm, hem

iletişim, hem siyaset bilimi hem de uluslararası ilişkiler alanında çalışanlar için çok yönlü çıktılar sunmaktadır.

Prof. Dr. İsmail ŞAHİN'in, "Kıbrıs Türklerinin 100 Yıllık Varoluş Mücadelesi: Kimlik, Direniş ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Bir İnceleme" başlıklı çalışması, Doğu Akdeniz'in her geçen gün artan ve toplumsal olarak maalesef yeni yeni anlaşılan önemi çerçevesinde mutlaka okunması gereken bir eserdir. Bugün adada neden bölünmüşlük olduğunu, bunun neden geri dönülmesi imkânsız bir nihai nokta olduğunu, bu çalışmada ortaya konulan tarihsel süreç ile daha iyi anlamak mümkündür.

TASAV çalışmalarına daha önce de önemli katkılar sunmuş olan, Türkiye'nin seçkin Irak uzmanlarından Dr. Bilgay DUMAN'ın Adil ZİNE-ELABDİN ile birlikte kaleme aldığı, "Türkiye'nin Yüz Yılında Irak Politikası ve Türkiye-Irak İlişkileri" başlıklı çalışmada esasen problemli bir konuya tarihsel perspektiften bakan ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirmektedir. Musul Meselesi olarak kayda geçen ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren önemli bir dış politika başlığı olan Irak sınırımızın teşekkülünden alıp bugünlere kadar konuyu işlemekte, bu kapsamda, terör, sınır güvenliği, Irak Türkmenleri, Kerkük gibi pek çok hususa ışık tutmaktadır. Bu bölüm önemlidir zira bugün Türkiye'nin en önemli dış ticaret partnerlerinden olan Irak, Türk dış politikası gündemindeki ayrıcalıklı yerini olumlu ve olumsuz yönlerle koruyacak gibi görünmektedir.

Doç. Dr. Selim ÖZTÜRK, "Türkiye'nin Krizleri, Tehditleri, Eksen Değişimleri: Altı Vakanın İncelenmesi: Erken Dönem Doğu İsyanları, II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Talepleri, Johnson Mektubu, Afyon Krizi, Kıbrıs Harekâtı ve 1975 Silah Ambargosu" başlıklı çalışmasında, Türk dış politikası açısından önem arz eden, seçilmiş altı olay üzerinden kapsamlı ve analitik bir değerlendirme yapmaktadır. Bu olaylardan dördü doğrudan Kıbrıs meselesi ile bağlantılı olup ağırlıkla Türk-Amerikan ilişkilerini ilgilendirmektedir. Öztürk'ün bu çalışması, günümüzde zaman zaman nükeseden Türk-Amerikan ilişkilerindeki derinleşmiş krizin ve güvensizliğin anlaşılması bakımından da önemlidir.

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmek" başlıklı çalışmasına Dede Korkut hikâyelerine yaptığı atıfla başlamakta, buradaki metafora uygun biçimde, terörle mücadelenin sabır ve güç gerektirdiği

gerçeğinden hareketle Türkiye'nin tecrübesini tahlil etmektedir. Dünyanın ve Türkiye'nin yaşadığı terörizm saldırılarını "dalga"lar halinde bölümlendirerek inceleyen çalışma, Cumhuriyet tarihimizde böylesine önemli bir süre varlık gösteren farklı türlerdeki terör faaliyetlerinin Türkiye'nin dış politika sorunları ile ve rakiplerinin çıkarları ile ilişkisine de dikkat çekmektedir.

Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ'in Gökhan BATU ile birlikte kaleme aldığı "100. Yılda Türkiye Cumhuriyeti'nin Terör ve Terörizmle Mücadelesinin Genel Değerlendirmesi" başlıklı bölüm, uluslararası güvenlik başlığı altında giderek bağımsızlaşan terörizm incelemeleri kapsamında kaynak oluşturacak nitelikte bir çalışmadır. Yazarlar, Türkiye'nin maruz kaldığı uluslararası terörizmi, öne çıkan örgütler bağlamında hem okur bilgisine sunmakta, hem de bu örgütlerin motivasyonları, indoktrinasyonları, dış destekleri hakkında bilgi vermektedirler. Ayrıca bölüm, terörün Türkiye'ye maliyetine ilişkin çarpıcı verileri de tahlil etmektedir.

Dr. Erhan TÜRBEDAR, "Türkler ve Balkanlar: Geçmişin Işığında Türkiye'nin Balkanlar Politikasını Anlamak" başlıklı çalışmasında Osmanlılar'ın Balkanları fethinden başlayan tarihsel bir takdim ortaya koymaktadır. Osmanlı devletinin Balkanlar'daki gerilemesine müteakip Cumhuriyet devrine kadar yaşanan Balkanlar merkezli gelişmelerin Türk siyasi tarihi açısından özel önemi de malumdur. Bu itibarla yazar, hem öz bir hem Balkan tarihi sunmakta hem de sahayı Türkler ve Türkiye bakımından incelemektedir. Yazara göre barış içinde ve istikrarlı Balkanlar Türkiye'nin öncelikli çıkarlarından ve bugün de Türkiye bölge siyasetini bu barış perspektifiyle sürdürmektedir.

Dr. Emrah KAYA, "Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Stratejik Özerklik Arayışı ve Latin Amerika" başlıklı çalışmada yoğun ve hareketli yakın çevre gündemi içinde çok fazla öne çıkmayan, ancak diplomatik ilişkilerin geçmişi ve gelecekteki potansiyel bağlamında önem taşıyan farklı bir coğrafyayı ilgilermize sunmaktadır. Meksika'dan Arjantin ve Şili'ye kadar olan coğrafya Latin Amerika biçiminde tarif edilir ki aslında bahse konu yer ABD ve Kanada dışında, kıtanın tüm geriye kalanıdır. Sosyal ve ekonomik açıdan Türkiye ile benzerlikler içeren, tarihsel açıdan ise oldukça farklı yönleri bulunan Latin Amerika, Türk dış politikası araştırmaları içinde sıkça rastlanan bir araştırma sahasına dönüşmemiştir. Ancak hem teknoloji, iletişim ve ulaşımındaki gelişmeler hem de yakın

dönemde bu kıtanın devletlerinde yaşanan siyasal olaylar o coğrafyaya Türkiye’de de bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Kaya’nın kaleminden çıkan bu çalışma, okurlar için etraflı bir tahlil içermektedir.

Doç. Dr. Serkan YENAL, “Çevre Sorunları ve Türkiye’ye Olan Etkileri: Çok Faktörlü Bir Değerlendirme” başlıklı bölümde, Türkiye’nin çevre sorunlarına ilişkin bir genel değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Yazara göre çevre sorunları günümüzde anlamı değişen ve genişleyen yeni güvenlik kavramı bağlamında görülmeli ve değerlendirilmelidir. Farklı güvenlik teorilerinde artık daha görünür biçimde işlenen çevresel güvenlik başlığının Türkiye açısından da anlamlı olduğunu değerlendiren yazar, iklim değişikliği, erozyon, biyoçeşitlilik azalması, orman kaybı gibi gruplar dâhilinde muhtelif sorunlara işaret etmektedir.

Doç. Dr. Tuncay GENÇOĞLU, “Toplumsal Dönüşüm Aracı Olarak Siber Güvenlik ve Kuantum Hesaplama” başlıklı bölümde, güvenlik çalışmaları içinde oldukça yeni olan bir sahaya ışık tutmaktadır. Bu anlamda, önümüzdeki 10 yılda pek çok sektöre ve alana dokunacağı ve onları kökten değiştireceği tahmin edilen kuantum sektörü hakkında öz bilgi verilerek; kuantum bilgisayar, kuantum hesaplama, büyük veri problemi gibi hususlar irdelenmekte ve bunların siber güvenlik bağlamında değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yazarın çalışması bu konuda Türkiye için belli başlı öneriler de içermektedir.

TASAV’ın cumhuriyetimizin 100. yıldönümünde gerçekleştirdiği bu bilim ve kültür hizmetine katkıda bulunmak bu çalışmanın paydaşları açısından şeref ve kıvanç vericidir. Umulur ki, Türk dış politikasına ilgi duyan tüm okurlar bu çalışmadan yararlanırlar. Ve umulur ki, Türkiye Cumhuriyeti ikinci yüzyılında lider ülke ve süper güç olarak uluslararası sistemde barış ve huzur inşa eden bir devlet sıfatıyla Türk Dünyasına başçılık eder.

**CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA
TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE
MİLLÎ GÜVENLİK**

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Giriş

Yüz yaşını deviren Türkiye Cumhuriyeti, geride kalan süre içerisinde ekonomi, teknoloji, sanayi ve daha pek çok alanda büyük atılımlar gerçekleştirmiş ve nihayetinde dünyanın en büyük 20 ekonomisi¹ arasında yer almayı, ordusunu da en güçlü 10 ordudan biri² yapmayı başarmıştır. Dolayısıyla güçlü bir devlet inşası açısından cumhuriyet, Türk milletine önemli kazanımlar sağlamayı başarmıştır. Ancak cumhuriyetin tek başarısı sert güç kullanımında yatmamaktadır. Türkiye yumuşak güç bakımından da dünyanın önde gelen ülkeleri arasında kabul edilmektedir ki bu duruma gelmesinde diplomatik gücü en önemli etmendir. Nitekim Türkiye'nin diplomatik gücü de tıpkı silahlı kuvvetleri gibi dünyada ilk 10 arasında gösterilmektedir.³ Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun tecrübesinin genç cumhuriyet tarafından benimsenerek daha da ileri götürüldüğüne dair önemli bir delildir. Dolayısıyla cumhuriyetin eğitim, sağlık, ekonomi gibi kazanımlarının yanında diplomatik kazanımları da yüz yıllık tarihi içerisinde önemli yer tutmaktadır.

1 The World Bank, GDP (current US\$). The World Bank Data, 2023, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true&year_high_desc=true.

2 Global Fire Power, 2023 Military Strength Ranking, Global Fire Power, 2023, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.

3 The Soft Power 30, Engagement Ranking 2019, The Soft Power 30, 2023, https://softpower30.com/?-sort_by=engagement.

Bu noktada elbette dış politikada başarının ölçüsünün ne olduğu tartışma konusudur. Uluslararası ilişkiler disiplini bu konuda güç maksimizasyonu,⁴ uluslararası sistemdeki pozisyonunu devam ettirmek,⁵ barış temin etmek⁶ gibi farklı amaç ve kıstaslar tanımlamış olmakla birlikte en genel haliyle riski en aza indirerek çıkarları maksimize etmek olarak tanımlanabilir. Günün sonunda devletin varlık amacı güvenliği sağlamak olduğu için riskten kaçınmak ve güç maksimizasyonu sağlamak temel çıkarlar olarak tanımlanabilir. Güç maksimizasyonu askerî kapasitenin artması ile geliştirilirken riski en aza indirmek etkini bir dış politika uygulamakla mümkün hale gelmektedir. Türkiye de cumhuriyet tarihi boyunca her ikisini birden kimi zaman askerî gücünü ön plana çıkararak kimi zaman sa diplomatik gücü sayesinde Ortadoğu ve Balkanlar gibi çatışmaların yoğun olduğu bir coğrafyanın ortasında kalmasına rağmen güvenliğini sağlamayı başarmıştır. Daha da önemlisi, Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği ile doğrudan kara sınırı olmasına rağmen sıcak çatışma yaşamamayı da başarmıştır. Böylesine bir ortamda barışı ve istikrarı koruyabilmiş olması Türk dış politikasını gerek uluslararası siyasette gerekse de akademik yazında önemli kılmaktadır.

Nitekim Türkçe uluslararası ilişkiler literatüründe en fazla çalışma Türk dış politikası (TDP) alanında yapılmıştır. TDP alanında gerçekleştirilen çalışmaların içeriğinde ise ağırlığın jeopolitik ve iç etkenlerde, dönem olarak ise Kurtuluş Savaşı, Lozan süreci ve Atatürk döneminde olduğu göze çarpmaktadır.⁷ Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya ve yakın çevresindeki çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda, jeopolitik çalışmaların ön plana çıkması beklenen bir sonuçtur. Benzer şekilde işgal altındaki bir hükümet olmasına rağmen gösterilen diplomatik başarılar, Birinci Dünya Savaşını tam anlamıyla bitiren Lozan süreci ve nihayetinde iki savaş arası dönemde yakın çevresinde istikrar sağlayan Atatürk dönemlerinin de geleneksel dış politikaların ötesinde gelişme göstermesi söz konusu önemlerin incelenmesini gerekli hale getirmektedir. Bunların dışında Türkiye'nin farklı dönemlerde geliştirdiği ilişkilere göre de

4 John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W Norton&Company, 2001.

5 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Menlo Park: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

6 Bruce Russett, "Liberalism", Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

7 Mustafa Aydın, Erdem Denk, Kudret Özersay, *Türk Dış Politikası Kaynakçası: 1923-2000*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, s. 33.

kimi zaman gelişen literatürler bulunmaktadır. Örneğin AB ile ilişkilerin yoğun olduğu 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türkiye - AB ilişkileri ile ilgili çalışmaların sayısı artarken 2010'lu yıllarda Türkiye - Ortadoğu ilişkilerinin daha fazla incelendiği göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, önceki çalışmaların genel bir özeti niteliğinde olmak üzere 100. yılına giren Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının genel görünümü ele alınıp muhasebesi yapılacaktır. Çalışmada uluslararası siyasetin Türkiye'ye etkisi ve TDP'nin genel dış siyasi ortamlara nasıl kolayca uyum sağladığı ve güvenliğini koruduğu gösterilecektir. Dolayısıyla TDP literatüründeki yaygın kullanımın aksine iç gelişmeler değil dış gelişmeler tarihi referans noktaları olacaktır.

1. İki Savaş Arası Dönem

1.1. Uluslararası Sistemin Genel Durumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemi siyasi tarihçilerin iki savaş arası dönem olarak adlandırdığı yıllara denk gelmektedir. Söz konusu dönem, adından da anlaşılacağı üzere iki dünya savaşı arasındaki yirmi yıllık süreci (1919-1939) kapsamaktadır. Alman, Avusturya-Macaristan ve Türk İmparatorluklarının dağıldığı, itilaf devletlerinin ise savaşı kazanmalarına rağmen güç kapasitelerinin düştüğü, daha basit şekilde ifade etmek gerekirse bir "Pirus Zaferi" kazandıkları, bu yirmi yıllık süreç kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Herhangi bir baskın gücün olmamasından dolayı uluslararası sistemin yapısının bu dönemde tıpkı savaş öncesi gibi çok kutuplu olduğu söylenebilir.⁸

İlk on yıllık süreç görece barış dönemi olarak kabul edilmektedir. Zira 1929 yılına kadar geçen sürede Kurtuluş Savaşı dahil çeşitli yerel savaşlar olmakla birlikte büyük devletlerin birbirleriyle savaşmadığı, bilakis silahsızlanma çabalarının öne çıktığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Milletler Cemiyeti'nin kurulması, Locarno Antlaşması, Kellogg-Briand Paktı gibi silahsızlanmayı amaçlayan bir dizi gelişme dönemin özelliğini yansıtmaktadır. Savaş sonrasında her ne kadar üretim pek çok ülkede azalmış olsa da ticaretin geliştirilmeye çalışılması ve işbirliği arayışları da

8 Tarık Oğuzlu, Ahmet Kasım Han, "Making Sense of Turkey's Foreign Policy from the Perspective of Neorealism", *Uluslararası İlişkiler*, 2023, C. 20, S. 78, 2023, s.63

1920’li yıllar boyunca tercih edilen politikalarıdır. Bu noktada elbette ki tarafların uzun süren topyekûn bir savaştan yorgun düşmesi büyük devletlerin böylesi bir tavır almasında en önemli etken olmuştur. Zira savaştan yorgun düşmelerine rağmen Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki rekabet bu dönemde de devam etmiştir.

1929 Büyük Buhranı ile başlayan ikinci on yıllık süreç ise tam tersi olarak, silahlanmaların ve içe kapanmaların kıta Avrupası’nda yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Daha da önemlisi, Birleşik Krallık hariç Avrupa ülkelerinin önemli kısmı otoriter ve totaliter rejimlere dönüşmeye başlamış, böylece 1920’li yıllar boyunca devam edebilen barış arayışı sona ermiştir. Almanya’nın Versailles Anlaşmasını ihlal etmesi, İtalya ve Japonya gibi devletlerin saldırgan tutumları ve buna karşılık daimi barışı tesis etme umuduyla kurulan Milletler Cemiyeti’nin işlevsiz kalması 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren yeni bir savaşın ayak sesleri olarak yorumlanmıştır. Nitekim 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başlamış ve böylece uluslararası sistem tamamen dönüşüme uğramıştır.

Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarına tekabül eden iki savaş arası dönem, herhangi bir büyük devletin baskın gelemediği çok kutuplu yapıda olmuştur. İlk dönemi görece barış içerisinde geçerken ikinci dönemi askerî kapasitelerin arttırılmaya başladığı ve yayılmacılığın görülmeye başladığı bir dönem olmuştur.

1.2. Türk Dış Politikası

Avrupalı devletler savaşın yaralarını 1919 yılından itibaren sarmaya başlarken Türkiye için bu tarih Lozan antlaşmasına kadar ertelenmiş ve ancak genç cumhuriyet ile birlikte gerçekleşmeye başlamıştır. Cumhuriyet, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından itibaren kesintisiz on yıl süren savaşlar neticesinde sosyo-ekonomik olarak önemli eksiklerle kurulmuş olmasına rağmen gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse de cumhuriyetin ilk yıllarında dünya siyasetini yakından takip etmeyi ve bunun parçası olmayı başarmıştır. Dönemin çok kutuplu yapısı Millî Mücadele yıllarından itibaren Atatürk ve Ankara yönetimi tarafından iyi takip edilmiştir. Nitekim söz konusu dönemde “Batılı devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanma politikası başarılı bir şekilde yürütülerek İn-

giltere'nin yalnız kalması sağlanmıştır".⁹ Gerçekten de Türk ordusunun Büyük Taarruzu kazandığı sırada İngiltere, dominyonları dâhil kimseden destek bulamamış ve nihayetinde savaşı bitirmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin uluslararası sistemle uygun dış politikası cumhuriyetin ilk yıllarında, sınırlı ölçüde de olsa devam etmiştir. Zira yeni cumhuriyet, dünya savaşını esasında diğer devletlerden 4 yıl sonra tamamlamış, bu durum yeniden inşa sürecinin de görece olarak geç başlamasına yol açmıştır. Buna rağmen uluslararası gelişmelere kayıtsız kalınmamıştır. Kellogg-Briand Paktı dâhil olmak üzere silahsızlanma anlaşmalarına taraf olmuş, ebedî barışı hedefleyen pek çok konferansa katılmıştır.¹⁰ Dolayısıyla uluslararası sistemdeki görece barış havası Türk dış politikasına da yansımış, yeni cumhuriyet kısıtlı imkânlarına rağmen dünya siyasetinde aktif yer almaya çalışmıştır.

1929 Buhranı sonrasında ortaya çıkan uluslararası konjonktürü belki de en iyi değerlendiren ülkelerden biri Atatürk liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Zira daha önce de söylendiği gibi, devletler öncelikli olarak güvenliklerini korumak için riskleri en aza indirmenin yolunu ararlar. Genç cumhuriyet de 1929 sonrasında ortaya çıkan uluslararası ortamda bir yandan riski en aza indirmenin yolunu aramış diğer yandan ise savaşın yaralarını sarmış olmanın verdiği cesaretle sert gücü kullanarak revizyonist politikalar uygulamıştır. Yaklaşan savaşa karşı güvenlik hattı oluşturmak amacıyla Türkiye, yakın coğrafyasında yer alan ülkelerle güvenlik bölgesi oluşturmaya çalışmıştır. Batıda Balkan Antantı doğuda ise Sadabat Paktı sayesinde uluslararası sistemde istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle söz konusu dönemde Bulgaristan'ın artan toprak taleplerine karşı Balkanlar'da Alman istilasına kadar istikrar sağlanmıştır.

Bunun yanında Atatürk dönemi dış politikası literatürde yanlış bir değerlendirme neticesinde statükocu olarak tanımlanmış¹¹ olmakla birlikte esasında tam tersi olarak, revizyoncu politikaların sergilendiği bir dönem olmuştur. Atatürk dönemindeki iki önemli gelişme bunun en önemli delili olarak kabul edilebilir. Birincisi 1936 yılında imzalanan Montreux

9 Cemalettin Taşkıran, "Kurtuluş Savaşı Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi", Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Barış Platin, 2008.

10 Engin Berber, "1923-1938 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi", Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Barış Platin., 2008, s. 240

11 Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları., 2009, s. 46

Boğazlar Sözleşmesi ile Türk Boğazlarının tam egemenliğinin Türkiye'ye geçmesidir. Lozan Antlaşmasında uluslararası statüye bırakılan boğazların bu durumu hem Türkiye'nin hem de Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin güvenliğini tehlikeye atmaktaydı. Boğazların egemenliğinin Türkiye'ye iade edilmesi yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesinde Karadeniz'de güvenliğin sağlanması açısından elzemdi. Bu bakımdan genç cumhuriyet, uluslararası sistemde devamlılığı sağlamak amacıyla egemenlik alanını arttırmayı başarmıştır. Burada Türkiye'nin kendi çıkarını Sovyetler Birliği başta olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin çıkarlarıyla örtüştürme başarısını gösterdiği görülmektedir. İkinci önemli gelişme ise Hatay'ın anavatana ilhakıdır. Henüz cumhuriyet ilan edilmeden, Mart 1923 tarihinde Atatürk tarafından anavatana ilhak edilmesi hedeflenen Hatay, 1936 yılından itibaren gerek bölgedeki gerekse de uluslararası konjonktürdeki değişimlerden sonra Türk dış politikasının temel meselesi haline gelmiştir. Avrupa'da gerginleşen siyasi ortam, Fransa'yı Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da Türkiye ile dayanışma arayışına yöneltmiş, her ne kadar Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına sıcak bakmasa da Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın da Arnavutluk'u işgal etmeleri neticesinde¹² Türkiye'nin dirayetli tutumuna daha fazla direnememiş ve neticede meseleyi istediği şekilde çözmeyi başarmıştır.

Dolayısıyla genç cumhuriyet, uluslararası sistemdeki çok kutuplu yapıyı gerek Millî Mücadele sırasında gerekse de iki savaş arası dönemin özellikle sıcak zamanlarında kendi lehinde kullanabilecek şekilde güç dengesini kurmayı başarmıştır. Büyük devletlerin kendi aralarındaki çelişkileri kullandığı ve kendi çıkarıyla diğer devletlerin çıkarını örtüştürme maharetini gösterebildiği göze çarpan en önemli özelliktir.

2. İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş Dönemi

2.1. Uluslararası Sistemin Genel Durumu

İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin belki de en büyük trajedisi olmuştur. Savaşın sebepleri ile ilgili çalışmalar yaklaşık seksen yıldır hem uluslararası ilişkiler hem de tarih literatüründe önemli yer tutmaktadır. Savaş sırasında işlenen insanlığa karşı suçlar da sadece akademik literatürün

12 Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 35, 1996, s. 420-422

değil aynı zamanda uluslararası hukuk norm ve yapılagelişlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin dönüşümünde önemli yer tutmaktadır. Uluslararası siyasal sistemin dönüşümünü de aynı şekilde etkilemiştir. 1944 yılından itibaren savaşın dengesinin değişmesiyle birlikte müttefikler savaş sonrasında kurulacak düzenin nasıl olacağı ve nasıl işletileceği üzerinde çeşitli konferanslar gerçekleştirmişlerdir. Zira güç kapasitesinin artık Avrupa devletlerinde değil ABD’de olacağı belirginleşmeye başlamıştır.

Gerçekten de savaş sonrasında yıkılan Avrupa’yı imar ederek istikrarı sağlama görevini ABD üstlenmiştir. Zira neredeyse tamamen yıkılan Avrupa devletlerinin aksine Pearl Harbor baskını haricinde ülkesi saldırıya uğramayan ABD savaştan görece az kayıpla çıkarak üretim ve ticaret gerçekleştirebilecek tek devlet olarak kalmıştır. Böylece Avrupa’yı imar etme karşılığında uluslararası sistemi düzenlemesine müsaade edilen ABD hegemonyası ortaya çıkmış oldu.

Diğer yandan ise savaşta ciddi kayıp yaşamasına rağmen Nazi Almanya’sının mağlup edilmesinde önemi rol oynayan Sovyetler Birliği de diğer güç merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında müttefiklerle birlikte savaş sonrası düzenin tartışıldığı konferanslara katılmakla birlikte Batı sistemi içerisinde yer almayı reddetmiştir. Nitekim savaştan kısa süre sonra Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarında hak iddia etmesi ve Yunanistan İç Savaşı, 1947 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Truman tarafından Soğuk Savaş ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Böylece iki kutuplu sistem ortaya çıkmıştır. Bir tarafta ABD liderliğinde çok partili siyasal sistem ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen devletler yer alırken diğer yanda SSCB liderliğinde Komünist sistemi benimseyen devletler yer almıştır. Soğuk Savaş kendi içerisinde çeşitli dönemlere ayrılmakta ve pek çok olayı barındırmaktadır. Ancak özetle söylemek gerekirse Soğuk Savaşa damgasını vuran olay nükleer silahlanmadır ve kendi içerisindeki gerginlik ve yumuşamalar genellikle bununla alakalıdır. Söz gelimi Soğuk Savaş sıcak savaşın eşiğine getiren en kritik olay 1962 yılındaki Küba Füze Kriziyken yumuşama dönemi de benzer şekilde 1972 yılında Anti-Balistik Füze Anlaşmasının imzalanması olarak kabul edilmektedir. 1980 yılından itibaren ise ABD’nin Yıldız Savaşları projesini başlatmasıyla birlikte yeniden sertleşme başlamış ve nihayetinde 1991 yılında SSCB’nin silahlanma yarışını sürdüremeyerek dağılmasıyla sona ermiştir.

Dolayısıyla önceki dönemlerin aksine 1947 yılından itibaren uluslararası sistem ilk defa çift kutuplu yapıya bürünmüştür. Soğuk Savaş sırasında, ABD ve SSCB arasında veya NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasında doğrudan doğruya sıcak savaş yaşanmamış olmakla birlikte vekâlet savaşları ve askerî darbeler yoluyla üçüncü ülkelerde yaygın olarak çatışmalar gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş sadece iki büyük devlet arasında gerçekleşen bir rekabeti değil topyekûn bir bloklar arası mücadeleyi işaret etmektedir. Dolayısıyla üçüncü tarafların kararlarını ve politikalarını doğrudan etkilemiştir.

2.2. Türk Dış Politikası

Türk dış politikası İkinci Dünya Savaşı sırasında ve Soğuk Savaşta birbirlerinden tamamen farklı politikalar uygulamakla birlikte günün sonunda aynı amacı hedeflemiş ve bunu da başarmıştır. Her ikisinde de sıcak çatışmadan kaçınarak uluslararası sistemdeki pozisyonunu korumayı başarmıştır. Ancak bunu farklı politikalarla gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Türk Dış Politikası tarihinin belki de en önemli başarılarından biri ülkeyi İkinci Dünya Savaşından uzak tutmak olmuştur. Türkiye'nin o dönemdeki jeopolitik konumu göz önünde bulundurulduğunda böyle bir seçeneğin gerçekten diplomatik olarak sürdürülmesi oldukça zordur. Zira Türkiye savaşan taraflardan SSCB ile doğrudan sınır komşusuyken güneyinde de söz konusu dönemde Fransız manda yönetimi devam etmekteydi. 1940 yılından sonra da Yunanistan'ın İtalyan işgaline uğraması ve Bulgaristan'ın da Almanya tarafında savaşa katılmasıyla birlikte batıda mihver ordularıyla komşu hale gelmiştir. İran'ın da müttefik devletler yanında savaşa girmesiyle birlikte 1942 yılına gelindiğinde Türkiye'nin kara sınırı olan bütün ülkeler savaşın parçası haline gelmiş ve kendisi de her iki tarafın tam ortasında kalmıştır.

Savaş sırasında özellikle müttefiklerin Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekme çabası olmuşsa da İsmet İnönü öncelikli olarak SSCB ile karşı karşıya gelecek ya da Türkiye'nin işgal edilmesine yol açacak eylemlerden kaçınmış, Fransa ve İngiltere ile 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Anlaşmasının bu maddelerini ön plana çıkarmıştır.¹³ Bunun yanında Üçlü

13 Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, 2018, s. 434.

İttifak Anlaşmasının imzalanmasından maksadın Almanya değil İtalya olduğu vurgulanmış ve 1940 ile 1941 yıllarında Almanya ile iki tane saldırılmazlık anlaşması imzalanarak Bulgaristan sınırı güvence altına alınmıştır.¹⁴ Dolayısıyla Türkiye savaş sırasında öncelikli tehdit ve endişelerini göz önünde bulundurarak gerçekleştirdiği diplomasi sayesinde güvenliğini sağlamayı başarmıştır. Bu süreçte de dengeli siyaset takip edilerek Sovyetler Birliği veya Alman işgali engellenirken İngiltere ile de ilişkilerin bozulmamasına ihtimam gösterilmiştir.

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin daha önce tecrübe etmediği iki kutuplu düzen meydana getirmiştir. Buna rağmen Türkiye yeni sisteme uyum sağlamak zorlanmamıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaşta politikası da esasında önceki senelerde uygulanan denge politikası ve çıkarlarını büyük devletlerin çıkarları ile örtüştürme siyaseti üzerine oturmuştur. Ancak iki kutuplu sistemin yapısından dolayı Türkiye'nin bu dönemdeki tercihleri azalmış, diğer pek çok ülke gibi bir anlamda tercih yapmaya zorlanır halde kalmıştır. Nihayetinde NATO üyeliği ile birlikte batı ittifakı tercih edilmiştir.

Türkiye'nin NATO tercihi 70 yıl boyunca tartışılan en önemli konulardan biri olagelmıştır. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da artmış olmakla birlikte esasında Türkiye'de NATO şüpheliği 1950'li yıllardan beri bulunmaktadır.¹⁵ Ancak Türkiye'nin batı bloku içerisinde yer alması Soğuk Savaş döneminde tercihten ziyade mecburiyet haline gelmiştir. Zira Türkiye, 19.yüzyıldan beri Türkiye ve Türk Dünyası aleyhinde büyüyen Rusya/SSCB ile kara sınırı bulunmaktaydı. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği'nin boğazlar ile birlikte Kars ve Ardahan'ı talep etmesi yayılmacı politikalar uygulayacağını ve hedefinde Türkiye'nin olduğunun en önemli göstergesiydi. Bu şartlar, SSCB ile işbirliği geliştirme veya tarafsız kalma gibi seçeneklerin Türkiye açısından geçersiz hale getirmiş ve batı dünyasının içerisinde yer alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla 1952 yılından itibaren Türkiye resmen batı sisteminin bir parçası olmuştur.

Bu bakımdan Soğuk Savaş boyunca Türkiye, SSCB ile sınır komşusu olan tek NATO üyesi olmasının verdiği sorumlulukla ittifak bilincine ve ruhuna uygun hareket etmeye özen göstermiştir. Henüz resmen NATO

14 M. Nail Alkan, "1939-1949 Dönem Türk Dış Politikası: Almanya'nın Tutumu", Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2008*. Ankara: Barış Platin, 2008, s. 346-347.

15 Sinem Çelik, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de NATO Şüpheliği", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 25, 2023.

üyesi olmadan Kore Savaşına asker gönderilmesi, uluslararası platform ve konferanslarda NATO misyonlarına öncelik verilmesi, Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünün kabul edilmesi bunun en belirgin örnekleridir.

Buna rağmen Türkiye ve NATO'nun her zaman uyum içerisinde çalıştığı iddia edilemez ve bu noktada Kıbrıs meselesi önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs 1950'li yıllardan itibaren TDP'nin temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Türkiye söz konusu tarihten itibaren adanın iki kesimli federasyon olması gerektiği tezini savunurken Rum tarafı nüfus avantajından dolayı tek devlet olarak yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İngiltere ve Yunanistan ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 1960 yılında üç ülkenin garantörlüğünde bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak kısa süre içerisinde Türkiye'nin endişelerinde haklı olduğu ortaya çıkmış ve 1963 yılından itibaren adadaki Rumlar tarafından Türk topluma yönelik baskılar gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye'nin cevabı ise Türk-ABD ilişkilerindeki ilk pürüz olarak tarihe geçmiştir. Zira Türkiye, Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak amacıyla adada sert güç kullanabileceğinin emarelerini göstermesi üzerine meşhur Johnson mektubu yayınlanmıştır. Johnson kısaca Türkiye'nin adaya müdahale etmesi durumunda muhtemel bir Sovyet karşı müdahalesinde ABD'nin yardımcı olmayacağını belirtmiştir. Soğuk Savaş'ın en sert dönemine denk gelen bu olaylar karşısında Türkiye, ittifak içerisinde daha fazla sorun yaşanmaması için konuyu BM nezdinde çözmeye çalışmıştır. Ancak Kıbrıs Türklüğünün hakkını korumaya devam etmiş ve nihayetinde 1974 yılında yumuşama döneminde bu sefer bütün baskılara rağmen uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını kullanarak adaya müdahale etmiş ve KKTC'nin kuruluşuna giden süreci başlatmıştır.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye, bir yandan batı bloğunun Sovyetler Birliğine karşı rekabetine katkı sunarken diğer yandan liberal dönüşümle birlikte Avrupa'nın resmî parçası olma yoluna girmeye başlamıştır. Esasında 1959 yılında o zamanki adıyla Avrupa Ekonomi Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusuyla başlayan süreç, 27 Mayıs darbesi ve 1970'li yıllardaki şüpheli yaklaşımlarla yavaşlamıştı. 1987 yılında resmen üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'nin talebi 1989 yılında reddedilmiştir. Yine de Türkiye AB hedefinden vaz geçmemiştir. Zira Soğuk Savaş sürecinde her ne kadar Türkiye'nin politik ve askerî ilişkilerinde ABD en önemli ortak olsa da ekonomik ilişkiler de Almanya başta olmak üzere

Avrupa ülkeleri her zaman daha ön planda olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ekonomisini daha da büyütmenin yolu olarak AET ile yakın ilişki kurmayı hedeflemiştir. AET ile ilişkiler aynı zamanda Sovyetler Birliğine karşı da avantaj elde etmenin bir aracı olarak düşünülmüştür.

Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde TDP, farklı dönemlerde değişiklikler gösterse de günün sonunda çift kutuplu dünya düzeninin kısıtlanması altında geçirmiştir. Zira Türkiye, Norveç'le birlikte Sovyetler Birliği ile kara sınırı bulunan iki NATO ülkesinden biriydi. Bu durum Türkiye'nin NATO üyesi olarak ABD ile yakınlaşmasına yol açmış, ekonomik olarak da Avrupa ile ticaretini geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan dekolonizasyon süreci, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin önemli kısmının Sovyetler Birliği ile yakın ilişki kurmasından dolayı, iki kutuplu sistemin yapısı gereği Türk dış politikasına önemli bir etki yapmamıştır. Dolayısıyla Ortadoğu ve Afrika ile ilişkiler sınırlı kalmıştır. Buna karşılık Kıbrıs meselesinde Türkiye, ABD'ye rağmen adadaki Türklerin hakkını korumaktan geri kalmamıştır.

3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

3.1. Uluslararası Sistemin Genel Durumu

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu sistem sona ermiş ve Liberalizm bütün dünyada Komünizme karşı zaferini ilan etmiştir. Böylece yaygın kanaat olarak "tarihin sonuna" gelindiği ve bundan sonra sadece eski Komünist devletlerin liberalleşerek demokrasiye ve serbest piyasaya dönüşeceği ortaya çıkmıştır.¹⁶ Bunun neticesinde gerçekten de uluslararası toplumun ile kurumların temel hedefi Doğu Avrupa ve Balkanlar başta olmak üzere eski Sosyalist yapıların dönüşümü olmuştur. Ancak beklenenin aksine söz konusu süreç her yerde barış içinde gerçekleşmemiştir. Tam tersine, Türkiye'nin yakın coğrafyası dünyanın en fazla dikkatini çeken çatışma alanlarına dönüşmüştür. Bir taraftan Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Savaşı, bir yandan Yugoslavya İç Savaşı ve Türkiye açısından en önemlisi Karabağ Savaşı yeni sistemde ortaya çıkan çatışma alanları olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, üç çatışma alanının ortasında kalmıştır. Yine de SSCB'nin dağılması Türkiye açısın-

16 Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 55.

dan sadece olumsuz bir tablo olmamıştır. Türk Dünyası bağımsızlığına kavuşmuş, yakın çevredeki sıkıntılara rağmen Türkiye'ye yeni bir fırsat kapısı aralamıştır.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemi etkileyen bir başka etmen ise 11 Eylül saldırılarıdır. ABD'ye yönelik gerçekleşen terör saldırıları pek çok ülkenin güvenlik tanımını ve konseptini yeniden ele almasına yol açmıştır. Yeni dönemde devletlere yönelik en büyük tehdidin devletlerden değil devlet-dışı aktörlerden geleceği anlayışı pek çok ülkede hâkim hale gelmiştir. Saldırılar neticesinde ABD sırasıyla Afganistan ve Irak'ı işgal etmiş, teröre karşı topyekûn savaş ilan ederek üçüncü taraflara da açıkça "ya bizdensiniz ya onlardan" diyerek kendi tarafında yer almaya zorlamıştır.

ABD'nin hem ekonomik zaferi ve yükselişi hem de askerî yayılmacılığı 2008 yılına kadar devam etmiştir. 2008 yılında ABD'de meydana gelen finansal kriz ise kısa zamanda Avrupa'ya da yayılmış ve neticesinde batı kapitalizmi ciddi bir durgunluğa girmiştir. Böylece hem ABD'nin hem de AB'nin askerî ve siyasi kapasiteleri gerilemeye başlamıştır. Kriz öncesinde ABD, İran, Kuzey Kore, Suriye gibi ülkelere de müdahale edeceğinin sinyalini verirken AB ise Doğu Avrupa'ya genişlemiş, Balkan ülkelerini de içine almayı hedeflemiştir. Daha da önemlisi, ABD başta olmak üzere Batılı devletler Ortadoğu'da oluşabilecek dönüşümleri de destekleyeceklerinin sinyalini vermişti. 2008 ABD ve 2009 Avro Bölgesi krizleri ise her iki gücün de uluslararası siyasette daha az aktif rol oynamasıyla sonuçlanmıştır. ABD, liberal müdahaleci politikalarını devam ettirmek bir yana Irak ve Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmış, AB ise genişlemesini durdurmak zorunda kalmıştır.

Daha da önemlisi 2011 yılında başlayan ve "Arap Baharı" olarak bilinen Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki siyasi çalkantılar ve iç savaşlar karşısında iki taraf da herhangi bir politika geliştirememiş, batı yanlısı yönetimler ve gruplar büyük ölçüde yalnız bırakılmıştır. Neticede Arap Baharı, hâlihazırda istikrarı yakalamada zorlanan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı daha da istikrarsız hale getirmiştir.

Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem ilk başlarda ABD öncülüğünde tek kutuplu ve Liberal bir yapıya doğru evrilirken 2008 sonrasında hem ABD liderliği hem de Liberal değerler tartışmaya açılmıştır. Zira söz konusu dönemde ABD'nin ve Liberalizmin istikrardan

çok çatışma getirdiği ortaya çıkmış ancak söz konusu değerleri ikame edecek farklı bir yapı veya gücün de ortaya çıkmaması neticesinde belirsizlik ortamı oluşmuştur.

3.2. Türk Dış Politikası

Uluslararası sistemdeki dönüşümün sancuları Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçtir. İşgali önlemek amacıyla kurulan uluslararası koalisyona Türkiye de destek vermiş ve işgal sonlanmıştır. Ancak Körfez Savaşı gerek Irak'tan gelen mülteciler gerekse de ülkenin kuzeyinde oluşan otorite boşluğu sebebiyle güvenlik sorunu olarak yansımıştır. Zira 1991 yılından itibaren bölücü örgüt, Irak'taki uçuşa yasak bölgede örgütlenme imkânı bulmuş ve bilhassa 1993-1995 arasında Türkiye'nin güvenliğini önemli ölçüde tehdit eder hale gelmiştir. Yine de bir yandan Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarılı operasyonları diğer yandan da bölücü başını himaye eden Suriye'ye karşı 1998 yılından itibaren başlatılan diplomatik baskı neticesinde birkaç ay içerisinde örgüt liderinin yakalanması ve terörün Türk topraklarının dışına taşınmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye, hem askeri hem de diplomatik başarıyı aynı anda elde ederek terör riskinin azalmasını sağlamıştır.

Bunun yanında Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin Orta Asya ve Balkanlar başta olmak üzere farklı coğrafyalarla ilişki kurma imkânı ortaya çıkmıştır. Zira Soğuk Savaş döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin bir parçasıyken Balkanlar'ın önemli kısmı ya SSCB uydusu devletlerden oluşmakta ya da Yugoslavya ve Arnavutluk'ta olduğu gibi sistemler tarafından idare edilmekteydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığına kavuşurken Balkanlar ve Ortadoğu üzerindeki Sovyet etkisi de azalmış ve böylece Türkiye'ye çok yönlü politika uygulama alanı ortaya çıkmıştır. Türkiye 1990 ve 2000'li yıllar boyunca çok yönlü politikasını daha önceki dönemlerde olduğu gibi çıkarlarını Batı'nın çıkarları ile örtüştürmeyi deneyerek gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Buna rağmen söz konusu dönemde Balkanlar'ın pek çok çatışmaya sahne olması Türkiye'nin enerjisini bölgenin istikrarına harcamasına yol açmıştır. İlk olarak, henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce Bulgaristan

Türklerine yönelik artan baskılar neticesinde yaklaşık 350.000 mülteci Türkiye'ye yerleşmiş, böylece Balkanlar'da yeni bir insanlık dramının daha da büyümesine engel olunmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra ise etnik çatışmalar Balkanlar'da daha da yayılmış ve Bosna Hersek'te insanlığa karşı işlenen suçlar Avrupa Birliği'nin barış getirmekte çok da yeterli bir kurum olmadığını ortaya koymuştur. Türkiye Bosna savaşı sırasında çatışmaların önlenmesi için BM ve NATO'nun oluşturduğu güçlere katkıda bulunarak, özellikle Bosna Hersek'teki uçuş yasağı ve Sırbistan'a uygulanan ambargo denetimi gibi görevlerde Türk Deniz ve Hava Kuvvetleri'ni kullanmış ve bu politikaların uluslararası işbirliği çerçevesinde yürütülmesini savunmuştur.¹⁷ Benzer şekilde 1999 yılında, daha önce Sırp tarafında Bosna'da işlenen insanlığa karşı suçların Kosova'da tekrar etmemesi amacıyla ABD'nin harekâtına hava kuvvetleri desteği verilmiş¹⁸ ve operasyon sonrasında da Prizren'e Türk askerleri barışı sağlamak amacıyla yerleşmiştir.

Türkiye'nin uluslararası sistemin dönüşümüne katkıda bulunmasının en önemli göstergesi bağımsızlığına yeni kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Türk devletleri, bağımsızlıklarına ilk kavuştukları dönemde temel meseleyi söz konusu devletlerin demokratikleşmeleri ve liberal uluslararası sisteme entegrasyonu oluşturmaktaydı. Bu noktada uluslararası kamuoyunda Türkiye'den bir beklenti oluşmuştu. Zira Türkiye'nin liberal demokratik yapısı Türk Dünyası için emsal teşkil etmekteydi ve tecrübesinin bölgeye aktarılması demokrasi ve Liberalizmin gelişmesi için önem teşkil etmekteydi. Gerçekten de Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca gerek devlet kademesiyle gerekse de iş adamları, sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörler aracılığıyla kardeşlik hukuku çerçevesinde bölgeyle büyük bir heyecan içerisinde yakın ilişki kurmaya çalışmıştır. Ancak tarafların birbirlerini yeterince tanımaması ve Rusya'nın etkinliğini korumaya devam etmesi gibi çeşitli sebepler neticesinde ilişkiler istenilen düzeyde gelişmemiş, eğitim ve kültür alanında geliştirilen güçlü ilişkiler diğer alanlara sirayet edememiştir. Ancak 2009 yılında Nahcivan Ruhu ile başlayan sürecin bu tarihten itibaren gittikçe kurumsallaştığı ve nihayetinde Türk Devletleri Teşkilatına dönüşerek daha güçlü bir zemine yerleştiği görülmüştür.¹⁹

17 Gülçin Sağır, Türkiye'nin Bosna Hersek Savaşı'ndaki Politikası, 2016, www.uiportal.net/turkiye-nin-bosna-hersek-savasindakipolitikasi.html.

18 Roland Dannreuther, Perceptions in the Middle East. M. Buckley, S. N. Cummings içinde, *Kosovo: Perceptions of War and its Aftermath*. London: Continuum., 2001, s. 206.

19 Ömer Faruk Kocatepe, *Türk Devletleri Teşkilatı Politik ve Askeri İş Birliği*, Ankara: Nobel Akademik, 2022, s. 128.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiş ancak 1990'lı ve 2000'li yıllarda odağını ABD'den AB'ye kaydırmıştır. Zira 1995 yılında Avrupa Gümrük Birliği'ne üye olunmuş, 1999 yılında bir kez daha yapılan AB üyelik başvurusu kabul edilerek aday ülke statüsü kazanılmış 2004 yılında da müzakerelerin başlaması kabul edilmiştir. Söz konusu dönem hem dış politikada hem de iç politikada AB'ye uyum süreci için gerçekleştirilen reformlarla geçmiştir. AB tam üyeliği devlet politikası haline gelmiş, bununla ilgili bir bakanlık kurulmuş, bütün kurumlar 2004 yılından itibaren müktesebata uyum çabalarının içine girmiştir. AB ile geliştirilen iyi ilişkilere karşılık ABD ile ilişkilerde gerileme gözlenmiştir. 1990'lı yıllarda her ne kadar Irak, Bosna Hersek, Afganistan ve Kosova'da ortak hareket edilmişse de Irak'ın işgal süreciyle birlikte iki ülke arasında ABD'nin tek taraflı talep ve dayatmaları neticesinde büyük gerginlikler yaşanmıştır. Türkiye, ABD'nin terörle mücadelesine tam destek sağlamış, Afganistan'da oluşturulan Uluslararası Güvenlik Destek Gücü'ne (ISAF) hem askerî hem de sivil düzeyde liderlik etmiş, ülkedeki operasyonlara aktif olarak katılmıştır. Buna karşılık Irak'ın işgali sırasında ABD, 1 Mart tezkeresinin TBMM'de kabul edilmemesinin bir anlamda intikamını almaya çalışarak bölücü örgüte yönelik TSK operasyonlarına engel olmaya çalışmış ve nihayetinde Süleymaniye'de Türk askerlerinin gözaltına alınmasına varacak kadar ittifak ruhundan uzak hareket etmiştir. Dolayısıyla Batı ile ilişkiler bu dönemde genel seyri önceki dönemlerle aynı olmakla birlikte ABD yerine AB ile entegrasyon süreci gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Ortadoğu ile ilişkiler ise önceki dönemlerin aksine Soğuk Savaş sonrasında gelişmeye başlamıştır. Burada iki etkenin önemli olduğu söylenebilir. Birincisi, bilhassa Körfez ülkelerinin bağımsızlıklarını 1970'li yıllardan itibaren kazanmaya başlamasıdır. Dünyadaki dekolonizasyon sürecini görece geç takip eden Körfez ülkeleri ile ilişkiler ancak 1980'li yıllardan itibaren kurulabilmiş, geliştirilebilmesi ise 2000'li yılları bulmuştur. İkinci etmen ise daha önce de belirtilen Soğuk Savaştır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan iki ülkesi olan Irak ve Suriye, Soğuk Savaş döneminde Varşova Paktı üyesi olmamakla birlikte SSCB ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktaydı. Benzer durumun Lübnan, Filistin, Güney Yemen için de geçerli olması dolayısıyla çift kutuplu sistemin yapısı gereği Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı kalan ilişkiler bir yandan Körfez ülkelerinin bağımsızlığını kazanması diğer yandan da Sosyalist sistemin yıkılması sayesinde

bilhassa 2000’li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bölgeye özen göstermesi, Türkiye’nin 2000’li yıllardan itibaren aktivitesini arttırmasını sağlamıştır.

2008-2009 Küresel Finans Krizi ise TDP’de önemli değişimlere yol açmıştır. Zira küresel kriz, ABD hegemonyasının gerilemesine yol açarken AB’yi de mali krize sürüklemiş ve Büyük Britanya’nın birlikten ayrılmasına kadar gidecek çalkantılarla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 1990 ve 2000’li yılların aksine AB hem Türkiye hem de diğer ülkeler tarafından tercih edilmeyen bir kuruma dönüşmüştür. ABD hegemonyasının gerilemesi ise her ne kadar Irak’ta bölücü örgütün koruma kalkanını kaldırmışsa da 2011 yılında başlayan Arap Baharıyla birlikte bölgenin güvenlik sorununun artmasına yol açmıştır. Zira ABD, Suriye, Libya, Mısır gibi ülkelerde muhalif hareketlere destek vermekle birlikte söz konusu desteğin askerî boyutu sınırlı kalmış ve nihayetinde ne muhalif hareketlerin başarılı olduğu ne de merkezî hükümetlerin asayişini sağlayabildiği çatışmalar ortaya çıkmış ve bölgenin istikrarı ciddi anlamda sarsılmıştır. Bu durum, bilhassa Suriye’deki iç savaşın daha da uzamasına ve Türkiye’ye yönelik DAES ve PYD tehditlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim 2011-2016 yılları arasında Türkiye’de terör faaliyetlerinin arttığı görülmüştür.

Buna rağmen ABD ve AB’nin kapasite azalmaları, Türkiye’nin Ortadoğu, Türkistan ve Afrika’da daha aktif politikalar uygulayabilmesi için fırsat doğurmuştur. İlk ve öncelikli olarak 2016 yılından itibaren, devlet içerisindeki paralel yapılanmanın tasfiye edilmesiyle birlikte TSK’nın Suriye’ye düzenlediği başarılı operasyonlar ve hem Rusya hem ABD ile geliştirdiği diplomasi sayesinde Suriye sınır hattı güven altına alınmıştır. Böylece 1 yıldan kısa sürede terör eylemlerinin sayısında ciddi azalma meydana gelmiştir. Söz konusu dönemde Ortadoğu ile ilişkiler sadece Suriye’den gelen güvenlik tehditlerini asgariye indirmeye sınırlı kalmamıştır. 2000’li yılların başından beri Körfez ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler daha da derinleşmiş, 2022 yılından itibaren ise İsrail ile yeniden yakın ilişkiler kurulmuştur.

Benzer şekilde, 2009 yılından itibaren Türk Dünyası ile de yakın ilişkiler geliştirilmiştir. 1990’lı yılların sonuna doğru durgunlaşan ilişkiler 2009 yılında Nahcivan ruhu ile yeniden gelişmeye başlamıştır. Önceki dönemin aksine ikili ilişkiler kurmak suretiyle geliştirilmeye çalışılan ilişkiler bu sefer Nahcivan ruhunun önce Türk Konseyi’ne arkasından da Türk

Devletleri Teşkilatı'na dönüştürülerek kurumsallaştırıldığı görülmektedir. Kültürel alandaki işbirliği siyaset ve ekonomiye de yayılmış, daha da önemlisi 2020 yılındaki İkinci Karabağ Savaşında da görüldüğü gibi Türkiye ile Azerbaycan arasında askerî işbirliğine kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla TDP için Türk dünyası, cumhuriyetin yüzüncü yılına girerken beklenen seviyede olmasa bile hızlanmaya başlamıştır.

1990'ların sonunda başlayan Afrika açılımı da söz konusu dönemde hız kazanmıştır. 2008 yılında ilk defa Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi düzenlenmiş, böylece Afrika'nın Türkiye'nin gündeminde olduğu ortaya konmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye'nin Afrika'daki varlığı ve görünürlüğü daha da artmıştır. Daha öncesinde 12 olan büyükelçilik sayısı 44'e yükselmiş, yatırımların seviyesi ise 5,4 Milyar Dolardan 34,5 Milyar Dolara çıkmıştır.²⁰ Daha da önemlisi, Türk sivil toplum kuruluşları söz konusu dönemde Afrika'ya insanî yardımlarını arttırmış, başta su kuyuları açmak suretiyle bölge insanının temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik ödemli adımlar atmıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılı, dünya siyasetini doğru okuyarak ve kararlı adımlar atarak uluslararası sistem içerisindeki konumunu korumayı başararak geçmiştir. Millî mücadeleden yüzünün akıyla çıkan Türkiye, kısa sürede diplomatik başarılarını da ekleyerek güvenliğini sağlamayı başarmıştır. Üstelik de ilk yıllarda sömürgeci devletlerle, Soğuk Savaş sırasında SSCB ile ve nihayetinde Soğuk Savaş sonrasında çatışma alanlarının ortasında yer almasına rağmen ülke topraklarını çatışma sahası haline getirmemeyi başarmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca hem çok kutuplu hem iki kutuplu hem de 21.yüzyılın tartışmalı ortamında kısıtlamalara rağmen doğru politikaları uygulamayı başarmış ve nihayetinde ikinci yüzyılına girerken güçlü ordu, diplomasi ve siyaset ile bütün değişim ve tehditlere karşı tecrübeli olduğunu ispatlamıştır.

20 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Afrika İlişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>.

Kaynakça

- Alkan, M. N. (2008). 1939-1949 Dönem Türk Dış Politikası: Almanya'nın Tutumu. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 345-348). Ankara: Barış Platin
- Aydın, M., Denk, E., & Özersay, K. (2001). *Türk Dış Politikası Kaynakçası: 1923-2000*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Berber, E. (2008). 1923-1938 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 236-246). Ankara: Barış Platin.
- Çelik, S. (2023). Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de NATO Şüphesizliği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 95-115.
- Dannreuther, R. (2001). Perceptions in the Middle East. M. Buckley, & S. N. Cummings içinde, *Kosovo: Perceptions of War and its Aftermath* (s. 206-218). London: Continuum.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Global Fire Power. (2023). *2023 Military Strength Ranking*. Global Fire Power: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> adresinden alındı
- Kiraz, S. (2018). Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 417-440.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı Politik ve Askerî İş Birliği*. Ankara: Nobel Akademik.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W Norton&Company.
- Oğuzlu, T., & Han, A. K. (2023). Making Sense of Turkey's Foreign Policy from the Perspective of Neorealism. *Uluslararası İlişkiler*, 20(78), 59-77.
- Oran, B. (2009). TDP'nin Kuramsal Çerçevesi. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980* (s. 20-53). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Russett, B. (2010). Liberalism. T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith içinde, *International Relations Theories* (s. 94-113). Oxford: Oxford University Press.
- Sağır, G. (2016). *Türkiye'nin Bosna Hersek Savaşı'ndaki Politikası*. www.uiportal.net/turkiyenin-bosna-hersek-savasindakipolitikasi.html adresinden alındı
- Sarıнай, Y. (1996). Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 407-454.
- Taşkıran, C. (2008). Kurtuluş Savaşı Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 142-145). Ankara: Barış Platin.
- The Soft Power 30. (2023). *Engagement Ranking 2019*. The Soft Power 30: https://soft-power30.com/?sort_by=engagement adresinden alındı
- The World Bank. (2023). *GDP (current US\$)*. The World Bank Data: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true&year_high_desc=true adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Türkiye-Afrika İlişkileri*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Menlo Park: Addison-Wesley Publishing Company.

KARABAĞ ZAFERİ: TÜRKİYE YÜZYILINDAN TÜRK YÜZYILINA¹

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

Giriş

“Büyük Ermenistan’ı” yaratma amacının Türkiye’nin dışındaki ana hedefi, Azerbaycan toprakları olmuştur. Ermeniler 1905’ten 1953 yılına kadar Azerbaycan Türklerine yönelik planlı göç uygulamışlardır. Bu politika 20’nci yüzyılın başlarından itibaren bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerinin anavatanlarından sürgün edilmesi yönünde yeni bir boyut kazanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşlardan biri olan Karabağ çatışmasında yaklaşık olarak bir milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20’si (7 rayon) Ermeni işgaline uğramıştır.²

Karabağ; Sovyetler Birliği dağılmadan planlanan, dağıldıktan sonra bugüne kadar devam eden, dış güçleri içerisine dahil ederek bölgesel bir sorun olmaktan çıkan ve her an çatışma riski barındıran bir sorun olmuştur. 1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan’ın AGİT’e üye olmasından sonra sorun uluslararası nitelik kazanmıştır. AGİT içerisinde aynı yıl kurulan Minsk Grubu’nun eş başkanları Rusya, ABD ve Fransa olmuştur.

¹ Bu makale Azerbaycan Dışişleri Bakanlığının projesi kapsamında saha araştırması yapılarak kaleme alınmıştır. Makalenin bir kısmı Dünya Gazetesinde 6-9 Eylül 2023 tarihlerinde yazı dizisi olarak yayınlanmıştır.

² International Helsinki Federation For Human Rights Annual Report, s. 26.

Ermeni diasporasının en güçlü olduğu bu 3 ülkenin barışın sağlanması için seçilmesi de ayrı bir trajik komik bir durum oluşturmuştur. Karabağ'da yaşanan 30 yıla yakın süreç uluslararası ve bölgesel aktörlerin işine gelmiştir. "Rusya yakın çevre politikası içerisinde yer alan Azerbaycan'a diğer güçlerin müdahalesinin önüne geçerken, ülkelerinde Ermeni lobisi kuvvetli ABD ve Fransa sorunu iç politika konusu haline getirmiş ve her ulusal seçimde konuyu ısıtmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Minsk Grubu eş başkanları da olan bu aktörler denge sağlandıklarını düşünerek hukuksuzluğun istikrarını sürdürmek istemişlerdir."³

"Bölgesel anlamda bakıldığında ise Gürcistan Karabağ sorunu nedeniyle tüm uluslararası ve bölgesel projelere dahil edilen ülke olmuştur. İran ise Türkiye'nin bölgesel güç olmasını, Türk Dünyasıyla bir ulaşım şansı yakalamasını istememiş, ülkesindeki Türk azınlığın durumu nedeniyle Azerbaycan'ın sorunla meşgul olmasından memnun kalmış dolayısıyla sorunun çözümsüz kalmasını istemiştir."⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ilk çatışması olan I. Karabağ Savaşı Ermenistan-Azerbaycan savaşı olarak görülmemelidir. İşin gerçeği Rusya'nın Ermenistan'a verdiği askeri destekte yatar. Maalesef bu süreçte Azerbaycan askeri desteği bir kenara bırakın, Türkiye'de dahil olmak üzere hiçbir ülkenin siyasi açıdan tam desteğini alamamıştır.

II. Karabağ Savaşı ise uluslararası ortamın fazlasıyla değişiklik gösterdiği bir zamanda yapılmıştır. Rusya'nın Ukrayna işgaliyle başlayan değişim, Rusya'yı soruna Batı'yı katmayacak bir çözüm getirmeye zorlamıştır. Batı ise pandemi sonrası yaşanan ekonomik krizden kurtulmak isterken işgal sonrası Rusya kaynaklı enerji ve gıdaya ulaşamamanın yarattığı daha büyük bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'nin vermiş olduğu siyasi, askerî ve teknik destek Bakü yönetimine psikolojik olarak güç vermiş ve Azerbaycan'ın savaşma iradesinde büyük bir etki yaratmıştır. Ayrıca verilen bu destek Türk devletleri üzerinde güçlü ve güvenilir bir Türkiye algısına neden olmuştur.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında makalede 44 Gün Zaferinin uluslararası, bölgesel anlamda etkileri incelenmiştir.

3 Ragıp Kutay Karaca, "Tek millet, iki devlet tek ordu", Dünya Gazetesi, 06 Eylül 2023, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/tek-millet-iki-devlet-tek-ordu/703902>

4 Karaca, A.g.e.

1. 44 Gün Zaferinin Etkileri

II. Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin tutumu "Rusya istemediği sürece Karabağ sorunu çözülemez" algısının yıkılmasına neden oldu ve Güney Kafkasya'da Türkiye'nin dışarıda tutulduğu bir çözümün mümkün olmayacağını gösterdi.

Türkiye'nin bölgede yarattığı güç potansiyeli ve çok taraflı dış politika yaklaşımları Rusya'yı sorunun çözümünde Türkiye ile ortaklığa itmiştir. Ayrıca Rusya Türkiye'nin Türk dünyasıyla olan ilişkisini Çin'in bölgeye yönelik faaliyetlerinin dengelenmesinde kullanmanın yanında ABD ve Fransa gibi iki büyük gücü sorunun dışında bırakmayı başarmıştır.

II. Karabağ Savaşı, BM sistemi içerisinde uluslararası hukuka aykırı şekilde yapılan sınırlara yönelik işgal girişimlerinde işgalcinin işgal ettiği bölgeye yatırım yapamadığını, halkını işgal bölgesinde yaşamaya ikna edemediğini, sürekli bir çatışma tedirginliği içerisinde olduğunu ve halkının refahının büyük kısmını askeri harcamalara ayırmak zorunda kaldığını gösterdi.

II. Karabağ Savaşı Türkiye-Azerbaycan arasındaki "tek millet, iki devlet" anlayışının halklar arasında çok daha derinden yayılmasına neden oldu. Geline aşama "tek millet, iki devlet, tek ordu" anlayışına doğru evrilmeye başladı.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiyi uluslararası sistem içerisinde anlatacak tam bir tanım mevcut değil. "tek millet, iki devlet" anlayışı 44 gün zaferiyle çok daha fazla anlamlar içermeye başladı. İDEF 2023 Savunma sanayi fuarına katılan Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov'un açıklamaları bu anlayışın nereye doğru evrildiğine işaret etmektedir. Hasanov, Azerbaycan ordusunda yapılan reformların Türk ordusu modeline göre inşa edildiğini, bu nedenle Azerbaycan ordusunun yapısının ve silahlarının Türk ordusuyla aynı olması gerektiğini söyledi. Bu bağlamda "tek ordu" kavramı gündeme gelmektedir. Tek ordudan kasıt, orduların birleşmesi değildir. Yapısı, harekât tarzı, eğitimleri ve kullandıkları silahların aynı olduğu birbirine kısa sürede entegre olmuş iki ordudur.

Azerbaycan'ın Türkiye savunma sanayisine olan ortaklığı da beraber üretimin ve geliştirmenin önünü açacak şekildedir. Böylece hiçbir dış alıma mecbur kalmayacak ya da yönlendirmeye karşılaşmayacak "iki ordu tek

anlayış” prensibine geçilecektir. Bunların yanında Şuşa Beyannamesinde belirtilen 3. Güç/güçlerin saldırısı halinde anında birbirine entegre olacak iki ordu yaratılmış olacaktır.

2. II. Karabağ Savaşı zaferi ve Türk dünyası

Zaferin Türk dünyası açısından incelenmesi genel, Türkiye üzerinden ve Azerbaycan üzerinden değerlendirme şeklinde 3 aşamalı yapılmıştır.

Türk devletleri arasındaki ilişkilerde ortak dil, tarihsel ve kültürel bütünleşmenin yanında esas beklenti siyasi ve ekonomik bir ortaklık yaratılabilmek olmalıdır. Ortak dil, tarihsel ve kültürel iş birliği üzerinde yapılan tüm çalışmalara rağmen birbirlerine yaşanan sorunlarda destek verememeleri bütünleşmenin önündeki en önemli engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortak kültür, tarih ve dilimizin harekete geçirdiği ortak değerlerimiz halklar arasında bir birlik algısı yaratmış, bir temel oluşturmuştur. Bu temel siyasi ve ekonomik kazanımlara dönüştürmek gerekmektedir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Zirvelerinin başladığı 1992 yılından, Türk Konseyi'ne dönüştüğü 2009 yılına kadar olan sürece baktığımızda aynı sorunlara yönelik fazla bir ilerleme sağlanamamıştır. Türk Konseyi tam bir örgütlenme sağlayamamıştır. Türk Konseyi'nin 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatına dönüşmesinde Karabağ'ın yarattığı ortam ve algı yadsınamaz bir büyüklüktedir. Bu savaş esnasında Türk Konseyi üyelerinin gösterdiği ortak tutum Teşkilatın bölgesel bir güç olabilme yolundaki adımlarının öncüsü olmuştur.

Karabağ'da kazanılan zafer, Türkiye-Azerbaycan siyasi ve ekonomik yakınlığın bir sonucudur. Bu zafer Türk dünyasına örnek olacak bir kazanıma imza atmıştır. Türk devletlerinin Azerbaycan'a verdiği diplomatik destek sahaya olumlu yansımıştır. Rusya nedeniyle bağımsız politikalar üretebilme zorluğu yaşayan Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan, Karabağ zaferinin yarattığı psikolojiyle kendi aralarındaki problemleri kendileri çözebilme cesaretini kazanmışlardır. Zafer sayesinde Türk devletleri, geleneksel ve tarihsel bağlar üzerinden ilişki kurma safhasından ortak çıkarlar doğrultusunda bir araya gelme safhasına geçmişlerdir. Bu durum “Bir Millet, İki Devlet” anlayışını hızlı bir şekilde “Bir Millet, Yedi

Devlet'e dönüştürmektedir. KKTC'nin Teşkilata alınması ise uluslararası bir meydan okumadır.

Bu dönüşüm aynı zamanda üye devletlerin gelecekte yapacakları iş birliğine yükledikleri önemi de ortaya koymaktadır. Üyeler ortak amaçlar etrafında eşit statüyle bir birlik yaratmışlardır. Keza "Türk Dünyası 2040 Vizyonu" belgesinde⁵ siyasi iş birliği teşkilata üye olan devletlerin ortak çıkarları söz konusu olduğunda dış politika hususlarında istişarede bulunmak üzere düzenli bir mekanizma geliştirmenin önünü açmaktadır. Bu kararda Azerbaycan ve Türkiye'nin Karabağ Savaşı sürecinde yürüttüğü ve başarılı olduğu mekanizmanın etkisi büyüktür.

Dünyada küresel ekonominin ağırlık merkezi Asya'ya kaymaktadır. Küresel tedarik zincirlerinde değişiklikler olması kaçınılmazdır. Birbirlerini siyasi ve ekonomik anlamda destekleyen Türk devletleri için bu durum yeni fırsatlar anlamı taşıyacaktır. Karabağ zaferinin en önemli ekonomik etkisi Zengezur koridoruyla ortaya çıkacaktır. Koridorla birlikte Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bir ticaret yolunun ortaya çıkması, üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri artıracak ve Batıyla doğrudan ilişki kurabilecek bir potansiyel yaratacaktır. Bir nevi Zengezur Türk dünyasının birleştiricisi olacaktır.

Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası (Orta Koridor) büyük öneme sahiptir. Bu koridor Çin'in Kuşak-Yol Projesi'nin ana yollarından biridir. Bu güzergâhta her yıl, Avrupa'ya giden 200 bin konteyner de dâhil olmak üzere 10 milyon tona kadar yükün sevkıyatı gerçekleştirilmektedir.⁶ Rusya ve Ukrayna arasındaki sorun Koridorun ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bu kapsamda üye ülkeler arasında üye ülkeler arasında "Uluslararası Kombine Yük Taşımacılığı Anlaşması"⁷, 2023 yılında, imzalanmıştır. Koridorun sayesinde Teşkilat üyeleri arasındaki ticaretin hızla artıracığı da bir gerçektir.

Üye devletler 4,5 milyon km²'lik geniş coğrafyada 170 milyonluk nüfusa sahipler. Teşkilata üye devletlerin milli geliri yaklaşık 1,5 trilyon dolara, dış ticaret hacimleri yaklaşık 600 milyar dolara ulaşmaktadır. Bu da Teşkilatın ekonomik potansiyelini işaret etmektedir.

5 Belge için bkz: <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>

6 Ramilya Akhmetova, "Asya'dan Avrupa'ya Trans-Hazar üzerinden", 10.05.2023 <https://www.asstra.com.tr/asstra-yenilikleri/2023/5/asyadan-avrupaya-trans-hazar-%C3%BCzerinden/>

7 "Binali Yıldırım: Uluslararası kombine yük taşımacılığı anlaşması imzalanmıştır", 16.03.2023, <https://www.dha.com.tr/politika/binali-yildirim-uluslararasi-kombine-yuk-tasimaciligi-anlasmasi-imzalanmistir-2222404>.

Bu noktada ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek için gümrük konularında ortak bir mevzuat yaratabilmek için koordinasyon zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı Hükümetleri Arasında “Basitleştirilmiş Gümrük Hattı Kurulmasına İlişkin Anlaşma” 2023 yılında imzalanmış ve ülkeler tarafından onaylanmıştır.⁸ Yine Türk dünyasında eşit sermaye katkısı ve eşit oy hakkı çevresinde “Türk Yatırım Fonu Kurucu Anlaşması” imzalanmıştır.⁹ Bu fon, şirketlerin etkin iş birliği kurmaları için önemli fırsatlar sunacaktır.

Bunların yanında Ukrayna-Rusya kriziyle bölgenin enerji arzının Avrupa için önemi de ortak hareket etmeyi ve bir güç birliğine dönüştürmeyi Teşkilatın geleceği için önemli kılmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz kaynağı bakımından zengin rezervlere sahiptir. Kırgızistan’ın kullanabileceği hidroelektrik potansiyeli mevcuttur. Türkiye ise bu kaynakların Avrupa’ya erişimlerinde en güvenli ve ucuz jeopolitiğe sahiptir.

Teşkilatın Semerkant’ ta yapılan 9. zirvesinde “2023-2027 için TDT Enerji İşbirliği Programı” kabul edilmiştir.¹⁰ Program ortak strateji belirlemede ve Teşkilatın enerji kartını bölgede barış ve istikrarı korumak için kullanmasında önemli bir koordinasyon aracı olacaktır.

Karabağ zaferi sonrası Macaristan’ın Teşkilata girme isteği, Vişegrad Grubu’nun (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) ilgisi Teşkilatın uluslararası sistemde kabulünün de hızlı olduğunu göstermektedir.

Karabağ zaferi 30 yılda her yıl tek tek çıkılan bütünleşme basamaklarının artık 10’ar 10’ar çıkılmasını sağlamıştır.

3. Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerine Etkisi

Sovyetler Birliğinin dağılmasına hazırlıksız yakalanan Türkiye geçen sürede Türk dünyasıyla ilişkisini duygusal boyuttan çıkarmayı başarmıştır. Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası MHP’nin iktidara verdiği destek dış politikada daha milli bir duruşu ortaya çıkarmıştır. Darbe

8 Anlaşma metni için Bknz; <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230509-1.pdf>

9 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Yatırım Fonu, Türk dünyasında ekonomik bütünleşmeye katkı sağlayacak”, 16.03.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turk-yatirim-fonu-turk-dunyasinda-ekonomik-butunlesmeye-katki-saglayacak-753708.html>.

10 https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf

girişimi sonrası dış politikada bölgesel ve küresel sorunlara karşı aktif rol üstelenen bir Türkiye ortaya çıkmıştır.

Bu aktiflik Türk dünyasına ama daha özelden Azerbaycan'a yönelik yaklaşıma büyük etki yapmıştır. Karabağ Zaferi Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri nazarında imajının kuvvetlenmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve askeri anlamda yanında duran Türkiye, savaşın başından sonuna kadar Azerbaycan yanlısı söylemini değiştirmemiş, gerektiği yerde tehditkâr gerektiği yerde uzlaşmalı ancak her durumda işin içinde olduğunu gösteren bir söylem içerisinde bulunmuştur.

Bunların yanında Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinde etkisi yüksek olan Rusya ile Suriye konusunda bulunduğu zemini Karabağ konusunda da yaratmayı başarmıştır. Bu başarı Türkiye'ye Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere bölge ülkeleri üzerinde bir nevi diğer güce karşı denge olabilecek güç unvanı kazandırmakla kalmamış, Türkiye'nin bölgesindeki sorunları çözüm gücü, bölge ülkelerinde bölgesel güç hüviyetinin kabul edilmesine yol açmıştır. Tacikistan ile Kırgızistan arasında yaşanan sınır gerginliklerinde Kırgız kamuoyunda Türkiye'nin olaya müdahil olması yönünde oluşan talep, Azerbaycan-Türkmenistan arasında Hazar'ın paylaşımı konusunda 25 yıldır devam eden sorunun çözümünde arabuluculuk en güzel örneklerdendir. Bundan sonraki süreçte Türkiye, Abhazya, Güney Osetya, Keşmir ve Kırım vb. sorunlarda arabuluculuğu talep edecek bir konuma gelmiştir.

Tüm bunların yanında Türkiye'nin Libya'da sağladığı istikrar başarısı, Kıbrıs konusunda geri adım atmaması ve Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a olan desteğinin getirmiş olduğu zafer Türk cumhuriyetleri arasında siyasi bir gücün yanında askeri bir güç olarak da görülmesine neden olmuştur. Türkiye, Türk cumhuriyetleri açısından, özellikle savunma sanayii alanında potansiyel bir ortak kabul edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin bu imajı, Rusya'nın Ukrayna işgalindeki askeri durumu nedeniyle daha da güçlenmiştir.

Nitekim Türk İHA ve SİHA'ları başta olmak üzere birçok yerli üretim savunma aracı Türk cumhuriyetlerinin ilgisini çekmiştir. Karabağ Zaferi öncesinde Azerbaycan'ın ilgi gösterdiği Bayraktar TB2 SİHA'ları, bu zafer sonrasında Türkmenistan ve Kırgızistan'a ihraç edilmeye başlan-

mıştır¹¹. Kazakistan, 2022 Mayıs ayında imzalanan anlaşma neticesinde TUSAŞ tarafından üretilen Anka İHA'larının Kazakistan'da kurulacak tesiste ortak üretilmesi hususunda uzlaşmıştır¹².

Öte yandan Türk Silahlı Kuvvetleri; Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile ortak tatbikatlarına hız vermiştir. 2021 yılında Kazakistan ve Özbekistan'da Türkiye ile ortak düzenlenen tatbikatlara ek olarak, 2022 yılında Kırgızistan ve Türkmenistan'ın düzenlediği askeri tatbikatlarda Türk savunma araçlarının kullanılması Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri nezdinde güçlü bir askeri müttefik olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı 2023 yılında Türkiye ile Azerbaycan'ın 16 ortak askerî tatbikat yapılacağını açıklamıştır.¹³

Zafer sonrası en önemli gelişme ise Azerbaycan-Türkiye arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi'dir. Şuşa Beyannamesi taraflardan birisine yönelik tehdit veya saldırının söz konusu olduğunda beraber hareket etmeyi öngörmektedir. İki ülkenin Güvenlik Konseyleri milli güvenlik konularında düzenli ortak toplantılar gerçekleştirecektir.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in "Azerbaycan'da Türk ordusunun küçük modelini oluşturacağız. Türk ordusu modeli bizim için en makbul modeldir"¹⁴ söylemine yönelik İDEF 2023 Savunma sanayi fuarında, Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov'un açıklamaları iki ülkenin savunma sanayii alanında ortak üretimden teknoloji paylaşımına kadar birçok alanda iş birliğine yöneldiğini göstermektedir.

Bölgesel dengeleri istikrarlı hale getirecek olan Şuşa Beyannamesi'nin diğer önemli yanı ise orta vadede Türk dünyasında örnek alınacak ve hatta içerisine dahil olunacak bir model yarattığıdır.

Karabağ Zaferi sonrasında Türkiye'nin yükselen imajı hukuk alanında da Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerini güçlendirmiştir. Daha önce özellikle

11 "Bayraktar TB2 SİHA İhraç Edilen Ülke Sayısı 13'e Ulaştı", 27.10.2021, <https://www.savunmasanayist.com/bayraktar-tb2-siha-ihrac-edilen-ulke-sayisi-13e-ustasi/>.

12 "Millî İHA Anka Kazakistan'da Üretilecek", 11.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-ih-a-anka-kazakistanda-uretilecek/2584497>.

13 "Azerbaycan ve Türkiye 2023 yılında 16 ortak askerî tatbikat yapacak", 13.06.2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/azerbaycan-ve-turkiye-2023-yilinda-16-ortak-askeri-tatbikat-yapacak#:~:text=%C4%B0leti%C5%9Fim%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F-C4%B1-,Azerbaycan%20ve%20T%C3%BCrkiye%202023%20y%C4%B1%C4%B1nda%2016%20ortak%20asker%C3%AE%20tatbikat%20yapacak,ortak%20asker%C3%AE%20tatbikat%20d%C3%BCzenleyece%C4%9Fini%20belirtili.

14 "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Azerbaycan'da Türk ordusunun küçük modelini oluşturacağız", 26.02.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-azerbaycanda-turk-ordusunun-kucuk-modelini-olusturacagiz/2158236>.

bankacılık ve finans alanında Kırgızistan'la yürütülen çalışmalara ek olarak Özbekistan'ın yeni anayasası için de Türkiye destek olmuştur. Tesis edilen "Türk-Özbek Hukuk Araştırmaları Merkezi" ile Özbekistan'a anayasa, bilişim sistemleri ve dezenformasyon hukuku alanında 2023 Mart'ından itibaren destek verilmeye başlanmıştır¹⁵. İletişim Başkanlığı'ndan yapılan duyuruyla Özbekistan'ın yeni anayasa çalışmaları desteklenmiştir¹⁶. 30 Nisan tarihinde yapılan referandum ile Özbekistan, Türkiye'nin katkılarıyla hazırladığı yeni anayasasını yürürlüğe sokmuştur.

Son olarak Karabağ Zaferi sonrasında Türk cumhuriyetleri nezdinde Türkiye'nin kazandığı güven, Kıbrıs Türklüğünün haklı mücadelesini de etkilemiştir. Tüm tepkilere rağmen 2022 yılında Türkiye'nin girişimiyle KKTC, gözlemci üye olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın bir parçası haline getirilmiştir¹⁷. Bu sayede hem TDT kurumsal gücünü artırmış hem de KKTC'nin dünya tarafından tanınması için güçlü bir adım daha atılmıştır.

4. Azerbaycan-Türk Dünyası İlişkilerine Etkisi

Öncelikle Ermenistan'ın 28 yıldır işgal altında tuttuğu toprakların kurtarılması, Azerbaycan yönetimi ve halkı üzerinde büyük bir güven duygusu yaratmıştır. Azerbaycan Güney Kafkasya'da oyunun bir aracı olmaktan çıkmış, oyunun ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu durum Türk dünyasıyla olan ilişkilerine de yansımıştır.

Türk Konseyi üyeleri İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olduklarını ifade ederken uluslararası hukuku işaret etmişler. Bu söylem önemli olsa da Türkiye dışında somut yardımda bulunan bir üye olmamıştır. Bu durumun arkasında bu ülkeler üzerinde siyasi ağırlığı olan Rusya etkisinin olduğu bir gerçekliktir. Ancak söylemle sınırlı kalan destek savaş sonrası Azerbaycan'ın jeostratejik konumunun güçlenmesiyle Türk devletlerinin ülkeye olan yaklaşımını değiştirmiş, bu ülkelerin Azerbaycan ile ilişki kurma isteğini artmıştır.

15 "Türkiye, Özbekistan'ın hukuk reformunu bilimsel altyapı ile destekleyecek", 21.03.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ozbekistanin-hukuk-reformunu-bilimsel-altyapi-ile-destekleyecek/2851599>.

16 "Türkiye'den Özbekistan'da yapılacak anayasa değişikliği referandumuna destek", 13.04.2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiyeden-ozbekistanda-yapilacak-anayasa-degisikligi-referandumuna-destek.

17 "KKTC'nin TDT'deki varlığı Rum yönetimini rahatsız etti", 17.03.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktenin-tdtdeki-varligi-rum-yonetimini-rahatsiz-etti/2847942>.

Azerbaycan'ın zafer sonrası diplomatik açıdan kazandığı en önemli başarılarından biri 2021 yılının başında Türkmenistan ile 25 yıldır devam eden Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz yatakları sorununu halletmesi oldu. Ortak kullanılması kararlaştırılan yatağa "Dostluk" ismi verildi. Yatakta 60 milyon petrol rezervi ve 100 milyar ton metreküp doğal gaz rezervi olduğu düşünülüyor.¹⁸ Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki anlaşma, Trans-Hazar Gaz Boru Hattı'nın inşasının önündeki son engeli ortadan kaldırıyor. Küresel enerji krizi bağlamında Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru en rasyonel yol olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca hat TANAP ile entegre edilebiliyor.¹⁹ Bu projeler ile Türkmen doğalgazının arz güvenliği de sağlanmış olacak.

Azerbaycan-Türkmenistan Anlaşmasının diğer etkisi ise, bir yıl sonra, Aralık 2022'de Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan Devlet Başkanları Birinci Zirvesi'nin gerçekleştirilmesi oldu. 25 maddeden oluşan sonuç bildirisinde ekonomik ilişkiden, lojistik iş birliğine, enerjiden güvenlik konularına kadar geniş bir yelpazenin olması çok önemlidir.²⁰

Karabağ zaferi sonrası Azerbaycan'ın Türk dünyasıyla ilişkileri çok yönlü gelişmeye göstermiştir. Kırgızistan'da Azerbaycan'ın kurucu lideri Haydar Aliyev ve halk şairi Nizami Gencevi adına Azerbaycan tarafından yaptırılan iki okul ve Kırgızistan-Azerbaycan Dostluk Parkı'nın açılışı Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından yapıldı. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un açılışta "Kırgızistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerinin yeni bir stratejik ortaklık düzeyine ulaştığı" sözleri Karabağ zaferinin doğrudan yansımasıdır.²¹

Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan ve 2021 yılında yürürlüğe giren "Savunma Sanayi İş Birliği Anlaşması"nda, savunma sanayii alanında ortak araştırma ve tasarım, geliştirme ve üretim başta olmak üzere

18 "İki kardeş anlaştı! Petrol sorunu çözüldü!", 22.01.2021, <https://www.haberturk.com/buyuk-rezerv-son-dakika-iki-kardes-anlasti-petrol-sorunu-cozuldu-2946614>.

19 "Türkmen doğal gazının Türkiye'ye taşınmasına ilişkin çalışmalarda sona yaklaşıldı", 02.07.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmen-dogal-gazinin-turkiye-ye-tasinmasina-iliskin-calismalarda-sona-yaklasildi/2628862>.

20 "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne ilişkin ortak bildiri", 16.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-zirvesine-iliskin-ortak-bildiri/2765526>.

21 "Kırgızistan'da iki yeni okula Haydar Aliyev ve Nizami Gencevi adları verildi", 12.10.2022, <https://turkic.world/tr/articles/dunya/48518>.

detaylı bir iş birliği öngörülüyor.²² Bu anlaşma Azerbaycan'ı kendi silah ve teçhizatını üretebilecek ve bunu pazarlayabilecek bir ülke haline getirebilecektir. Bu da bağımsızlığının çok daha pekişmesi anlamına gelecektir. Ayrıca Anlaşmada yer alan “üçüncü tarafların savunma sanayi ürünlerine ilişkin üretim, geliştirme, teknoloji ve modernizasyon ortak programlar için koşulların oluşturulması”yla diğer Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkisi stratejik ortaklık boyutuna taşınabilecek ve o ülkeler için de örnek teşkil edebilecektir.

44 Gün Zaferi Azerbaycan ile Türk dünyası arasındaki askeri ilişkileri de sıklaştırmıştır. Azerbaycan-Özbekistan, Özbekistan'da UZAZ-2023 tatbikatını gerçekleştirmişlerdir.²³ Kazakistan silahlı kuvvetleriyle olan ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle bir artış göstermiş, ortak tatbikatlar yapmak veya ortak tatbikatlara katılma yönünde kararlar alınmıştır. Kazakistan'ın KGIÖ içerisinde yer alması, Ermenistan'ın 44 günlük savaşta örgüt içerisinde antlaşmanın 4. Maddesinin çalıştırılması talebi önünde engel olmuştur.

İşgalden kurtarılan bölgelerin Azerbaycan ekonomisine entegre edilmesiyle yeni yatırım alanları ortaya çıkacaktır. Şüphesiz yeni yatırım alanlarından en çok yararlanacak kesimler Türk dünyası iş insanları olacaktır. Bu konuda Azerbaycan'ın seçici olması beklenmektedir.

Azerbaycan'ın Karabağ'da kazandığı zafer KKTC'yi tanımada elini güçlendirmiştir. Keza Azerbaycan Kuzey Kıbrıs'ı tanırsa, Karabağ Özerk Cumhuriyeti tanınabilir algısı ortadan kalkmıştır.²⁴ Barış anlaşması sonrası bu tanınma yapılabilir.

5. Bir Jeopolitik Gerçeklik; Zengezur Koridoru

Karabağ zaferiyle beraber Azerbaycan, Avrupa'dan Kafkasya'ya, Kafkasya'dan Orta Asya'ya karasal geçiş ve enerji transitinin merkezine oturarak

22 “Türkiye-Azerbaycan Savunma Sanayii İş Birliği Anlaşması onaylandı”, 16.04.2021, <https://www.defenceturk.net/turkiye-azerbaycan-savunma-sanayii-is-birligi-anlasmasi-onaylandi#:~:text=6%20Nisan%202021%20 tarihinde%20yay%C4%B1mlanan,tarihli%20Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1%20 Karar%C4%B1%20 ile%20onayland%C4%B1>.

23 “Azerbaijan, Uzbekistan to hold joint military exercises”, 28.07.2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-uzbekistan-to-hold-joint-military-exercises/2956545#:~:text=Azerbaijan%20on%20Friday%20 said%20its,place%2C%20the%20Defense%20Ministry%20said>.

24 “Azerbaycan KKTC'yi tanıyamaz çünkü...”, 22.07.2011, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/650735-azerbaycan-kkctyi-taniyamaz-cunku>.

hem Avrasya coğrafyasındaki önemini artırma hem de Türkiye ve Türk dünyası arasında her açıdan köprü olma hedefini gerçekleştirme şansını yakalamıştır. Bu açıdan Zengezur Koridorunun Azerbaycan'a farklı bir jeopolitik ve jeostratejik anlamlar yükleyecek olması önemlidir.

“Türk Dünyası 2040 Vizyonu” belgesinde üye Devletlerin ortak çıkarları için mevcut ve muhtemel bölgesel ulaşım koridorlarından yararlanılması ve bunların Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Ulaştırma Koridoruna entegre edilmesi amaçlanıyor.

Bu amaç Koridor sayesinde gerçekleşecektir. Koridor ile Nahçıvan Özerk Bölgesi ve Azerbaycan arasında karasal bağlantı sağlanmış olacaktır. Türkiye'den Orta Asya'ya kadar kesintisiz kara ulaşımının yapılabilecek olması ulaşım ve lojistik kolaylığı sağlayacak Türk dünyasıyla iş birliği ve ticareti artıracak ve Orta Asya'ya kesintisiz ulaşmak mümkün hale gelecektir. Zengezur Koridorunun açılacak olması, Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu Hattının inşa edilmesini hızlandıracaktır.

Bu yolun Çin'in “Kuşak ve Yol” inisiyatifi için önemi sıklıkla ifade edilmektedir. Koridor, Çin için Avrupa'ya bağlanacak bir rota olacaktır. Rusya'nın Avrupa ile bağlantı kurma konusunda Türkiye'ye daha bağımlı hale gelmesi ve koridorun kontrolünü üstlenecek olması koridora sıcak yaklaşmasını sağlayacaktır. İran'ın koridordan olumsuz etkilenecek olması ABD ve İsrail'in sıcak yaklaşmasını sağlayabilecektir. Avrupa ise gerek ekonomik gerekse bölge ile olan ilişkilerini artırabilmek için koridora olumlu yaklaşmaktadır.

Zengezur Koridoru, Ermenistan'a kendisinin ördüğü jeopolitik kuşatmadan çıkış yolu ve Türkiye ile Azerbaycan'la ilişkilerini düzelterek Kafkasya'da doğmakta olan süreçten yararlanması için jeopolitik bir olanak sunmaktadır.

Ermenistan koridorun açılmasına yönelik talebi reddederse büyük bir ekonomik girdiden mahrum kalacak. Ancak koridor için diğer alternatif İran. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ermenistan'ın kabul etmemesi halinde koridorun İran'dan geçebileceği açıklaması²⁵ gerek Batı'nın koridora yönelik olumsuz tavrını kırmaya gerekse Türkiye'nin projeden vazgeçmeyeceğini göstermeye yönelik bir girişim oldu.

25 “Zengezur Koridoru: Ermenistan ya da İran üzerinden açılacak”, 29.09.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zengezur-koridoru-ermenistan-ya-da-iran-uzerinden-acilacak-799331.html>.

Zengezur Koridoru, ister Ermenistan'dan ister İran'dan geçsin Asya'dan Avrupa'ya transit ulaşımın maliyetini düşürücü bir etki yapacaktır. Bilindiği üzere Hindistan'da düzenlenen son G20 Liderler Zirvesi'nde Hint-Pasifik Bölgesi'ni Orta Doğu ve Avrupa'ya bağlayacak çok uluslu bir demir yolu ve denizcilik projesi olarak "Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru" nun kurulmasına yönelik bir "Mutabakat Zaptı" imzalandı. Zaptın imzalayanlara bir bağlayıcılık getirmediğini ve ABD'nin imzasının olmadığını hatırlatmak gerekir.

Proje, Hindistan'dan deniz yoluyla BAE'ye, oradan demir yoluyla Suudi Arabistan ve Ürdün'ü geçerek İsrail'e ulaşıyor. İsrail'den deniz yoluyla Yunanistan'ın Pire Limanı'na götürülecek ürünlerin buradan kara yoluyla Avrupa'ya taşınması planlanıyor. İşin ilginç yanı projenin Çin'in "Kuşak ve Yol" inisiyatifine rakip olması hedeflenirken Çin'in işlettiği Pire limanında son bulması.

Koridorun Türkiye'den geçmemesi maliyeti artırıcı unsur olarak karşımıza çıkıyor. Maliyetin yanında İsrail'den Türkiye'ye olabilecek bir güzergâh Ermenistan'dan geçmesi halinde Zengezur Koridoruyla da entegre edilebilir.

Bununla beraber projenin Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla Türkiye'nin sürece dahil edilmesi talebi de bulunmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan Birleşmiş Milletler 78'inci Genel Kurul çalışmaları sürecinde soru üzerine Türkiye'yi dışlayan bir bölgesel projenin gerçekleşme şansı olmadığını işaret etmiştir.

Sonuç

Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması 2020 yılında imzalandı. Anlaşma ile bölgeye Rus barış gücü yerleştirildi. Barış gücü taraflardan herhangi biri 6 ay önceden aksini belirtmediği takdirde, sonraki 5 yıllık dönemler için otomatik yenileme ile 5 yıl görev yapacak. Antlaşmanın bitmesine 2 yıl kaldı.

Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ifade etse de kendi başına karar verecek durumda değil. Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan devletler içerisinde bağımsızlığını yaşayamayan tek devlet Ermenistan'dır. ABD ve Fransa'da iç siyasette etkili olan Erme-

ni lobileri, Ermenistan için diasporaya dönüşmüştür. Ermenistan'da hiç yaşamayan, çocuklarını savaşa göndermeyen, halkın yaşamasının Ermenistan'dan başka ülkelere çalışmaya gitmiş Ermenistan vatandaşlarının üzerine kalmasını umursamayan bu diaspora, Ermenistan dış politikasını "Türk nefreti" üzerinden yürütmeye, faşist yaklaşımlara destek vermeye devam etmektedir.

Ermenistan ateşkesin barış anlaşmasına dönmemesi için uğraş vermektedir. Ermenistan, Hankendi'ne insani yardımların götürülmesinin Azerbaycan tarafından engellendiği ve insanların kıtlığın arifesinde olduğu yalanını BM Güvenlik Konseyine götürmüştü ama sonuç alamamıştır. O dönemde başta Fransa medyası olmak üzere birçok yalan haber servis edilmiş, bu haberler Azerbaycan'ın doğru iletişim taktikleriyle etkisiz kılınmıştır.

Ermenistan'ın Karabağ'daki ayrılıkçılar üzerinden yürüttüğü terör eylemleri ise Azerbaycan'ın kararlı tutumuyla tüm Karabağ'ın Azerbaycan kontrolüne girmesini sağlamıştır. 44 Gün Zaferinin Azerbaycan'da yarattığı güven Azerbaycan için sorunun çözümünde politik bir değişimin yaşanmayacağını göstermektedir.

Ermenistan içerisinde yaşanan gerginliğin barışın önündeki en önemli engel olduğu görülmektedir. Ateşkes Antlaşmasına göre barışın imzası için en fazla iki yıl vardır. Bu süreç içerisinde çözüm sağlanamaması durumunda 3'üncü bir savaş kaçınılmaz olacaktır.

Savaş çıkarsa 10 milyon nüfuslu Azerbaycan'ın 95 milyona hatta 350 milyona sırtını dayayacağı aşıkardır. 44 Gün Zaferi "Türkiye Yüzyılı"na genişleterek "Türk Yüzyılı"na doğru ivmelendirmiştir.

Sonuçta Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılına girdiğimiz süreçte Türk ve Türkiye yüzyılının altyapısını inşa eden adımlar her alanda hızla atılmaktadır.

Kaynakça

International Helsinki Federation For Human Rights Annual Report

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/tek-millet-iki-devlet-tek-ordu/703902/> E.T: 06.09.2023

<https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>

<https://www.asstra.com.tr/asstra-yenilikleri/> E.T.:10.05.2023.

<https://www.dha.com.tr/politika/> E.T.: 16.03.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/20230509-1.pdf> E.T: 05.05.2023.

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turk-yatirim-fonu-turk-dunyasinda-ekonomik-butunlesmeye-katki-saglayacak-753708.html> E.T: 16.03.2023

https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr./ E.T: 16.03.2023

<https://www.savunmasanayist.com/bayraktar-tb2-siha-ihrac-edilen-ulke-sayisi-13e-ulasti/> E.T:27.10.2021

<https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-ihha-anka-kazakistanda-uretilecek/2584497/> E.T:11.05.2022

www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/azerbaycan-ve-turkiye-2023-yilinda-16-ortak-askeri-tatbikat-yapacak/ E.T: 13.06.2023

<https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-azerbaycanda-turk-ordusunun-kucuk-modelini-olusturacagiz/2158236/> E.T: 26.02.2021

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ozbekistanin-hukuk-reformunu-bilimsel-altyapi-ile-destekleyecek/2851599/> E.T: 21.03.2023

https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiyeden-ozbekistanda-yapilacak-anayasa-degisikligi-referandumuna-destek/ E.T: 13.04.2023

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcnin-tdtdeki-varligi-rum-yonetimini-rahatsiz-etti/2847942/> E.T: 17.03.2023

<https://www.haberturk.com/buyuk-rezerv-son-dakika-iki-kardes-anlasti-petrol-sorunu-cozuldu-2946614/> E.T: 22.01.2021

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmen-dogal-gazinin-turkiye-ye-tasinmasina-iliskin-calismalarda-sona-yaklasildi/2628862/> E.T: 02.07.2022

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-basbakanlari-zirvesine-iliskin-ortak-bildiri/2765526/> E.T: 16.12.2022

<https://turkic.world/tr/articles/dunya/48518/> E.T:12.10.2022

<https://www.defenceturk.net/turkiye-azerbaycan-savunma-sanayii-is-birligi-anlasmasi/> E.T: 16.04.2021

<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-uzbekistan-to-hold-joint-military/> E.T: 28.07.2023

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/650735-azerbaycan-kktcyi-taniyamaz-cunku/22.07.2011/> E.T: 20.06.2023

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/zengezur-koridoru-ermenistan-ya-da-iran-uzerinden-acilacak-799331.html> E.T: 29.09.2023

TÜRKİYE SURİYE İLİŞKİLERİNİN YÜZYILI: SÜKÛNET İSTİSNA, GERİLİM KURAL

Prof. Dr. Serhat ERKMEN

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana ikili ilişkilerinin en sorunlu olduğu ülkelerden birisi Suriye'dir. Türkiye-Suriye ilişkileri başlangıç dönemindeki sınır sorunlarından Hatay Meselesi'ne, Soğuk Savaş dönemindeki karşılıklı gerginliklerden savaşın eşiğine gelmesine kadar çeşitli çalkantılar geçirmiştir. Bu nedenle diğer birçok ülkeyle ilişkisinin aksine Türkiye-Suriye ilişkilerinin temelde çatışma dinamiği üzerinden gittiği ve işbirliği dinamiğinin belli dönemlerle sınırlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Türkiye-Suriye ilişkisi iki ana dinamik üzerinden ele alınacaktır. Birinci dinamik, uluslararası sistemin dönüşümü çerçevesinde yaşanan önemli gelişmelerdir. Çalışmanın bölümlenmeleri uluslararası sistemin doğrudan ikili ilişkiler veya bölgesel alt sistem üzerindeki etkilerinden yola çıkarak belirlenmiş ve bu suretle ikinci dinamikte birlikte ele alınmıştır. Çalışma boyunca ele alınan ikinci ana dinamik Türkiye ve Suriye'nin yaşadığı iç siyasi dönüşümlerdir. Bu bağlamda her iki ülkenin siyasi hayatlarındaki önemli dönüm noktaları da belirlenerek uluslararası sistemdeki değişim ile etkileşimi incelenmiştir. Bu çerçevede çalışma; Cumhuriyet'in ilanı, İki Savaş Arası Dönem, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem, Hafız Esad Dönemi, Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinden sonraki dönem, Beşar Esad Dönemi ve Arap Baharı sonrası olarak kısımlara ayrılmış, iki ana dinamik etrafında ortaya çıkan ulusal ve bölgesel gelişmeler ile sorunlar ele alınmıştır.

1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlişkiler: Sınırların Çizilmesi Dönemi

Bugünkü Suriye, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan Şam Bölgesi'ni temel almakla birlikte Fransız Vesayet Yönetimi'nde Şam Bölgesi'nde yapılan sınır değişiklikleri sonucunda ortaya çıkmış olan bir devlettir. Nitekim bugün Suriye sınırları içinde kalan yerlerin başta Halep ve civarı olmak üzere bir kısmı 28 Ocak 1920'de TBMM tarafından tanımlanan Misâk-ı Millî sınırları içinde kalmaktaydı. Ancak Misâk-ı Millî sınırlarının belirlenmesinden sadece iki ay sonra İngiltere gözetimindeki Arap liderlerin bir araya gelmesiyle toplanan Suriye Kongresi ile Faysal bin Hüseyin El Halimi Birleşik Suriye Kralı olarak ilan edildi.¹ Fakat Faysal'ın girişiminin Fransa tarafından bastırılmasına paralel olarak bugün Suriye olarak bilinen bölge Fransız Vesayet Yönetimine bırakıldı. Bu vesayet yönetiminin Türkiye tarafından 1921 Ankara Antlaşması ile kabul edilmesiyle birlikte gelecekte Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyecek olan sınırlar başta olmak üzere pek çok temel sorun alanı ortaya çıktı.

Bu sorunların ortaya çıkmasının ilk nedeni, henüz Kurtuluş Savaşı'nın tamamlanmadığı bir ortamda Türkiye'nin Fransa'nın Suriye'deki vesayet yönetimini tanımak zorunda olmasıydı. İngiliz işgal güçlerine karşı verilen mücadele daha yoğun olduğu ve Fransa'ya karşı verilen mücadele sonucunda Fransız işgalini sona erdirmeye fırsatı doğduğu için bu adımın atılması zaruriydi. Fakat kısa süre içinde Fransa'ya karşı ayaklanan Arap aşiretleri ile İngiltere'nin Irak'ta kurduğu düzene karşı mücadele veren Araplar ile TBMM hükûmetleri arasında yakın ilişki kuruldu.² Nitekim Ali Şefik Özdemir Bey'in görevlendirilmesiyle başlayan Revandüz Harekâtı, sadece Irak'ı değil Suriye'nin doğusundaki (Deyrizor) bölgeyi de kapsıyordu.³

Revandüz Harekâtı'nın sona ermesinden sonra Fransız ve İngilizlerle bugünkü Irak ve Suriye sınırları içinde kalan mücadele bir süre daha devam etmiş olsa da 1921 yılındaki Ankara Antlaşması ile Türkiye-Suriye sınırını büyük ölçüde tespit edilmişti. Ankara Antlaşması'na göre sınır şöyle belirlenmiştir: *“sınır çizgisi, İskenderun Körfezi, Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir; sınır çizgisi oradan Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba*

1 George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the National Arab Movement*. Routledge, 2013.

2 Mustafa Yahya Metintaş, “Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri.” *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4.1, 2019, s. 78-112.

3 Esra Küçük. “Murat Güztoklusı: Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu.” *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* C. 1, S. 3, 2017, s. 332-334.

meokii ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere, güney-doğuya doğru kayacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski yolu izleyerek, Dicle'ye varacaktır ve Çobanbey İstasyonunda, demiryoluyla birleşecektir." Sınırın ana hatları bu şekilde belirlense de tam olarak çizilemediği görülmektedir. Sınırın tam olarak çizilememesi başta arazi ve mülkiyet anlaşmazlıkları olmak üzere pek çok sorunu beraberinde getirmiştir.⁴ Bununla birlikte bu sorunlar krize dönüşecek ölçüde büyümemiştir. Nitekim bu dönemde ileri ertelenen sorunların çözümü 3 Şubat 1930 tarihli "Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması" ile mümkün olmuştur.⁵ Fakat bu anlaşmayla dahi Hatay'ın statüsüne ilişkin sorun çözülememiştir. O dönemde adı İskenderun Sancağı olarak geçen bölgede özel bir yönetim oluşturulmuştur. Lozan Konferansı'nda Türkiye-Suriye sınırı ve özellikle Hatay Sorunu tekrar gündeme gelse de burada da bir netice alınamamıştır.

Özetle, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin başlangıcı henüz Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden ve Suriye ise bağımsızlığını kazanmadan başlamıştır. İlk yıllarda ilişkileri domine eden temel sorun sınırların çizilmesi olsa da 1926 yılından itibaren ikili ilişkilerin temel konusunu Hatay teşkil etmiştir.

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanından İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar İkili İlişkiler (1923-1946)

1923-1946 dönemi sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Suriye'nin bağımsızlığının ilan edildiği yıllar değildir. Ayrıca uluslararası sistemde Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan etkilerin devam etmesi ile İkinci Dünya Savaşı'nın sona ererek yeni bir uluslararası sisteme geçişi tarihlendiren bir dönemdir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupalı devletlerarası ilişkilerin kızıştığı ortam Türkiye'nin hem ulusal güvenliğini sağlayabilmek için komşularıyla yakın ilişkiler kurma gereksinimini artırmıştır. Bu çerçevede doğuda İran batıda ise Balkan ülkeleriyle güvenlik temelli anlaşmalar hazırlanırken Hatay Sorunu'nun çözümü için de önemli bir fırsat doğmuştur.

4 Pakize Çoban Karabulut. "1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu." *Gazi Akademik Bakış* C. 16, S. 31, 2022, s. 81-102.

5 Müzehher Yamaç. "Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır sorunu (1918-1940)." *Bellekten* C. 82, S. 295, 2018, s. 1153-1174

Hatay Sorunu'nun çözümünün üç temel boyutu olduğu söylenebilir: Uluslararası hukuk, değişen uluslararası sistemde devletlerarası ilişkiler ve Hatay'da uygun zeminin hazırlanması için yürütülen yerel faaliyetler. Bu üç boyut, her ne kadar iç içe geçmiş olsa da ayrı ayrı incelenmeyi hak etmektedir.

Hatay'ın ana vatana katılması süreci Mustafa Kemal Atatürk tarafından Lozan'dan sonra da yakından takip edilmiştir. O dönemde adı İskenderun Sancağı olan bölgede Türkiye'ye yakın kişi ve gruplar örgütlenmiş, millî bilincin aşılmasına özellikle önem verilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan devrimlerin Hatay'daki Türkler tarafından benimsenmesine de gayret edilmiştir.⁶ Bu dönemde Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek ve Ahmet Faik Türkmen olmak üzere Hatay'daki Türklerin faaliyetleri Hatay'da Atatürk'ün istediği sonucun alınmasında önemli rol oynamıştır.⁷ Bununla birlikte Hatay'ın anavatana katılması temelde uluslararası gelişmelerden çok yakın bir biçimde etkilenmiştir.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle başlayan siyasal gerginlikler İngiltere ve Fransa'nın dış politikalarını Almanya'yı durdurmak üzere kurulumasına neden olmuştur. Bu dönemde İngiltere ve Fransa, Almanya gibi revizyonist politikalar izleyen ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen İtalya'yı da dengelemek niyetindedir.⁸ Bu bağlamda Türkiye'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Sahip olduğu coğrafi konum ve dönemin güç dengesindeki kilit rolü nedeniyle Türkiye, Batılı devletlerin yanına çekmek için özel gayret sarfettiği bir devlettir. Bu durum hem Atatürk dönemi dış politikasında hem de İsmet İnönü döneminde Türkiye'nin dengeleri gözeterek kazanımlar elde edebilmesinin önünü açıyordu. Bu dönemde Hatay'ın anavatana katılmasını sağlayan süreç bu dönemde izlenen güç dengesi ve ittifaklar politikasıyla yakından ilişkilidir.

Hatay Sorunu'nun çözülmesine giden süreci tetikleyen olaylar silsilesinin 1936'da başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Almanya ve İtalya'nın genişlemeci politikalarından endişe duyan Fransa, bir yandan kendi iç sorunlarıyla boğuşurken Suriye'de yumuşak bir geçiş planını hayata geçirmek istemiştir. 1930'lar boyunca Suriye'de devam eden ayaklanmaların

6 Yahya Yılmaz. "Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun Sancağı'nın Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921)." *Gaziantep University Journal of Social Sciences C.* 17, S. 1, 2018, s. 378-403.

7 Mesut Çapa. "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları." *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 16, S. 62, 2018, s. 21-38.

8 Yusuf Sarıay. "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996a, s. 3-65.

yanısına İngiltere'nin 1932'de Irak'taki Milletler Cemiyeti gözetimindeki vesayet sistemine son vermesi, Fransa'yı bu yumuşak geçişe hazırlayan en önemli faktörler olmuştur. Tüm bunlara ek olarak Fransa'daki ekonomik durumun kötüleşmesi ve iç politikada yaşanan değişiklikler sonucunda 9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında bağımsızlığın önünü açan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Suriye 3 yıl içinde bağımsız olacaktır. Fakat o dönemde Fransa'da yaşanan politik değişiklikler nedeniyle anlaşma Fransız parlamentosunda onaylanmamıştır. Buna rağmen fiili olarak Suriye bağımsız davranmaya başlamış ve Vesayet Yönetimi de sona ermiştir.⁹

Suriye'deki Vesayet Yönetimi'nin sona ermesi ve bağımsızlık sürecinin tetiklenmesi Atatürk'ü de harekete geçirmiş ve aynı sürecin İskenderun Sancağı'na da uygulanarak buranın da bağımsızlığının sağlanması talep edilmiştir.¹⁰ Türkiye'nin Hatay'daki etkisini bilen Suriye'deki liderlik karşı harekete geçip İskenderun Sancağı'nda Türkleri bastırma girişimlerinde bulunduğu için yerel çatışmalar baş göstermiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ve Fransa nezdindeki girişimleri neticesinde İskenderun Sancağı önce Eylül 1938'de Hatay ismiyle bağımsız bir devlete dönüşmüş¹¹; bir yıl kadar sonra, 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi'nin almış olduğu oy birliği kararıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmıştır.¹²

Hatay'ın anavatanına katılması o tarihlerde Fransa'dan bağımsızlığını tam olarak almaya çalışan Suriye tarafından kabul edilmemiştir.¹³ Fakat Suriye tarafından gösterilen ilk tepkiden sonra Suriye Hükûmeti, "...Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası ve ikili anlaşmalara saygılı olduğunu bildirmiş..." böylece dolaylı olarak 1939 Anlaşması'nı tanımıştır. Suriye'nin politikasındaki değişiklik nedeniyle Türkiye de Suriye'yi 1946'da tanımış ve ikili ilişkilerin gelişebilmesi için Şam'da bir Büyükelçilik açmıştır. Soğuk Savaş'taki dengeler ve Suriye'de güçlenen Baasçı ideoloji nedeniyle 1950'lerden itibaren Suriye Hatay konusunu tekrar gündeme getirmeye başlamıştır.¹⁴

9 Yusuf Kodaz. "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, 2016, s. 213-237.

10 Ercan Karakoç. "Atatürk'ün Hatay Davası." *Bilgi*, S. 50, 2009, s. 97-118.

11 İsmail Soysal. "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)." *Bellekten* C. 49, S. 193, 1985, s. 79-110.

12 Figen Atabey. "Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 7, 2015, s. 193-209.

13 Figen Atabey. "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler." *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 20, 2020, s. 2579-2594.

14 Yusuf Sarııay. "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 35, 1996b, s. 407-454.

3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası İlişkiler: Arap Milliyetçiliği ve Türkiye-Suriye Krizi (1946-1970)

Suriye'nin resmen ve fiilen bağımsızlığını elde ettiği 1946 aynı zamanda uluslararası sistemde önemli bir dönüşüm dönemine denk gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünyanın doğu ve batı/ sosyalist ve "hür dünya" diye ikiye bölündüğü ve uluslararası ilişkilerde iki kutuplu sistemin kurulmaya başladığı dünyada kaçınılmaz olarak komşu ülkeler arasındaki ilişkiler de değişmeye başlamıştır. Türkiye-Suriye ilişkileri bu dönemde iki temel faktörden etkilenerek gelişmiştir: Uluslararası sistemde farklı kutuplarda yer alma ve Suriye'deki siyasî gelişmelerin neden olduğu istikrarsızlıklar.

Suriye 1946'da bağımsızlığını elde etmiş olsa da ülkede istikrarsızlıklar hiç bitmemiştir. 1949'dan itibaren üst üste yaşanan darbeler istikrarlı bir siyasal yapı kurulmasının önünde engel oluşturduğu gibi 1947'de Baas Partisi'nin kurulmasından sonra Türkiye karşıtı söylemler daha geniş bir zemin bulmaya başlamıştır. Ancak ilişkilerin gerilmesi 1950'li yılları bulmaktadır. 1952'de Mısır'da gerçekleşen Hür Subaylar darbesi sonrasında Arap Dünyası'nda yükselişe geçen Nasrcı milliyetçilik kısa sürede Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Bu milliyetçi söylemin etkisiyle Suriye hükümeti Hatay konusunu tekrar gündeme getirmiş, bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte bu gerginlik 1953'e kadar büyümemiştir. 1953'te Suriye'deki haritalarda Hatay'ı Suriye toprakları içinde gösterecek şekilde yapılan değişiklikten sonra Türkiye büyükelçisini çekmiştir.

Suriye'de iç dinamikler nedeniyle Türkiye-Suriye ilişkisinin gerginleşmesinin yanısıra iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasının bir diğer nedeni Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra iki ülkenin farklı kutuplarda yer almaya başlamasıdır. Suriye, Fransa idaresinden yeni kurtulduğu için Batı temelli ittifaklara uzak durmaktaydı. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılmasının ardından Batı ile ilişkileri daha da derinleşmişti. Aynı yıl gerçekleşen Nasrcı darbe ise Suriye'yi etkisi altına aldıkça Suriye doğu blokuna kaymaya başlamıştı. Her ne kadar bu tarihlerde Suriye'nin tam olarak SSCB yanlısı olduğu söylenemese dahi Mısır'ın SSCB ile ilişkilerini iyileştirmesi Suriye'yi de etkilemişti. 1948 Arap-İsrail Savaşı'na katılan Suriye'nin silah ve mühimmat açısından zayıf kalması ve SSCB'nin Arap devletlerini bu konuda destekler bir politika izlemesi de Suriye'nin doğu blokuna meyletmesine neden oluyordu.

SSCB'nin çevrenmesi stratejisi bağlamında Ortadoğu'da kurulan ittifaklardan birisi olan Bağdat Paktı iki ülke arasındaki gerginliğin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. 1955'te kurulan Bağdat Paktı'na ilk üye olan ülkelerden birisi olan Türkiye'de dönemin başbakanı olan Adnan Menderes, Mısır, Suriye ve Lübnan'ı ziyaret ederek Pakt'a davet etmiştir.¹⁵ Bununla birlikte üç ülke de bu teklifi reddetmiştir. Bu gelişmelerden 1 yıl sonra yaşanan 2. Arap-İsrail Savaşı (diğer adıyla Süveyş Krizi) sırasında batı ülkelerinin İsrail'in yanında ve Arap devletlerine karşı bir politika izlemesi Suriye dâhil Arap devletlerinin batı ile arasındaki mesafenin artmasına neden olmuştur. 1956 Savaşı sadece Fransa ve İngiltere'nin İsrail'e açık desteğiyle sonuçlanmamıştır; aynı zamanda Arap devletlerinin askerî ihtiyaçlarının daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

56 Savaşı'nda yenilmesine rağmen Arap dünyasının ve Arap milliyetçiliğinin önderliği rolüne daha güçlü bir biçimde soyunan Mısır'ın ve bu dönemde Suriye'ye yakınlaşan SSCB'nin etkisiyle Suriye'de iç siyaset yeniden şekillenmiştir.¹⁶ Sovyet yanlısı siyasetçilerin sayısı artmış ve bunlar hükümetlerde daha aktif ve güçlü roller üstlenebilmişlerdir. 1957'de SSCB ve Suriye arasında imzalanan askerî antlaşmayla birlikte iyice Sovyet yanlısı çizgiye yaklaşan Suriye ile Türkiye'nin arasında büyük bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Nitekim 1957 yılında iki ülke arasında karşılıklı söz düellolarının yanı sıra savaş ihtimali belirmiştir. Türk ordusu 1957 yılı Ekim ayında Suriye sınırına yığınak yapmıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan aracılık yaparak gerilimi düşürmeye çalışmış olsa SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehditkâr tavırları Suriye'deki müttefiklerini koruma eğilimini açıkça ortaya koymuştur.¹⁷ Suriye'nin Türkiye'yi askerî müdahale hazırlığı yaptığı şeklindeki şikâyeti sonucunda Birleşmiş Milletler'de toplantılar yapılmış, iki ülke arasındaki gerginlik ancak aylar içindeki girişimlerle yumuşatılmıştır. Bununla birlikte Suriye ile Türkiye arasındaki bu gerginlik bir yıl sonra Mısır ile Suriye arasında imzalanan ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğunun ilan edildiği döneme kadar sürmüştür.

15 Mahir Küçükvatan. "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 23, 2011, s. 73-91.

16 Sinan Kıyanç. "1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi." *Tarih ve Günce* 10, 2022, s. 209-236.

17 Osman Köksal. "Soğuk Savaş Döneminde Güç Merkezlerinin Orta Doğu'ya Yönelik Kaotik Siyasetine Somut Bir Örnek: 1957 Suriye Krizi ve Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri." *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C. 7, S. 2, 2011, s. 65-83.

Özetle 1946-57 arasındaki gerginliklerin kaynağı olarak şu dört husus belirtilebilir: Suriye'nin Hatay'ı Türk toprağı olarak tanımaması, Türkiye'nin İsrail'i devletini tanınması, Türkiye'nin Batılı ülkeler ile kurduğı yakın ilişkiler ve Arap milliyetçiliğinin yükselişii. Bu dört faktör çerçevesinde yükselen gerginlik ertesi yıl kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti ile ilişkilerin daha da gerilmesinin zeminini oluşturmuştur.¹⁸

1958-61 arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, Suriye'nin denetiminin büyük ölçüde Nasrcıların kontrolüne geçtiğı dönem olmuştur. Fakat 3 yıl süren bu durum daha sonra yerini daha büyük bir kaosa bırakmıştır. 1961'den sonra Suriye'de üst üste darbeler gerçekleşmiş ve politik istikrar ortadan kalkmıştır. 1967 Savaşı'na giren ve İsrail karşısında ağır bir yenilgi alan Arap devletlerinden birisi olan Suriye'de iç kargaşa 1970'e kadar devam etmiştir. 1970'de Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur.

4. Hafız Esad'ın Dönemi İkili İlişkiler

Hafız Esad döneminde Suriye demokrasiden tamamen uzaklaşmış ve otoriter bir yönetime bürünmüştür. Baas Partisi ile güçlü ailelerin karşılıklı ittifakı çerçevesinde yönetilen Suriye'de iç istikrarın sağlanmasını pekiştiren ise SSCB ile girilen askerî ve ekonomik ilişkiler olmuştur. Bu durum Suriye Hükümeti'nin Türkiye karşısında uzlaşmaz bir politika izlemesini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle 1970'den 1991'e kadar Suriye-Türkiye ilişkileri son derece gergin geçmiştir.

Gerginliğin başlaması Esad'ın iktidara geldiğı ilk yıla kadar geri götürülebilir. Hafız Esad, hükümetin kontrolünü ele geçirdiğı 1970 yılında Hatay'ı Türkiye'den koparmak amacıyla "İskenderun'u Kurtarma Cemiyeti'ni kurmuş ve destek vermiştir.¹⁹ Bu örgütün faaliyetlerinin Türkiye üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Fakat kurulması ve sürdürülmesi Suriye'nin Türkiye karşısındaki politikası hakkında önemli bir fikir vermektedir.

1973 yılında gerçekleşen 4. Arap İsrail Savaşı sırasında ordusu toparlanmış görünen Suriye bu durumdan destek alarak Türkiye karşısındaki sert politikasını devam ettirmiştir. Nitekim Türkiye bu savaş sırasında Arap

18 Arda Baş. "1957 Suriye Krizi ve Türkiye." *History Studies*, C. 4, S. 1, 2012, s. 89-109.

19 Atilla Şehirli. "Türkiye'ye ve Atatürkçülüğe Yönelen Tehditler." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 55, 2003, s. 225-267.

ülkelerinin yanında yer almasına rağmen Suriye, Türkiye'nin yumuşama girişimlerine karşılık vermemiştir. Bu durumun en temel nedeni Soğuk Savaş'ın iç dinamikleridir. Suriye Soğuk Savaş'taki kutuplaşma çerçevesinde SSCB'ye yaklaştıkça NATO'nun en önemli üyelerinden birisi olarak Ortadoğu'da ABD'nin en önemli müttefiklerinden birisi konumundaki Türkiye ile zıt kutuplarda yer almıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı kutuplarda bulunmanın etkisiyle uzun süre yumuşama sürecine girmemiştir. 1970'li yılların sonu ve 1980'li yıllarda kötüleşme artarak devam etmiştir.

Bu kötüleşmenin en önemli dinamiklerinden birisi PKK terör örgütü sorunudur. PKK terör örgütü 1978'de kurulduktan sonra örgütün sözde lider kadrosu önce Suriye'ye buradan da Lübnan'a giderek silahlı eğitim almıştır. 1970'lerin sonundan 1990'ların başına kadar terör örgütü üyelerinin üst düzey kadrolarının çoğu Suriye'de ikâmet etmiştir. Bu bağlamda Suriye, 1970'li ve 1980'li yıllarda PKK terör örgütüne en çok destek veren devletlerin başında gelmiştir. Örgütün sözde lideri uzun yıllar boyunca Suriye'de kalmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir olay Türkiye ve Suriye'nin Ortadoğu meselelerinde de karşı taraflarda yer almasıdır. Örneğin Türkiye, Mısır ve İsrail arasında savaşları sona erdirmek için yapılan Camp David Barış Anlaşması'na destek verirken Suriye Mısır'ı Arap dünyasına ihanet etmekle suçlayan ülkelerin başında gelmiştir. İki ülkenin karşı karşıya geldiği bir diğer olay ise İran-İrak Savaşı'dır. 1980 yılında başlayan savaşta Suriye açıkça İran'ın yanında yer alırken Türkiye tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Suriye'nin İran'la yapmış olduğu 1982 tarihli ikili anlaşmadan sonra Irak'a karşı duruşunu perçinlemiştir. Türkiye, özellikle Irak'ın kuzeyinde KDP ve KYB'nin başını çektiği Kürt grupların Irak hükûmetine karşı Bağdat'ın yanında dururken Suriye ayaklanmacıları desteklemiştir.²⁰

Bu dönemde iki ülke ilişkilerini etkileyen bir diğer gelişme Suriye'deki Müslüman Kardeşler ayaklanması olmuştur. 1982'de Suriye'nin Hama ve Humus kentinde patlayan ve İdlib dâhil olmak üzere diğer vilayetlere genişleyen Müslüman Kardeşler ayaklanmasının bastırılması sırasında Suriye'nin uyguladığı kanlı bastırma teknikleri Türkiye'nin de tepkisini çekmiştir. Bu ayaklanma ve sonrasında Türkiye ve Suriye karşılıklı olarak birbirlerini Müslüman Kardeşler ve PKK'ya destek vermekle suçlamışlar-

20 Yüksel Kaştan. «II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri (1945-1990).» *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* S. 13, 2007, s. 1-12.

dır.²¹ Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru 1987 yılında Türkiye ve Suriye arasında Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma beklenen sonucu vermemiş hatta 1989 yılında bir Suriye savaşı uçağı Türk hava sahasını ihlal ederek Türkiye'nin bir Tapu Kadastro Uçağı'nı düşürmüştür. Bu olay sonucunda iki ülke ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Bu gerginlik Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ortaya çıkan I. Körfez Krizi ve SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir.

5. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinden Beşar Esad İktidarına Kadar İkili İlişkiler

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası sistemin iki kutupluluktan kısa süreli bir tek kutupluluğa dönüş dönemi, Türkiye-Suriye ilişkileri üzerinde de önemli bir etki yapmıştır. Bu etkinin iki temel boyutu bulunmaktadır. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte batı dışı dünyadan destek alması mümkün olmayan Suriye eski politikalarını uzun süre devam ettiremeyeceğinin farkına varmıştır. Bu faktöre ek olarak Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Ortadoğu'da yeni bir güvenlik mimarisi oluşmuş, ABD bölgeye daha güçlü bir biçimde yerleşmiş ve İran ve Suriye gibi devletleri de baskı altına almaya başlamıştır. Bununla birlikte 1990'lı yıllar boyunca da Türkiye-Suriye ilişkileri son derece gergin seyretmiştir. Bu gerginliğin üç temel boyutu bulunmaktadır: Su Sorunu, Suriye'nin PKK terör örgütüne verdiği destek ve Ortadoğu'da değişen dengeler çerçevesinde iki devletin farklı ittifaklarda yer almasıdır.

Su sorunu, 1970'li yıllarda Türkiye'nin güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki baraj inşaatlarıyla başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Suriye sulama ve enerji odaklı projelere başlamıştır. Türkiye Keban Barajını, Suriye Tabka Barajını 1973'te tamamlamıştır. Benzer su havzaları üzerindeki karşılıklı projeler nedeniyle Irak'ı da içine katan bir su krizi başlamıştır. Suudi Arabistan'ın aracılığıyla büyümesi engellenen bu dönemdeki kriz, Türkiye'nin 1990'larda Atatürk Barajını tamamlayıp su tutma faaliyetine başlamasıyla yeniden canlanmıştır. Atatürk Barajı'ndan sonra Birecik Barajı'nın inşasının başlatılması su sorununu Türkiye-Irak-Suriye arasında üçlü bir krize çevirmiştir. Su sorunu nedeniyle gerilen ilişkiler diğer alanlara da yansı-

21 Behlül Özkan. "1980 ve 1990'larda Türkiye ve Suriye arasındaki İlişkiler: Siyasi İslam, Müslüman Kardeşler ve İstihbarat Savaşları." Uluslararası İlişkiler, 2019.

mıştır. Örneğin Atatürk Barajı'nın doldurulması için Fırat Nehri'nin sularının 1 ay kesileceğinin açıklanmasından kısa bir süre sonra dönemin Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad o dönemde Suriye işgali altında bulunan Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki bir PKK kampını ziyaret ederek karşılıklı vermiştir.²² Nitekim Suriye, 1993 yılından itibaren PKK terör örgütüne çok daha aktif bir destek vermeye başlamıştır.

1990lı yıllar boyunca PKK, Irak gibi Suriye topraklarını da Türkiye'deki terör faaliyetleri için kullanmıştır. Bununla birlikte Irak'tan farklı olarak terör örgütünün sözde lider kadrosunun çoğu Suriye'de saklanmışlardır. Nitekim 1993 yılında Suriye'ye yaptığı resmî ziyaret esnasında dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da bulunduğunu belirterek Suriyeli makamlardan kendisinin teslim edilmesini talep etmiştir.²³ Suriye makamları bu talebe Öcalan'ı tanımadıkları şeklinde hileli bir yanıt vermişler ve sorunun çözümünü sürünceye bırakmışlardır.

1993 yılından itibaren PKK terör örgütü Suriye'den sızmalar yaparak özellikle Amanoslar üzerinden Türkiye'deki sivil ve askerî tesislere terör saldırıları düzenlemeye devam etmişlerdir.²⁴ Bu saldırıların devam etmesi ve Suriye'nin PKK'ya aktif bir koza dönüştürmesi Türkiye için önemli bir güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Nitekim bu güvenlik değerlendirmeleri 1996 yılında Türkiye'nin güvenlik doktrininde önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Dönemin önde gelen diplomatlarından Şükrü Elekdağ'ın ifadesiyle "2.5 Savaş Doktrini" ortaya atılmıştır. Buna göre Türkiye'ye yönelik güvenlik tehditlerinin iki temel boyutu vardır. Bunlardan birincisi Ege ve Akdeniz kaynaklı tehditlerdir. Ege Adaları ve Kıbrıs Sorunu başta olmak üzere Yunanistan'dan kaynaklanan konvansiyonel tehditlere yine aynı ülkenin teröre verdiği destek eklenmektedir. Yunanistan, PKK, DHKP ve benzeri örgütlere destek vererek Türkiye'ye doğrudan bir tehdit oluşturmaktadır. Diğer tehdit ise Türkiye'nin güneyinden gelmektedir. Türkiye'nin güneyinden gelen tehdidin ana aktörü Suriye'dir. Suriye, su sorunu, Hatay meselesi gibi faktörlerden yola çıkarak Türkiye'ye yönelik düşmanca bir politika izlemektedir. Bu düşmanca politikanın en önemli

22 Özkan Gökcan. "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Ekim 1998 Krizi veya Diğer Bir İfadeyle 'İlan Edilmemiş Savaş'." *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 13, S.1, 2018, s. 169-198.

23 Robert Olson. «Körfez Savaşı»ndan bu yana Türkiye-Suriye ilişkileri: Kürtler ve su.» *Orta Doğu Politikası*, C. 5, S. 2, 1997, s. 168.

24 Fatih Özçelik. "Suriye ve Su Sorunu Bağlamında Terör." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2018, s. 922-936.

uygulaması ise PKK terör örgütüne verilen destektir. Suriye ve Yunanistan'ın birer müttefik haline geldiği bu süreçte ve iki devlet arasındaki ilişki Rusya'dan destek görmektedir. Buna karşılık Türkiye, NATO'dan beklediği desteği alamamaktadır. Bu nedenle Ortadoğu'da kendisine yeni bir destekçi bulmak zorundadır. Bu desteği alabileceği tek ülke ise İsrail'dir. İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'nin Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini dengeleyeceği gibi Suriye'nin de köşeye sıkıştırılmasına fayda sağlayacaktır.²⁵

Bu çerçevede Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesi Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkinin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. 1990'lı yılların sonlarında doğru PKK terör örgütünün Türkiye'de artan terör eylemleri sonucunda iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir. 16 Eylül 1998'de Türkiye, Suriye'ye açık bir ültimatolmuş ve terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması talep edilmiştir. Bu talep yanıtız kalınca 1 Ekim 1998 günü TBMM'nin açılış resepsiyonunda dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, "Türkiye ile Suriye arasında ilan edilmemiş bir savaş bulunduğunu" söyleyerek krizin geldiği aşamayı ve sorunun çözümlenmesi halinde savaş ihtimalinin çok güçlü olduğunu dile getirmiştir. Bu baskı politikasının sonucunda Suriye Hükümeti, Abdullah Öcalan'ın Şam'ı zorla terk etmesini sağlamış ve Türkiye ile gerilimi düşürmeyi hedeflemiştir. Nitekim terörist Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasından sonra 20 Ekim 1998'da Adana Mutabakatı imzalanmıştır.²⁶ Bu mutabakat ile Suriye, PKK'ya destek vermeyi bir kenara bırakıp PKK ile mücadelede Türkiye ile işbirliği yapmayı taahhüt etmiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerindeki yumuşama döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

6. Beşşar Esad Dönemi: Yumuşama ve İşbirliği

Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesi 2001 yılından sonra Ortadoğu'da yaşanan değişimle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte ilişkilerdeki yeni dinamizmi başlatan ilk olgu Hafız Esad'ın hayatını kaybetmesidir. 1999'dan itibaren başlayan yumuşama 2000 yılında hayatını kaybeden Hafız Esad'ın cenaze törenine Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemdeki Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in ziyaretiyle yeni bir aşamaya geçmiştir.

25 Şükrü Elekdağ. «2 1/2 War Strategy.» *Perceptions: Journal of International Affairs*, C. 1, S. 4, 1996.

26 Özkan Gökcan a.g.e 2018.

Hafız Esad'ın yerine geçen Beşşar Esad'ın "Şam Baharı" olarak bilinen reform sürecini başlatması ilişkilerdeki iyileşme sürecine bir tuğla daha koymuştur. Ancak ilişkilerdeki asıl ilerleme 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Ortadoğu'da yeni bir planlamaya geçmesiyle başlamıştır. Türkiye, Irak ve Suriye'nin bu yeni politikadan son derece olumsuz etkileneceğinin farkında olduğundan her iki devletin de toprak bütünlüğünün korunmasını önleyen bir politikayı vurgulamaya başlamıştır.

Bu dönemde, El Kaide ile hiçbir bağı olmayan Suriye'nin Batı'ya ılımlı mesajlar göndermesine rağmen Ortadoğu'daki değişim rüzgârından kendisini koruması kolay görünmemektedir. Bu nedenle Esad Yönetimi, Türkiye dâhil komşularıyla ılımlı ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Bu kapsamda Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam, Türkiye'ye iki günlük bir ziyaret düzenleyerek ikili ilişkilerin siyasî, ekonomik, askerî ve kültürel alanlarda artırılması yönünde adımlar atmaya çalışmıştır.

2001-2003 arası dönemde Irak konusu dünyanın gündeminde daha çok yer tutukça Türkiye-Suriye ilişkileri de gelişme göstermeye başlamıştır. Ancak ABD'nin 2003 yılının başlarında Irak'ı işgali bölgedeki endişeleri artırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, ABD'nin askeri operasyonlarının Suriye'ye de sıçramasını engellemek için Suriye ile ilişkileri daha üst bir düzeye taşımayı hedeflemiştir. Nitekim 2004 yılı Ocak ayında Beşar Esad Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret, 1946'dan beri ilk kez bir Suriye Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi nedeniyle tarihi olarak kabul edilmektedir. Aynı yılın sonunda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da Aralık 2004'te Suriye'yi ziyaret etmiştir. Karşılıklı ziyaretler sonucunda iki ülke arasında ticaret hacminin artırılması, vize işlemlerinin kolaylaştırılması, sınırdaki mayınlı bölgelerin temizlenmesi gibi önemli adımlar atılmıştır.

Bunun yanı sıra Türkiye, Suriye'nin uluslararası sisteme entegre edilmesini sağlamak için İsrail ile arka kapı diplomasisi kullanarak bir yumuşama sürecinin baş aktörü haline gelmiştir. 2007 ve 2008 yıllarında İsrail ile Suriye arasında gizli olarak gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerde arabulucu olarak başrolü oynayan Türkiye diğer yandan da Suriye ile çok sayıda ikili anlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında 1 Ocak 2007'de Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmiştir. Serbest Ticaret Anlaşması'yla birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacmi 4 yıl içinde yaklaşık 3 kat artmıştır.²⁷

27 Remziye Eskiöglü, "Arap Baharına Kadar Türkiye-Suriye İlişkileri." *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, 2019, s. 70-80.

Serbest ticaret anlaşmasını 2009 yılında imzalanan Vize Muafiyeti Anlaşması izlemiştir. 2009 yılına gelindiğinde Türkiye ve Suriye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına kararı alınmıştır.²⁸ Her iki ülkeden 10'dan fazla bakanın katılımıyla yapılan ilk YDSK Bakanlar düzeyindeki toplantısı 13 Ekim 2009'da Halep ve Gaziantep'te, Başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı ise 23 Aralık 2009 tarihinde Şam'da gerçekleştirilmiştir.²⁹ İki toplantıda toplamda 50 anlaşma imzalanmış ve taraflar karşılıklı olarak vize uygulamasını kaldırmıştır. Benzeri toplantılar 2010 yılında da devam etmiştir. Bu toplantılarda ekonomik ilişkilerdeki canlanma artırılmaya çalışılmıştır. Son olarak Türkiye ve Suriye arasında uzun bir süredir devam eden su sorununun giderilmesi konusunda adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Asî Nehri üzerine inşa edilecek Dostluk Barajı'nın iki ülke ilişkilerinin iyileşmesinde bir sembol olarak görülmüştür. Bu barajın temeli 6 Şubat 2011'de atılmış olsa da Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması Türkiye Suriye ilişkilerini kökten değiştirmiştir.

7. Arap Baharı Sonrası İlişkiler:

Suriye İç Savaşı ve Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri tarihi boyunca en temel dinamik olan uluslararası sistemdeki dönüşüm iki ülke arasındaki görece iyileşme sürecini kökten etkilemiştir. Şubat 2011'de Dostluk Barajı inşaatı için birlikte temel atılırken Mart 2011'den itibaren ilişkiler olumsuz bir havaya bürünmüştür.

Arap Baharı'nın etkisiyle Suriye'de rejim karşıtı protestoların başladığı tarih olan 15 Mart 2011'de Türkiye-Suriye ilişkilerindeki bahar havası devam ediyordu. Nitekim Dera'daki protestoların başlaması Türkiye'de sükûnetle karşılanmıştır. Ancak Suriye hükümetinin protestoculara karşı aşırı şiddet kullanımı kısa sürede Türk makamlarının tepkisini çekmiştir. Yine de protestoların ilk aylarında Türkiye'nin Suriye'deki olaylara ilişkin bakış açısı bazı reformların yapılması halinde olayların yatışacağı yönünde olmuştur. Bu dönemde Ankara-Şam ilişkileri Eylül 2011'e kadar diplomatik ilişkilerin korunması ve krizden çıkış sürecinde işbirliği ekseninde devam etmiştir. Nitekim Suriye'de göstericilere karşı şiddet olaylarının devam ettiği Ağustos 2011'de dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Şam'ı

28 Hasan Duran. "Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri." *Ortadoğu Yıllığı*, 2011, s. 501-518.
29 Nuri Salık. "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği." *Orta Doğu Analizi/Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 35, 2011, s. 20-32.

ziyaret etmiş ve Esad Yönetimi'ni reform yapma konusunda uzun bir ikna toplantısı gerçekleştirmiştir.³⁰ Ancak bu süreçte istenilen hedefe ulaşamaması Ankara ve Şam'ı tarihte hiç olmadığı kadar karşı karşıya getiren bir süreci başlatmıştır.

Eylül 2011'den itibaren Türkiye, Şam Yönetimi'nin Suriye'de bir reform yapacağı beklentisini yitirmiş, tam olarak Suriyeli muhalifleri desteklemeye başlamıştır. 2011 yılı sonlarında Suriye'deki istikrarsızlık iç savaşa dönüşmüştür. Gösterilerin ülkenin tamamını kapsayan bir iç savaşa dönüşmesi Türkiye'nin güvenliğini doğrudan etkilemeye başladığı için Türkiye, Suriye'de rejim değişikliğini öngören bir strateji izlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Özgür Suriye Ordusu'na desteğini açıkça belirtmiştir. Suriyeli muhaliflerin Türkiye'de siyasal faaliyetler sürdürmesine izin vermiş, Şam'da bulunan hükûmeti Suriye'nin yasal ve meşru temsilcisi olarak görmekten vazgeçmiştir. Böylece, Suriye Ulusal Koalisyonu ve Suriye Geçici Hükûmeti gibi yapıları destekleyerek demokratik bir Suriye'ye geçiş için aktif bir politika izlemiştir.

Suriye'deki iç çatışmaların vardığı boyut ülke içinde yoğun bir göçe neden olduğundan bir süre sonra yüzbinlerce Suriyeli ülke dışına göç etmeye başlamıştır. Suriyeli göçmenler her ne kadar Lübnan, Ürdün ve Irak gibi ülkelere de gitmiş olsalar da büyük bir çoğunluğunun adresi Türkiye olmuştur. Başlangıçta sayıları birkaç on bin olan göçmenler çatışma sürecinin uzaması, Suriye ordusunun aşırı şiddetli müdahaleleri, çatışmaların şiddetlenmesi, DEAŞ ve PKK/YPG gibi terör örgütlerinin alan kazanması ve ekonomik sorunların ağırlaşması gibi nedenlerle çığ gibi büyümüşlerdir. Bunun neticesinde Suriye'den sadece Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 3,5 milyonu geçmiştir. Türkiye'de Geçici Koruma Altına alınan Suriye vatandaşlarının sayısının artması, Türkiye'yi toplumsal, ekonomik ve siyasî olarak etkilediğinden zamanla göç meselesi Türkiye'nin Suriye politikasının en önemli boyutlarından birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte Suriye'deki iç savaşın Türkiye üzerindeki etkileri göç sorunu ile sınırlı değildir.

İç savaşın yayılması ve uzaması neticesinde Suriye'nin pek çok önemli bölgesi terör örgütlerinin kontrolü altına girmiştir. İç savaş öncesinde Suriye'de faaliyet gösteren PKK terör örgütünün Suriye kolu olan PYD terör örgütü, iç savaşla birlikte güçlenme olanağı bulmuştur. Merkezî hükû-

30 Nuri Salık a.g.e, s. 20-32.

metin zayıflaması ve Esad Yönetimi'nin muhalif grupların etki alanını sınırlamak için PKK/PYD'ye yer açması sonucunda Suriye'nin kuzeyinde Afrin, Ayn El Arab ve Cezire bölgelerinde terör örgütü 2012 yılından itibaren kontrol sağlamaya başlamıştır. Ayrıca 2013 başlarında Suriye'de kurulan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD/DEAŞ) adlı örgüt bir süre sonra ülkenin önemli bir kısmında üstünlük sağlamıştır. Böylece Suriye iç savaşı, Türkiye için çok önemli bir terör tehdidinde dönüşmüştür. Bir yandan DEAŞ'ın muhalif grupları birer birer ortadan kaldırması diğer yandan PKK/PYD'nin Irak'tan Suriye'nin batı sınırlarına kadar genişleme çabası bu terör tehdidinin ana eksenini oluşturmuştur. Bu süreçte ayrıca Suriyeli muhalifler arasında güç kazanan El Kaide unsurları ve Türkiye'den Suriye'ye giderek tecrübe edinmeye çalışan radikal devrimci sol örgütlerin faaliyetleri Suriye'den kaynaklanan terör tehdidini çeşitlendirmiştir.

2015-16 yıllarında DEAŞ terör örgütünün Türkiye'de gerçekleştirdiği ve yüzlerce kişinin ölümüne neden olan terör saldırılarına aynı dönemde PKK terör örgütünün şehirlerdeki bombalı terör eylemleri eşlik etmiştir. Ayrıca PKK'nın Türkiye'nin güneydoğusundaki bazı ilçe ve kasabalarda başlatmaya çalıştığı Cumhuriyet tarihinin en kanlı terör ve isyan girişimi ile Suriye'deki gelişmeler arasında da yakın bağlantılar vardır. Çatışma literatüründe iç savaşların yayılması olarak nitelenen bu terör kaynaklı istikrarsızlık ortamı, Türkiye'nin yeni tedbirler almak mecburiyetini beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Şam'ın destekçisi olan Rusya ve İran ile Türkiye'nin ilişkileri gerginleşirken başlangıçta Suriye'de rejim değişikliğine destek veren fakat daha sonra Suriye'deki iç çatışmaları bir fırsat olarak görerek Suriye'nin kuzeydoğusunda PKK/PYD denetiminde bir bölge kurmaya yönelik ABD ile ilişkiler de Türkiye açısından olumsuz seyretmeye başlamıştır. Türkiye-Rusya ilişkileri 2015 yılında dibe vurmuştur. Ancak 15 Temmuz'daki hain darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin Rusya ve ABD'yle ilişkileri değişirken Suriye politikasında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Nitekim 2016 yılı ortalarında ABD, PKK/PYD'yi kullanarak DEAŞ örgütüne karşı ilerleme sağlarken bir yandan bu örgütün Irak sınırından Akdeniz'e kadar bir alanın kontrol edilmesinin önü açılmıştır. Bu durum Türkiye'nin güneyinde sadece iç savaş kaynaklı bir güvenlik sorunu olmanın ötesinde tam bir terör koridoru oluşmasına yol açacağından Türkiye Ağustos 2016'da Suriye'nin kuzeyinde askerî operasyonlara başlamıştır.

FETÖ terör örgütünün darbe girişiminin başarısız kılınmasından 40 gün sonra başlatılan ilk sınır ötesi operasyon temelde DEAŞ terör örgütünün Türkiye sınırından uzaklaştırılmasını hedeflese de bu operasyonun arka planında PKK/PYD terör örgütünün Suriye’de bütünleşik bir terör bölgesi oluşturmasının önüne geçilmesi de hedeflenmiştir. Bu bağlamda Suriye’nin kuzeyinde Azez’den El Bab’a kadar bir alanda gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Operasyonu yaklaşık 7 ay kadar sürmüş sonunda bölge hem DEAŞ’ten temizlenmiş hem de PKK’nın ilerlemesi durdurulmuştur. Bu operasyondan yaklaşık 10 ay kadar sonra 2018 yılı Ocak ayında bu sefer Zeytin Dalı Operasyonu ile Hatay sınırımıza yuvalanan PKK/YPG terör örgütü Afrin’den çıkarılmıştır. 1.5 yıl kadar sonra ise Barış Pınarı Operasyonu ile benzer bir süreç Tel Abyad ve Ras Al Ayn arasında yaşanmış ve PKK’nın etkisi Fırat’ın doğusunda da sınırlanmaya çalışılmıştır. Bu süreç zarfında DEAŞ terör örgütü, Suriye ve Irak’taki denetimini yitirmiştir.

2016 sonrası süreçte Türkiye ile Rusya arasında Suriye’de daha yakın bir işbirliği gelişirken ABD-Türkiye ilişkisi ise gittikçe gerginleşmiştir. Türkiye-Rusya-İran arasında oluşturulan Astana Mekanizması Suriye’de hem Şam’ın denetim sahasının genişlemesini sağlamış hem de Türkiye’ye yönelik terör tehdidinin azaltılmasında Moskova ve Tahran’ın desteğinin elde edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerinde büyük bir ilerleme yaşanmamıştır. Özellikle 2019 yılı sonunda Suriye Ordusu’nun İdlib’in güneyinde başlattığı operasyonun neden olduğu yeni göç hareketleri Türkiye’yi alarma geçirmiş ve Türkiye 2020 yılı Ocak ayında İdlib’te Barış Kalkanı Operasyonu’nu başlatarak Suriye Ordusu’nun İdlib’in iç bölgelerine ilerleyişini durdurmuştur. Bu tarihten sonra ikili ilişkilerde çok büyük bir gerginlik yaşanmamış, tersine Rusya’nın katkılarıyla Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin onarım süreci hayata geçirilmiştir.

Bu çerçevede Rusya’nın arabuluculuğunda 2022 yılı Eylül ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın açıklamalarıyla Ankara-Şam arasında yeni bir diyalog sürecinin kapısının aralandığı görülmüştür. Bu süreç 28 Aralık 2022’de her iki ülkenin Savunma Bakanları ve İstihbarat Teşkilatı başkanlarının Moskova’da bir araya gelmesiyle yeniden ilişki kurulmasına dönüşmüştür. O tarihten itibaren birkaç kez daha iki ülkenin yetkili makamları toplansalar da kapsamlı bir yakınlaşma veya gerginliği azaltma süreci henüz başlamamıştır.

Sonuç

Tüm çalışma boyunca görülebileceği gibi Türkiye-Suriye ilişkilerinin 100 yıllık serüveninin iki ana dinamiği bulunmaktadır: Uluslararası dengeler ve ülkelerin iç siyasal dönüşümleri. Türkiye-Suriye ilişkilerindeki ana dinamikler her zaman uluslararası sistemdeki ya da bölgesel alt sistemdeki değişimlerden yakından etkilenmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, İki Kutuplu Düzen'in sona ermesi, 11 Eylül Saldırıları ve Arap Baharı gibi önemli dönüm noktaları uluslararası sistemin veya Ortadoğu'daki bölgesel alt sistemin ikili ilişkilerde oynadığı rolü anlamak açısından önemlidir.

Öte yandan, Türkiye ve Suriye'nin iç politikalarındaki dönüşümün etkisinin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı, Demokrat Parti'nin dış politika tercihleri, 15 Temmuz Darbe girişimi gibi faktörlerin yanı sıra Suriye'de Baasçılık'ın yükselişi, Hafız Esad iktidarı ve iç savaş gibi faktörler, ikili ilişkilerde iç dinamiklerin etkisinin anlaşılması açısından dikkate değer örneklerdir.

Bu iki dinamik çerçevesinde ortaya çıkan faktörler Türkiye ve Suriye ilişkisinin genel hatlarını belirlemektedir. 100 yıldır iki ülke ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlese de sükûnetin istisna gerilimin kural olduğu söylenebilir. Büyük bir olasılıkla bu eğilim önümüzdeki on yıllarda da devam edecektir.

Kaynakça

- Antonius, G. (2013). *The Arab Awakening: The Story of the National Arab Movement*. Routledge.
- Atabey, F. (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 193-209.
- Atabey, F. (2020). Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler. *Belgi Dergisi*, 2(20), 2579-2594.
- Baş, A. (2012). 1957 Suriye krizi ve Türkiye. *History Studies*, 4.1, 89-109.
- Çapa, M. (2018). Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları. *Ataturk Yolu Journal/Atatürk Yolu Dergisi*, (62).
- Dalar, M. (2010). Asî Nehri'nin Türkiye-Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkisi ve Geleceği. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2(15).
- Duran, H. (2011). Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*. 501-518.
- Elekdâğ, S. (1996). 2 1/2 War Strategy. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 1(4).
- Eskioğlu, R. (2019). Arap Baharına Kadar Türkiye-Suriye İlişkileri. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 70-80.
- Gökcan, Ö. (2018). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Ekim 1998 Krizi Veya Diğer Bir İfadeyle "İlan Edilmemiş Savaş" *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 169-198.
- Karabulut, P. Ç. (2022). 1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 81-102.
- Karakoç, E. (2009). Atatürk'ün Hatay Davası. *Bilig*, 50, 97-118.
- Kaştan, Y. (2007). II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri (1945-1990). *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 1-12.
- Kıyanç, S. (2022). 1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi. *Tarih ve Günce*, (10), 209-236.
- Kodaz, Y. (2016). Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 213-237.
- Köksal, O. (2011). Soğuk Savaş Döneminde Güç Merkezlerinin Orta Doğu'ya Yönelik Kaotik Siyasetine Somut Bir Örnek: 1957 Suriye Krizi ve Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 65-83.
- Küçük, E. (2017). Murat Güztoklusu: Özdemiş Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 332-334.
- Küçükvatan, M. (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 73-91.
- Metintaş, M. Y. (2019). Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 78-112.
- Olson, R. (1997). Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and water. *Middle East Policy*, 5(2), 168.
- Özçelik, F. (2018). Suriye ve Su Sorunu Bağlamında Terör. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 922-936.
- Özkan, B. (2019). 1980 ve 1990'larda Türkiye ve Suriye arasındaki İlişkiler: Siyasi İslam, Müslüman Kardeşler ve İstihbarat Savaşları.

- Salık, N. (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. *Orta Doğu Analizi/Ortadoğu Analiz*, 3 (35), 20-32.
- Sarıncay, Y. (1996a). Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 3-65.
- Sarıncay, Y. (1996b). Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 407-454.
- Soysal, İ. (1985). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939). *Bellekten*, 49(193), 79-110.
- Şehirli, A. (2003). Türkiye'ye ve Atatürkçülüğe Yönelen Tehditler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 225-267.
- Yamaç, M. (2018). Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır sorunu (1918-1940). *Bellekten*, 82(295), 1153-1174.
- Yılmaz, Y. (2018). Mondros' tan Ankara Anlaşması'na İskenderun Sancağı'nın Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 378-403.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN NATO İÇERİSİNDEKİ KONUMU: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU

Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında ittifakların çoğunlukla devletlerin özellikle güvenlik alanında iş birliğini sağlama amacıyla oluşturdukları resmi ya da gayri resmi iş birliği mekanizmaları olduğu kabul edilir. Bu anlamda NATO hukuki meşruiyet zeminini Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'nın 51. maddesinden alan bir ittifak ve kollektif savunma örgütüdür. 1950 yılında hem Cumhuriyet Halk Partisi hem Demokrat Parti iktidarlarında iki kere başvuruda bulunduktan sonra 18 Mayıs 1952'de üye olduğu NATO, farklı boyutlarıyla Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında 71 yıldır önemli bir konuma sahiptir. Literatürde, bu önemli konumu "bir buçuk yüzyıl süren (Batı)sistem(in)e aidiyet arayışını sonlandıran bir girişim"¹ olarak tanımlayan yaklaşımların yanı sıra tam aksine bir biçimde "çok yönlü dış politika üretebilme manevra alanını daraltan bir girişim"² olarak değerlendiren yorumlar da yer almaktadır. Esasında Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu her iki zıt yorumu da destekleyen bir minvalde halen süregelen birçok tartışmayı içerisinde barındırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) NATO içerisindeki konumu ve rolü, NATO içerisindeki diğer ülkelerin NATO içerisindeki konumları ve rollerini etkilemektedir. ABD, NATO'nun kuruluşundan itibaren İttifak

1 Nur Bilge-Crisis, "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu," *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, 2012, s. 2.

2 Mustafa Türkes, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim," Faruk Sönmezöğlü (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 383.

içerisinde yönlendirici bir rol üstlenmiştir. NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 10., 11., 13. ve 14. maddelerinde düzenlenen Antlaşma'ya katılma talebinde bulunan devletlerin katılma belgelerini ABD'ye iletmesi, İttifak'ı kuran Antlaşma belgelerinin Washington'da muhafaza edilmesi, yirmi yıllık süre sonunda ayrılmak isteyen devletlerin ABD'ye başvurması gibi hükümler, ABD'nin NATO içerisindeki rolünü göstermesi açısından kayda değer nitelikli hükümlerdir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının Türk Dış Politikasına olan etkilerini ortaya koyabilmektir. Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu ve rolünü Türkiye-ABD ilişkilerini yadsıyarak değerlendirmek yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. ABD'nin dış politikasındaki hedef ve eğilimlerin NATO'nun hedef ve eğilimlerine dönüşebilme potansiyelinin yüksek olduğu genel olarak gözlemlenen ve büyük ölçüde kabul gören bir değerlendirmedir. Bu çerçevede çalışmada Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu incelenirken, Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerinin niteliği de irdelenecektir. Çalışmada öncelikle, oluşturulduğu tarihten itibaren Türkiye-NATO ilişkilerinin nasıl seyrettiği ve Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun dönüşümünü yönlendiren politikalar ve Türkiye'nin bu politikalara yönelik tutumu ele alınacaktır. Son olarak, NATO'nun 2022'de kabul edilen yeni stratejik konsepti, Finlandiya ve İsveç'in üyelik başvuruları gibi güncel gelişmeler ışığında, Türkiye'nin NATO politikalarına yönelik tutumu değerlendirilecektir.

1. NATO'nun Kuruluşu ve Soğuk Savaş Sırasında Türkiye'nin NATO İçerisindeki Konumu

İttifaklar, modern devletlerin oluşumundan bu yana devletlerin kendilerine yönelen tehditleri bertaraf etmeleri amacıyla başvurdukları en önemli dış politika seçenekleri içerisinde yer almaktadır.³ Bir Transatlantik ittifakı olan NATO, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Batı Avrupa arasında oluşan kuvvetli bir savunma ilişkisinin sonucudur ve bu açıdan kolektif savunmayı hedefleyen, caydırıcılık odaklı bir örgüttür. NATO'nun kurulması Avrupa için olduğu kadar ABD için de önemli bir

3 Louis Rene "Beres, Bipolarity, Multipolarity, and the Reliability of Alliance Commitments", *Western Political Quarterly*, C. 25, S. 4, 1972, s. 702.

dönüm noktası oluşturmuştur. Nitekim ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve NATO'nun kurulmasıyla geleneksel izolasyonist dış politika anlayışından giderek uzaklaşarak küresel politikayı kendi gündemi ve çıkarları çerçevesinde dönüştürme kapasitesine sahip bir küresel güce dönüşmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir. NATO'nun temel işlevi üyelerin güvenlik çıkarları çerçevesinde kolektif savunmayı sağlamak olsa da ABD, NATO'yu uluslararası sistemde ABD'nin küresel güç olma hedefini destekleyen bir araç olarak değerlendirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler sonrasında 17 Mart 1948 yılında Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve Birleşik Krallık, Brüksel Antlaşması çerçevesinde üye ülkeler arasındaki savunma ilişkilerini kurumsallaştıran Batı Avrupa Birliği'ni kurmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin Berlin'i kontrol etmek amacıyla 24 Haziran 1948'den başlattığı ve 12 Mayıs 1949'da ABD'nin müdahalesi ile son bulan Berlin Ablukası ve Doğu Avrupa'da gerçekleşen benzer nitelikli gelişmeler Batı Avrupa ülkelerinin güvenliği açısından ABD desteğini kaçınılmaz hale getirmiştir. ABD böylece Kuzey Atlantik-Akdeniz bölgesel savunmasına bizzat katılma imkânlarını araştırmaya başlamıştır.⁴ 11 Haziran 1948'de ABD Senatosu'nda kabul edilen 239 No'lu Senato Kararı ABD Yönetimi'ne Kuzey Atlantik Bölgesi'nin savunulması bağlamında gerçekleştirecekleri ittifaklar için yasal bir zemin oluşturmuştur.⁵ Kararı hazırlayan Senatör'ün ismiyle "Vandenberg Kararı" olarak da anılan karar, ABD'ye bireysel ya da kolektif olarak meşru savunma hakkının kullanılacağı örgütlere üyelik imkânı sağlıyordu. Böylece Avrupa ve Kuzey Amerika'nın güvenliğini birlikte ele alan bir anlayışın ürünü olan NATO, 4 Nisan 1949 tarihinde on iki devletin (ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, İzlanda, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Kanada ve Portekiz) imzaladıkları Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulmuştur.

Antlaşma'nın 10. maddesi yeni üyelerin katılımına imkân sağlamaktadır. Bu maddeye göre, Antlaşma prensiplerinin gelişmesine ve Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliğine yardım edebilecek durumdaki her Avrupa devleti üyeliğe davet edilebilmektedir. Bu çerçevede Soğuk Savaş döneminde, Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952, Federal Almanya 9 Mayıs

4 Cemal Acar, *Soğuk Savaş: Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, İstanbul, Ötüken, 2007, s. 138.

5 Senato Dışişleri Komitesi Başkanı Arthur Vandenberg tarafından hazırlanan kararın tam metin için bkz. NATO, U.S. Senate Resolution 239, 01.10.2009, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17054.htm,

1955 ve İspanya 30 Mayıs 1982 tarihlerinde NATO'ya üye olmuşlar ve böylece üye sayısı 16'ya çıkmıştır. 1 Temmuz 1966'da Fransa'nın askerî kanattan çekilmesiyle İttifak'ın merkezi Paris'ten Brüksel'e taşınmıştır. 3-4 Nisan 2009 tarihlerinde Strazburg ve Kehl'de gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde Fransa NATO'nun askerî kanadına geri dönmüştür.⁶ Aynı şekilde 14 Ağustos 1974'te askerî kanattan çekilen Yunanistan 20 Ekim 1980 tarihinde askerî kanada geri gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında İttifak'ın strateji değişikliği çerçevesinde, 12 Mart 1999 tarihinde Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya, 29 Mart 2004 tarihinde Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya, 1 Nisan 2009'da, Arnavutluk ve Hırvatistan NATO üyesi olmuşlardır. 5 Haziran 2017'de Karadağ, Mart 2020'de Kuzey Makedonya ve 4 Nisan 2023'te Finlandiya'nın protokol işlemlerinin tamamlanmasıyla NATO'nun üye sayısı otuz bire çıkmıştır. 18 Mayıs 2022'de Finlandiya ile birlikte NATO'ya üyelik için başvuran İsveç'in süreci bu satırlar yazılırken devam etmektedir.

18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO üyesi olması, Ankara için politik, askeri ve ideolojik bir dönüm noktası oluşturmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası konjonktürün iki kutuplu olduğu bir dönemde ABD liderliğindeki bir ittifaka dâhil olması ileriki dönemlerde izleyeceği tüm uluslararası ilişkilerinin ve politik yöneliminin bir belirleyicisi olacaktır.⁷ İlk Genel Sekreteri Lord Ismay'ın ifadesiyle "Amerikalıları içeride, Rusları dışarıda ve Almanları kontrol altında tutmak üzere kurulan" NATO'ya Türkiye'nin çeşitli sebeplerle üye olduğu söylenebilir. Türkiye'nin Sovyet tehdidini karşılayabilecek bir güvenlik enstrümanı arayışı, ekonomik ve askeri açıdan dış yardıma duyulan ihtiyaç, Türk elitinin Batılılaşma ile NATO arasında kurduğu bağlantı ve siyasal ve ekonomik liberalizmin Türkiye'ye yerleşmesi amacı bu sebepler arasında sayılabilir.

Türkiye'nin NATO üyeliğine başvurmasının temel sebeplerinden bir diğeri ise 1947'de kabul edilen Truman Doktrini ile gelişmeye başlayan Türkiye-ABD ilişkileridir. Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu ve rolünü Türkiye-ABD ilişkilerini yadsıyarak değerlendirmek yanıltıcı

6 Fransa'nın askerî kanada dönme süreci ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Uslubaş, "Fransa ve Türkiye: NATO Gemisinin İki Farklı Yolcusu", *Jeopolitik*, C. 8, S. 64, Mayıs 2009, s. 29-37.

7 Fatih Bayezit, *Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Amerikan İttifakları: Türkiye ve Güney Kore Örnekleri (1991-2021)*, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 129-130.

sonuçlar doğuracaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'nun, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki küresel güç rekabetinde önemli bir bölge olarak ortaya çıkması, Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu itibarıyla Türkiye'yi ABD açısından ilişkilerin geliştirilmesi gereken bir ülke konumuna taşımıştır. NATO, ABD ile Türkiye arasında görece zayıf ve kapsamlı olmayan ilişkilerin bir kolektif savunma anlayışı çerçevesinde kurumsallaşmasını ve çok kapsamlı bir hal kazanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan NATO, Türk-Amerikan ilişkilerinin sonuçlarının gözlemlebildiği bir platformdur. Uslu'ya göre, Türkiye ve ABD kısa bir zaman aralığında geleneksel izolasyonist ve ittifaklardan uzakta kalma stratejilerini terk ederek, önce ikili antlaşma imzalamışlar, daha sonra ise NATO çatısı altında resmî bir askerî ittifakın tarafı haline gelmişlerdir.⁸ Bu durumun gelişmesinde İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarının oluşturduğu uluslararası sistemin yapısından kaynaklı nedenlerin etkili olduğu açıktır. Bu nedenler arasında aynı yoğunlukta olmasa da Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdidin önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir. Türkiye, NATO üyeliği bağlamında hem NATO ile hem ABD ile NATO-SOFA Kuvvetler Statüsü Anlaşması, Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması, Yardım Anlaşması, Askeri Tesisler Anlaşması gibi çeşitli nitelikte anlaşmalar imzalamıştır. Bu hukuki altyapı vasıtasıyla Türkiye ve ABD arasında geniş boyutlu siyasî ve askerî ilişkiler oluşturulmuştur. Tarihsel süreç boyunca Türkiye ile ABD arasında yaşanan olumsuzluklar, Türkiye'nin NATO ilişkilerini ve Türk kamuoyundaki NATO algısının oluşumunu da etkilemiştir.

Bu bağlamda, Türkiye ve ABD arasında 1990'lı yıllara kadar yaşanan sorunlar Türk kamuoyunda NATO konusunda bölünmelere ve fikir ayrılıklarına sebep olmuştur.⁹ Söz konusu meseleler arasında Kıbrıs sorununa yönelik farklı bakış açılarının varlığı ve bu durumun somut bir örneği olan muhtemel bir Sovyet saldırısı durumunda Türkiye açısından 5. maddenin işletilmeyebileceğinin ima edildiği Johnson mektubu¹⁰, Küba krizi

8 Nasuh Uslu, *Çatlak ittifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık. s. 61.

9 Türk kamuoyunun Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından 1990'lı yıllara kadar olan dönemdeki görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özgehan Şenyuva ve Çiğdem Üstün, *NATO-Türkiye İlişkileri: Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 13-21.

10 Bu mektup, Kıbrıs'ta Türklere yapılan saldırıların 1964 yılı ile birlikte tekrar artması üzerine, Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun şekilde garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmek seçeneğini gündeme getirmesi sonrasında dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından kaleme alınmıştır ve Türk kamuoyunda ABD algısının olumsuz yönde değişmesine sebep olmuştur.

sonrasında Türkiye'nin onayı olmadan sökülen Jüpiter füzeleri, Türkiye'deki askeri tesislerden kalktığı iddia edilen Amerikan Lockheed U-2 casus uçağının düşürülmesi, 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye yönelik olarak uygulanan silah ambargosu ve Orta Doğu'da sorunlara yönelik farklı temayüllerin varlığından kaynaklı sorunlar sayılabilir.

2. Soğuk Savaş Sonrasında NATO'nun Devamı Kararı ve Nedenleri

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası konjonktürün yapısının değişmesi ile birlikte güvenlik algılamalarında yaşanan değişim, NATO'nun hedeflerine ve meşruluğuna ilişkin soruları da gündeme getirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Almanya'nın birleştiği, Sovyetler Birliği'nin parçalandığı dikkate alındığında, NATO'nun varlık sebebinin sorgulanmaya başlanmasının beklenen bir durum olduğu ifade edilebilir.¹¹ Söz konusu gelişmeler ile Soğuk Savaş dönemindeki askeri çatışmaların kaynağını oluşturan Avrupa'nın politik bölünmüşlüğü sona ererken, NATO hem kuramsal hem de pratik anlamda "ötekisiz" yani "düşmansız" kaldığı için bir kimlik sorunu ile yüz yüze kalmıştır.¹²

NATO'yu doğuran ve varlığını meşrulaştıran faktörlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde maruz kaldığı anlamsal kayıp ve bunun olası sonuçları farklı görüşlere sahip uzmanlar tarafından tartışılmıştır.¹³ Bu çerçevede, NATO merkezli bir Avrupa güvenlik politikası stratejisinin şekillendirilip şekillendirilemeyeceği ve NATO'nun temelinde yatan transatlantik ilişkinin üyelerin çıkarlarına olup olmadığı ve kıta Avrupası'nın güvenlik ve istikrarına eskiden olduğu gibi hizmet edip etmediği tartışılmıştır.¹⁴

Yukarıda kısaca değinilen tüm bu tartışmalara rağmen NATO bazı değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçerek varlığını devam ettirmiştir. İtti-

11 Kuramsal çerçevede genel olarak askeri ittifakların ve özel olarak NATO'nun devamı üzerine yürütülen tartışmalar ile ilgili bkz. John S. Duffield, Cynthia Michota, Sara Ann Miller, "Alliances", *Security Studies: An Introduction*, ed. Paul D. Williams, New York, Routledge, 2008, ss. 291-305; Stephen M. Walt, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, C. 35, S. 2, 1991, s. 211-239; Stephen M. Walt, "NATO's Future (In Theory)", *Alliance Politics, Kosovo and NATO's War: Allied Force or Forced Allies?*, ed. Pierre Martin and Mark R. Brawley, New York, Palgrave, 2000, s. 11-26.

12 Micheal Legge, "The Making of NATO's New Strategy", *NATO Review*, C. 39, S. 6, 1991, s. 9.

13 Bu tartışmalar için bkz. Jolyon Howorth, "ESDP and NATO: Wedlock or Deadlock?", *Cooperation and Conflict*, C. 35, S. 3, September 2003, s. 237. Christopher Layne, "Ambivalent Past, Uncertain Future: America's Role in Post-Cold War Europe" *NATO at 40: Confronting a Changing World*, ed. Ted Galen Carpenter, Washington D.C., CATO Institute, 1990, ss. 239-263.

14 Bu tartışmalar ile ilgili ayrıca bkz. Stanley Sloan, "The Transatlantic Relations in the Wake of the Brussels Summit", *NATO Review*, C. 42, S. 2, April 1994, s. 27-29; Michael E. Brown, "Minimalist NATO: A Wise Alliance Knows When to Retrench", *Foreign Affairs*, C. 78, S. 3, May/June 1999, s. 204-218.

fak'ın devam etmesi kararının alınmasında, güvenlik algılamalarındaki değişim esas olmak üzere, uluslararası konjonktürden kaynaklanan nedenlerin varlığı yadsınamaz. Soğuk Savaş sonrasında yeniden şekillenen güvenlik anlayışı, devletler arasında savaş ihtimalini görece olarak azaltmış olsa da, terörizm, etnik ve dinî çatışmalar ile bu sorunların yaşandığı devlet ve bölgelerin güvenliğinin bozulması gibi riskleri daha önemli hale getirmiştir. Etnik ve dinî kökenli yerel çatışmalar, 1990'lı yılların başında Avrupa'nın barış ve istikrarını tehdit eden yeni tehditler ortaya çıkarmışlardır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan hassas geçiş sürecinden kaynaklanan ekonomik ve sosyal karışıklıklar da Avrupa güvenliğini planlayanların dikkate almaları gereken bir diğer tehdit unsuru olmuştur. Bu tehdit unsurlarının yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu nükleer güç gerçeğinin hâlen var olması, Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar'da yaşanan istikrarsızlıkların devam etmesi ve enerji kaynaklarının önemi ve kontrolü gibi etkenler NATO'nun devamını gerekli kılmıştır.

NATO'nun devamında belirleyici olan bir başka konjonktürel neden ise, 1990'lı yıllar boyunca diğer ülkelere göre karşılaştırmalı gücünde önemli artışlar olan ABD'nin, NATO'nun devamını kendi çıkarlarına uygun görmesidir. ABD, NATO'nun kuruluşundan itibaren İttifak içerisinde yönlendirici bir rol üstlenmiştir. İttifak'ı kuran Antlaşma belgelerinin Washington'da muhafaza edilmesi ve yirmi yıllık süre sonunda ayrılmak isteyen devletlerin ABD'ye başvurmasını düzenleyen hükümler, üye ülkelerin NATO üzerinde ABD'nin himaye ve üstünlüğünü zımni olarak kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, ABD'nin söz konusu üstünlüğünü kaybetmek istememesi anlaşılır bir durumdur. NATO'nun devamı, ABD'nin Avrupa ile olan bağlantısının kopmamasını sağlamış ve ABD'ye Avrupalı devletlerin NATO'dan bağımsız bir güvenlik yapılıncası oluşturma gayretlerini denetleme imkânı sağlamıştır. NATO'nun devamını mümkün kılan en önemli sebeplerden sayılan NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişlemesi ise, ABD'nin söz konusu ülkelerdeki nüfuzunu arttırmasını kolaylaştırmıştır.

Öte yandan, NATO'da kararların konsensüs esasıyla alındığı hatırlandığında, NATO'nun varlığının devam etmesinin sadece ABD'nin bu yöndeki iradesi ile açıklanması tek başına yetersiz bir tespit olacaktır. Zira o dönem için Avrupalı müttefikler de NATO'nun devamı yönünde istekli

olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁵ Bu tutumun iki temel nedeni olduğu ifade edilebilir. Birincisi, Almanya'nın birleşmesinin başta Fransa olmak üzere, diğer Avrupalı ülkeler üzerinde kökenlerini geçmişten alan ciddi bir endişe ve korkuya neden olmasıdır ki, bu durumu, Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli güvenlik tehditlerinden biri olarak değerlendiren uzmanlar da vardır.¹⁶ Bu görüşü savunan uzmanlara göre, Birleşik Almanya Avrupa'yı sabit bir dengede tutacak kadar güçlü olabilse de Avrupa'ya egemen olup bu kıtayı istikrara kavuşturacak ölçüde bir kudrete sahip olamayacaktır.¹⁷ Bu noktada, söz konusu durumun olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla, Soğuk Savaş sırasında Batı Almanya'nın bilinçli olarak ekonomik, siyasî ve askerî açıdan Avrupa ile ilgili tüm kurumlara dâhil edildiği ve NATO'nun bu politikalarda öncü bir rol izlediği ifade edilebilir.

İkinci neden ise, NATO'nun Avrupalı müttefiklerinin kendi güvenlik kurumlarını kolayca oluşturamadığı bir ortamda NATO'nun devamını önemsemeleridir. Avrupa Birliği'nin (AB) askerî imkân ve kabiliyetlerinin 1990'lı yıllarda Balkanlar'da ortaya çıkan çatışmaları önlemede yetersiz kalması, AB'nin ortak dış ve güvenlik politikası oluşturma sürecine ivme kazandırmıştır. AB, 1991 Maastricht, 1997 Amsterdam ve 2001'de imzalanan Nice Antlaşmaları ile kendi güvenlik kurumlarını oluşturma sürecinde önemli adımlar atmıştı. Ancak bu adımlar, güvenlik ve dış politikanın üye devletlerin kendi ulusal egemenlik alanlarına ait konular olarak kalmasını engelleyemedi. 1990'lı yılların başında Balkanlar'da oluşan krize Avrupalı ülkeler, NATO'nun imkânlarından faydalanmadan müdahale edemediler. Bu durum ise AB ülkelerinin NATO'nun önemini algılamaları ve kendi bağımsız yeteneklerini oluşturuncaya kadar NATO'nun devamına istekli olmaları sonucunu doğurmuştur.

3. Soğuk Savaş Sonrası NATO Politikaları ve NATO'nun Dönüşümü

Dönüşüm süreci, kısaca NATO'nun güvenlik ortamındaki değişime yönelik olarak gerçekleştirdiği uyum çabaları olarak tanımlanabilir. NATO'nun kurumsal kimliğinde büyük değişimlere yol açan dönüşüm

15 Tank Oğuzlu, "NATO'nun Geleceği", *Global Strateji*, C. 4, S. 13, İlkbahar 2008, s. 60-62.

16 Bu tür görüşler için bkz. Barry Buzan v.d., *European Security Order Recast: Scenarios for the Post Cold War Era*, London, Pinter Publishers, 1990, ss. 106.

17 Celeste A. Wallander, "Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War", *International Organization*, C. 54, S. 4, Autumn 2000, s. 715-716.

süreci, coğrafi ve askerî olarak iki temel alanda kendini göstermektedir. NATO'nun yeni üyeler kabul etmek suretiyle genişlemesi ve farklı bölgelerde ortaklık programları kurarak bölgesel bir örgütten küresel bir örgüte dönüşme çabaları, İttifak'ın coğrafi dönüşümünü oluşturmaktadır. Askerî dönüşüm ise, üye ülkelerin silahlı kuvvetlerinin karşılıklı çalışabilirliğini ve etkinliğini geliştirmek amacıyla yeteneklerin bütünleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçler, NATO üyesi ülkeler ve İttifak ile ortaklık içerisinde olan ülkelerde gerçekleştirilen kamu diplomasisi faaliyetleri ile de desteklenmiştir. Nihayetinde, bu süreçler çerçevesinde kuvvet yapısı yeniden düzenlenen NATO içerisinde çok yönlü bir faaliyet ve teşkilat değişimi yaşanmıştır.¹⁸

NATO'nun dönüşümünü İttifak'ın pratik uygulamalarının yanı sıra, bu uygulamaların önerildiği 1991, 1999 ve 2010 yıllarında yayımlanan İttifak'ın stratejik konseptleri yoluyla izleyebilmek de mümkündür. Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni güvenlik ortamında İttifak'ın varlığını kalıcı kılabilmek, dönüşüm sürecini dinamik tutabilmek ve üyeler arasındaki dayanışmayı artırmak amacıyla örgüt içerisinde birçok politika, kavram ve proje üretilmiştir. "Genişleme politikası", "ortaklık politikası", "füze savunma politikası", "kapsamlı yaklaşım", "mükemmeliyet merkezleri", "çoklu gelecekler projesi", "küresel ortaklar" ve "akıllı savunma" gibi kavramlar bu çerçevede sayılabilirler. Bu teşebbüsler, esasında kuruluşa temel teşkil eden Sovyet tehdidin yokluğunda, yeni tehdit ve risklere yönelik olarak ve İttifak'ı dinamik tutabilmek adına tasarlanmışlardır. NATO'nun söz konusu kavram ve politikaları, aşağıda detaylandırıldığı gibi, Bosna, Kosova, Afganistan ve Libya'da gerçekleştirdiği barışı destekleme operasyonları ile Somalî'de deniz korsanlığı ile mücadele ve Irak'ta eğitim misyonu gibi İttifak'ın nüfuz alanını genişleten görevlerle de desteklenmiştir.

11 Eylül'den sonra NATO'ya yönelik tehditlerin geldiği coğrafyanın değişmesi ve tehditlerin saldırıya dönüşmeden önlenebileceği düşüncesi, NATO'nun mücadele ve müdahale alanını değiştirmiş ve genişletmiştir. İttifak, "Dönüşüm Zirvesi" olarak adlandırılan 21-22 Kasım 2002 tarihlerinde düzenlenen Prag Zirvesi'nde terörizm ile mücadele konusundaki kararlılığını vurgulamıştır. 2001-2016 yılları arasında Akdeniz'de terö-

18 Arif Bağbaşıoğlu, "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO", *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, 2016, s. 212.

rizmle mücadele çerçevesinde Aktif Çaba Operasyonu'nu yürüten İttifak, 2016'dan itibaren de Akdeniz'de Deniz Muhafızı Operasyonunu yürütmektedir. 2000'li yıllarda NATO diğer alan dışı operasyonlarını Afganistan'da, 2009-2016 yılları arasında deniz haydutluğuna karşı olarak Somali açıklarında ve hava operasyonları olarak 2011'de Libya'da gerçekleştirmiştir. Ekşi'ye göre, NATO'nun 1990'lı yıllardaki kriz yönetimi deneyimlerine 2000'li yıllarda terörle mücadele boyutunun eklenmesi İttifak'ın küresel bir güvenlik örgütüne dönüşümü açısından anlam taşımaktadır.¹⁹

2008'de Gürcistan ve 2014'te Ukrayna'da yaşanan gelişmeler, özellikle eskiden Varşova Paktı üyesi olan NATO ülkelerinde ve Baltık ülkelerinde diğer İttifak üyelerine oranla çok daha ciddi bir endişe yarattı. Özellikle, Ukrayna krizi sonrasındaki gelişmelerin literatürde "yeni bir soğuk savaş başlıyor mu?" tartışmalarına yol açtığı görülmektedir. Bu gelişmeler İttifak'ın 2014 Galler ve 2016 Varşova Zirvelerinde de gündemi oluşturdu. Bu zirvelerde alınan kararlar çerçevesinde NATO, Rusya'yı caydırmaya yönelik olarak Polonya ile Baltık ülkelerine yeni birlikler konuşlandırdı ve Karadeniz ve Ege'de görünürlüğü artıracak görev güçleri oluşturuldu.

2010 sonrasında İttifak üyesi ülkeler arasında birçok konuda çok ciddi problemler yaşanmıştır. Uluslararası siyasetin gündemini yoğun biçimde etkileyen Suriye ve Ukrayna krizleri, Güneydoğu Asya'daki mücadeleler ve Rusya ile bilhassa Çin'in küresel güç olma potansiyeli, NATO içerisinde gündem oluşturan uluslararası meselelerdir. Günümüz uluslararası konjonktürü ve ABD'nin küresel gücünün görece olarak azalması, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde ya da sonrası ilk on yılda olduğu gibi uluslararası sorunlarda müttefiklerinin desteğini istediği ölçüde alamamasına neden olmaktadır. ABD, 2014 Ukrayna Krizi sonrasında Rusya'ya yönelik alınacak tedbirler konusunda, Suriye krizi ya da ticaret savaşları söylemi çerçevesinde Çin ile ilişkilerde özellikle Almanya ve Fransa gibi müttefikleri ile uyumsuzluklar yaşamıştır. Bu konulardaki fikir ayrılıkları ve genel olarak müttefik devletlerin jeopolitik önceliklerindeki farklılaşmalar, Transatlantik ilişkilerin kurumsal sembolü olan NATO içerisinde çeşitli konularda kendini göstermektedir. İttifak'ın kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde gündemdeki yerini koruyan yük paylaşımı sorunu Trump Yönetimi'nde daha yoğun bir şekilde gündemde tutulmuş, Avru-

19 Muharrem Ekşi, "Dönüşerek Varlığını Sürdüren NATO'nun 2000'lerdeki Yeni Rolü: DEAŞ/Terörizmle Mücadele ve Türkiye". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3, 2017, s. 56.

palı müttefikler bedavacı olmakla suçlanmışlardır. Avrupalı müttefikler ise ABD'nin dış politikasında gerçekleştirdiği öncelik sıralaması değişikliği çerçevesinde Afganistan, Irak ya da Suriye ile ilgili aldığı kararlardan duydukları endişeyi ve memnuniyetsizliklerini sürekli olarak ifade etmişlerdir. Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron'un 7 Kasım 2019'da verdiği bir röportajda ABD ile NATO müttefikleri arasında stratejik karar alma süreçlerinde koordinasyon olmadığı ve bu açıdan NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiği yönündeki eleştirileri, söz konusu memnuniyetsizliğin kristalize hali olmuştur.

NATO'nun Norveç'te 8-17 Kasım 2017 tarihleri arasında, bilgisayar üzerinden gerçekleştirdiği "Trident Javelin" adlı dijital tatbikatında Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının simülasyon bağlamında oluşturulan "düşman liderler biyografisi" arasında yer alması ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ise düşmanla iş birliği içinde gösterilmesi Türk kamuoyunda haklı olarak büyük bir tepkiye yol açmıştır. Söz konusu skandalın İttifak'ın planlı bir eylemi olmadığı kabul edilse bile, en hafif ifadesiyle, İttifak içerisindeki zaafiyeti gösterdiği açıktır. Türkiye açısından NATO üyelerinin terör örgütleri PYD ve YPG'ye sağladıkları yoğun destek ve FETÖ ile ilgili gerekli adımların atılmaması, kabul edilemez nitelikteki davranışlardır. Bazı NATO üyelerinin bu konulardaki tutumları, en hafif ifade ile müttefiklik ilişkisi içerisinde kesinlikle anlaşılamayacak bir konuma ulaşmıştır. Türkiye'nin hava savunmasını sağlamak amacıyla müttefiklerinden alamadığı sistemi Rusya'dan temin etmesi de özellikle ABD tarafından sanki İttifak'ın tüm üyelerinin güvenliğini etkileyen büyük bir sorun olarak gösterilmektedir. Kısacası, söz konusu gelişmeler ve sorunlar, üye ülkeler arasındaki güvenlik algılamalarındaki farklılıkları gözler önüne sermesi açısından da anlam ifade etmektedir.

4. NATO'nun Dönüşümü: Türkiye'nin Katkıları ve Kazanımları

Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun uluslararası konjonktürden kaynaklı sebepler neticesinde devam etmesi ve kendisine kolektif savunma görevi dışında barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni görevler belirlemesi, genişleme ve ortaklık politikalarını uygulayarak bu doğrultuda askerî modernizasyon ve kuvvet yapısının yeniden düzenlenmesi, İttifak'ın, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası açısından önemli bir unsur olarak kal-

masına imkân sağlamıştır. Genel anlamda Türkiye'nin NATO'nun 1991 ve 1999 yıllarında ilan edilen stratejik konseptlerinin oluşturulmasında katkısı olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin bu stratejilerin hayata geçirilmesinde, kendi dış politika hedeflerine katkı sağladığı ölçüde, rol oynadığı ifade edilebilir. NATO'nun 1990'lı yıllarda dâhil olduğu Bosna ve Kosova krizlerinde Türkiye, hem müdahale sırasında hem de müdahale sonrasındaki faaliyetlerde önemli katkılar sağlamıştır.

Türkiye, 4 Ağustos 1993-20 Aralık 1995 tarihleri arasında alay seviyesinde bir Görev Kuvveti ile BM Koruma Gücü'ne (United Nations Protection Force-UNPROFOR) iştirak etmiş; NATO'nun IFOR ve SFOR harekâtlarına birer tabur seviyesinde birliklerle katılmıştır. Ayrıca, bir Türk subayı, BM Bosna Hersek Misyonu "Askeri Danışmanlar Timi"nde 2000-2001 ve 2001-2002 yılları arasında askerî danışman olarak görev yapmıştır. AB liderliğinde 2 Aralık 2004 tarihinden bu yana icra edilen EUFOR ALTHEA harekâtına Türkiye toplam 246 personeli ile katkı sağlamaya devam etmektedir.²⁰

Türkiye, Kosova'daki krizin diplomatik yollardan çözümlenmesi için çaba göstermiş; BM Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde, Yugoslavya'ya karşı alınan ekonomik yaptırım tedbirlerine uymuş ve Haziran 1998'de, Sırbistan yönetimine, NATO'nun bölgeye müdahale gücünü ve niyetini göstermek açısından anlam taşıyan NATO ülkelerine ait uçakların katıldığı Arnavutluk ve Makedonya hava sahalarında uçuşu içeren tatbikata da katılmıştır. Kosova krizinin politik yollardan çözümlenememesi üzerine başlatılan NATO'nun müdahalesine, Ghedi/İtalya'da bulunan on adet F-16 uçağı ile iştirak etmiş; NATO'nun müdahalesine ve müdahale sonrasında oluşturulan KFOR'a ciddi ve aktif katkılarda bulunmuştur.

2000'li yıllarda NATO başlıca alan dışı operasyonlarını Afganistan'da, deniz haydutluğuna karşı olarak Somali açıklarında ve hava operasyonları olarak Libya'da gerçekleştirmiştir. Türkiye, Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (International Security and Assistance Force - ISAF) ile başlayan ve ardından NATO'nun komutayı devralmasıyla devam eden süreçte özellikle Afganistan'da etkin bir rol üstlenmiştir. Türk birliği askerî nitelikli görevlerin yanı sıra eğitim ve ülkenin yeniden yapılandırıl-

20 Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, "Barış Destekleme Harekatı", 2023, <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx>.

masında da katkılar sağlamıştır. Eski TBMM Başkanı ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 2004-2006 yılları arasında NATO'nun Afganistan'daki üst düzey sivil temsilcisi olarak görev yapmıştır.

2011'de Libya'da yaşananlar karşısında Türkiye, ilk etapta askerî müdahale seçeneğine ya da olası NATO müdahalesine karşı çıkmıştır. Ancak sonra BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde Libya'ya uygulanacak deniz ambargosuna katkıda bulunmayı kabul ederek 16 gemilik NATO gücüne, 4 fırkateyn, 1 denizaltı ve 1 destek gemisi ile katılmıştır. Türkiye ayrıca BM kararları çerçevesinde uçuşa yasak bölge uygulama sorumluluğunun da NATO'ya geçmesini kabul etmiş, keşif ve devriye uçuşları için katkıda bulunmuştur.

Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, Kosova müdahalesi dışında, söz konusu faaliyetlerin hepsinin BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu noktada Türkiye'nin uluslararası meşruiyetin sağlanması açısından NATO operasyonlarının BM kararlarına uygun olması hususundaki hassasiyetine dikkat çekmek gerekmektedir.²¹ Bu çerçevede, Türkiye'nin NATO'nun alan dışı algılamasındaki değişikliğe prensipte karşı çıkmadığı ifade edilebilir. Ancak NATO'nun alan dışı müdahalelerinin Müslümanların yaşadığı bölgelerde gerçekleşmesi Türkiye'nin özellikle Afganistan'a ve Libya'ya gerçekleştirilen müdahalelerde daha hassas hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu durumun en önemli örnekleri, Afganistan'daki Türk birliğinin Taliban militanları ile doğrudan karşılaşmasını sağlayacak muharip görevler icra etmekten kaçınmasında ve NATO'nun Libya'daki görevini ambargonun denetlenmesiyle sınırlamaya çalışmasında görülebilir. Ayrıca Türkiye'nin, NATO'nun müdahalelerde bulunduğu bölgelere olan coğrafi, tarihî ve kültürel yakınlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) imkân ve kabiliyetlerinin diğer NATO ülkelerinin silahlı kuvvetlerine oranla çok daha güçlü ve ileri düzeyde olması da Türkiye'nin NATO içerisindeki rolünü ve katkısını artırmaktadır.

Türkiye'nin NATO'nun Soğuk Savaş sonrasındaki en önemli politikalarından olan genişleme politikasını desteklediği ancak Türkiye'nin bu noktaya bazı tartışmalar eşliğinde geldiği de hatırlanmalıdır. NATO'nun ilk genişleme davetinin gerçekleşmesinden önce Şubat 1997'de yapılan

21 Arif Bağbaşıoğlu, *NATO'nun Dönüşümü'nün Balkanlar'a Yansımaları: Müdahale, Genişleme, Müdahale, Genişleme, Ortaklıklar*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018, s. 232.

NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı öncesinde dönemin Dışişleri Bakanını Tansu Çiller bir konuşmasında, NATO, Batı Avrupa Birliği ve AB'nin genişleme süreçlerinin bağlantılı ilerlemesi hususunu gündeme getirmiştir.²² Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun genişleme sürecini ve politikasını desteklemiş olmasına rağmen AB üyesi olamamıştır. Ancak bu noktada Türkiye'nin NATO üyeliğini hedefleyen Balkan ülkeleri ile aralarında var olan sorunları çözdüğü ve iyi ilişkiler kurduğu da ifade edilmelidir. Bu tespiti desteklemek açısından, Bulgaristan'da özellikle Todor Jivkov döneminde uygulanan Türklere yönelik asimilasyon politikasının, büyük ölçüde, terk edildiği ve 1980'li yıllarda söz konusu politikalarından dolayı Türkiye'ye sığınan 350 bin kişinin yaklaşık yarısının Bulgaristan'a geri döndüğü ifade edilebilir. Ayrıca, 1994-1997 yılları arasında terör örgütü PKK'nın Bulgaristan'daki siyasî istikrarsızlıkları değerlendirerek ülkede güç sağlamasını, 1995 ve 1998 yılları arasında Türkiye ve Bulgaristan arasında uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle mücadele konularını içeren antlaşmalar imzalanarak önlendiği de belirtilmelidir.

Kısacası, NATO'nun yeni üyeler kabul etmesinin Türkiye'ye katkıları olmuştur. Bu katkılar NATO'nun genişlemesi ile birlikte Balkanların göreceli olarak istikrar kazanması ve Türkiye'nin istediği konuları daha geniş bir yelpazede müzakere edebilme imkânına kavuşması şeklinde ifade edilebilir.²³ Bu çerçevede Türkiye, özellikle Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde üstlendiği sorumluluklarla ve NATO üyesi sıfatıyla, BİO ülkesi ülkeler ile ilişkilerini askerî iş birliği ve eğitim anlaşmaları imzalayarak geliştirmiştir. Günümüzde on dokuz devlet²⁴ BİO üyesidir. Oluşturduğu kurumsal yapı ile NATO'nun genişlemesine diğer ortaklık programlarına oranla çok daha fazla katkıda bulunan bir program olma sıfatını elinde bulunduran BİO'nun bir başka dikkat çekici özelliği de NATO'ya Soğuk Savaş sonrası üye olan on beş ülkenin tümünün bu programa katıldıktan sonra NATO üyesi olmalarıdır.

Türkiye NATO'nun ortaklık politikasını yani üye olmayan ülkeler ile di-

22 Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, "Dışişleri Bakanı Çiller: NATO ve AB'nin Genişlemelerinde Prensiplere Bağlı Yaklaşım İstiyoruz", Şubat 1997, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ta%C5%9Finan-Turkhaber/86/T12.HTM>.

23 Arif Bağbaşıoğlu, a.g.e. s. 230.

24 Halen BİO üyesi olan on dokuz devlet Avusturya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Ermenistan, Gürcistan, İrlanda, İsveç, İsviçre, Kazakistan, Kırgızistan, Malta, Moldova, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'dır.

yalog ve iş birliği geliştirmesini söz konusu politikanın ilanından itibaren desteklemiştir. İttifak'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO üyesi olmayan ülkeler ile işbirliği ve diyalogun artırılması hedefi çerçevesinde şekillenen NATO'nun ortaklık politikası; günümüzde NATO'nun coğrafi dönüşümünün en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Kurumsal çerçeveleri olan NATO ortaklıkları, 1994 yılında ilan edilen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelere yönelik olan BİO ile 1995'te Akdeniz ve Kuzeydoğu Afrika ülkelerine yönelik olarak oluşturulan Akdeniz Diyalogu (AD) ve 2004 İstanbul Zirvesi'nde başlatılan İstanbul İş Birliği Girişimi (İİG)'dir. NATO'nun coğrafi dönüşümünün önemli bir unsuru olan ortaklıklar, NATO'nun güvenlik politikasının bir parçası olarak işlev görmüşlerdir.

NATO tarafından onaylanmış ilk BİO Eğitim Merkezi 1998 yılında Ankara'da kurulmuştur. Bu merkez kurulduğu günden itibaren kriz yönetimi, sınır güvenliği, barışı destekleme harekâtlarında sivil asker iş birliği, silahlı çatışma hukuku, insan ticareti ile mücadele gibi birçok konuda yaklaşık 18.000 askerî personele eğitim vermiştir. Bu merkez vasıtasıyla Türkiye, NATO ve ortaklık programlarına katılan ülkelerin personeli arasında ortak çalışma ve iş birliğine dayalı güvenlik anlayışını yerleştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin BİO etkinliklerine aktif katılımı, ülkenin İttifak içindeki önemini artırmıştır.

Türkiye sadece BİO'ya değil NATO'nun diğer ortaklık programlarına ve küresel ortaklarla ilişkilerine de destek vermiştir. 11 Eylül sonrasında NATO'nun mücadele ve müdahale alanını genişletmesi, İttifak politikalarında Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Asya Pasifik ülkeleriyle iş birliğinin önemini arttırmıştır. Türkiye kendi yakın coğrafyasında NATO'nun bu politikalarını desteklemiş ve yönlendirmeye çalışmıştır. Bunun en önemli örneği Körfez ülkeleri ile iş birliğini kurumsallaştıran İİG'nin 2004 yılında İstanbul Zirvesi'nde ilan edilmesidir.²⁵ Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkeler ile NATO çatısı altında kurulacak ilişkileri desteklemesinin temel sebebi, bu durumun Türkiye'nin güvenliğine katkı sağlayacağı düşüncesi olarak değerlendirilmektedir.

25 F. Stephen Larrabee, Turkey and the Gulf Cooperation Council, *Turkish Studies*, C. 12, S. 4, 2011, s. 689-698

5. Şubat 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı ve NATO

24 Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya saldırması karşısında NATO’nun bir ittifak olarak, 2008 Gürcistan Savaşı’na, Suriye Krizi başta olmak üzere Arap Baharı akabinde Orta Doğu’da yaşanan gelişmelere, Kırım’ın ilhakı ve işgali gibi bölgesel sorunlara oranla daha uyumlu hareket etmeye ve ortak bir tutum belirlemeye çalıştığı ifade edilebilir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in askerî müdahale ile ilgili 24 Şubat’ta yaptığı ilk açıklamalarında söz konusu müdahalenin tarihsel olarak Rusya’ya ait olan bu açıdan kurgulanmış bir entite olan Ukrayna’yı askerden arındırmak ve NATO’nun Ukrayna’da bir yer edinmesini engellemek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁶ Putin’in açıklamalarında ABD ve NATO’nun Ukrayna ve Gürcistan üzerinden Rusya’yı çevrelemeye çalıştığı vurgulanmıştır. NATO’nun genişlemesi ve Rusya’nın bu durumdan algıladığı tehdit, Putin’in savaşın sebep ve amaçları ile ilgili söyleminin net bir şekilde odak noktasını oluşturmaktadır.

Batı kaynaklı literatürde ise, Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya’nın “askerleştirilmiş” dış politika anlayışının bir sonucu olarak görülmektedir. Fix ve Keil’e göre askerî yöntem ve araçların çok daha fazla kullanıldığı Rusya’nın dış politika anlayışı saldırgan ve revizyonist bir niteliğe sahiptir.²⁷ Bu yaklaşım, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında NATO’nun resmî söylemine de hâkim olmuştur. 25 Şubat 2022 tarihinde gerçekleştirilen ve o tarihte İttifak üyesi olmayan Finlandiya ve İsveç’in de katıldığı NATO Hükümet ve Devlet Başkanları Toplantısı’nda bölgesel güvenliğe yönelik bir tehdit olarak betimlenen Rus saldırısı “tam ölçekli bir işgal girişimi” olarak tanımlanmış ve bu çerçevede Rusya ve Beyaz Rusya Yönetimleri kınanmıştır.²⁸ Bu ortak deklarasyonun dışında tek tek tüm NATO üyeleri Rusya’nın bu tutumunun kabul edilemez olduğunu farklı platformlarda dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Almanya Başbakanı Olaf Scholz’un 26 Şubat 2022’de Almanya’nın savunma harcamaları için 100 milyar

26 Paul Kirby, “Why did Russia Invade Ukraine and has Putin’s War Failed?”, *BBC News*, 16.11.2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>.

27 Liana Fix ve Steven Keil, “NATO and Russia after the Invasion of Ukraine”, *The German Marshall Fund of the United States*, 04.04.2022, <https://www.gmfus.org/news/nato-and-russia-after-invasion-ukraine>, s. 1-2.

28 NATO (2022a), “Statement by NATO Heads of State and Government on Russia’s attack on Ukraine”, 25.02.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm?selectedLocale=en.

Euro'luk özel bir fon kuracağını ifade etmesi²⁹, NATO içerisinde İttifak'ın kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde gündemdeki yerini koruyan ve Trump Yönetimi'nde daha yoğun bir şekilde gündemde tutulan yük paylaşımı sorunu açısından da büyük önem arz etmektedir.

24 Şubat'tan itibaren NATO liderlerinin Rusya'nın saldırılarına yönelik söylemleri ve 24 Mart'ta gerçekleştirilen Zirve'de alınan kararlar NATO içerisindeki bütünleşmenin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. 24 Mart 2022 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde İttifak liderleri, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir eylem olarak tanımlayarak, Rusya'nın BM Uluslararası Adalet Divanı'nın 16 Mart 2022 tarihinde aldığı askeri operasyonun durdurulması ile ilgili kararına uymasını talep etmişlerdir.³⁰ Zirve Bildirgesi'nde NATO'nun "önleyici, orantılı ve gerilimi artırmayan önlemler" aldığına işaret edilerek, Rusya'nın eylemleri karşısında NATO'nun savunma planlarının aktif hale getirildiği, önemli hava ve deniz mevcudiyetiyle, doğu kanadına 40 bin askerin yerleştirildiği ve Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Slovakya'da takviye çok uluslu muharip kuvvetlerin gönderileceği belirtilmiştir. Bu noktada NATO'nun askeri bağlamda aldığı kararların İttifak'ı Ukrayna'da Rusya ile askeri olarak doğrudan karşı karşıya getirebilecek nitelikte olmadığı da ifade edilmelidir. Tardy'ye göre bu durum "savaşmadan savaşı kazanmaya çalışmaktır". İttifak'ın bu konuda ne kadar başarılı olacağını zaman gösterecektir³¹; ancak bugün için Ukrayna'ya sağlanan askeri ve ekonomik yardımlar ile ABD ve NATO üyelerinin bir kısmı ile Rusya arasında vekâlet savaşı yürütüldüğü bir gerçektir.³² Rusya-Ukrayna Savaşı ise Rusya'nın batı sınırlarındaki NATO askeri varlığını artırdığı gibi NATO'ya İsveç ve Finlandiya gibi iki yeni üye kazandıracak süreci de başlatmıştır.

Rusya-Ukrayna Savaşı İttifak'ın kolektif savunma görevinin ve caydırıcılığın arttırılmasına vurgu yapan söylemini daha da kuvvetlendirmiştir. Bu noktada iki temel tespitte bulunulabilir. Birincisi, söz konusu savaşın

29 Kate Connolly, "Germany to set up €100bn fund to boost its military strength", *The Guardian*, 27.02.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/27/germany-set-up-fund-boost-military-strength-ukraine-putin>.

30 NATO (2022b), "Statement by NATO Heads of State and Government", 24.03.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_193719.htm?selectedLocale=en.

31 Thierry Tardy, "Ukraine, NATO, and the Madrid Strategic Concept", *War in Europe*, ed. Tardy, Thierry, NATO Defence College, 2022, s. 17.

32 Mehmet Seyfettin Erol ve Doğan Başaran, "Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, 2022, s. 25.

Kırım'ın ilhak edilmesi sonrasında daha fazla vurgulanan İttifak'a yönelik devlet kaynaklı tehdit söylemini güçlendirmesidir. NATO'nun illegal yapılar tarafından gerçekleştirilen terörizm gibi sadece asimetrik tehditlerle değil, bir devletin -bu noktada Rusya'nın- silahlı kuvvetlerini ve o devletin konvansiyonel ve nükleer varlığını odak noktasına alan bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığı ifade edilebilir. İkincisi ise bu savaşın beyin ölümü gerçekleştiği iddialarının konusu olan NATO içerisinde görelî de olsa bir konsolidasyon sağlamasıdır.

6. NATO 2022 Stratejik Konsepti, Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya Üyelik Başvuruları Karşısında Türkiye'nin Tutumu

28-30 Haziran 2022'de düzenlenen Madrid Zirvesi'nde mevcut uluslararası konjonktürde NATO'ya yönelik tehditlerin ve bu tehditlerle mücadele yöntemlerinin belirlendiği yeni stratejik konsept kabul edilmiştir. İttifak'ın Soğuk Savaş sonrası ilan edilen dördüncü stratejik konsepti olan belge, NATO'nun amaç ve ilkelerini, mevcut stratejik ortamı, İttifak'ın temel görevlerini ve sürekli başarıyı sağlamak için gereklilikleri kapsayan dört bölüm ve 49 maddeden oluşmaktadır.³³ NATO'nun Soğuk Savaş sonrası önceki üç stratejik konseptinden farklı olarak, 2022 konsepti, Avrupa-Atlantik bölgesinin barış içinde olmadığını belirterek ve Rusya Federasyonu'nu NATO üyelerine yönelik en önemli ve doğrudan bir tehdit olarak tanımlayarak İttifak'ın resmî söyleminde önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Bu nedenle, belgenin NATO'nun savunma ve caydırıcılık konularında İttifak'ın imkân ve kabiliyetlerini artırmayı temel öncelik haline getirdiği ifade edilebilir. Belgede, uluslararası düzene yönelik en büyük tehdidin Rusya'dan geldiği vurgulanarak, Rusya-Ukrayna Savaşı Rusya'nın gerçekleştirdiği "tarifsiz acı ve yıkıma" neden olan "acımasız ve hukuksuz bir işgal" olarak tanımlanmaktadır. Belgede, NATO'nun "bireysel özgürlükler, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü" gibi ortak değerler üzerine kurulduğu vurgulanarak, NATO'nun artık Rusya'yı bir ortak olarak görmediği ifade edilmiştir. Belgenin Rusya ile ilgili söyleminin Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasından sonra NATO'nun aldığı kararlarla uyumlu olduğu ve bu açıdan şaşırtıcı olmadığı da ifade edilmelidir.

33 NATO (2022c), "Pre-Summit press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg", 27.06.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_197080.htm.

NATO 2022 Stratejik Konsepti'nde, Çin'in dış politikası ve askerî faaliyetleri ile ilgili tespitler de yer almaktadır. Belgede, Çin'in İttifak üyesi ülkelerin güvenliğine tehdit oluşturacak nitelikte hibrit ve siber operasyonlar düzenlediği; hedef ülkeler üzerinde stratejik bağımlılıklar yaratmak ve etkisini artırmak için ekonomik gücünü kullandığı bu bağlamda önemli sektörler ve tedarik zincirleri üzerinde kontrol arayışında olduğu belirtilmektedir. Ayrıca belgede Rusya ile Çin arasındaki ortaklığa dayalı ilişkilerin kurallara dayalı uluslararası düzenin aşındırılmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.

NATO 2022 Stratejik Konsepti'nde İttifak'ın genişleme politikasının devam edeceği vurgulanmıştır. Belgede, İttifak'a üyelik konusunun NATO müttefiklerince kararlaştırıldığı ve üçüncü tarafların herhangi bir söz hakkı olmadığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerin muhatabının NATO'nun genişlemesini kabul edilemez olarak değerlendiren Rus Yönetimi olduğu açıktır. İsveç ve Finlandiya'nın coğrafi konumları ve özellikle Finlandiya'nın Rusya ile sahip olduğu 1.340 kilometre uzunluktaki sınır dikkate alındığında bu iki ülkenin NATO'ya davet edilmeleri Rusya'ya yönelik askerî ve siyasi nitelikte bir mesajdır. Finlandiya'nın katılımıyla birlikte NATO-Rusya sınırı iki katına çıkmıştır. NATO'nun resmî söyleminde İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya katılımları, NATO'nun üye devletlerin toprak bütünlüğünü garanti eden kimliğine dayandırılmaktadır. Finlandiya sonrasında İsveç'in NATO üyesi olması Kuzey Avrupa'yı NATO'nun bir kanadı haline getirecektir. Bu noktada genişleme politikasının İttifak'ın caydırıcılığının sağlanmasında bir araç olarak kullanılmaya devam edeceği ifade edilebilir.

NATO 2022 Stratejik Konsepti'nde terörizmin "tüm şekil ve tezahürleriyle NATO üyesi ülkelerin vatandaşlarının güvenliğine ve uluslararası barış ve refaha yönelik en doğrudan asimetrik tehdit" olarak tanımlanması, Terörizmden en fazla zarar gören NATO üyesi olan Türkiye açısından önemlidir. 28-30 Haziran 2022 tarihlerinde düzenlenen Madrid Zirvesi'nde Türkiye, İsveç ve Finlandiya'nın üçlü bir memorandum imzalamış olmaları, Türkiye'nin terörizmle mücadele konusundaki hassasiyetinin önemli bir NATO etkinliğinde hukuki bir metinde kayıt altına alınması açısından son derece önemlidir. Bu mutabakat, Türkiye'nin meşru güvenlik kaygılarını ele almanın yanı sıra, her iki ülkenin de Türkiye'ye uyguladığı askerî ambargolara son vermesini öngörmektedir. Bu yönü-

le mutabakat, Türkiye'nin terörle mücadelesine yardımcı olacak önemli bir referans metni niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda her iki ülkeden de Türkiye'nin terör örgütü olarak tanımladığı yapılara her türlü ekonomik, askerî ve siyasî desteği kesmeleri ve bir müttefike yakışır şekilde Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ve güvenlik hassasiyetlerine saygı göstermeleri beklenmektedir. Bu süreçte Finlandiya, mutabakatta yer alan sorumluluklarını yerine getirmiş ve Nisan 2023'te NATO üyesi olmuştur. Türkiye ve İsveç arasındaki görüşmeler, İttifak'ın ilkeleri ve Türkiye'nin terörle mücadele yaklaşımı temelinde yürütülmektedir. Türkiye'nin, tüm üye ülkelerin toprak bütünlüğüne ve siyasî bağımsızlığına yönelik saldırılara kolektif olarak karşılık vermek üzere kurulan NATO'dan beklentileri, NATO'nun kolektif savunma anlayışıyla uyumludur. Türkiye'nin NATO'daki varlığı, NATO'nun küresel hedeflerine ulaşması açısından da çok değerlidir.

Sonuç

Güvenlik anlayışının Soğuk Savaş sonrasındaki farklılaşma, kolektif savunma örgütü olarak kurulmuş NATO'nun söylem ve faaliyetlerinde yeniliği ifade eden bir "dönüşüm" sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Güvenlik anlayışındaki söz konusu değişim, NATO'nun faaliyetlerinin uluslararası kamuoyu nezdinde meşru kılabilme gayreti çerçevesinde iki temel gerekçeyi kullanmasına/söylemleştirmesine imkân sağlamıştır. Birinci söylem insan hakları öğretisi içerisinde inşa edilmiştir. Bu söylem aracılığıyla, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında üstlendiği "kriz yönetimi" görevi ve bu çerçevede gerçekleştirilen askerî müdahaleler -özellikle Kosova ve Libya müdahaleleri- "insanî müdahale" ve "koruma sorumluluğu" gibi kavramlar ile gerekçelendirilmişlerdir. İkincisi ise "terörizmle mücadele" söylemidir. Yeni güvenlik ortamı ve güvenlik anlayışı çerçevesinde devlet dışı aktörlerin ve onlarla mücadelenin varlığı, NATO'ya özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında başlayan ve aşama aşama sürdürülen "terörizmle mücadele" söylemini inşa etmesine katkı sağlamıştır. Söz konusu iki söylem ve bu söylemler çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler NATO'nun Türkiye'nin politikasında önemli bir unsur olarak kalmasına imkân sağlamıştır.

Uluslararası güvenliğin birçok unsurunun sürekli değişim içerisinde bulunduğu Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-NATO ilişkilerini karakterize eden temel husus, bu ilişkilerin sürekliliğidir. Süreç boyunca NATO'nun kendini yenileme çabaları Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası ile görece uyumlu bir seyirde gerçekleşmiştir. Özellikle 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin dış politikasının güvenlik merkezli olması söz konusu ilişkinin uyum niteliğini pekiştirmiştir. Soğuk Savaş sırasında ve 1990 ile ABD'nin Irak müdahalesini gerçekleştirdiği 2003 yılına kadar olan dönemde, ABD dış politikası ile NATO'nun ilgi, faaliyet ve söylemlerindeki değişim arasında doğru bir orantı olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu noktada Türkiye-ABD arasındaki müttefiklik ilişkilerinin sorgulanmasına sebep olan gelişmelerin yaşanmakta olduğu unutulmamalıdır. Suriye Savaşı'nın başladığı 2011'den sonra Türkiye ile NATO'nun önemli bir müttefiki olan ABD arasında bölgedeki sorunları algılama ve bu çerçevede bu sorunlara yönelik çözümler üretme hususunda oluşan farklılıklar görünür olmaya başlamıştır. Söz konusu farklılıklara, 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişiminde kullanılan savaş uçaklarına İncirlik askeri tesislerinde konuşlu tanker uçakları tarafından yakıt ikmalinde bulunulması, akabinde FETÖ üyesi olduklarından şüphe edilen kişilerin ABD ve diğer NATO ülkelerinden Türkiye'ye iade edilmemeleri ve Norveç'teki NATO tatbikatında yaşanan skandalın da eklenmesi, Türk kamuoyunda ABD ve NATO'ya yönelik çok ciddi bir "güven krizi"ne neden olmuştur.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun gündeminde olan kavram ve politikaların oluşturulmasında doğrudan etkili olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin bu kavram ve politikaların uygulamaya geçirilmesindeki katkısı açıktır. NATO'nun dâhil olduğu operasyonlarda Türkiye hem müdahale sırasında hem müdahale sonrasındaki faaliyetlerde katkı sağlamıştır. Bu dönemde alan dış müdahalelerin gerçekleştiği ülkeler ile din, dil, kültür ve tarih bağları bulunan ve tek Müslüman NATO üyesi ülke olan Türkiye, bölge ülkeleriyle Avrupa-Atlantik kurumları arasında köprü olma potansiyeli ile ön plana çıkmıştır.

NATO'nun genişleme, ortaklık ve füze savunma sisteminin kurulmasıyla ilgili politikalarının tümünü destekleyen Türkiye özellikle yeni üye ülkeler ile üyelik süreçlerinden önce ve sonra ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Türkiye'nin NATO içerisinde yaklaşık 400 bin personel ile

silahlı kuvvetler personeli açısından İttifak'ın ikinci büyük ordusuna sahip olması, NATO komuta ve kuvvet yapısındaki değişimi ifade eden İttifak'ın askeri dönüşümü çerçevesinde NATO'nun Kara Unsurlu Komutanlığı'nın (Allied Land Command) İzmir'de konuşlandırılması ve NATO'nun kolektif savunma politikasına İttifak'ın 2010 Lizbon Zirvesi'nde dâhil edilen "Füze Savunma Sistemi" için gerekli olan radarların birisinin Mart 2012'de Malatya'nın Kürecik ilçesinde kurulması gibi hususlar, ek-sik de olsalar, Türkiye'nin NATO içerisindeki önemini ortaya koymaları açısından anlam taşımaktadırlar.

İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyelik sürecinde Türkiye'nin şart olarak masaya "terör kartını" getirmesi, bu bağlamda haklı ve olması gereken bir tutumdur. Türkiye, yıllardır terörle mücadele eden ve bu mücadelede özellikle maalesef NATO üyesi de olan bazı devletlerden somut bir destek alamayan NATO üyesidir. Bu süreç, Türkiye'yi birçok açıdan ziyadesiyle yıpratmıştır. Bu yüzden Ankara'nın, Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarının giderilmesine öncelik vermesi olağan ve olması gereken bir tutumdur. Batılı müttefiklerin, bu çerçevede Türkiye'yi anlaması oldukça önemlidir. Ancak bu durumun ümit edildiği oranda olmadığı da çok açıktır.

Türkiye'nin kendi savunma sanayi imkânlarını daha fazla geliştirmesi, Türkiye'nin İttifak içerisindeki konumunu güçlendireceği gibi İttifak'a bağımlılığını da azaltacaktır. Bu durum ise Türkiye'nin daha özerk ve bağımsız bir dış politika oluşturmasına da imkân sağlayacaktır. Türkiye'nin savunma sanayi üretimini Türkiye'nin NATO ile var olan ilişkilerini muhafaza ederken kendi ulusal çıkarlarını göz önünde bulunduracağı dengeli bir politika izleme noktasındaki kabiliyeti, dış politika alanındaki başarısının da en önemli göstergelerinden olacaktır.

Kaynakça

- Acar, Cemal (2007). Soğuk Savaş: Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası. İstanbul: Ötüken.
- Bağbaşıoğlu, Arif (2016). "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO". Gazi Akademik Bakış. 10(19): 209-227.
- Bağbaşıoğlu, Arif (2018). NATO'nun Dönüşümü'nün Balkanlar'a Yansımaları: Müdahale, Genişleme, Müdahale, Genişleme, Ortaklıklar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü (1997). "Dışişleri Bakanı Çiller: NATO ve AB'nin Genişlemelerinde Prensiplere Bağlı Yaklaşım İstiyoruz". <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ta%C5%9Finan-Turkhaber/86/T12.HTM>, (Erişim: 30.08.2023).
- Bayezit, Fatih (2021). Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Amerikan İttifakları: Türkiye ve Güney Kore Örnekleri (1991-2021). Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Beres, Louis Rene (1972). "Bipolarity, Multipolarity, and the Reliability of Alliance Commitments". Western Political Quarterly, 25(4): 702-710.
- Bilge-Crisis, Nur (2012). "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu". Uluslararası İlişkiler. 9(34): 1-28.
- Brown, Michael E. (1999). "Minimalist NATO: A Wise Alliance Knows When to Retrench". Foreign Affairs. 78(3): 204-218.
- Buzan Barry v.d. (1990). European Security Order Recast: Scenarios for the Post Cold War Era, London: Pinter Publishers.
- Connolly, Kate (2022). "Germany to set up €100bn fund to boost its military strength". The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/27/germany-set-up-fund-boost-military-strength-ukraine-putin>, (Erişim: 26.08.2022).
- Duffield, John S. Cynthia Michota ve Sara Ann Miller (2008). "Alliances", Security Studies: An Introduction. ed. Paul D. Williams, New York: Routledge.
- Ekşi, M. (2017). "Dönüşerek Varlığını Sürdüren NATO'nun 2000'lerdeki Yeni Rolü: DEAŞ/Terörizmle Mücadele ve Türkiye". Bölgesel Araştırmalar Dergisi. 1(3): 43-72.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Doğan Başaran (2022). "Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi". Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi. 6(1): 13-39.
- Fix, Liana and Steven Keil (2022). "NATO and Russia after the Invasion of Ukraine". The German Marshall Fund of the United States. <https://www.gmfus.org/news/nato-and-russia-after-invasion-ukraine>, (Erişim: 26.08.2023).
- Howorth, Jolyon (2003). "ESDP and NATO: Wedlock or Deadlock?", Cooperation and Conflict, 38(3): 235-254.
- Kirby, Paul, (2022), "Why did Russia Invade Ukraine and has Putin's War Failed?". BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>, (Erişim: 26.08.2023).
- Larrabee, Stephen F. (2011). Turkey and the Gulf Cooperation Council. Turkish Studies, 12(4): 689-698.

- Layne, Christopher (1990). "Ambivalent Past, Uncertain Future: America's Role in Post-Cold War Europe". NATO at 40: Confronting a Changing World. ed. Ted Galen Carpenter, Washington D.C.: CATO Institute.
- Legge, Micheal (1991). "The Making of NATO's New Strategy". NATO Review. 39(6): 9-14.
- NATO (2009). U.S. Senate Resolution 239, 01.10.2009, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17054.htm, (Erişim: 30.08.2023).
- NATO (2022a). "Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm?selectedLocale=en, (Erişim: 30.08.2023).
- NATO (2022b) "Statement by NATO Heads of State and Government", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_193719.htm?selectedLocale=en, (Erişim: 26.08.2023).
- NATO (2022c). "Pre-Summit press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg", https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_197080.htm, (Erişim: 30.08.2023).
- Oğuzlu, Tarık (2008). "NATO'nun Geleceği". Global Strateji, 4(13): 56-67.
- Sloan, Stanley (1994). "The Transatlantic Relations in the Wake of the Brussels Summit". NATO Review. 42(2): 27-31.
- Şenyuva Özgehan ve Çiğdem Üstün (2013). NATO-Türkiye İlişkileri: Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tardy, Thierry (2022). "Ukraine, NATO, and the Madrid Strategic Concept". War in Europe. ed. Tardy, Thierry, Rome: NATO Defence College.
- Türkeş, Mustafa (2004). "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim". Türk Dış Politikasının Analizi. Faruk Sönmezoğlu (ed.), İstanbul: Der Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2023). "Barışı Destekleme Harekatı". <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx>, (Erişim: 30.08.2023).
- Uslubaş, Fevzi (2009). "Fransa ve Türkiye: NATO Gemisinin İki Farklı Yolcusu". Jeopolitik, 8(64): 29-37.
- Wallerand, Celeste A. (2000). "Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War". International Organization. 54(4): 705-735
- Walt, Stephen M. (1991). "The Renaissance of Security Studies". International Studies Quarterly, 35(2): 211-239
- Walt, Stephen M. Walt (2000). "NATO's Future (In Theory)". Alliance Politics, Kosovo and NATO's War: Allied Force or Forced Allies?. ed. Pierre Martin and Mark R. Brawley, New York: Palgrave.

KENDİ HİKÂYENİ ANLATMAK: CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN KAMU DİPLOMASİSİ

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ

Giriş

Türkler uzun tarihleri boyunca geniş coğrafyalara yayılmışlar, birçok kavimle karşılaşmış, birçok devlet kurmuş dünya tarihine iz bırakmışlardır. Bu kadar uzun bir yolculukta dostlar kadar düşmanlar; müttefikler kadar rakipler edinmiştir.

Genç cumhuriyet, hem yeni rejimini hem de kendisini anlatmak ihtiyacı hissetmiş, bunun için çaba göstermiştir. Daha Milli Mücadele başlarken basın yayına önem verilmiş, ayrıca bir haber ajansı kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Karadeniz Gemisi Seyyar Sergisi, İzmir Fuarı gibi faaliyetler Yeni Türkiye'nin imaj çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. *La Turquie Kemaliste* dergisi Türkiye'deki değişimi ve varılmak istenen noktayı göstermek için Batı kamuoyuna yönelik bir araç olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra Halkevi'nin çalışmaları dikkat çekmiş ancak etkisi sınırlı olmuştur. Soğuk Savaş sırasında da yurtdışı temsilcilikleri, basın ataşelikleri ve Haber Büroları kamu diplomasisi faaliyetlerinin odağı olmuştur. Uluslararası gelişmelerin ve kutuplaşmanın da etkisi ile kamu diplomasisi faaliyetleri

SSCB'nin çöküşü Türkiye'nin önünde yeni bir sayfa açmış, bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler önem kazanmıştır. Yeni Kamu diplomasisi faaliyetleri denebilecek adımlar atılmaya başlamış, TİKA gibi kurumlar, Büyük Öğrenci projesi gibi adımlar ortaya çıkmıştır.

Bu dönemin bazıları acemice de olsa atılmış adımları sonrasında atılmalar devam etmiş, faaliyet gösterilen bölgeler genişlemiş, yeni kurumlar oluşturulmuştur. Kamu diplomasisi ve yumuşak güç Ak Parti döneminin özellikle ilk dönemlerinde Türk dış politika adımlarının alametifarikası haline gelmiştir.

Türkiye dış politikada insani diplomasiyi, yumuşak güç kullanımını önemsemiş ve dönem dönem yumuşak gücünü çevresinde belirgin bir şekilde etki alanı yaratma ve cazibe merkezi olma açısından uygular hale gelmiştir. Ancak özellikle Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da yaşananlar ve iç politikasındaki değişimler sonrasında bu uygulamada gerilemeler söz konusudur.

Bu çalışmamızda yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları tartışılmış. Türk kamu diplomasisi özellikle çeşitli aktörlerin faaliyetleri çerçevesinde irdelenmiştir. Bu aktörlerin oluşumları ve faaliyetlerine kısaca değinilmiş, sonuç kısmında ise daha ziyade eleştiri ve önerilere yer verilmiştir.

1. Yumuşak Güç

Güç, en genel anlamıyla diğerlerinin davranışları üzerinde etki yaratabilme kapasitesidir. Uluslararası ilişkilerde güç, nüfus, yüz ölçümü, doğal kaynaklar, ekonomik büyüklük, askeri kapasite ve siyasal istikrar ile ilişkilendirilmektedir.¹ Ancak bu kapasitenin varlığı ötesinde etkisini öne çıkaran tanımlar vardır. İşlevselliği öne çıkaran bu tanımlar gücün istediğinizi yaptırabilmenizle ilişkili olduğunu savunur.

Nye'e göre yumuşak güç uluslararası bir aktörün askeri ve ekonomik yapısının yanı sıra kültürünün etkisiyle uluslararası zeminde istediğini alma yeteneğidir.² Bir ülke dünya siyasetinde istediği sonuçları, onun değerlerine hayran olan, örneğini taklit eden, refah ve açıklık düzeyine talip olan diğer ülkeler onu takip etmek istediği için elde edebilir.³

Yumuşak güç, başkalarının tercihlerini şekillendirme yeteneğine dayanır. Devletler de bu yöntemi benimseyerek amaçlarına ulaşmayı tercih ede-

1 İletişim Başkanlığı, *Kamu Diplomasisi Nedir?* İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022, s. 09.

2 N. J.Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press, 2009.

3 Joseph Nye, "Soft Power and Higher Education", 01.01.2005, <https://library.educase.edu/-/media/files/library/2005/1/ffp0502s-pdf.pdf>, s. 13.

bilirler.⁴ Yumuşak güç, bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçlara, onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine fırsatlarına özenen ülkelerin kendisini izlemesiyle ulaşması olarak tanımlanabilir. Nye, kamu diplomasisini yumuşak gücün bir kullanım alanı ve politikası olduğunu, otoriter devletlerin yerlerini demokrasilere bıraktığı bugünlerde, her ne kadar yabancı liderler ile dost olursa da, halkın ve meclisin nezdinde olumsuz bir izlenim bırakıldığı anda liderlerin etkinliğinin kısıtlanabileceğini belirtmiştir.

Bir ülkenin yumuşak gücünün başlıca kaynakları kültür, siyasi değerler ve dış politikadır.⁵ **Kültür:** Kültür, bir ülkenin ortak yaşam ve düşünce birliğini oluşturan maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bir ülkenin kültürü, yabancı halklar nezdinde hayranlık uyandırdığı ölçüde o ülkenin yumuşak güç kapasitesine katkıda bulunmaktadır. **Siyasi Değerler:** Bir ülkenin demokratik siyasal sistemi, uluslararası iş birliğine verdiği önem, barış ve insan haklarına katkısı yumuşak güç potansiyelini artırmaktadır. **Dış Politika:** Bir ülke, dış politikası ile evrensel değerleri birleştirerek küresel politika üzerinde belirleyici bir konuma gelebilir. Dış politikada barışçıl adımlar atan ülkeler, kendilerine duyulan güveni artırarak yumuşak güçlerini tahkim etmektedirler.⁶

Yumuşak gücün uygulanmasında öne çıkan kavram kamu diplomasisi olmuştur.

2. Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi yeni bir olgu değildir. İmaj geliştirilmesi, propaganda, ulus markalama (nation branding) gibi bugün kamu diplomasisi olarak nitelendirilebileceğimiz pek çok faaliyet neredeyse diplomasinin kendisi kadar eskidir.⁷ Günümüzde çeşitlenmiş ve değişim göstermiş olan bu kavramı geleneksel ve yeni kamu diplomasisi olarak ayırmak yaygın

4 Joseph S. Nye Jr., "The Benefits of Soft Power", *Working Knowledge, Harvard Business School*, 08.02.2004, <https://hbswk.hbs.edu/archive/the-benefits-of-soft-power> (Erişim: 15.08.2023).

5 Emine Akçadağ, "Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi". *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (Der). İstanbul: Beta, 2013, s. 59.

6 İletişim Başkanlığı, a.g.e., s. 9- 10.

7 Jan Melissen, "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice". *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, Jan Melissen (Der.). New York, Palgrave Macmillan, 2007, s. 3

bir durumdur. Kavramın propagandadan farkını da büyük ölçüde bu ayırım açıklamaktadır. Devlet dışında kurum ve aktörlerin diplomasiye dahil olması, propagandanın aksine doğru bilgiye dayanması ve karşı tarafı dinlemeyi ve anlamayı esas alması yeni kamu diplomasisinin ayırt edici özellikleridir.

Kamuoyu meşruti monarşilerin yükselişi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi nedenlerle gündün güne önemi artan bir kavram haline gelmiştir. İç ve dış politika arasındaki ayırımın giderek kapanması, dış politikada karar alıcıların meşruiyetlerini sağlamak için vatandaşlarının rızalarına daha fazla ihtiyaç duymalarını gerektirmiştir. Küreselleşme ve internet çağının getirdikleri artık devletleri politika geliştirirken hem iç hem de dış kamuoyunu dikkate almak zorunda bırakmıştır. Bu dönemde geliştirilen politikaların hedef kitleler tarafından onaylanabilmesi için gönüllerin kazanılması, kendilerini sizin yerinize koymalarının sağlanması ve nihayetinde olumlu bir imaj oluşturulması gereklidir.

Nye, kamu diplomasisini yumuşak gücün bir kullanım alanı ve politikası olduğunu, otoriter devletlerin yerlerini demokrasilere bıraktığı bugünlerde, her ne kadar yabancı liderler ile dost olunsa da, halkın ve meclisin nezdinde olumsuz bir izlenim bıraktığı anda liderlerin etkinliğinin kısıtlanabileceğini belirtmiştir. Kamu diplomasisi ilişkiler kurmayı hedeflemeli, bunun için önce diğer ülkelerin ihtiyaçlarını, kültürlerini ve halklarını iyi anlayıp bilahare birlikte hareket edilecek müşterek sahaları tespit etmeye çalışmalıdır.⁸

Kamu diplomasisinin hedefi sadece düşman ülke değil dost ülkedir de. Burada önemli olan her ülkeye uygulanan standart bir kamu diplomasisi olmadığını bilmek ve ülkelerin kendi şartlarının bilinerek planlamanın yapılmasıdır.

Kamu diplomasisinin yabancı izleyicileri dinleyerek anlamak, onları bilgilendirmek ve etkilemek ve bu etkiyi geliştirmek; yanlış anlamaların ve kabullerin yol açtığı karmaşayı sınır ötesi iletişim ortamını şekillendirerek gidermek; ülkelerin yabancı ülke vatandaşları ile kendi vatandaş ve kurumları arasında diyalogu yaygınlaştırmaya çalışması gibi amaç ve hedefleri vardır.⁹

8 Vedat Demir, *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*, İstanbul: Beta, 2013, s. 20.

9 Erhan Doğan, "Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtları Üzerine". *Kamu Diplomasisi*, Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk (Edt), İstanbul: Tasam, 2012, s. 13

2.1. Kamu Diplomasinin Aktörleri

Kamu diplomasisi ilk ortaya çıktığında kaynağı hükümet olan bir iletişim süreci olarak görülmekteydi. Ancak gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte kamu diplomasisinde kaynak artık sadece devlet olmaktan çıkmıştır.¹⁰ Aslında bu durum genel olarak uluslararası ilişkiler aktörlerinin değişimi ile de paralellik arz etmektedir. Devletler bir süredir hala en önemlisi olsalar da biricik aktör olma özelliğini yitirmişlerdir.

Kamu diplomasisinin aktörleri genel olarak iki ayrı başlıkta incelenebilir: Devlet Aktörleri ve Devlet Dışı Aktörler.

2.1.1. Devlet Aktörleri

Uluslararası kamuoyuna ulaşmak üzere devlet tarafından finansmanı sağlanan, sınırları kanunlarla belirlenen ve hedef kitle ile ilişki inşa eden, devlet adına kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmeye yetkili aktörlerdir.¹¹ Hükümetler ve dışişleri bakanlıkları en önemli unsurlardır. Ancak devletler kamu diplomasisi için ayrı birimler de oluşturmaktadırlar.

2.1.2. Devlet Dışı Aktörler

Yeni kamu diplomasisini öne çıkaran unsur özellikle devlet dışı aktörlerdir. “Devlet dışı aktörler” tanımı genellikle STK’ları, çok uluslu şirketleri ve hatta yeni teknolojiler aracılığıyla uluslararası arenayı etkileyen bireyleri içerir.¹²

2.1.2.1. Sivil Toplum Örgütleri

Türk Dil Kurumu, “sivil toplum”u “Devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğu” olarak tanımlamaktadır.¹³ Sivil toplum, hükümet ve iş dünyası ile birlikte toplumun “üçüncü sektörü”dür.¹⁴ Sivil toplum için bir

¹⁰ İletişim Başkanlığı, a.g.e., s. 16.

¹¹ İletişim Başkanlığı, a.g.e., s. 17.

¹² Zakir Avşar ve M. Mücahit Küçükylmaz, “Kültürel Diplomasi ve Sivil Toplum”. *Kültürel Diplomasi ve İletişim*. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s. 89

¹³ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁴ <https://www.un.org/en/sections/resources-different-audiences/civil-society/index.html>

başka tanım önerisi ise “devlet, iş dünyası ve aile arasındaki alanda var olan, yerel ve yabancı bilgi, değerler, gelenekler ve ilkeler üzerine inşa edilen organize ve organik sosyal ve kültürel ilişkilerin bir ekosistemi” olarak şekildedir.¹⁵

Sivil toplum kuruluşlarını (STK), “devletten bağımsız, gönüllü birlikteliğe dayalı ve üyelerinin çıkarlarının ötesinde, toplumsal çıkara odaklı çalışan, kâr amacı olmayan ve yasal zeminde faaliyet gösteren kuruluşlar” olarak tanımlamak mümkündür.¹⁶

STK’lar, ülkenin itibarına önemli katkılar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda uluslararası güçlü ilişkiler kurmak için ülkelerin dış politika pratiklerini gerçekleştirdikleri faaliyetlerle hedef ülke ve kamuoylarına aktarırlar. Türkiye’de yakın dönemde STK’ların önemi ve etkinliğinin artması ile birlikte, STK’lar ulusal politikaların ve kültürel mesajların aktarılması gibi önemli işlevleri yerine getirmeye başlamışlardır. Çünkü STK’lar, dış politikada ülkelerinin çıkarlarını dikkate alarak işlev görürler.¹⁷ Pek çok bilim insanına göre, sivil toplum kuruluşları kültürel diplomasi alanında hem devletler hem de uluslararası aktörler için uygun maliyetli enstrümanlardır.¹⁸ Sivil toplum kuruluşları, kültürel diplomaside son yıllarda diğer araçlarla kıyaslandığında öne çıkmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşları, dünya meselelerinin çözümünde ve bu doğrultuda pratiklerine rastlanan kültürel diplomaside güç kazanmaya devam etmektedir.¹⁹

Devletten bağımsız nitelik taşıyan ve sivil toplum kuruluşu hüviyetine sahip sendikalar, ticaret odaları gibi baskı grupları, verdiği mesajlar ile kamu diplomasisi açısından etkili olabilmektedir.

2.1.2.2. Üniversiteler

Nye, üniversitelerin gücü ve dünyadaki değişimi anlamayı sağlayacak tartışmalarla Amerikan dış politikasının daha iyi hale getirmeyi sağlayaca-

15 C. K. VanDyck, *Concept And Definiton Of Civil Society Sustainability*. Washington : Centre for Strategic and International Studies, 2017, s. 1

16 M. Şahin, *Kamu Ekonomisi ve Sivil Toplum Kuruluşları*. Ankara: Seçkin. 2007, s. 31

17 E. Aydemir, *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*. İstanbul: Kalkedon. 2016, s. 355-6

18 M. Edwards. *NGO Rights And Responsibilities: A New Deal For Global Governance*. London: Foreign Policy Centre and NCVO, 2000.

19 S. Ripinsky ve V. D. Bossche. *NGO Involvement in International Organizations: A Legal Analysis*. London: British Institute of International and Comparative Law, 2007.

bileceğini belirtmektedir.²⁰ Üniversiteler öğrenci değişim programlarını, uluslararası çalıştayları kullanarak ve işbirliği içinde oldukları yabancı üniversiteleri kültür projelerine dâhil ederek katkı sağlayabilirler. Hem eğitim hem de kültürel diplomasinin birer aktörü olarak görülebilen üniversiteler, kaliteleri oranında ülkelerinin marka değerini de yükseltebilirler.

Yükseköğrenim, değişim programları, bilimsel teknolojinin ve uygulama pratiklerinin transferleri, sanat sergileri, müzik turları veya spor etkinlikleri 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusal sınırları aşmıştır. Bu durum, bilim insanlarının “kültür”ü daha önce kabul edilmiş siyasi, ekonomik ve askerî faktörlerle birlikte uluslararası ilişkilerin dördüncü boyutu olarak tanımlamasına neden olmuştur.²¹

Yükseköğretim hem bir sosyal sermaye aracı olarak hem de kültürel aktarım ve yeniden üretim aracı olarak küçümsenemez öneme sahiptir.²² Hem devlet düzeyinde kalkınma hem de bireysel gelişim için değerli bir kamusal enstrüman olarak değerlendirilebilecek yükseköğretim, önemli bir yumuşak güç üreticisidir.²³

2.1.2.3. Kanaat Önderleri

Toplumu etkileme gücüne sahip bireylerdir. Kanaat önderliği kavramı otoriter, karizmatik ya da öncü bir figür olarak değil, belirli bir konu hakkında bir tavsiye kaynağı olarak ele alınmıştır. Katz ve Lazarsfeld kendileri liderlik kavramının kullanımıyla ilgili problemleri ilk fark eden kişilerdir. Kanaat önderliği sıradan, samimi ve kesinlikle göze çarpmayan bir liderlik biçimi olarak ele alınmıştır.²⁴ Toplumun her düzeyinde bulunan ve etkiledikleri kişilere çok benzeyen kanaat önderlerinin resmi bir liderlik özelliği bulunmamaktadır. Kanaat önderliği sıradan günlük iletişimin her seviyesinde yer alan bir liderlik biçimi olarak ele alınmaktadır.²⁵ Kamu diplomasininin hedef kamuoylarının gönüllerini, düşünce-

20 Joseph Nye, “Soft Power and Higher Education”, 01.01.2005, <https://library.educause.edu/-/media/files/library/2005/1/ffp0502s-pdf.pdf>, s. 13.

21 Zakir Avşar ve Serhan Koyuncu, “Kültürel Diplomasi ve Akademi”, *Kültürel Diplomasi ve İletişim*. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s. 172.

22 P. G. N'diaye. *Culture Development: Some Regional Experiences*. UNESCO,1981, s. 42.

23 W. J. Jones. “European Union soft power: cultural diplomacy & higher education in Southeast Asia”. *Silpakorn University International Journal*, vol. 9, 2009, s. 50.

24 E. Katz, ve P. Lazarfeld. *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. 2nd Ed., USA: Transaction Publishers, 1955, s. 108.

25 Nurettin Güz ve Zeynep Gazalı Demirtaş, “Yeni Medya Çağında Siyasi Konuşma ve Kanaat Önderliği: 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği”. *Yeni Medya*, S. 7, 2019, s. 4

lerini cezbetmek olması düşünüldüğünde kanaat önderlerinin desteğini kazanmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

2.1.2.4. Medya ve Haber Ajansları

Medya; bilgi ve haber alıp verme, eğitme ve eğlendirme, reklam ve tanıtım gibi toplumsal işlevlere sahip önemli bir araçtır. Ancak, medya bu işlevlerinin yanında politik bazı roller ve misyonlarda barındırmaktadır.²⁶ Medya ve haber ajansları kamuoyunu inşa eden araçlar olup ortak bir kanaatin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. İletişim araçları kitleler üzerinde sahip olduğu “güven” hissinden yararlanarak kitlesel bir güce ulaşmıştır. Kitlelerin güven ve saygı duydukları, iletişim araçları aracılığıyla öğrendikleri bilgilere inanarak kanaat oluşturma ve bu kanaatler üzerinden karar alma eğilimleri bulunmaktadır.²⁷

Medyanın devletler tarafından belirlenen politikaların yaygın hale getirilmesi, başka toplumlara iletilmesi ve mesajların verilmesinde önemli bir gücü bulunmaktadır.²⁸ Bir ülkenin kendi genel vizyonuna sağlıklı katkı sağlayarak hem iç kamuoyunu hem de başka ülke kamuoylarını ikna edecek nitelikte yayınları yapmaları konusunda kitle iletişim araçlarını kullanması gerekmektedir.²⁹

2.1.2.5. Özel Sektör Temsilcileri ve Küresel İşletmeler

Ülkelerin bilinen markalara sahip olması da yumuşak gücün bir göstergesi olarak görülmektedir. Kamu diplomasisi için önemli bir araç haline gelmektedir. Ekonomik güç genel olarak değerlendirildiğinde bir ülkenin sert gücünün parçası olarak sayılırken, özellikle küresel neo-liberal düzende tüketim kültürünün önemli bir parçası olan büyük şirketler marka açısından bağlı oldukları ülkelerin yumuşak gücüne büyük katkıda bulunmaktadırlar. Şirket diplomasisi olarak da adlandırılabilir bu unsur

26 Erdem Eren, “Medya Diplomasisi Aktörü Olarak TRT ve Balkanlardaki Örnek Faaliyetleri”. *TRT Akademi*, C. 4, S. 7, 2019, s. 28.

27 Abdullah Özkan. *21. Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkânları. Stratejik Rapor:70*, Ankara: TASAM, 2015, s. 11- 12.

28 Özkan, a.g.e., s. 15-16

29 Serkan Ökten, “Kültürel Diplomasi ve Medya”. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s. 102.

bir ülkenin ekonomisinin gelişmişlik ve refah düzeyini yansıtmaya açısından büyük önem taşımaktadır.³⁰

Şirketlerin menşei ülkeleri, yapılan faaliyetlerden sadece kâr elde etmekte; diğer ülkelere kendi kültürlerini, değerlerini de yaymaktadır. (Örn: THY, Apple, Coca Cola, McDonalds)

2.1.2.6. Uluslararası Örgütler

BM, NATO, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Afrika Birliği gibi uluslararası örgütler, devletlerin kamu diplomasisi uygulamalarına destek vermektedir.

2.1.2.7. Bireyler

Bireyler, yabancı halklarla hızlı ve kolay bir şekilde iletişime geçebilmeleri nedeniyle önemli bir kamu diplomasi aktörü haline gelmişlerdir. Ayrıca bireyler, buldukları ülkelerde vatandaşları oldukları ülkenin değerlerini, tarihi, kültürü ve politikalarını anlatarak ülkelerinin kamu diplomasisi faaliyetlerine katkıda bulunmaktadır.³¹

Vatandaşlık diplomasisi gibi bir kavramın ortaya çıkması bireylerin aktör rolünü göstermektedir. Yeni medya, sosyal ağlar gibi gelişmeler de bireyin kamuoyu yaratma gücünü, dolayısı ile karar alıcılar üzerindeki etkisini arttıran bir rol oynamaktadır.

2.2. Kamu Diplomasisi Uygulama Alanları

Devletler, diğer uluslararası aktörleri, özellikle hedef ülke kamuoylarını etkilemek; halklarla iletişimi sağlamak için çeşitli uygulamalar kullanırlar. Bunları detaylandırmak mümkündür. Biz bunlardan bir kısmını inceleyeceğiz.

30 Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, İpeğe Sarılmış Çelik: Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi. Ankara: Berikan, 2019, s. 38.

31 İletişim Başkanlığı, a.g.e., s. 18.

2.2.1. Eğitim Diplomasisi

Uygulayıcı ülkenin üniversitelerinin, hedef ülkelerin gençliğine açılması orta ve uzun vadede hedef ülkede kamu diplomasisi uygulayıcı ülkeye dair olumlu tutum sahibi kişilerin yetişmesi açısından faydalı olabilir.³² Yalnız burada önemli olan bu kişilerin eğitimleri sırasında olumlu deneyimler yaşamasıdır

Üniversitelerin mesaj iletim sürecinde etkin oldukları bir başka konu ise düzenledikleri uluslararası konferans, seminer, çalıştay ve kongrelerdir. Bu gibi etkinliklerde yurtdışından katılım gösteren ya da yurtdışında Türkiye'yi temsil eden bilim insanları, mesajların alıcı ve vericileri konumunda yer almaktadır. Bilim insanlarının güvenilir, saygın ve itibar gören bir kimlik ve imajları olduğu için, son derece etkili birer kamu diplomasisi aracı niteliği taşımaktadırlar.³³

Kamu diplomasisinin eğitim açısından uzun vadeli amaçlarından biri hedef ülkenin eğitim sistemi üzerinde etkili olabilmektir. Eğitim sistemine nüfuz etmenin getirilerinden biri müfredatta sizin ile ilgili olumlu bir yaklaşım elde etmek olabilir. Ancak eğitimin içeriği ve niteliğini belirleme kadar önemli bir durum kendi dilinizi yabancı dil dersi olarak okutulmasını sağlamak olacaktır.³⁴

Eğitim açısından bir diğer husus bölgeye açılacak okullardır. Bunlar hem dilinizin öğrenilmesi hem de kültürünüzün aktarılması noktasında ciddi bir araç olacaktırlar.

2.2.2. Kültür Diplomasisi

Kültür diplomasisi, diğer uluslar ve halkalar arasında karşılıklı anlayış, ortak çıkar, işbirliği ve iletişim ortamı yaratmak amacıyla kültürün tüm öğelerinin kullanılmasıdır. Kültür, bir toplumun tutum, inanç ve değerlerinin bütünüdür. Kültür öğrenilebilir, sonradan telkin edilebilir ve bütünleştiricidir. Sosyal yapı, gelenek ve görenekler, din, dil, sanat ve edebiyat, yönetim şekli ve ekonomik sistemler kültürü oluşturan öğelerdir. Her toplumun ve her ülkenin sahip olduğu kültürün yumuşak güce dö-

32 Doğan, a.g.m., s. 23

33 Gaye Aslı Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta, 2012, s. 92.

34 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 37.

nüşmesi için söz konusu kültürlerin başkaları için de çekicilik arz etmesi önemlidir.³⁵

Kamu diplomasisinin ana bileşenlerinden kültür, bir ülkenin somut kültürel ürünleri yanı sıra o ülkeye atfedilen soyut değerlerin bir bütünüdür.³⁶ UNESCO'ya göre; edebiyat, tarih, müzik, sinema, televizyon dizileri, moda ve yaşam tarzlarının sunumu kültürel diplomasinin ilgi alanına girmektedir.³⁷

Türkiye açısından bakıldığında kültür diplomasisinde çalışma alanının Türk kültür etki sahası ve bu sahanın dışı olarak ikiye ayrılması gerektiği gibi, Etki sahası da kendi içinde Türk soylular, Müslüman halklar ve Diğerleri şeklinde üçe ayrılmalı ve stratejiler buna göre oluşturulmalıdır. Sınırların, ideolojilerin ayırdığı kadar tarihin ve coğrafyanın da ayırdığı kardeş halklar üzerinde uygulanacak yada müşterek çalışılacak konular ortak semboller ve tarihî kişilikler üzerinden olmalıdır.³⁸

2.2.3. Dini Diplomasi

Din de ülkelerin yumuşak güç unsurlarından biridir ve kamu diplomasisi uygulama alanları içerisinde yer almaktadır. Özellikle kültürlerin temel unsurlarından olan dinlerin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir.³⁹ Dış politikada din olgusu veya dini enstrümanların kullanımı giderek artan bir durumdur. Laik çerçeveli devletler bile bu unsuru kullanma eğilimindedirler. Her ne kadar modern ulus devletin felsefi kökenlerinden biri de laiklik olsa bile devletler din diplomasiyi uygulamaktadır. Dini kılığa bürünen seküler hedefler, desteklerini istedikleri halklar için onları daha çekici kılmaktadır.⁴⁰

“İnanç diplomasisi siyasi ve dinî alanlar arasında bir köprü oluşturulması,

35 Buket Oral, “Türkiye'nin Orta Asya'da Uyguladığı Kamu ve Kültür Diplomasisi Politikaları”. *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel, 2018, s. 48.

36 R. S. Zaharna, *Battles to Bridges: US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*, New York: Palgrave, 2010, s. 118.

37 Avşar ve Küçükylmaz, a.g.e., s. 69.

38 Ayhan Nuri Yılmaz, “Türkiye'nin Kültürel Yumuşak Güç Potansiyeli”. *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel, 2018, s. 30.

39 Meryem Okumuş. “Bir Dini Diplomasi Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dijital Hesaplarının Diyalojsal İlişki Açısından Analizi”. *MEDİAD*, Cilt. 4, Sayı 1, 2021, s. 158.

40 P. R. Viotti, & M. V. Kauppi. *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*. Ankara: Nobel, 2014, s. 110.

din ya da mezhep mensupları arasındaki iletişim kopukluğunu gidermek üzere faaliyetler düzenlenmesi, çatışmalara ve sürtüşmelere neden olan akideler, görüşler, düşünceler ve barış inşası konusunda bilgilendirmeler yapılması amacıyla yürütülür. İnanç diplomasisi faaliyetleri sırasında siyasetin doğasından kaynaklanan bazı zorunlulukların mutlak surette din karşıtlığı olarak algılanmaması gerektiği anlatılır.”

Dini toplulukların başka ülkedeki dini topluluklarla iletişime geçmesi ile dünyadaki karmaşık dinamikler göz önüne alındığında ülkeler için önemli avantajlar sağlayan dini diplomasi uygulamaları, uluslararası ilişkilerde ülkelere göre farklılık göstermektedir. Barışçıl bir ortamı teşvik eden dini diplomasinin çatışma yaşanan bölgelerde sorunların giderilmesinde etkili olduğu kabul edilmektedir.⁴¹

Dini diplomasinin var olan dini kurumların yanı sıra özellikle bunun için yapılandırılmış kuruluşlarca da yürütüldüğü görülmektedir.⁴²

2.2.4. Şehir Diplomasisi

Kent diplomasisi, kilit aktörler olarak şehirleri seçerek uluslararası ilişkilerin yönetiminin bir ademi merkeziyet biçimi olarak düşünülebilir. Çoğu durumda, şehir diplomasisinde yer alan şehirlerin temsilcileri, şehirlerinin uluslararası ilişkilerinden genellikle sorumlu oldukları göz önüne alındığında belediye başkanları olmaktadır.⁴³

Kentsel diplomasi klasik anlamda, kardeş şehirler arasındaki ilişkileri tanımlayan mevcut protokollere dayanarak etkileşim veya işbirliği gibi iyi niyet içeren bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimler, şehirler diplomasisi vasıtasıyla uluslararası boyutta menfaatine uygun ve profesyonel olarak diplomatik faaliyetlerde bulunur ve böylelikle gelişimini sağlar. Şehirler diplomasisinin birçok alt kategorisi bulunmaktadır. Bunlar: ekonomik, güvenlik, kültür ve modernleşme gibi temel başlıklar olarak sayılabilir. Ayrıca şehirler diplomasisi ile uluslararası alanda küresel barışın tesisine katkı sağlanmaktadır. Böylelikle olası çatışmalar önlenmekte veya mevcut çatışma hasarlarının giderilmesi amaçlanmaktadır.⁴⁴

41 Aydemir, a.g.e., s. 124.

42 Gökmen Kılıçoğlu. “Uluslararası İlişkilerde Yükselen Bir Eğilim Olarak Dini Diplomasi ve Türk Dış Politikasında Uygulanması”, 1. Uluslararası İktisad Sosyal Bilimler Kongresi, - 11 Mart 2018, s. 165.

43 Rogier van der Pluijm, and Jan Melissen. *City diplomacy: The expanding role of cities in international politics* The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael. 2007, s. 11.

44 Enis Aslantatar, *Kentler Diplomasisi İçinde Kardeş Şehir Uygulamaları: Edirne – Dedeoğlu Üzerine Yöneltilmiş Bir İnceleme*. (Yüksek lisans tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, 2022, s. 55

2.2.5. Gastro Diplomasi

Gastrodiplomasi, yabancı ülke halkları ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde yemek kültürünün kullanılmasını esas alan bir kamu diplomasisi uygulama alanıdır. Özünde mutfak kültürü yoluyla farklı kültürlerle iletişim kurulmasını amaçlamaktadır. 2000’li yıllardan itibaren önem kazanarak, kültürel diplomasinin alt alanlarından birini oluşturmaktadır.

Kalpleri ve zihinleri kazanmanın yolunun mideden geçtiği düşüncesiyle ulusal yemeklerin ön plana çıktığı diplomasi alanıdır. Multi disiplinler bir yaklaşımla Antropolojik ve Sosyolojik verilerin, Uluslararası ilişkiler alanıyla kesiştiği bu diplomasi alanında ülkelerin ulusal kültürlerine dayalı yemek kültürleri, dünyada hayranlık ve ilgi uyandırarak diğer ülkelerin halkları üzerinde kamuoyu yaratarak algı değişimlerine sebebiyet vermesi ve küresel tanınırlıklarına katkıda bulunmasına dayanmaktadır.⁴⁵

2.2.6. Spor Diplomasisi

Spor, modern sosyal hayatın içindeki kültürel, ekonomik ve politik alanların tümüyle ilişki kurabilir, nüfuz edebilir ve değişimlerini tetikleyebilir. Bir yumuşak güç aracı olarak, “öteki”nin yerleşik sosyal yapılarına meydan okumak için yeni bir algı sunabilir.⁴⁶

Yeni toplumsal, politik, kültürel ve ekonomik baskılara cevap vermek için devletler, sporu, giderek bir dış politika aracı olarak kullanmaya daha fazla yönelmekte ve küresel sporun, devletlerin kendi çıkarları üzerindeki etkisini göz ardı etmemektirler.⁴⁷

Devletlerin bu yöneliminin en önemli nedenlerinden birisi, uluslararası spor arenalarında mücadele eden sporcuların yarattıkları etkileriyle devlet diplomasisini güçlendirebileceği gerçeğidir.

Spor diplomasisi, bir ülkenin en medeni, en barışçıl ve en fazla kitleye ulaşma imkânı sağlayan diplomasi araçlarından ve birçok ülke tara-

45 Aşkın İnci Sökmen ALACA. “Gastro Diplomasi ve Dünyadaki Örnekleri”. *Kamu Diplomasisi ve yumuşak güç üzerine Akademik Analizler*; Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (Der). Ankara: Nobel. 2018, s. 500.

46 S. Murray and G. A. Pigman. “Mapping The Relationship Between International Sport And Diplomacy”, *Sport in Society*, C. 17, S. 9, s. 1106..

47 S. J. Jackson and S. Haigh. “Beteen and Beyond Politics: Sport and Foreign Policy in a Globalizing World”. *Sport in Society*. Vol. 11, issue 4, p. 351.

fından faydalanılan önemli kamu diplomasisi aracı olarak kullanılmaktadır.⁴⁸

Spor diplomasisi, kültürel farklılıkları aşabilir, daha fazla diyalog için farklı yollar sağlayabilir ve farklı insanları ortak bir duyguda bir araya getirebilir. Spor diplomasisi, sporcuların kendi hükümetleriyle ve onların hükümetleriyle birlikte yürüttükleri temsili ve diplomatik faaliyetleri içerir. Uygulama geleneksel diplomasi tarafından sporcular ve spor etkinlikleri aracılığıyla, yabancı devletler ve kuruluşlar arasında hükümetin dış politika hedeflerini destekleyici ve olumlu bir imaj oluşturmak veya var olan imajı şekillendirmek amacıyla kullanılmaktadır.⁴⁹

2.2.7. Sağlık Diplomasisi

Sağlık diplomasisi dış politika araçlarından biri haline gelmiştir. Hastalıkların ve hastalık etkenlerinin sınır tanımamaları, güvenlikçi yaklaşımlardan fazlaca etkilenmemeleri, bu alanın sadece devletlerin değil, özel kuruluşların, bireylerin ve sivil toplumun da faaliyet alanı olması, sağlık alanındaki diplomasinin önemini arttırmıştır. Günümüzde tüm bu ilişki dinamiklerinin sağlıklı yürümesi için kullanılan kavram “küresel sağlık diplomasisi” kavramıdır.⁵⁰

Türkiye’de sağlık turizmi uzun zaman değerlendirilmemiş, dikkat edilmemiş bir alandır. Sağlık turistlerinin birer sağlık elçisi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu alanda çalışanların küresel sağlık yönetimi ve sağlık diplomasisi konularında bilgili ve eğitilmiş olmaları gerekmektedir. Aksi halde, kaç yaparken göz çıkarmak, dost kazanmak yerine basit iletişim ve diplomasi hataları yüzünden düşman edinmek çok mümkündür. Önemli olan çok yardım etmek, çok para harcamak değil, sorunların çözümüne gerçekçi yaklaşmak, kalıcı katkılar sağlamak ve küresel ilişkilerde etki bırakmaktır.⁵¹

48 G. Kurt. “Spor Diplomasisi Aracı Olarak Futbol: Galatasaray profesyonel futbol takımı ve ülke markası ilişkisi üzerine bir araştırma”. *Türkiye’de Spor ve Medya. Vedat Ekin (Edt). İstanbul: Köprü Kitapları, 2014, s. 136*

49 Selim Rumi Civralı, “Özal’ın Dış Politikasından Spor Diplomasisi ve Yumuşak Güç”. s. 2.

50 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 48

51 Osman Hayran, “Küresel Sağlık Sorunları ve Sağlık Diplomasisi”. *SD Dergisi, S. 40, 2016, s. 40*

2.3. Kitle İletişim Araçlarının Kamu Diplomasinde Kullanımı

Uluslararası yayıncı kuruluşların kültürel gelişim, diyalog ve iş birlikleri geliştirilmesine yönelik katkı sağlamak, bunun yanı sıra farklı kültür ve alt-kültürel grupları tanıtmak gibi sivil alanlarda mevcut yayınlarına ek yayınlar yapması kültürel diplomasinin gelişimi açısından oldukça önemlidir.⁵²

Kitle iletişimin ve enformasyonun gücü, devletlerce de farkına varılmış, radyonun II. Dünya Savaşı'nda siyasi propaganda aracı olarak kullanılması gibi kamuoyunu etkileme amacıyla da kullanılır olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte başta gazete, radyo ve televizyon gibi klasik medya araçları siyasi iletişim araçları olarak kullanılmaya başlanmış, gerçekleştirilen uluslararası yayınlar diplomatik bir silah görevi görmüş, bu araçlarla "propaganda", "kamuoyu etkileme" ve "manipülasyon" yapılması mümkün olabilmektedir.⁵³

Geleneksel medya aracılığıyla sunulan kültürel yayın içerikleri sinema ve diziler haricinde müzik gösterileri, şarkı yarışmaları, sanat ve el sanatları gibi kültürel programlar da kültürel diplomasinin bir şekli olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴

Matbaanın yayılması ile ucuz ve çok sayıda basılma imkanı bulan gazeteler gün geçtikçe etkilerini arttırmışlardır. Günümüzde internet medyası karşısında güç kaybetse bile toplum üzerindeki etkisi gazeteleri birer kamu diplomasisi aygıtı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Radyo ve televizyon hem yaygınlık hem de etkinlik açısından kamuları etkileme kapasitesine sahip olmuşlardır. Etkin birer propaganda ve etkileşim kanalıdır. Devlet veya sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanan süreli yayınların kültürler arasında diyalog kurulması, geliştirilmesi ve farklı kültürden bireyler arasında iletişimde anlaşılabilirliğin sağlanması gibi işlevleri bulunmaktadır. Devlet veya sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanan süreli yayınların kültürler arasında diyalog kurulması, geliştirilmesi ve farklı kültürden bireyler arasında iletişimde anlaşılabilirliğin sağlanması gibi işlevleri bulunmaktadır.⁵⁵

52 Ökten, a.g.e., s. 102

53 B. A. Ertekin. "Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 42, 2012, s. 234.

54 K. Y. Ansari. *Kültürel Diplomasi: Pakistan Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara 2019.

55 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

3. Türkiye'nin Başlıca Kamu Diplomasisi Aktörleri ve Uygulamaları

Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk döneminde her ne kadar kamu diplomasisi ve yumuşak güç kavramları kullanılmasa da diğer ülkeler gibi Türkiye Cumhuriyeti de dünyada, başka ülkelerin kamuoyunda kendisini tanıtmak, kendisine ilişkin ön yargıları kırmak, kendisi hakkındaki ilgiyi, sevgiyi pekiştirmek için adımlar atmıştır.⁵⁶

Millî Mücadele'nin daha başlarında Mustafa Kemal'in direktifleri ile *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Kendi hikayesini kendileri anlatmak isteyen Millî Mücadele kadrosu için bu gazete önemli bir adımdır.

7 Haziran 1920 tarihinde I. TBMM tarafından kabul edilen 6 sayılı kanun ile Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kurulmuştur. İlgili kanunun ilk maddesinde kurumun yurt içinde ve yurt dışında basın faaliyetleri hakkında istihbarat sağlamak ve basın yayın faaliyetlerini araştırmak amacıyla kurulduğu belirtilmiştir.⁵⁷

Kanunun, Millî Mücadele döneminde ve Meclis'in açılmasından kısa bir süre sonra kabul edilmesi o dönemde basın yayın faaliyetlerine ne kadar önem verildiğinin göstergesidir. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünün, dünya basınıni izlemek ve analiz etmek, ülke içerisinde faaliyet gösteren basın yayın kuruluşlarının yayın faaliyetlerini onaylamak, yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren basın mensuplarının basın kartlarını vermek gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Kurumun Millî Mücadele döneminde Millî Mücadele propagandası yapan basın yayın kuruluşlarına da maddi destek verdiği bilinmektedir. Ankara'da Yeni Gün, İstanbul'da İleri, Konya'da Babalık, Kastamonu'da Sebülürreşâd, Diyarbakır'da Küçük Mecmua bu basın yayın kuruluşlarından bazılarıdır.⁵⁸

7 Mayıs 1924 tarihinde kurulan Cumhuriyet gazetesi de 1925'ten sonra yayınlanan "La Republique" adlı Fransızca nüshasıyla, özellikle ülke içinde Türkçeyi iyi bilmeyen azınlık mensuplarına, yabancılara, diplomatik

56 Barış Doster. "Atatürk ve Kamu Diplomasisi". *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel, 2018, s. 2.

57 Muhammed Ünal Arvas. "Türk Basın Tarihi Açısından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Künye Albümünün Yeri ve Önemi". *Türk Basın Tarihini Yeniden Düşünmek*. Sevcan Güleç Solak vd. (Der), İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s. 36.

58 Y. Semiz ve O. Akandere. "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 54, s. 931.

misyon temsilcilerine ve dış dünyaya Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerini, hedeflerini, politikalarını anlatmaya çalışmıştır.⁵⁹

Millî Mücadelenin bir diğer atılımı Anadolu Ajansı olmuştur. 6 Nisan 1920'de kuruluşu gerçekleşen. AA, Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynadı. İçeride, savaştan ve dış dünyadan habersiz kalmış halkı ülke ve dünya olaylarından haberdar kılmak, teslimiyetçi tutumlarla mücadele etmek; dışarıda ise millî mücadeleyi savunmak, Türkiye'nin haklı istekleri konusunda kamuoyunu aydınlatmak ve ona karşı bazı çevrelerin yürüttüğü oyunları boşa çıkarmak gerekmekteydi.⁶⁰

Millî Mücadele döneminde iç kamuoyuna yönelik çalışmaların önemi artmış ancak Mustafa Kemal, Hindistan ve Afganistan Müslümanlarını etkileyecek hareketlerden çekinmemiştir.⁶¹ Lozan ile birlikte cumhuriyet Batı ile ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Türkiye, kendisini dışarda anlatması için La Turquie Kemaliste'yi yayınlanmaya başlamıştır. Yabancı basın organlarına ülke ile ilgili yazılar yazdırılmıştır.⁶²

Cumhuriyetle birlikte, Atatürk ve çağdaş cumhuriyet iç içe geçmiş, liderin karizması yeni devletin siması haline gelmiştir. Emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve onlara karşı egemen ve eşit olduğunu kabul ettiren liderin çağdaş Türkiye'nin simgesi olması son derece doğaldır.⁶³ Atatürk, Time dergisine kapak konusu olmuş, Hollanda'dan Almanya'ya, İtalya'dan Hindistan'a, Bangladeş'ten Yunanistan'a, Lübnan'dan Romanya'ya dek dünyanın dört bir yanında çizgilere, resimlere, karikatürlere konu olmuştur.⁶⁴

Tarih Kurumunun düzenlediği Uluslararası Tarih Kongreleri, yine Dil Kurumu Kongreleri hem bilimsel anlamda hem de bir bilim diplomasisi uygulaması olarak görülebilir.

Gelişmeler sadece yayıncılık alanında gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin ve Türk ürünlerinin tanıtımı için yurtdışında sergiler açılması veya sergilerde pavyon (stant) edinilmesi gündeme gelmiştir. Londra'da, Paris'te, Lozan'da, Leipzig'de açılan sergilere, Türkiye stant kiralarak katılmış-

59 Doster, A.g.e., s. 6.

60 <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce>

61 Haluk Karadağ, *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Nobel 2014, s. 191.

62 Melih Duman, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi Faaliyetleri. (1934- 1960)*. Ankara: Palet, 2020, s. 23

63 Doster, a.g.e., s. 4

64 Doster, a.y.

tır. Karadeniz vapuru ve seyyar sergi bunların önemlilerindedir. Türk mallarını Avrupa'ya tanıtmak ve burada yeni pazarlar oluşturmak amacıyla hazırlanan Seyyar Sergi yeni Türkiye'nin yeni imajını da tanıtmayı amaçlamaktadır.⁶⁵ Bu adım daha sonra İzmir Enternasyonal Fuarının açılmasına vesile olacaktır.

Türkiye sadece Batıya değil aslında diğer coğrafyalara da ulaşmaya çalışmıştır. Mısır'da bir kamu diplomasisi olarak görülebilecek şekilde Arapça olarak Anadolu Ajansının haberlerine dayanarak yayın yapan bir bülteni finanse etmiştir.⁶⁶ Ulus Gazetesinin farklı ülkelere gönderildiğini biliyoruz.

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ilginç bir gelişme de Londra Halkevi olmuştur. İngilizlerin daveti üzerine burada bir halkevi açılmış ve faaliyet göstermiştir.⁶⁷ Savaş sonrasında değişen şartlara uyum sağlayan ülke haber büroları aracılığıyla bu kamu diplomasisi yürütmüştür. İlk haber bürosu New York'ta açılmıştır.

Türkiye'nin kuruluş dönemi dışında kamu diplomasisinin ön plana çıktığı dönem SSCB'nin yıkılması ile gerçekleşmiştir. Bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler Türkiye açısından önemli fırsatlar doğurmuştur. Türkiye TİKA'yı oluşturmuş ve Büyük Öğrenci projesini gerçekleştirmiştir.

3.1. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Türkiye'nin yumuşak gücünü oluşturan değerlerin uluslararası alanda benimsenmesi, dış politika gündemini belirleyen konularla ilgili araştırma yapılması, uluslararası kamuoyuna doğru bilginin sunulması ve kamu diplomasisi aktörleriyle iş birliği kurarak organizasyonel faaliyetlerin düzenlenmesi için gerekli çalışmaları gerçekleştirmektedir. Kamu diplomasisi alanında etkin görev yapan birçok kurumu bünyesine toplamıştır. Kurum özellikle dezenformasyon ile mücadele etmektedir.

65 Celil Bozkurt. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Propaganda Ve Tanıtım Hamlesi: 1926 Seyyar Sergi Ve Avrupa Seyahati". *Bellefen*. C. 83, sayı 298. 2019, s. 1101

66 Duman, a.g.e., s. 24.

67 Duman, a.g.e., s. 63

3.2. Dışişleri Bakanlığı

Ülkemizin dış politikasının uygulanması ve diplomatik ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu olan Dışişleri Bakanlığı, ülkemizin kamu diplomasisi alanındaki etkinliğinin artırılması amacıyla da çalışmalar yürütmektedir.

Yurt dışı temsilciliklerimiz vasıtasıyla faaliyetlerini yürüten Dışişleri Bakanlığı; kültürel, sanatsal ve sosyal etkinlikler düzenlemektedir. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Diplomasi Akademisi, yabancı ülkelerden ülkemize davet edilen diplomatlara yönelik eğitim programları düzenleyerek kamu diplomasisi açısından önemli bir görev üstlenmekte ve ülkemizin doğru şekilde tanıtılmasına katkıda bulunmaktadır.

3.3. Yunus Emre Enstitüsü

Enstitü, Yunus Emre Vakfı'na bağlı olarak kurulmuştur. 2007 tarihli kuruluş kanununa göre, Enstitü, Türkiye'nin diğer ülkelerle dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini arttırmak; Türk Dili, edebiyatı, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek, bununla ilgili yurt içi ve dışındaki belgeleri dünyanın istifadesine sunarak Türk kültürünü ve Türkiye'yi yurt dışında iyi tanıtmak için kurulmuştur.⁶⁸

2009 yılında faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Enstitüsünün yurt dışında 85 kültür merkezi bulunmaktadır. Kültür merkezlerinde Türkçe eğitimi verilmektedir. Ayrıca eğitim kurumlarıyla yapılan iş birlikleri ile Türkoloji bölümleri ve Türkçe öğretimi desteklenmektedir. Kültür merkezleri aracılığıyla kültür ve sanatımızı tanıtmak amacıyla birçok etkinlik düzenlenmekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde ülkemiz temsil edilmektedir.⁶⁹

2016 yılında oluşturulan Kültürel Diplomasi Akademisi birimi aracılığı ile bu alanda eğitim faaliyetleri yürütmüştür.⁷⁰ Bu bağlamda yapılan çalışmalar kitap halinde yayınlanmıştır.⁷¹

68 <https://yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>

69 <https://yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>

70 "Kültürel Diplomasi Akademisi". *.tr Dergisi*, S. 26, Mart- Nisan 2019, s. 60- 61, https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/dergi_26_sayi.pdf

71 bkz. <https://yee.org.tr/tr/yayinlar?k=21&yk=162>

Enstitü'nün “.tr” ve “Türk Dünyası” adlı süreli yayımları bulunmaktadır. Türk Dünyası dergisi çeşitli Türk lehçelerinde yayınlanmıştır, bu yöntem karşılaştırmalı çalışmalar yapanlar için verimli bir örnektir.⁷²

3.4. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

Başbakanlığa bağlı müsteşarlık düzeyinde bir kamu kurumu olarak 6 Nisan 2010 tarihinde kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) 15 Temmuz 2018 tarihinde Resmi Gazete' de yayınlanan 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanmıştır.⁷³ YTB'nin 3 ana çalışma alanı söz konusudur. İlk olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları; İkinci olarak kardeş topluluklar olarak ifade edilen kapsamı genişletilebilecek olan bir kitle ve son olarak da uluslararası öğrencilerdir.

YTB, küresel olarak dağılmış Türk nüfuslar ile ulus ötesinde dayanışma bağları oluşturmak, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın Türkiye'ye aidiyetlerini korumak, anadil, kültür ve kimliklerini muhafaza etmek ve ikamet ettikleri ülkelerde toplumsal statülerini güçlendirmek için faaliyetler yürütmektedir.⁷⁴

Dünyanın en kapsamlı burs programlarından biri olan Türkiye Bursları ile uluslararası öğrencilere Türkiye'nin prestijli üniversitelerinde eğitim, barınma ve burs imkanı verilmekte, böylece uluslararası öğrenciler ile ülkemiz arasında bir köprü kurulmaktadır.

Yurt dışında yaşayan Türk gençlerine yönelik çalışmalar yapılmakta ve gençler için İnsan Hakları Eğitim Programı, Türkiye Stajları, Genç Liderler ve Gençlik Köprüleri gibi programlar yurt dışında yaşayan gençlerimizin hem yaşadıkları ülke dilinde hem de anadillerinde yetkinlik kazanmalarını gayesiyle çift dilli eğitim teşvik edilmektedir.

YTB ayrıca soydaş ve akraba topluluklarla ekonomik, sosyal ve kültürel bağlar geliştirmek üzere çalışmalar yürütmektedir. Soydaş ve akraba topluluklarla kastedilen, Türkiye'nin içinde bulunduğu ve sorumluluğunu

72 İlk sayı için bkz. <https://yee.org.tr/tr/yayin/turk-dunyasi-dergisi-2019-temmuz-aralik>,

73 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 57.

74 İletişim Başkanlığı, a.g.e., s. 43.

üzerinde hissettiği medeniyet havzasında ortak tarihi ve kültürel değerleri taşıyan gruplardır.⁷⁵ Gönül Coğrafyası kavramı geliştikçe akraba toplulukların içeriği de genişlemektedir.

3.5. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan TİKA, 1999 yılında Başbakanlığa bağlanmış, 2001 yılında teşkilat kanunu olan 4668 Sayılı "Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" yayımlanmıştır. 2011 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nun organizasyon yapısı gözden geçirilmiş ve TİKA yeniden yapılandırılmıştır. 24 Ekim 2011'de kurumun adı ve yapısı değiştirilmiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı adıyla devam eden kurum 15 Temmuz 2018 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanmıştır.⁷⁶

TİKA, Türkiye'nin soğuk savaş sonrası kamu diplomasisinin yürütülmesi için oluşturulmuş ilk kurumu olarak görülebilir. Bugün farklı kurumların çalışma sahalarına giren unsurlar uzun süre TİKA'nın uhdesinde yürütülmüştür. Kurumun temel felsefesi Türk Dünyasına yakın olmaktır.

TİKA'nın görevleri başlangıçta Türk dilinin konuşulduğu ülkelerle olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerle ekonomik, mali, ticari, eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği yapmak ve söz konusu ülkelere teknik yardımda bulunmak şeklindeyken günümüzde hizmet profili ve coğrafi ağırlığı tamamen değişmiştir.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı bugün 61 ülkede 63 Program Koordinasyon Ofisi ile 150 ülkede faaliyet göstermektedir. Türkiye, TİKA aracılığı ile dost, kardeş ve akraba ülkelere yönelik olarak yaptığı çalışmaların temelinde bir barış kuşağı oluşturma çabası bulunmaktadır.

75 Burcu Sunar Cankurtaran, "Türk Dış Politikasında 'Diaspora Diplomasisi Açılımı' ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı". *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*. Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (der). Ankara: Nobel Akademik, 2015, s. 97.

76 <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>

3.6. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

AFAD, afet ve toplumsal olaylarda hem yurt içinde hem de yurt dışında icra ettiği yardım faaliyetleriyle kamu diplomasisi alanında öncü kurumlarımızdandır. AFAD; deprem, sel vb. afetlerden etkilenen ülkelere sağlanan yardımlarla insani diplomasi alanında önemli çalışmalara imza atmaktadır.

AFAD, Arakan, Suriye, Batı Balkan Ülkeleri, Somali e açlık çeken diğer Afrika ülkeleri başta olmak üzere ihtiyaç içindekilere yönelik bağış ve yardım kampanyaları düzenlemektedir.⁷⁷ AFAD sel, kıtlık, kuraklık, yangın, iç karışıklık gibi nedenlerle yardıma ihtiyaç duyan 5 kıtada son 6 yılda 50'yi aşkın ülkeye insani yardımda bulunmuştur. Arama kurtarma çalışmalarında dünyada en başarılı ve öncü ülkeler arasına girmiştir. Kızılay ile birlikte organizasyonlara katkı sağlamıştır. Ayrıca çeşitli uluslararası örgütlerle işbirlikleri yapmaktadır.⁷⁸

3.7. Kızılay

İnsani yardım çalışmalarında sadece Türkiye için değil aynı zamanda tüm dünya için de mühim bir yer teşkil eden Türk Kızılay, hem Türkiye'de hem de yurt dışında yaşanan afetler ve krizlerde çeşitli sorumluluklar üstlenmektedir.

Türk Kızılay son 10 yılda 138 farklı ülkede doğal ve insan kaynaklı afetlere müdahale etmiş; kuruluşundan bugüne 147 ülkeye yardım eli uzatmıştır. Filistin, Sudan, Endonezya, Sri Lanka, Kırgızistan, Kosova, Somali, Pakistan gibi ülkelerde konut, okul, toplum merkezi, ibadethane, kamu tesisi gibi kalıcı tesis inşası ve geçim kaynağı temini için yatırımlar yapmıştır.⁷⁹

3.8. Türkiye Maarif Vakfı

2016 yılında kurulan Vakıf, okullar, eğitim kurumları ve yurtlar gibi tesisler açmakta, yurt içi de dâhil olmak üzere bu kurumlarda görev alabilecek öğretmenleri yetiştirmekte ve bilimsel yayınlar yapmaktadır.

77 <https://www.afad.gov.tr/yarim-kampanyalarimiz-mazlumlara-umut-oluyor>

78 <https://www.afad.gov.tr/dunyanin-vidani-olmaya-devam-ediyoruz>

79 <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/uluslararasi-yarimlar>

Türkiye, 27-25 Aralık 2013'ten itibaren Fetullah Gülen ve örgütü(FETÖ) ile mücadeleye başlamış, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra durumun vahameti bütün açıklığı ile meydana çıkınca mücadele daha da sertleşmiştir. FETÖ 'nün yurtdışında ciddi bir eğitim ağı ve faaliyeti olduğu bilinmektedir. Örgütün okullarının Türkiye'ye olduğu kadar bulunduğu ülkelere de tehdit oluşturduğunu düşünen Türkiye Cumhuriyeti devleti hem bu kurumları kontrol altına alma hem de ilgili ülkeleri tehlikeden haberdar etmeyi amaçlamıştır.

Vakıf, 51 ülkede 446 eğitim kurumu, 36 yurt açmıştır.⁸⁰ Ayrıca yayın faaliyetleri de bulunmaktadır.⁸¹

3.9. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı

DİB'nin Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü yurtdışı faaliyetlerin yürütülmesini sağlar. Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Yurtdışı Türkler Daire Başkanlığı, Avrasya Ülkeleri Daire Başkanlığı, Yurtdışı Eğitim ve Rehberlik Daire Başkanlığı, Müslüman Ülke ve Topluluklar Daire Başkanlığı, Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Daire Başkanlığı olmak üzere 5 daire başkanlığından oluşmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı, inanç diplomasisi alanında gerçekleştirdiği faaliyetlerle dünyanın hemen her noktasında yabancı kamuoylarına ulaşmada önemli bir misyon üstlenmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı ise, 49 ülkede faaliyet göstermektedir. Dünyanın dört bir yanında eğitim, kültür, hayır, dini ve sosyal faaliyetler yapan vakıf, ülkemizin yumuşak gücüne katkı sağlamakta, dil, din ırk, cinsiyet ayırt etmeksizin faaliyetlerini sürdürerek inanç diplomasisi alanında faaliyetler yürütmektedir.

3.10. TRT

Uluslararası yayıncılık, uluslararası çevreyi yönetmek için radyo, televizyon, ve internet tekniklerini kullanarak yabancı halkların ilgisini çekmeye çalışılan bir araç olarak görülebilir.

80 <https://turkiyemaarif.org/dunyada-maarif>

81 <https://turkiyemaarif.org/category/kitaplar> , <https://turkiyemaarif.org/category/uluslararası-maarif-dergisi>, <https://turkiyemaarif.org/category/maarif-aile-bulteni> ,

TRT çeşitli kanallarıyla, internet siteleriyle, radyo kanallarıyla, sosyal medya platformlarıyla kamu diplomasisi işlevlerini yerine getirmektedir. TRT, 41 dil ve lehçede gerçekleştirdiği yayınlarla tüm dünyaya bilgi ve haber sunmaktadır. İngilizce yayın yaparak uluslararası dinleyicilerle buluşan ve küresel bir izleyici kitlesine sahip TRT World ve TRT World Radio başta olmak üzere; TRT Avaz, TRT Arabi, TRT Kürdi, TRT Russian, TRT Deutsch, TRT Français ve TRT Balkan kanalları vasıtasıyla farklı coğrafyalara hitap etmekte, bu sayede kamu diplomasisi faaliyetlerine katkı sağlamaktadır.⁸²

3.11. Anadolu Ajansı

Haber ajansları hem bilgiye ulaşmak hem de size ait bilgileri dünyaya taşımak açısından önemli bir işleve sahiptirler. Devletler açısından “görünürlüğü” ve “ülkelerinin seslerini duyurmayı” sağlarlar.⁸³

6 Nisan 1920’de kurulan Türkiye’nin en köklü haber ajansı olan Anadolu Ajansı’nın 100 ülkede temsilciliği ve 41 merkezde ofisi bulunmaktadır. Türkiye’nin değerlerinin anlatılmasına yardımcı rolü ve küresel erişimi ile Anadolu Ajansı, 13 dilde yaptığı yayınlarla Türkiye’nin kamu diplomasisinde önemli bir role sahiptir.

3.12. Türk Hava Yolları (THY)

THY, geniş uçuş ağına sahip uluslararası şirket profili sayesinde ulaştığı destinasyonların yanı sıra sponsorluklarıyla da hem Türkiye markasına hem de ülke tanıtımına katkı sağlamaktadır. Dünyaca tanınan isimlerle reklamlar yapan ve global yapısıyla dış paydaşlarla ilişkiler kuran Türk Hava Yolları, uluslararası yönetim işlevi ile Türkiye’nin uluslararası toplumla diyalogunda bir köprü oluşturmakta ve değerlerimizin aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca THY; basketbolda Euro-League, golfte Turkish Airlines Open, Turkish Airlines World Golf Cup, futbolda FK Sarajevo, River Plate, buz hokeyinde IFK Helsinki gibi uluslararası etkinlik ve spor kulübü sponsorluklarıyla da Türk markasının itibarını artırmaktadır.⁸⁴

82 İletişim Başkanlığı, a.g. e., s. 49.

83 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g. e., s. 61.

84 T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, a.g. e., s. 51.

3.13. TÜRKSOY

Türk Halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin Kültür Bakanlarının imzalamış olduğu bir anlaşma ile kurulmuştur. Altı kurucu üyenin yanında sekiz de gözlemci üyesi bulunmaktadır. Bağımsız devletler dışında üyelerinin de bulunması anlamlıdır. Sadece devlet düzeyinde değil halklar düzeyinde de ilişkileri geliştirebilecek bir organizasyondur. Bir Türk devleti içerisinde olmayan ancak kültürel ve tarihsel olarak Türklük ekseninde yer alan topluluklarla ilişkilerde önemli bir unsurdur. Günümüzde Rusya Moldova örneği vardır ancak bu Balkanlardaki Türkler içinde kullanışlı olabilir. TÜRKSOY, Türk Dünyası'nın UNESCO'su olma iddiasındadır.⁸⁵

3.14. Diziler ve Sinema

Türk dizileri hem Ortadoğu, Orta Asya ve Balkanlarda gibi kültürel ve tarihî ortaklığın olduğu bölgelerde hem de böyle bir etkiden çok söz edemeyeceğimiz Afrika, Avrupa ve Latin Amerika gibi bölgelerde yüksek başarılar elde etmişlerdir. Türk dizi ve filmlerinin ortaya çıkış amaçlarının kamu diplomasisi veya kültürel diplomasi uygulamaları olmadıkları açıktır. Bu dizilerin yurtdışı ticari başarılarının bir yan çıktısı olarak görülebilir. Türk dizilerinin yurt dışında izlenmesi başta turizm olmak üzere, ülkenin imajı ve Türk malı ürünlerin algısı gibi konularda bir çarpan etkisi yaratmaktadır.⁸⁶

Dizilerin yanı sıra Türk sineması da bir ivme göstermektedir. Türk sinemasının uluslararası platformlarda elde ettiği başarıların kamu diplomasisi alanında ülke markasının güçlenmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır.⁸⁷ Her ne kadar dizi ve film sektörünün kamu diplomasi faaliyeti olması planlı bir şekilde başlamamış olsa da süreç içerisinde devlet ciddi destekler vermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin konuk ülke statüsüyle katıldığı yurtdışındaki sergi ve festivallere destek sağlanmaktadır.⁸⁸ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yine Türkiye'de düzen-

85 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 67.

86 Kılıçoğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 71.

87 Ökten, a.g.e., s. 115

88 Ökten, a.g.e., s. 113.

lenen uluslararası festivaller yakından takip edilerek gerekli tanıtım ve destek sağlamak için çalışmalar yürütülmektedir.⁸⁹

Sonuç Yerine: Değerlendirme ve Öneriler

Kamu diplomasisi alanında özellikle son yıllarda ciddi atılımlar yapılmıştır. Arap Baharı sonrası yumuşak güç uygulamalarının sert güç uygulamalarının önüne geçmesi mecburiyeti kamu diplomasisi faaliyetlerini sınıldığı gibi geri planda bırakmamış aslında önemini daha da arttırmıştır. Bu dönemde atılan adımların dünya kamuoyuna Türkiye'nin gözünden aktarılması, hem meşruiyeti sağlaması hem de haklılığını göstermesi açısından daha elzem hale gelmiştir. Yaşananlar sert ve yumuşak güçlerin birbirlerinin mutlak alternatifi olmadığı yerine ve zamanına göre bazen birinin bazen diğerinin ön plana gelmesini gerektirdiğini, aslında birçok durumda eşzamanlı kullanımının söz konusu olduğunu göstermektedir. Akıllı Güç kavramı olarak adlandırılan bu durum güç kullanımının rasyonel bir formülizasyonudur.

Türkiye, yumuşak güç unsurlarını kullanmak için çeşitli aktörler kullanmıştır. Bunların etkinliklerini ölçmek güçtür. Orta ve uzun vadede başarı için sabırlı ve istikrarlı bir politika izlemek gerekmektedir. Yeni kamu diplomasisinde aktör sayısı oldukça arttığı için bunların koordinasyonu özel önem kazanmıştır. Türkiye'de bu eşgüdüm sorunsuz değildir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte kurumsal değişiklikler yaşanmış, eşgüdüm sağlanması daha kolaylaşmıştır. Kamu diplomasisi uygulamalarında devlet ne kadar az görünürse başarı oranı daha artacaktır. Halktan halka iletişim şekilleri, devlet propagandası algılarını azaltacak, inanılabilirliği ve kabul edilebilirliği arttıracaktır. Koordinasyon önemli ancak her şeyi devlet kontrol ediyor algısı etkinliği azaltıcı bir durumdur.

Türk kamu diplomasisini çalışacak kişiler için zorluklardan birisi değişen ve dönüşen kurumların çalışma ve verilerine ulaşmakta yaşayacakları güçlüktür. Bu çalışmamızı yaparken daha öncekilerde kullandığımız kurum linklerini kontrol etmemiz genelde mümkün olmamıştır. Başta Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü olmak üzere birçok kurumun eski

⁸⁹ Ökten, a.g.e., s. 114.

faaliyetlerine ulaşmak güçleşmiştir. Birleştikleri ya da dönüştükleri kurumların internet sayfalarında eski kurum sayfaları arşiv halinde yer almaktadır.

Aşağıda kamu diplomasisi kurumlarının faaliyetleri genel olarak değerlendirilmiş, eleştirilmiş ve öneriler getirilmiştir. Bu değerlendirmeler büyük ölçüde bu alandaki çalışmalarımızdan elde ettiğimiz verilere dayanmaktadır ve her bir kamu diplomasisi kurumunun faaliyetlerine kapsamı aşacağından yer verilememiştir.

Kurumsal olarak bakıldığında TİKA'nın kuruluş amacında yer alan Türk devletlerine dönük olması gereken hizmet ve faaliyetlerinde son 10 yılda ciddi bir sapma söz konusudur ve faaliyetler Afrika ağırlıklı bir nitelik kazanmıştır.

YTB faaliyetlerinde Türk soylu ve Akraba topluluklar dışında da faaliyetler gözlenmektedir.

Büyük öğrenci projesi adı verilen öğrenci değişim projesi kapsamında Türk cumhuriyetlerinden getirtilen öğrenciler ile ilgili ilk 10 yıl tam bir kayıptır. Hiçbir takip sistemi kurulmamıştır. Günümüzde ise var olan takip sistemi verimsiz bir görüntü sergilemektedir. Ancak çeşitli ülkelerde yapılan Mezun Buluşmaları yine de ümit vericidir.

Dini diplomasi baz alındığında şaşırtıcı bir şekilde Latin Amerika'da başarılı olduğumuz görülürken Müslüman ülkelerde bu seviyede faaliyet gerçekleştirilmemiştir.

Kültür coğrafyamızın birinci halkası olan Osmanlı hinterlandında yer alan ülkelerde yeterince kültürel diplomasi faaliyeti gerçekleştirilmemiş olduğu dikkat çekmektedir. Mesela Kuzey Afrika Ülkeleri ve Uzakdoğu'da yer alan Müslüman ülkelerde (Endonezya ve Malezya) çalışmalar arttırılabilir.

Şehir diplomasisi açısından olağanüstü bir potansiyele sahip olduğumuz halde sınırlı ve verimsiz birkaç faaliyet dışında başarısızlık söz konusudur. Burada da Diyanet İşleri Başkanlığı birçok kurumun daha ilerisinde faaliyet göstermektedir.

Bölgesel olarak kamu diplomasi faaliyetlerindeki performansımız incelediğinde ise şu tespitler öne çıkmaktadır;

Türkiye AB ilişkilerinde yaşanan sorunların özünde karşılıklı bilgi eksiklikleri ve önyargılar mevcuttur. Bunun da tarihi ve sosyo-psikolojik arka planı bulunmaktadır. Türkler bir bakıma Avrupa'nın tarihi ötekisi olmuştur ve bundan doğan yargıları değiştirmek pek kolay değildir. Elbette ki bu sorunun üstesinden gelmenin en etkili yolu kamu diplomasisi araçlarını kullanmaktır. Türkiye'nin bu bağlamda bugüne kadarki faaliyetlerle bunu başardığını söylemek pek mümkün değildir. Aşikardır ki mevcut kullanılan yöntemler işe yaramamıştır ve Avrupa Kamuoyları genel itibariyle Türkiye karşıtıdır. Türkiye'nin turizm sektöründeki artan gücüne ve yoğun kültürel alışverişe rağmen, ekonomik ilişkilerin artmış olması, karşılıklı uygulanan eğitim programları, aynı uluslararası kuruluşlarda bulunuyor olmak günümüze kadar AB kamuoyunun Türkiye'ye bakışını pek de değiştirmemiştir. O yüzden sorunun bütün yönleri ile analiz edilmesi ve her bir önyargıyı yıkacak farklı faaliyetlerin yürütülmesi gerekliliği vardır.

Bu noktada bir diğer handikap da her bir Türk vatandaşının bu faaliyete mikro katkısını katmasını gerektirmektedir ki ironik bir şekilde yurtdışından yaşayan Türkler arasında bile Türk ve Türkiye karşıtlığı vardır. Oysa Türkiye karşıtlığını yürüten Rum ve Ermeni lobilerinin ve son zamanlarda Yahudi lobisinin bu konuda profesyonellikleri dikkati çekmektedir. Bu sorunun analizi kimlik kültür ve ulusal bilinç kavramlarını içeren derin analizleri gerektirmekte ve bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Kamu diplomasi faaliyetlerinde önemli bir yer tutan diaspora faktörü de Avrupa kıtasında Türkiye'nin lehine bir sonuç doğurmamıştır. Aksine bu bölgelerde de yaşayan Türkler, istenmeyen azınlıklar olarak görülmüştür. Üstelik Türkiye kökenli nüfus etnik ve mezhepsel ayrıma tabi tutularak birbirlerine karşı gruplara dönüştürülmüşlerdir. Olumsuz tarihi Türk imajı ve bunu pozitifleştirme konusundaki eksik veya yanlış politikaların sürüyor olması da yabancı düşmanlığı içeren popülist politikalarla artırılarak günümüzdeki karmaşık mevcut durum iyice sertleşmiştir.

Kafkasya bölgesindeki Türk kamu diplomasisi kurumlarının performansı nispeten ve genel itibariyle başarılıdır. Yine de Rusya Federasyonuna bağlı Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yürütülen faaliyetler büyük ölçüde Türk- Rus ilişkilerine bağlı olarak gelişmiştir. Hâlihazırda ise pozitif olduğu söylenebilir. Buralarda çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri ilişkilerin lokomotifliğini sürdürmektedir.

Güney Kafkasya coğrafyasında yer alan ve bağımsız devletler olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın değerlendirmesinde ise tamamen farklı parametreler söz konusu olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri birkaç aksaklık hariç mükemmele yakın bir seviyede yürümüş ve Azerbaycan toplumu adeta Türkiye'deki vatandaşlara paralel tepkiler verir hale gelmişlerdir. Elbette bunda aynı soy ve dile mensup olmanın etkisi büyüktür. Ermenistan ile ilişkiler iç içe geçmiş sorunsallık arz eder ve Ermeni kamuoyunun Türkiye karşıtlığı kolay üstesinden gelinebilecek gibi değildir. Üstelik Ermeni toplumunda herhangi bir kamu diplomasisi faaliyeti ile değiştirilemeyecek kadar katı yargılar mevcuttur. Türkiye'nin bu şartlarda Ermenistan hariç Kafkasya bölgesi için dil ve din bazlı çok yönlü kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmesi yerindedir. Zira Ermenistan yumuşak güç kullanılabilir bir ülke klasmanında değildir. Kafkasya'da yürütülecek bu faaliyetler rastgelelik içermemeli ve barışçıl korporatif kimliğini tekrar oluşturmaya dönük mesajlar içermeli ve bölgenin çok halklı çok dilli yapısını birleştirici üst kimlik çerçevesinde her tür platformda bir araya getirmelidir. Bu halkların Türkiye uzantıları Türkiye'nin buralarda etkili olması için önemli bir altyapı teşkil etmektedir.

Dünyanın metaforik olarak kaynayan kazanı olarak görülen Ortadoğu bölgesinde Türkiye avantaj ve dezavantajları birlikte yaşamaktadır ve söz konusu bölgenin değişen koşullarına uyumlu ve sürekli politikalar uygulanması gerekliliği icap etmektedir. Arap Baharı öncesinde Türkiye, Ortadoğu'da bir çekim merkezi haline gelmişken, bölgede çıkan isyanlar ve iç savaşlar durumu tamamen terse çevirmiştir. Bölgeyle olan kültürel, coğrafi ve tarihi yakınlığının yanı sıra Batı ile geliştirdiği ilişkiler bu durumu kolaylaştıran faktörler olmuştur. Türkiye Ortadoğu'da ön alıcı, çok yönlü ve aktif bir dış politika izlemeye çalışmış, bölgesel çatışmalarda arabuluculuk yapmaya, uluslararası insani yardımlara katılmaya, popüler kültür ürünleri aracılığıyla yumuşak gücünü geliştirmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri için model ülke olarak gösterilmesinin bir benzerini yeni dönemde Ortadoğu için de yaşamıştır. Ancak özellikle Arap Baharı'nın yön değiştirmesi, eski ve yeni kuvvetlerin dengesini bulamaması, Suriye krizi vs. gibi etkenler bu durumu gerçekleştirebilir olmaktan uzaklaştırmıştır. Bu noktada Ortadoğu konusunda iç ve dış politika ayırımından bahsetmek de zorlaşmıştır. Zira başta Suriyeli sığınmacılar olmak üzere, Katar sermayesi ve Arap-

ların mülk ediniyor olma konuları Türk gençlerini Arap antipatisi taşıır hale getirmiştir ve bunun doğrudan sözcülüğünü yapan siyasetçiler de söz konusudur. Bu yaklaşım 22 ülkedeki yüz milyonlarca Arapça konuşan kitleyi hedef aldığı için kuşkusuz Türk kamu diplomasisi açısından bir olumsuzluk yaratmaktadır. Bu yüzden Ortadoğu ülkelerinden yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerine paralel yurt içi bilgilendirmeleri da yapılmalıdır. Aksi takdirde Suriyeli sığınmacılar üzerinden yürütülen tek tipçi olumsuz Arap algısı bölgede Türkiye'nin potansiyel yumuşak gücüne zarar verecektir.

Ortadoğu ülkelerinde etkisi artan Türkiye, Batıda da eksen kayması iddiası ile tenkit edilmiştir. Bu özgün şartlarda sağlıklı kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmek ne kadar mümkündür tartışılabilir. Bu yüzden bölge ülkeleri ile olumluluk seviyesi artan ve azalan durumlar artarda gelmektedir. Bu durum bölgelere özgü farklılaşan kamu diplomasisi faaliyetlerinin uygulanmasının doğruluğunu da tartışmalı hale getirmiş ve acaba kültürel ve tarihi veriler yanında daha evrensel unsurlar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır mı sorusunu da gündeme getirmiştir.

Ortadoğu'nun çok etnikli çok kültürlü yapısı Türkiye tarafından uygulanan bir kamu diplomasisi faaliyetinden ötürü bir grubu memnun ederken bir başkasını öfkelenlendirmeyi doğurabilir çünkü bölge birbirleriyle savaşıyor, çekişen, hafızalarında dostluk kadar hasımlık anıları da taşıyan toplulukları barındırmaktadır. Sırf bu nedenle bile Türkiye, Ortadoğu'daki muhataplarını iyi tanımalı, ne istediklerini ve ne düşündüklerini iyi değerlendirmelidir. Karşılıklı bilgilendirmeyi içermeyen, sadece kendi isteklerine ve ihtiyaçlarına odaklanan politikalar propagandadır. Bu bağlamda KDK'nın Gençlik Programları, Ülke Toplantıları, Gazeteci ve Akil İnsan faaliyetleri önemlidir. Ancak bu faaliyetler yeterli görülmemeli ve arttırılmalıdır. Suriye krizinde nispi başarısızlığın sebeplerinden biri bu "dinleme" unsurunun yeterince çalıştırılmaması olmuştur.

Tanıtım, diğer önemli fonksiyondur. Yapılanların yurt içinde ve yurt dışında gereği gibi duyurulması gereklidir. Ülke bilinirliğinin arttırılması elzemdir. Dışişleri Bakanlığı'na ve diplomatik temsilcilerimize bu konuda büyük iş düşmektedir. Türk dizileri ve filmleri, turizm ve karşılıklı kültürel çalışmalar bu anlamda önem kazanmaktadır. Bölge ülkeleri ile öğrenci kabulü tek taraflı işlemektedir. Oysa bölgenin tanınması oralarda okuyacak Türk öğrencilerinin uzmanlığını da gerektirmektedir. Mezun

öğrencilerle irtibatın devamı sağlanmalı, bunların kamu diplomasisinin hedefleri doğrultusunda birer baskı grubu oluşturmalarının imkânları aranmalıdır.

Uluslararası haber yayıncılığı açısından Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik kamu diplomasisi uygulamalarında ciddi atılımlar yapılmıştır. TRT aracılığı ile Ortadoğu halklarına seslenilebilmektedir. TRT El Arabiya ve TRT- Kurdi gibi doğrudan bölge halklarının dillerini kullanan kanalların yanı sıra TRT- World gibi İngilizce yayın yapan bir kanalın açılmış olması önemlidir. Ancak bu kanalların seyredilebilirliği konusu hala net değildir ve çıktıklarına yönelik çalışmalar artmalıdır. Anket ve gözlem yöntemleri ile bu kanalların bölge kamuoyları üzerindeki etkisi araştırılmalı ve sonuçları değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilgilenmesi gereklidir ancak Suriye'de büyüyen ve çetrefilleşen sorun göstermiştir ki çok yönlü ve çok taraflı anlayış, küresel vizyon kaybedilmemelidir. Ortadoğu'ya ve diğer bölgelere yaklaşım sadece kültürel, coğrafi ve tarihi yakınlıklar ekseninde değil, evrensel ortak noktalar dikkate alınarak geliştirilmelidir. Türkiye'nin özelde Ortadoğu genelde dünya politikasındaki konumu ve yaklaşımı kendisini sorunun bir parçası haline getirecek dinsel ve mezhepsel hizipçilikle değil, çözümün bir aktörü olmasını kolaylaştıracak laik, tarafsız, başta insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değer ve normlara bağlı kalmalı ve buna yönelik politikalar yürütmelidir.

Anadolu'nun tarihi ikizi olan Balkanlar coğrafyası Türk kamu diplomasisi faaliyetlerinde kesinlikle ilk sırada yer almalıdır. Bölgedeki soydaş ve akraba toplulukların yanısıra gönül coğrafyamızın parçası olan halklar bunu elzem kılmaktadır. Balkan ülkelerinde çeşitli vesilelerle bulunan vatandaşlarımıza ilaveten Osmanlı bakiyesi olarak görülen etnik, dini, dilsel yakınlığımız bulunan geniş bir çevre mevcuttur ve bu grupların tamamı Osmanlı döneminin millet tanımlamasına göre Türk etnik kökeninden gelenlerle aynı kategoride yer almaktadır.

Bu durumu tamamlayan bir diğer husus da Türkiye'de sayıları 15-20 milyonu bulan bulunan Balkan göçmenleridir. Nitekim her iki verinin de gerekli kıldığı faaliyetler soğuk savaş sonrasında artarak uygulanmıştır. Bölgede yoğun faaliyetler yürüten YTB ve TİKA Balkanlar coğrafyasında yer alan devletlerde bu gruplarla ilişkili olarak faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir ama bu tanımlamaya dahil olmayan gruplar da ihtiyaç ve talep

olduğunda her iki kamu diplomasisi kurumumuzun faaliyetlerinden faydalanmışlardır. Bu durum şartıtcı olmakla birlikte oldukça sağlıklıdır. Zira bölgenin tamamının kucaklanması gerekliliği vardır ve kalıcı bir barış için böyle bir kapsayıcı faaliyet güdülmesi Osmanlı-Türk geçmişini barış için üst kimlik unsuru haline getirebilir. Dolayısıyla bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerinin içeriği eleştiriye dönük bir durum sergilememektedir ama kapasite sorunu mevcuttur ve özellikle Yunus Emre Kültür merkezlerinde Türkçe öğrenmek isteyenlerin bu talebini karşılayacak mekan ve uzman takviyesi sağlanarak sorun giderilmelidir.

Bölge ile ilgili dile getirilmesi gereken bir husus Moldova'ya bağlı Gagavuz özerk bölgesi ile ilgilidir. Bilindiği üzere burada Ortodoks Hristiyan Gagavuz Türkleri yaşamaktadır ve Türkiye doğal olarak bu soydaş topluluğa dönük muhtelif kültürel kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmektedir. Son yıllarda dikkat çeken bir husus Yunanistan ve Bulgaristan'ın Türkiye'nin bölgedeki kamu diplomasisi çalışmalarından rahatsızlık duyması ve rekabete girmiş olmasıdır. Bu nedenle bölgeye yönelik faaliyetler çeşitlendirilmeli ve Yunan - Bulgar etkisini kıracak nitelik içermesi gerekliliği söz konusudur.

Rusya Federasyonu söz konusu söz konusu olduğunda en çok dikkat çeken husus her biri kendi alanında faaliyetini yürüten Türk kamu diplomasisi kurumları ve Rusya'da etkin olan Türk STK'ların işbirliği yaparak ortak faaliyetler yürütmeleri konusudur. Zira Türkiye'nin pozitif tanımını ve kabulünü içerecek topyekün bir çalışma ve sıkı koordinasyon gereklidir. Eski Türk yurtlarına üzerinde hüküm süren ve milyonlarca Türk soylu halkı vatandaş olarak barındıran dünyanın en büyük yüzölçümlü ülkesinde yürütülecek faaliyetlerin rasgele olmasının ciddi mahsurları olabilir. Nitekim tarih boyunca dalgalı bir seyir izlemiş olan Türk Rus ilişkileri yakın tarihte de güncel emsallerini bolca sunmuştur. 2015 yılındaki uçak düşürülmesi olayı ve bunu izleyen süreçte o güne kadar ki en iyi dönemini yaşayan ilişkiler ağının bir anda tepe taklak olması ve Rusya'nın başlattığı ambargonun etkileri bir başka olumsuz olayın ters etkisi ile tesadüfen düzelmiştir. O da 15 Temmuz FETÖ kalkışmasının Rus yönetimince CIA yönlendirmeli darbe olarak görülmesi ile ilişkiler aynı hızla düzelmiştir.

24 Şubat 2022'de Rus ordusunun Ukrayna'ya topyekün saldırı başlatması Türkiye'yi bir kez daha sırat köprüsüne çıkarmıştır ki o günden bu yana

oldukça hassas ve tehlikeli olabilecek bir politika izlenmektedir. Elbette bu durum kamu diplomasisi faaliyetlerini de doğrudan etkilemiştir ve etkilemektedir. Üstelik Suriye, Kıbrıs, Kosova, Karabağ konuları da Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek potansiyel sorunları içinde barındırmaktadır. Ukrayna savaşı ile Türkiye'nin en büyük açmazı Rusya tarafından ilhak edilen Kırım yarımadasında yaşayan ve oranın otokton halkı olan Kırım Tatarlarıdır. Türkiye Kırım'ın işgal ve ilhakını kabul etmemiş ancak Rusya ile ilişkilerini bu bağlamda gerginleştirmekten de uzak durmuştur.

İlişkilerdeki iniş ve çıkışlar kamu diplomasisi faaliyetleri açısından en fazla bölgedeki pek çok Türk halkının temsilcisinin bulunduğu TÜRK-SOY'un faaliyetlerine yansımıştır. Türk soylu ve Türk dilli halkların on-larcasını barındıran bir ülkenin bu bağlamda dışarda kalması düşünülemez ve Türk hükümetinin bu konuya bölgedeki buğday ihracı konusunu çözüme konusunda harcadığı gayretten daha azını sarf etmemesi gerekir.

Bir diğer Türk Kamu diplomasisi kurumu olan Maarif Vakfı'nın Rusya'da etkinliği yoktur zira Rusya Federasyonu FETÖ okullarını 2008 yılında yasaklamıştır. Herhangi bir FETÖ okulu olmadığı için bu okulların kendi üzerine devri şeklinde çalışan vakfın Rusya'da çalışma alanı oluşmamıştır. Ancak bu ülkede yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını ve Türk kökenli halkları dikkate alırsak Vakfın Türk okulları açarak bu potansiyeli değerlendirmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Yunus Emre Enstitüsü'nün bölgede bu kadar potansiyeli varken sadece iki yerde merkezi bulunması bir eksikliktir. Kültür Merkezlerinin ve Türkçe eğitim çalışmalarının mutlaka artırılması gerekmektedir. Bunlar arasında önceliğin Türk soylu ve halklar ve Türkiye'ye gönül bağı olan Rusya Müslümanlarının çoğunlukta olduğu şehirlere verilmesi yerinde olacaktır. Mevcut Merkezlerin seminer, kurs, sergi vs. gibi faaliyetleri muhataplarına Türk kültürünü tanıtmaktadırlar ve faaliyetlerini çeşitlendirmeleri kurumun Türkiye'nin tanıtımı anlamında katkısını artıracaktır.

Türkiye'nin 1998 tarihli Afrika açılım süreci 2005 yılında hız kazanmış ve günümüze kadar artarak devam etmiş ve kıtada Türkiye'nin etkisinin artırmıştır. Bu sürece bağlı olarak Türk Cumhuriyetleri için başlatılan 'Büyük Öğrenci Projesi' süreç içinde daha çok Afrika ülkelerinden gelen öğrenciler için cezbedici bir hal almıştır ve günümüzde Afrikalı öğrencilerin üniversite eğitim tercihlerinde Türkiye'de eğitim görmek ayrıcalıklı

bir durumdur. Basına da yansıyan pek çok sorun bu öğrencilerin eğitim süreçlerinin kontrolden çıkmış olduğunu düşündürmektedir. Hangi ülkeden ne kadar öğrencinin hangi üniversitede eğitim göreceği konusu planlanmış ve denetleniyor değildir. Oysa bu tür planlamalarda aslolan eğitim alan yabancı öğrencileri fahri temsilci haline getirip onların ülke tanıtımına pozitif katkı sağlamalarıdır. Bir diğer sorun ise bu öğrenci değişim hareketinde Türklerin pek fazla yer almıyor olmasıdır. Oysa Afrika kıtasında yumuşak güç kazanıp bunun siyasi iktisadi ticari semerelerini almanın yolu o bölgeyi iyi tanımış olan Türklerin de yetiştirilmiş olmasını gerektirmektedir. Nitekim bölgede faaliyet yürüten kamu diplomasisi kurumları ve STK'lar bölgeyi tanıyan uzman eksikliğinden ve bilgi yetersizliğinden yakınmaktadır. Üniversitelerdeki Afrika odaklı çalışma merkezlerinde görev yapan akademisyenler kaynak veri için batılı muhataplarından faydalanmaktadır ki bu da milli politikalar oluşturulmasına katkı sağlamaz.

Afrika kıtasında bir çekim gücü oluşturan Türkiye'nin rakipler vardır ve Fransa bu anlamda başı çekmektedir. Üstelik Türkiye'yi menfaatlerini baltalamakla suçlamaktadır. Libya'nın kontrolü nedeniyle başlayan siyasi çekişme hakaretvari söylemler, Nijer başta olmak üzere birkaç eski Fransız sömürgeci olan ülkede arka arkaya gelen askeri darbelerle sorunu büyütmiş benzetmektedir. Bu durum Türkiye'nin tarihi yumuşak gücünün ve yürüttüğü kamu diplomasisi ve yardım faaliyetlerinin işe yaradığını göstermekle birlikte rekabetin çatışmalarla ve karşı darbe teşebbüsleri ile artabileceğine de işaret etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Afrika'daki muhataplarını iyi tanımalı, ne istediklerini ve ne düşündüklerini iyi değerlendirmelidir. Sözgelimi KDK'nun Gençlik Programları, Ülke Toplantıları, Gazeteci ve Akil İnsan faaliyetleri önemlidir. Ancak bu faaliyetler yeterli görülmemeli ve arttırılmalıdır. Suriye krizinde nispi başarısızlığın sebeplerinden biri bu "dinleme" unsurunun yeterince çalıştırılmaması olmuştur. Benzer sorunlardan kaçınmak adına bölgede ihtiyatlı davranılmalı ve her tür senaryo için doğru politikalar geliştirilmelidir. Bu anlamda her ne kadar sömürgeci rakip ülkenin dili olsa da Fransızcanın iletişim açısından Magrip, Sahra ve Sahel ülkelerindeki anlaşılabilirliği oldukça yüksektir ve söz konusu faaliyetlerin icrasında öncelikle kullanılmalıdır. Nitekim TRT Français'in deneme yayınlarına başlamış olması bu anlamda sevindiricidir ama içeriklendirme ve etkileme konusunda yeterli uzman ve uzmanlık olduğu şüphelidir.

Türkiye'nin tarihi olarak bulunmadığı ve fiilen ilişkilerinin asgari düzeyde olduğu Latin Amerika ülkeleri tamamen sömürgeci ülkelerin oluşturduğu devletlerin olduğu bir coğrafyadır ve İspanya başta olmak üzere Portekiz ve İngiliz sömürgelerini ihtiva eder. Azlıkla da Hollanda ve Fransız etkisi söz konudur. Yine de ilginç bir şekilde Türkiye'nin o coğrafyada bağlantılı olduğu topluluklar vardır. Bunlar Moriskolar başta olmak üzere Müslüman topluluklar ve 19. Yüzyıl itibariyle Osmanlı Ortadoğu'sundan göç eden Los Turkos (Türkler) olarak anılan gruplardır. Elbette bunlara uygulanacak kültürel içerikli kamu diplomasisi faaliyetleri ile lobi faaliyetleri yürütülüp tanıtım faaliyetleri yürütülebilir ama bölgedeki faaliyetlerimiz ağırlıklı Diyanet İşler Başkanlığı ve Diyanet Vakfının faaliyetleri ile sınırlı kalmıştır. Bu hassas bir konudur ve misyonerlik faaliyeti gibi algılanıp Türkiye karşıtı bir kamuoyu oluşturabilir ve sonuçta da var olan "itibar" da yok olabilir. O yüzden bölgedeki faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve diğer kamu diplomasisi kurumlarının da bölgede aktif olması gerekliliği vardır.

Uluslararası haber yayıncılığı açısından Türkiye'nin Latin Amerika'ya yönelik kamu diplomasisi uygulamalarında ciddi atılımlar yapılmıştır. Anadolu Ajansı'nın bölgeye yönelik yayınında ve bölgeden izlenilirliğinde atılımlar vardır. Ancak bölge dillerinde yeterli yayının olmaması ve bölgede temsilciliğinin bulunmaması büyük eksikliklerdir. İmzalanan işbirliği anlaşmaları bir an önce etkinleştirilmelidir. Bu aynı zaman tanıtım işlevini de desteklemektedir. TRT aracılığı ile Latin Amerika halklarına seslendirildiğini söylemek çok mümkün görülmemektedir. TRT World gibi İngilizce yayın yapan bir kanalın açılmış olması önemlidir, ancak İspanyolca ve Portekizce gibi dillerde bölgeye ve Avrupa'ya yönelik yayınlar da gereklidir.

Hint Alt Kıtasında yer alan Hindistan Pakistan ve Bangladeş için farklı sonuçlar söz konusudur. Kültürel ve tarihi birlikteliğe rağmen dinsel ayrışım ile bölünen bu coğrafyada Türkiye doğal olarak Pakistan taraftarı bir devlet gibi davranmaktadır ve bu kuşkusuz doğrudur ama bölgesel performans açısından olumsuzdur. Türkiye'nin bölgedeki doğal yumuşak güç potansiyelinin değerlendirilmesi noktasında eksiklik oluşmaktadır. O yüzden bölge ülkelerinin tamamıyla onlarla ortak paydalarda faaliyetler yürütülmelidir. YTB, YEE, TMV'nin ciddi çalışmaları söz konusudur ama bölgesel farklılıklar etkinliğin derinleşmesine mâni olmaktadır. Böl-

genin en büyük ve en zengin ülkesi konumundaki Hindistan ile ilişkiler nispeten daha zayıftır ve bu durum kamu diplomasisi faaliyetlerine yansımaktadır. Öte yandan Hindistan ve Pakistan'da yaşamakta olan ve sayıları on milyona yaklaşan kendine Türk diyen ciddi bir nüfus kitlesi mevcuttur. Bölgeyi asırlarca yönetmiş bir Türk devleti olan Babür imparatorluğunun bakiyesi bu Hintli Türklerin çocuklarının eğitimi Türkçe öğretimi ve onların bölgede bir Türk lobisine dönüştürülmesi ciddi ve uzun süreli bir organizasyonu gerektirmektedir.

Türkiye'nin Bangladeş'teki sığınmacı konumundaki Arakan Müslümanlarının sorunları ile yakından ilgilenmesi, olayı dünya kamuoyuna ulaştırması ve sürekli arkasında durması bölgesel etkinliği için iyi bir göstergedir ama sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Konuyla ilgili heyecan azalmış ve adeta Türkiye'nin bölgedeki yardım faaliyetleri unutulmuştur. Üstelik bu yardımların Bangladeş hükümetine rağmen yapılmış olması Bangladeş Türkiye ilişkilerine de olumlu katkı sağlamamıştır.

Kaynakça

- Akçadağ, E. (2013). "Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi". *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (Der). İstanbul: Beta.
- Alaca Sökmen, A. İ. (2018) "Gastro Diplomasi ve Dünyadaki Örnekleri". *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Üzerine Akademik Analizler*, Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (Der). Ankara: Nobel.
- Ansari, K. Y. (2019). *Kültürel Diplomasi: Pakistan Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi
- Arvas, M. Ü. (2023). "Türk Basın Tarihi Açısından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Künye Albümünün Yeri ve Önemi". *Türk Basın Tarihini Yeniden Düşünmek*. Sevcan Güleç Solak vd. (Der), İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı.
- Aslantatar, E. (2022). *Kentler Diplomasisi İçinde Kardeş Şehir Uygulamaları: Edirne - Dedeağaç Üzerine Yöneltilmiş Bir İnceleme*. (Yüksek lisans tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi
- Avşar, Z. ve Koyuncu, S. (2023). "Kültürel Diplomasi ve Akademi", *Kültürel Diplomasi ve İletişim*. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı.
- Avşar, Z. ve Küçükylmaz, M. M. (2023). "Kültürel Diplomasi ve Sivil Toplum". *Kültürel Diplomasi ve İletişim*. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı.
- Aydemir, E. (2016). *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*. İstanbul: Kalkedon.
- Bozkurt, C. (2019). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Propaganda Ve Tanıtım Hamlesi: 1926 Seyyar Sergi Ve Avrupa Seyahati". *Belleten*. C. 83, sayı 298.
- Cankurtaran, B. S. (2015). "Türk Dış Politikasında 'Diaspora Diplomasisi Açılımı' ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı". *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*. Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (der). Ankara: Nobel Akademik.
- Civrali, S. R. "Özal'ın Dış Politikasında Spor Akademisi ve Yumuşak Güç"
- Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press.
- Demir, V. (2013). *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*. İstanbul: Beta.
- Doğan, E. (2012). "Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtları Üzerine". *Kamu Diplomasisi*. Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk (Edt), İstanbul: Tasam.
- Doster B. (2018). "Atatürk ve Kamu Diplomasisi". *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel.
- Duman, M. (2020). *Türk Dış politikası ve Kamu Diplomasisi Faaliyetleri*. (1934- 1960). Ankara: Palet, 2020,
- Edwards, M. (2000). *NGO Rights And Responsibilities: A New Deal For Global Governance*. London: Foreign Policy Centre and NCVO.
- Eren, E. (2019). "Medya Diplomasisi Aktörü Olarak TRT ve Balkanlardaki Örnek Faaliyetleri". *TRT Akademi*, C. 4, S. 7.
- Ertekin, B. A. (2012). "Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42).
- Güz, N. ve Demirtaş, Z. G. (2019). , "Yeni Medya Çağında Siyasi Konuşma ve Kanaat Önderliği: 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği". *Yeni Medya*, S. 7, Güz.

- Hayran, O. (2016). "Küresel Sağlık Sorunları ve Sağlık Diplomasisi". *SD Dergisi*, S. 40.
<https://turkiyemaarif.org/category/maarif-aile-bulteni> , (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
<https://turkiyemaarif.org/category/uluslararası-maarif-dergisi>, (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
<https://www.afad.gov.tr/dunyanin-vicdani-olmaya-devam-ediyoruz> (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
<https://www.afad.gov.tr/yardim-kampanyalarimiz-mazlumlara-umut-oluyor> (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
<https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/uluslararası-yardimlar> (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
<https://www.un.org/en/sections/resources-different-audiences/civil-society/index.html> (Erişim Tarihi: 21.08.2023)
<https://yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (Erişim: 19.07.2023)
 İletişim Başkanlığı (2022). *Kamu Diplomasisi Nedir?*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
 Jackson, S. J., and Haigh, S. (2008). "Between and Beyond Politics: Sport and Foreign Policy in a Globalizing World." *Sport in Society*, vol. 11, issue 4.
 Jones, W. J. (2009). "European Union soft power: cultural diplomacy & higher education in Southeast Asia". *Silpakorn University International Journal*, vol. 9.
 Karadağ, H. (2014). *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Ankara: Nobel.
 Katz, E. ve Lazarfeld, P. (1955). *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, 2nd Ed., USA: Transaction Publishers.
 Kılıçoğlu, G. (2018). "Uluslararası İlişkilerde Yükselen Bir Eğilim Olarak Dini Diplomasi ve Türk Dış Politikasında Uygulanması", *1. Uluslararası İktisat Sosyal Bilimler Kongresi*, - 11 Mart.
 Kılıçoğlu, G. ve Yılmaz, A. N. (2019). *İpeğe Sarılmış Çelik: Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi*. Ankara: Berikan.
 Kurt, G. (2014). "Spor Diplomasisi Aracı Olarak Futbol: Galatasaray profesyonel futbol takımı ve ülke markası ilişkisi üzerine bir araştırma". *Türkiye'de Spor ve Medya*. Vedat Ekin (Edt). İstanbul: Köprü Kitapları.
 Melissen, J. (2007). "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice". *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Jan Melissen (Der.). New York: Palgrave Macmillan.
 Murray, S. ve Pigman, G. A.. (2014). "Mapping The Relationship Between International Sport And Diplomacy", *Sport in Society*, vol. 17, issue 9.
 N'Diaye, P. G. (1981). *Culture development: some regional experiences*. UNESCO.
 Nye Jr., J. S. (2004). "The Benefits of Soft Power". *Working Knowledge*. Harvard Business School, 08.02.2004, <https://hbswk.hbs.edu/archive/the-benefits-of-soft-power> , (Erişim: 15.08.2023).
 Okumuş, M. (2021). "Bir Dini Diplomasi Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dijital Hesaplarının Diyaloğsal İlişki Açısından Analizi". *MEDİAD*, Cilt. 4, Sayı 1.
 Oral, B. (2018). "Türkiye'nin Orta Asya'da Uyguladığı Kamu ve Kültür Diplomasisi Politikaları". *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel.

- Ökten, S. (2023). "Kültürel Diplomasi ve Medya". *Kültürel Diplomasi ve İletişim*. Zakir Avşar vd. (Der). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023
- Özkan, A. (2015). 21. Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkânları. Stratejik Rapor:70, Ankara: TASAM.
- Pluijm, R. van der and Melissen, J. (2007). *City Diplomacy: The Expanding Role Of Cities in International Politics*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Ripinsky, S., & Bossche, V. D. (2007). *NGO Involvement in International Organizations: A Legal Analysis*. London: British Institute of International and Comparative Law.
- Sancar, G. A. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta.
- Semiz, Y., ve Akandere, O. (2002). "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54)
- Şahin, M. (2007). *Kamu Ekonomisi ve Sivil Toplum Kuruluşları*. Ankara: Seçkin.
- VanDyck, C. K. (2017). *Concept And Defnition Of Civil Society Sustainability*. Washington: Centre for Strategic and International Studies.
- Viotti, P. R. and Kauppi, M. V. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*. Ankara: Nobel.
- Yılmaz, A. N. (2018). "Türkiye'nin Kültürel Yumuşak Güç Potansiyeli". *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*. Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu (der). Ankara: Nobel.
- Zaharna, R. S. (2010). *Battles to Bridges: US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*, New York: Palgrave.
- <https://turkiyemaarif.org/dunyada-maarif> (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
- Nye, J. (2005). "Soft Power and Higher Education", 01.01.2005, <https://library.educase.edu/-/media/files/library/2005/1/ffp0502s-pdf.pdf>, (Erişim: 10.08.2023), p. 13.
- <https://yee.org.tr/tr/yayin/turk-dunyasi-dergisi-2019-temmuz-aralik>, (Erişim: 19.07.2023)
- "Kültürel Diplomasi Akademisi". *.tr Dergisi*, S. 26, Mart- Nisan 2019, s. 60- 61, https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/dergi_26_sayi.pdf, (Erişim: 19.07.2023)
- <https://yee.org.tr/tr/yayinlar?k=21&yk=162> (Erişim: 19.07.2023)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 12.08.2023)
- <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222> (Erişim: 21.08.2023).
- <https://turkiyemaarif.org/category/kitaplar> (Erişim Tarihi: 21.06.2023)
- <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce> (Erişim 23.08. 2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce> (Erişim 23.08. 2023).

KIBRIS TÜRKLERİNİN 100 YILLIK VAROLUŞ MÜCADELESİ: KİMLİK, DİRENİŞ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Prof. Dr. İsmail ŞAHİN

Giriş

Tarihsel açıdan ele alındığında Kıbrıs meselesinin kökeninde üç unsurun etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki gücünü Kıbrıs'ı elinde tutamayacak ölçüde yitirmesidir. İkinci unsur Enosis'tir. Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanmasını ifade eden bu kavram, adanın geçici statüde İngiltere'ye devrini öngören 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu sonrasında Osmanlı Devleti'nin fiilen Kıbrıs'tan çekildiği 1878 yılından itibaren Kıbrıs Rumları arasında yayılarak bir tutkuya dönüşmüştür. Şurası çok açıktır ki Enosis'i harekete geçiren Yunan ülküsü Megali İdea kadar Osmanlı Devleti'nin de zayıflığıdır. Bu zayıflığın imparatorluk genelinde Enosis vari birçok siyasi hedefi tetiklediği aşikâr bir durumdur. Üçüncü unsur ise İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurma ihtiyacıdır. Rus Çarlığı'nın Yakın Doğu'da İngiltere'nin çıkarlarını tehdit edebilecek bir pozisyona yükselmesi, bu sürecin ana katalizörlerinden biridir. İngiltere bu tehdidin ciddi bir tehlikeye dönüşmesini engellemek adına Kıbrıs'a yerleşmeyi stratejik açılardan uygun görmüştür. Zira jeopolitik bağlamda Kıbrıs, Akdeniz'de stratejik bir geçiş noktasıydı. Kıbrıs'ın stratejik konumu, deniz yollarının kontrolüne önem veren İngiltere

için büyük avantajlar sunabilirdi. Dahası Kıbrıs'ın hasım bir devlet tarafından kontrol edilmesi, İngiltere'nin Doğu Akdeniz bağlantılı çıkarlarını tehlikeye atabilirdi. Bu nedenle Kıbrıs'ın hem savunma hem de saldırı açısından avantajlı bir üs haline getirilme fikri, İngiliz hükümeti tarafından cazip bulunuyordu.

1. Rumların Enosis Hülyası ve Kıbrıs Türkleri

Kıbrıs'ta Türk egemenliği 1571 yılında başlamıştı. Fakat bu mutlak hakiyet, konjonktürel nedenlerden dolayı 1878 yılında kesintiye uğramıştı. Ortaya çıkan yeni şartlar ve ona bağlı olarak doğan sonuçlar adanın Müslüman Türk ahalisinin aleyhineydi. Kıbrıs Türklerinin en büyük endişesi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesiydi. Bu, yersiz bir endişe değildi. Nitekim Müslümanların yeni milliyetçilik akımına kurban edilmelerinin hikayesi, 1821 Yunan ayaklanmasıyla başlamıştı.¹ Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda Müslümanların katledilmesi ya da zorla göçe tabi tutulması sıradan bir olay haline gelmişti. Bu nedenle Kıbrıs Türkleri için Enosis, Yunanistan'a bağlanmaktan çok daha fazla anlam ifade ediyordu. Justin McCarthy'nin tarihçi George Finlay'ın eserinden² yaptığı şu alıntı, dönemin koşullarını anlamaya belki yardımcı olabilir:

1821 Nisan ayında Yunan Yarımadasının her tarafına yayılmış, tarımla uğraşan yirmi binin üzerinde Müslüman insan yaşamaktaydı. İki ay geçmeden bunların çoğunluğu kadın çocuk denmeden acımasızca ve pişmanlık duyulmadan vahşice katledilmişti. Şimdi bile yoldan geçen seyahalara taş kümelerini gösterip, "İşte şurada Ali Ağa'nın konağı vardı ve biz onunla birlikte ailesiyle hizmetkarlarını burada kestik" deyip; bir gün bu yaptıklarından ötürü kindar bir öfkeyle karşılaşıacağını hiç düşünmeden, bir zamanlar Ali Ağa'ya ait olan tarlaları sakince sürmeye koyulan yaşlı adamlara rastlırsınız. İşlenen suç bir ulusa aitti ve doğurduğu huzur bozucu sonuçlar ne olursa olsun, telafi etmesi o ulusa ait bir davranış biçimi olarak o ulusun vicdanında yer etmeliydi.³

Balkanlarda ve adalarda Türklerin başlarına gelen vahşetin hikayesi, ister istemez Kıbrıs'a da ulaşıyordu. Kaldı ki Kıbrıs'ta zaman içerisinde çok

1 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 9-10.

2 George Finlay, *History of the Greek Revolution*, Londra, 1861.

3 McCarthy, *a.g.e.*, s. 10.

sayıda başarısız isyan girişimi meydana gelmişti. İçlerinden en önemlisi 1821 yılında baş gösteren Yunan İsyanı'na sağlanan destekti. Her ne kadar sorumlular bulunup cezalandırılmış olsa da bu tür olaylar adadaki güven ortamını yaralamaya ziyadesiyle yetiyordu. Dolayısıyla Kıbrıs Türk mücadele tarihinin kökeninde Enosis'ten duyulan korkuyu görmek oldukça kolaydır. Nihayetinde İngiliz sömürge döneminin ilk yıllarından itibaren yayın hayatına başlayan Türkçe gazetelerin ortak amaçları irdelediğinde karşımıza şu maddeler çıkar:⁴

1. İngiliz sömürgeciliği ile savaşmak
2. Ulusal bilinci ayakta tutmak
3. Anavatana güven ve bağlılığı devam ettirmek
4. Dünya kamuoyuna Kıbrıs Türklerinin sesini duyurmak
5. Enosis'e karşı durmak.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde tüm bu amaçların Enosis'e duyulan tepkiden ileri geldiği söylenebilir. Şurası çok açık ki İngiltere'nin hüküm sürdüğü 1878-1960 arası dönemde, Kıbrıs Rumları adanın egemenlik haklarının Yunanistan'a devredilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlü bir çaba harcıyorlardı. Özellikle Rum/Yunan cemiyetleri ile Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu Rum toplumunun Enosis etrafında örgütlenmesinde başı çekiyordu. Zaten Kıbrıs Ortodoks Cemaati, Yunan Krallığı'nın inkişafının ardından Yunanistan'dan gelen yoğun bir milliyetçi dalgayla yüzleşmek durumunda kalmıştı. Burada örgütlenen, Yunanlı diplomatlar, öğretmenler, dernekler ve basın kuruluşları Kıbrıs Başpiskoposluğuyla iş birliği içinde ada genelinde Enosis lehinde faaliyet yürütmekten geri durmuyordu. Haliyle bu durum Türklerin tepkisine yol açıyordu. 1878 yılından 1960 yılına kadarki Enosis mücadelesinin itici gücü, "Kıbrıs'ın üç bin yıllık Helen adası" olduğu iddiasıydı.⁵ Buna göre Türkler adanın misafirleriydi. Bu bakış açısı, Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklerle adanın geleceğine ilişkin diyalog ve iş birliği kurmasını engeliyordu.⁶ Rumların tek bir arzusu vardı, o da kayıtsız şartsız Enosis'ti. İşin en tehlikeli yanı ise, Enosis'e her kim karşı duruyorsa, o yok edilmesi gereken bir düşman olarak nitelendiriliyordu.

4 Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs'ta Basın Olayı*, Ankara, 1981.

5 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, s. 340-353.

6 Kiriakos Cambazis, *Kıbrıs Siyasetinde Milliyetçilik*, Çev. Metin Bağrıaçık, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2011, s. 36.

Kıbrıs meselesi ele alınırken ıskalanmış önemli noktalardan birisi de 1878-1923 yılları arasında adanın egemenliğine ilişkin yapılan tartışmalardır. 1878-1923 arası dönemde gerek Rum ve Yunanlıların talep ettiği Enosis gerekse de jeopolitik kaygılardan ötürü İngiltere tarafından Yunanistan'a teklif edilen Enosis, uluslararası hukuk nazarında 4 Haziran 1878 tarihli Türk-İngiliz Konvansiyonu'na açıkça aykırıdır. Bir başka ifadeyle bahsi geçen dönemde ortaya çıkan Enosis talepleri uluslararası hukuk açısından meşru değildir. Adanın hukuken Osmanlı Devleti'ne aitliği konusunda herhangi bir tereddüt ya da şüphe söz konusu değildir. Dolayısıyla ada üzerindeki Osmanlı Devleti'ne ait egemenliğin hukuk dışı yöntemlerle gasp edilmeye çalışıldığı görülmektedir. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Kıbrıs'ın egemenliği hiçbir vakit pazarlık veya müzakere konusu edilmemiştir. Ayrıca Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde hiçbir hukuki, siyasi ve tarihi bağı olmadığı gibi İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmalara da taraf değildir. Yunanistan'ı Kıbrıs'la ilgili tutan modern Yunan ulusçuluk anlayışıdır. Bu anlayışa göre, Yunanların yaşadığı bütün topraklar aynı egemen güç altında toplanarak, tek ve birleşik bir Yunanistan oluşturulmalıdır.⁷ Bu bağlamda Kıbrıs Rumları, Yunan kültürünün ve tarihinin bir parçası olarak görülmüştür. Bu anlayış ve beklenti, Kıbrıs Rum toplumunda da karşılık bulmuştur. İki toplum arasındaki benzerlikler, Kıbrıs Rum toplumunun Yunanistan ile duygusal, kültürel ve tarihsel bir bağa sahip olduğu inancını güçlendirmiştir. Ancak Kıbrıs Rumlarının Yunanistan ile yakın ilişkiler sürdürmesinde modern araçların rolü yadsınamaz. Kıbrıs'ın yakın tarihinde önemli rol oynayan Grivas'ın hayatında bu somut durum, rahatlıkla gözlemlenebilir. Grivas'ın çocukluk ve gençlik dönemine ilişkin paylaştığı anıları bize bu doğrultuda oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Grivas şöyle yazmıştı:

Köy okulu sıkı ve disiplinliydi. (...) Elen tarihinin ihtişamının daima birinci sırada olduğu derslerimi çok seviyordum. Özellikle İskender'in imparatorluk sınırlarının yarı mitolojik muhafızı Dighenis Akritas'ın efsanelerine kendimi kaptırmıştım. (...) Annem sıkı sık onun kahramanlıklarını anlatan halk şarkıları söylerdi. Benimki mutlu bir çocukluktu ve en mutlu olanı, milli bir günde mavi beyaz bayrakların arkasında yürüdüğüm ve hepimizin içinde yanan Elen hürriyet tutkusunu hissettiğim zamandı. On bir yaşında Pancyprian Lisesi'ne devam ettiğim Lefkoşa'daki akraba-

⁷ George Hill, *Kıbrıs Tarihi (Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948)*, Çev. Nazım Can Serbest, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 418.

larım ile yaşamaya gittim. Orası, Kıbrıs'ın bütün ortaokullarında olduğu gibi, Yunanistan'dan gelen ve milliyetçiliğimize yeni bir hareket getiren öğretmenlerle doluydu. (...) Bir gün kendi doğduğum ülkenin kurtuluşuna yol açacağı umuduyla asker olmaya ve bu mücadelede rol almaya karar verdim...⁸

Yukarıdaki pasaj, Enosis'in nasıl tutkulu bir ideolojiye dönüştüğünü ve etnik kimliğin bir parçası haline geldiğini gösteriyor. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus daha var: Adanın İngiliz idaresine geçmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi atmosfer. İngiliz idaresi, EOKA'nın kuruluşuna⁹ kadar Enosis hareketlerine göz yummuştu. Enosis taraftarları İngiliz yönetiminin bu tahammülünü fırsata çevirmeyi fazlasıyla başardı. Özellikle Enosis'in önemli bir destekçisi olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, Enosis'i hem dini bir ideal olarak hem de siyasi bir hedef olarak teşvik etti. Bilhassa Başpiskopos Makarios döneminde Enosis ideali en güçlü zamanını yaşadı.¹⁰ Makarios Enosis'in en güçlü savunucularından biriydi ve gerek dini gerekse de siyasi hayatı boyunca bu ideali uluslararası arenada temsil etmekten geri durmadı. Bu sayede Enosis, Kıbrıs Rumlarının kimlik ve birlik duygusunu güçlendiren itici bir güç haline geldi. İngiliz yönetiminin Kıbrıs'ta sergilediği tavrı Kıbrıs Tarihi adlı eserin müellifi Hill şöyle kaleme almıştı:

En başından beri Enosis hareketini yıldırma ya da bu hareketin Britanya vatandaşlığına sadakatsizlik anlamına geldiğini dile getirmek için hiçbir girişimde bulunulmamış, Kıbrıs'taki okulların Yunanistan'da okutulan müfredatı uygulamasına ve oradaki ders kitaplarını kullanmasına müsaade edilmiştir. Buralardaki haritalar Kıbrıs'ı gerçek Yunanistan'ın parçası olarak gösterirken Kral Konstantin, Kraliçe Sophia, Venizelos ve Yunan Bağımsızlık Savaşı kahramanlarının portreleri duvarları süslüyordu. Britanya ulusunun başarılarından ziyade Yunan tarihinin ihtişamına aşina kılınan talebelere Yunanistan'ın anavatanları olduğu öğretiliyordu.¹¹

Şurası çok açık ki Enosis, Kıbrıs Rumları için ulusal kurtuluş mücadelesiyle eşdeğer bir anlam taşıyordu. Rumlar, Enosis sayesinde İngiltere'den kurtulup Yunanistan'a bağlanabileceklerine inanmışlardı. Dolayısıyla öncelik, Kıbrıs'ı Yunanistan ile birleştirmektir. Şüphesiz bu inanç, onlara

8 General Grivas, *Hayatım*, (Ed.) Charles Foley, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

9 İsmail Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37, 2020, s. 21-49.

10 P.N Vanezis, *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, Abelard-Schuman Limited, London, 1974.

11 Hill, *a.g.e.*, s. 420.

eşi benzeri olmayan büyük bir motivasyon sağlıyordu. İşin bir de etnik milliyetçilik yönü bulunuyordu. Enosis taraftarlarının gözünde Kıbrıs Yunan'dı ve diğer etnik grupların veya azınlıkların hiçbir önemi yoktu. Haliyle bu dışlayıcı anlayış, yüzlerce yıldır adada varlık gösteren Türklerin görmezden gelinmesine yol açıyordu. Rumlar nezdinde Türkler, sadece azınlık olarak görülüyordu, onlar aynı zamanda adanın yabancılarıydı. Enosis yanlıları, Kıbrıs Rumları ile Yunanistan arasındaki bağları vurgularken, Kıbrıs Türklerinin haklarına veya taleplerine hiç ilgi göstermediler. Soğuk Savaş Dönemi'nde Kıbrıs meselesinin ortaya çıkmasında, toplumlar arası etnik ve siyasi gerginliklerde bu yaklaşımın izlerini aramak doğru bir tercih olabilir.

Kıbrıs adasının bölünmüşlüğüne ilişkin çok farklı tezler öne sürülmektedir. Rumlara göre bölünme, Türkiye'nin 1974 yılında başlattığı askeri hareketin eseridir. Bu, gerçekçi bir tez değildir. Zira bölünme, 1974 yılının çok öncesinde ortaya çıkmıştır. Rumların 1960 yılında kurulan ortaklık devletini kabul etmedikleri gayet açıktır. Enosis'i siyasi ve hukuki yollardan gerçekleştiremeyen Rumlar, 1950'lerin ortalarında bu defa silaha sarıldılar. Bu amaçla EOKA terör örgütünü kurdular. EOKA'nın temel amacı, Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmek yani Enosis'ti. Bundan dolayı, örgüt Kıbrıs'ın bağımsızlığını ya da özerkliğini reddediyordu. Tek amaç, adanın Yunanistan'a katılmasıydı. Yunanistan'ın desteğiyle kurulan örgüt, İngiltere'nin adadaki hakimiyetine son vermek amacıyla silahlı eylemler gerçekleştirmeye başladı. Nitekim EOKA, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki egemenliğini reddediyordu. EOKA, bombalama, sabotaj ve suikastlar gibi yöntemler kullanarak 1955-1959 yılları arasında İngiliz yönetimini Enosis'e ikna etmeye çalıştı.¹² Örgütün hedefinde yalnızca İngilizler yoktu; Enosis'e karşı çıkan herkes Rum veya Türk fark etmeksizin örgütün ölüm listesinde yerini alıyordu.

Yunanistan da Enosis'i destekliyordu. Ancak o, Enosis yerine self determinasyon ifadesini kullanmayı tercih ediyordu. Bu doğrultuda Yunanistan Başbakanı Papagos 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşmiş Milletlere resmi başvuruda bulunarak Kıbrıs halkına self determinasyon hakkının tanınmasını talep etmişti. Aslında bu, dolaylı yoldan Enosis'i istemektir. Çünkü Kıbrıs'ta nüfusun çoğunluğu Rum'du ve Kıbrıs halkına self deter-

12 Tabitha Morgan, *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 293-296.

minasyon verilmesi halinde yapılacak plebisitte oyların büyük kısmı Yunanistan'la birleşme yönünde çıkacaktı. Dolayısıyla Yunanistan'ın Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınmasını istemesi tamamen politik bir oyundu. İkinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Oniki Ada'yı topraklarına katmayı başaran Atina, ikinci genişleme dalgasını Kıbrıs'a yapmak niyetindeydi. Onun içindir ki, Türk basını ve kamuoyu 1947 yılından itibaren Kıbrıs'la yakından alakadar olmaya başlayarak Türk hükümetinin ilgisini bu konuya çevirmeye çalışmıştır.

2. Türkiye'nin Kıbrıs Politikası: Egemenlik ve Adalet İçin Kararlılık

Eldeki bilgi ve belgeler, basının ve kamuoyunun baskısına rağmen Türk hükümetinin Kıbrıs meselesine ilgisinin Yunanistan'ın konuyu BM'ye getirmesine kadar değişmediğini göstermektedir. Türk hükümetinin Kıbrıs meselesine ilgisizliğinin birçok nedeni söz konusuydu. Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye için en önemli mesele, Sovyet tehdidine karşı ülkenin güvenliğini garanti altına almaktı. İkincisi, Kıbrıs Rumları ile Yunanistan'ın Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki için Londra nezdinde yapılan her teşebbüs İngiliz hükümeti tarafından geri çevrilmiştir. Bu dönemde İngiliz makamları her fırsatta adanın statükosunda herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceğini ısrarla muhataplarına iletmekten geri durmamışlardır. Ankara da zaten adada statükonun devamından yanaydı. Diğer bir ifadeyle Türkiye, adanın İngiltere'nin egemenliğinde kalması taraftarıydı. Türk hükümetine göre, adada statükonun devamı, Doğu Akdeniz'deki genel barış düzeni için olduğu kadar, ilgili tarafların menfaatleri bakımından da faydalı ve gereklidir.¹³ Ayrıca Türk hükümeti, İngiltere'nin egemenliği altındaki Kıbrıs'a uluslararası hukukun içişlerine karışmama ilkesi bağlamında yaklaşıyordu. Son olarak üçüncüsü, Türkiye Kıbrıs meselesi yüzünden NATO müttefiki Yunanistan'la ilişkilerini bozmak istemiyordu. 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya'nın Bled şehrinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkanlardaki Sovyet tehdidine karşı Balkan Paketi imzalanmıştı. Türkiye, Türk-Yunan ittifakının titizlikle korunması gerektiğini savunuyordu. Bundan dolayı Yunanistan'la yakalanan siyasi havanın bozulmasından yana değildi.

13 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1945-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 405.

Yunanistan Kıbrıs konusunda Türkiye gibi düşünmüyordu. İngiltere ve BM'den taleplerine olumlu bir karşılık alamayınca bu defa EOKA üzerinden adada tedhişçiliğe yöneldi. Nisan-Ağustos arası dönemde EOKA'nın kanlı eylemleri nedeniyle adadaki kriz iyice büyümüş; sadece bu dönemde 14 Türk örgüt tarafından öldürülmüştü.¹⁴ Yunanistan'ın tüm bunlardan muradı, Kıbrıs davasını dünya kamuoyuna bir self determinasyon meselesi gibi göstermeye çalışmaktı. Adadaki olayların büyümesi üzerine, İngiliz hükümeti Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı, 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da toplanacak bir konferansa davet etmiştir. Böylece Türkiye, ilk kez, İngiltere tarafından Kıbrıs meselesine dahil edilmiştir. İngiltere bu sayede kendi sömürge meselesini Türk-Yunan sorununa dönüştürdüğü gibi Yunanistan'ın karşısında yalnız kalmamak için Türkiye'yi de Yunanistan'ın karşısına bir denge unsuru olarak çıkarıyordu. Londra Konferansı 29 Ağustos'tan 7 Eylül 1955'e kadar sürmüş, fakat bir neticeye varamadan dağılmıştır.¹⁵ Konferansı başarısız olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Bir defa Kıbrıs üzerinde hak iddiasında bulunan üç devlet ilk kez resmi bir toplantıda bir araya gelmiş ve kendi tezlerini açık bir şekilde birbirlerine iletmişlerdi. Yunanistan, konferansta iki ana nokta üzerinden ilerlemeye çalışıyordu. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin tüm haklarından Lozan Antlaşması ile feragat etmiş olduğuydu. Buradan hareketle Yunan heyeti, Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dahlini ne meşru ne de yasal kabul ediyordu. İkinci olarak Yunanistan, Kıbrıs meselesinin bir sömürge sorunu olduğunu ve bu yüzden BM yasaları gereği İngiltere'nin Kıbrıs halkına self determinasyon hakkı tanımamasını talep ediyordu. İngiltere'ye gelince, İngiliz heyeti adanın egemenliği İngiltere'de kalmak şartıyla Kıbrıs'a muhtariyet (self government) vermeyi teklif ediyordu.

Türkiye, konferansta her iki tarafın önerilerine kendi tezleriyle yanıt vermek suretiyle karşı çıkmıştı. Türk heyeti Başkanı Fatih Rüştü Zorlu 1 Eylül 1955 yaptığı konuşmada Türkiye'nin Kıbrıs tezlerini muhataplarına bir bir aktarmıştı. Zorlu'nun konuşmasının öne çıkan kısımları şöyleydi:

Lozan Muahednamesi gayet sarıhtir. Zira Lozan Muahedesinin aktolunduğu zaman Kıbrıs hakkındaki alakalılar yalnız ve yalnız bir taraftan

14 Mustafa Salep, *Türk Dış Politikasında Kıbrıs Zürih'ten Kanlı Noel'e*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2022, s. 41.

15 Melih Esenbel, *Kıbrıs-1 Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 102.

Türkiye, diğer taraftan İngiltere idi. Kıbrıs'ta İngiliz hükümlerini mutlak olarak baki kaldıkça bizim de akitlerden neşet eden durumumuzda bir değişiklik olmayacaktır. Fakat Kıbrıs adası statüsünün şu veya bu şekilde değiştirilmesi mevzubahis olursa, Türkiye kendisini bu meselede birinci derecede alakalı sayacaktır. Çünkü Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki feragati ve fedakarlığı yalnız İngiltere lehine ve muayyen şerait altında olduğuna göre bu durum değiştirilmek istenirse Türkiye Hükümeti o feragattan önceki durumuna avdet etmeyi talep edecektir. Türkiye Lozan mucibince haktan İngiltere lehine feragat etmiştir. Bu feragati muayyen emniyet prensipleri ve siyasi şartları göz önünde bulundurarak yapmış bulunmaktadır. Binaenaleyh adanın başka bir hakimiyete geçmesi veya mukadderatının değişmesi mevzubahis olduğu taktirde şartlar değişmiş olacaktır. Kıbrıs adası askeri bakımdan binnefis Türkiye'nin ve Türkiye'ye hemsivar şark memleketlerinin akıbetiyle Türkiye kadar yakından ilgili bir devletin elinde bulunmak zorundadır. Yani Türkiye'nin veya Türkiye'ye askeri anlaşmalarla bağlı Ortadoğu memleketlerinin bir harbe girmeleri halinde Kıbrıs da onlarla beraber harp halinde olacaktır. Bu muntakanın müdafaası ve ikmalî başka türlü tasavvur edilemez. Bir harp halinde Türkiye'nin savunma gücünün haricden beslenmesi ancak Akdeniz'deki Batı ve Güney limanları vasıtasıyla olabilir. Türkiye'nin Batı limanları maalesef muhtemel düşmanın kuvvetli tesir sahasına dahil bulunmaktadır ve Türkiye bir harp halinde ancak Güney limanları vasıtasıyla beslenebilir. Eğer bu adanın hakimi aynı zamanda Batı'daki adaların da hakimi olursa Türkiye'yi fiilen muhasara etmiş olacaktır. Hiçbir memleket bütün cemiyetini ne kadar dost ve müttelik olursa olsun tek bir devlete bağlayamaz. Biz self-determination prensibine muhalif değiliz. Bilakis bu prensibin taraftarıyız. Self-determination prensibinin bu adaya tatbiki evvel emirde İngiltere'nin Lozan Muahedesinden neşet eden hükümler hakkı ve aynı zamanda Türkiye'nin emniyetini sağlamak hususundaki hakkı ile tearuz eder. Yine aynı sebeplerden dolayı İngiliz hakimiyeti sona erdiği taktirde Kıbrıs'ın Anadolu'dan ayrı bir varlık olarak mütalaa edilmesi mümkün olmaz.¹⁶

Konferansta hiçbir tarafın tezinde mutabakat sağlanamamıştı. Ancak adadaki terör saldırılarının şiddeti ve etkisi her geçen gün giderek ar-

16 Mehmet Gönülbol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 343-344.

tıyordu. İngiliz hükümeti, olayları yatıştırabilmek amacıyla Temmuz 1956'da Lord Radcliffe'i Kıbrıs için bir anayasa hazırlamakla görevlendirdi. Anayasanın çerçevesi muhtariyetle sınırlı tutulacaktı.¹⁷ İngiltere'yi bu adımı atmaya zorlayan temel faktör, Yunanistan'ın desteğiyle eylemlerini sürdüren EOKA'nın silahlı faaliyetleriydi. Lord Radcliffe yoğun bir mesainin ardından anayasa raporunu Kasım 1956'da İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na sunmayı başardı. İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd 19 Aralık 1956'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, hükümetin Lord Radcliffe'in hazırladığı raporu makul ve uygulanabilir olduğunu belirttiikten sonra şu kritik cümleyi ekliyordu, "İngiliz hükümeti, Kıbrıs'taki gibi gayet karışık bir ahali için self determinasyon hakkının tatbiki için, muhtelif hâl çareleri arasına, adanın taksimi hususunun da ithal edilmesi gerektiğini kabul etmektedir."¹⁸ Fahir Armaoğlu bu hususta şöyle yazmaktadır: "İngiltere'nin, bu şekilde, Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun varlığını kabul ile self-determination hakkını her iki toplum için de ayrı ayrı tanınması gerektiğini, yani adanın taksimünün de bir çözüm yolu olarak ele alınabileceğini söylemesi, Türk hükümetini bundan sonra, taksim tezi üzerinde ısrara götürmüştür."¹⁹ Taksim tezinin Türkiye'ye cazip ve makul gelmesinin birçok nedeni bulunuyordu. Öncelikle, adada statükonun devamını savunmak, sömürge statüsünün devamını istemekle eşdeğerdi. Daha önemlisi, bu öneri BM'de kabul edilen self determinasyon ilkesiyle taban tabana zıttı. Bu çerçevede Taksim'i savunmak statükoyu savunmaktan daha çağdaş bir yaklaşımdı. Nitekim Taksim tezinin özünde Kıbrıs Türklerine de self determinasyon hakkı tanınması yatıyordu.

Bu arada Yunanistan Kıbrıs meselesini her yıl BM'ye götürme alışkanlığından vazgeçmemiştir. BM, Kıbrıs konusunda net bir karar ya da tavır almaktan ziyade sorunun Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında sulh yoluyla çözümlenmesinden yana olmuştur. 1958 yılına gelindiğinde hem adadaki hem de Orta Doğu'daki siyasi koşullar daha da ağırlaşmıştır. Özellikle 1958 yılında Irak'ta monarşiyi deviren darbe, Orta Doğu'da tüm siyasi dengeleri altüst etmişti. Darbe neticesinde Irak'ta, Pan-Arabizm ideolojisi ile Baas Partisi'nin yükselişi hızlandı. Bağdat Paketi üyesi Irak'ın Batı Bloku ile olan ilişkileri koptu ve Irak hızla Sovyetler Birliği ile yakınlaştı. Bu değişim, Soğuk Savaş Dönemi'nde bölgedeki dengeleri et-

17 Nihat Erim, *Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 24.

18 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 406.

19 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 406.

kileyen önemli bir faktördü. Bununla birlikte 1958 yılında Kıbrıs meselesi yüzünden büyük bir gerginliğe sürüklenen Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz münasebetleri, ABD ve NATO'yu ziyadesiyle kaygılandırıyordu. Kaldı ki komünizm zaten Kıbrıs'ta ciddi bir tehlike olarak algılanıyordu.²⁰ Değişen konjonktürden dolayı bir yandan ABD'nin diğer taraftan da NATO'nun baskılarıyla Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında Kıbrıs müzakereleri başlatılarak bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Zürih ve Londra Antlaşmaları 1959 yılının başında imzalanmıştır. Zürih ve Londra Antlaşmaları bağımsızlık, iki toplumun siyasi ortaklığı ve eşitliği, toplumsal ve kültürel alanda otonomi ilkelerine dayandırılmıştı. Bu genel ilkeler çerçevesinde varılan mutabakat sayesinde Kıbrıs Türkleri ile Rumların eşit siyasi hak ve statüsüne dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti 1960 yılında kuruldu. Devletin ilk Cumhurbaşkanı seçilen Başpiskopos Makarios başından itibaren ne devleti kuran uluslararası antlaşmalara ne de devletin ilke ve prensiplerini esasa bağlayan anayasasına saygı göstermemişti. Makarios'a göre hem antlaşmalar hem de anayasa Rumlara zorla dikte ettirilmiş metinlerdi.

Bunların yanı sıra Makarios, ilk günlerden itibaren Kıbrıs Türklerine hakaniyetin ötesinde haklar verildiğini ve anayasanın da işlemez olduğunu ulusal ve uluslararası düzeyde yüksek sesle dillendirmeye başlamıştı. 1960-63 arası dönemde Makarios'un iki temel hedefi bulunuyordu. Bunlardan birincisi, Kıbrıs Türklerinin sahip olduğu anayasal hakları saf dışı ederek devletin yapısını değiştirmekti. İkincisi ise Türkiye'nin garantörlük haklarını sonlandırmak ya da işlevsiz hale getirmekti. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri bu değişikliklere direnince bu defa 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Türk toplumuna karşı kapsamlı ve sistematik saldırılara yöneldi.²¹ 27 Aralık'ta garantör üç ülkenin, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, askerlerinden oluşan Barışı Koruma Kuvveti oluşturuldu. Bu çerçevede İngiliz General Peter Young, Kıbrıs Türkleri ile Rumlarını birbirinden ayırarak harita üzerinde çizdiği bir çizgiyle bir ateşkes hattı belirledi. Böylece Lefkoşa 30 Aralık 1963'te ikiye ayrılmış oldu. Generalin kullandığı kalem yeşil olduğundan dolayı bu tarihten itibaren bu sınır "Yeşil Hat" olarak adlandırılmıştır.²² Olayların devam etmesi üzerine BM Güvenlik Konse-

20 Cemile Şahin, İsmail Şahin, "Soğuk Savaş Dönemi ABD'nin Kıbrıs'ta Komünizm Kaygısı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 19, S. 45, 2023, s. 299-332.

21 Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, Near East Publishing, Lefkoşa, 2003.

22 Makarios Druşotis, *Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme*, Çev. Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2008, s. 119.

yi'nin 4 Mart 1964'de aldığı 186 sayılı kararla bu defa adaya uluslararası barış gücü (UNFICYP) konuşlandırılmıştır.

Açıkça belirtmek gerekirse Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısız olmasının ana nedeni Rum tarafının Enosis tutkusudur. Rumlar hiçbir zaman bağımsız bir devlet kurma hayali peşinde koşmadılar. Onların tüm isteği Yunanistan'ın bir parçası olmaktı. Bu yüzden 1960 yılında ortaya çıkan siyasi düzeni benimsemediler. Kaldı ki Türkiye'yi ve Kıbrıs Türklerini yeni siyasi düzenin müsebbibi olarak görerek onları şeytanlaştırdılar. 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Türk toplumuna karşı başlatılan kapsamlı ve sistematik saldırılarda bu psikolojiyi görmek mümkündür. Türklerin yeni kurulan devletin eşit siyasi ortağı olmasını Rumlar hiçbir zaman kabul etmemiştir. Enosis hayaliyle yanıp tutuşan Rumların gönlünde ve aklında Kıbrıs'ı Türklerle birlikte yönetme gibi bir çözüm veyahut ideal bulunması zaten söz konusu değildir. Dışlayıcı Enosis ideolojisi nedeniyle Kıbrıs Cumhuriyeti bir ortaklık devleti olmaktan çıkarak kısa zaman zarfında bir Rum devletine dönüşmüş ve oluşan bu yeni statüden dolayı iki halk birbirinden tamamen uzaklaşmıştır. 1960-1974 arası dönemde Kıbrıs Türkleri siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda birçok zorlukla karşılaştı; kendi kimliklerini korumaları giderek zorlaştı. Artan baskılar ve şiddet olayları nedeniyle ciddi göçler yaşandı; haliyle adada demografik dengesizlik meydana geldi. Kıbrıs Türkleri 11 yıl boyunca kendi tarihlerinin en trajik ve insanlık dışı yıllarına şahit oldular. Bu süre zarfında yaşanan şiddet olayları sonucunda çok sayıda Kıbrıs Türkü hayatını kaybetti ve birçoğu yerinden edildi.

1960'ların ortalarından itibaren Kıbrıs Rumlarının arasında görüş ayrılıkları belirmeye başladı. Özellikle bu görüş ayrılığı EOKA'cılar arasında daha belirgindi. Bu noktada esas kırılma 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da meydana gelen askeri darbeyle yaşandı. Makarios ile askeri cunta arasında ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. Açıkçası Makarios, Türkiye'nin askeri müdahalesinden çekiniyordu. Makarios iflah olmaz bir şekilde Enosis taraftarıydı fakat mevcut koşullar elini kolunu bağlıyordu. Her şeyden evvel Enosis, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına, anayasasına ve onu kuran uluslararası antlaşmalara aykırıydı. Dolayısıyla Makarios'un odağında anayasanın ve uluslararası antlaşmaların tadil edilmesi vardı. Kısacası o, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni daha bağımsız hareket edebilen bir yapıya dönüştürmek istiyordu. Darbenin ardından, Yunan hüküme-

ti Kıbrıs üzerinde daha fazla etki sahibi olmaya çalıştı. Bu durum Makarios'u rahatsız etti. 1970'lerin başına gelindiğinde Makarios ile Yunan hükümeti arasındaki anlaşmazlık iyice gün yüzüne çıkmıştı. Cunta hükümeti Makarios'tan kurtulmanın yollarını aramaya başladı. İlk iş olarak 1971 yılında EOKA-B'nin kuruluşuna destek verdi. General Grivas'ın ölümünün ardından Nikos Sampson tarafından yönetilen EOKA-B'nin amacı, Makarios'u devirip Enosis'i ilan etmektir. Atina ile Lefkoşa arasındaki gerginlik Rum toplumuna da yansıyor ve onların da ikiye bölünmesine yol açmıştı; artık bir yanda, Başpiskopos Makarios tarafından yönetilen birçok hükümet yanlısı grupla sol örgütleri içeren çoğunluk ve diğer yanda da EOKA-B'nin kontrolü altındaki Makarios karşıtlarından oluşan milliyetçi azınlık olmak üzere Rum toplumu ikiye ayrılmıştı.²³ Makarios'a göre Rum Muhafız Ordusu'nu komuta eden Yunan subaylar EOKA-B ile sıkı ilişki içerisindeydi; dahası bu subaylar Makarios'a darbe yapmak için fırsat kolluyordu. Makarios, Yunan cuntasından bu subayları Kıbrıs'tan çekmesini istedi. Hatta bir adım daha ileri giden Makarios, Yunan hükümetine yazdığı mektupta, kendisinin Kıbrıs'ın seçilmiş Cumhurbaşkanı olduğunu ve Yunan hükümetinin atanmış bir memuru olmadığını söylüyordu.²⁴ Bu mektuptan yaklaşık 13 gün sonra 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunan cuntasının desteğiyle EOKA lideri Nikos Sampson, Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak amacıyla Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirdi. Türkiye, 1960 Garanti Antlaşması çerçevesinde, önce İngiltere'ye ortak müdahale teklifinde bulunmuş; Londra'nın olumsuz cevap vermesi üzerine, Kıbrıs'taki Türklerin varlığını ve güvenliğini de dikkate alarak 20 Temmuz 1974 günü sabaha karşı Barış Harekatı'nı başlatmıştır.

3. Kıbrıs Türklerinin Devlet Kurma Mücadelesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Oluşumu

1960-1974 arası dönem Kıbrıs meselesini anlamak ve anlamlandırmak için önemli bir aralıktır. İki toplumun bir arada yaşama tecrübesi bu dönemde saklıdır. Adadaki siyasi yapının nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmaların kaynağı da bu tarihi aralıkta tecrübe edilmiştir. Bir defa Rumların siyasi eşitlikten yana olmadığı çok iyi anlaşılmıştır. Nitekim Kıbrıs Türk-

23 Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 211.

24 Karpat, *a.g.e.*, s. 210.

lerinin uluslararası antlaşmalarla elde ettiği siyasi eşitlik bu dönemde silah zoruyla gasp edilmiştir. Bununla birlikte Rumlar, eşit uluslararası statüye taraftar olmadıklarını da göstermişlerdir. 1963-74 arası dönemde Kıbrıs Türklerinin uluslararası kişiliğini ortadan kaldırmayı, onların dış dünyayla diplomatik ilişkiler kurmasını engellemeyi amaç edinen bir Rum yönetiminin varlığı çok açıktır. Öte taraftan Rum yönetimi, Kıbrıs'ın siyasi ve hukuki kişiliğe sahip tek öznesinin kendisi olduğunu, uluslararası toplumun hafızasına işlemek adına özel bir çaba harcamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki tüm bu hukuk dışı tutum ve davranışlar, Rum/Yunan ikilisinin uluslararası düzeyde yürüttüğü kampanyalar yoluyla örtbas edilmiştir.

Kıbrıs Türklerinin egemenlik hakları tartışma götürmez bir gerçekliktir. 1960 Anayasası, Kıbrıs Türklerinin egemenlik haklarını koruyan ve tanıyan önemli hükümler içererek zaten bu gerçekliği teyit etmişti. Diğer taraftan 1960 Kıbrıs Antlaşmaları, Kıbrıs Türklerinin egemenlik haklarını ve siyasi temsilini güvence altına alıyordu. Kaldı ki adadaki Türk ve Rum toplumları arasında siyasi ve etnik farklılıklar bulunuyordu. Sosyolojik olarak bu farklılıkların devamı için iki toplumun egemenlik haklarının korunması icap ediyordu. 1960-74 arası dönemde Türkiye dışında hiçbir devlet veya aktör Kıbrıs Türklerinin ulusal ve uluslararası egemenliğini koruma yönünde herhangi bir adım atmamıştır. Bu durum, Kıbrıs Türklerinin egemenlik haklarının güvenliğinin Türkiye'ye ne denli bağımlı olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bir başka husus ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Türklerinin anayasal haklarını koruyup kollamada, onların egemenlik haklarını tanıyıp tanıtmada ne kadar yetersiz olduğu gerçeğidir. Başka bir ifadeyle Kıbrıs Türkleri Kıbrıs Cumhuriyeti çatısı altında ne egemenlik haklarını ne de anayasal haklarını tam olarak kullanabilmişlerdir.

Başından itibaren Rumların Kıbrıs Türklerinin anayasal haklarını sınırlama ve de Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki etkin temsilcilerini engelleme girişimleri, siyasi, ekonomik ve toplumsal haklarını korumak için Kıbrıs Türklerini kendi siyasi organizasyonlarını kurmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs Türkleri 1967, 1974, 1975 ve 1983 yıllarında kurdukları siyasi organizasyonlarla Rumların gasp etmeye ya da sınırlamaya çalıştığı ülkesel egemenlik haklarını korumayı, onları garanti altına almayı düşünmüşlerdir. Şurası hukuki bir gerçek ki, uluslararası hukuk devlet ve ülke olgusu

üzerine bina edilmiştir. 1963-74 arası dönemde ortaklık devletinden dışlanıp tasfiye edilen Kıbrıs Türklerinin uluslararası hukuktan neşet eden egemenlik haklarını kullanabilecekleri herhangi bir otorite ortada kalmamıştır. O nedenle ayrı bir devlet ayrı bir ülke kurmak Kıbrıs Türkleri için kaçınılmaz bir hale gelmiştir. 15 Kasım 1983'te ilan edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), yukarıdaki ihtiyacın bir sonucu olarak varlık kazanmıştır.

Kıbrıs meselesinin kökeninde bir egemenlik uyuşmazlığının bulunduğu asla göz ardı edilmemelidir. Ayrıca akılda tutulması gereken bir husus da şudur ki, Kıbrıs Türklerinin egemenlik hak ve yetkileri, 1960 yılında kurulan ve 1963 yılında çöken Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmiştir, Rum toplumuna değil. Bu, önemli bir ayrıntıdır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ele geçirilip gasp edilmesi, Kıbrıs Türklerinin de egemenlik hak ve yetkilerinin ele geçirildiği anlamına gelmez. Zira burada esas olan, egemenliğin kaynağı ve meşruiyetidir. Buna göre, bir ülkenin egemenliği, o ülkenin vatandaşlarının iradesine ve onayına dayanır. Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne gösterdikleri rıza ve verdikleri onay 1963 yılında ortadan kalkmıştır. Sonraki yıllarda hiçbir şekilde hükümetleri belirleyen seçimlere katılmayan, bu yönde irade beyan etmeyen Kıbrıs Türkleri üzerinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin otorite kurma çabası ne yasaldir ne de meşru. O halde Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs'ın tamamını temsil etme yetkileri söz konusu olmadığı gibi aynı zamanda böyle bir iddia hukuکی ve siyasi dayanaklardan da yoksundur. Uygulama aksi yönde olsa da yukarıdaki nedenlerden dolayı Rumların, adanın tamamını ilgilendiren konularda tek başlarına karar alma hak ve ehliyetleri bulunmamaktadır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında Avrupa Birliği'ne üye olması ya da KKTC'nin Türkiye dışında başka bir devlet tarafından diplomatik olarak tanınmaması yukarıdaki keyfiyete hanel getirmez. GKRY'nin adadaki egemenlik yetkisini tek elde toplama gayreti ile kendi egemenliğini adanın tamamına yayma girişimleri, KKTC'nin egemen devlet yönünün güçlendirilmesiyle ancak son bulabilir.²⁵ Bilindiği üzere Kıbrıs'ta kapsamlı çözüme ulaşmak adına BM çatısı altında görüşmeler 1968 yılından beri devam etmektedir. Bugüne kadar BM himayesinde devam eden görüşmelerin odak noktasını, siyasi eşitliğe

25 İsmail Şahin, "Kıbrıs'taki Egemenlik Çekişmeleri ve KKTC'nin Güçlenen Devlet Statüsü", *Ortaođu Analiz*, C. 12, S. 100, Nisan 2021, s. 99.

dayalı, iki bölgesi, iki toplumlu federatif bir çözüm modeli oluşturduğu görülmektedir. Buna göre, uluslararası kimliğe sahip bir federal devlet çatısı altında eşit statüye sahip Türk ve Rum kurucu devletleri yer alacaktır. Ancak bu siyasi önerinin, adada gerekli siyasal, tarihsel, coğrafi, kültürel ve toplumsal şartları sağlayıp sağlamadığı ciddi düzeyde pek fazla ele alınıp tartışılmamıştır. Başka bir ifadeyle, federatif hükümet ile kurucu devletlerin sorumluluklarının ve yetkilerinin anayasada sistemli bir şekilde kaleme alınması, adada kalıcı barış için yeterli koşulları sağlar mı sorusunun cevabı halâ netleşmiş değildir. Öyle ki 1960-63 arası dönemde adada tatbik edilen tecrübe, anayasanın, yasaların ve hatta uluslararası antlaşmaların barışı sağlamada ne kadar yetersiz kaldığını göstermektedir.

4. Federasyon Modelinin Zorlukları ve İki Devletli Çözüm

Teknik açılarından değerlendirildiğinde federal çözüm önerisinin ne Kıbrıs'ta iki kurucu devlet ve iki halk arasında toplumsal güven inşa etmede ne de siyasal açıdan herhangi bir denge fren sistemi yaratmada işlevsel bir mekanizma kurması olasıdır. Federal sistemlerin başarılı olabilmesi için üniter sistemi kabul etmeyen çoğulcu bir siyasi maziye sahip olunması hayati bir özelliktir. Bu, zorunlu olmasa da ziyadesiyle gerekli bir niteliktir. Daha açık bir ifadeyle, federalizmin arzu edilen birlik ve uyumu sağlayabilmesi için ortada çok sayıda parçaya ayrılmış bir toplum modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs'ta federalizme temel oluşturabilecek etnik çeşitlilik söz konusu olmadığı gibi kati şekilde bölgesellik arz eden bir ülke yapısından da söz etmek pek mümkün değildir. Bunun aksine adada, ulus devletin en katı şekliyle inşa edilmiş iki siyasi yapı bulunmaktadır.

Bu iki siyasi örgütlenmenin federal yapının bir tehdidi olarak yönetsel bölünme taraftarlığına kapı aralaması ve nihayetinde birleşmeden ziyade ayrışmaya dönük çözümcü baskıları güçlendirmesi yüksek ihtimaldir. Kıbrıs'ta uzun bir tarih boyunca yaşanan anlaşmazlıklar, Kıbrıs Rumları ve Kıbrıs Türkleri arasında kök salmıştır. Bu anlaşmazlıklar, tarihsel olarak toplumsal ve etnik gerilimlere yol açmış ve iki toplum arasında güvensizlik duvarları oluşturmuştur. Haliyle toplumsal hafızada yer edinmiş bu tarihi tecrübe, birleşmeden ziyade ayrışmaya dönük hareketlere destek sağlamaktadır.

Adada özerk yapıların korunması adına etkin bir merkezi güce duyulan ihtiyaç neredeyse yoktur. Nitekim mevcut haliyle Kıbrıs'ta özerkliklerin korunması pozisyonu, federatif çözüm sınırını çoktan aşarak ulusal örgütlenmesini tamamlamış bir evrededir. Ulusları bu evreden geri döndürmek oldukça güç bir iş olduğu gibi bir o kadar da tehlikeli bir girişimdir. Takip edilebileceği üzere federatif uygulamalar, tarihsel süreç içerisinde genellikle tek millet ve tek egemenlik kuralına dayalı merkezi idarenin üstünlüğünü esas alan üniter sistem yoluyla çözüme kavuşturulmayan, güçlü bölgesel geleneklerin var olduğu, kültürel ve etnik farklılıkların kendini fazlasıyla hissettirdiği, büyük coğrafyalarda iş birliği ve uzlaşmaya duyulan ihtiyacın bir ürünü olarak doğmuştur. Benzer biçimde federasyon tipi siyasal örgütlenmelerin, büyük bir dış tehdide karşı koymak üzere özerkliklerini korumak suretiyle bütünleşme sürecine girdikleri de görülür. Kıbrıs'ta böyle bir dış tehdit olmadığı gibi, her iki halk birbirlerini tehdit olarak tanımlamaktadır. Bu, psikolojik ve sosyolojik açılarından bir hayli tehlikeli bir vaziyettir. Federasyon örgütlenmesinin koşullarını büyük ölçüde taşımayan Kıbrıs gibi küçük bir adada, yarım yüzyılı aşkın bir süre zarfında, adanın her iki yakasında yok edilemez siyasi güç alanlarının tesis edildiği siyasal ve toplumsal bir düzlemde, kalıcı çözüm için federasyon modelinde ısrar etmek gerçekçi bir çözüm önerisi olmayabilir. Şurası bir hakikat ki, mevcut koşullar altında Kıbrıs için en gerçekçi formül, bağımsız iki devlete dayanan çözüm önerisidir. Nitekim Türkiye ve KKTC federasyon arayışı ile geçen zamanın boşa geçmiş, gerçekçi olmayan bir yol arayışı olduğunu ifade ederek adada tek gerçekçi çözümün iki devletli bir yapı olduğunu uluslararası kamuoyuna da deklare etmiştir. Ancak bu öneri, uluslararası toplum tarafından henüz benimsenmemiştir. Uluslararası toplum siyasal gerçekliğe aykırı olsa da federasyon yanlısı olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Kıbrıs meselesi tarihsel süreçte ele alındığında adadaki iki toplumun birleşmekten ziyade ayrılmaya dönük bir eylem tarzı benimsediği görülmektedir. İşin bu noktaya varmasında, tarihsel olayların şekillendirdiği toplumsal hafızanın rolü oldukça fazladır. Özellikle Kıbrıs Rumlarının Enosis tutkusu, adadaki iki toplumun barış içinde bir arada yaşama olanağını tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Bu yüzden Kıbrıs'ta iki toplum

arasında ortak bir çözüm bulunmasına tarihsel anlaşmazlıklar engel çıkarmaktadır. Kıbrıs için en ideal senaryo, Kıbrıs Rum kesimi ile Kıbrıs Türk kesimi arasında tamamen bağımsız iki devletli bir çözümdür. Siyasi gerçekliğe uygun düşen en ideal çözüm modeli olmasına rağmen Kıbrıs Rum tarafının ve uluslararası toplumun büyük çoğunluğu, şimdilik bu modelin karşısında yer almaktadır.

1968 yılından bu yana devam eden müzakerelerde toplumlar arasında güven inşa etme ve çözüm yollarını keşfetme çerçevesinde denenmedik hiçbir yolun kalmadığı çok açıktır. Her geçen gün İki toplumun adanın geleceği konusunda uzlaşma zemininden hızla uzaklaştığı bilinen bir gerçektir. Küresel ve bölgesel politikalar, çeşitli krizler, iç politika dinamikleri, toplum liderlerinin ve siyasi partilerin uzlaşısı konusunda azalan isteği ve zayıflayan iradesi gibi faktörler iki toplumlu çözüm formüllerini zorlaştırmaktadır. Kıbrıs'ta ortak bir ulusal kimlik oluşturma işi, tarih boyunca yaşanan derin etnik ve siyasi ayrılıklar nedeniyle neredeyse imkansızdır. Buna mukabil güçlü bir ayrılık hissini uyandıran etnik kimliklerini vurgulama ve koruma, adada tercih edilen ve beklenen bir uygulamadır. Bu faktörler göz önüne alındığında, Kıbrıs'ta ortak bir ulusal kimlik oluşturmak mümkün değildir. Dolayısıyla iki bölgeyi, iki toplumlu ortak bir devlet modelini öneren federasyon tezinde ısrarcı olmak, siyasi gerçekliğe uygun bir çözüm şekli olarak görülmez. Federasyon modelinin pratik zorlukları aşıkardır. Örneğin toprak iadesi, göçmenlerin geri dönüşü, bazı vatandaşlıkların iptali ve tazminat gibi çetrefilli konular, taraflar arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açabilir.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1945-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Cambazis, K. (2011). *Kıbrıs Siyasetinde Milliyetçilik*. (Çev. M. Bağrıaçık), Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Druşotis, M. (2008). *Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme*. (Çev. A. Çakıroğlu), Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Erim, N. (1982). *Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.
- Esenbel, M. (1993). *Kıbrıs-1 Ayağa Kalkan Adam*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Finlay, G. (1861). *History of the Greek Revolution*, Edinburgh & London: W. Blackwood and Sons.
- General Grivas. (2012). *Hayatım*. (Çev. C. Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gibbons H. S. (2003). *Kıbrıs'ta Soykırım*. Lefkoşa: Near East Publishing.
- Gönlübol, Mehmet vd. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi (Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948)*. (Çev. N. Can Serbest), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev. R. Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. (Çev. F. Sarıkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Morgan, T. (2013). *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi*, (Çev. C. Atay), İstanbul: Kalkedon
- Salep, M. (2022). *Türk Dış Politikasında Kıbrıs Zürih'ten Kanlı Noel'e*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şahin, C. ve Şahin, İ. (2023). "Soğuk Savaş Dönemi ABD'nin Kıbrıs'ta Komünizm Kaygısı". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (19/45): 299-332.
- Şahin, İ. (2015). "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8/39): 340-353.
- Şahin, İ. (2020). "Düşünceden Eyleme EOKA". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (37): 21-49.
- Şahin, İ. (2021). "Kıbrıs'taki Egemenlik Çekişmeleri ve KKTC'nin Güçlenen Devlet Statüsü". *Ortadoğu Analiz*, (12/100): 96-99.
- Ünlü, C. (1981). *Kıbrıs'ta Basın Olayı*. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Vanezis, P.N. (1974). *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, London: Abelard-Schuman Limited.

TÜRKİYE'NİN YÜZ YILINDA IRAK POLİTİKASI VE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLER

Bilgay DUMAN
Adil ZİNEELABDİN

Giriş

Modern Irak devleti, 1921 yılında Osmanlı Devleti'nin Bağdat, Musul ve Basra vilayetlerinin bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Bu noktada Irak'ın, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Osmanlı mirasını devralan Türkiye ile kültürel, ekonomik, idari ve ticari alanlarda güçlü ilişkileri olmuştur. Bu dönemde Irak'ta devlet müesseselerinin kurumsallaşması için Türkiye'den devlet belgelerinin temin edilmesi gerekmiştir. Örneğin Irak'ın tapu sisteminin tamamı İstanbul'da bulunmuştur.¹ Dolayısıyla Irak'ın Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olması kaçınılmaz olmuştur.

1918'de İngilizlerin bugünkü Irak topraklarını işgal etmesinin ardından kurulan Irak devleti, 1930'da İngiltere ile yapılan bağımsızlık anlaşmasının ardından, İngiliz manda yönetiminde kurtulmuş ve 1932'de Milletler Cemiyeti üyeliğini kazanmıştır. Bu şekilde Irak 1932'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır.² 1932-1958 yılları arasında krallık olan Irak'ta İngiliz etkisi devam etmiş olmakla birlikte, 1958'de cumhuriyet ilan edilmiştir. 1958'den sonra da siyasi bir istikrar yakalayamayan Irak, 1963 ve 1968 yıllarında darbelerle karşılaşmıştır. 1972'de ise Baas rejiminin kontrolü eline alması, 1979'da Saddam Hüseyin'in devlet başkanı olması ile birlikte ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003'e kadar güçlü bir otoriter rejim

1 Inaam Mahdi Ali Al-Salman, "Iraqi-Turkish Relations During The Presidency of Mustafa Kemal Atatürk 1923-1938". *Atatürk Araştırma Merkezi*, s. 1243, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/41-2.pdf>.

2 Ala Musa Kazım Nevres, İngiliz Diplomatları Raporlarında ve Batı Basınında Temmuz Devrimi. Bağdat: Vataniye, 1990, s. 43.

Irak'ta hakimiyetini sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde 378 km'lik bir sınırı paylaşan Türkiye ve Irak hem komşuluk ilişkileri hem bölgesel faktörler hem de küresel siyasetin etkisi altında kalmış ve iki ülkenin ilişkileri dönemsel olarak farklılaşmıştır. 2003'ten sonra ise Türkiye - Irak ilişkileri ve Türkiye'nin Irak politikası bambaşka bir çehreye kavuşmuş, Irak'taki gelişmeler ile aktörler ve iktidarların tutumu, bölgesel düzlemdeki gelişmeler, ABD ve İran'ın Irak'taki rolü, terör örgütü PKK'nın varlığı, Türkmenlerin durumu gibi faktörler Türkiye - Irak ilişkilerindeki belirleyici faktör olarak ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada da Türkiye - Irak ilişkileri ve Türkiye'nin Irak politikası dönemsel olarak ele alınacak ve geniş bir perspektiften analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. 1923-1958 Türkiye-İrak İlişkileri

1920'li yıllarda Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler zayıf bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemde ikili ilişkiler büyük ölçüde Musul meselesi ekseninde şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Musul, Türkiye'nin itirazlarına rağmen Milletler Cemiyeti'nin 16 sayılı 16 Ocak 1925 tarihli kararı ile Irak topraklarına dahil edilmiştir.³ 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasından imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye, Musul'un Irak'a bırakılmasını onaylamıştır. Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmek zorunda kalması, Türkiye açısından zor bir karar olmuştur. Zira Musul, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almıştır. Bu dönemde Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ülkenin iç istikrarına odaklanmıştır.⁴

Musul statüsünün belirlenmesinden sonra Türkiye ile Irak ilişkileri aşamalı olarak gelişmeye başlamıştır. Türkiye, 15 Mart 1927'de Irak'ı tanımıştır. Böylece Türkiye, Irak'ı en erken tanıyan ülkelerden biri olmuştur.⁵ 1928 yılında Türkiye ile Irak arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır. 16 Ocak 1928 tarihinde Sabih Neşet, Irak'ın Türkiye'deki ilk diplomatı olarak Ankara'ya gönderilmiştir.⁶ 21 Aralık 1929'da ise Türkiye Irak'a mas-

3 Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 10, S. 40, 2007, s. 679, 681. Ahmet Nuri el-Nuaymi, *Irak-Türkiye İlişkileri: Gerçekler ve Gelecek*. Ürdün: Zehran, 2010, s. 15.

4 Nuaymi, a.g.e., s. 15.

5 Al-Salman, a.g.e., s. 1250.

6 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri", <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>,

lahatgüzar göndermiştir. Irak'ın ilk kralı, Birinci Faysal⁷ (Faysal Bin Hüseyin), 26 Mayıs 1931'de yaptığı basın açıklamasında "Mustafa Kemal'e olan beğenimi kaydetmek istiyorum. O, tüm doğu devletleri nezdinde takdir ve saygıya layıktır. Siyasetimiz Türkiye siyasetinden etkileniyor. Biz, aynı evde yaşayan kardeşleriz, Türkiye bizim rehberimizdir." ifadelerini kullanmıştır.⁸ Kral Faysal, 6-8 Temmuz 1931'da Başbakan Nuri Said ile Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Faysal'ın Türkiye ziyareti, Türkiye'ye yapılan ilk Arap lideri ziyareti olarak tarihe geçmiştir. Atatürk ziyarete ilişkin beyanatında, "Türkiye, Irak başta olmak üzere tüm komşu devletlerle ve halklarla ilişkilerini geliştirmek istiyor. Irak ile coğrafi ve ortak ekonomik çıkarlarımız var." açıklamasında bulunmuştur. Atatürk'ün konuşmasına yanıt olarak Faysal, Türkiye ziyaretinden mutluluk duyduklarını ve dostane ilişki kurmak istediklerini ifade etmiştir.⁹ Bu dönemde Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ilerlemesi, her iki ülkenin de Batı kampında yer almasına dayandırılmaktadır.¹⁰

Kral Faysal'ın ziyaretinden sonra Türkiye ile Irak ilişkileri gelişmeye başlamıştır. 1932'de Irak ile Türkiye arasında suçluların teslim edilmesi yönünde bir anlaşma yapılmıştır. İki ülke arasında gelişen ilişkiler sonucunda 8 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Sadabat Paktı imzalanmıştır.¹¹ Ancak iki ülke arasındaki iyi ilişkiler, 1 Nisan 1941'de Reşid Ali el-Geylani liderliğinde Irak'ta yapılan darbeden olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye, İngiltere ve ABD ile birlikte Geylani hükümetine karşı tavır almıştır. Geylani döneminde Irak'ın Almanya'ya yaklaşması, Türkiye ve ittifak devletler açısından endişeye sebep olmuştur. Nitekim Geylani döneminde Irak, İngiltere ile 1930'da yaptığı güvenlik anlaşmasından çekilmiştir. Irak'ın Almanya'ya yaklaşmasını riskli bulan Türkiye, Irak ile İngiltere arasında buluculuk yapmıştır. Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde Irak, 1930'da İngiltere ile yaptığı anlaşmaya sadık kalmayı kabul etmiştir. İngiltere ise bu şekilde Geylani hükümetini tanımıştır.

7 Faysal, İngilizler tarafından 23 Ağustos 1921, Irak'ın kralı olarak belirlenmiştir.

8 Muna Hüseyin Abd, "Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak'ın İstikrarına Etkisi". *Uluslararası Çalışmalar*, S. 60, 2015, s. 92.

9 Nuaymi, a.g.e., s.16.

10 Dina Hatif Mekki, "İrak ve Türkiye İlişkilerinde Sabit ve Değişkenler". *Gelişimsel Parlaklık*, S. 30, 2022, s. 260.

11 Hüseyin Abd, a.g.e., s. 92.

1946 yılında Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmayla, iki ülkenin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ortak kontrol sağlamasına ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. 1947’de ise Dicle ve Fırat nehirlerinin kullanımına ilişkin ikili anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Irak’a, Türkiye tarafından yapılan çalışmaları incelemek için komisyon gönderme hakkı tanınmıştır. Ancak sonraki süreçte Fırat nehrinin kullanımına dayanan su sorunları devam etmiştir.¹²

1950’li yıllarda Türkiye-İrak ilişkileri ileri seviyede gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde Irak ile Türkiye arasında birden fazla anlaşma yapılmıştır. Demokrat Parti (DP) hükümeti zamanında Türkiye’nin Irak’la olan siyasi ilişkileri olumlu bir atmosferde ilerlemiştir. Bu sıcak siyasi iklimde Adnan Menderes hükümeti ve Nuri Said Paşa hükümeti arasında özellikle 1953 yılından sonra bir yakınlaşma yaşanmıştır. Bu yakınlaşma sayesinde 1954’te Irak ziyaret eden bir Türk heyeti Kerkük’ü de ziyaret etmiştir.¹³ Soğuk Savaş döneminde ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) bölgede nüfuz edinmesini önlemek için bölge ülkelerini bir araya getirmek istemiştir. Türkiye bu kapsamda bölgede önemli roller üstlenebilecek bir aktör olarak öne çıkmıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye bir NATO üyesi olarak Batı kampında yer alırken, Irak da aynı safta yer almıştır.¹⁴

Irak’ta Batı yanlısı olarak bilinen Başbakan Nuri Said Paşa, 1954’ün ekim ayında Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Türkiye ile Irak arasında bir güvenlik mekanizmasının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma, İngiltere ve ABD’nin önderliğinde Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanan Bağdat Paketi’ne zemin hazırlamıştır.¹⁵ Daha sonra bu pakte İngiltere, İran ve Pakistan da katılmıştır. Bağdat Paketi imzalandıktan sonra Türkiye, Irak sınır bölgelerinden savaş uçaklarını uzaklaştırmıştır.¹⁶

12 Kabes Natık Muhammed, “Su Savaşı”. *Bağdat Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, S. 10, 1993, s. 128, 129.

13 Yüksel Kaştan, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, 2018, s. 317.

14 M. Bürkan Serbest, “Bağdat Paketi’nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 3, 2016, s. 405.

15 Mustafa Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2003, s. 124.

16 Nuaymi, a.g.e., s. 16.

2. 1958-1963 Türkiye-İrak İlişkileri

14 Temmuz 1958 tarihinde Abdulkerim Kasım liderliğinde yapılan darbe ile Irak'ta krallık sonlandırılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. 1958 darbesi Türkiye ve Irak ilişkileri açısından bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Kasım, darbeye iktidara geldikten sonra Irak'ı Bağdat Pakti'nden geri çekmiştir. Böylece Bağdat Pakti'nin merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır.¹⁷ Irak ise kendi parametreleri doğrultusunda Türkiye ile ilişkilerini sürdürmeye başlamıştır. Kasım hükümeti, Türkiye'ye karşı ılımlı bir dış politika izlemiştir. Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları 14- 17 Temmuz tarihlerinde İstanbul'da bir toplantı yaparak Irak'taki darbeyi "milletlerarası haydutluk" olarak nitelendirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da yeni Irak rejimini tanımadıklarını açıklamıştır.¹⁸ Bu dönemde Türkiye'nin Irak'a askeri müdahalede bulunacağı iddiaları gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye'deki siyasi partilerin baskısı, İran ve Pakistan'ın baskısı sonucu darbe hükümetinin Türkiye tarafından tanındığı belirtilmektedir.¹⁹ Ancak Türkiye'nin, 17 Temmuz'da ABD ile Irak'a müdahale konusunu görüşse de ABD'den gerekli yardımı alamadığı yani ABD'nin Türkiye'ye Irak'a müdahale konusunda destek vermesi sebebiyle müdahalenin olmadığı iddia edilmektedir.²⁰

14 Temmuz 1958 darbesinin bir yönüyle Irak ve Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilediği görülürken diğer yandan Türkiye-İrak ilişkilerinde bir köprü olan Türkmenler için de olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Nitekim darbe, 14 Temmuz 1959'da Türkmenlere karşı bir katliama yol açmıştır.²¹

3. 1963-1980 Türkiye-İrak İlişkileri

1960'lı yılların başında Türkiye'yi yakından ilgilendiren Kıbrıs'ta önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Batı kampında yer alan Türkiye, Kıbrıs meselesinde batıdan destek elde edememiştir. Bu nedenle Türki-

17 Mehdi Salih Hasan el-Ubeydi, *1968-1980 Yılları Arasında Irak Türkiye İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1986, s. 3.

18 Avni Abdurahman el-Sabavi, "1932-1958 Yılları Arasında Irak-Türkiye İlişkileri". *Musul Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi*, s. 208.

19 Sabavi, a.g.e., s. 208, 213, 214.

20 Kaştan, s. 318.

21 Tunahan Hazır, "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı". *Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Özel Sayısı*, C. 1, S. 2, 2019, s. 150.

ye, Arap ülkeleri ve doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin BM’de Türkiye’ye destek çıkmaması ile birlikte Türkiye, Ortadoğu politikasının eksikliğini hissetmeye başlamıştır. Böylece Türkiye, Ortadoğu’ya yönelmiş ve çok boyutlu bir dış siyaset izlemeye yönelmiştir.²² 1965 yılında gerçekleştirilen 6. Müslüman Kongre’sinde Kıbrıs konusunda Türk delegasyonunun kararının desteklemesine karar verilmiştir. BM görüşmelerinde Kıbrıs ile ilgili Irak, Afganistan, Libya, Suudi Arabistan tarafından sunulan ve Türkiye’nin onayladığı öneri reddedilmiştir.²³

Türkiye dış politikasını önemli ölçüde etkileyen Kıbrıs olayları yaşanırken Irak’ta Abdüsselam Arif, Abulkerim Kasım’a karşı 8 Şubat 1963 tarihinde darbe gerçekleştirmiştir. Türkiye, darbe yönetimini tanımıştır. Bu dönemde Mısır, Suriye ve Irak arasında üçlü birleşme girişimi tartışılmıştır. İsmet İnönü, Arap ülkeleri arasında birleşme sürecinin Türkiye ile Arap ülkeleri arasında dostluk ve iyi ilişkilerin etkilememesini umduğunu açıklamıştır. 1963 yılından itibaren Türkiye ile Irak ilişkileri gelişmeye başlamış, bu dönemde siyasi ve ticari alanlarda ittifaklar yapılmıştır.²⁴

Türkiye-Irak ilişkilerinde önemli bir unsur olan Irak Türkmenlerinin çabaları sonucunda 7 Mayıs 1960 tarihinde Irak’ta bir ilk olarak Türkmenler arasında resmi bir dayanışma kuruluşu sıfatıyla “Türkmen Kardeşlik Ocağı” kurulmuştur. Bu kuruluş 1964 yılında Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. Ayrıca Türkmen Kardeşlik Ocağı, 1966 yılında da üniversiteli gençler için öğrenci yurdu açmıştır.²⁵ Bu dönemde gelişen ikili ilişkiler, Türkmenler açısından da olumlu gelişmelerin kaydedilmesini sağlayacak atmosferin yakalanmasına katkı sağlamıştır. 1965 yılında Türkiye ile Irak arasında ticari ve siyasi olmak üzere iki anlaşma yapılmıştır. 7 Şubat 1966’daki Irak Dışişleri Bakanı Adnan el-Paçacı’nın Türkiye ziyareti sonucunda Türkiye ile Irak arasında kültürel iş birliğine yönelik anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma neticesinde Irak’ta Türk Kültür Merkezi’nin ve Bağdat Üniversitesi’nde Türkçe bölümünün açılmasına karar verilmiştir. Türkiye, 1968 yılında Abdülrahman Arif’e karşı darbe gerçekleştiren Baas

22 Arzu Al ve Nur Aslan, “Türkiye’nin Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm: Türkiye – Irak İlişkileri”. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 2, Eylül 2019, s.504; Kaştan, s. 319.

23 Kaştan, a.g.e., s. 319.

24 Yasir Abdülhüseyin, “Ahmet Davutoğlu Döneminde Dış Politika: Irak-Türkiye İlişkilerinde Geleceğine İlişkin Bir Çalışma”. *Biladi Stratejik Araştırma Merkezi Stratejik Araştırma Dergisi*, S. 5, 2013, s. 18.

25 Kaştan, a.g.e., s. 321.

4. 1980 - 1991 yılları arası Türkiye - Irak İlişkileri

1979'da Saddam Hüseyin'in Hasan el-Bekir'in yerine devlet başkanı olması ile hem Irak hem de Ortadoğu'nun yeni bir döneme girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Saddam Hüseyin devlet başkanlığının daha ilk yılında bölgesel rakip olarak gördüğü İran'a 1980 yılında bir savaş açmıştır. Türkiye, Irak-İran Savaşı esnasında tarafsızlık politikası izlemiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikasında petrol faktörünün etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Türkiye toplam petrol ithalatının yüzde 60'ını Irak'tan tedarik etmiştir. Tedarik edilen petrolün fiyatı ise piyasa fiyatlarının altında olmuştur. Irak ise 1980'lerin ortasına gelindiğinde Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında ikinci sıraya ulaşmıştır.³¹

Türkiye, toplam petrol ihtiyacının yarısından fazlasını Irak'tan karşılamıştır. Diğer yandan Irak ise Türkiye üzerinden petrol ihraç etmeyi avantajlı bulmuştur. Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışı oldukça kısıtlıdır. Irak, liman imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle petrolünün önemli kısmını komşu ülkeler üzerinden ihraç etmektedir.³² Bu bağlamda Irak'ın, petrolünü Türkiye ve Suriye üzerinden, Kızıldeniz rotasında Suudi Arabistan ve Ürdün üzerinden ya da Basra Körfezi ve Akdeniz üzerinden piyasalara ulaştırma seçeneklerine sahip olduğu görülmektedir. Bu yolların en az maliyetli olanı ise Türkiye üzerinden petrol ihraç etmek olmuştur. 1980'li yıllarda petrol, Irak-İran Savaşı, su ve terör sorunu Türkiye'nin Irak politikasında belirleyici faktörler olmuştur. Irak-İran Savaşı sırasında Irak'ın Türkiye üzerinden petrol ihracatının hacmi artmıştır. Bu artış, Türkiye'de ihracata dayalı iç politikadan ve Körfez bölgesindeki belirsizlikten kaynaklanmıştır.³³

Ayrıca 1980'li yıllarda Türkiye-Irak ilişkilerinde Türkmenler de önemli bir etkiye sahiptir. Bu dönemde Irak'taki Türkmenler, Türkmen Milli Hareketi'ni kurmuştur. Türkiye'de kurulan Türkmen Milli Hareketi, Irak'taki Türkmenlerin siyasi ve kültürel haklarını elde etmesini amaçlamıştır.³⁴ Irak Türkmenleri Saddam Hüseyin dönemiyle birlikte baskı altına alınmış ve ilk defa 1980'de emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Doç. Dr.

31 Akçapa, a.g.e., s. 18.

32 Kayar, a.g.e., s. 184.

33 Akçapa, a.g.e., s. 17, 18.

34 Kaştan, a.g.e., s. 322.

Necdet Koçak, iş adamı Adil Şerif gibi Türkmen önde gelenleri casusluk iddiasıyla idam edilmiştir.³⁵

Türkiye, Irak-İran Savaşı'nın durdurulmasını birkaç kez talep etmiştir. Ayrıca savaşın durması için arabuluculuk yapmıştır.³⁶ Irak-İran Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde güvenlik boşluğu ortaya çıkmıştır. Irak-İran Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Irak'ın kuzeyinde kaçakçılık faaliyetleri artmıştır. Bu yüzden Türkiye, Irak ile olan ortak sınır bölgelerinde operasyonlar gerçekleştirmiştir. 1984 yılında Irak, terörle mücadele kapsamında Türkiye'ye, Irak sınırının 5 km derinliğine kadar askeri operasyon yapma izni vermiştir.³⁷ Nitekim 1980'lerin sonlarında ve 1990'lı yılların başında Irak'ın kuzeyinde güvenlik boşluğu yaşanmıştır. Bu güvenlik boşluğundan ise terör örgütü PKK yararlanmıştır. Bu nedenle Türkiye, Irak hükümetinin Irak'ın kuzeyinde hakimiyet kurmasından yana olmuştur.³⁸

1980-1988 yılları arasında devam eden Irak - İran savaşının kazanımı olmamış, ancak 8 yıl süren savaş Irak'ın ekonomisinde tahribata yol açtığı gibi, siyasal ve sosyal olarak da etkilenmesine yol açmıştır. Bu dönemde Irak'ın kuzeyinde Kürtler ayrılıkçı hareketlerini arttırırken, İran'la mezhepsel yakınlıkları nedeniyle çoğunlukla Irak'ın güneyinde yaşayan Şiiler de rejim tarafından baskıya uğramış ve bu baskı sonucu muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Bu muhalif hareketlerin ABD ve İngiltere'nin güdümünde Irak dışında örgütlenmeye başlamış, Türkiye - Irak ilişkileri de bu gelişmelerden sürecin doğası gereği etkilenmiştir.³⁹

5. 1991-2003 Yılları Arasında Türkiye - Irak İlişkileri

Soğuk Savaş yılları olarak ifade edilen ve İkinci Dünya Savaşı akabinde başlayıp 1991 yılına kadar süren askeri ve siyasi gerginlik; ABD'nin başı çektiği Batı Bloku'nun galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Liberal-kapitalist sis-

35 Bilgay Duman, "16 Ocak 1980 Irak'ta Türkmen Liderlerin Asılması ve Düşündürdükleri", 17 Ocak 2013, *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/16-ocak-1980-irak-ta-turkmen-liderlerin-asilmasi-ve-du-sundurdukleri/#:~:text=R%C4%B1za%20Demirci%20ve%20Adil%20%C5%9Eerif,yeti%C5%9Fmi%-C5%9F%20insanlar%20saf%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20b%C4%B1rak%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F%C4%B1r>,

36 Nuaymi, a.g.e., s. 45.

37 Nuaymi, a.g.e., s. 51; Hüseyin Abd, a.g.e., s. 95.

38 Nuaymi, a.g.e., s. 239, 240.

39 Maysaa L. Abdullah, "Gulf Wars and The US Position (Historical Study)". *Mustansiriyah Journal of Arts*, C. 44, S. 91, 2022, s. 5, 6, <https://www.iasj.net/iasj/download/da4d61602528051c>,

temin mutlak galibiyeti ve SSCB'nin başı çektiği Doğu Bloku ülkelerinin temsil ettiği komünizmin çöküşü, tüm dünyayı etkilediği gibi Ortadoğu ülkelerini de etkilemiştir. ABD, SSCB'nin çöküşünden sonra mutlak bir hakimiyet kurma arayışı içerisine girmiştir. ABD'nin Körfez'deki hegemonyasına rağmen Saddam Hüseyin, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. İşgal ile aynı gün içerisinde BM Güvenlik Konseyi, 660 sayılı kararlar Irak'ın Kuveyt işgalini kınamıştır. 6 Ağustos 1990'da ise BM Güvenlik Konseyi, Irak'a kapsamlı bir ekonomik ambargo uygulamıştır. Irak'ın Kuveyt işgalini yakından takip eden Türkiye, Irak'ın Kuveyt topraklarından çekilmesini istemiştir.⁴⁰ Irak'a karşı 1991 yılında ABD öncülüğünde yapılan askeri operasyon ile Türkiye-Irak ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni konjonktür, aynı döneme tekabül eden Kuveyt işgali ve Körfez Savaşı, Türkiye'nin Irak ile ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Ortadoğu'da mutlak bir hakimiyet kurma çabası ilk olarak I. Körfez Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Türkiye savaşta kaçınılmaz olarak hem taraf olmuş, hem de savaştan en çok zarar gören ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, askeri üslerini ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına açmıştır.⁴¹ Ayrıca Irak'a karşı verilen BM ambargo kararına uymuştur. Bu nedenle Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın faaliyetlerini durdurma kararı almıştır. Bu dönemde Irak, petrolünün yüzde 50'sinden fazlasını Türkiye üzerinden ihraç etmiştir.⁴² Dolayısıyla Türkiye'nin I. Körfez Savaşı sebebiyle 2,5-3 milyar dolar civarında ekonomik kaybı olmuştur. Ayrıca Körfez krizi ile birlikte Türkiye'nin gündemine giren Çekiç Güç, ülkeye gelen mülteciler ve terör örgütü PKK sorunu konusundaki belirsizlik Türkiye'nin yüzleşmek zorunda kaldığı problemler olmuştur.⁴³

Kuveyt'in işgaline karşı Irak'a karşı başlatılan askeri operasyonda uluslararası koalisyon güçleri Irak'ın güney ve kuzeyine girmiştir. 36. paralelin kuzeyinde güvenli bölge tesis edilmiştir. Irak güçlerinin bu hattın kuzeyine geçmesi mümkün olmamıştır.⁴⁴ Irak güçlerinin kuzeyde faaliyetle-

40 Nuaymi, a.g.e., s. 94.

41 Hüseyin Abd, a.g.e., s. 93.

42 Nuaymi, a.g.e., s. 93.

43 Nuaymi, a.g.e., s. 24.

44 Kaştan, a.g.e., s. 319.

rini durdurması karşılığında ABD öncülüğündeki uluslararası güçler, Irak'ın güneyinden çekilmiştir.⁴⁵ Irak'ın kuzeyine ise 11 ülkeye ait 20 bin askerden oluşan "Çok Uluslu Acil Müdahale Gücü" adlı askeri kuvvet yerleştirilmiştir. Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki Kürtleri kendi bölgelerinde tutmak istemiştir. Bu dönemde Kürtlere maddi yardımda bulunmuştur. Bu amaçla Türkiye, 35 bin askerle sınır ötesi hareket gerçekleştirmiştir.⁴⁶

Bu dönemde Türkmenlere ilişkin gelişmeler de yaşanmıştır. Irak'ın kuzeyinde güvenli bölge tesis edildikten sonra ve Irak'taki gelişmeler neticesinde Türkmen siyasi kuruluşları 1995 yılında birleşerek Irak Türkmen Cephesi'ni (ITC) kurmuştur.

Türkiye'nin Irak politikasının, Irak'ın toprak bütünlüğü esası üzerine kurulmuş olmasına rağmen Türkiye 1990'lı yıllarda PKK ile mücadele edebilmek için Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) lideri Mesut Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani ile ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde Barzani ve Talabani, Türkiye'ye davet edilmiştir. Ayrıca kendilerine Türk pasaportu verilmiş ve KDP ile KYB'nin Türkiye'de birer ofis açmalarına müsaade edilmiştir. Diğer yandan Türkiye, Kürtlere 1994'te 13.5 milyon dolar, 1995'te 12 milyon dolar yardımda bulunmuştur.⁴⁷

Bu dönemde Türkiye'nin Irak politikasını terör örgütü PKK ile mücadele şekillendirmiştir. Körfez Savaşı sonrası gelişmelerin şekillendirdiği bölgede Türkiye, PKK'nın yakaladığı hareket alanından en az avantajı elde etmesi yönünde olmuştur. Bilhassa PKK militanlarının sınır bölgelerinde yer alan karakollara yönelik düzenlediği terör saldırıları, Türkiye'yi 1990 sonrası yeni sınır dışı hareketlerin icrasına itmiştir. Bu kapsamda 4 Ağustos 1991'de Süpürge Harekâtı; 12 Ekim 1992'de ise 15 bin askerin katıldığı ve 1452 PKK'lının etkisiz hale getirildiği açıklanan Hakurk Operasyonu düzenlenmiştir. İki operasyon da Kandil'in kuzeyinde yer alan örgütün özellikle Kandil'den diğer kamplara geçiş güzergahı üzerinde oldukça stratejik bir konumda olan Hakurk bölgesindeki kamplar operasyonun temel hedefi olarak belirlenerek düzenlenmiştir.

Baas rejiminin Irak'ın kuzeyindeki kontrolünü kaybetmesine rağmen Türkiye, Irak'ın bütünlüğünün korunmasından yana olmuştur. Dönemin

45 Nuaymi, a.g.e., s. 291.

46 Kaştan a.g.e., s. 319.

47 Kaştan, a.g.e., s. 319, 320.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1994'te "Irak dağılırsa ortaya çıkacak problemleri çözmeye elli yıl yetmez." diyerek bu meselenin önemine vurgu yapmıştır. Irak Dışişleri Bakanı ise 1995 yılında Ankara'da yaptığı bir konuşmada "Türkiye ve Irak daima burada olacaktır." diyerek toprak bütünlüğü ve komşuluk ilişkilerinin önemine işaret etmiştir.⁴⁸

Bu dönemde Türkiye özellikle Irak'ın kuzeyinde Kürtler arasında yaşanan çatışmaların sonlandırılmasında önemli rol almıştır. 1991'de Irak'ın kuzeyinde güvenli bölge ilan edilmesinin ardından otonom bir yapı oluşturan Kürtler (KDP - Mesut Barzani ve KYB - Celal Talabani), 1992'de bir seçim yaparak ortak yerel bir yönetim oluşturmuştur. Ancak iki grup arasında yönetim paylaşımı ve siyasi konularda anlaşmazlık çıkmış, 1994 yılında bu anlaşmazlık çatışmaya dönüşmüştür. Türkiye söz konusu dönemdeki PKK hareketliliğinin ortaya çıkardığı endişe ile Irak'ın kuzeyinde bir otorite boşluğu oluşmaması için KDP ve KYB arasında yaşanan sorunların çözümü için aracılık yapmış ve sorunların ABD, Fransa, İngiltere gibi ülkelerin de yardımları ile çözülmesi için çaba göstermiştir. Ancak İç savaş 1996 yılının sonuna kadar devam etmiştir. 1996 yılından sonra Türkiye'nin ısrarları sonucu Ankara Süreci başlamış ve iki taraf arasında Türkmenlerin de arabulucu olarak rol aldığı bir müzakere süreci yaşanmıştır. Bu müzakereler sonucunda Türkiye'nin desteğiyle bir ateşkes izleme gücü kurulmuş ve Irak'ın kuzeyinde görevlendirilmiştir. Sürecin sakin ilerlemesi ile birlikte 17 Eylül 1998'de, savaşın sona ermesi adına, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda Mesut Barzani ile Celal Talabani arasında Washington Anlaşması imzalanmış ve Türkiye anlaşmayı desteklediğini beyan etmiştir.⁴⁹

11 Eylül 2001'de ABD'deki ikiz kulelere yapılan saldırı sonrasında, ABD Başkanı George W. Bush'un imzasıyla 17 Eylül 2002 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi yayınlanmıştır. Yayınlanan bu belgede, "önleyici savaş/ön alıcı müdahale (preemptive war) doktrini" ortaya konmuştur. Bu doktrine göre, ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlar, ABD ana kıtasından uzakta yok edilecektir.⁵⁰

48 Kaştan, a.g.e., s. 320, 321

49 Hakkı Öznur, *Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Mesalesi*. Ankara: Altınküre, 2003, s. 376.

50 Muhammed Yunus Yahya el-Sayig, "Önleyici Savaş Bağlamında ABD'nin Dayanakları". *Rafiyedeyin Hukuk Dergisi*, C. 11, S. 40, s. 240.

Bu çerçevede ABD ve koalisyon güçleri önce topraklarında saklandığı öne sürülen El-Kaide'yi yok etmek amacıyla Afganistan'ı, daha sonra El-Kaide ile bağlantılı olduğu ve nükleer silah geliştirdiği bahanesiyle de Irak'ı işgal etmiştir. ABD'nin Irak işgali 20 Mart 2003'te, ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak'ı havadan vurmasıyla başlamıştır. Hemen ertesi gün ise İngiliz güçleri Kuveyt'ten Irak'a girmiş ve 9 Nisan 2003'te Bağdat düşmüştür⁵¹.

Bu noktada Türkiye açısından önemli bir süreç yaşanmış ve ABD, Irak'a girmek için Türkiye'nin topraklarını kullanmak istemiştir. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan bu öneri, 264 kabul oyuna karşılık 250 ret ve 19 çekimsiz oyla kabul edilmemiştir.⁵²

2003 yılından önce Türkiye'nin Irak ile ilişkilerine birçok faktör hâkim olmuştur. Irak'ın toprak bütünlüğü, modern Irak devletinin kurulduğu gündən bugüne kadar Türkiye'nin Irak politikasının temel prensibi olmuştur. Diğer yandan iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve petrol ihracatı, Türkiye-Irak ilişkilerine yön veren faktörler olarak öne çıkmıştır. Diğer yandan Türkmenlerin Irak'taki kültürel haklarına kavuşması, ikili ilişkilerde genel itibarıyla etkili bir faktör olmuştur. Halihazırda devam eden, çözüme kavuşturulamamış olan su ve güvenlik sorunu ise ikili ilişkilerdeki önemini korumaktadır.

6. 2003 Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri

Türkiye'nin dönemsel olarak Irak politikasının yönünü değiştirdiği görülmektedir. Zira Irak'taki hemen her gelişme Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkilemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin yerel, ulusal, bölgesel ya da küresel aktörleri ve fırsatları kullanarak Irak'taki politik oyuna dâhil olmaya çalıştığını söylemek yerinde olacaktır. Mevcut durum itibarıyla Türkiye-Irak ilişkilerini beş ayrı dönemde ele almak mümkündür:

- Düşük yoğunluklu politik dönem: 2003-2005

51 “Bağdat'ın ABD Tarafından İşgal Edilmesi, Saddam Hüseyin'in Savunması Nasıl Bu Kadar Hızlı Çöktü?”, 26 Haziran 2023, *Alaraby*, <https://www.alaraby.com/news/الجزيرة-يذكر يوم الغزو غل العراق>, 2023, s. 156.

52 Mustafa Balbay, *Irak Bataklığında Türk – Amerikan İlişkileri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004, s. 156.

- Merkez ağırlıklı politik dönem: 2005-2009
- Yerel ağırlıklı politik dönem: 2010-2014
- Dalgalı-durağan dönem: 2014-2016
- Merkezi siyasete geçiş dönemi: 2017 ve sonrası

2003-2005 yılları arasındaki düşük yoğunluklu politik dönemde Türkiye'nin Irak'ta görece sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ABD'nin Türkiye toprakları üzerinden Irak'a geçmesine imkân verecek tezkerenin TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmemesiyle birlikte, Türkiye'nin ABD'nin işgali sonrası Irak'taki etkisi sınırlanmış ve 2005'e kadar Irak'la ilişkiler düşük bir profilde kalmıştır. Ancak 2005'te Irak'taki seçim ve anayasa yazım sürecinde, Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesiyle siyaset dışı kalan, ulusal ve uluslararası aktörlerin meşru gördüğü Sünni siyasi grupların yeni sürece entegre edilmesi konusunda Türkiye'nin aktif olması ve bölgesel gelişmeler Türkiye'yi tekrar denklemin içine sokmuştur.

2005-2009 yılları arasında terör örgütü PKK'nın tekrar eylem yapmaya başlaması, Irak'ın kuzeyinden lojistik destek sağlayarak, burayı bir üs gibi kullanarak eylemlerini gerçekleştirmesi ve Irak'taki Kürt siyasetinin yürütücü gücü olan KDP ve KYB'nin, Türkiye'nin Irak politikası ile çelişir bir siyasi tutum izlemesi nedeniyle Türkiye daha çok Irak merkezi hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. 2009'a kadar üst seviyede seyreden Türkiye-Irak ilişkileri, iki ülke arasında 2008'de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması ve 2009 yazında güvenlikten enerjiye, eğitimden ulaştırmaya, bayındırlıktan sağlığa 48 mutabakat muhtırasının imzalanmasıyla zirve yapmıştır.

Ancak 2010 itibarıyla seçim sürecine giren Irak'ta, Türkiye'nin yakın ilişkileri olan grupların bir araya gelerek İyad Allavi başkanlığında oluşturdukları Irakiye Listesi'nin 7 Mart 2010'da yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıkması,⁵³ ikinci bir dönem daha başbakanlığı hedefleyen ve İran'a yakınlığıyla bilinen Nuri el-Maliki'yi rahatsız etmiştir. Böylece Türkiye ve Irak merkezi hükümeti arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Irak'taki Şii grupların oluşturduğu Ulusal İttifak'ın yeniden Nuri el-Maliki'yi başbakan olarak seçtirmesinden sonra kötüleşmeye başlayan

53 "International Foundation for Electoral Systems", *Election Guide*, <https://www.electionguide.org/elections/id/1554/>

ilişkiler, 2011’de Suriye’de patlak veren olaylar sonrası Türkiye ve Irak’ın farklı pozisyonlar almasıyla daha da gerginleşmiştir.

Türkiye 2010’dan sonra Irak’ta yerel ağırlıklı bir siyaset izleme ve bu yönde etki üretme çabasına girmiştir. Bu süreçte IKBY ile enerji ve ticaret alanında yapılan anlaşmalar nedeniyle Irak merkezi hükümeti ile ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Ancak Türkiye’nin IKBY ile geliştirdiği ilişkilerin arka planında, merkezi hükümetten gittikçe uzaklaşan ve bağımsız bir dış politika gündemi oluşturan IKBY’yi kontrol ederek, Türkiye’ye zarar verebilecek hamleler yapmasının önüne geçilmesi yönünde bir düşünce olduğunu söylemek mümkündür. Irak’ta 2014 seçimleri sonrasında Haydar el-Abadi’nin yeni hükümeti kurmasının ardından Irak merkezi hükümeti ile ilişkilerin düzelmesi konusunda yeni umutlar belirmiş olsa da Irak’ta IŞİD’in ortaya çıkmasının ardından yaşanan süreç, ilişkilerdeki gerginliğin azaltılmasının önüne geçmiştir. Hatta bu gerginlik Başika kriziyle bir üst seviyeye taşınarak, Türkiye ve Irak’ı askeri olarak karşı karşıya getirme riskini de ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen Türkiye, Irak’la ilişkiler konusunda ılımlı bir tutum sergileyerek başta Başika meselesi olmak üzere problemlili konuların diyalog yoluyla çözülmesi yönünde bir politika benimsemiştir.

Ancak hem bölgesel gelişmeler hem de terörle mücadelede iş birliğine duyulan ihtiyaç ve IKBY’nin bağımsızlık referandumuna giden süreci başlatması, Türkiye ve Irak ilişkilerinin yumuşamasını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye’nin Irak’la ilişkilerindeki yumuşama eğilimi, doğrudan Ankara’nın dış politika konseptinin değişimiyle başlamıştır. Türkiye, 2016’nın haziran ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın onayı ile yedi aydır kriz yaşadığı Rusya ve beş yıldır diplomatik ilişki içinde olmadığı İsrail’le ilişkilerin düzeltilmesi için eş zamanlı bir girişim başlatarak, dış politikadaki dönüşümün sinyallerini vermiştir. Sonrasında Rusya, Türkiye ve İran’ın, Suriye’deki ateşkes ve siyasi süreç üzerinde iş birliğine gitmesi ve yakınlaşması Türkiye’ye politik hamle alanı açmıştır. Dönemin Başbakanı Binali Yıldırım’ın, 2017’nin ilk yurt dışı ziyaretini Irak’a yapması, Türkiye-Irak ilişkilerindeki yumuşamaya dair ilk somut adım olmuştur. Bu süreçten sonra Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler ivme kazanmıştır.

7. İŞİD Sonrası Irak'ta Yeniden Yapılanma Çabaları ve Türkiye

Terör örgütü İŞİD yaklaşık 3,5 yılda 60 binden fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olurken, İŞİD'in etkili olduğu bölgelerde büyük demografik değişiklikler yaşanmıştır. İŞİD'e karşı mücadele askeri olarak bitmesine rağmen BM verilerine göre 2,9 milyondan fazla mülteci, 1,4 milyondan fazla da geçici yerleşimci bulunmaktadır. Bu anlamıyla toplamda 4,3 milyondan fazla kişi ülke içerisinde İŞİD nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁴ İŞİD'den geri alınan bölgelerdeki yeniden yapılandırma çalışmalarındaki aksaklık ve yavaşlığın yanı sıra, elektrik, su, sağlık gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasındaki sıkıntılar da geri dönüşleri mümkün kılmamaktadır. Öte yandan İŞİD, toplum sosyolojisi üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. İŞİD'in özellikle toplumsal güveni yatay ve dikey olarak yıktığı görülmektedir. Yani halk içinde ciddi bir güvensizlik ortamı yaşanırken, halkın devlete, devletin halka, Irak siyasetinde son derece etkili olan dini kurum ile mercilerin siyaset ve hükümete dair güven problemleri ve bunalımı yaşadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamıyla Irak'ta iktidarın ana kurucusu Şiiiler arasında dahi karar alıcı mekanizmaya karşı soru işaretleri ortaya çıktığı söylenebilir.

İŞİD'le birlikte Irak'taki güvenlik algısı ve sistemi de değişmiştir. Özellikle İŞİD'le birlikte ortaya çıkan “dehşet dengesi” Irak'taki toplumsal hafızadan kolay kolay silinebilecek bir olgu olarak görünmemektedir. İŞİD, ülkedeki “şiddet eğiliminin çitasını” oldukça yukarıya çıkarmıştır. İŞİD'in kullandığı yöntemler, eylem şekli ve kullanılan araçlar, hedef kitlenin sınırının olmaması Irak'ta “savaşın doğasını” değiştirmiş, hatta literatürde de kavramsal olarak tartışılan “savaş ahlakını” ortadan kaldırmıştır. Hatta İŞİD'in artık “terör” kelimesi ile dahi ifade edilemeyecek boyutta bir şiddet sarmalı ortaya çıkardığını söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte İŞİD'in Irak'taki varlığı güvenlik sistemini de değiştirmiştir. İŞİD'in etkinliğiyle birlikte devlet dışı silahlı aktörler ve PKK gibi terör örgütleri sahada yer edinmeye çalışmış, hatta İŞİD'le mücadele bahanesiyle meşrulaştırılmıştır. Ayetullah Ali el-Sistani'nin fetvası üzerine

54 Bilgay Duman, “2017 Değerlendirmesi: İŞİD'in Değiştirdiği Irak”, 15 Ocak 2018, *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/2017-degerlendirmesi-isis-in-degistirdigi-irak/>

kurulan Şii milis grupların Haşdi Şaabi çatısı altında yeniden kurulması⁵⁵ ve aktive olmasıyla birlikte, devletin silahlı gücünün yerini alan ve hatta zaman zaman meşru silah kullanım gücünü elinde bulunduran devlete karşı çıkan biri güvenlik sistemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca IŞİD'e karşı kurulan uluslararası koalisyonun varlığı da Irak hükümetinin izniyle dahi olsa, Irak topraklarını yeniden dışarıya açmıştır. Zira söz konusu koalisyon 86 üyeden oluşmaktadır.⁵⁶ Ayrıca İran da doğrudan askeri olarak Irak topraklarında etkinlik göstermeye başlamıştır.

IŞİD'in varlığı ve örgütün, Sünnileri savunduğu iddiasıyla ortaya çıkmış olması, Sünnileri Irak'ta töhmet altında bırakmış ve Sünnilerin siyasi süreçte sessiz ve çekimser kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Irak'ta Şii siyasi söylemin yükseldiği bir süreç ortaya çıkmıştır. Hatta içerisinde farklı etnik ve dini gruplardan üyeler barındırsa da temel olarak Şii kimliği üzerinden hareket eden Haşdi Şaabi'nin, IŞİD'e karşı mücadelede yürütücü güç konumuna gelmesi, Türkmenler gibi Irak'ta mezhepsel kimliğin etnik kimliğin gerisinde olduğu toplumlarda dahi mezhepsel kimliğin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak IŞİD'in mezhepsel kimlikler üzerinden beslenerek geliştiği ve gerginlik, güç boşluğu, güven eksiliği gibi ortamdan faydalandığı görülmüştür. Ancak özellikle son süreçte merkezi siyasetin ön plana çıktığı bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır. Bu nedenle belki de IŞİD'in toplum üzerinde olumlu olarak ifade edebileceğimiz tek etkisi, mezhepçilik ve radikal söylemlere karşı çıkan ciddi bir kitlenin, Irak'ın birliği ve bütünlüğüne vurgu yapacak şekilde siyasi olarak kendini ifade etmeye başlaması olmuştur. Bu duruş IKBY'nin 25 Eylül 2017'de yaptığı "bağımsızlık referandumu" ile daha da perçinlenmiş, Irak merkezi hükümeti, IKBY'nin elindeki tartışmalı bölgeleri askeri operasyonla geri almıştır. Bununla birlikte IKBY'nin bağımsızlığına karşı uluslararası ve bölgesel bir konsensüs oluşmuş, hatta problemlili ilişkilerle sahip Türkiye ve Irak'ı yeniden bir araya getirerek, ittifak ilişkisinin kurulması sağlanmıştır.⁵⁷ Bu ittifaka İran'ın da dahil olmasıyla IKBY hem

55 Michael Knights, "The Prime Minister Has Broad Backing to Begin Absorbing Shiite Militias into the Armed Forces, Though Two Key PMUs Seem Bent on Resisting the Move", 26 Şubat 2016, *The Washington Institute*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraqs-popular-demobilisation>,

56 "Global Coalition", <https://theglobalcoalition.org/en/mission/>, (Erişim Tarihi: 05.09.2023).

57 T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada henüz referandum yapılmadan önce referandumun yasadışı sayılacağına yönelik Irak Parlamentosu kararının memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Bkz: "No: 286, 14 Eylül 2017, Irak Temsilciler Meclisi'nin IKBY referandumuna ilişkin aldığı karar hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-286_-irak-temsilciler-meclisinin-ikby-referandumuna-iliskin-aldigi-karar-hk.tr.mfa

bölgesel hem de uluslararası düzeyde yalnızlaştırılmış ve merkezi hükümetin eli güçlenmiştir.

Öte yandan IŞİD'in Irak'ta ortaya çıkarttığı en büyük etki ekonomik olmuştur. Irak hükümeti, yaklaşık 3,5 sene süren IŞİD'le mücadeleye 100 milyar dolardan fazla para harcamıştır. Bu rakam neredeyse Irak'ın bir yıllık bütçesine denk gelmektedir. Nuri el-Maliki'nin başbakanlık döneminin sonuna denk gelen 2014 yılında, IŞİD müdahalesinden önce, Irak bütçesinde yaklaşık 64 milyar dolarlık bir açık ortaya çıkmıştır. Bu açıkla birlikte IŞİD'le mücadeleye sarf edilen 100 milyar dolarlık rakam da düşünülüğünde Irak hükümeti için ciddi bir ekonomik yük bulunmaktadır. Bu ekonomik yük, savaşın ortaya çıkarmış olduğu tahribat nedeniyle yeniden yapılandırma çalışmaları da hesaba katıldığında daha da büyümektedir. Tahmin edilen rakamlara göre Irak'ın yeniden yapılandırılması için 100 milyar dolardan fazla paraya ihtiyaç duyulmaktadır.⁵⁸ Ayrıca Irak'ta IŞİD'le yürütülen savaş nedeniyle petrol alt yapısı da ciddi oranda hasar görmüştür. 2017 sonu itibariyle ancak IŞİD'le mücadele dönemi öncesine dönülebilmiştir. Ne var ki, enerji kaynaklı gelirlerin artırılabilmesi için enerji konusunda da yatırımlara ve alt yapı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dönemde Irak'ın ciddi bir ekonomik darboğaza girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Irak hükümeti ekonomik sıkıntıları giderebilmek için bir takım kamu harcamaları (araç kullanımı, koruma sayısının azaltılması gibi) ve maaşlar konusunda tedbirler uygulamasına rağmen iç kaynaklarının yeterli olmaması sebebiyle net bir başarı sağlayamamıştır.

BM ve Dünya Bankası öncülüğünde 12-14 Şubat 2018 tarihlerinde "Irak'ın Yeniden İmarı İçin Uluslararası Kuveyt Konferansı" düzenlenmiştir.⁵⁹ Konferansa, Türkiye'nin yanı sıra İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya, İsveç, Avusturya, Hollanda, Kanada, Avustralya, Japonya, Çin, Venezuela, Norveç, Güney Kore, Finlandiya, Belçika, Lüksemburg, Slovakya, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin devlet yetkilileri ve özel sektör temsilcileri iştirak etmiştir. Aynı zamanda Av-

58 Ahmed Aboulenein, "Iraq Seeks \$100 Billion to Reconstruct Transport, Agriculture and Oil Sectors", 9 Şubat 2018, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-reconstruction-idUSKBN1FT188>.

59 "The World Bank, "Remarks by World Bank Group President Jim Yong Kim at the Kuwait International Conference for the Reconstruction of Iraq", 14 Şubat 2018, <https://www.worldbank.org/en/news/speech/2018/02/14/remarks-by-world-bank-group-president-jim-yong-kim-at-the-kuwait-international-conference-for-the-reconstruction-of-iraq>.

rupa Birliği, İslam Kalkınma Bankası, Arap Sosyal Vakfı gibi uluslararası organizasyonların da temsilcileri katılmıştır. Konferansta Irak Yatırım Komisyonu Başkanı Saad el-Araci, insan kaynağı, sosyal gelişme ve kamu hizmetleri alanında 157 proje açıklamış ve Irak'ın 88,2 milyar dolar paraya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Konferans sonunda katılımcı devletler tarafından Irak'ın yeniden yapılandırılmasında kullanılmak üzere 15,6 milyar dolar borç, 12,1 milyar dolar kredi ve yatırım, 2,3 milyar dolar da hibe yardımı olmak üzere ancak 30 milyar dolarlık bir katkı yapılmıştır. Katkı veren ülkeler arasında Türkiye 5 milyar dolarlık kredi kolaylığı ve borç yardımı ile en yüksek katkıyı yapan ülke olarak dikkat çekmiştir. Bunun dışında Türkiye 50 milyon dolar da karşılıksız yardım vermiştir. 2003'te Irak'ı işgal ederek, Irak'ta pek çok sorunun kaynağı olarak görülen ve hala eğitim ve destek maksadıyla Irak'taki askeri varlığını sürdüren ABD ise sadece 3 milyar dolarlık kredi yardımı açıklayarak hiçbir yardımda bulunmamıştır. Öte yandan Irak'taki en etkili güçlerden biri olan ve Irak'taki askeri varlığı da bilinen İran, konferansa dahi katılmayarak, pozisyonunu ortaya koymuştur. Yine Irak'taki etkili ülkelere biri olan Suudi Arabistan ise sadece 1,5 milyar dolarlık kredi ve borç yardımı öngörmüştür.⁶⁰ Bu noktada Türkiye'nin konferansta Irak'a en yüksek miktarda yardım eden ülke olarak ön plana çıkmış olması, Türkiye'nin hem Irak hem de bölgedeki istikrarın sağlanması konusundaki samimiyetini ve kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu katkı Türkiye'nin Irak'la ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki isteğini de göstermektedir. Özellikle son dönemde Türkiye ve Irak ilişkilerinin yumuşamaya başladığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin Irak'a yapacağı katkının önemi bir kat daha artmaktadır. Türkiye'nin Irak'a uzun vadeli bir borç ve kredi imkanı tanınması, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerde siyasi, etnik ya da mezhepsel bir pozisyon almadığını ve uzun vadeli ilişkiler geliştirme stratejisinin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim Türkiye'nin bu mesajının Irak tarafından da olumlu karşılandığı ve iki ülke ilişkilerinin yeni sınır kapıları, petrol alanında işbirliği, terörle mücadele gibi alanların öncülüğünde giderek gelişeceğini söylemek mümkündür.

İŞİD öncesi süreçte, yani 2014'e kadar hemen her yıl Türkiye ve Irak arasındaki ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin

60 Maher Chmaytelli ve Ahmed Hagagy, "Allies Promise Iraq \$30 Billion, Falling Short of Baghdad's Appeal", 14 Şubat 2018, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-reconstruction-ku/allies-promise-iraq-30-billion-falling-short-of-baghdads-appeal-idUSKCN1FY0TX>.

Irak'a yönelik ihracattaki artışın sürekliliği dikkat çekmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın Nisan 2019'da açıkladığı verilere göre; Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatı 2013 yılı itibarı ile 12 milyar doları aşarken, 2014'ün Ocak-Mayıs dönemi itibarı ile bir önceki yıla göre Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatında yaklaşık yüzde 11.5'lik bir artış yaşanmıştır. Ancak 2014 Haziran'ından sonra, IŞİD'le mücadele kapsamında Irak'ın artan savunma harcamaları ve IŞİD'in ortaya çıkardığı güvenlik problemleri ve istikrarsızlık nedeniyle Türkiye ve Irak arasındaki ticari ilişkiler olumsuz etkilenmiş olsa da büyük bir düşüş yaşanmamıştır. IŞİD tehdidinin stratejik ölçüde bertaraf edildiği 2017 yılından sonra ise ekonomik ilişkilerin toparlanma aşamasına girdiği gözlemlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi şu şekilde gerçekleşmiştir.⁶¹

Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri (milyon dolar)			
Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2008	3.917	133	4.050
2009	5.123	120	5.243
2010	6.036	153	6.189
2011	8.310	86	8.396
2012	10.830	149	10.979
2013	11.958	146	12.104
2014	10.896	268	11.164
2015	8.558	297	8.855
2016	7.640	836	8.477
2017	7.660	1.528	9.140
2018	8.350	1.420	9.770
2019	10.220	2.670	12.890
2020	9.140	8.200	17.340
2021	11.130	1.600	12.730

Görüldüğü üzere Irak'taki tüm olumsuz gelişmeler ve dönemsel olarak Türkiye ve Irak arasındaki siyasi ilişkilerdeki dalgalanmalara rağmen,

61 Veriler TÜİK istatistiklerinden derlenmiştir. Ayrıca TÜİK tarafından sağlanan son 10 yıla ilişkin ekonomik veriler T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından da paylaşılmaktadır. "Irak'ın Ekonomisi", <https://www.mfa.gov.tr/irak-ekonomisi.tr.mfa>.

Türkiye-İrak arasındaki ticari ilişkilerin belirli bir düzeyin altına inmediği, Irak'ta görece istikrarın sağladığı dönemlerde yükseliş trendini koruduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye ve Irak arasındaki ticari ilişkilerin geçici ya da dönemsel olmadığını göstergesidir. Nitekim IŞİD'in yenilgiye uğratılmasından sonra ticaret hacminin giderek arttığı hatta 2022 yılında ikili ticaret hacminin 23 milyar doları aştığı⁶² ve Türkiye'nin, Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında Çin'den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.⁶³

Türkiye-İrak ilişkilerindeki olumlu seyir, Irak'tan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında da görülmektedir. Yıllara göre Irak'tan Türkiye'yi ziyaret eden kişi sayısında da kademeli bir artış gözlemlenmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre 2014-2018 yılları arasında toplam 4.441.993 Iraklı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2019-2020 yıllarında Covid-19 pandemisi nedeniyle azalan ziyaretçi sayısı, 2021 sonrasında tekrar yükselişe geçmiştir. Bu ziyaretler yıllara göre şöyle gerçekleşmiştir:⁶⁴

Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Iraklı Sayısı

2014	857.246
2015	1.094.144
2016	420.831
2017	896.876
2018	1.172.896
2019	677.144
2020	351.273
2021	836.624

Görüldüğü üzere Türkiye'yi ziyaret eden Iraklı sayısında genel bir yükseliş söz konusudur. Bu durum Iraklıların Türkiye'ye olan ilgisini gösterir niteliktedir. Zira Türkiye'ye gelen Iraklı sayısı, Irak'ın nüfus oranına göre hesaplandığında neredeyse Iraklı 10 aileden en az bir kişinin her yıl Türkiye'yi ziyaret ettiği ortaya çıkmaktadır. Verilere göre ülke nüfusun yaklaşık yüzde 2,5'inin Türkiye'yi ziyaret ettiği görülmektedir. Bununla

62 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri", <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

63 Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İrak Ülke Bilgi Notu", Ekonomik Araştırmalar, Mayıs 2023, s. 3, https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar%C4%B1/Irak%20%C3%9Cİlke%20Bilgi%20Notu.pdf.

64 Veriler TÜİK istatistiklerinden derlenmiştir.

birlikte 2022 yılında Türkiye’den konut alan yabancılar arasında da Iraklıların üçüncü sırada olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre, Iraklılar 6 bin 241 konut ile Rusya ve İran vatandaşlarını takip etmektedir.⁶⁵ Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde, siyasi ve ticari ilişkilerin ötesinde Irak halkının da Türkiye’ye olan ilgisinin ve iki ülke halkı arasındaki etkileşimin üst seviyede olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle ülkeler arası ekonomik iş birliği geliştikçe, bu iş birliğinin diğer alanlara da yansıtacağı öngörülmektedir.

Öte yandan teröre karşı ortak mücadele iki ülke açısından hayati önem taşımaktadır. Özellikle terör örgütü PKK’nın Irak’taki varlığı hem Türkiye’ye hem Irak’a doğrudan zarar verirken, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemektedir. Terör örgütü PKK’nın Irak’taki varlığı ikili ilişkilerin gelişmesinin ya önüne geçmekte ya da hızını kesmektedir. Terör örgütü PKK’nın özellikle Irak’ın kuzeyinde konuşlanması ve bu bölgenin 1991’den bu yana Irak merkezi hükümetinin hakimiyeti ve kontrolünden çıkmış olması, Irak merkezi hükümetinin PKK’nın yerleştiği bölgelere müdahalesini güçleştirmektedir. Ancak PKK’nın Irak’ın Sincar, Mahmur, Kerkük gibi vilayet ve ilçelerindeki varlığı düşünüldüğünde, Irak merkezi hükümetinin en azından şehirlerdeki terör yapılanmasına ilişkin aksiyon alması söz konusu olabilir. Bununla birlikte PKK’nın Irak’taki siyasi yapılanması olan Tevgara Azadi isimli parti, Süleymaniye merkezli, Şahsuvar Abdulvahit liderliğindeki Yeni Nesil (Newey Nwe) Hareketi ile birlikte 12 Mayıs 2018’de Irak’ta yapılan genel seçimlere girmiş ve bu oluşum içerisinde daha önce PKK’nın dağ kadrosu içerisinde yer aldığı bilinen Yusra Recep, Irak Parlamentosu milletvekili seçilmiştir. Bu doğrultuda ortak tehdit ve çıkar tanımlamalarının yapılması ve müşterek faydanın sağlanması için ortak değerlerin ön plana çıkarılması önem taşımaktadır. Bu noktada ikili ilişkilerde gelişme kaydedilmesi için PKK ve bağlı oluşumların da Irak tarafından terör örgütü ilan edilerek Irak’taki varlığına son verilmesi ve bu oluşumların Irak’ın sosyal ve siyasal hayatından men edilmesi, Irak merkezi hükümetinin teröre karşı atabileceği somut adımlar olarak gösterilebilir.

65 TÜİK, “Konut Satış İstatistikleri, Aralık 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=House-Sales-Statistics-December-2022-49526#:~:text=Yabanc%C4%B1lara%20yap%C4%B1lan%20konut%20sat%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1%202022.pay%C4%B1%20%254%2C5%20oldu>.

Diğer taraftan Türkiye-İrak ilişkileri açısından Irak Türkmenleri, önemli bir köprü görevi görmektedir. Hem Mevlüt Çavuşoğlu'nun hem Hkan Fidan'ın Irak ziyaretinde Türkmenlerle ayrıca görüşülmesi, Türkmenlerin asli unsur olduğu vurgusunun net bir biçimde yapılmış olması önemli bir mesaj niteliğindedir. Bu noktada Irak'taki Türkmenlerin en bilinen, yaygın ve temsil kabiliyetine sahip kuruluşu olan ITC üzerinden de mesaj verildiği görülmektedir. Mevlüt Çavuşoğlu'nun Erbil ziyaretinde Türkmen önde gelenleri, siyasiler ve bürokratlarla ITC'de bir araya gelinmiş olması, ITC'nin Türkiye açısından kurum olarak muhatap alındığının göstergesi olmuştur. Böylece hem Türkmenlere hem Irak merkezi hükümetine hem de İKBY'ye ITC'nin muhatap alınması gerektiği mesajının verildiği görülmektedir.

8. IŞİD Sonrası Dengeler

İrak'taki gelişmeler de ülkenin özellikle IŞİD sonrası süreçte Türkiye'nin desteğine ihtiyacı olacağını göstermiştir. IŞİD ve terörizme karşı ortak mücadele edilmesi gerekliliğinin yanı sıra, IŞİD sonrası süreçte Irak'taki sosyal ve siyasal dengenin sağlanması, Sünnilerin siyasi sürece dâhil edilmesi, IŞİD'den alınan bölgelerin rehabilitasyonu, mülteci sorunu gibi konularda Türkiye'nin etkin olabileceği Irak tarafından anlaşılmıştır. Nitekim İKBY ve Kürt partilerin Kerkük ile ilgili olarak tek taraflı attığı adımlara sert bir biçimde karşı çıkan Türkiye, bu tutumunu İKBY'de 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu süreciyle birlikte daha da sertleştirmiştir. Türkiye, Irak merkezi hükümetinin İKBY'nin anayasal sınırları (Erbil, Süleymaniye, Duhok) dışında bulunan ve ihtilafli olarak tanımlanan bölgelere yönelik 16 Ekim 2017'de yaptığı operasyonu açık bir biçimde desteklemiştir. Buna ek olarak Türkiye, Türk firmalarının İKBY'ye yönelik uçuşlarını durdururken, Erbil ve Süleymaniye'ye giden uçaklara da Türk hava sahasını kapatmıştır.⁶⁶

Türkiye ve Irak ilişkilerinde yakalanan bu ivme karşılıklı ziyaretler ve Türkiye'nin Irak'a yönelik olumlu adımlarıyla istikrarlı yükselişini korumuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 21 Ocak 2018'de Irak'ı zi-

66 "Bakanlar Kurulu Sonrası Açıklama: Hava Sahası Kuzey Irak'a kapatıldı", 16 Ekim 2023, *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bakanlar-kurulu-sonrasi-aciklama,ueIRc-F-fUql6YcVNFYxUw>,

yaret etmiştir.⁶⁷ Türkiye, Irak'a yönelik olumlu tavrını 12-14 Şubat 2018 tarihlerinde Kuveyt'te düzenlenen Irak'ın Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Uluslararası Konferans'ta da göstermiştir. Bu iyi niyet göstergesini en önemli yansıması ülkenin yeniden yapılandırılma sürecinde Irak'a 5 milyar dolarlık kredi kolaylığının sağlanmasıdır. Türkiye, bu meblağ ile Irak'a ile en büyük yardımı sunan ülke olmuştur. 14 Ağustos 2018'de yine Irak Başbakanı Haydar el-Abadi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Hemen ardından da seçim sonrasındaki uzun süren hükümet görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ekim 2018'de Irak'ı ziyaret ederek, Türkiye'nin siyasi sürece desteğini göstermiştir. Nitekim daha sonra sırasıyla Ocak 2019'da Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih'in Türkiye ziyareti, Nisan 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak ziyareti ve Mayıs 2019'da da Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi'nin Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir. Son olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Neçirvan Barzani'nin IKBY Başkanı seçilmesi nedeniyle yapılan yemin törenine katılmak için Erbil'i ziyaret etmiştir. IKBY Başkanı seçilen Neçirvan Barzani de ilk yurt dışı ziyaretini 21 Haziran 2019'da Türkiye'ye yapmıştır. Ziyaretlerin somut yansımaları sahip olması sebebiyle ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda büyük önem taşıdığı kaydedilmektedir.

Söz konusu ziyaretlerde terörle mücadele, ticaret ve yatırım, Irak'ın yeniden yapılandırılması olmak üç ana konunun ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle ekonomik anlamda ikili ilişkilerin bir üst seviyeye taşınmasının hedeflendiği söylenebilir. Çavuşoğlu ziyaretinde yaptığı açıklamalarda ticaret hacminin yükseltilmesi konusundaki hedefin 20 milyar dolar olduğunu açıklamıştır. Adil Abdulmehdi'nin ziyaretinde ise Türkiye ve Irak'ın potansiyeli düşünüldüğünde 20 milyar dolar rakamının az olduğu ve bu rakamın daha üst seviyeye çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Nitekim Mevlüt Çavuşoğlu tarafından Irak ekonomisinin merkezi konumunda olan Basra'nın ziyareti edilmesi, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerde ekonomiye ağırlık verdiğinin göstergesi olmuştur. Zira Basra ve Musul başkonsolosluklarının yeniden açılması, Türkiye ve Irak arasındaki diplomatik ilişkilerle beraber ekonomik ilişkilere de katkı sağlamıştır. Öte yandan Çavuşoğlu, daha önce Nefes ve Kerkük'te başkonsolosluk açmak için yapılan başvurulara ilişkin Nefes için olumlu yanıt alındığını, Kerkük için

67 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak'ı Ziyareti, 21 Ocak 2018", <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-iraki-ziyareti-21-ocak.tr.mfa>,

ortak çalışmaların devam ettiğini ifade etmiştir. 2022 yılının haziran ayında Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney tarafından Necef'te vize başvuru merkezinin açılışı yapılmış ve Güney, vilayette yaptığı temaslarda bir Türk başkonsolosunun Necef'e atanması dileğini ifade etmiştir.⁶⁸ Türkiye'nin Necef ve Kerkük'te açacağı başkonsolosluklarla Irak'taki pozisyonunu daha da güçlendirmesi mümkün görünmektedir.

2018-2019 yıllarında yapılan ziyaretler değerlendirildiğinde Türkiye'nin Irak'a yönelik aktif ve teşvik edici bir politika izlediğini görmek mümkündür. Bu anlam itibarıyla bu dönemde Irak'ta yeni hükümet kurulmadan Ekim 2018'de ziyaret gerçekleştiren Çavuşoğlu, 28-29 Nisan 2019 tarihlerinde Bağdat, Basra ve Erbil'i kapsayan geniş kapsamlı bir ziyaret yapmıştır.⁶⁹ Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi, Irak Dışişleri Bakanı Muhammed Ali el-Hekim, Irak Parlamento Başkanı Muhammed Halbusi, IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, IKBY Başkanı Mesut Barzani'nin oğlu ve yeni dönem için başbakan adayı olan Mesrur Barzani, mevcut IKBY Başbakan Yardımcısı Kubat Talabani, Basra Valisi Esad İdani ve Basralı aşiretlerin yanı sıra hem Bağdat hem de Erbil'de Türkmen milletvekilleri ve yetkilileri ile bir araya gelmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun bu ziyareti, birçok ilki içinde barındırması açısından Türkiye'nin Irak'a yaklaşımındaki aktif tutumu gösterir nitelikte olmuştur. 12 Mayıs 2018'de Irak'ta yapılan tartışmalı genel seçimlerin ardından hükümet kurulduktan sonra Türkiye'den Irak'a yapılan ilk üst düzey ziyaret olmuştur. Adil Abdulmehdi de hükümet kurulduktan sonra Türkiye'yi ilk kez ziyaret etmiştir. Ayrıca IKBY'nin referandum kararının ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da ilk kez Erbil'e gitmiştir. Çavuşoğlu'nun Ekim 2018'deki Irak ziyaretinde Erbil programa dahil edilmiş olsa da Bağdat ve Necef'te yapılan görüşmelerin uzaması nedeni ile ziyaret gerçekleştirilememiştir. Öte yandan Çavuşoğlu'nun bu ziyareti 2014'te IŞİD'in Irak'taki varlığı nedeniyle Türkiye'nin Basra Başkonsolosluğu'nu kapatmasının ardından yapılan ilk ziyaret olması açısından da önem taşımaktadır. Ziyaretteki görüşmelerin niteliği ve görüşmelerden alınan somut çıktılar, ileriki süreçte Türkiye-Irak ilişkilerindeki gelişmenin istikrarını koruyacağına göstergesi niteliğinde olmuştur.

68 "Türkiye, Irak'ın Necef Kentinde Vize Başvuru Merkezi Açtı", 15 Haziran 2022, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiye-irakin-necef-kentinde-vize-basvuru-merkezi-acti-688094.html>,

69 Bilgay Duman, "Türkiye-Irak İlişkileri İvme Kazanıyor", 3 Mayıs 2019, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-irak-iliskileri-ivme-kazaniyor/1468927>,

Irak'ta 2019 yılında gerçekleştirilen "Ekim Gösterileri" nedeniyle 30 Kasım 2019 tarihinde istifa eden Abdulmehdi'den sonra Mustafa el-Kazımi'nin hükümeti kurması Türkiye-Irak ilişkileri konusunda da yeni bir perde açmıştır. Kazımi, Aralık 2020'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında "Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması" ile "Kültürel İşbirliği Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.⁷⁰ Ayrıca görüşme iki ülke arasındaki ilişkilerin her yönüyle geliştirilmesi konusunda kararlı olduğu belirtilmiştir. 2021 yılının ocak ayında ise Türkiye, Irak ordusuna destek vermek ve NATO Irak Misyonu'nda görev yapmak üzere 25 askeri personelin Irak'a gönderildiğini açıklamıştır.⁷¹ Dolayısıyla geniş çerçevede değerlendirildiğinde uluslararası örgütler vasıtasıyla ikili ilişkilerin desteklendiği söylenebilir. Nitekim 2021'de ilki gerçekleştirilen Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı'na Türkiye adına Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da katılmış⁷² ve konferans, bölgesel sorunların ve iş birliği fırsatlarının görüşülmesi için uygun zeminin oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye-Irak ilişkilerindeki pozitif ivme 2021 Irak parlamento seçimlerinin ardından yaklaşık bir yıl sonra hükümeti kurmayı başaran Muhammed Şiya es-Sudani'nin döneminde de devam etmiştir. Irak Başbakanı Sudani'nin 21-22 Mart 2023'te Türkiye'ye yaptığı ziyarette güvenlik, su, enerji, ticaret ve ekonomi alanlarındaki ilişkilerin ele alındığı görülmektedir. Sudani'nin heyetinin iş insanlarıyla görüşmelere özel vakit ayırdığı görülürken Cumhurbaşkanı Erdoğan terör örgütü PKK'nın Irak tarafından terör örgütü olarak kabul edilmesine yönelik isteklerini ilettiklerini belirtmiş ve mücadelenin ortak yürütülmesi gerektiğini vurgulayarak Irak'ın desteğini istemiştir.⁷³ Ayrıca su salınımını bir ay için arttırma sözü vererek henüz beş aydır başbakanlığı üstlenen Sudani'nin iç politikadaki elini güçlendirmiştir. Görüşmede Türkiye ve Irak'ın başat konumda

70 T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne De Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur", 17 Aralık 2020, <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/123259/-ne-turkiye-nin-ne-irak-in-ne-de-suriye-nin-geleceginde-bolucu-terore-asla-yer-yoktur>

71 Yasemin Kalyoncuoğlu, "25 MSB Personeli NATO Irak Misyonu'nda Görev Yapmak Üzere Irak'a Gitti", 26 Ocak 2021, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/25-msb-personeli-nato-irak-misyonunda-gorev-yapmak-uzere-iraka-gitti/2123149>.

2021 yılının başında NATO Irak Misyonu'nun 400 ila 500 civarında personele sahip olduğu bilinmektedir. 72 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Sayın Bakanımızın Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı'na Katılmak Üzere Irak'ı Ziyareti", 28 Ağustos 2021, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bagdat-isbirligi-ve-ortaklik-konferansi-na-katilimi.tr.mfa>.

73 T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Başbakanı Şiya es-Sudani ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", 21 Mart 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-irak-basbakani-siya-es-sudani-ile-ortak-basin-toplantısında-konustu>.

olduğu eski adı Kuru Kanal olan Kalkınma Yolu projesinin ve Basra Körfezi'nden Avrupa'ya ulaşacak bu ticaret yolunun karayolu ve demiryolu ile desteklenmesine ilişkin detayların ele alındığı belirtilmiştir.⁷⁴ İkili ve bölgesel ilişkilerde oyun değiştirici bir unsur olarak görülen bu projenin, yakın gelecekte Türkiye-Irak ilişkilerini önemli ölçüde etkileyeceği ve başka alanlarda da iş birliği fırsatlarını da gündeme getireceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Irak ve IKBY hükümetlerinin, ziyaretten bir ay önce Şubat 2023'te Türkiye'de yaşanan deprem konusunda insani diplomasiyi ön planda tutarak Türkiye ile etkileşim ve dayanışma içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

Türkiye'de, Mayıs 2023 seçimlerinin ardından 4 Haziran'da yeni kabine kurulmuştur. Kabinede dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Hakan Fidan, 22-24 Ağustos tarihlerinde Irak'ı ziyaret etmiş ve Irak'ta birçok siyasi, dini ve etnik grubun temsilcisiyle bir araya gelmiştir.⁷⁵ Fidan'ın ziyaretinde Cumhurbaşkanı Abdullatif Reşid, Başbakan Sudani, Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin, Bedir Örgütü Lideri Hadi el-Amiri, Ulusal Hikmet Akımı Lideri Ammar el-Hekim, Kanun Devleti Koalisyonu lideri Nuri El Maliki, Parlamento Başkanı Muhammed el-Halbusi, Azim Koalisyonu lideri Hamis Hançer, Irak Savunma Bakanı Sabit Muhammed el-Abbasi ve Haşdi Şabi Heyeti Başkanı Falih el-Feyyad gibi isimlerle birlikte IKBY'li yetkililerle de görüşmüş ve Türkmenler Bağdat Büyükelçiliğinde bir araya gelmiştir. Fidan'ın Irak ziyareti bakan olarak yapılan ilk ziyareti olması sebebiyle önem arz etmekle birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinin öncesinde gerçekleştirilmesi bağlamında da önemli görülmektedir. Fidan, ziyaretinde Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde öncelikli mesele olan güvenlik meselesi konusunda gelişme kaydedilmesini gündemde tutmuş ve Iraklı yetkililere PKK'nın terör örgütü ilan edilmesi ve terörizme karşı birlikte ve kararlı mücadele çağrısı yapmıştır.⁷⁶ Görüşmede ayrıca tahkim kararı neticesinde IKBY'den petrol ihraç etmesi sebebiyle Türkiye'den istenen tazminatın ve Türkiye'nin durdurulan petrol akışının yeniden baş-

74 Sinan Mahmoud, "Iraq and Turkey Agree to Co-operate on Water Scarcity and Security Concerns", 21 Mart 2023, *The National News*, <https://www.thenationalnews.com/mena/iraq/2023/03/21/iraq-pm-sudani-to-visit-turkey-for-talks-on-security-and-water-supplies/>

75 "Iraqi PM, President Discuss Water, Security with Turkish FM", 23 Ağustos 2023, *Rudaw*, <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/230820231>

76 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin ile Ortak Basın Toplantısı", 22 Ağustos 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-irak-basbakan-yardimcisi-ve-disisleri-bakani-fuad-huseyin-ile-ortak-basin-toplantisi-22-8-2023.tr.mfa>

latılmasının ele alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye-İrak ilişkilerinde Irak'ın önceliği olan su meselesinin de ele alındığı kaydedilmiş ve Iraklı yetkililerin bir su komisyonu kurulması çağrısı yaptığı basına yansımıştır. Diğer taraftan Kalkınma Yolu projesine ilişkin detayların ele alındığı kaydedilmiş ve projenin bölgesel etkilerine ve iş birliğine etkilerinin ele alındığı belirtilmiştir. Ziyaretin hem kapsamlı bir planlamayla gerçekleştirilmesi hem de Türkiye-İrak ilişkilerine ilişkin birçok konunun ziyarette ele alınması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinden önce gerçekleştirilen bir ön görüşme niteliğini taşıdığı göstermektedir.⁷⁷ Dolayısıyla bu ziyaretin ardından gerçekleştirilecek olan devlet başkanı düzeyindeki ziyarette çeşitli anlaşmaların yapılabileceği ve mutabakatların imzalanabileceği öngörülmektedir.

Sonuç

Türkiye-İrak ilişkilerinde zaman zaman dalgalanmalar yaşanmış olsa da Türkiye'nin Irak politikasının temel unsurlarının hiç değişmediğini söylemek yerinde olacaktır. Bu anlamıyla Türkiye, Irak'ın istikrara kavuşması, Irak'taki siyasi birliğin ve ulusal uzlaşının sağlanması ile ülkenin toprak bütünlüğünün korunması konusunda Irak hükümetine her türlü desteğin verileceği konusunda açık bir tutum almıştır. Türkiye, özellikle Irak'taki siyasi süreç içerisinde IŞİD'in etkinliğinin kırılması ve dengenin sağlanması noktasında tüm grupların eşit ve dengeli bir biçimde siyasi sürece katılımının sağlanması konusunda bir tavır benimsemektedir. Türkiye, ülkenin kültürel ve siyasal çeşitliliğini yönetmek ve işleyen bir yönetim yapısının oluşturulması ve korunması için anayasal garantilerle teminat altına alınacak kapsayıcı bir yaklaşımı teşvik etmektedir. Özellikle Türkiye'nin Irak'taki devlet kurumsallaşmasının sağlanması konusundaki zafiyetinin farkında olarak, Irak'ın idari, siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve coğrafi bakımdan yeniden yapılandırılması konusunda aktif ve destekleyici bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte Türkiye, Türkmenlerin ve azınlıkların haklarının ve hukukunun korunmasının yanı sıra İKBY'nin federal yapı içerisinde mevcut siyasal sistem içerisinde tutulmasını da önemsemekte ve desteklemektedir. Tür-

77 Mina Aldroubi, "Iraqi Official Says Turkey's President Erdogan Could Visit Baghdad Soon", 23 Ağustos 2023, The National News, <https://www.thenationalnews.com/mena/iraq/2023/08/23/iraqi-official-says-turkeys-president-erdogan-could-visit-baghdad-soon/>

kiye'nin Irak'a ilişkin yaklaşımında bir değişiklik olmadığı göz önünde bulundurulduğunda Irak'taki dengenin sağlanması açısından Sünnilerin siyasi sürece entegrasyonu, Türkmenlerin haklarının verilmesi ve Türkmen bölgelerinin korunması, İKBY ile Irak merkezi hükümeti arasında uzlaşının sağlanması yönünde politika izleyeceğini söylemek yerinde olacaktır. Türkiye açısından Bağdat ve Erbil'le geliştirilen ilişkilerin farklı nitelikleri olsa da Türkiye'nin Irak politikası kapsamında Bağdat ve Erbil'i birbirinin alternatifi olarak görmediği, tam tersine her iki tarafa da birbirinin tamamlayıcısı olarak baktığı ve bu konuda hiçbir kesimi bir diğer kesime tercih etmeyeceğini söylemek yerinde olacaktır. Türkiye'nin hem İKBY hem de Irak merkezi hükümeti ile ilişkilerini geliştirmesi, İKBY ve Irak merkezi hükümet arasındaki sorunların çözülmesinde Türkiye'nin kolaylaştırıcı bir rol oynamasının da önünü açabilecektir.

Türkiye açısından önümüzdeki süreçte Irak ile ilişkilerin giderek gelişeceği ve tüm iş birliği alanlarının değerlendirileceği bir sürece tanık olunacağını söylemek mümkündür. Zira Türkiye'nin Irak'ta açtığı ve açmayı istediği konsoloslukların dağılımı bu eşit ilişkinin somut bir örneği olarak görülebilir. 2019 yılının başından itibaren, Türkiye ve Irak arasındaki doğrudan uçuşlarda farklı lokasyonlar açılırken, uçuş sayıları da artmıştır. Ayrıca 2022 yılında Musul Havalimanı'nın Türk şirketler tarafından onarılması kararının alınması ve Kerkük Havalimanı'nın açılmasını müteakip Türkiye ile doğrudan uçuşların başlaması, Türkiye-Irak ilişkilerinin siyasi kanallarının dışında da ilerlediğini göstermektedir. Irak'ın IŞİD sonrası dönemde yeniden imarı çerçevesinde Türk şirketlerinin de Irak'a olan ilgisinin giderek arttığı ve Irak'ta yapılan fuarlara yoğun katılım sağlandığı görülmektedir. Bu durumun Iraklıların Türkiye ilgisi ile de bir arada düşünüldüğünde Türkiye-Irak ilişkilerine olumlu katkı yapacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira siyasi ve diplomatik ilişkilerin ötesinde iki ülke vatandaşları arasındaki tarihsel ve kültürel bağlılık ve ortaklıklar, iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir.

Öte yandan Irak'ın dış politikada yaşadığı gelişmeler de Irak'ın Türkiye ile yaklaşmasını beraberinde getirmektedir. Zira hem ABD hem de İran'ın Irak'taki etkisi düşünüldüğünde, Ortadoğu'da yaşanan ABD-İran gerginliğinin ilk tezahür edebileceği ülkelerden birinin Irak olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Irak'ın olası bir ABD-İran çatışmasının or-

taya çıkaracağı sosyal ve ekonomik problemleri nasıl aşabileceği konusunda bir arayış içerisinde olduğu görülmektedir. Zaten Irak'ta aksayan elektrik, su, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinin, herhangi bir çatışma durumunda daha da zor sağlanabileceğini söylemek mümkündür. Bu noktada 2018 ve 2019 yıllarında yaşanan gösteriler halen hafızalardaki tazeliğini korumaktadır. İran'ın Basra'ya sağladığı elektriği kesmesiyle büyük olaylar yaşanmıştır. Mevcut durum itibarıyla ABD-İran arasındaki bir çatışmanın daha büyük problemlere yol açabileceği düşünüldüğünde, Irak'ın alternatifler üretmesi gerektiği görülmektedir. Bu anlamıyla Irak açısından Türkiye'nin siyasi olarak hem denge sağlayıcı hem de alternatif hizmet üretici ülke olabileceğini söylemek mümkündür. Irak'ın siyasi ortaklıklarını çeşitlendirme konusunda ortaya koyduğu isteklilik de dikkate alındığında bu girişimin, Irak denge politikasına katkı sağlayacağı ve Irak'ın arabuluculuk kimliğini destekleyeceği söylenebilir. Bu nedenle Kalkınma Yolu projesi gibi bölgesel refahı destekleyecek ve ticari dengeleri değiştirebilecek projenin, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri şekillendirebileceği ve yeni iş birliklerine zemin hazırlayabileceği görülmekte, dolayısıyla ticari ve jeopolitik ortaklığın diğer alanlarda kurulacak iş birlikleri için de bir emsal niteliği taşıyabileceği söylenebilir. Ancak özellikle Türkiye ve Irak ilişkilerinde terör örgütü PKK'nın Irak'taki varlığı, ilişkilerin bir üst seviyeye çıkarılmasını engellediği gibi, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini de tehdit eder haline gelmiştir. Bu noktada Irak tarafında terör örgütü PKK'nın resmen terör örgütü olarak ilan edilmesi ve PKK ile etkin ve ortak mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi, ilişkileri oluşturan diğer alanlarda da hızlı ve etkili gelişmelerin sağlanmasına yol açacağı aşikardır.

Kaynakça

- Abdullah, M. L. (2022). "Gulf Wars and The US Position (Historical Study)". *Mustansiriyah Journal of Arts*, Cilt 44, Sayı 91, s.79-101, <https://www.iasj.net/iasj/download/da4d61602528051c>, (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Abd, M. H. (2015). "Türkiye-Irak İlişkileri ve Irak'ın İstikrarına Etkisi". *Uluslararası Çalışmalar*, Sayı 60.
- Abdülhüseyin, Y. (2013). "Ahmet Davutoğlu Döneminde Dış Politika: Irak-Türkiye İlişkilerinde Geleceğine İlişkin Bir Çalışma". *Biladi Stratejik Araştırma Merkezi Stratejik Araştırma Dergisi*, Sayı 5.
- Aboulenein, A. (2018). "Iraq Seeks \$100 Billion to Reconstruct Transport, Agriculture and Oil Sectors". *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-reconstruction-idUSKBN1FT188>, (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Akçapa, M. (2014). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Irak ile İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Al, A. ve Aslan, N. (2019). "Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm: Türkiye - Irak İlişkileri". *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 493-515.
- Al-Salman, I. M. A. (2023). "Iraqi-Turkish Relations During The Presidency of Mustafa Kemal Atatürk 1923-1938". *Atatürk Araştırma Merkezi*, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/41-2.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.08.2023).
- Aldroubi, M. (2023). "Iraqi Official Says Turkey's President Erdogan Could Visit Baghdad Soon". *The National News*, <https://www.thenationalnews.com/mena/iraq/2023/08/23/iraqi-official-says-turkeys-president-erdogan-could-visit-baghdad-soon/>, (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- "Bağdat'ın ABD Tarafından İşgal Edilmesi, Sadam Hüseyin'in Savunması Nasıl Bu Kadar Hızlı Çöktü?". 26 Haziran 2023, *Alaraby*, <https://www.alaraby.com/news/ةوزسل-مذهب-ن-يس-ح-م-ادص-ت-ع-افد-ت-طق-س-ف-ي-ك-داد-غ-ب-ل-ي-م-أل-وز-غل/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).
- "Bakanlar Kurulu Sonrası Açıklama: Hava Sahası Kuzey Irak'a kapatıldı", 16 Ekim 2023, *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bakanlar-kurulu-sonrasi-aciklama,uelRc-F-fUqL6YcVNFYxUw>, (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Balbay, M. (2004). *Irak Bataklığında Türk - Amerikan İlişkileri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Chmaytelli, M. ve Hagagy, A. (2018). "Allies Promise Iraq \$30 Billion, Falling Short of Baghdad's Appeal". *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-reconstruction-ku/allies-promise-iraq-30-billion-falling-short-of-baghdads-appeal-idUSKCN1FY0TX>, (Erişim Tarihi: 09.09.2023).
- Duman, B. (2013). "16 Ocak 1980 Irak'ta Türkmen Liderlerin Asılması ve Düşündürdükleri". *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/16-ocak-1980-irak-ta-turkmen-liderlerin-asilmasi-ve-dusundurdukleri/#:~:text=R%C4%B1za%20Demirci%20ve%20Adil%20C5%9Eerif,yeti%C5%9Fmi%C5%9F%20insanlar%20saf%20d%C4%B1%C5%9F%20b%C4%B1rak%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).
- Duman, B. (2018). "2017 Değerlendirmesi: IŞİD'in Değiştirdiği Irak". *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/2017-degerlendirmesi-isis-in-degistirdigi-irak/>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

- Duman, Bilgay. (2019). "Türkiye-Irak İlişkileri İvme Kazanıyor". *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-irak-iliskileri-ivme-kazaniyor-/1468927>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- El-Muslih, V. (2019). "Cumhurbaşkanı Üniforması Giyen Maceracı Komutan Abdulselam Arif". *Aljezera*, <https://www.aljazeera.net/politics/2019/3/26/دب-ع-س-ي-ئ-ر-قل-دب-ب-ي-ق-ار-ع-طن-اض-ف-را-ع-م-ال-سل>, (Erişim Tarihi: 05.08.2023)
- El-Nuaymi, A. N. (2010). *Irak-Türkiye İlişkileri: Gerçekler ve Gelecek*. Ürdün: Zehran.
- El-Sayig, M. Y. Y. "Önleyici Savaş Bağlamında ABD'nin Dayanakları", *Rafıydeyin Hukuk Dergisi*, Cilt 11, Sayı 40.
- El-Sebavi, A. A. "1932-1958 Yılları Arasında Irak-Türkiye İlişkileri". *Musul Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi*.
- El-Ubeydi, M. S. H. (1986). *1968-1980 Yılları Arasında Irak Türkiye İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat: Bağdat Üniversitesi.
- "Global Coalition", <https://theglobalcoalition.org/en/mission/>, (Erişim Tarihi: 05.09.2023).
- Hazır, T. (2019). "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı". *Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Özel Sayısı*, Cilt 1, Sayı 2, s. 148-155.
- "International Foundation for Electoral Systems", Election Guide, <https://www.electionguide.org/elections/id/1554/>, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).
- "Iraqi PM, President Discuss Water, Security with Turkish FM", 23 Ağustos 2023, *Rudaw*, <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/230820231>, (Erişim Tarihi: 02.09.2023).
- Kalyoncuoğlu, Y. (2021). "25 MSB Personeli NATO Irak Misyonu'nda Görev Yapmak Üzere Irak'a Gitti". *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/25-msb-personeli-nato-irak-misyonunda-gorev-yapmak-uzere-iraka-giti/2123149>, (Erişim Tarihi: 27.08.2023).
- Kaştan, Y. (2019). "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, s. 313-326.
- Kayar, M. (2003). *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Kemal, C. (2007). "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, s. 643-691.
- Knights, M. (2016). "The Prime Minister Has Broad Backing to Begin Absorbing Shiite Militias into the Armed Forces, Though Two Key PMUs Seem Bent on Resisting the Move". *The Washington Institute*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraqs-popular-demobilisation>, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).
- Mahmoud, S. (2023). "Iraq and Turkey Agree to Co-operate on Water Scarcity and Security Concerns". *The National News*, <https://www.thenationalnews.com/mena/iraq/2023/03/21/iraq-pm-sudani-to-visit-turkey-for-talks-on-security-and-water-supplies/>, (Erişim Tarihi: 06.09.2023).
- Mekki, D. H. (2022). "Irak ve Türkiye İlişkilerinde Sabit ve Değişkenler". *Gelişimsel Parlaklık*, Sayı 30.
- Muhammed, K. N. (1993). "Su Savaşı". *Bağdat Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, Sayı 10.
- Nevres, A. M. K. (1990). İngiliz Diplomatları Raporlarında ve Batı Basınında Temmuz Devrimi. Bağdat: Vataniye.

- Öznur, H. (2003). *Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*. Ankara: Altınküre.
- Serbest, M. B. (2016). “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, s. 401-424.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Ne Türkiye’nin Ne Irak’ın Ne De Suriye’nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur”, 17 Aralık 2020, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123259/-ne-turkiye-nin-ne-irak-in-ne-de-suriye-nin-geleceginde-bolu-cu-terore-asla-yer-yoktur->, (Erişim Tarihi: 15.09.2023).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Başbakanı Şiya es-Sudani ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu”, 21 Mart 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-irak-basbakani-siya-es-sudani-ile-ortak-basin-toplantisinde-konustu>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 06.08.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_286_irak-temsilciler-meclisinin-ikby-referandumuna-iliskin-aldigi-karar-hk.tr.mfa, , (Erişim Tarihi: 27.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “İrak’ın Ekonomisi”, <https://www.mfa.gov.tr/irak-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 17.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Irak’ı Ziyareti, 21 Ocak 2018”, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-iraki-ziyareti-21-ocak.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Sayın Bakanımızın Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı’na Katılmak Üzere Irak’ı Ziyareti”, 28 Ağustos 2021, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bagdat-isbirligi-ve-ortaklik-konferansi-na-katilimi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Irak Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin ile Ortak Basın Toplantısı”, 22 Ağustos 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-irak-basbakan-yardimcisi-ve-disisleri-bakani-fuad-huseyin-ile-ortak-basin-toplantisi-22-8-2023.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- “The World Bank (2018). “Remarks by World Bank Group President Jim Yong Kim at the Kuwait International Conference for the Reconstruction of Iraq”. <https://www.worldbank.org/en/news/speech/2018/02/14/remarks-by-world-bank-group-president-jim-yong-kim-at-the-kuwait-international-conference-for-the-reconstruction-of-iraq>, (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- TÜİK, “Konut Satış İstatistikleri, Aralık 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=House-Sales-Statistics-December-2022-49526#:~:text=Yabanc%C4%B1lara%20yap%C4%B1lan%20konut%20sat%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1%202022,pay%C4%B1%20254%2C5%20oldu>, (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2023). “İrak Ülke Bilgi Notu”, *Ekonomik Araştırmalar*, s. 3, https://tim.org.tr/files/downloads/UIke_Bilgi_Notlar%C4%B1/ Irak%20%C3%9Clke%20Bilgi%20Notu.pdf, (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- “Türkiye, Irak’ın Nəcəf Kentinde Vize Başvuru Merkezi Açtı”, 15 Haziran 2022, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiye-irakin-necef-kentinde-vize-basvuru-merkezi-acti-688094.html>, (Erişim Tarihi: 27.08.2023).TR

TÜRKİYE'NİN KRİZLERİ, TEHDİTLERİ, EKSEN DEĞİŞİMLERİ

“Altı Vakanın İncelenmesi:

Erken Dönem Doğu İsyamları, II. Dünya Savaşı Sonrası
Sovyet Talepleri, Johnson Mektubu, Afyon Krizi,
Kıbrıs Harekâtı ve 1975 Silah Ambargosu”

Doç. Dr. Selim ÖZTÜRK

Giriş

Türkiye, sınırlarını bağımsızlık savaşı ile çizen bir ülke olması nedeniyle Orta Doğu ve Balkanlardaki pek çok ülkeden ayrılmaktadır. Bölgemizdeki bazı ülkelerin sınırlarının Batılı emperyalist güçler tarafından cetvelle çizildiği göz önüne alınırsa, Türkiye'nin bunlardan farklı olarak kendi devlet oluşumunu “savaş” yoluyla belirlediği ve bu yönüyle Avrupa devletlerinin oluşumuna benzer bir şekilde kurulduğu savunulabilir. Bu tür devletlere uluslararası ilişkiler literatüründe “*war making state*” (savaşla oluşan devlet) kavramı kullanılmaktadır.¹ Bu açıdan Türkiye, Orta Doğu ülkeleri gibi rant devleti olmayan, üçüncü bir aktörün devlet inşasına etki ederek yönlendirmesine tâbi olmayan, kurulma süreci boyunca manda veya koloni tecrübesi yaşamamış olan ve bu yönleriyle de Avrupa devletleri statüsünde değerlendirilen bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğunun Batılı İtilaf güçleri tarafından işgal edilme tehdidi üzerine Millî Mücadele yoluyla kurulduğu için kurulma aşamasında etrafında kendine karşı yönelmiş tehditleri bertaraf etme sürecini yaşamış bir devlettir. Dolayısıyla Türk devletinin

1 Georg Sorensen, “War and State-Making: Why Doesn't it Work in the Third World?”, *Security Dialogue* C.32, S. 3, 2001, s. 341.

oluşumunda tehditlerin varlığı, kriz ve yönetimi, tehditlerle baş edebilme tecrübeleri bulunmaktadır. Kurulduğundan günümüze de pek çok kriz ve tehditle karşı karşıya kalmış ve halen kalmaktadır.

Türkiye'nin yüzyıllık serüveninde karşı karşıya kaldığı kriz ve tehditlerin öne çıkan örneklerinden altı vakayı bu makalede incelemeye çalışacağız. İlk örnek vaka olarak, arka planında Batılı devletlerce Musul ve Hatay'ın anavatana katılmasının engellenmesi olan Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları incelenmiştir. Doğuda yaşanan bu isyan hareketleri genç Cumhuriyetin karşılaştığı ilk ciddi krizdir denilebilir. İç isyanlar olmalarının yanında dış politikayla bağlantılı olmaları onları daha önemli kılmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye üzerine kurguladıkları dış politika hesaplarının da etkisi bulunan bu isyanlar, dış politikadaki hesaplaşmaların iç politikaya yansımaları olmuştur. İngiltere'nin arka planda yer aldığı ilk iç isyan içeride hedefine ulaşmasa da dış politikada hedefine ulaşarak Musul ve Kerkük'ün Misak-ı Millî'ye katılmasını engellemiştir. Yine Ağrı İsyancıları, İngiltere destekli Hoybun cemiyeti tarafından örgütlenmiş ve isyanlar sırasında sınırdan geçen isyancılara müdahalede bulunmamakta ısrar eden İran'la da karşı karşıya gelinmiştir.² Fransa'nın arka planında yer aldığı son isyanda ise kriz yönetimi başarılı şekilde yapılarak Hatay anavatana dâhil edilmiştir. İkinci örnek vakada ise Stalin'in İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talebi ve Sovyet tehdidinin nasıl bertaraf edildiği üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin doğru dış politika tercihleriyle bu krizden çıktığı görülmektedir. Üçüncü vakada Sovyetlere karşı Batı ile yakınlaşma siyasetinin Johnson Mektubu ile birlikte yarattığı hayal kırıklığı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni siyasetimiz, çok yönlü politikaya geçiş üzerinde durulmuştur. Dördüncü vaka olarak en yakın müttefikin Türkiye'yi aphyon üretimi üzerine tehdit etmesi ve olayın bir kriz halini alması tartışılmıştır. Beşinci vaka olarak Johnson Mektubu'yla on yıl geciken Kıbrıs Harekâtı'nın gerçekleştirilmesi ve sonuç olarak ABD ile yaşanan gerilim üzerinde durulmuştur. İncelenen son vakada ise ABD'nin silah ambargosuyla iki müttefikin arasındaki krizin nasıl zirveye ulaştığı tartışılmaya çalışılmıştır. Türkiye bu kriz ve tehditlerden bazılarında güç kullanarak, bazılarında ise dış politika tercihleri, çok yönlü dış politika inisiyatifi ve eksen değişimiyle çıkmıştır.

2 Bülent Şener, "Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *History Studies* C. 4, S. 4, 2012, s. 386.

1. Erken Dönem Doğu İsyamları: Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim İsyamları

Şeyh Sait İsyanı, modern ve genç Cumhuriyetin karşılaştığı ilk büyük isyan olarak da nitelendirilebilir. Cumhuriyet kurulup ardından da hilâfetin kaldırılması üzerine 1925 yılında hilâfetin kaldırılmasını gerekçe gösteren Doğu Anadolu'daki aşiret ve tarikatların birlikte hareket ederek Doğu ve Güney Doğu illerine yayılan isyan hareketine bölgenin ünlü din alimlerinden Şeyh Sait önderlik edecektir. Feodal yapıda olan bölgenin sosyolojik yapısından dolayı etnik temelli bir isyandan ziyade dinî motifleriyle öne çıkan bir aşiretler grubunun kalkışma hareketi olarak yorumlanabilir. İsyana dalgası birkaç ay sürmüş ve hemen ardından Türk ordusu tarafından bölgeye müdahale edilerek bastırılmıştır. İsyan genel olarak inkılapları hedef alan feodal ve dinci bir kalkışma olarak görülse de içlerinde etnik milliyetçi unsurları da barındırmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde Hamidiye alaylarından görev yapmış eski Kürt subaylar, Kürt Azadi cemiyeti ve Kürt Teali cemiyeti eski üyeleri vb. isyanın içerisinde yer almışlardır.³ İsyanın Türkiye'ye faturası, ilk demokrasi denemesi olarak da bilinen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın isyancılarla bağlantıları bulunması gerekçesiyle kapatılmasıdır. Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün çok istediği çok partili demokrasiye geçiş bir süreliğine aksamıştır. Yine İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu ve tüm yurttaki Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesi de demokrasi yolunda ilk denemesini yapmış yeni cumhuriyetin bu girişimine ağır darbe vuran gelişmeler olarak okunabilir.⁴ Kısacası Şeyh Sait isyanının iç politikadaki en büyük zararı, sonuçları açısından demokrasinin kurumsallaşmasını geçici süreliğine engellemiş olmasıdır diyebiliriz.

Diğer yandan, isyanın dış politika açısından da önemli bir sonucu olmuştur. İsyanın başladığı döneme bakıldığında Lozan Barış Antlaşması ile çözümlenemeyen Musul ve Kerkük sorunu daha sonra İngiltere ile birebir görüşülmek üzere sonraya bırakılmıştı. Esasında Hatay'dan da evvel Mısak-ı Milli sınırları içerisinde görülen Musul ve Kerkük'ü kendi topraklarına katmaya hazırlanan genç cumhuriyet, aniden patlayan bu isyan hareketiyle zor duruma düşmüş ve bölgeye yönelik siyasî ve askerî planlarını maalesef iptal etmek mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim İngiltere zengin

3 Nurgün Koç, "Şeyh Sait Ayaklanması", *Turkish Studies* C. 8, S. 2, 2013, s. 156, 163-164.

4 Hasan Acar, "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* C. 8, S. 3, 2019, s. 2945-2946.

petrol yataklarına sahip, Hindistan'a uzanan Orta Doğu güzergâhının en önemli noktalarından biri olan bu bölgeyi, hem yeraltı zenginlikleri hem de sömürgelerinin güvenliği açısından Türklere bırakmak istemiyordu.⁵ Türkiye'nin amacı, İngiltere'yi Musul ve Kerkük'te bir plebisit yapmaya ikna ederek Wilson prensiplerinin imkanlarından yararlanmak ve bölgeyi anavatanla buluşturmak, eğer bu İngilizler tarafından kabul edilmezse bölgeye askerî harekât yapmaktı. Ancak İngiliz siyaseti bunu öngördüğü için bölgedeki Kürt aşiretleriyle olan bağlantılarını Osmanlı döneminden beri güçlü tutmuş ve onlarla yakın teması bırakmamıştır. Sonuç olarak, Şeyh Sait isyanı İngiltere'nin emellerine nihai aşamada hizmet etmiş ve içeride enerji ve güç kaybeden Türkiye sınırlarının ötesine o dönemin şartlarında bakamamıştır.

Şeyh Sait isyanının başarıya ulaşamamasının ardından bunun bir devamı olarak Ağrı İsyanları baş göstermiştir. Ağrı İsyanının ilkinin Şeyh Sait İsyanının hemen ertesi yılı 1926'da baş göstermiştir. Kısa sürede bastırılan isyanın elebaşları İran'a kaçmışlardır. Hatta isyanın önderi olan cumhuriyet ordusunda yüzbaşı iken firar ederek kaçan, isyancıların İhsan Nuri Paşa ismini verdikleri elebaşısı da sonradan İran ordusunda görev alacaktır.⁶ İkinci isyan 1927 yılında gerçekleşmiştir. Üçüncü isyan ise 1930 yılında baş göstermesinin hemen akabinde bastırılmıştır. Bu ayaklanmaların ardında Hoybun Cemiyeti adında bir organizasyon olduğu ve cemiyetin İngiliz organizasyonunda Lübnan merkezli Taşnak Komitesi ve Kürtçü gruplar tarafından yönlendirildiği bilinmektedir.⁷ Musul ve Kerkük meselesinin rafa kalkması ve unutulması için Batılı emperyalist güçler içeride isyan ve iç kargaşa faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Maalesef bu faaliyetler sonucunda Musul Türkiye'ye bağlanamamıştır. Ayrıca Ağrı İsyanı süresince İran'la da diplomatik gerilim yaşanmıştır. İsyanlıların sınırdan İran'a geçerek tekrar güç toplayıp Türk topraklarını tacizi sebebiyle iki kez nota verilmesine rağmen İran tarafından görmezden gelmekte ve adeta isyancılara örtülü destek verilmekteydi.⁸

1937-1938 yıllarında bu sefer başka bir bölgesel isyan baş göstermiştir. Dersim'deki isyan, bölgenin Osmanlı döneminde var olan özerk feodal

5 Acar, a.g.m, s. 2946, Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Ağrı isyanlarında Yabancı Parmağı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 18, 2008, s. 115.

6 Değerli, a.g.m,s. 116.

7 Değerli, a.g.m, s. 122, Şener, a.g.m, s.392.

8 Şener, a.g.m, s.386 ve 396.

yapısının korunması ve merkezî hükûmete bağlanmamasını isteyen dinî önder ve aşiretlerin kalkışması olarak değerlendirilebilir. Nitekim aynı bölgedeki aşiretler, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde de Çarlık ordularıyla işbirliği faaliyetlerinde bulunarak Osmanlı yönetimine karşı dış güçlerle işbirliği yollarını aramışlardır.⁹ Bölgede devlet, merkeziyetçi politikalar uygulayarak özerk bir görünüm veren bölgeyi merkeze bağlamaya çalışırken, Dersim'deki feodal aşiret unsurları bölgede karakol yapılmamasını, kaza ve nahiye kurulmamasını, köprü, okul, hastane gibi hizmetlerin getirilmemesini ve vergilerin de aşiretlerle yapılacak pazarlıkların sonucunda belirlenmesi gibi bir dizi feodal tekliflerle devletin karşısına çıkmıştır.¹⁰ Bölgedeki Kürt Alevi aşiretlerin bu isyan hareketinin, özellikle devletin Hatay meselesiyle uğraştığı bir döneme denk gelmiş olması, Fransa'nın Türkiye'ye yönelik bir hamlesi olarak da değerlendirilebilir. Hatay'da bağımsız bir devletin kurulması ve bu devletin Türkiye'ye katılım yolunda olması, Suriye'de manda rejiminin sahibi Fransa'yı endişelendirmiş ve Türkiye'nin içindeki Kürt Alevi aşiretleri ayaklandırma kartını oynamış olabileceği kuvvetle muhtemel görülmektedir.¹¹ Sikes-Picot Anlaşması ve Orta Doğu'nun buna göre bölüşümü sonrası Fransa, Orta Doğu'daki Arap Alevi (Nusayriler) kitlelerin hamisi durumundadır. Bunun yanında Sünni Arap ve Sünni Kürt toplulukların hamisi de İngilizler olarak okunabilir. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürt Alevi isyanının da Türkiye'nin tam da Hatay meselesi konusunda hamle yapma sürecine denk gelmesi, Fransa'nın bu isyanda dahli ve kıskırtması olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak Dersim İsyanı, devletin içeride karşı karşıya kaldığı ikinci ciddi iç tehdit olmasına rağmen başarıyla bastırılmış, isyanın faileri cezalandırılmış ve Hatay ili de başarılı bir şekilde anavatanına katılarak tüm karşı planlar boşa çıkartılmıştır.

2. Stalin'in Boğazlar ve Toprak Talebi

Türkiye Cumhuriyeti, İsmet İnönü ve CHP'nin tek parti iktidarı döneminde İkinci Dünya Savaşı yıllarına girmişti. Her ne kadar Atatürk döneminde Sadabat Paketi ve Balkan Antantı gibi bölgesel savunma işbirliği oluşumları

9 Tugba Dogan, "Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı", *History Studies C. 4*, S. 1, 2012, s. 158.

10 Dogan ,a.g.m, s.160, Ersoy Zengin, "Tarihsel Süreçte Dersim Meselesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi S. 64*, 2020, s. 480-481.

11 Ersoy Zengin, a.g.m.,s. 481 , Feyzullah Ezer, "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Anadolu bölgesi Araştırmaları S. 3*, 2003, s. 21.

Türkiye'nin önderliğinde Almanya ve İtalya'nın yükselen yayılcı politikalarına karşı kurulsun da 1939'da savaşın başlamasıyla Türkiye kendini daha da ehemmiyette hissettirecek Üçlü İttifaka (İngiltere ve Fransa ile birlikte) imza atmıştır. Diğer yandan da 1941'de Almanlarla Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde Türkiye'nin tarafsızlığını garanti altına alan İsmet İnönü, Birinci Dünya Savaşı'ndan da gelen tecrübeleriyle Türkiye'yi savaşa sokmama politikasını altı yıl süren savaş boyunca uygulamaya çalışmıştır. Her iki taraf da savaş süresince Türkiye'yi kendi taraflarında harbe sokmak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Özellikle Müttefik güçleri Casablanca, Quebec, Moskova, I.-II. Kahire ve Tahran konferanslarında Türkiye'yi savaşa saflarında sokabilmek için teklif ve çağrılarda bulunmuşlardır.¹² Hatta İngiliz Başbakanı Winston Churchill, Ocak 1943'te Adana'ya İnönü'nün ayağına gelerek kendisini bizzat ikna etmeye çalışmıştır. Zaman kazanmaya çalışan Türkiye, ordunun savaşa girebilmek için yeterli donanım ve hazırlığa sahip olmadığını gerekçe göstermiş ve savaşa katılım şartı olarak İngiltere'den silah desteği istemiştir.¹³ Kasım 1943'te I. Kahire Konferansında Türkiye'yi savaşa katılım konusunda ısrarla zorlayan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e Türk heyetinin başındaki Dışişleri Bakanı Numan Menemenciğlu savaşa girilmesi durumunda Türkiye'nin Alman saldırılarına karşı direnmesinin güç olduğunu ve bu saldırılarla yıpranan ve güçsüz duruma düşen ordunun savaş sonunda kurtarıcı olarak Türkiye'ye girecek Sovyet ordusu karşısında direnemeyeceğini ve Sovyetlerin Türkiye'den çıkartılmasının mümkün olamayacağını belirterek savaşa girmenin ilerisi için Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğunu açıklıkla anlatmış; Türk ordusunun İngiliz silahlarına ihtiyacı olduğunu ve kendi imkanlarıyla savaşa giremeyeceğini belirtmiştir.¹⁴

ABD yönetimi Türkiye'den göstermelik de olsa 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş açmasını isteyerek; 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapılacak konferansta Milletler Cemiyeti yerine kurulacak olan Birleşmiş Milletler'e katılmanın ve kurucu üye olmanın bu şarta bağlı olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde savaş ilanında bulunarak konferansa katılım hakkı elde etmiştir.¹⁵

12 Nasrullah Uzman, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Akademik Bakış* C. 11, S. 22, 2018, s. 118.

13 Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C. 3, S. 11, 2010, s. 258.

14 Ertem, a.g.m., s. 260-261.

15 Ertem, a.g.m., s. 265

Savaşın sonuna doğru Alman ordularının Stalingrad'da bozgununun ardından Sovyetler, Alman tehdidinin eski ciddiyetinin olmadığını fark ettiğinde Türkiye'ye yönelik tehditlerine ve Boğazlar üzerine taleplerine başlayacaktır. Stalin'den 19 Mart 1945'te ilk nota gelmiştir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından davet edilerek kendisine 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın tek taraflı feshedildiğini bildirilmiştir. Antlaşmanın yenilenmesi talebinde bulunan Türkiye'ye cevaben 7 Haziran 1945'te Büyükelçi Selim Sarper tekrar Sovyet Dışişleri Bakanlığına davet edilerek kendisine o meşhur talepler sıralanmıştır: 1921'de yapılan Moskova Antlaşması'nın iptali ve Türk-Sovyet sınırının Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılmasıyla yeniden belirlenmesi, Boğazların ortak savunulması ve Ruslara burarlarda deniz ve kara üslerinin verilmesi, Montrö'yle belirlenen Boğazların rejiminin değiştirilmesi.¹⁶ Bu notayla Türk hariciye ve güvenlik bürokrasisi alarm durumuna geçmiş ve Türkiye bu talepleri derhal reddetmiştir. Stalin 1945 yazında düzenlenen Postdam Konferansında, ABD ve İngiliz mevkidaşlarına Türkiye'den bulunduğu bu taleplerini kabul ettirmeye ve uluslararası arenada bir oldubittiye getirmeye çalışmıştır.¹⁷ Bu sefer de uluslararası dengeler Türkiye'nin içine düştüğü zor durumdan çıkışına yardımcı olmuştur. Savaş boyunca Sovyetlere hem finans hem de askerî teçhizat ve malzeme yardımında bulunmuş olan ABD, Sovyetlerin Yalta Konferansında verdiği Doğu Avrupa'dan çekilme sözlerini tutmamış olması ve İran'daki işgalini sürdürmesi üzerine aynı durumun Türkiye'nin başına gelmesi ihtimalinden duyulan endişe neticesinde Türkiye'nin yanında durma kararı almıştır.

Bu esnada Moskova'da görev yapan ABD'nin maslahatgüzarı George Kennan'ın "Long Telegram" adı verilen ve Sovyetlere karşı ABD makamlarını uyarıcı ve Sovyet politikalarına güvenilmemesini vurgulayan uzun raporu neticesinde ABD'nin Sovyetlere yönelik Çevreleme/Sınırlandırma politikası da başlamıştır.¹⁸ Bu politika çerçevesinde Türkiye'nin ABD nazarında stratejik konumu artıyor ve Sovyetlere karşı Batı desteğini de kazanmış oluyordu. Roosevelt'in ölümünden sonra başkanlığa Seçilen Harry Truman, Türkiye'ye ilk desteğini vermiş ve Türkiye'nin vefat eden Washing-

16 Uzman, a.g.m., ss. 121-122, Ertem, a.g.m., s. 266.

17 İsmail Köse, "Sovyetler Birliğinin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri:1945-1946 Notaları", *SBF Dergisi* C. 74, S. 4, 2019, s. 1127-1128.

18 Köse, a.g.m, s.1134, Ertem, a.g.m, s. 268.

ton Büyükelçisi Münir Ertegun'un naaşını ABD donanmasının en önemli savaş gemilerinden Missouri ile Nisan 1946'da İstanbul boğazına göndermiştir.¹⁹ Bu durum Moskova'yı alarına geçirmiş ve karşı hamle olarak 8 Ağustos 1946'da Stalin, Boğazları talep eden notasını tekrarlamıştır. Gerekçe olarak da Türkiye'nin harp sırasında Alman gemilerine gizlice geçiş izni verdiği iddiasında bulunacaktır. Bu üçüncü notada Kars ve Ardahan'dan bahsedilmiyordu ama Boğazlar üzerindeki ısrar sürüyordu. Ardından 24 Eylül 1946'da dördüncü nota geldi. Rusya Boğazların Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından, yani kendisi tarafından belirlenmesini ve ortak savunulmasını tekrar istiyordu. Türkiye acil olarak bahse konu notayı ABD ve İngiltere ile paylaşarak talepleri reddetti.²⁰

Türk-Sovyet gerginliği gitgide artarken ve Sovyetlerin olası bir askerî müdahalesinden çekinilirken ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947'de meşhur doktrinini ilan ederek Sovyet tehdidine karşı hem Türkiye hem Yunanistan'a yardım paketi açıkladı. Bir yıl sonra 1948'de Marshall Planına Türkiye de dahil edilerek ABD mali ve askerî desteklerinin Türkiye'nin yanında olduğu ilan edilmiştir. Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya kabul edilerek Batının güvenlik şemsiyesinin altına alınmıştır. Stalin'in 1953 yılında ölümüne kadar iki ülke ilişkileri gerginliğini korumuştur. Bu durum ülke içi siyasete de yansımış SSCB ve komünizm tehdidi nedeniyle ülke içinde komünist olduğu bilinen kesimler, yazarlar, basın mensupları kovuşturulmaya ve hapse maruz kalmışlar; dernekler, enstitüler, yayınevleri kapatılmıştır. Bu gelişmeler neticesinde tarafsızlık politikası ve bağımsız dış politika bir ölçüde terk edilerek tek kutuplu ve büyük oranda ABD çıkarlarına paralel bir dış politika tatbikine geçiş yapılmış ve bu durum uzun yıllar boyunca sürmüştür.²¹

3. Johnson Mektubu ve ABD ile Balayının Bitişi

Kıbrıs sorunu 1950'li yıllarda adadaki şiddet eylemleriyle hem Türkiye hem de dünyanın gündemine girmeye başlamıştır. 29 Ağustos 1955'te İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi meselenin tarafları olarak Londra'ya davet etmiş ve Kıbrıs meselesinin çözümü için ilk Londra Konferansı ya-

19 Köse, a.g.m, s.1135, Ertem, a.g.m, s. 268

20 Ertem, a.g.m,s. 268-270,

21 Köse,a.g.m,s.1145, Ertem, a.g.m,s. 271, Mithat K. Vural, "II. Dünya Savaşı Sonrası Anti-Komünist Siyasal İklimin Köy Enstitüleri'nin Kapatılmasına Etkisi", *MSGSÜ Sosyal Bilimler S. 10, 2014, s. 176-181.* .

pılmıştır. Bu konferansa Türk tarafını temsilen Demokrat Parti iktidarının Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu katılmıştır. Ancak bu ilk konferans sorunları çözmeye yeterli gelmemiş ve Nisan 1956'da EOKA terör örgütüne mensup Rum silahlı eylemciler, İngiltere'ye ve Türklere karşı saldırılara başlamışlardır.²² Rum saldırıları karşısında Türk hükümetinin Başbakanı Adnan Menderes, o zamana kadar var olan adadaki statükonun korunması yani İngiliz egemenliğinin devam etmesini destekleme yerine "taksim" yani adanın Rumlar ve Türkler arasında paylaşılması politikasını öne çıkarmaya başlamıştır.²³

5-11 Şubat 1959'da Zürih ve akabinde 19 Şubat 1959'da ikinci kez Londra'da bir araya gelen taraflar arasında antlaşmalar imzalanarak Rumların ve Türklerin ortak devleti olacak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması yolunda adımlar atılmış; 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti resmen ilan edilmiştir.²⁴ Ancak 1960'lı yıllara girildiğinde adada Türklere yönelik şiddet eylemleri durmak bilmemiş ve Rumların katliam politikaları Aralık 1963'te "Kanlı Noel" denilen olayla zirveye çıkmıştır. Olaylarda 364 Kıbrıs Türkü katledilmiş ve 25 bin Türk köylüsü topraklarından çıkartılarak göçe zorlanmıştır.²⁵ Bu olaylar üzerine, dönemin Başbakanı İsmet İnönü 2 Haziran 1964 tarihinde Türk ordusunun artan şiddet eylemlerinden dolayı adaya çıkarma yapacağını kamuoyuyla paylaşmıştır. Aslında burada İnönü'ye ordu tarafından verilen brifingde TSK'nın Kıbrıs'a çıkarma yapabilmek için yeterli donanımına sahip olmadığı, çıkarma yapılabilecek araçların eksikliği ve eğitimli personel sıkıntısı hakkında bilgi verilmiştir. İnönü ise Kıbrıs meselesinden uzak durmaya çalışan ABD'yi meseleye dâhil ederek çözüm bulma politikasını denemeye çalışırken 5 Haziran 1964'te ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Raymond Hare aracılığıyla Amerikan Başkanı Lyndon Johnson imzalı gizli bir mektup almıştır. Mektup Türk hükümetinde şok etkisi yaratacak kadar nezaketsiz bir üslupla yazılmış olup Kıbrıs'a müdahale edilmesi ihtimaline karşı tehdit içermektedir. Birkaç yıl sonra Gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından Hürriyet'te yayınlanacak mektupta; ABD, Kıbrıs'a Türkiye'nin müdahalesi Sovyetlerin Türkiye'ye bir sal-

22 Halil Akman, Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna Kıbrıs Sorunu", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* S. 22, 2012, s. 68-69.

23 Akman, a.g.m.s. 70.

24 İbrahim Bozkurt, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu" *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 14, 2008: 150 , Ahmet İlyas, "Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması", *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler* C. 10, S. 10, 2015, s. 171.

25 Ozan Örmeci, "Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz", *IJEASS* C. 3, S. 2, 2020, s. 65.

dırısıyla sonuçlanırsa NATO'nun yardıma gelmeyeceğini, Türkiye'nin bu harekâtı yapmadan önce NATO'nun 4. maddesi uyarınca müttefiklere danışması gerektiğini, ayrıca Kıbrıs'a yapacağı harekâta Amerikan ve NATO silahlarının da kullanamayacağını belirten uyarılar bulunmaktaydı ve ayrıca istişare için İnönü ABD'ye davet ediliyordu.²⁶ Durumun Türk dış politikasına yansımaları ise 1947'de Truman Doktrinin ilanından beri kayıtsız şartsız müttefikliğine güvenilen ABD'ye güvenilemeyeceği ve Türkiye'nin çıkarlarını korumak için tek yönlü (ABD merkezli) politikayı bırakarak çok yönlü dış politikaya yönelmesi gerektiği gerçeği olmuştur.²⁷

İsmet İnönü söz konusu mektuba aynı sertlikle cevap vermektense Türkiye'nin haklılığını anlatan ve Amerika'nın tezlerini çürüten uzun bir mektubu cevaben kaleme almış ve ABD Başkan'ının davetine icabet edeceğini bildirmiştir. İnönü, Başkan Johnson'un daveti üzerine ABD'ye gittiğinde kendisine üst düzey bir karşılama yapılmıştır. Ancak artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Daha önceden Türkiye, - yalnız bırakılma ve kendisine danışılmadan karar alınma sürprizini, iki yıl önce vuku bulan Küba Krizi (1962) sırasında yaşamıştır. Dönemin ABD Başkanı Kennedy, Sovyetler Birliği lideri Krushchev'le yaptığı görüşmelerde Küba'da Sovyetlerin füze konuşlandırmaması karşılığında Türkiye'ye 1959'da yerleştirilen Jüpiter füzelerinin sökülmesini kabul etmiş ve bunu yaparken de Türkiye'ye herhangi bir bilgi vermemiştir. 1963'te Jüpiterlerin geri çekilmesi sonrası Türkiye adeta Ruslara karşı savunmasız bırakılmıştır.²⁸ Şimdi ise SSCB'nin olası bir Kıbrıs harekâtı nedeniyle Türkiye'ye müdahale etmesi durumunda ABD'nin yardıma gelemeyeceği bildirilmekteydi. İsmet İnönü, mektup krizinin ardından TIME dergisine verdiği mülakatında, "Müttefiklerin Batı İttifakını dağıtmak için uzak devletlerle yarış halinde olduklarını ve böyle giderse bu ittifakın yıkılacağını" belirterek o meşhur sözünü de orada söyleyecektir: "Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada kendisine bir yer bulur. Amerika'nın önderliğine inanıyordum ama şimdi cezasını çekiyorum".²⁹

Türkiye, bu olayın hemen sonrasında 30 Ekim 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'i Moskova'ya göndermiştir. Bu ziyaret, 25 yıl evvel

26 İlyas, a.g.m, s. 167, Bozkurt, a.g.m.s. 157, Akman, a.g.m., ss.88-92, 32.Gün, "Metin Toker'le Röportaj", 12 Mart Belgeseli Tek Bölüm, Youtube,2021: <https://www.youtube.com/watch?v=UcCKCx5G0dM>.

27 Bozkurt, a.g.m.s. 161, İlyas, a.g.m.s.168.

28 İlyas, a.g.m., s. 167, 32.Gün, "Metin Toker'le Röportaj", 12 Mart Belgeseli, Örmeci, a.g.m.s. 66.

29 Bozkurt, a.g.m., s.164, 32.Gün, "Metin Toker'le Röportaj", 12 Mart Belgeseli.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun ziyaretinden sonra yapılan ilk yüksek seviyede ziyaret olması nedeniyle önemlidir. Ardından karşı taraftan da ziyaretler başlamıştır. 17 Mayıs 1965'te Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'ye gelişi ve yine aynı yıl Ağustos ayında Başbakan İhsan Sabri Çağlayangil'in Moskova'yı ziyareti, Aralık 1966'ta Sovyet Başbakanı Kosigin'in ziyareti, bunun üzerine Başbakan Süleyman Demirel'in Eylül 1967'de Moskova ziyareti, Kasım 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyareti, Nisan 1972'de Sovyet Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni'nin ziyareti, Aralık 1975'te Kosigin'in ikinci kez Türkiye'ye gelişi ve 1978'de Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova'yı ziyaretleri ardı ardına gelmiştir.³⁰ Bu ziyaretler sırasında Sovyetler Türkiye'ye kredi desteği sağlayarak Aliğa Petrol Rafinerisi, İskenderun Demir Çelik tesisi ve Seydişehir Alüminyum tesisi gibi önemli yatırımların inşasına yardımcı olmuştur. Ayrıca Kıbrıs meselesinde de Sovyet desteği alınmıştır.³¹

Mektup krizi Türkiye ile Sovyetleri yakınlaştırırken Türkiye'deki ABD algısı açısından olumsuz sonuçlar doğurmaya başlayacaktır. Kamuoyunda, üniversitelerde ve basında sol ideoloji giderek güç kazanacak ve bu Amerikan karşıtlığı üzerine inşa edilecektir. Öğrenci eylemlerinde "Yankee Go Home!" sloganları sıklıkla görülmeye başlamış, 6. Filo eylemleri, ODTÜ'de ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabasının yakılması, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) söylemlerinin destek kazanarak TİP'in meclise girmesi, sendikal ve sol tandanslı işçi hareketleri ve protesto gösteri artmaya başlamıştır. Türkiye'nin o dönemde en önemli dış politika meselesi olan Kıbrıs sorununun ABD ile aramızda yarattığı gerilim, Türk dış politikasında ve iç politikasında pek çok yeni gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.³² İnönü sonrası iktidara gelen Demirel hükümetleri de ABD merkezli tek yönlü politika yerine çok yönlü politikayı tercih etmişlerdir. Türkiye, BM genel kurulunda ABD'nin Vietnam politikasını eleştirmiş, Vietnam'a Kore'ye gönderdiği gibi asker göndermeyi reddetmiş, ayrıca 1967 Arap-İsrail savaşında üslerini ve hava sahasını Amerikalıların kullanmasına izin vermemiştir. Ayrıca Türkiye'de ABD askerleri 1970 yılına gelindiğinde 24

30 Ebru Gençalp, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri 1965-1980", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları* 14(29),2014: 321-341, Esra Müjgan Karataş, "1964 Kıbrıs Krizinin Türk Sovyet İlişkilerine Etkisi", *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Mücahit Küçük-yılmaz (der.), Ankara: Berikan Yayınevi, s. 127-131,

31 Örmeci, a.g.m., s. 66, İlyas, a.g.m., s.169.

32 İlyas, a.g.m, s.168, Bozkurt, a.g.m, s. 178.

binden 16 bine indirilmiştir.³³ 1960'lar boyunca İnönü hükümetinin çok yönlü dış politikaya geçişi ve Demirel hükümetlerinin çok yönlü dış politika kararını devam ettirmedeki kararlılığı, 12 Mart 1971 Muhtırası sürecine giden yolun taşlarını da döşeyecektir.

4. Afyon Krizi

ABD ile Türkiye arasındaki Afyon üretimi krizinin de geçmişine bakıldığında Demokrat Parti ve Menderes'in iktidar olduğu 1950'li yıllara dayanmaktadır. Türkiye'ye uyuşturucu yapımında da kullanılan ve Amerika piyasalarına kaçak yollardan ulaşan afyonun üretiminin durdurulması konusundaki ilk ciddi uyarı, dönemin ABD Dışişleri bakanı John Foster Dulles tarafından yapılacak fakat özellikle Ege köylerini oy deposu olarak gören Adnan Menderes bu uyarıyı dikkate almayacaktır. 1960'lı yıllarda dünyadaki sosyo-politik şartların değişimi ve ABD'de "savaş karşıtı hareket" olarak da bilinen sağ politikaların karşıtı, savaş aleyhtarı Jefferson Airplane grubunun "White Rabbit" şarkısını dinleyen, kendine özgü müzik kültürü edinmiş, ot/uyuşturucu madde kullanımıyla kendini ifade eden, dünya kamuoyunda da "hippi" olarak bilinen ve politik açıdan anarşizme yakın bir gençlik akımı hızla ABD'de ve Batı Avrupa ülkelerinde yayılmaktaydı. Özellikle ABD'deki sağ/Cumhuriyetçi politikacılar gençliğin uyuşturucu madde kullanımı ve anarşizme artarak meyiletmesinden rahatsızdılar. 1969'da iktidara gelen ve 68 gençlik kuşağının, savaş karşıtı hareketin ve hippi gençliğin de ABD'deki hedefi haline gelmiş olan Cumhuriyetçilerin adayı Richard Nixon'ın en önemli seçim vaatlerinden biri de uyuşturucuyla mücadele ve afyon üretimini dünyada yasaklatmak olmuştur.³⁴

Türkiye'de 1960'ların ikinci yarısında iktidara gelen Süleyman Demirel, Amerika'nın bu konudaki baskısına ciddi derecede maruz kalmaktaydı. ABD Büyükelçisinin konuyu ısrarla gündeme taşıması üzerine yeni Başbakan Demirel, birden yasaklanmasa da 3-5 yıllık bir zaman diliminde üretimin azaltılabileceği taahhüdünde bulunmuştur. ABD ise Türkiye'den haşhaş alan ilaç firmalarına ambargo uygulama kararı alacaktır. Diğer

33 Bozkurt, a.g.m., s. 179, İlyas, a.g.m., s. 168, Akman, a.g.m., s. 92, Örmeci, a.g.m., s. 66, Göksen Eşel, *Darbeler Arasında (1960-1980) Türkiye Nato İlişkileri, The Journal of Academic Social Sciences Studies JASSS S. 56, 2017, s. 413.*

34 Örmeci, a.g.m., s.69-70, İlyas, a.g.m., s. 170.

yandan ABD, Büyükelçisi Robert Komer aracılığıyla Türkiye'ye narkotikle mücadele kapsamında 3 milyon dolarlık yardım desteği sağlanacağını bildiriyordu. İlginçtir ki Türkiye'de Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Emniyet teşkilatı bünyesinde 1969 yılında ABD mali ve teknik desteğiyle bahse konu afyon krizi sebebiyle kurulacaktır.³⁵ Ancak Türkiye'den ABD'ye uyuşturucu sevkiyatı azalmak yerine artış göstermeye devam ediyordu. Türkiye'de üretilen 250 ton afyonun 100 tonunun ABD piyasalarına ulaştığı ABD istihbaratı tarafından raporlanmaktaydı. ABD'de 1960'ların başında 60 bin madde bağımlısı varken sonralarına doğru 250 bine fırlamıştı.³⁶ Başkan Nixon bu duruma el koymaya karar vererek hükûmete gelir gelmez iki önemli politikasını açıklayacaktır. Bunlar Vietnam Savaşı'na son vererek Amerikan gençliğinin daha fazla ölmesini engellemek ve gençliğin başına bela olan uyuşturucunun kaynağını kurutmak.

ABD ziyaretinde bulunan Demirel'e konu bizzat Başkan Nixon tarafından hatırlatıldı ve Cumhuriyetçi senatörler tarafından afyon üretimini tamamen yasaklamak karşılığında beş milyon dolar teklif edildi. Ancak Demirel siyaseten böyle bir karar alması durumunda sol muhalefet tarafından köşeye sıkıştırılacağına farkındaydı. Türkiye'de bunu uygulamanın çok zor olduğunu, üretim yapan köylülere bunun anlatılamayacağını ve hatta Türkiye'de "Afyon" adında bir ilin bile olduğunu anlattı. ABD tarafı ülkeye giren uyuşturucu maddesinin %80'nin Türkiye'den geldiğini iddia ederken Türkiye ise ülke içinde sadece 120 ton afyonun yetiştiğini ve bunun ise oldukça az bir oran olduğunu savunuyordu. Yine de Demirel, üretimin 21 şehirden 4'e kadar indirilmesini sağladı.³⁷ Fakat bu durum, sol basının Demirel'i "Amerikancılık ve halk düşmanlığı" ile suçlamasına neden olmuştu. Son olarak ABD Adalet Bakanı John Mitchell'in Türkiye'ye ambargo konulmasını öneren açıklaması üzerine Türk basını ve kamuoyunda anti-Amerikancılık algısı sol muhalefetinde etkisiyle yüksek boyutlara ulaştı.³⁸ Nihai olarak afyon gerginliği Demirel'in Beyaz Saray'da istenmeyen adam ilan edilmesine neden oldu. Demirel'in alttan alarak zaman kazanmaya çalışması ve ABD'li siyasetçilerin ambargo açıklamaları ile gerginleşen ortam 12 Mart 1971'de ordunun muhtıra vermesiyle sonuçlanacak ve Demirel iktidardan çekilmek zorunda bırakılacaktı. 12 Mart rejiminin

35 Örmeci, a.g.m,ss.69-70.

36 Örmeci, a.g.m,s.70.

37 32. Gün, ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32.Gün Arşivi, Youtube, 2021: <https://www.youtube.com/watch?v=IBxAuB6UJbE>.

38 Örmeci, a.g.m, s. 71,

atadığı Başbakan Nihat Erim ve ara rejim hükümeti hızlı bir şekilde afyon üretimini yurt çapında yasaklayacaktır.³⁹ Bu olay üzerine Dışişleri Bakanlığı da yapmış Adalet Partili İhsan Sabri Çağlayangil gazeteci İsmail Cem'e muhtıradan sonra verdiği bir demecinde "muhtıranın arkasında CIA ve haşhaşın olduğunu" söyleyecektir.⁴⁰ Yani Adalet Partililer hükümetlerini deviren muhtıranın ABD desteğiyle ordudaki bazı generallere haşhaş krizi yüzünden yaptırıldığını düşünmekteydiler.

Erim hükümeti döneminde konulan yasağın Türkiye'ye maliyeti ise 100 milyon dolar olmuştu. ABD ise bu zararın sadece 35 milyon dolarlık bir kısmını karşılamıştır. Ege'deki Türk köylüsünün ara rejime yönelik tepkisi ise 1973 seçimlerinde Ecevit yeni lideri olduğu CHP'yi birinci parti yapmasıyla görülecektir. CHP-MSP (Erbakan'ın Millî Selamet Partisi) koalisyonu ilk icraat olarak afyon üretimini serbest bırakacak ve Kıbrıs Harekâtı'nın da yapılmasıyla beraber bu hükümet de ABD'nin hedefine oturacaktı. Hatta Mehmet Ali Birand'ın 1994'te yayınlanan 12 Mart Belgeseline konuşan Bülent Ecevit, ABD'nin 17 Aralık 1974'te uygulamaya koyduğu silah ambargosunun aslında Kıbrıs Harekâtıyla alakalı değil; ondan önce haşhaş üretiminin serbest bırakılması nedeniyle alındığını açıklayacaktır. Hatta bu sebeple Ecevit okyanus ötesinden tehditler aldığını ve Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda "Sultan Ahmet Cami'i bombalayalım" görüşlerinin ortaya atıldığını da açıklayacaktır.⁴¹

5. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve ABD ile Karşı Karşıya Gelinmesi

1964 yılında yaşanan Johnson Mektubu Krizi nedeniyle adaya harekât yapılması ancak on yıl sonra mümkün olabilecekti. Bu süre içerisinde Türkiye'nin yaptığı (gerek Demirel gerekse Ecevit hükümetlerinin) en iyi hamle Sovyetler Birliği ile ilişkilerin başlatılarak işbirliği yönünde pek çok adımın atılması olmuştu. Artık Türkiye çok yönlü dış politika izliyor ve çıkarlarına uygun denge politikasını benimsiyordu. Tabii ki bu durum, Batılı müttefiklerin pek de hoşuna giden bir gelişme değildi. 1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye, ABD için eskisi kadar önemli bir konumda değildi.

39 32. Gün, ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32.Gün Arşivi, İlyas, a.g.m.,s. 170.

40 Örmeci, a.g.m, s. 71

41 32. Gün, ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32.Gün Arşivi, Örmeci, a.g.m, ss. 71-72, Turan Yılmaz, "Sultanahmeti Başlarına Yıkalım", *Hürriyet*, 26 Kasım 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sultanahmet-i-baslarina-yikalim-22017656>

Çünkü 1962 Küba krizinden sonra *detente* (yumuşama) dönemine girilmiş ve Sovyetler yine Soğuk Savaş şartlarında çift kutuplu dünyanın rakip süper gücü olarak görülse de eskisi kadar tehdit algısı bulunmuyordu.⁴² *Detente* dönemine (1967-1979), 1962 Küba krizinin iki liderin karşılıklı mesaj teatisiyle önlenmesiyle kapı aralanmış ve iki ülke arasında ticaret ve işbirliğinin artmaya başlaması, Stratejik Silahları Sınırlandırma Anlaşmasının (SALT) görüşmelerinin 1969'da başlayarak 1972'de imzalanması, 1972'de Nixon'ın Moskova ziyareti ve Brezhnev'le görüşmesi gibi gelişmelerle devam etmiş ve nihayetinde 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle son bulmuştur.⁴³ Bu dönemde Türkiye, eski stratejik konumunu korumuyordu ve ABD, Türkiye'nin çıkarlarını eskisi kadar gözetmeye özen göstermiyordu. Kıbrıs konusu özelinde ABD, Sovyetlerle yaşadığı Küba krizini benzeri bir problemi Kıbrıs nedeniyle tekrar yaşanmasını istemiyordu. Hatta Kıbrıs özelinde Sovyet ve Amerikan görüşlerini irdelediğimizde bir ara Amerika "Enosis"i yani Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi fikrine bile sıcak bakmıştır, çünkü bu şekilde Kıbrıs bir NATO toprağı haline gelecek, ABD ve NATO'nun Orta Doğu'daki çıkarlarının korunması için önemli bir üs elde edilmiş olacak ve NATO'nun güney kanadı sağlama alınmış olacaktı. Sovyetler ise Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı Makarios'u "Enosis" söylemlerinde bulunduğu desteklemiyor ancak bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs politikasını öne çıkardığında destekleme eğilimi gösteriyordu. Çünkü Sovyetlerin de amacı, Kıbrıs'ın tek örgütlü partisi olan komünist AKEL'in güç kazanarak yönetime demokratik yollarla gelmesi ve akabinde adanın Batı emperyalizmine karşı Sovyetlerle işbirliği yapmasıydı.⁴⁴

Kıbrıs üzerinde Yunanlılar ilhak yani "Enosis"i ve Türkiye tarafı da "tak-sim"i yani bölünmesini, paylaşılmasını teklif etmişlerdi. Adanın bağımsız bir devlet olarak ve İngiliz Milletler Topluluğuna (*Commonwealth*) üye bir devlet olmasını önerenler ise yine Amerikalılardı. Bu önerinin sahibi de dönemin Yakın Doğu, Güney Asya ve Afrika'dan sorumlu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William M. Rountree idi.⁴⁵ Her iki tarafı da gücendirmeyecek ve orta yolda uzlaşılacak bir metot, bağımsız bir Kıbrıs'ın kurulmasıydı. Bu çerçevede Zürih ve Londra Antlaşmaları temel alınarak 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmişti. Ancak 1960'lı yıllarda Rum çetelerin yol

42 Bozkurt, a.g.m, ss. 155-156.

43 "detente", Britannica, <https://www.britannica.com/topic/detente>

44 Karataş,a.g.m,ss. 126-128 ; Akman,a.g.m,ss. 90-91

45 Akman,a.g.m.,s. 70.

açtığı şiddet sarmalı durdurulamamıştı. Makarios'un Sovyetlerle flört politikası da ABD'nin NATO aracılığıyla adaya müdahalesi ve kontrolü ele almasına engel olmuştur. Aralık 1963'teki Kanlı Noel olaylarından sonra Türkiye'nin baskısıyla ABD adaya NATO'nun barış gücünü göndermesi teklifine rağmen Makarios, NATO karşıtı ve 3. Dünyacı ve Bağlantısızcı tavrından dolayı buna karşı çıkmış ve BM'nin müdahalesini şart koşturmuştur. Makarios aynı zamanda Türkiye'nin müdahalesi durumunda Sovyetlerden askerî alanda destek sözünü de almıştır. Londra ve Zürih Antlaşmalarına göre adada 950 Yunan ve 650 Türk askeri bulunmaktaydı fakat bu askerî gücün şiddeti yatıştırmaya yeterli olmadığı ortadaydı. BM barış gücü altında 7 bin asker adaya konuşlandırdı. Fakat BM'nin barış gücü bir çözüm getiremedi. Rum milislerin sayısı Yunanistan'dan gelen gönüllülerle beraber 40 bine ulaşmıştı.⁴⁶ Amaçları Türk toplumunu sindirip adadan göndermek ve nihai hedef olan "Enosis"i sağlamaktı. Tam bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan'da 1967'te askerî darbe oldu. Askeri cuntanın da etkisiyle Kıbrıs'taki Rum yönetime Enosis için baskılar artmaya başladı ve Türk köylerine saldırılar arttı. 1973 Kasım'ında Cunta içinde bir darbe daha yaşandı ve Albay Dimitrios İoannidis, Devlet Başkanı olan Albay Georgios Papadopoulos'u devirerek cuntanın liderliğini ele aldı.⁴⁷ Helenizm ve Enosis konularında daha aşırı olan Albay İoannidis, Enosis konusunda yavaş davranan Makarios'a Kıbrıs'ı terk etmesi uyarısında bulunuldu ve 15 Temmuz 1974'te Cuntanın güdümündeki EOKA-B'nin örgütlediği darbeye Makarios iktidardan indirildi. Makarios, İngiltere'ye sığınarak adadan kaçmak zorunda kaldı. Kıbrıs'ta yönetimin EOKA-B'nin eline geçmesiyle garantörlük hakkını kullanan Türkiye, 20 Temmuz 1974'te adaya müdahalede bulundu ve böylece Kıbrıs Barış Harekâtı başlamış oldu. 13 Ağustos 1974 ikinci bir müdahalede bulunan Türkiye, adanın %37'sini Türk hakimiyetine alarak sınırı çizdi. Müdahale sonrası 120 bin Rum güneye göç ederken Türkler de kuzeye geldiler. Yunanistan'daki yedi yıllık cunta rejimi çöktü ve tüm cuntacı subaylar tutuklandılar. Yunanistan, ABD ve NATO'nun Türkiye'ye müdahale etmemesini gerekçe göstererek NATO'nun askerî kanadından çekildiklerini açıkladı. Bu olaylar üzerine 17 Aralık 1974'te ABD, resmen Türkiye'ye silah ambargosunu başlattı ve 5 Şubat 1975'te silah verilmesi resmen durduruldu.⁴⁸

46 Akman, a.g.m, s. 85-87.

47 İlyas, a.g.m, s.171.

48 Eşel, a.g.m, s.413, İlyas, a.g.m, s.172.

Hem Kıbrıs Harekâtında hem de afyon krizindeki ABD'nin Türkiye'ye yönelik tavrına bakıldığında Türkiye gibi önemli bir müttefikini ülke içindeki popülist politikalara kurban edebileceği görülmektedir. Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerinin karşısında olmasının sebeplerinden biri de ABD içindeki Yunan kökenli seçmenler ve Yunan lobisinin ABD Kongresi üzerindeki baskısıdır. ABD Başkan adayları Yunan lobisinin desteğini sağlayabilmek için Türkiye'nin haklı olduğu askerî harekâtın hep karşısında olmuştur. Afyon krizinde de haşhaş yasağının ABD kamuoyu nezdinde popülist politika değeri olmasından dolayı özellikle üzerine gidilmiş, ülke içinde yasadışı uyuşturucu girişi hakkındaki rakamlar abartılarak Türkiye hedefe konulmaya çalışılmıştır.

6. ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu (1975-78)

Kıbrıs Barış Harekâtından sonra Atina'da cunta dağılıp yeniden demokrasi temin edilirken Türkiye'de de CHP-MSP koalisyonu dağılmış ve 1977 seçimlerinde Bülent Ecevit oy artırarak birinci parti olmuş ve kısa süren bir Milliyetçi cephe hükümetinin ardından Güneş Motel olayı diye bilinen AP'li vekillerinden bazılarını kendisine transfer ederek iktidara gelmişti. Bu kısa süreli olacak tek başına iktidar döneminde Ecevit, hem silah ambargosunun hem ABD'den gelecek olan kredilerin de kesilmesi ve mali alanda da ambargonun uygulanması hem de 1973'te OPEC krizi olarak da bilinen petrol ambargosunun zor şartları altında hükümet etmek zorunda kalmıştır.

Bülent Ecevit, BBC'ye verdiği bir röportajda, kendisine Türkiye'nin "Yeni Savunma Konsepti" sorusu yöneltildiğinde, "Batılı müttefiklerin Türkiye'ye tavrı olumsuz olarak değişirken, müttefik olmayanların tavrında ise pozitif değişimin olduğunu; *detente* döneminin şartlarıyla da beraber Türkiye'nin Batı tarafından yalnız bırakıldığını" belirtecektir. "Yeni savunma konseptinin ise Türkiye'yi daha fazla kendi kendine yeten bir devlet haline getirmeyi amaçladığını vurgulayacaktır. Ayrıca Türkiye'nin artık silah alımı konusunda tek bir kapıya bağlı olmayacağını, NATO'nun Türkiye'ye sadakat göstermediğini, artık NATO'nun Türkiye'ye yapacağı katkının Türkiye'nin NATO'ya yapacağı katkıyla orantılı olacağını ve ABD Kongresi ambargo konusunda ısrar ederse bunun politik sonuçlarının olacağını da belirterek bir anlamda Batı ittifakına alternatif yolları da arayacakları-

nı ima etmiştir. 21 Haziran 1978’de Sovyetler Birliğini ziyaret edecek olan Ecevit, iyiden iyiye ABD tarafından istenmeyen adam ilan edilmiştir.⁴⁹

Türkiye’de sol bir iktidarın varlığı, Sovyetlerle karşılıklı ziyaretlerin giderek artması, Sovyet silahlarının alınması meselesinin Batı basınında da geniş yer edinmesi; tüm bu gerekçelerle NATO’nun güney kanadının zayıflamaya başlayacağı intibayı ve Sovyetlere yönelik uzay, füze ve savunma sistemleri konusunda istihbarat ediniminde güçlük yaşanması ABD’yi alarma geçirmeye başlamıştı. Yine denge politikası devreye girmişti. ABD Başkanı Gerald Ford, 1977 seçimlerinden sonra kısa süreli iktidara gelen AP-MHP-MSP (Milliyetçi cephe) hükümetinin başbakanı Demirel’e Brüksel’de silah ambargosu nedeniyle kendisinin de rahatsız olduğunu bildirecekti. Ford’dan sonra ABD Başkanlığına gelen Jimmy Carter’ın yönetiminin zorlamasıyla 26 Eylül 1978’de ambargo tamamen kaldırılacaktır.⁵⁰ Fakat bundan yaklaşık iki yıl sonra da Türkiye’de 12 Eylül 1980 ihtilali yaşanacaktır.

Sonuç

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı’nın sonucu olarak yıkılmış olan Osmanlı Devleti’nin üzerine Kurtuluş Savaşı neticesinde kurulmuş bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bulunduğu coğrafyanın stratejik konumu dolayısıyla kuruluşunun daha ilk yıllarında iç isyanların neden olduğu krizlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda Türkiye’nin toprak bütünlüğüyle olan hesapları bitmemiş olan İtilaf devletleri, Genç Cumhuriyet üzerinde bu hesaplarına devam ederek ülke içindeki isyanlara destek vermişler ve bu yolla dış politika çıkarlarını maksimize etmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet, erken döneminde mücadele etmek zorunda kaldığı Kürt isyanlarının ilkinde iç isyanı bastırmasına rağmen isyanın dış politikadaki faturası Lozan’la çözüme kavuşamamış olan Musul ve Kerkük problemini çözememesi olmuştur. Ancak Dersim isyanını hem bastırmış hem de İngiltere’yle Musul sorunu üzerine yaşadığı problemin bir benzerini Fransa’yla Hatay üzerinde yaşamasına rağmen Hatay’ı başarıyla anavatana katabilmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemde hem iç hem de dış politikayla bağlantılı bu isyan hareket-

49 BBC News Türkçe, Bülent Ecevit 1978’te Türkiye’nin ABD Ambargosuna Tepkisini Anlatıyor, *Youtube*, 2018: https://www.youtube.com/watch?v=2DPwRfiu_m8

50 Eşel, a.g.m., s. 414.

leri nedeniyle İngiltere ve Fransa'yla karşı karşıya kalan genç Cumhuriyet, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında dostluk ilişkileri geliştirdiği Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır.

Türkiye üzerine hesaplarını bir süreliğine saklı tutmuş olduğu anlaşılan kuzeydeki komşumuz olan Sovyetler Birliği, savaşın akabinde Türkiye'nin kontrolündeki Boğazlarda üs istemiş ve doğu illerimizden Kars ve Ardahan'ı talep etmiştir. Yeni başlama arifesinde olan Soğuk Savaş şartlarında Türkiye akıllıca bir denge politikası izleyerek ABD ve Batı dünyasıyla yakınlaşarak Batı kampına dâhil olmayı başarmıştır. O dönemde Sovyetler Birliği gibi bir güce karşı yapılabilecek en akıllı hamle Batı ittifakının içerisinde yer almak ve onu kalkan olarak kullanmak olduğu için Türkiye açısından başarılı ve doğru bir politika tercihi olmuştur. Fakat tek yönlü dış politikaya on yedi yıl boyunca gereğinden fazla güvenmesinden dolayı Türkiye, 1964 yılında Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD ile yaşanan mektup krizinden sonra dış politika tercihleri konusunda tekrar değerlendirme yapmak zorunda kalmıştır. Hem 1947'deki tek yönlü dış politikanın hem de 1964 sonrası çok yönlü dış politikaya geçişin mimarı İnönü'nün meşhur sözü "yeni bir dünya kurulur ve Türkiye bu yeni dünyadaki yerini alır" ifadesindeki yeni dünya Sovyetlerdir. Batı ile müttefiklik ve güvenlik konusundaki bağlar tamamen kopartılmasa da kültürel ve ekonomik ilişkiler mevzuunda Sovyetlerle yaklaşma süreci bu dönemde başlatılacaktır. Türkiye'nin bu yeni dış politika tercihi hükümetler üstü olacak ve hem İnönü hem de Demirel'in hükümet ettiği dönemlerde de devam ettirilecektir. Bu gelişmelerin üzerine ABD'yle gerginlik daha da ilerleyecek, Türkiye'de üretilen afyon/haşhaş ürünü, ABD'yle silah ambargosuna kadar uzanacak bir gerilime sebep olacaktır. Bir de buna ABD'nin onay vermemesine rağmen 1974'te yapılacak Kıbrıs Harekâtı da eklenince aynı ittifak içerisinde yer alan iki ülke arasındaki ilişkiler iyice gerilecektir. Bu gerginlik sürecinde de ABD hükümetlerinin, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye karşı tavır almalarında Yunan seçmen ve lobilerinin etkili olduğu, diğer yandan afyon krizinde de Amerikan kamu oyununda popüler olan bir konuya oynandığı; özetle ABD iç politikasındaki dengeler uğruna Türkiye'nin çıkarlarına kolayca sırt dönebildiği gözlemlenmektedir. Bu nedenlerden dolayı çok yönlü dış politika tercihi Türkiye'nin dış siyasette karlaştığı kriz ve tehditlerle başa çıkabilmesinde önemli bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, 1923-1978 arasında geçen 55 yıllık dönemde Türkiye, yukarıda bahsi geçen krizler ve tehditlerle karşı karşıya kalmış ve başarıyla üstesinden gelmeyi başarmıştır. Bugün Cumhuriyet 100. yılında Türkiye, üstesinden geldiği bu vakalardan edindiği tecrübelerle çok daha güçlü biçimde varlığını sürdürmekte ve mevcut krizlerle de mücadele edebilmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(3), 2019: 2934-2952.
- Akman, H. (2012). "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna Kıbrıs Sorunu", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 22: 65-98.
- Bozkurt, İ. (2008). "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu" *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 14: 141-189.
- BBC News Türkçe. (2018). "Bülent Ecevit 1978'te Türkiye'nin ABD Ambargosuna Tepkisini Anlatıyor", *Youtube*: https://www.youtube.com/watch?v=2DFwRfui_m8
- Doğan, T. (2012). "Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı". *History Studies* 4(1), 2012: 157-169.
- "Detente", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/detente>
- Ezer, F. (2003). "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 3: 18-23.
- Ertem, B. (2010). "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(11): 252-273.
- Eşel, G. (2017). "Darbeler Arasında (1960-1980) Türkiye Nato İlişkileri", *The Journal of Academic Social Sciences Studies JASSS* 56: 409-416.
- Gençalp, E. (2014). "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri 1965-1980", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları* 14 (29): 315-352.
- İlyas, A. (2015). "Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler* 10(10): 179-196.
- Karataş, E.M. (2019). "1964 Kıbrıs Krizinin Türk Sovyet İlişkilerine Etkisi", *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Mühahit Küçükıylmaz (der.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köse, İ. (2019). "Sovyetler Birliğinin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları", *SBF Dergisi* 74 (4): 1125-1148.
- Koç, N. (2013). "Şeyh Said Ayaklanması". *Turkish Studies* 8(2): 153-166.
- Örmeci, O. (2020). "Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz", *IJEASS* 3 (2): 63-84.
- Sarıkoçuncu Değerli, E. (2008). "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18:113-132.
- Sorensen, G. (2011). "War and State-Making: Why Doesn't it Work in the Third World?", *Security Dialogue* 32(3):341-354.
- Şener, B. (2012). "Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması". *History Studies* 4 (4): 385-413.
- Uzman, N. (2018). "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Akademik Bakış* 11(22), 2018: 117-142.
- Vural, M. K. (2014). "II. Dünya Savaşı Sonrası Anti-Komünist Siyasal İklimin Köy Enstitüleri'nin Kapatılmasına Etkisi", *MSGSÜ Sosyal Bilimler* 10: 166-184.
- Yılmaz, T. (2012). "Sultanahmeti Başlarına Yıkılım", *Hürriyet*, 26 Kasım 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sultanahmet-i-baslarina-yikalim-22017656>
- Zengin, E. (2020). "Tarihsel Süreçte Dersim Meselesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 64: 469-483.
- 32.Gün. (2021) "Metin Tokar'le Röportaj", 12 Mart Belgeseli Tek Bölüm, *Youtube*: <https://www.youtube.com/watch?v=UcCKCx5G0dM>.
32. Gün. (2021). ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32. Gün Arşivi, *Youtube*: <https://www.youtube.com/watch?v=IBxAuB6UJbE>.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILINDA TÜRKİYE'NİN TERÖRLE MÜCADELESİ: YEDİ BAŞLI EJDERHAYI ÖLDÜRMEK

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Giriş

Türkiye'nin Terörle mücadelesini bir metafor ile anlatmak gerekirse Salur Kazan'ın mücadelesine benzetilebilir. Dede Korkut hikâyelerinde önemli bir yeri olan Salur Kazan en çok savaşa giren karakterdir. Şu hikâye Salur Kazan'ın halini ve ahvalini sergiler:

- “-Kazan ne içersin? On bin düşman üstüne geliyor. On bin düşman geldiğini işitince kollarımı kavuşturup, ak otağ içindeki evime girdim.
- Yirmi bin düşman geliyor, deyince, yerimden kıvıldamadım.
- Otuz bin geliyor, deyince hiçe saydım.
- Kırk bin geliyor, deyince, kara gözümün ucundan sert baktım, çekinmedim.
- Elli bin geliyor, deyince, el verip elleşmedim, ‘azdır’ dedim.
- Altmış bin geliyor, deyince, Allah'ı andım, atlanmadım.
- Yetmiş bin geliyor, deyince, yeltenmedim.
- Seksen bin geliyor, deyince, ürpermedim.
- Doksan bin düşman geliyor, deyince, arkaya doğru kaydım, zırhımı giydim.
- Yüz bin düşman geliyor, deyince, yüz çevirip gitmedim, akarsudan abdest aldım, alnımı yere koyup namaz kıldım. Muham-

med'i yaratan bir Cebbar'a bağlılığımı bildirip; 'Ya Muham-med! Ya Ali, medet!' dedim."¹

Salur Kazan durmadan savaşır ve yorulmadan mücadele eder; Türkiye dünya üzerinde teröre en fazla maruz kalan ülkelerden biridir. Terörün farklı çeşitleri ile aynı anda mücadele eden Türkiye bu durumuyla özeldir. Dış destekli Ermeni, Etnik ayrılıkçı, sol-devrimci, radikal dini motifli terör dalgalarına maruz kalan Türkiye terörle mücadelede ciddi bir tecrübe deneyime sahiptir. Bu çalışmada Türkiye'nin terörle mücadelesinin seyri incelenmiştir.

1. Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

Kullanışlı bir kavramsallaştırma dilin gücüyle bir kavramın niteliğini ve içeriğini belirlemeyi içerir. Sosyal bilimler açısından kavramların üzerinde uzlaşılması genellikle zordur. Kuçuradi'nin "...*Bazı tehlikeli şeyleri sayın deseler, bunlar arasında kavramları söz gelişi, sayar mıydınız? Dünyada olan bitenlere bakılırsa, pek suçsuz görünmüyor kavramlar. Tehlikeli olmalarından biz sorumluyuz, yarattıkları sonuçlardan olduğu gibi. Bir kavram ne zaman tehlikeli olur? İçeriği bulanık olduğu halde, herkes bu kavramı bildiğini sanınca...*"² sözlerindeki tespitler terör ve terörizm kavramları için söylenmiş gibidir. Terörün ve terörizmin ne olup olmadığı onu tanımlayana göre değişebilmekte; bu da dile, politikaya ve bilime yansımaktadır. Schmid'in işaret ettiği gibi terörizmi tanımlamanın farklı yolları olabilir. Bu meyanda; terörizmin tarihine, "terör" psikolojisine, terörist şiddet dışındaki siyasi şiddet biçimlerine, terör eylemine ve teröriste odaklanarak tanımlamalar üretilebilmektedir.³ Easson ve Schmid'in çalışmalarında terörizme dair akademik, resmi ve hükümetler arası düzeylerde 250'den fazla tanımlama tespit etmişlerdir.⁴ Kavramların bu denli bulanık olması terör ile ilgili bütün ilgili kavramların da içeriğini de etkilemektedir. Sözgelimi teröristin kim olduğunun tespit edilmesi de böyledir. Çünkü bir tarafın terör örgütü ve terörist nitelermeleri başkaları için "*ulusal kurtuluş*

1 Metin Ekici, *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2019.

2 Ioanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.

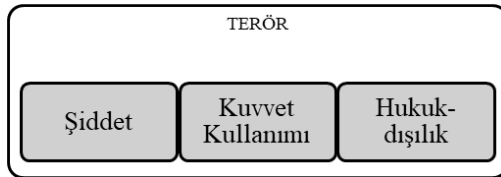
3 Alex Schmid, "Defining Terrorism", *International Centre For Counter Terrorism Report*, March 2023, s.3.

4 Joseph J. Easson; Alex P. Schmid, "250-plus Academic, Governmental and Intergovernmental Definitions of Terrorism", ed. Alex P. Schmid, *The Routledge Handbook Of Terrorism Research*, Routledge, New York, 2011, ss.99-157.

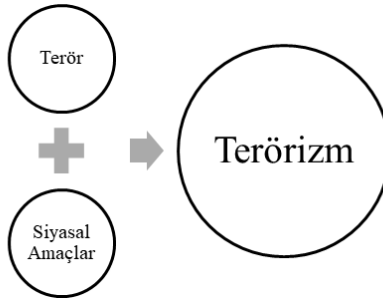
hareketi"ne, "*özgürleşme güçleri*"ne, "*özgürlük savaşçıları*"na, "*gerilla*"ya, "*başkaldıranlar*"a veya "*kahramanlar*"a dönüşmektedir. Öte yandan terör ve terörizm kavramlarını tanımlamak zor olsa da üzerinde ortaklaşılan noktaların izi sürülerek genelleştirilmiş bir tanıma varılabilir.

Terör, korku salma amacıyla cana kıyma, mala zarar ve tedhiş hareketleridir. Terörizm ise bir siyasi ajandaya bağlı olarak söz konusu eylemlerin gerçekleştirilmesidir. Terörizm hesaplı şiddet uygulama yoluyla seçilen hedefi (iktidar/devlet veya grup) yıldırma, baskı altına almak ve nihayetinde arzulanan siyasal düzeni elde etmek için bir yoldur. Terörizmin kendisi bizatihi amaç değil var olan bir siyasi ajandanın ve/veya ulaşılmak istenen siyasi hedeflere dönük araçtır. Aynı zamanda terörizm asimetrik bir eylemsellik setidir. Devlet aygıtı ile kıyaslandığında politik, ekonomik ve askeri düzeylerde zayıf olan bir siyasal hareketin bilinçli bir tercih ile demokratik yöntemleri dışlayarak ve reddederek şiddet kullanmak yoluyla toplumsal korku ve yılgınlık yaratarak hedefinin siyasi ve askeri mağlubiyetini sağlamaya yönelik stratejiler bütünüdür.

Şekil 1. Terör⁵

Şekil 2. Terörizm⁶

5 Serkan Kekevi, "Terör/izm ve Etkileri", (ed.) İrfan Kalaycı, *Türkiye Ekonomisi*, Divan Kitap, İstanbul, 2020, s. 690.

6 A.e., s.692.

Terör ve terörizm genellikle David Rapoport'un terör dalgaları sınıflandırması ile kategorize edilmektedir. Rapoport'a göre I. Dalga 1880-1920 yılları arasında "Anarşist ya da Etnik/Milliyetçi terörizm", II. Dalga "1920-1960 döneminde sömürge karşıtı, II. Dalga 1960-1990 arasında yeni-sol; IV. Dalga ise 1979- günümüze değin tarihlenen radikal-dini motifli dalga"dır.

Üzerinde anlaşma olmamakla birlikte tarihte ilk terör eylemleri antik çağlara kadar uzanmaktadır. Filistin'de Yahudi "Zealot" ve "Sicarii" grupların Romalı yöneticilere dönük gerçekleştirdikleri eylemleri bu meyanda değerlendirilebilir.⁷ Antik ve Orta çağlardaki terör eylemleri daha çok gerçekleştiren örgütlerin ezoterik yapıda olduğu da eklenmelidir. Orta çağdaki en önemli örnek ise Hasan Sabbah'ın Haşhaşi hareketidir. Bu hareketin en önemli hedefinin de Selçuklu Devleti olduğu ve Nizamülmülk'ün de Haşhaşiler tarafından suikast sonucu öldürüldüğü hatırlanmalıdır.⁸ Terörün modern hali ise 1789 Fransız İhtilalı sonrasında ortaya çıkmış ve Jakobenlerin iktidarı ele geçirmesinin ardından karşı-devrim hareketlerinin bastırılmasına yönelik uygulamaları kasteder şekilde bu safhaya "terör dönemi" adı verilmiştir. Anılan yöntem daha sonraları "devlet terörü" olarak da nitelendirilmiştir. Bu dönemde teröre olumlu bir anlam yüklenerek adalet sağlama mekanizması şeklinde tanımlandığını da işaret edilmelidir.⁹ Terörün günümüzdeki anlamını kazanması ve ideolojik veche kazanması ise 19. yüzyılda Rusya'da ortaya çıkan Narodnik hareket (Narodnaya Volya) ve aynı kökten çıkarak gelişen "anarşist" hareketlerle olmuştur. Bu döneme Türkiye özelinde bakıldığında ise Osmanlı Devleti içinde faaliyet gösteren Ermeni Taşnaksütyun, Hınçak ve İç Makedon Devrimci Ordusu terörist organizasyonlarının olduğunu görmekteyiz. Bu örgütlerin tamamı ayrılıkçı ideolojiye sahiptir. 1920'ler ise sömürge karşıtı etnik ve/veya dinsel örgütlerin ilk ortaya çıkış yıllarıdır. Kuzey İrlanda'da Büyük Britanya'ya karşı örgütlenen İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA); Filistin'de İngiliz Manda yönetimine karşı örgütlenen Irgun, Stern, Hagganah; Cezayir'de Fransa'ya karşı mücadele eden Ulusal Kurtuluş Cephesi, Kıbrıs'ta ise önce İngiliz manda yönetimine karşı kurulan sonra Kıbrıs Türklerine yönelik terör yöntemi uygulayan EOKA

7 Bkz: Richard A. Horsley, "The Sicarii: Ancient Jewish "Terrorists", *The Journal of Religion*, Vol. 59, No. 4, Oct., 1979, ss. 435-458.

8 Bkz: Mustafa Akkuş, "Nizamü'l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, ; Sayı 8, Bahar 2018, s.165-186.

9 Ali Çağlar, "Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz", (ed.) Ali Çağlar, *Terör ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s. 5.

örnek gösterilebilir. Bu dönemde terör örgütleri gerilla harbi modeli, gayri nizami harp (GNH) taktikleri kullanmaya başlamıştır. Düşük Yoğunluklu Çatışma (DYÇ) konsepti bundan sonra toplumsal tabanda yaygın destek bulabilen terör örgütlerinin benimsediği veya ulaşmayı hedeflediği bir aşama haline gelmiştir. Aynı zamanda terör örgütleri kendilerini tanımlamak için özgürlük savaşçısı (savaşçıları) kavramını kullanmıştır. Çünkü terörist terimi önceki on yıllarda anarşist hareketin zirvede olduğu dönemde çok fazla olumsuz çağrışım yapmıştı. Örneğin Filistin'deki Irgun lideri, halkından siyasi yükümlülükler karşı mücadele eden özgürlük savaşçıları olarak söz etmekteydi.¹⁰ Etno-dinsel menşeli anti-kolonyal terör dalgası dönemde diaspora topluluklarının ilgili örgütlerle yakın ilişkisi olduğu da belirtilmelidir. Bu hareketlere sempati duyan halklar mezkûr terör örgütlerine para yardımıyla bulunmaya başlamıştır, böylece örgütlerin faaliyetlerini finanse etmek düzenli gelire kavuştukları da söylenebilir. Ayrıca bu dönemde örgütlerin halk tabanına daha fazla inmiş ve daha çok sempatican, gönüllü ve militan devşirdikleri de işaret edilmelidir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ve ardından dekolonizasyon süreci ile birlikte Avrupalı sömürge imparatorlukları çözümlenirken bu dalga da bitmeye yüz tuttu. IRA gibi birkaç ikinci dalga grup aktif kalmaya devam etti. EOKA / EOKA-B ise Türkiye'nin garantörlük hakkına dayanarak gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında eylemsel gücünü kaybetmiştir.

Üçüncü terör dalgası ise dünya genelinde sol hareketlerin dünya çapında güçlenmeye başlamasıyla yakından ilgilidir. Vietnam Savaşı'nda Vietkong'un Fransa'ya ardından ABD'ye karşı başarı kazanması bu dönemin terör örgütlerini de etkilemiştir. Bombalama, soygun, suikast, adam kaçırmaya, uçak kaçırmaya ve rehlin alma üçüncü dalga terör örgütlerinin hedeflerine ulaşmak için ana taktikleri olmuştur. Anarşist dalgaya benzer şekilde Yeni-Sol devrimci teröristler, Anti-kolonyal dalga sırasında tercih edilen askeri ve polis hedeflerinin yerine büyük, yüksek profilli hedeflere yönelmiştir. ABD'de Weather Underground (WU), İtalya'da Kızıl Tugaylar, Batı Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu (Baader Meinhoff), Fransa'da Fransız Eylem Direktörlüğü, Japonya'da Japon Kızıl Ordusu, Türkiye'de ise THKP/C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi), THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist ör-

10 David Rapoport, *The Four Waves of Rebel Terror and September 11*, https://www.researchgate.net/publication/26387399_The_Four_Waves_of_Rebel_Terror_and_September_11, s.5, 54.

nek verilebilir. Latin Amerika'da Kolombiya'da faaliyet gösteren FARC, ELN, Peru'daki Aydınlik yol örgütleri ise bu dönemin örgütleri olmakla birlikte diğer Yeni-sol örgütlerden ellerindeki militan sayıları, maddi kapasiteleri ve silah güçleri dolayısıyla ayrılmaktadır. Latin Amerika'daki bu örgütler hedeflerine ulaşmak için devlete karşı DYÇ ve GNH modellerini uygulamışlardır. Yeni Sol dalga Batı'da ve Japonya'da Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve devletlerin de bu gruplarla sert mücadelesi ile birlikte güç kaybetmiştir. Türkiye'de sol örgütler varlıklarını sürdürse de etnik ayrılıkçı PKK "Türkiye Sol" örgütlenmelerinin pek çoğunu güdümüne almıştır. Peru'da Aydınlik Yol 1992'de örgüt liderinin ve örgüt yöneticilerinin yakalanması neticesinde eylemsel kapasitesini kaybetmiştir. Kolombiya'da ise FARC 52 yıllık silahlı mücadelesini Eylül 2015'te Küba'nun arabuluculuğunda Kolombiya hükümeti ile anlaşarak sonlandırmıştır.¹¹

Dördüncü terör dalgası ise dini motivasyonlu terör dönemine karşılık gelmektedir. İran İslam Devrimi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin bu dönemin temel belirleyicileri olduğunu savlanmaktadır. Bilhassa Sovyet İşgali, Afganistan ve çevresindeki Arap ülkelerindeki savaşçı olabilecek kişi ve grupları ciddi anlamda mobilize etti ve "Sovyet kafirlere karşı kutsal bir savaş yürütmek" için harekete geçirdi. ABD'nin ve Suudi Arabistan başta olmak üzere zengin Arap devletlerin Afganistan'daki dinci gruplara mali desteği ve komşu Pakistan ile çeşitli Arap ülkelerinden ve Batı'dan gelen Sünni gönüllü savaşçı sayesinde Sovyetler 1989 yılında Afganistan'dan çıkarıldı. İslam dünyasının pek çok farklı bölgesinden savaşa katılan "gaziler" artık hem ideolojik hem de askeri anlamda tam eğitilmiş cihatçılar haline geldi. Buna ek olarak küresel bir cihatçı ağının da temelleri atılmıştır. 2000'li yıllardan itibaren El-Kaide, DEŞ/İŞİD, Boko Haram, Eş-Şebab vs. gibi isimlerle uluslararası siyasetin bir aktörü olarak ortaya çıktılar.

Raport'un dört dalga tanımlamasının Türkiye ve Batı dışı pek çok ülke için uygunluğu tartışılabilir. Örneğin yeni-sol dalga Batı'da güç kaybederken veya Batı'da IRA ve ETA gibi etnik çözücü terör örgütleri silahlı eylem kapasiteleri düşerken ya da silah bırakmak durumunda kalırken Türkiye'de, Irak'ta ve Suriye'de etnik çözücü terör 1980'lerin ikinci yarısından sonra yükselmiş ve halen yüksek eylemsel kapasiteye sahiptir. Ya da F-Tipi Yapılanma/ FETÖ kabaca dördüncü dalga içine konulabilir

11 Brittanica, *FARC*, <https://www.britannica.com/topic/FARC>

mi? Yukarıda anılan dördüncü dalga örgütlerden temelde çok farklıdır. Bu nedenle Türkiye'nin terör ve terörizmle mücadelesinin Batı menşeli akademik literatür vasıtasıyla değerlendirmesinin yeterli olmayacağı kanaatindeyim.

Tablo 1: Terör Dalgaları¹²

Çağ	Dalga	Zaman Aralığı	Tipoloji
Kendine/Döneme Özgü Terör Olayları Çağı	a. (arkaik) dalga	Antik Çağ-19.yüzyıl	Arkaik terör Tarikat terörü
	d. (devlet) Dalga	1789-1792	Devlet terörü (örnekleri yakın dönemde de mevcut)
Rapoport'un Terör Dalgaları Çağı	1. Dalga	1880-1920	Anarşist ya da Etnik/Milliyetçi terörizm
	2. Dalga	1920-1960	Sömürge karşıtlığı
	3. Dalga	1960-1990	Yeni-sol
	4. Dalga	1979- günümüz	Radikal-Dini Dalga
Çözücü/Ayrılıkçı Mikro Milliyetçi Çağ	e. (etnik) Dalga	1960-günümüz	Etnik/Ayrılıkçı Terör

2. Türkiye'de Terör ve Terörizmin Tarihçesi

Türkiye'nin maruz kaldığı terör ve terörizm modellerini dalgalar halinde sınıflandıracak olursak şöyle bir tablo ortaya çıkacaktır:

Tablo 2. Türkiye'de Terör Dalgaları¹³

Dalga	Dönem	Tipoloji
1. Dalga	1960-1980/ Zayıflayarak günümüz	Dış Destekli Ermeni Terörü
2. Dalga	1970-1980 / 1990-günümüz	Devrimci Sol Terör
3. Dalga	1980-günümüz	Etnik/ayrılıkçı terör
4. Dalga	1990-günümüz	Radikal dini motifli (küresel) terör

Tablo 2'den de görüldüğü üzere Türkiye'de terör farklı terör dalgaları günümüze kadar uzanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin çoklu terör tehdit-

¹² Rapoport'tan esinlenilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹³ Yazar tarafından oluşturulmuştur.

leriyle mücadele etmek zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi mezkûr terör dalgalarını ele alalım.

I. Dalga - Dış Destekli Ermeni Terörü: Dış destekli Ermeni terörünün geçmişi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında uygulanmayan Ayestefanos Antlaşması ve ardından uluslararası bir konferans sonrası kabul edilen Berlin Antlaşması ile Ermeni meselesi ve Ermeni talepleri uluslararası hüviyet kazanmıştır. Bu öncesinde ise 1863 yılında Osmanlı Devleti tarafından “*Nizamname-i Millet-i Ermeniyân*” kabul edilmişti. Anılan nizamname Ermeni toplumunun politik mobilizasyonu arttırmıştı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sürecinden sonra Ermeni toplumundaki mobilizasyon ayrılıkçılık fikri ile birleşmiştir. 1890'dan itibaren Osmanlı topraklarında Ermeni isyanları da başlamıştı. Ermeni ayrılıkçılığının terör/tedhiş modelini benimsemesi ise 1887'de Hınçak ve 1890'da Taşnaksütyun örgütlerinin kurulması ile gerçekleşmiştir. Marksist ideolojiye sahip Hınçak örgütünün parti programına göre öncelikli hedef, “Türkiye Ermenistanının” siyasi ve ulusal bağımsızlığını elde etmek olarak belirlenmiştir. Hınçaklar Anadolu'da örgütlenmeyi önemsemiş ve pek çok yerde komiteler kurmuştur. Taşnaksütyun örgütü hem ideolojik hem de yapı olarak Rusya'da faaliyet gösteren Narodnaya Volya'dan etkilenmişti. Örgütün temel amacı Ermenilerin silahlandırılması ve halkın ideolojik olarak hazırlanması yoluyla isyanlar çıkarmak ve uluslararası destek kazanmaktır. Bu meyanda örgüt Van ve Sason isyanlarını çıkarmış, Osmanlı Bankası baskınını gerçekleştirmiş ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı Yıldız suikastını düzenlemiştir. I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler işgalci güçlerin yanında savaşmıştı. Savaş sonunda Sevr Antlaşmasında Ermenistan ile önemli hükümler konulmuş olsa da hem Sevr Antlaşması'nın Osmanlı parlamentosu tarafından kabul edilmemesi ardından Kazım Karabekir komutasındaki Doğu ordusunun Gümrü'yü ele geçirmesi neticesinde Ermeniler Sevr antlaşmasını reddetmeyi kabullenmişti dolayısıyla Ermeni taleplerinin artık uluslararası politika açısından bir işlevi kalmamıştı. Lozan Antlaşması'nda ise hususi olarak Ermeni adı kullanılmamıştı. Türkiye açısından Ermeni meselesi bu şekilde kapansa da Ermenistan ve diaspora Ermenileri için bitmemişti. Ermeniler buldukları ülkelerde 1920'li yıllardan beri propaganda faaliyetleri yürütse de Ermeni iddiaları açısından asıl sıçra-

ma Lübnan'da organize olan bir grup Ermeni'nin girişimi ile diaspora siyasetinin temellerinin atılmasıyla olmuştur. Sözde Ermeni Soykırımı'nın 50. Yılı olan 1965'te Lübnan'da, ABD'de, Fransa'da ve Güney Amerika ülkelerinde neredeyse tüm Ermeni örgütleri "1915 tehciri", "katliamı anma toplantıları" gibi çeşitli adlarla toplantılar ve gösteriler tertip etmiştir. Yine 1965 yılı Ermenistan ile diasporanın "sözde soykırım" iddiaları çerçevesinde ortak politikaya geçişi açısından önemlidir. Bu dönemde yeni kuşak Ermeni terör örgütleri de faaliyete geçmiştir. Söz konusu terör örgütlerinin temel amacı terör yöntemleri kullanarak Türkiye'ye yönelik Ermeni iddialarının uluslararası kamuoyunda duyulması ve uluslararası kamuoyunun desteğinin alınmasıydı. Bu dönemin Ermeni terör örgütleri sol/devrimci-milliyetçi ve sağ-milliyetçi yelpazede konumlanmaktaydı. Ermeni terör örgütleri yapısal olarak Filistin Kurtuluş Örgütü ve Lübnan İç Savaşı'nda yer alan paramiliter grupların yapısından kopyalanarak oluşturulmuştu. Başlıca Ermeni terör örgütleri; Ermeni İhtilalci Ordusu/Komandoları (ARA), Yeni Ermeni Direnişi (NAR), Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu (ASOA), Ermenistan'ın Özgürlüğü için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA), ASALA'dan kopan ASALA-İhtilalci Hareket (MR), Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG), Ermeni Kurtuluş Hareketi (AOD), Geqaron ve Havari'dir. 1970'ler ve 1980'ler boyunca Ermeni teröristler 230'dan fazla silahlı saldırı gerçekleştirmiş, 31 Türk diplomat ve aile üyesini, THY çalışanları olmak üzere toplamda 70'ten fazla Türk ve yabancı uyruklu masum insanı öldürmüş; 520'den fazla kişiyi ağır şekilde yaralamıştır.

Ermeni terörünün gerilemesinde söz konusu terör örgütlerinin Batı ülkelerindeki eylemleri tırmandırması etkili olmuştur. Bilhassa 15 Temmuz 1983'te Orly havalimanı saldırısından sonra Batılı ülkeler Türkiye ile hareket etmek, Fransa ve Sovyetler Birliği ise ASALA eylemlerini kınamak zorunda kaldılar. Ermeni terör örgütlerine Batıdan ve Sovyetlerden gelen destek kesildikçe örgütlerin eylem kapasitesi azalmıştır. Ayrıca ASALA içinde bölünmeler olmuş ve bölünen örgüt kendi içinde de çatışmaya başlamıştır.

II. Dalga - Devrimci Sol Terör: Türkiye'de sol şiddetin benimsenmesi terörün ideolojik alt yapısı 1960'lardan itibaren atılmaya başlamıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlük ortamında aşırı sol fikirler

taban kazanmaya başlamıştır. Sol siyaset Türkiye İşçi Partisi (TİP) üzerinden kurumsallaşırken fikri çevre Yön Dergisi'nde filizlenmekteydi. Sol içinde gençlik örgütlenmesi ihtiyacını ise 1965'te kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) gidermekteydi. Aynı zamanda TİP'in gençlik kollarına mı yoksa FKF'ye mi ağırlık verilmesi gerektiği tartışmaları da sürmekteydi. FKF ve devrimci sol açısından önemli bir dönüşüm Mihri Belli'nin fikri öncülüğünü yaptığı Millî Demokratik Devrim (MDD) hareketinin FKF içinde baskın hale gelmesi ile olmuştur. Millî Demokratik Devrim (MDD) tezlerini benimseyenler, parlamenter demokrasiyi küçümsüyor ve aydın-bürokrat/asker dayanışmasıyla devrimci bir yönetim gerektiği savunmaktaydılar. FKF'nin ilk kurultayında MDD'ciler tasfiye edilse de ikinci kurultayda MDD'ciler güçlenmiş üçüncü kurultayda ise MDD fikri FKF'yi ele geçirmiştir ve FKF TİP'in güdümünden çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda TİP sol siyaset açısından naif olmakla eleştiriye tutulmuştur. Buna ek olarak silahlı mücadele yolları da FKF içinde tartışılmaya başlamıştır. MDD çizgisi içinde de kırılmalar yaşanmış ardından solun şiddet, silahlı eylem ile yolu kesişmiştir. Bu yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum olmamakla beraber devrimci sol siyaset hızla eylem modelinde silah ve şiddet tartışmalarına boğulmuştur. 1969 yılında FKF'nin olağanüstü kurultayında Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'nun (Dev-Genç) kurulması Türkiye solu içinde hem devrimci ideoloji hem de pratik/eylem düzeylerinde bölünmeyi pekiştirdi. Bilhassa Mahir Çayan grubunun Doğu Perinçek grubunu eylemcilik açısından küçümsediği de bir gerçektir. Sözelimi Çayan silah kullanmaksızın ile devrimin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını savunmaktaydı. Sol kendi içinde bölündükçe silahlı eylemi benimseyen ve bu bağlamda başta Küba Devrimi ile Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) silahlı yöntemleri olmak üzere asimetrik çatışma, şiddet övülmekte ve öykünülmekteydi. Gerilla mücadelesine hazırlanmak için Türkiye içinde Nurhak, Toros kampları organize edilmişti. Ancak asıl askeri eğitimi Filistin'deki kamplara gidenler aldı. 1971 askeri muhtırası sonrasında Türkiye'deki siyasal iklim değişmiş sıkıyönetimin ilk günlerinde öğrenci kuruluşları da kapatılmıştır. 27 Nisan 1971'de Dev-Genç'in faaliyetlerine süresiz son verilmiştir. 1970'li yıllardan itibaren pek çok sol terör örgütü ortaya çıkmıştır. 1970'de Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), 1971'de Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi (THKP-C), 1972'de Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML) ve onun askeri kanadı Türkiye İşçi

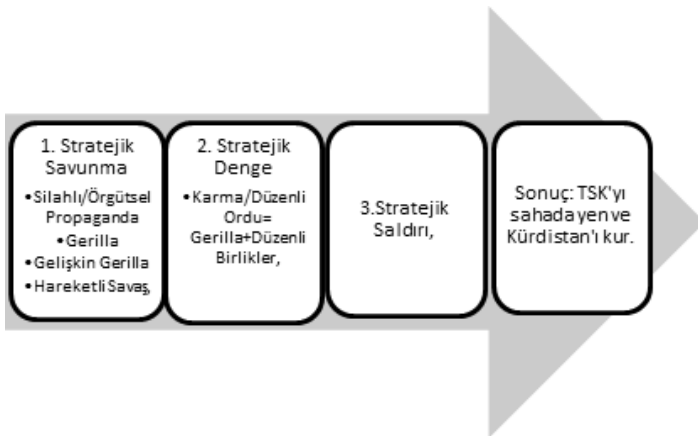
Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) kurulmuştur. Mezkûr örgütler sol içinde farklı fraksiyonları temsil etseler de Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut rejimini silahlı yollarla yıkmayı ve sosyalist veya komünist bir rejim tesis etmeyi amaçlamaktaydı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle kır ve/veya şehir gerillalarının ideolojik, taktik ve askeri olarak eğitilmesi gerekmektedir. Ardından propaganda ile halkta taban bulunmalı ve uzatılmış halk savaşı ile devrimci şiddet uygulanarak rejimin yıkılmalıydı. TKP/ML ve TİKKO gibi sol örgütler şehir gerillası merkezli askeri /asimetrik modeli savunurken THKO ve MLKP gibi örgütler ise kır gerillası merkezli askeri/asimetrik modeli benimsemekteydi. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren devrimci-sol örgütler Türkiye genelinde şiddetin dozunu giderek arttırmışlardı. Ancak sol örgütler Türkiye genelinde ne kırdan ne de şehirde asimetrik savaş aşamasına geçecek alt yapıya ulaşamadılar. Bu örgütlerle mücadele ise genellikle klasik polisiye, jandarma ya da askeri yöntemler ile oldu. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sol örgütlerin örgütsel ve eylemsel kapasitelerini büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Bu süreçte pek çok örgüt üyesi tutuklanırken epey sayıda militan da yurt dışına çıktı. Sovyetler Birliğinin çöküşü ve Doğu Bloku'nun yıkılması devrimci-sol örgütlerin uluslararası desteğinde ciddi bir azalma yaşattı. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yeni ya da eskisinin devamını olduğunu iddia eden sol örgütler kuruldu. 1994 yılında Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C), Maoist Komünist Parti (MKP), Marksist-Leninist Komünist Parti (MLKP) kuruldu. TKP/ML ile TİKKO yeniden faaliyete geçti. Anılan örgütler genellikle şehirlerde daha nadiren kırsalda eylem yaptılar. Fakat arzuladıkları güce ulaşamadılar. Diğer taraftan 1980'li yıllardan itibaren sol ideoloji ve jargonu kullanan etnik ayrılıkçı PKK örgütü genişleyen militan ve silah kapasitesi ile Türkiye'de yeni bir terör ve şiddet dalgası başlatmıştı. Şiddete dayalı siyaseti benimseyen sol örgütler PKK güdümünde kaldı ya da PKK ile ortak eylem yapmaya başladılar.

III. Dalga - Etnik Ayrılıkçı PKK Terörü:

Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan-PKK) Apocular olarak bilinen grubun 1978 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesindeki Ziyaret (Fis) köyünde örgütün lideri Abdullah Öcalan ve arkadaşlarının aldığı kararla kurulmuştur. Başlangıçta PKK etnik ayrılıkçı dalga içindeki tek Kürt örgütü değildi. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'de çoklu Kürt

hareketi ve örgütlenmeleri dönemi başlamıştı. Bu meyanda 1975 yılı başlangıç kabul edilirse az yedi ana yapıdan; Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi- Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (TKDP-KUK), Devrimci Doğu Kültür Derneği-Kürdistan İşçi Partisi (DDKD-KİP), Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), Kürdistan, PKK, Rızgarî, Kawa, Têkoşîn'den bahsedilebilirdi. PKK'nun en belirgin özelliği kesin olarak silahlı yöntemi ve terörizm ana politika olarak benimsemesiydi. PKK ilk dönemlerinde devletle çatışmaktan kaçındı ve rakip gördüğü diğer Kürt örgütleri ile mücadele etti. Örgüt askeri, siyasi iki kanadın birleşiminden oluşmaktaydı. Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu (Artêşa Rizgariya Gelê Kurdistan-ARGK) askeri tarafı; (Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan-ERNK) ise siyasi tarafı oluştururken PKK bunların çatı yapılanması idi. Örgüt ilk dönemlerinde "gerilla savaşına" hazırlık safhasını Lübnan'daki Filistin kamplarında tamamladı. Örgüt; sömürge durumundaki dört parça Kürdistan'ı birleştirmeyi ve Marksist-Leninist çizgide bir Kürt Devleti kurmayı ana hedef olarak belirledi. PKK başlangıçta Mao Zedong tarafından sistematize edilen "uzun süreli halk savaşı" stratejisini benimsedi. PKK bunu kendi sistemine "gerilla" önderliğinde halkın mücadeleye dâhil edilmesi şeklinde aktarmıştır. Bu meyanda PKK'nun stratejisi;

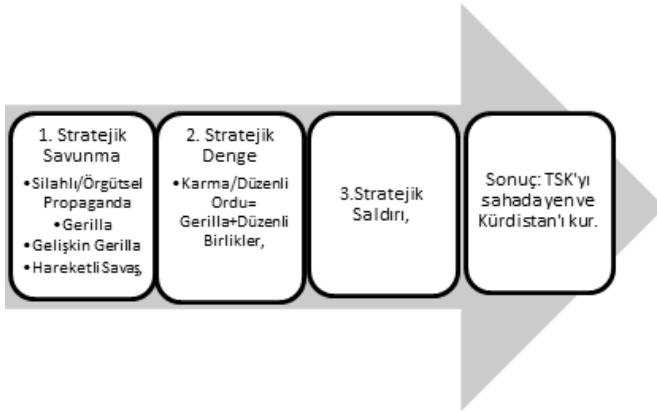
Şekil 3. İlk Dönem PKK stratejisi

biçiminde şekillenmiştir. Örgütün bu dönemdeki ana hareket tarzı yeterli

militan sayısına ulaşmak ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde alan derinliği elde ederek Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) karşı başarı elde etmektir. Ancak örgüt, TSK'ya karşı Öcalan'ın hep arzuladığı hareketli savaş aşamasına geçememiştir. Kırsalda TSK karşısında yenilen ve zafiyete uğrayan örgüt TSK'nun operasyonları karşısında 1995 yılında stratejisini değiştirmiştir. Bu dönemde örgüt yeterli militan sayısına ulaşamadığı için halk merkezli melez (hibrit) bir strateji geliştirmiştir. Buna göre şehirlerde sokak eylemleri ile halk çatışmanın içine dâhil edilirken (serhıldan- devlete karşı toplumsal başkaldırı oluşturma) "gerilla" şehirde ve kırsalda güvenlik güçlerine karşı eylemler gerçekleştirecekti. Ayrıca örgüt Kürt kimliğinin inşa edilmesi ve Türkiye'de iki milletli bir yapı olduğu savını geliştirerek. Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı üzerinden silahlı mücadele ile ayrılma stratejisini ekledi.

Şekil 4. 1995 sonrası PKK stratejisi

Aynı zamanda örgüt insan kaynağını geliştirmek ve TSK karşısında hareketli savaş düzeyine ulaşabilmek amacıyla kadınları takımlar halinde militan kadrosuna dahil etti. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ardından Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi örgüt açısından yeni bir süreci başlatmıştır. Örgütün eylem kapasitesi gündün güne azalmıştır. 2002 yılına gelindiğinde örgüt sahada iyice hareketsiz duruma gelmiştir. 20-24 Nisan 2002 tarihleri arasında gerçekleştirilen PKK 8. Kongresi'nde (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi/

KADEK 1. Kongresi) Türkiye'nin yanı sıra Irak, İran ve Suriye'de yeni örgütlenmelere kararı almıştır. Bu çerçevede örgüt siyasallaşma faaliyetlerine de hız vermiştir. 2005 yılında Kürdistan Topluluklar Birliği kurularak (Koma Civaken Kurdistan-KCK) PKK'nın örgütsel yapılanmasını derinleştirildi. KCK sözleşmesi PKK'nın etkin olduğu Türkiye, Irak, Suriye ve İran'da devlet oluşturmanın detaylı yol haritası tabiri caizse bir nevi anasaya idi. Sözleşmenin 2. maddesinde;

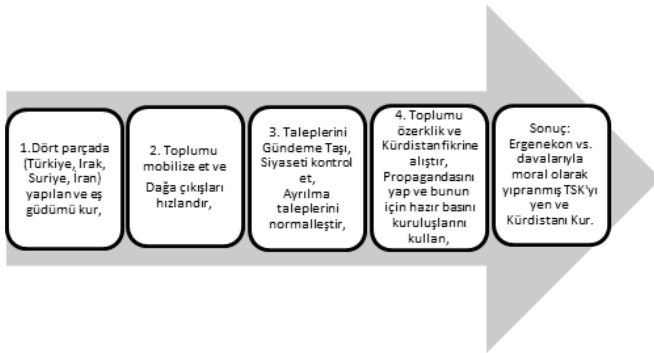
“Koma Civakên Kurdistan demokratik, toplumcu-konfederal bir sistemdir. Demokrasi, cinsiyet özgürlüğü ve ekolojik yaşamı esas alır. Devlet olmayan, yatay ve piramit tarzı örgütlenmiş, demokratik, siyasal ve toplumsal bir organizasyondur. Halk toplulukları iradesini komün, ocak, meclis ve kongreler ile ortaya koyar. Aynı zamanda seçilmiş ve denetlenebilir demokratik yönetimler yolu ile kendini yönetirler. Tabandan gelişen demokratik seçeneği gerçekleştirmek esastır. Topluluk demokrasisi, toplulukların eşit ve özgür bir arada yaşaması benimsenir. Her düzeyde katılımcılığı öngörür. Burada söz, tartışma ve karar topluluklarındır. İçte demokratik ulusu, dışta ise ulus üstülüğü esas alır.”

denilmektedir. İlgili maddede “devlet” olmamaktan bahsedilse de bu totalojik bir mugalâtanın ötesine geçmemektedir. Bu dönemde PKK şehir ve gençlik yapılanması üzerine de çalışmıştır. KCK kurulduktan sonra PKK eylemleri artışa geçmiştir.

2009 yılında dönemin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümeti tarafından uygulamaya konulan “demokratik açılım” süreciyle “Kürt sorununun silahla değil siyasetle çözülmesi” savı ileri sürülmüştür. Bu meyanda etnik-bölücü amaçlı bir terör örgütünün doğrudan bir grubu (Kürtler) temsil ettiği yanlışlığıyla başlatılan süreç, örgütün ideolojik ve siyasi ajandasının genel siyasette tartışılmasını beraberinde getirmiştir. 2009 sonrası PKK'ya katılımlar ve PKK eylemleri artmıştır.

Grafik 1: Yıllara Göre PKK'nın Saldırıları

Grafik 1'den de görüleceği üzere “demokratik açılım süreci” sonrasında PKK eylemlerinde artış olmuştur. Asıl yükselme ise Suriye’de iç savaşın başlaması ve bununla beraber 2013 yılında başlatılan ve “çözüm süreci”¹⁴ ile yükselişe geçmiştir.

Şekil 5. 2005 sonrası PKK Stratejisi¹⁵

14 Mezkûr sürecin nasıl ve kim tarafından yönetileceği 10.07.2014 tarihinde kabul edilen 6551 sayılı *Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun* ile belirlenmiştir. Kanunun 2 maddesinin “a) Terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine yönelik siyasi, hukuki, sosyoekonomik, psikolojik, kültür, insan hakları, güvenlik ve silahlılandırma alanlarında ve bunlarla bağlantılı konularda atılabilecek adımları belirler. b) Gerekli görülmesi hâlinde, yurt içindeki ve yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlarla temas, diyalog, görüşme ve benzeri çalışmalar yapılmasına karar verir ve bu çalışmaları gerçekleştirecek kişi, kurum veya kuruluşları görevlendirir. c) Silah bırakan örgüt mensuplarının eve dönüşleri ile sosyal yaşama katılım ve uyumlarının temini için gerekli tedbirleri alır” denilmek suretiyle yöntem belirlenirken; 3. maddeye göre yetki Cumhurbaşkanlığı makamındadır. Çözüm süreci kapsamında yapılan çalışmaların koordinasyonu ve sekreteryaya hizmetleri Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı görevlendirilmiştir. Bkz: <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.6551.pdf>

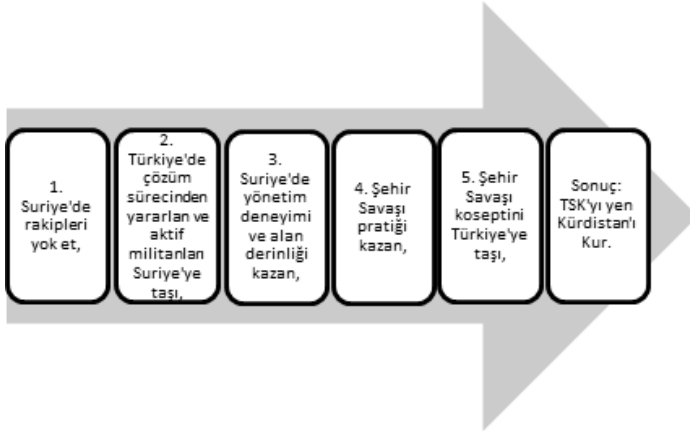
15 Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ve mezkûr sürecin Suriye'de iç savaşa dönüşmesi PKK için dönüm noktası olmuştur. İç savaş başladıktan sonra Suriye ordusu Suriye'nin kuzeyinden tedricen çekilmiştir. PKK'nın Suriye şubesi olan Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekîtiya Demokrat-PYD) ve ona bağlı silahlı güçler olan Halk Savunma Birlikleri (Yekîneyen Parastina Gel -YPG) ve kadın militanlardan oluşturulan Kadın Koruma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Jin-YPJ) bölgede baskın hale geçmiş ve ardından 2014 yılında KCK sözleşmesi çerçevesinde Rojava Toplumsal Sözleşmesi'ni ilan etmiştir. Örgüt Kamışlı, Kobani (Ayn el-Arab) ve Afrin'de kanton adını verdiği yönetim bölgeleri oluşturmuştur. Böylece PKK tarihinde ilk defa devlete benzer yönetim deneyimi ve gerçek manada alan derinliği kazanmıştır. Türkiye'de süregelen çözüm sürecini de lehine kullanan PKK aktif militanlarını bölgeye sevk etmiştir. Türkiye'de kamuoyu ve siyaset PKK'nın sınır dışına çıkması ve silah bırakması türünden sanal gündemler ile meşgulken¹⁶ PKK bölgede faaliyet gösteren diğer terör örgütü olan DEAŞ ile mücadeleye de girmiştir. Örgüt açısından Suriye ve Irak'ta DEAŞ ile çatışma bir öğrenme süreci olmuş şehir savaşı ve meskûn mahalde çatışma pratiğini geliştiren PKK bu modeli Türkiye'ye taşımıştır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde öz yönetim ilan eden KCK öz yönetim kararı almış ve bunun akabinde güvenlik güçleri Hendek Operasyonlarını başlatmıştır. PKK/KCK'nın amacı örgütün Suriye'de öğrendiği şehir savaşı konseptini Türkiye'ye taşıyarak uzun süreli "Düşük Yoğunluklu Çatışma" sarmalında güvenlik güçlerini yenmek ve

16 PKK'nın silah bırakmasının mümkün olmadığı örgütün üst yönetimi tarafından açıkça dile getirilmiştir. KCK yürütme konseyi üyesi Cemil Bayık yaptığı açıklamada "Biz müzakere taslağını görüşmeden, belirlediğimiz tarihlere göre sonuçlandırmadan, bu konuda anlaşmadan kesinlikle silah bırakmayız. Silah bırakacağımız hiçbir koşul yoktur. Hangi sorun çözüldü ki biz silah bırakalım. Ayrıca DAIŞ'in (IŞİD) vahşi saldırıları da var, halkımızın üzerinde. Bunu dünya âlem görüyor. Peki bu ortamda biz nasıl silah bırakabiliriz? DAIŞ saldırılarının arkasında Türk devleti var, biz bu koşullarda nasıl silah bırakacağız? Silah bırakmak demek, teslim olmak demektir. Ölüm demektir. Hiç kimse bizden bunu isteyemez. Bırakalım silah teslim etmeyi, geri çekilme bile olamaz." Bkz: "Cemil Bayık: PKK silah bırakmaz", Cumhuriyet, 20.12.2014, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cemil-bayik-pkk-silah-birakmaz-167866>; Konu ile ilgili benzer ve daha net bir açıklama Murat Karayılan'dan gelmiştir: "Artık bunlar geride kalmıştır. Kimse ne gerillanın Kuzey'den (Türkiye'den) çekilmesini bize dayatabilir ne de öyle silah bırakmasını dayatabilir... Ortadoğu'da büyük bir savaş yaşanırken IŞİD güçleri, halkımıza, hareketimize, demok-rasi güçlerine bu kadar vahşice saldırırken böyle bir ortamda silah bırakmak ne anlama gelir. Kendini katliama yatırma anlamına gelir... Tutuklular serbest bırakılırsa, bütün operasyonlar durdurulursa, müzakereyle Kürt sorununun çözüleceği ilan edilirse, Önder Apo, (Abdullah Öcalan) koşulları düzeltilip baş müzakereci olarak görülürse, müzakereleri için üçüncü bir tarafı kabul edilirse hemen ateşkesi ilan etmeye hazırız.", "Murat Karayılan: Ne silah bırakır ne de çekiliriz", HaberTürk, 13.08.2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1115406-murat-karayilan-ne-silah-birakir-ne-de-cekiliriz>,

Türk kamuoyunu psikolojik olarak yıpratmaktı.¹⁷ Örgüt güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada ağır kayıp vermiş ve eylem kapasitesi gerilemiştir. Bundan sonra PKK Suriye'nin kuzeyinde Kamışlı, Kobani (Ayn el-Arab), Afrin ile çevresi ve Irak'ın kuzeyinde ise Kandil, Sincar, Metina, Gare, Hakurk aksını sıklet merkezi olarak belirlemiştir.

Şekil 6. 2011 sonrası PKK'nın stratejisi¹⁸

IV. Dalga- Radikal Dini Motifli Terör:

Hizbullah, Fethullahçı Terör Örgütü (F-Tipi Yapılanma/FETÖ), El Kaide ve Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ/İŞİD) bu dalganın önemli aktörleridir. Birbirinden farklı bu örgütlenmelerin kesiştikleri temel husus dini motifli ideolojik yapılarıdır. Bu meyanda dini motifli terör örgütleri dini metinler ve literatürü maksatlı okumaya tabii tutarak ve kendi oluşturdukları metinlerle ideolojik olarak aşırı eylemlerine zemin hazırlamaktadırlar.

17 Yukarıda değindiğim gibi kimi gazete yazarları ve basın kuruluşları PKK'nın propagandasını yaymaya hazır konumdaydı. Örneğin o dönemde Hürriyet gazetesinde yazar olan Oral Çalışlar köşesinde şöyle yazmaktaydı: "KCK Eşbaşkanlığı'nın açıklaması şu cümlelerle son buluyor: "Kürt halkının; yerelden demokrasiyi geliştirme, kendi kendini yönetme, bu temelde Türkiye'yi demokratikleştirme ve tüm Türkiye halklarını ve toplumsal kesimleri, özgür ve demokratik yaşama kavuşturma dışında başka bir amacı yoktur. Türk devletini ve siyasi güçlerini halkımızın bu iradesine saygılı olmaya, demokratik oluşumları tanıyarak Türkiye'yi siyasi çıkmazdan ve savaş ortamından çıkmaya çağırıyoruz..." "...KCK, devlete bu "demokratik oluşumları" tanıma çağrısında bulunuyor. Ve de bu olursa "Türkiye'nin siyasi çıkmazdan ve savaş ortamından" çıkabileceğini söylüyor..." Bkz: Oral Çalışlar, "Kürt kentlerinde "özyönetim" ilanı...", *Hürriyet*, 15.08.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oral-calislari/kurt-kentlerinde-ozyonetim-ilani-29816846>, Oral Çalışlar'ın Kürt kentleri ifadesinin doğrudan PKK söylemini yeniden ürettiği ve Hürriyet gibi Türkiye'de basının amiral gemisi olarak nitelenen gazetesinde yazılmış olması da not edilmelidir.

18 Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hizbullah: Hüseyin Velioglu liderliğindeki Hizbullah bu dalganın dikkat çekici ilk örgütüdür. 1980’li yıllarda ideolojik hazırlık süreci geçiren örgüt 1990’lı yıllarda dikkat çekici eylemler gerçekleştirmiştir. Hizbullah açısından Türkiye’deki rejim “tağuttu” bu nedenle Hizbullah açısından Türkiye’deki rejime dâhil olmak gereksizdi.¹⁹ Dolayısıyla şeriata uygun olmayan bu yapının yıkılması icap etmekteydi. Bunun için Hizbullah stratejisini tebliğ, cemaat, devrim olarak belirlemişti. Tebliğ basamağında propaganda vasıtasıyla örgüt sempatican devşirebilmek için camilerde kurslar düzenlemekteydi.²⁰ Cemaat basamağı ise sempaticandan militana dönüştürme süreciydi. Ayrıca cemaatin genişletilmesi örgütün insan kaynağı yanında finansal anlamda da rahatlaması demektir. Örneğin örgütün Güneydoğu Anadolu’da topladığı kurban derilerinin hatırı sayılır bir mali değeri vardı.²¹ Devrim ise örgüt açısından son aşama idi. Hizbullah önderliğinde Müslüman halkın ayaklanarak idareyi ele geçirmesi sağlanacaktı. Devrim örgüt tarafından teorik ve pratik olarak “cihat” olarak nitelendirilmekteydi.²² 1990’lı yıllarda eylemselliğe geçen örgüt Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da şehirlerde PKK ile hâkimiyet mücadelesi yaparken kamuoyunda ses getiren eylemler de gerçekleştirdi.²³ Eski Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan suikastı ve kaçırılan iş adamları ile yazar Konca Kuriş’in infazı örgütün en bilinen eylemleridir. 2000 yılında örgütün İstanbul Beykoz’daki hücre evine yapılan baskında Hüseyin Velioglu’nun öldürülmesi örgütü hızla çökeltmiş ve eylem kapasitesi marjinalleştirmiştir. Bu sürecin ardından örgüt eylem kapasitesini hızla kaybetti. Öte yanda Hizbullah destekçileri tarafından Mustazaflarla Dayanışma Derneği (Mustazaf-Der) kuruldu. Dernek hakkında Diyarbakır 2. Asliye Hukuk Mahkemesi “Hizbullah’ın amacı doğrultusunda faaliyet gösterdiği” kapatma kararı verilmiş, ardından Mustazaf-Der ile ilgili karar, Yargıtay tarafından onanmıştı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuran dernek AİHM’in ihlal kararı vermesinin ardından 2022 yılında tekrar açıldı.²⁴

19 Ahmet Aktaş, “Türkiye Hizbullahı’nın Siyasal Dönüşümü”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 28, Haziran 2022, s.5, ss.29-52.

20 Ercan Topçu, *Türkiye’de Ekstremist Gruplardan Hizbullah*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2019, s.23-24.

21 A.e., s.24.

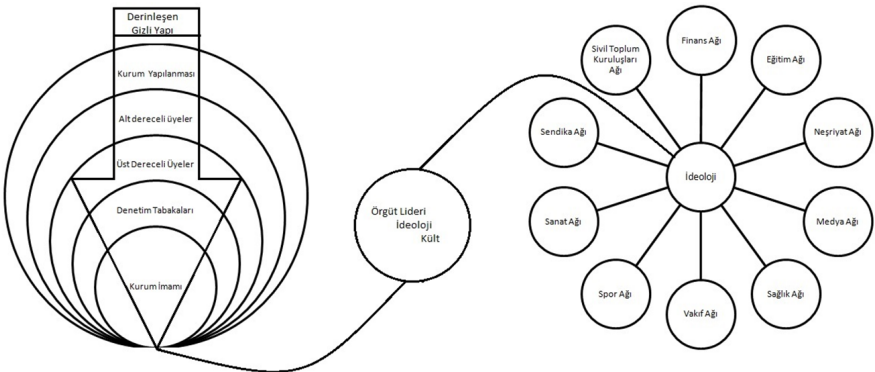
22 A.e., s.25.

23 Mertcan Gürkan, “Dünden Bugüne Kürt Hizbullahı ve Hüda-Par”, *Yetkin Report*, 11.04.2023, <https://yetkinreport.com/2023/04/11/dunden-bugune-kurt-hizbullahi-ve-huda-par/>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).

24 “Mustazaf-Der 10 yıl sonra yeniden açıldı”, *Rudaw*, 11.09.2022, <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/11092022a>,

F-Tipi yapılanma / FETÖ: Kültü ve post-modern türde bir terör örgütü olarak nitelenebilecek FETÖ/ F-Tipi yapılanma devlet aygıtına sızarak devlete ait gücü (yasama, yürütme, yargı, ordu ve kolluk kuvvetleri vb.) kendi hedefleri doğrultusunda istismar ederek siyasal rejimi değiştirmeyi amaçlamaktadır. Klasik terör örgütleri yeterli militan ve silah gücüne ulaştığında devlete karşı asimetrik savaşa yönelirken FETÖ bu anlamda tipik olmayan bir örnektir. Örgüt lideri 1999 yılında yayınlanan videosunda devlete sızılması gerektiğini ve uygun zaman gelene dek beklenilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir.²⁵ Örgütün devlet aygıtını ele geçirmeye yönelik hedeflerini kolaylaştıran ise yapılanma modeli olmuştur. Literatürde ezoterik/mesihçi bir yapılanma olarak tanımlanan F-Tipi Örgüt/ FETÖ bilinen bütün terörist yapılanmalara benzer şekilde “kesin inançlı” militan tabanı yaratmıştır. Ezoterik yapı ve dini söylem ise örgüt disiplini hiyerarşisini kuvvetlendiren bir bağlayıcıdır. Örgütün yapısı SPIN modeliyle anlaşılabilir. SPIN’in açılımında “S” Parçalı (segmented) kısımdır. “S” yapısında tepeye doğrudan bağlı, ancak hücreleşmiş, birbiriyle etkileşimi ya olmayan, ya çok az olan birimler söz konusudur. “P” çok merkezli (polycentric) kısımdır. Tepe yönetim vardır, örgüt içinde farklı görev ve işlevi olan alt kanaat önderleri ve topluluklar alt seviye kümeleri oluştururlar. “IN” ideolojik olarak bütünleşmiş (integrated) anlamındadır.²⁶ Örgütün yapısı ana hatlarıyla şöyledir:

Şekil 7: F-Tipi Örgüt/ FETÖ yapılanması²⁷

25 “Gülen’in 1999’da yayınlanan olay videosu: “Sivrilirsek sonumuz Cezayir gibi olur”, *Medyascope Youtube Kanalı*, https://www.youtube.com/watch?v=7Y_cLmsmOuY, (Erişim tarihi:24.09.2023).

26 Serkan Kekevi, F-Tipi Örgüt / FETÖ Darbe Girişiminden Alınacak Dersler, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 426, Temmuz 2022, s.40-41.

27 A.e., s.41.

F-Tipi yapılanma/FETÖ aynı zamanda uluslararası ağlara sahip ve pek çok ülkede faaliyet göstermektedir. Bunun yanında örgütün istihbari veçhesinin de olması örgütü pek çok ülkenin istihbarat kuruluşu ile işbirliği yapabilecek konuma taşımıştır. Ek olarak 17-25 Aralık ve MİT tırları vakalarından sonra yurtdışında Türkiye'ye yönelik olumsuz lobi çalışmalarında bulunan örgüt 15 Temmuz sonrasında söz konusu faaliyetlerine hız vermiştir.²⁸

El Kaide: Uluslararası bir terör örgütü ve sınır aşan biçimde faaliyet gösteren El-Kaide Afganistan merkezin faaliyet geçtikten kısa bir süre sonra Türkiye'de Habib Aktaş tarafından merkeze biat eden şubesi/hücresi kurulmuştur.²⁹ Örgüt militanlarının arasında Afganistan'daki kamplarda eğitim alanlar olmuştur.³⁰ Örgüt Türkiye'de 15 ve 20 Kasım 2003 tarihlerinde, İstanbul'da dört noktada, her bir günde ikişer patlayıcı yüklü kamyonetin infilak ettirilmesiyle dört intihar saldırısı yapmıştır. Bunlar İstanbul Levent'teki HSBC bankası genel merkezi, İstanbul Şişli'deki Bet İsrail ve Beyoğlu'ndaki Neva Şalom sinagogları ile Birleşik Krallığın İstanbul Beyoğlu'ndaki Başkonsolosluğuna gerçekleştirilen saldırılardır.³¹ Saldırılarda 27 kişi hayatını kaybetmiş 450 yaralanmıştır.³² Örgüt lideri Habib Aktaş Irak'a kaçmış ve 2004 yılında Irak güçlerince öldürülmüştür.³³ Bundan sonra örgüt Türkiye'de varlığını sürdürse de eylem kapasitesi azalmıştır. Güvenlik güçleri örgüte dönük pek çok operasyon gerçekleştirmiştir. DEAS'ın güçlenmesinden itibaren Türkiye El-Kaidesi iyice gerilemiştir.

28 T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Daire Başkanlığı, *50 Soruda FETÖ/PDY*, Ankara, 2022, s.50. FETÖ'nün Batı kamuoyuna yönelik yakın dönemli ve en önem verdiği faaliyeti "Tenkil müzesi" girişimidir. Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre "uzaklaştırma", "herkese örnek olacak bir ceza verme" ve "düşman veya zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırma" anlamına gelmektedir. FETÖ'nün kendi yayın organlarının verdiği bilgiye göre "...Almanya'nın Kassel kentinde açılan müzede "Hizmet Hareketi" mensuplarının Türkiye'de yaşadığı 'ötekileştirme' ve 'herkese örnek olacak bir ceza verme' süreci gözler önüne seriliyor. Belgesel gösterimlerinin de yapıldığı müzede, mağdurların fotoğraflarına ve eşyalarına da yer veriliyor. Program öncesinde müzeyi gezen katılımcılar, yaşananlarla ilgili Türkçe ve Almanca bilgi alabiliyor. Soykırımı yaşayan tanıkların canlı anlatımı, işkence sırasında kırılan gözlükler, cezaevinde oyuncak verilmeyen çocuklara plastik şişelerden yapılan oyuncaklar, hayatını kaybedenlerin eşyaları ve fotoğraflar..." bu tanıtım ifadesinde de anlaşılacağı gibi örgüt Türkiye'yi soykırımcı olarak yaftalamaktadır. Bkz: "Tenkil Müzesi Almanya'da", *Biten Hayatlar*, <https://biten hayatlar.com/tenkil-muzesi-almanyada/>

29 "İşte Türk El-Kaidesi", *Milliyet*, 04.12.2003.

30 Fevzi Yitiz bu militanlardan biridir. Bkz: "Listede adıma görmeyince döndüm", *Hürriyet*, 15.12.2003.

31 "İstanbul'da Sinagolara saldırı", *BBC Türkçe*, 15.11.2003, <https://www.bbc.co.uk/turkish/sinagog-main.shtml>

32 "İki Bombalı Saldırıda 27 Ölü, 450 Yaralı", *Bianet*, 20.11.2003, <https://m.bianet.org/bianet/print/26652-iki-bombali-saldirida-27-olu-450-yarali>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).

33 "Habib Aktaş öldürüldü", *NTV*, 10.09.2004, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/286408.asp>

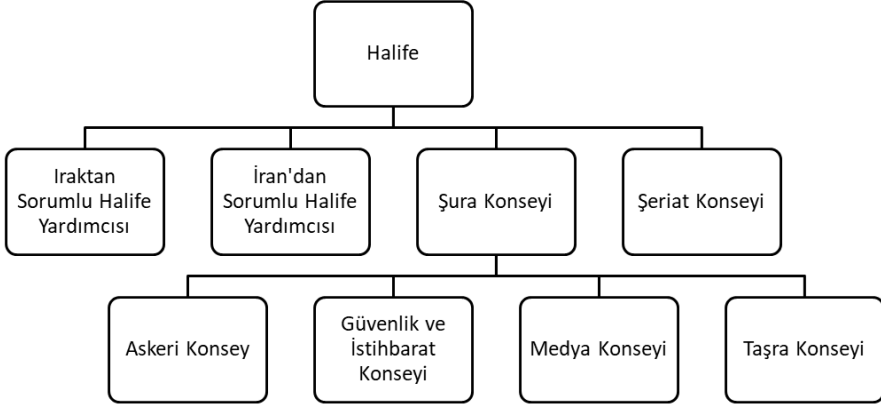
Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ/İŞİD): Uluslararası terör örgütü olan DEAŞ çok uluslu ve sınır aşan şekilde faaliyet göstermektedir. ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak'a müdahalesi sonrasında doğan otorite boşluğundan ve mezhepsel şiddet sarmalından istifade eden örgüt Irak'ın orta ve çöl kesimlerinde tutunmuştur. Ardından Suriye iç savaşı ile beraber bu ülkede de alan derinliği kazanmıştır. Her iki devlet başarısız ve/veya çökmüş devletler haline gelince örgüt devlet ilan edilmiş. Devlete ait faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. DEAŞ'ın hedefi kendi dini yorumları doğrultusunda ürettiği "cihat" ederek "şeriatı" uygun bir sözde "İslam Devleti" kurmaktır. DEAŞ Türkiye'ye yönelik politikaları Türkçe yayınladığı Konstantiniyye dergisiyle açıkça ilan etmiştir. Dergi'nin ilk sayısı "*Konstantiniyye'nin Fethi*" olarak belirlenmiştir. Dergi yayımlandığı dönemde Türklerin DEAŞ'e katılması gerektiğinin propagandasını yapmaktaydı. Türkiye'de yönetim sisteminin "tağut" olduğunu savunan örgüte göre demokrasi ile savaşılmalıdır.³⁴ Dar'ül Harp ve Dar'ül İslam ayrımı yapan örgüte göre Türkiye DarWül Harp içindedir ve feth edilerek dine döndürülmesi gereklidir.³⁵ Örgüt Türkiye içinde ağır eylemler gerçekleştirmiştir.³⁶ Yurtdışında ise DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik en ses getiren eylemi 11 Haziran 2014 tarihinde örgüt tarafından Musul Başkonsolosluğu kuşatılması ve Başkonsolos dâhil 49 kişinin rehin alınmasıdır.

34 Bu meyanda örgütün demokrasi ve yönetimle ilgili anlayışı Konstantiniyye dergisinde şöyle izah edilmektedir: "*Kendisini Müslüman addeden her bireyin yasama ve hüküm koyma yetkisini Allah'a verip bu konuda Allah'a şirk koşmaması gerekir. Tağutlardan herhangi bir tağutu seçme ve onların hevalarından ürettikleri sistemlerine oy kullanmayı, rabbimizin bize seçmiş olduğu nizami yani şeriatı hayatımıza hâkim kılmalıyız. İslam devleti kendi hükmettiği topraklarda Allah'ın şeriatini hayata hâkim kılmış ve bunun dışındaki tüm şirk sistemlerine savaş açmıştır... Rabbini razı etmek isteyen her kul demokrasi ve benzeri şirk sistemlerinden ve bunları halka dayatan tağutlardan uzak durmaları ve rablerinin kanun ve kurallarını hayata hâkim kılmaları gerekir.*" Bkz: "Ölümlere Kur'an Dirilere Demokrasi", *Konstantiniyye*, S. 1, Şaban 1436 (Mayıs 2015), s.39-40. s.37-40.

35 Bu bağlamda Konstantiniyye dergisinde yer alan Türkiye'den gelen etleri hükmü üzerine başlıklı soru cevap makalesinde; "*Türkiye'den getirilen etlerin kesiminde şüpheler vardır. İlk olarak, bunu kesenin buna ehil olup olmadığından. İkinci olarak, çünkü kesim yapan Türkiye'deki halkın çoğunun mürted olması (Bize ulaşan bilgiye göre)*" değerlendirmesi yapılmıştır. Bkz: *Konstantiniyye*, S.1, Şaban 1436 (Mayıs 2015), s.11

36 İçişleri bakanlığı kayıtlarına göre, 2014-2017 yılları arasında DEAŞ'ın ölümlü ve yaralamalı eylemleri şunlardır: 20 Mart 2014 Niğde Saldırısı, 6 Ocak 2015 İstanbul Turizm Şube Saldırısı, 18 Mayıs 2015 Adana ve Mersin Saldırıları, 5 Haziran 2015 Diyarbakır HDP Mitingi Saldırısı, 20 Temmuz 2015 Şanlıurfa Suruç Saldırısı, 10 Ekim 2015 Ankara Tren Garı Saldırısı, 26 Ekim 2015 Diyarbakır Kayapınar Saldırısı, 12 Ocak 2016 İstanbul Sultanahmet Saldırısı, 19 Mart 2016 İstanbul İstiklal Caddesi Saldırısı, 1 Mayıs 2016 Gaziantep emniyet Müdürlüğü Saldırısı, 28 Haziran 2016 Atatürk havalimanı Saldırısı, 13 Temmuz 2016 Gaziantep Saldırısı, 20 Ağustos, 16 Ekim 2016 Gaziantep İntihar Saldırıları, 1 Ocak 2017 İstanbul Reina Saldırısı'dır. Bkz: T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, *50 Soruda DEAŞ*, Ankara, 2022, s. 97, <http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/50-soruda-deas-teror-orgutu>,

Şekil 8. DEAŞ Örgüt Yapısı³⁷

3. Türkiye’de Terörle Mücadelenin Farklı Veçheleri

Hukuki Mücadele: Terörle mücadele çok boyutlu bir konudur. Askeri, güvenlik, istihbarat, dış politika boyutu kadar hukuki mücadele kısmı da büyük önem arz etmektedir. Türkiye’nin terörle mücadelesinin hukuki çerçevesini 1991 yılında kabul edilen 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu (TMK) çizmektedir.³⁸ Kanununun 1. maddesinde terör suçu şu şekilde tanımlanmıştır:³⁹

“Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal,

37 A.e, s.17.

38 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12.04.1991, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3713.pdf>. Türkiye’nin terörle mücadele mevzuatındaki diğer belgeler ise kabul edilme tarihlerine göre: 5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun (2004), 20047955 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelik (2004), 200713012 Sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Tedbirler Hakkında Yönetmelik (2007), 12426 Sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine İlişkin Yükümlülükler Uyum Programı Hakkında Yönetmelik (2008), 18420 Sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanunun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2013), 6551 Sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun (2014), 30939 Sayılı Terör Suçlarının Ortaya Çıkarılmasına Veya Delillerin Ele Geçirilmesine ya da Suç Faillerinin Yakalanmasına Yardımcı Olanlara Verilecek Ödül Hakkında Yönetmelik (2019), Türkiye’de Suç Gelirlerinin Aklanması ve Terörizmin Finansmanı ile Mücadele ve Müsadere Uygulamalarında Etkinliğin Artırılması Strateji Belgesi (2021-2025) İle İlgili 2021/16 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (2021)’dir.

39 A.e.

laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.”

2. maddesinde terör suçlusu tanımı yapılmıştır. Buna göre:

“Birinci maddede belirlenen amaçlara ulaşmak için meydana getirilmiş örgütlerin mensubu olup da, bu amaçlar doğrultusunda diğerleri ile beraber veya tek başına suç işleyen veya amaçlanan suçu işlemese dahi örgütlerin mensubu olan kişi terör suçlusudur. Terör örgütüne mensup olmasa dahi örgüt adına suç işleyenler de terör suçlusu sayılır.” denilmektedir.

İlgili kanunun 7. maddesinde⁴⁰ ise terör örgütü başlığında bir içerik olarak terör örgütü betimlenmiştir. Bu tanımlamadan, terör örgütünün, söz konusu yöntemlerle TMK m. 1’de belirlenen amaçlara ulaşmak için kurulmuş örgüt olduğu söylenebilir. Bu meyanda terör örgütü tanımı yapılırken her iki maddenin birlikte dikkate alınması gereklidir.⁴¹

TMK ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun (TFÖK) ile ilgili Adalet bakanlığı istatistiklerine bakıldığında Türkiye’de yargının terör ile suçlarla meşgul olduğu söylenebilir. Bakanlığın 2022 yılı istatistiklerine göre TMK’ye giren suçlar kapsamında Cumhuriyet başsavcılıklarında soruşturma evresine gelen 38910, Terörizmin Finansmanının Önlenmesi TFÖK kapsamındaki suçlardan 2728 dosya bulunmaktadır. TMK ile ilgili 20 509 dosya ve TFÖK’ya giren suçlarla ilgili 1630 dosya ise Cumhuriyet başsavcılıklarınca karara bağlamıştır. TMK kapsamındaki 13575

40 Madde 7 - Cebir ve şiddet kullanılarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemleriyle, 1 inci maddede belirtilen amaçlara yönelik olarak suç işlemek üzere, terör örgütü kuranlar, yönetenler ile bu örgüte üye olanlar Türk Ceza Kanununun 314 üncü maddesi hükümlerine göre cezalandırılır. Bkz: 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12.04.1991, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3713.pdf>.

41 Bilal Osmanoğlu; Fahrettin Kızıllı, “Türk Ceza Hukukunda Terör Örgütü ve Terör Suçu Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, C. 21, Özel Sayı., 2019, s. 1116.

ve TFÖK kapsamındaki 1419 dosya ise ceza mahkemelerine gelmiştir. İdare mahkemelerinde ise TMK ile alakalı 5652 dosya bulunmaktadır.⁴²

Güvenlik/ Silahlı Mücadele: Terör/izm ile mücadelede silahlı tedbirler gerekli olabilmektedir. Bilhassa asimetrik saldırı, GNH ve gerilla savaşı türünden taktikleri kullanarak DYÇ ile uzatılmış savaş yapabilme kapasitesine ulaşabilen terör örgütleriyle mücadelede orduların önemi artmaktadır. Öte yandan asimetrik gücün ve esnekliğin getirdiği görece avantajı kullanarak düzenli ordular açısından büyük sorun yaratabilmektedir. TSK bu bakımdan dünyadaki yegâne başarılı örnektir. Ordu gerçekleştirdiği operasyonlar ile PKK'yı defalarca hem kırsalda hem de şehirde yenilgiye uğratmıştır. Kore Savaşı ve Kıbrıs'ta edindiği ciddi tecrübe sahibi olan TSK terörle mücadele için Soğuk Savaş sonrasında ordu konsepti daha küçük ve hareket kabiliyeti yüksek motorize piyade tugayları kurarak ve komando tugaylarının sayısını arttırarak güncellemiştir.⁴³ Buna ek olarak arazide alan hâkimiyetinde inisiyatifini elde tutma bağlamında kırsalda hâkim yerlerde belirli aralıklarla sabit bekleyen birlikler bulundurma modeli uygulamaya sokulmuştur. Fakat üs bölgeleri de PKK kalabalık grup saldırıları için açık hedef haline gelmiştir.⁴⁴ TSK'nın terörle mücadelesinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesindeki Dağ Komando Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı merkezdedir. Dağ Komando Okulu terörle mücadele ve GNH konularında ihtisaslaşmıştır. Eğirdir, Isparta, Burdur ve Manisa kışlarında komando ve teröristle mücadele harekâtı bölgesine katılan birliklere kurslar vermektedir.⁴⁵ Ayrıca Jandarma Genel Komutanlığına bağlı olarak 1993 yılında 1. Jandarma Komando Eğitim Tabur Komutanlığı (Yenifoça Jandarma Komando Teröristle Mücadele Okul Komutanlığı) kurulmuştur.⁴⁶ 1999 yılında kurulan Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı da (JÖAK) terörle mücadele görevleri yürütmektedir.⁴⁷ Terörle mücadelede Emniyet Genel Müdürlüğü bün-

42 T.C. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, *Adalet İstatistikleri 2022*, s.70, 71, 90, 105.

43 Uğur Güngör, Türkiye'nin Modern Dönem Terörizmle Mücadelesi (1968-1990), (ed.) Murat Aslan, *Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi: Kavram, Süreç ve Yöntem*, SETA Yayınları, İstanbul, 2023, s.140.

44 Güngör, a.e., s.141.

45 Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *Dağ, Komando Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı*, <https://www.kkk.tsk.tr/sinifokullari.aspx>

46 T.C: İçişler Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, *Yenifoça Jandarma Komando Teröristle Mücadele Okul Komutanlığı*, <https://www.jandarma.gov.tr/yenifoça-jandarma-komando-teroristle-mucadele-harekati-okul-komutanligi>

47 T.C: İçişler Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, *Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı-Tarihçemiz*, <https://www.jandarma.gov.tr/joak/hakkimizda>

yesinde de özel yapılanmaya gidilmiştir. 1985 yılındaki Bakanlar Kurulu kararname ile kurulan Terörle Mücadele Dairesi Başkanlığı günümüzde 14 Şube Müdürlüğü ve 1 İdari Büro Amirliği'nden müteşekkildir.⁴⁸ Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki Özel Harekât Başkanlığı da terörle mücadelede saha görevleri yürütmektedir.⁴⁹

Dış Politika: Terörle mücadele Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli yer tutmaktadır. Dış destekli Ermeni terörü, Sol-Devrimci terör, Etnik -bölücü terör, Radikal Dini motifli terör düzeylerinde Türkiye'nin dış politika gündemi bir hayli yoğunudur. Dolayısıyla Türkiye'nin komşularıyla, uluslararası sistemin başat aktör/aktörleri ve bölgesel güçler ile uluslararası örgütlerle ilişkilerinde belirleyici bir düzey olmaktadır. Buna ek olarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nun altını çizdiği gibi; *"Türkiye'yi hedef alan terör grupları ülkemizin sınırlarının dışında teröristler için eğitim kampları kurmakta, fon toplamakta ve medya organları yoluyla propagandalarını yapabilmektedirler. Terör örgütlerinin liderleri, terör suçlarının failleri, hamileri ve finansörleri Türkiye dışında serbestçe dolaşabilmektedirler."*⁵⁰ Türkiye'yi hedef alan teröristler yurtdışında "gerilla", "isyancı", "özgürlük savaşçısı" olabilmektedir. Buna ek olarak Türkiye'nin terörle mücadelesi yabancı devletler tarafından dış politikada Türkiye üzerinde baskı kurma aracı olarak da kullanılabilir. Türkiye ise dış politikasında terörle mücadelede;

- Terör, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik büyük bir tehdit teşkil etmektedir ve motivasyonu ne olursa olsun; nerede, ne zaman ve kim tarafından işlenirse işlensin hiçbir terör faaliyeti meşru görülmez.
- Teröristlerin barınmasının önlenmesi için "iade et veya yargıla" prensibi temelinde devletler arasındaki işbirliği artırılmalıdır.
- Uluslararası toplum, terör örgütleri arasında ayırım gözetmemelidir ve terör gruplarının, üyelerinin ve eylemlerinin önlenmesinde, sınırlandırılmasında, takibinde ve yargılanmasında aynı kararlılıkla hareket edilmelidir.

48 T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Terörle Mücadele Daire Başkanlığı-Tarihçe*, <https://www.egm.gov.tr/tem/tarihce>

49 T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Özel Harekât Başkanlığı-Bizi Tanıyın*, <https://www.egm.gov.tr/ozelharekat/bizi-taniyin>

50 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye'nin Uluslararası Toplumun Terörle Mücadele Çabalarına Katkıları*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararasi-toplumun-terorle-mucadele-cabalarına-katkilari.tr.mfa

- Terörü herhangi bir din ya da etnik grupla ilişkilendirmek tamamen yanlıştır ve teröristlerin amaçlarına hizmet etmektedir.⁵¹

hususlarını vurgulamaktadır.

Sonuç Yerine

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık yolculuğunun büyük kısmı terörle mücadele ile geçmiştir ve bu günümüzde de en önemli meselelerdendir. Terör ve terörizmin devleti *"var olmaya ilişkin, güvenlik ve hayati çıkarlar"* düzeyinde tehdit etmektedir. Türkiye'nin terör/izm baskısı nedeniyle iç ve dış politikaları bu kırılğan ve krize açık olabilmektedir.. Türkiye 1960'lı yılların sonundan günümüze dış destekli Ermeni terörü, sol terör, etnik-bölücü terör, dini motifli radikal grup" ve "kült cemaat" terörü ile mücadele etmektedir. Terörle mücadele politikaları bütüncül olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla terör/izm ile sadece askeri ya da kolluk kuvvetlerinin alacağı tedbir ile çözülemez. Terörle mücadele hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik ve uluslararası boyutludur. Türkiye terörle mücadelede güvenlik/askeri*-kolluk kuvvetleri düzeyinde dünya genelinde görülmemiş düzeyde başarılıdır. Bu meyanda söz konusu başarının siyasi düzeyde de desteklenmesi ve siyasi olarak terörle müzakere değil ancak mücadele olacağı ilkesinden taviz vermeksizin hareket edilmesi gerektiği de kaydedilmelidir.

51 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Sorularla Dış Politika*, <https://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>

Kaynakça

- “ARGK ve ERNK feshediliyor”, *Evrensel*, 09.02.2000.
- “Armenian Terror”, <https://1915.gov.tr/armenian-terror.html>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- “Cemil Bayık: PKK silah bırakmaz”, *Cumhuriyet*, 20.12.2014, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cemil-bayik-pkk-silah-birakmaz-167866>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “Dağa çıkışlar daha nitelikli hal aldı”, *Odatv*, 23.07.2013, <https://www.odatv4.com/guncel/daga-cikislar-daha-nitelikli-hal-aldi-4111>, (Erişim tarihi: 24.09.2023)
- “Demirtaş: Dağa Çıkışlar Hiç Olmadığı Kadar Arttı”, *Sputnik Türkiye*, 12.02.2016, <https://sputniknews.com.tr/20160212/demirtas-daga-cikislar-hic-olmadigi-kadar-artti-1020844162.html>, (erişim tarihi: 24.09.2023)
- “Ermeni Terror Teşkilatları”, <https://azerbaijan.az/related-information/120>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- “Gülen’in 1999’da yayınlanan olay videosu: ‘Sivrilirsek sonumuz Cezayir gibi olur’”, *Medyascope Youtube Kanalı*, https://www.youtube.com/watch?v=7Y_cLms-mOuY, (Erişim tarihi:24.09.2023).
- “Habib Aktaş öldürüldü”, *NTV*, 10.09.2004, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/286408.asp>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “İki Bombalı Saldırıda 27 Ölü, 450 Yaralı”, *Bianet*, 20.11.2003, <https://m.bianet.org/bianet/print/26652-iki-bombali-saldirida-27-olu-450-yarali>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “İstanbul’da Sinagoglara saldırı”, *BBC Türkçe*, 15.11.2003, https://www.bbc.co.uk/turkish/sinagog_main.shtml, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “İşte Türk El-Kaidesi”, *Milliyet*, 04.12.2003.
- “Listede adıma görmeyince döndüm”, *Hürriyet*, 15.12.2003.
- “Murat Karayılan: Ne silah bırakır ne de çekiliriz”, *HaberTürk*, 13.08.2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1115406-murat-karayilan-ne-silah-birakir-ne-de-cekiliriz>, (Erişim tarihi: 25.09.2023).
- “Mustazaf-Der 10 yıl sonra yeniden açıldı”, *Rudaw*, 11.09.2022, <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/110920224>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “Ölümlere Kur’an Dirilere Demokrasi”, *Konstantiniyye*, Sayı 1, Şaban 1436 (Mayıs 2015), s.39-40. Ss.37-40.
- “Tenkil Müzesi Almanya’da”, *Biten Hayatlar*, <https://bitenhayatlar.com/tenkil-muzesi-almanyada/>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- “Türkiye İşçi Partisi (1961-1980)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-isci-partisi-1961-1980/?pdf=6209>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12.04.1991, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3713.pdf>, (Erişim tarihi: 26.09.2023).
- Akın, F. (2023).“1863 Tarihli ‘Nizamname-i Millet-i Ermeniyân’ Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu”, *Türkler ve Ermeniler*, <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1863-tarihli-nizamname-i-millet-i-ermeniyân-baglamında-osmanli-devletinin-ermenilere-yonelik-tutumu/>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- Akkaya, A.H. *Kürt Hareketi’nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970’ler*, <https://core.ac.uk/download/pdf/55897194.pdf>, (Erişim tarihi, 23.09.2023).

- Akkuş, M.(2018). “Nizamü'l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, ; Sayı 8, ss.165-186.
- Aktaş, A. (2022). “Türkiye Hizbullahı'nın Siyasal Dönüşümü”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 28, ss.29-52.
- Ateşoğlu, E. (2006). *Türk Siyasal yaşamında Milli Demokratik Devrim Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Behar, H. (2008). “Terörist eylemleriniz itina ile yapılır! Şalom, 09.01.2008, <https://www.salom.com.tr/arsiv/koseyazisi/61497/terorist-eylemleriniz-itina-ile-yapilir>”, (Erişim tarihi: 25.09.2023)
- Beşikçi, İ. (1990). *Devletlerarası Sömürge Kürdistan: Bilim ve İdeoloji Devlet Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Paris: Institut Kurde de Paris.
- Brittanica, FARC, <https://www.britannica.com/topic/FARC>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Brittanica, *Foco Theory*, <https://www.britannica.com/topic/foco-theory>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- Cabbarlı, H. (2013). “Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm”, Ermeni Araştırmaları, Sayı 45, ss.143-176.
- Cumhuriyet, 28 Nisan 1971.
- Çağlar, A. (2009). Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz, (ed.) Ali Çağlar, *Terör ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi,ss.5-36.
- Çalışlar, O. (2015). “Kürt kentlerinde “özyönetim” ilanı...”, *Hürriyet*, 15.08.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oral-calislars/kurt-kentlerinde-ozyonetim-ilani-29816846>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Çelik, Y. (2023). “Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Ermeni Meselesi'nin Uluslararası Bir Sorun Haline Gelmesi”, *Türkler ve Ermeniler*, <https://turksandarmeni-ans.marmara.edu.tr/tr/ayestefanos-ve-berlin-antlasmalariyla-ermeni-meselesinin-uluslararasi-bir-sorun-haline-gelmesi/>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- Duman Ö.; Aydın, M. (2017) “Ermeni Diasporası, Sözde Soykırımın 50. Yıldönümünü “Anma” Etkinlikleri ve Türkiye”, *History Studies*, Cilt 9, Sayı 1, ss. 111-125.
- Easson J.J.; Schmid, A.P. (2011). “250-plus Academic, Governmental and Intergovernmental Definitions of Terrorism”, (ed.) Alex P. Schmid, *The Routledge Handbook Of Terrorism Research*, New York: Routledge, 2011, ss.99-157.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercan Topçu, E. (2019). *Türkiye'de Ekstremist Gruplardan Hizbullah*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Erden, Ö. (2015).“Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920)”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, ss.93-115.
- Ete, H. (2010). “Demokratik Açılımı Yerli Yerine Oturtmak”, *SETA*, <https://www.setav.org/demokratik-acilimi-yerli-yerine-oturtmak/>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Feyizoğlu, T. (1996). Mahir, İstanbul: Gökkuşluğu Yayınları.
- Feyzioğlu, T. (2006). *Mahir: On'ların Öyküsü*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

- Global Terror Database, PKK, <https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?page=1&search=PKK&charttype=line&chart=overtime&ob=GTDDID&od=-desc&expanded=yes>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Gunn, C. (2015). "The Rise and Fall of ASALA and Armenian Revolutionary Federation Terrorism", *Review of Armenian Studies*, No. 31, ss.133-151
- Güngör, U. (2023). Türkiye'nin Modern Dönem Terörizmle Mücadelesi (1968-1990), (ed.) Murat Aslan, *Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi: Kavram, Süreç ve Yöntem*, İstanbul: SETA Yayınları, ss.131-147.
- Gürkan, M. (2023). "Dünden Bugüne Kürt Hizbullahı ve Hüda-Par", *Yetkin Report*, 11.04.2023, <https://yetkinreport.com/2023/04/11/dunden-bugune-kurt-hizbul-lahi-ve-huda-par/>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Horsley, R.A. (1979). "The Sicarii: Ancient Jewish 'Terrorists'", *The Journal of Religion*, Vol. 59, No. 4, ss. 435-458.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6551.pdf>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Dağ, Komando Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı, <https://www.kkk.tsk.tr/sinifokullari.aspx>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- KCK Sözleşmesi, https://tr.wikisource.org/wiki/KCK_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Kekevi, S. (2020). "Terör/izm ve Etkileri", (ed.) İrfan Kalaycı, İstanbul: Türkiye Ekonomisi, Divan Kitap, ss.
- Kekevi, S. (2022). F-Tipi Örgüt / FETÖ Darbe Girişiminden Alınacak Dersler, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 426, Temmuz, ss.38-43.
- Kuçuradi, İ. (2007). İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Lynch, M. (2021). "Michael Collins: Founder of Modern Guerrilla Warfare Tactics", *Journal of Global Faultlines*, Vol. 8, No. 2, ss.248-258.
- Marighella, C. (2003). Şehir Gerillası'nın El Kitabı, y.y.: Eriş yayınları, 2003;
- Osmanoğlu,B.; Kıdıl, F. (2019). "Türk Ceza Hukukunda Terör Örgütü ve Terör Suçu Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan*, Cilt 21, Özel Sayı, ss. 1141-1177.
- Öcalan, A., "Sömürge Kürdistan Teorisi Doğru Bir Başlangıçtı", *Demokratik Modernite*, 01.02.2018, <https://demokratikmodernite.org/somurge-kurdistan-teorisi-dogru-bir-baslangicti/>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).
- Özcan, N.A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Özşavlı, H. (2012). "Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat ve Terakki İttifakı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, ss.141-190.
- Öztürk, E. (2022). "Fikir Kulüpleri Federasyonunda Türkiye İşçi Partisi - Millî Demokratik Devrim Hareketi Mücadelesi (1965-1969)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 17, Sayı 57, ss. 386-416.
- Rapoport, D. (2002). *The Four Waves of Rebel Terror and September 11*, https://www.researchgate.net/publication/26387399_The_Four_Waves_of_Rebel_Terror_and_September_11, (Erişim tarihi: 24.09.2023)
- Satan, A. (2023). "Sevr Antlaşmasında Ermeniler", *Türkler ve Ermeniler*, <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/sevr-antlasmasinda-ermeniler/>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).

- Schmid, A. (2023). "Defining Terrorism", *International Centre For Counter Terrorism Report*.
- T.C. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü (2022) *Adalet İstatistikleri 2022*.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Toplumun Terörle Mücadele Çabalarına Katkıları, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararasi-toplumun-terorle-mucadele-cabalarina-katkilari.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, *DHKP-C*, <https://www.mfa.gov.tr/dhkp-c.tr.mfa>, (Erişim tarihi, 28.08.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Sorularla Dış Politika*, <https://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Özel Harekât Başkanlığı-Bizi Tanıyın, <https://www.egm.gov.tr/ozelharekat/bizi-taniyin>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Terörle Mücadele Daire Başkanlığı-Tarihçe*, <https://www.egm.gov.tr/tem/tarihce>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Daire Başkanlığı (2022). 50 Soruda FETÖ/PDY, Ankara, <http://icguvenlikyayinlari.gov.tr/50-soruda-fetopdy>
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, (2022). *50 Soruda Sol Terör*, Ankara, , s.88-89, <http://icguvenlikyayinlari.gov.tr/50-soruda-radikal-sol-terror-orgutleri>, (Erişim tarihi: 28.08.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, (2022). *50 Soruda DEAŞ*, Ankara, s. 97, <http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/50-soruda-deas-terror-orgutu>, (Erişim tarihi,25.08.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı, (2017). *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG*, Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, *Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı- Tarihçemiz*, <https://www.jandarma.gov.tr/joak/hakkimizda>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, *Yenifoça Jandarma Komando Teröristle Mücadele Okul Komutanlığı*, <https://www.jandarma.gov.tr/yenifoca-jandarma-komando-teroristle-mucadele-harekati-okul-komutanligi>, (Erişim tarihi: 24.09.2023).
- Zedong, M. (t.y.). *Uzatmalı Savaş Üzerine*, Eriş yayınları, <http://kutuphane.halkcephesi.net/Mao/uzunsavas.html#c15>, (Erişim tarihi: 22.09.2023).

100. YILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TERÖR VE TERÖRİZMLE MÜCADELESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ
Gökhan BATU

Giriş

Terörizmin kavramsal olarak olgunlaşmasının tarihsel açıdan kökeni çok uzağa götürülemeyecekse de bir olgu olarak ele alındığında serüveninin oldukça eskiye dayandığını ifade etmek mümkündür. Terörizm olgusunun tanımlanmasında ise ülkeler arasında ortaya çıkan gerek farklı yaklaşımlar gerekse de çıkar odaklı taktiksel ayrışmalardan kaynaklanan zorluklar bulunmaktadır; bu nedenle, hangi gruplar ve eylemleri için hangi politikaların uygulanmasının meşru zemine sahip olduğuna ilişkin ihtilaflar yaşanmaktadır. Bu konudaki çok sayıda tanıma dair yapılan araştırmalar, genel olarak; şiddet, siyasal hedefler, korku ve sivilleri hedef alan saldırılar şeklinde dört başlığın merkeze oturduğunu göstermektedir.¹ Ancak kitle iletişiminde yaşanan gelişmelerin terörizm üzerinde yapılan analiz ve tanımları da aşındırdığı ve yeniden şekillendirdiği müşahede edilmektedir. Keza gelişen teknoloji ile radikal propaganda yöntemlerinin skalası da genişlemekte ve terörizm kendisine yeni yöntemler ve metodlar üretmektedir. Dolayısıyla terörizm bağlamında yapılan değerlendirmelerin de -örneğin çevrimiçi endoktrinasyonun başarısı, hiyerarşik

¹ Alex P. Schmid and A. J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature* / Alex P. Schmid and Albert J. Jongman with the Collaboration of Michael Stohl ... [Et Al.]; Foreword by Irving Louis Horowitz, Rev., expanded, and updated ed. / prepared under the auspices of the Center for International Affairs, Harvard University (New Brunswick, N.J., London: Transaction Publishers, 2005).

ve katı örgütlülük gibi parametrelerin- yeni terörizm konseptinin hâkim olduğu düzlemde revizyona uğraması büyük önem taşımaktadır. Ancak, terörizmin kavramsallaştırılmasında, 11 Eylül Saldırıları gibi bir dönem sınır aşan terörizmi uluslararası toplumun ana gündem maddesi haline getiren kritik bir gelişme sonrasında dahi, ülkeler arasında sergilenen eşgüdüm görüntüsüne rağmen uluslararası bir müşterek noktada buluşulamamış, bu durum çıkar odaklı ayrışmaların ülkeler nezdindeki merkezi konumu nedeniyle mümkün olamamıştır. Hatta gelinen noktada, söz konusu çıkarlar doğrultusunda belirginleşen ulusal tehdit algıları ve stratejik dizaynların sebep olduğu farklılaşmaların daha da derinleştiğini ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda terör örgütlerinin de bir parçasını teşkil ettiği devlet dışı silahlı aktörler (DDSA), günümüzde yeni nesil savaş olarak tanımlanan, sınır ötesinde menfaat ve çıkarların korunması veya temininde maliyet etkin ve uluslararası hukuktan kaynaklanması olası sorumluluktan imtina edilmesine imkân veren stratejinin aracıları olarak belirginleşmiştir. Bu durum terörizmle mücadelede elzem olan, terörizm ve terör örgütlerine dair kapsayıcı tanımlamaları ortaya koymayı zorlaştırdığı gibi alınacak tedbirlerin etkinliğini de sınırlandırmaktadır.

1. Türkiye'nin Terörle Mücadelesi

Türkiye, hâlihazırda yıkıcı ideolojik, bölücü ve dinî referanslı radikalleşme tehdidi ile karşı karşıya bir ülke olarak sınır içinde ve ötesinde terörle mücadelesini aktif olarak sürdürmektedir. İstikrarsızlığın kronik bir sorun teşkil ettiği Orta Doğu'ya coğrafi yakınlığı, Suriye ve Irak gibi ülkelerle uzun kara sınırlarına sahip stratejik bir konumda yer alması nedeniyle Türkiye, radikalleşmenin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bu bölgede birçok aktörün farklı motivasyonlarla uygulamaya geldiği terörizmden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Dolayısıyla, aktif olarak mücadele edilen, ideolojisi ve radikalleşme zemini birbirinden farklı birçok terör örgütü ve bunların zamanla dönüşüme uğrayarak, strateji, taktik ve yöntem açısından gelişmesi, Türk güvenlik güçlerinin de mücadele yöntemlerini geliştirmesi ve şekillendirmesi bağlamında büyük bir birikim sağlanmasını gerektirmiştir. Dünyada yeni sol dalga ile yükselen ideolojik atmosferin beslediği aşırı sol yapıların faaliyetleri ile 1970 ve 1980'lerde giderek belirginleşen ve bugün halen devam eden yıkıcı, etnik tandanslı,

yerli ve yabancı bölücü terör yapıları, Türkiye'nin terörle mücadeleye yönelik yoğun çabalarının odağında bulunmaktadır. Bunlara paralel olarak 1980'ler ve bölücü terörle mücadelenin olanca hızıyla sürdüğü 1990'ları müteakip, 2000'lerde küresel çapta eylem kapasitesine ulaşan dinî istismar eden terör örgütleri ve bunların türevlerine karşı yürüttüğü faaliyetler, Türkiye'nin geniş bir spektrumda süren terörle mücadelesinin önemli bir parçası olmuştur. Zor bir coğrafyada birçok terör örgütünün hedefi olan Türkiye, hali hazırda PKK, DHKP-C, El-Kaide, FETÖ ve DEAŞ gibi terör örgütleri ile aktif olarak mücadelesini sürdürmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye için öncelikli gündem maddesi Körfez Savaşı ve sonraki süreçte bu savaşın bölgeye yansımaları olmuştur. Bununla birlikte PKK ile mücadeleye odaklanılmış, ardından Irak Savaşı sonrasında bölgeyle ekonomik ve siyasî bağların yeniden değerlendirilmesi adına hassasiyet gösterilmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin terörle mücadelesinde, PKK'yı terör örgütü olarak sınıflandıran NATO üyeleri ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden destek alamaması, terör örgütünün faaliyetlerine bu ülkelerde izin verilmesi hatta desteklenmesinin yukarıda sunulan çıkarlar bağlamındaki çerçeve ile uyumlu olduğu değerlendirilmektedir. İlaveten, Türkiye'nin, NATO misyonları kapsamında uluslararası barış ve istikrara en çok katkı sunan ülkelerden biri olmasına rağmen böyle bir seyrin çelişkili olduğunu ifade etmektedir. Terör örgütünün Suriye kolu olan PYD/YPG'nin, Uluslararası Koalisyon'un bölgedeki varlığı ve aktivizmine rağmen DEAŞ'le mücadelede "kurtarıcı" olarak uluslararası topluma sunulması yönünde çabalar ise hem uluslararası hukuk açısından hem de müttefiklik ilişkileri bağlamında ciddi bir çelişki teşkil etmektedir. Küresel güçlerin bölgeye dair gelecek projeksiyonları çerçevesinde örgüte sağlanan devasa askerî ve siyasî desteğe meşru zemin sağlanması ise terörizmin tanımlanması, tasnifi ve terörizmle mücadelede uluslararası iş birliğinin etkili bir şekilde yürütülmesi hususlarındaki sorunların en güncel ve açık örneklerinden birisidir. İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya girişi bağlamında yaşanan tartışmaların da ortaya konulan manzarada Türkiye'nin, ulusal güvenliği çerçevesinde maruz kaldığı tehditlere karşı duyarsızlığa hatta bunu derinleştiren politikalara yönelik haklı bir çıkış olarak görülmektedir. Daha önce benzer süreçler, ASALA terör örgütünün Türk misyonları ve diplomatlarına yönelik saldırılarına dair, ilgili devletlerin gerekli tedbirleri alıp almadığı konusundaki soru işaretleri ile gündeme gelen ve Yunanistan-DHKP-C

terör örgütü ilişkisi bağlamında yaşanan tartışmalarda da müşahede edilmiştir. Keza ETA (Euskadi Ta Askatasuna) ve IRA (Irish Republican Army) gibi örgütlere dair Batı'daki kapsamlı tartışmalar da benzer bir çizgide ilerletilmiştir.

2. PKK Terör Örgütü

PKK, kuruluşu itibarıyla kendisine amaç olarak “Kürtlerin ulus-devletini kurmayı” belirlemiş bir terör örgütüdür. Bu doğrultuda terör örgütü, “sömürü” ve “hâkim sınıf” gibi ideolojik, ajitatif öğeleri araçsallaştırarak kendisini emperyalist baskı ve sömürüye karşı savaştan bir yapı olarak sunmaya çalışmış; özellikle ilk yıllarında “bölgesel özerklik”, “otonomi” çözümlerini sömürgecilikle uzlaşmayı getiren teslimiyetçi bir anlayış olarak görmüş ve 1978 yılında sözde parti programına da koymuştur.² Özünde ise örgüt, açıkça faşizme varan milliyetçi bir söyleme sahiptir ve etnik kimliklerin istismarını amacına ulaşmada bir yöntem olarak kullanmaktadır. Diğer yandan terör örgütünün, dönemin şartlarına ve konjonktüre göre, hayatta kalma iç güdüsüyle stratejik davranarak ideolojisini ve kendisi için belirlediği amacı revize edebildiği müşahede edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan ve birçok etnik unsurun Osmanlı'dan kopması ile sonuçlanan isyanların aksine Kürt isyanları genellikle ayrılıkçı bir karakter göstermemiştir. Bu durum Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında yaşanan isyanların genel karakteristiğini de teşkil ederken, isyanların kökeninde bölgedeki aileler ve yerleşik grupların çıkarlarını kaybetmemek adına yerel çapta gerçekleştirdiği ayaklanmalar olduğu ifade edilebilir. 1960'lı yıllara kadar geniş bir taban oluşturabilmiş bir siyasal Kürtçü oluşumdan bahsedilemeyecekse de bu tarihler itibarıyla Türk solu içerisinde yer bulan ve bugünkü Kürtçü hareketin nüvelerini oluşturan kesimler, zamanla özerkleşerek kendi çizgilerinde ilerlemeye yönelik inisiyatif almışlardır. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) kurumsallaşması ile Kürt milliyetçiliği zemininde konsolide olan ve çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bu gruplar 1971 Muhıtrası'ndan olumsuz etkilenmiş ve hareket bir süre ivme kaybetmiştir. 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde ise Kürtçü yapıların sivil

2 Aşkın İ. Sökmen, “İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü” (Doktora Tezi, Savunma Bilimleri Enstitüsü, T.C. Kara Harp Okulu, 2012).

toplum faaliyetleri üzerinden örgütlenmesinde bir hızlanma görülmüş, ancak o dönemin sol gruplarının genel karakteristiği ile de paralel olarak aralarında fikirsel ayrılıklar baş göstermeye başlamıştır. Esasen 1971 Darbesi'nden sonra PKK gibi örgütlerin daha sonra ana omurgası olarak nitelenebilecek hareketlerin hemen hepsinde bu süreçte iki temel hususta ortak kanaat belirmiştir. Bu süreçte sözde “Kürdistan Sömürge” tezleri ve sözde “buna dayalı “Ulusal Kurtuluş Mücadelesi” yürütülmesi gerektiği perspektifi ile bağımsız ve esas olarak da illegal örgütlenmeye” gitme fikirleri sol gruplar içerisinde somut olarak gelişmeye başlamıştır.³

O dönem Diyarbakır'dan İstanbul'da tapu kadastro memuru olarak atanan ve gelecekte PKK terör örgütünün lideri olacak Abdullah Öcalan, ilk etapta İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiş, akabinde kaydını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aldırılmıştır. Sol gruplar içerisinde bu dönemde kendisine yer bulan Öcalan, yasa dışı bildiri dağıtmaktan dolayı 7 ay hapis cezası almıştır. Terör örgütü lideri, esasen örgüt kurma fikrinin bu yıllarda kendisinde yer edindiğini, 1972-73 döneminde cezaevinde iken örgütlenme konusunda zihninin netleştiğini ifade etmiştir.⁴ O dönemin atmosferinde bazı kesimlerce üniversite gençliği, işçiler ve köylülere alternatif bir bakış açısı getiren bir ideoloji olarak görülen Marksizm'in, topluma yeni bir yaşam için neler yapılması gerektiğine dair önerilerini referans alan toplumsal hareketlerden Öcalan da yoğun olarak etkilenmiştir. Nitekim kendisi, cezaevinden çıktıktan sonra Ankara'nın Çubuk ve Dikmen semtlerinde bir grup arkadaşıyla bir dizi toplantı gerçekleştirmiş, söz konusu toplantılara bugün örgütün tepe kadrosunda bulunan birçok isim de katılmıştır. İlk etapta kendilerini sözde “Kürdistan Devrimcileri” olarak isimlendiren grup daha sonra “Apocular” olarak anılmaya başlanmıştır.⁵ Terör örgütü lideri Öcalan ve beraberindeki grupta Marksist ideoloji çerçevesinde Kürtlük düşüncesi tedricen önem kazanırken, Lenin'in “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” kitabı da PKK terör örgütünün temel referanslarından biri olmuştur.⁶

İdeolojik açıdan konsolide olan bu çekirdek kadro, Dikmen toplantısını müteakip süreçte büyüme ve örgütsel açıdan kurumsallaşmaya yönelik

3 Ahmet H. Akkaya, “Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler,” *Toplum ve Bilim*, no. 127 (2013).

4 Akkaya, “Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler.”

5 Türkmen Törel, “PKK terör örgütü: tarihsel ve siyasal gelişim süreci bakımından incelenmesi; 1978-1998” (Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

6 Nihat A. Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi)/Tarihi, İdeolojisi Ve Yöntemi* (Ankara: ASAM, 1999).

faaliyetlerine öncelik vermiş, bölücü ajandasını gerçekleştirmek üzere, ideolojisinin çizdiği istikamette metodolojik yol haritasının çerçevesini oluşturmuştur. Bu doğrultuda Güneydoğu illerine geçerek buralarda propaganda ve eleman temini faaliyetlerine girilmiştir,⁷ 1978 yılında Diyarbakır'ın Lice İlçesi'ne bağlı Fis Köyü'nde, 19 kişinin katıldığı, aynı zamanda terör kuruluş kongresi olarak da nitelenen toplantı ile örgüt, bugün PKK olarak kısaltılan sözde Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkaren Kürdistan) ismini almıştır.⁸ Lokal olarak faaliyetlere girişen örgütün üst düzey yöneticilerinden bazılarının Elazığ'da güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği operasyonlarda yakalanması sonrasında Abdullah Öcalan, 1979 yılında Suriye'ye kaçarken⁹ terör örgütü, Güneydoğu Anadolu'da varlıklı aşiret reisleri, büyük toprak sahipleri ve tarikat liderlerini "iç sömürünün" ajanları olarak nitelemiş ve hedef tahtasına koymuştur.¹⁰ Bu doğrultuda terör örgütünün ilk saldırısı, 1979 yılında Bucak Aşireti lideri ve Adalet Partisi Milletvekili Mehmet Celal Bucak'a yönelik gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan Öcalan'ın kaçıışı sonrasında örgütün bölgesel aktörlerle bağlantılar teşkil ettiği ve bunlar üzerinden mobilizasyon kabiliyeti kazandığı müşahade edilmiştir. Keza 1979 yılında örgütün bazı üyeleri, Suriye üzerinden Bekaa Vadisi'ne geçmiş ve buradaki kamplarda eğitim almışlardır. Şehirli'den aktarıldığı üzere, bu dönemde Avrupa'da ve Orta Doğu ülkelerinde örgüt faaliyetlerine destek aranması ve hazırlık yapılmasına yönelik faaliyetlere ağırlık verilmiş, 1982 yılında ise Irak ve Suriye'de, Türkiye sınırına yakın bölgelerde gerilla savaşı yürütülmesi üzere kamplar kurulması ve eyleme geçilmesi kararı alınmıştır.¹¹ Örgütün 1984 yılı ağustos ayında Siirt'in Erüh ve Hakkâri'nin Şemdinli ilçelerinde askerlere yönelik ilk terör eylemlerini müteakip, Türk güvenlik güçleri tarafından ivedilikle tedbir alınmak suretiyle gayrinizamî harp üzerine eğitimler düzenlemiş, Geçici Köy Koruculuğu (GKK) sistemi ihdas edilmiş ve idarî tedbirler kapsamında Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu çıkarılmıştır. Bu önlemlerin sonucu olarak güvenlik güçleri, 1980'li yılların ortasında terör örgütüne çok büyük kayıplar verdirmiştir. GKK ile etnik temelli söylemi bağlamında çelişkiye düşen ve OHAL ile alanı daralan

7 Oktay Pirim and Süha Örtülü, *Ömerli Köyünden İmralı'ya PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü*, Boyut kitapları. Araştırma-siyaset yazıları dizisi 1999/5 (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999).

8 Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi)/Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*.

9 Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi)/Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*

10 Sökmen, "İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü."

11 Mehmet B. Sanyürek, "Pkk (Kürdistan İşçi Partisi / Partiya Karkaren Kürdistan)," in Sönmez, *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler*.

PKK, bunun üzerine bölgesel yapılanmalarını revize etmiş, GKK sistemini hedef alan faaliyetlere ağırlık veren yeni bir eylem planı ortaya koymuştur. 1990'lara gelindiğinde ise örgüt, artık halk nezdinde görünür propaganda faaliyetlerine önem verme ve siyasî yapıların teşkiline yönelik hedefler belirlemiştir. Bu kapsamda Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuş ve 1991'de gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde SHP ile ittifak yaparak TBMM'ye girmiştir. Buna ek olarak terör örgütü ülke içinde bombalı eylemler düzenlemiş ve sivil toplumda örgütlenmeye başlamıştır. Bu faaliyetlerin sınır ötesindeki tamamlayıcısı görüntüsü veren bir aktivizm yürüten terör örgütü, Türkiye'ye hasım ülkelerden destek almak üzere arayışa girmiş, Avrupa'da televizyon kanalları kurarak medya üzerinden yürüttüğü propaganda faaliyetlerini ve sivil toplumdaki genişlemesini uluslararası boyuta taşımıştır.¹²

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber bütün dünyadaki sol hareketlerde olduğu gibi PKK kadrolarında da fikri anlamda belirsizliğin hâkim olduğu bir döneme girilmiştir. Özellikle bu dönemde Sovyetlerden aldığı destekten mahrum kalması örgütü yeni arayışlara itmiş, 1995 yılında PKK sözde parti programı değiştirilmiş ve burada Sovyetler Birliği sistemine çok ağır eleştiriler getirilmiştir. Bu doğrultuda 1995'te alınan kararlarla terör örgütünün bünyesinde yapısal değişiklikler yapılmıştır. Her ne kadar Öcalan bizzat karşı olduğunu ifade etmişse de ideolojik zemini erozyona uğrayan örgüt kadrolarında, arka planda etnisiteye dayalı ideolojik damar güçlenmiş, Sovyetler'in çöküşü ile bu etnik temelli eğilimin önündeki Marksist-Leninist ideoloji perdesi belirli ölçüde aralanmış ve Kürtçülük temelinde etnik ideolojik söylemin yükselişi belirginleşmiştir.¹³

1990'lı yılların bir diğer önemli özelliği ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) örgüte sınır içinde ve ötesinde vurduğu ağır darbeler olmuştur. Özellikle 1995-1997 yılları arasında, başta Çekiç Harekâtı (12 Mayıs-7 Temmuz 1997) olmak üzere icra edilen operasyonlarda terör örgütü çok ağır kayıplar vermiştir. Diğer yandan örgütün sınır ötesi faaliyetlerine ve Şam'la iş birliğine dair tahammül sınırları zorlanan Türkiye, 1998 yılı itibarıyla Suriye'ye PKK'nın ülkedeki mevcudiyetini sonlandırması yönünde baskılarını artırmıştır. Nisan ayındaki Millî Güvenlik Kurulu (MGK)

12 Sanyürek, "Pkk (Kürdistan İşçi Partisi / Partiya Karkaren Kürdistan)."

13 Muhammed E. Güneş, "Terör Örgütü Olarak Pkk'nın Siyasallaşmasında KCK'nın Rolü" (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, 2018).

toplantısından sonra verilen sert mesajlar sonrasında, 16 Eylül'de, Hatay sınır bölgesinde, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in Suriye'yi hedef alan sert uyarıları üzerinden ortaya konan zorlayıcı diplomasi ile Türkiye açısından meselenin ciddiyeti açıkça ifade edilmiştir. Sonuç olarak, 9 Ekim (bazı iddialara göre 17 Ekim) 1998'de terör örgütü lideri Öcalan Suriye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Akabinde iki ülke arasında 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Terör örgütü liderinin içine düştüğü bu belirsizlik sürecinde alınan kararlar, mücadelenin Karadeniz başta olmak üzere ülke sathına yayılması gibi sertleşen bir çizgi izlemiştir ki takip eden süreçte örgüt çok sayıda intihar saldırısı düzenlemiştir. Suriye'den ayrılışı sonrasında Yunanistan, İtalya ve Rusya gibi ülkelerde barınamayan Öcalan'ın, 15 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi ise örgüt için son derece önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde örgüt, Öcalan'ın idam edilmemesine yönelik ciddi bir hassasiyet göstermiş ve siyasî faaliyetlere ağırlık verme kararı almıştır.

Yakalanması sonrasında Öcalan, idam edilme ihtimalini de göz önünde bulundurarak örgütün ideolojisini revize etmiştir. Bu minvalde ilk olarak Leslie Lipson'un "Demokratik Uygarlık Tezi"nden hareketle örgütün 1995'te Sovyetler'e ve reel Sosyalizm'e getirdiği yoğun eleştirilerle yaşanan belirsizlikte yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu tezden yola çıkılarak ayrı bir Kürt devleti kurmanın gereksiz olduğu, Kürtlerin de Türkiye Cumhuriyeti Devleti çatısı altında yaşayabileceğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısının kendisi için hiçbir sorun teşkil etmediğini ifade etmiştir. Burada odak noktası, Kürtlerin kendi kültürel kimlikleri çerçevesinde eşit hak sahibi yurttaşlar olarak hayatlarına devam edebildikleri demokratik bir cumhuriyetin inşası olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamda böylesi demokratik bir cumhuriyette gerek ayrı devlet kurma gerekse de federasyon tehlikesinin kendiliğinden ortadan kalkmış olacağı iddia edilmektedir.¹⁴ Buna paralel olarak örgüt, siyasî faaliyetlere ağırlık verilmesi, kimlik, dil ve kültür gibi unsurların tanınması ve anayasal güvenceye alınması gibi gündemleri önclemiştir. Terör örgütü, bu dönemde gerçekleşen ve sınır aşan terörizmin dünya kamuoyunun merkezine oturduğu 2001 yılındaki 11 Eylül Saldırıları neticesinde terör olgusuna

14 Fikret Bilâ, *İdeolojik Kodlarıyla Kâğıt Üstündeki PKK*, 1. baskı, İnceleme/araştırma (Şişli İstanbul: Doğan Kitap, 2016).

karşı küresel çapta gelişen hassasiyetin hedefi olmaktan kaçınmaya yönelik isim değişikliğine giderek Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) adını almıştır. 2003 yılında ise KADEK, isim değiştirerek Kürdistan Halk Kongresi (KONGRA-GEL) adını kullanmaya başlamıştır.¹⁵ Bu dönem, aynı zamanda PKK ideolojisinde bir başka geçişe şahitlik etmiştir. Zira, ortaya çıkan ideolojik boşluğun, Lipson'un "Demokratik Uygarlık Kitabı"nda ortaya attığı tezlerle doldurulamayacağı anlaşılmıştır. Nitekim, Lipson'un farklı dil ve kültürden oluşan toplulukların demokratik cumhuriyette ancak tek bir devlet çatısı altında yaşamalarına dair görüşü Öcalan'ın pragmatist ideolojik yaklaşımı ile uyuşmayacağı zamanla anlaşılmış ve dört farklı egemen devletin himayesi altında bulunan Kürtlerin durumu, Murray Bookchin'in komünalist konfederasyon modelini Öcalan için daha cazip bir seçenek haline getirmiştir.¹⁶ Irak'ın işgali sürecinde TBMM'de, 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi sonrasında Türkiye-ABD ilişkileri zarar görürken, örgüt muhtemeldir ki Saddam'ın düşüşünü öngörmüş ve Irak'ın işgalinden istifade etmek suretiyle bölgedeki yapılanmasını güçlendirme imkânı doğacağını değerlendirerek bu yönde çabalarını hızlandırmıştır. Benzer bir sürecin siyasi alanda Suriye'de de yürütüldüğü daha sonra ortaya çıkacaktır. Nitekim terör örgütü, Öcalan'ın yakalanması akabinde ara verdiği silahlı eylemlere 2004 yılında tekrar başlama kararı almıştır. 2005 yılında sözde Kürdistan Demokratik Konfederalizmi (KKK) adlı yapı KADEK'in yerini alırken, Öcalan'ın, Bookchin'in Komünalizm ideolojisinden türettiği fikirlerin eylemsel yol haritası olarak örgüt ajandasında daha belirgin bir şekilde yer aldığı müşahede edilmiştir. Bookchin'in hiyerarşiye ve devlet yapısına karşı çıkan ideolojisi ve bu istikamette Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürtlerin sözde konfederatif bir yapıda buluşmasını öngören yeni dizayn retorik olarak belirginleşmiştir.

2013 yılında, genel çerçevesi itibarıyla bölgedeki terör sorununa kalıcı çözüm üretilmesi amacıyla yürütülen müzakere sürecinde terör örgütü, bir yandan silahlı saldırılarını askıya alırken diğer yandan şehir yapılanmalarını agresif bir biçimde geliştirmeye gayret etmiştir. Süreçte ara verilen operasyonlardan istifade etmek suretiyle bölgede silah ve mühimmat transferi imkânı bulan terör örgütü, kendisinin siyasi arenadaki

15 "KCK Örgütlenme Modeli ve Amacı" (Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2011).

16 Onur Ağrıl, "PKK'nın İdeolojik Dönüşümünde Toplumsal Ekoloji Felsefesi" (Yüksek Lisans Tezi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, T.C. Polis Akademisi, 2020).

temsilcisi konumundaki partiye bağlı belediyeler üzerinden şehirlerdeki varlığını pekiştirmeye çabalamıştır. Nitekim 2015'te, terör örgütünün iki polisi şehit etmesiyle sürecin sona ermesi sonrasında başta Diyarbakır-Sur olmak üzere Hakkâri, Mardin ve Şırnak şehir merkezlerinde, "hendek olayları" olarak da anılan çatışmalar sırasında bu hazırlıkların yansımaları sahada görülmüştür. Buna karşılık Türk güvenlik güçleri, sivil vatandaşların can ve mal güvenliğine azamî düzeyde önem göstermek suretiyle bu grupları şehirlerden temizlemiştir. Takip eden süreçte güvenlik güçlerinin hem yurtiçi hem de yurtdışında gerçekleştirdiği operasyonlarda örgüt tarihi kayıplar vermiştir. Pençe serisi hareketlerinin yanı sıra Zeytin Dalı ve Barış Pınarı operasyonlarıyla Türkiye'nin Irak ve Suriye sınır hattında terör örgütünün mevcudiyetine büyük darbe vurulmuş ve sınır güvenliği temin edilmiştir. Bu kapsamda 24 Temmuz 2015-13 Temmuz 2023 tarihleri arasında etkisiz hale getirilen terörist sayısı 38 bin 156'ya ulaşmıştır¹⁷.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, özellikle 2014 sonrasında asimetrik harpte etkili keşif ve gözlem platformları, mini akıllı mühimmatlar ve diğer savunma sanayii ürün portföyünü yerli platform ve mühimmatları üretmek suretiyle bir hayli geliştirmiştir. Bu gelişim sahada terör örgütlerine karşı verilen mücadelede bir güç çarpanı olmuş ve bugüne kadar terörle fedakârca mücadele eden güvenlik güçlerinin elini rahatlatmıştır. Son yıllarda özellikle sınır ötesinde örgütün yönetici kadrosuna vurulan ağır darbelerin de yine bu stratejik platformlar sayesinde hareketlerde elde edilen stratejik otonominin önemli bir çıktısı olduğu düşünülmektedir.

3. PYD/YPG

Öcalan'ın yakalanması sonrası dönem, örgüt için panik ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir süreci beraberinde getirmiş, öncelikle Öcalan'ın idamının önüne geçilmesi, akabinde ise Öcalan'ın hapisanede yaptığı ideolojik çözümler doğrultusunda ortaya konulacak pratiğe odaklanılmıştır. Bu çözümler ise daha önce ifade edilen ideolojik geçişlerde hayat bulmuş, son olarak Bookchin'in doktrine ettiği Komünalizm ve Demok-

17 Sarp Özer, "MSB: 24 Temmuz 2015'ten Bugüne Kadar 38 Bin 156 Terörist Etkisiz Hale Getirildi," Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/msb-24-temmuz-2015-ten-bugune-kadar-38-bin-156-terorist-etkisiz-hale-getirildi/2944662>.

ratik Konfederalizm şeklinde Anarşizm ve Marksizm'in izlerini taşıyan devlet mekanizması ve hiyerarşiye karşı yeni bir ideoloji örgüte angaje edilmiştir. Esasen Kürtlerin bölgesel coğrafi nüfus dengesine bakılarak konfederalizmin bu ideoloji ve amaçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir ki söz konusu değişim, Öcalan'ın 2000'lerin başından itibaren yürüttüğü ve 11 Eylül sonrası bölgesel dengeleri de gözeten çözümlenmeleri ile sahadaki pratiklerle ilerlemiştir. Bu bağlamda 2003 yılında terör örgütünün Suriye kolu olan PYD (Partiya Yekitiya Demokrat/ Demokratik Birlik Partisi) ve silahlı organizasyonu YPG (Yekîneyên Parastina Gel/Halk Savunma Birlikleri) kurulmuştur.

Kurulduğu tarihten itibaren kurumsallaşmasına devam eden PYD/YPG, 2011 yılında başlayan iç savaş ile hareket alanını artırmak için uygun şartlara kavuşmuştur. Esed rejiminin, anlaşmak suretiyle stratejik olarak kendisine bıraktığı bölgede alan hakimiyeti sağlayan terör örgütü, DEAŞ'a karşı ABD'nin yoğun hava desteği ile verdiği sözde mücadele ile uluslararası alanda meşruiyet arayışına girmiştir. Bunda bazı Batılı ülkelerin bölgeye dair politikaları bağlamında kısmen ilerleme sağladığı gözlemlenen terör örgütünün, organik bağı bilinmesine karşın kâğıt üzerinde PKK'dan ayırdığı tüzel kişiliği ile faaliyet göstermesi de kendisine alan açmıştır. Keza örgütün özellikle yönetici kadrosu Kandil'den yönlendirilmekte ve talimat almaktadır. Özellikle DEAŞ'ın alan hâkimiyetini katbetmesi sonrasında Batılı ülkelerin kamuoyunda Suriye ve Irak sahasından dönenlerin oluşturduğu yoğun korku ve tepkisellik, PYD/YPG kontrolü altındaki kamplarda bulunun ve Batılı ülkelerin vatandaşı durumundaki DEAŞ üyeleri ve ailelerinin örgüt tarafından, kendisine yapılan desteğin devamlılığı adına şantaj aracı olarak kullanılmasına imkân vermektedir. "Geri dönenler" (returnees) şeklinde de ifade edilen bu şahısların yargılanması meselesi de önemli bir problem olarak ortaya çıkarken, hem bunların akıbeti hem de ABD başta olmak üzere, DEAŞ'ın tekrar yükselmesi tehdidinin gündemde tutulması suretiyle örgütün silahlandırılmaya devam edilmesi, Türkiye açısından önemli bir ulusal güvenlik tehdidi teşkil etmeye devam etmektedir. Sözde tahakküm ve hiyerarşi karşıtı ideolojik bir çizgi benimseyen terör örgütü, bölge halkına yönelik tehdit ve baskı politikasına devam etmekte, BM raporlarına dahi yansıyan bölge halkından gençleri hatta çocukları zorla kendi saflarına katma gibi insan hakları ihlalleri Batı tarafından görmezden gelinmektedir.

4. Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C)

Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C), sol radikalleşmenin belirgin örneklerinden biri olarak kayda geçen, eylemleri ve simgeleştirilen isimleriyle hala bazı marjinal çevrelerin zihin dünyasında yer edinmeye devam eden terör örgütlerinden birisidir. Mezhebe dayalı bir profil çizdiği düşünülmesine karşın örgütün daha çok ideolojik bir tandansı bulunduğu ifade edilmektedir. Örgütün geçmişi incelendiğinde öncelikle karşımıza 1970 yılında Mahir Çayan tarafından kurulan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (THKP-C) çıkmaktadır. Eylemleri, silahlı propaganda üzerinden işçi sınıfını harekete kazandırmak üzere Mahir Çayan tarafından çizilen yolu benimseyen örgüt ve bu ideale inanan kitleler için Küba'dan Latin Amerika'ya ve Vietnam'a yayılan devrimci dalga örnek teşkil etmiştir.

Bu dönemde “öncü gerilla savaşı”, gerilla hareketleri açısından ilklerden biri olmuş, Çayan'ın Millî Demokratik Devrim (MDD) ve Leninizm konusundaki tespit ve görüşleri o dönem birçok sol hareket açısından yol haritası teşkil etmiştir.¹⁸ 1950'ler ve müteakip dönemde Yeni Sol hareketlerin genişlediği döneme paralel olarak ortaya çıkarak uluslararası hale gelen ve kırsalda terör üzerinden genişleyen sözde gerilla savaşlarını şehirlerde tekrarlayan bu yöntem, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve sonrasında THKP-C tarafından takip edilmiştir. 1970'li yıllarda şehirlerdeki örgütlenme ve faaliyetler THKP-C'nin eylemlerinde birincil yöntem olmuştur. Mahir Çayan, devrimci mücadele yöntemi ve beklenen sonuçlarını şu şekilde ifade etmektedir:¹⁹

“Kitle önce silahlı devrim cephesine sempati duyacaktır. Ama gözünde büyüttüğü devlet otoritesinden dolayı silahlı devrim cephesinin ezileceği düşüncesiyle eylemleri tereddüt ve büyük merakla izleyecektir. Gerilla savaşının başarıyla yürütülmesi ile görecekler ki silahlı devrim cephesi önemli bir güçtür. O zaman sempati ve güvene dönecektir. Güvene dönülmesi çoğunluğun desteğinin kazanılması demek değildir. Ancak gerilla savaşı devam ve istikrar kazandıktan sonra güven yavaş yavaş desteğe dönüşecektir”.

Çayan'ın önerdiği devrimci mücadelenin amacı sözde yarı-sömürge ve yarı-feodal bir ülke olan Türkiye'nin tam bağımsız ve demokratik bir

¹⁸ Sökmen, “İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü.”

¹⁹ Bilâ, İdeolojik kodlarıyla kâğıt üstündeki PKK.

ülke haline gelmesidir. Devrimin ifade ettiği şey ise halkın aşağıdan yukarı örgütlenerek devleti parçalaması, politik iktidarın ele geçirilmesi ve yukardan aşağıya bu iktidar yardımıyla daha ileri bir üretim düzeninin örgütlenmesidir. Bu konularda rehber niteliğindeki Marks ve Engels'in ortaya koyduğu üç devrim kavramı ise politik devrim, sosyal devrim ve sürekli devrim şeklinde ifade edilmektedir.²⁰

1972 yılında Mahir Çayan ve arkadaşlarının Ünye Radar Üssü'nde çalışan üç yabancıyı kaçırmaları sonrasında girilen çatışmada öldürülmesiyle örgütün kapasitesi büyük oranda zarar görmüştür. Sonuç olarak meydana gelen fikir ayrılıkları neticesinde, Devrimci Yol (Dev-Yol) ve Devrimci Sol (Dev-Sol) gibi farklı yapılanmaların ortaya çıktığı döneme girilmiştir. Bu fikir ayrılıkları ise temelde benimsenecek mücadele yöntemi ve araçlara ilişkin ciddi anlaşmazlıklar dolayısıyla ortaya çıkmıştır. 12 Eylül sonrasında lider kadrosunun önemli bir kısmı cezaevine giren Dev-Sol, daha sonra cezaevlerinden kaçan üyeleri arasındaki yeni ayrışmalarla daha da zayıflamış ve imkansızlıklar nedeniyle, 1977 yılından sonra oluşan konjunktürden²¹ istifade ederek Suriye'ye geçmiştir.²² Burada DHKP-C'ye dönüşen terör örgütünün eylemlerinde önemli ölçüde artış yaşanmıştır.²³ 2000'li yıllarda, cezaevlerinde örgütlenme imkânı bulan örgütün, gerçekleştirilen Hayata Dönüş Operasyonu ile bu yapılanması ciddi bir darbe alırken, ölüm oruçları bu dönemde kamu vicdanını hedefleyen en belirgin propaganda aracı olmuştur.²⁴ Ancak operasyonla hareket alanının iyice daralması sonrasında faaliyetlerini sivil ve siyasal alanda sürdürmek durumunda kalmıştır.²⁵ Buna paralel olarak 2010'lu yıllarda terör örgütüne müzahir kesimlerin kültürel alandaki faaliyetlerini giderek artırdığı, taraftarı olan avukatlar ve sanat adı altında faaliyet gösteren gruplar aracılığıyla kitleler üzerinde etkinlik kurmaya çalıştığı gözlemlenmiştir.²⁶ Bu kapsamda sansasyonel silahlı eylemlere de yönelen terör örgütü, 2015 yılında, Cumhuriyet Savcısı Mehmet Selim Kiraz'ı şehit etmiştir.

20 Sökmen, "İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü."

21 Abdullah Manaz, "Dünden Bugüne Suriye," Stradigma.

22 "Bir Terör Örgütünün Çöküşü: Ölüm Oruçları ve DHKP/C'nin Kanlı Geçmişi" (T.C. İçişleri Bakanlığı-İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2020).

23 T.C. İçişleri Bakanlığı-İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, "Bir Terör Örgütünün Çöküşü: Ölüm Oruçları ve DHKP/C'nin Kanlı Geçmişi."

24 Ozan Kavısracı and İbrahim İ. Erdem, "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (DHKP/C) Terör Örgütü Ve Faaliyetleri," in *Siyasal Şiddet Ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri*, ed. Hasan Acar and Serkan Yenil, 1. Baskı (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020).

25 Kavısracı and Erdem, "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (DHKP/C) Terör Örgütü ve Faaliyetleri."

26 Kavısracı and Erdem, "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (DHKP/C) Terör Örgütü ve Faaliyetleri."

Eleman temininde üniversite gençliğini kendisine hedef seçen örgüt, 2000'li yıllardan itibaren emniyet güçlerini, siyasi partileri, misyon temsilciliklerini hedef alırken, cezaevlerinde bulunan üyelerinin açlık grevleri ve ölüm oruçları ile propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Bir dönem ABD ve NATO misyonlarını kendisine hedef seçen terör örgütü, bununla çelişkili bir çerçeve çizse de Almanya, Belçika ve Yunanistan gibi NATO üyeleri içerisinde faaliyet göstermektedir.

5. El-Kaide Terör Örgütü

1979 yılında Afganistan'ın işgali, Sovyetlerin kıtanın güneyine yönelik tehdit algılarını tetiklerken, dünya petrol arzının önemli bir bölümünün sağlandığı Orta Doğu üzerinde de baskı oluşturmuştur. Küresel siyasî-ekonomik durum üzerinde böylesi geniş çaplı bir etki oluşturan söz konusu işgal, diğer yandan dini grupların direnişini tetiklemiş, bu direniş geniş bir coğrafyadan katılım olmuştur. İşte bu dönemde, organize ettiği grupla beraber, "Cihat" görevini yerine getirmek üzere 1979 yılında Afganistan'a geçerek yerel gruplarla karşı direnişi örgütlenmesinde önde gelen aktörlerden biri olan Abdullah Azzam, her kesimden bireyleri bünyesine katarak faaliyetlerini organize etmiştir. Azzam'ın, bu dönemde direnişin omurgasının Arap kimliği üzerinde ısrarcı olan Usame bin Ladin'le anlaşmazlığa düşmesinin ardından, Ladin, Dr. Eymen ez Zevahiri ile beraber bölgeye gelen Araplardan müteşekkil bir örgüt olarak el-Kaide'yi kurmuştur.²⁷ Bölgedeki gruplar, ABD'nin Afgan gönüllülere, Suudi Arabistan'ın ise Azzam'a desteği ile bölgedeki gruplar genişlerken, Zevahiri, Ladin üzerinden Mısır kaynaklı radikal dini yorumlarla beraber Araplar üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. Azzam'ın, Zevahiri ile "cihat"ın hedefi konusundaki ayrışması sonrasında suikaste uğramasını müteakip Afganistan'daki gruplar birbirleri ile çatışmaya başlamıştır. Bunun üzerine Ladin önce Suudi Arabistan'a dönmüş, burada Kral Fahd'ın ABD ile ilişkilerini eleştirmesi üzerine baskı görmüş ve önce Pakistan'a, sonrasında ise Sudan'a geçerek Suudi rejimine karşı faaliyetler yürütmüştür. 1993 yılındaki Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik saldırı girişimi ile dikkatleri üzerine çeken örgüt, Sudan ve Somali'de hareketliliğini artırmış ve ABD askerlerini hedef seçmiştir. Dönemin Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mü-

27 Donald Holbrook, *The Al-Qaeda Doctrine The Framing and Evolution of the Leadership's Public Discourse* (New York, London.: Bloomsbury Academic, 2014). <https://doi.org/10.5040/9781501302275>.

barek'e yönelik suikast girişimi ve Suudi Arabistan'daki bombalama eylemleriyle adını duyurmaya devam eden El-Kaide, ABD unsurlarını hedef almaya başlamış, bunun üzerinden Körfez rejimlerinin zorlanmasını hedeflemiştir. Nihayetinde bu dönemde gerçekleştirilen saldırıların söz konusu perspektiften okunması mümkündür.²⁸

Müteakip süreçte Sudan hükümetine yönelik baskılar nedeniyle burada da tutunamayan Ladin, tekrar Afganistan'a dönmüştür. Örgütün yaklaşımında zamanla "yakın düşman"ın yerini "uzak düşman" almış, bu yeni yaklaşım üzerinden artık El-Kaide, şiddet üzerinden yürüttüğü ideolojik ajandasını dünya sathına yayma, özelde ABD'nin hedef tahtasına konulması stratejisini benimsemiştir. Takip eden süreçte örgütten yayınlanan fetvalar da buna zemini hazırlamıştır. Bu kapsamda bölgede ABD'yi hedef alan saldırılarını artıran el-Kaide, uluslararası ilişkiler, güvenlik ve terörizm literatürü açısından bir dönüm noktası teşkil eden terör saldırısını 11 Eylül 2001'de ABD toprakları içerisinde, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'u hedef alarak gerçekleştirmiştir. Saldırı sonrasında dönemin ABD Başkanı George W. Bush'a atfen "Bush Doktrini" olarak da bilinen, Afganistan ve Irak'ın işgaline giden sürecin fikri geri planını ortaya koyan strateji belirlenmiş ve ABD'nin önleyici savaş doktrini çerçevesinde müdahaleci bir politika izlemeye başlanmıştır. 2001 yılında Afganistan'ın işgali sonrasında, 2003 yılında Irak'ı işgal ederek Saddam Hüseyin'i deviren ABD ve müttefikleri, sahada Ebu Musab ez Zerkavi liderliğinde El-Kaide'nin Irak kolunu bulacaktır.²⁹

2003-2005 arası süreç ise örgütün ABD'nin müttefiklerine yönelik ciddi saldırılar gerçekleştirdiği bir dönem olmuştur. Terör örgütünün Madrid, Londra, İstanbul, Tunus ve Kenya'da gerçekleştirdiği saldırılarda çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Başlangıçta merkezi ve hiyerarşik bir örgüt olarak kurulan El-Kaide, hali hazırda dağınık bir strateji ile gevşek bir hiyerarşiye sahip, hücre sistemi ile çalışan küresel bir ağ kurmuştur. Örgütün kolları arasında Hindistan Alt Kıtası'nda El-Kaide, İslamî Mağrip'te El-Kaide, Somali'deki El-Şebab ve Arabistan Yarımadası'ndaki El-Kaide yer almaktadır. Usame bin Laden'in 2011 yılında ölümünden sonra, liderlik pozisyonunu Zevahiri devralmış, kendisi 31 Temmuz 2022'de,

28 Holbrook, *The Al-Qaeda Doctrine The Framing and Evolution of the Leadership's Public Discourse*.
29 Selim Öztürk, "El-Kaide Terör Örgütü," in Sönmez, *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler*.

Kabil’de ABD’nin SİHA saldırısıyla öldürülmüştür. Yerine ise daha önce Mısır ordusunda askerlik yapmış olan Seyful Adl’in geçtiği açıklanmıştır. Zevahiri’ye göre askerî ve stratejist yönü daha güçlü olduğu ifade edilen Adl’in patlayıcılar konusunda uzman olduğu ifade edilmektedir.³⁰

Terör örgütü, 2003 yılında İstanbul’daki saldırıları için ayrı bir parantez açmak gerekirse, bunların yöntem ve metodolojisinin, terör örgütünün daha önceki fetvalarıyla uyduğu ifade edilebilir. İstanbul’da, dört ayrı noktadaki hedeflere -Neve Şalom ve Bet İsrail sinagogları, Birleşik Krallık İstanbul Başkonsolosluğu ve HSBC Bankası genel merkezi- yönelik bomba yüklü araçlarla terör saldırıları düzenlemiş, bu saldırılarda 57 kişi ölmüş, 750’den fazla kişi yaralanmıştır. Bu kapsamda yapılan operasyonlarda çok sayıda gözaltı gerçekleştirilirken örgütle mücadelenin alanı ve boyutu genişletilmiştir. Türkiye halen el-Kaide ile mücadelesini sürdürmekte ve radikalleşmeyle mücadele yöntemlerinin aktif bir şekilde kullanılması suretiyle örgütün eylem yapma ve taban bulmaya yönelik faaliyetlerinin önlenmesine yönelik emniyet ve istihbarat birimleri çok boyutlu çalışmalar yürütmektedir.

6. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)

15 Temmuz 2016’da kalkışılan, 250’den fazla güvenlik personeli ve vatandaşın şehit edildiği meşhum darbe girişimi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ve Anayasal düzeni yıkmak üzere şiddeti siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bir yöntem olarak kullanmaya yönelik FETÖ, dinî referanslı bir yapı olması itibarıyla akla gelen DEAŞ/İŞİD ve el-Kaide gibi yapılardan hayli farklı yöntemlere sahip bir terör örgütüdür. Dinî bir cemaat görüntüsü sergileyerek, sözde hayır işleri ve eğitim gibi organizasyonlarla meşgul ve görünürde legal alanda faaliyet yürüten, örtülü bir ajandası olmayan bir yapı olduğu izlenimini sergilemek için uzun yıllar gayret gösteren terör örgütünün mensuplarının radikalleşme süreci incelendiğinde, “kült” bir karakter gösterdiğini ifade etmek mümkündür.³¹ Keza kült örgütler, görünmeyen/örtülü ajandaları söz konusu olan, kendine has bir ilişki modeli içinde hareket eden yapılardır. Toplumun gene-

30 Ryan Zoellner, “Profile: Saif al Adel of al Qaeda” (Wilson Center, 2023), <https://www.wilsoncenter.org/article/profile-saif-al-adel-al-qaeda>.

31 Hilmi Demir, *Gülen Örgütü: Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi*, İkinci baskı, Fikri Eserler serisi 3 (Sihhiye, Ankara: Ay Yayınları, 2018).

linde kabul görmüş dinî inançlar ve ibadetlerle uyuşmayan inanç sistemlerini ve ritüelleri benimseyen gruplar veya dinî hareketler, kült yapılarının genel karakterini ortaya koymaktadır. Bu örgütler genelde, “seçilmiş” karizmatik bir lider önderliğinde, sorgulamayan, varlığını ve benliğini liderin ve örgütün amaçları doğrultusunda feda etmekten çekinmeyen ve bu yönde endoktrine edilmiş üyelerden oluşan ideolojik yapılardır. Kült örgütlerin Batı ve doğu toplumlarında örneklerine rastlanmaktadır ve bunlar kitlesel ölçekte sansasyonel eylemler düzenleyebilmektedirler.³²

Bu bağlamda FETÖ’ye dair en çok dikkat çeken öğelerden biri, terör örgütü liderinin kendi karizması ve otoritesini örgüt mensupları üzerinde güçlendirmek üzere mistik bir retorik geliştirmesidir. Geleneksel cemaat ve tarikatlerden bir hayli uzak bir yapı olan FETÖ, örgüte katılımından itibaren mensupları üzerinde, sosyal yaşamlarını da içine alan derin bir tahakküm tesis etmektedir.³³ Kıyamete doğru zuhur edecek olan Mesih ve “hesaplaşma” metaforu üzerinden kurduğu ve örgütün gizli tuttuğu ajandasına işaret eden gelecek projeksiyonu, lider otoritesinin tesisi ve endoktrinasyon sürecinin önemli bir parçasıdır.³⁴ Bu istikamette, terör örgütü içerisinde oldukça katı bir hiyerarşi bulunmakta, yukarıdan aşağı işleyen bu sistem içerisinde liderin manipülatif dinî yorumları, tedricen örgüt üyelerinin zihnindeki İslam inancının yerini almaktadır. Bu sapkın inanç sistemi ise bireyleri, sosyal yaşamın içinde görünmelerine karşın geleneksel İslam akaidine bağlı kitlelerden soyutlamakta, lider tarafından çizilmiş dar ve tahrif edilmiş dinî yorumlarına hatta adeta yeni bir dinin içine hapsedmektedir. Bu tahrif edilmiş yoruma göre terör örgütü lideri Gülen, örgüt mensupları tarafından Mesih olarak görülür ve örgütsel faaliyetlerin kendisi tarafından Allah ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed’le görüşüldüğü, istişare edildiğine inanılmaktadır.³⁵ Örgüt liderinin ifadelerinde bu hususlar açıkça izlenebilmektedir:

“Hak yolunda olunduğunun manen teyidi sayılabilecek bir emare olarak ifade etmek isterim ki; bu istikamette yürürken, şimdiiye kadar yüzlerce, belki binlerce bazen rüyada bazen de yakazaten Efendimiz (aleyhi’s-salatü ve’s-selam) müşahede edilmiş ve onun

32 Hilmi Demir, “FETÖ: Bir Kült Örgütünün Radikalleşme Tahkiyesi,” in *Türkiye’nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler*, ed. Göktuğ Sönmez, 2. Baskı (İstanbul: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2021).

33 Mehmet Şahin et al., “Uluslararası bir tehdit olarak FETÖ,” Polis Akademisi Yayınlar (Ankara).

34 Demir, “FETÖ: Bir Kült Örgütünün Radikalleşme Tahkiyesi.”

35 Şahin et al., “Uluslararası bir tehdit olarak FETÖ.”

*müjdesine mazhar olunmuştur... Birçok vesile ile bu kimseler için Efendimiz: “Korkmayın biz sizin arkanızdayız, ben bu hizmette sizin arkanızdayım”.*³⁶

*“Mümin mabede adımını attığı andan itibaren orada gerçekten kime ta’zim yapılacak, onun mehabet ve mehafeti altına girer. O meclis öyle bir meclistir ki o meclisin kürsisinde artık bakan, gören, duyan, her şeyimize nıgehban olan (haberdar olan) Allah vardır. Ve eğer saflarınızın arasında dolaşan birisi varsa, yukarılardan ona müsaade edilmişse o da kendisi ile alakalı her toplantıda bulunup toplantıyı şereflelendirmek için bulunan, gönüllerimizin sultanı, gönüllerinizin sultanı, insanlığın efendisi Hz. Muhammed Mustafa vardır. Ve sizi böyle bir mülahaza altında, camide hatırlatacağım, çağıracağım, davet edeceğim gibi ukalaca şeylerden kaçınarak, sizi, böyle bir tablo karşısında camide bulunduğunuz şeyleri takdire davet ediyorum. Kalpleriniz, benim anlayış ve idrakimin çok üstünde bunu takdir ediyordur zannediyorum. Onun için hoca da girse, devlet başkanı da girse, başbakan da girse; burada bizim kalplerimize saniyede, yetmiş defa nazar eden Allah var celle celalühü! Ve burada O’nun gözünün içine bakan, O’nun cemâl-i bâkemâlini müşahade eden Hz. Muhammed Mustafa vardır. Çünkü cemaat, onun cemaatidir, çünkü sultan odur, çünkü sikkeyi basan odur; tuğrayı kesen odur”.*³⁷

Tasavvufî anlayıştaki tarikat ve cemaatlerin aksine kült örgütler, daha çok gelecek vadeden bireyleri hedef seçmekte ve zaaflarından faydalanaarak bunları lidere mutlak bağımlı hale getirmek üzere endoktrine etmektedir. Sözde “hesaplaşma”ya giden süreçte yetiştirilmek üzere resmî kurumlar, özellikle askerî okullar ve emniyet teşkilatlarına girmek isteyen gençlere yönelik yoğun temin faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu faaliyet çerçevesinde henüz üniversiteye giriş aşamasında, gençleri hedef alan, dershaneler ve örgüte bağlı okullar üzerinden başlatılan bir elekten geçirme süreci işletilmekte; yargı, istihbarat birimleri ve akademi gibi stratejik kurumlara girme potansiyeli bulunan gençler erken dö-

36 “Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017), https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/haber/2017/07/KENDI-DILIN-DEN-FETO-20170725son.pdf?fbclid=IwAR37lgGK1AaTrVFUm8L-cb3FW4XOpBh0xkKO5KActk-7kr_wzuhmoDiENPCg.

37 T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı.”

nemde örgüte alınmaya çalışılmaktadır. Endoktrinasyon süreci ve hatta sonrasında bu bireyler üzerinde kurulan tahakkümün bir parçası olarak ödül ve zorlayıcı uygulamalardan oluşan ve dinî öğeleri içeren, örgütten ayrılmayı imkansızlaştıran ideolojik bir baskı mekanizması uygulanmaktadır ki bu da literatürdeki kült örgütlerin uygulamalarıyla uyumlu görünmektedir. Bu sayede FETÖ, deyim yerindeyse güvenlik birimleri içine “gömdüğü” ve adeta bir tohum gibi yıllar içinde kademelerde yükselen örgüt mensupları ile iltisakını ve onlar üzerindeki kontrolünü muhafaza edebilmiştir.

Sosyal ve kültürel krizlerin, karizmatik kişiliklerin çıkışına imkân sağladığı vakidir.³⁸ 1938 doğumlu olan terör örgütü lideri Gülen, ülkedeki toplumsal fay hatları ve ayrışma alanlarını iyi okumuş ve bu çatlaklardan topluma nüfuz etmeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne başkaldırması öncesinde, liderliğin meşruiyeti, kült örgüt yapısı ve bunlara paralel olarak yürüttüğü istihbari ajandası bağlamında üç önemli hususun terör örgütü ve lideri tarafından tehdit olarak algılandığı ve harekete geçmeye yönelik inisiyatif almaya ittiği değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, özellikle 2010-2015 yılları arasında toplum nezdinde marjinal çizgisi ifşa olan terör örgütünün eleman temininde yaşamaya başladığı sorunlardır. İkincisi ise o dönem terör örgütü liderinin, deyim yerindeyse “efsunladığı” takipçilerine sunduğu “kehanetin” boşa çıkması ihtimalinin belirginleşmesidir. Son husus ise terör örgütünün, dış iltisakı ekseninde yürüttüğü istihbari faaliyetleri ve bu iltisakın gerektirdiği şekilde ülkenin politikalarının şekillendirilmesine yönelik dizayn çabalarıdır.

Dawson’ın Galanter’den aktardığına göre, yeni nesil dinî hareketlerin devamlılığı bağlamında en önemli tehditlerden birisi, bunların örgüte yeni üye kazandıramaması durumudur. Herhangi bir nedenle topluluğa yeni üyelerin alınamaması durumunda, karizmatik otoritenin devamı için örgütün temel dinamikleri istenmeyen biçimlerde değişebilmektedir. Örgüte yeni üyelerin çekilememesi halinde, kült yapının liderinin karizmasının, mevcut üyelerin manipüle edilmesi yoluyla gösterilmesi gibi daha sorunlu bir yönteme başvurulması gerekebilir. Bu şartlar altında örgüt üyelerinin giderek daha büyük fedakarlıklara ve taleplere boyun eğme

38 Lorne I. Dawson, “Crises of Charismatic Legitimacy and Violent Behavior in New Religious Movements,” in *Cults, Religion, and Violence*, ed. David G. Bromley and J. G. Melton (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

isteği, bu karizmanın kanıtı şeklinde sunulur.³⁹ Bu durum, özellikle insan kaynağı teminine yönelik alınan önlemler sonrası FETÖ'nün şiddet temeli alenileşen stratejisinde kendisini bulmuştur. 2013 yılında giderek kamuoyu gündemini işgal eden “dershaneler tartışması” ve müteakip dönemde örgütün harekete geçme kararı alması,⁴⁰ süreç boyunca devlet kademeleri içerisine sızdırılmış terör örgütü mensuplarının faaliyetleri buna dair örnek teşkil etmektedir. Yargı ve emniyet birimleri içerisine sızdırdığı mensuplarının, “feda” şeklinde tezahür eden hukuk dışı çabaları da örgütün, kendisine dair algıladığı tehdide karşı bir refleksi olarak değerlendirilmektedir. Takip eden süreçte ise bu çabaların yetersiz kalması üzerine örgüt stratejisi, güçlü bir ezoterizm üzerinden verilen mesajlarla psikolojik harp unsurlarını da ihtiva eden sistematik bir baskı ve nihayetinde şiddete dönüşmüştür.

Bunun hazırlıklarının ise örgüt lideri tarafından uzun yıllardır verilen çevrimiçi vaazlar ve yayınlar aracılığıyla, dini, mistik öğeler üzerinden takipçilerde kurulan otorite ve endoktrinasyon unsurlarıyla yapıldığını anlamak mümkündür.

“Yıllar yılı bizi kurtaracak insanın hasretini çekip durduk... derdimize derman olacak insanın hasretini... vassılma erme ümidini yiti-recek hâlde gelsek bile, yine o “mahbub-ı muntazar”ı herkes soracak ve her yerde onun türküsünü söyleyeceğiz” Biz milletçe bir şeye karşı aç ve muhtacız: Bizi bağrına basacak, acılarımızı dindirecek ve kötü tutkulardan kurtaracak “Başyüce” insana.” “sen onulmaz dertlerimizin Mesihi... Şu kara günlerde gel artık...! Gel yıllar yılı hep eski destanlarla avunup” “Gel...! Gel...” “Gel o hekim sen ol ve senelerdir yolunu bekleyenlerin gecesini gündüze çevir!... Biz bütün bir millet olarak dolu dolu gözlerle bu mutlu kararı hecelemekte ve karar gününü gözlemekteyiz. Bu tarihi kararın güç ve kalemini elinde tutan Heraklit'imize binler selam!”⁴¹

“...dünyün insanlarını gelecek nesiller, bizler alkışladığımız gibi, bir gün gelecek ikinci kuruluşun ilkleri diye sizi de alkışlayacak ve tarihçe-i hayatınızı yazacaklardır. Birinciler, birinci kuruluşun ilk-

39 David G. Bromley and J. G. Melton, eds., *Cults, Religion, and Violence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

40 Coşkun Ergül, “Dershane Kapatma Kararıyla Hazırlıklara Başladılar,” Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dershane-kapatma-karariyla-hazirliklara-basladilar/828145>.

41 T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı.”

leri sahabeyi kirandı; onlar, birinci cahiliyeyi ellerinin tersleriyle sildiler, aydınlık bir dünya kurdular. 20. asırda dünyanın dört bir yanında ikinci bir cahiliye aşılmaya çalışılıyor ve bu ikinci cahiliyeyi aşacak insanlar da ikinci kuruluşun, ikinci dirilişin ilkleri olacaktır. Dünyanın çeşitli yerlerinde bu büyük hakikati kim temsil ederse etsin, belli ki Türkiye’de Allah (c.c.), definelerden daha kıymetli, bu çok kıymetli mükellefiyet ve vazifeyi ihsan-ı ilâhîsi olarak sizlerin omuzunuza yüklemiştir. Hakka hizmetle sizi şereflendirmiş, bir zamanlar peygamberlere gördürdüğü, sahabe-i kirama gördürdüğü, Ömerlere, Ebû Bekirlere, Osmanlara, Alilere (R.anhüm ecmain) gördürdüğü vazifeyi, 20. asırda ter-ü taze şu pırl pırl gençliğe gördürecek.”⁴²

Diğer yandan, 2010 sonrası süreçte, örgüt mensupları ve sempatanlarında, sözde “hizmet” metaforuyla kurulan pozitif algının devletle alenen mücadele eden bir formata dönüşmesi ve bu yapıya dair her kademedede sistematik olarak önlemler alınmaya başlaması dolayısıyla örgütün pozisyonunun zayıflaması yukarıda da ifade edilen kehanetin gerçekleşmeyeceği anlamına gelmektedir. Zira o dönem, bürokrasiye sızan mensuplarına dair alınan önlemlerin yanı sıra, sivil ve ekonomik alanda yapının nüfuzuna vurulan darbelerden müteşekkil devletin gösterdiği refleksiyle örgüt sorunlar yaşamaya ve mensupları arasında panik havası esmeye başlamıştır. Dolayısıyla terör örgütü liderinin, kendisini “Mesihleştiren” kehanetinin gerçekleşmeyeceği, o dönem “Hz. Muhammed’in dahi sözde bizzat takdir ettiği” bu yapının pozisyonunun zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, örgüt liderinin, İslamî açıdan farklı yorumları bulunmakla birlikte, zuhur etmesiyle beraber misyonunu başarıyla tamamlayacağı konusunda fikir birliği bulunan Mesih olduğu iddiasının yanlışlanması anlamına gelmiştir. Öte yandan bu tarz radikal yapılarda kehanetin gerçekleşmemesi, beraberinde parçalanma ve örgüt üyelerindeki şiddet eğilimini artıran bir unsurdur ve buna dair birçok örnek mevcuttur.⁴³

Son olarak, örgütün dış istihbarat yapılarıyla iltisakı ve kapasitesine doğrudan vurulan darbe sonrasında yaşadığı ontolojik kaygıların, örgütün şiddet eğilimini açığa çıkaran unsurlardan birisi olduğu değerlendiril-

42 T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı.”

43 Dawson, “Crises of Charismatic Legitimacy and Violent Behavior in New Religious Movements.”

mehtedir. Örgüt, sivil ve askerî bürokrasi ve ekonomik alan da dâhil olmak üzere kurduğu ağ üzerinden Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ve Devleti'nin imajını toplum ve uluslararası düzeyde olumsuz etkilemeyi amaçlayan birçok teşebbüste bulunmuştur. Bunun en önemli örneklerinden birisi ise örgütün yargı ve güvenlik güçleri içindeki yapılanması marifetiyle 2014 yılında yaşanan ve kamuoyu tarafından "MİT tırları" olarak bilinen olay olmuştur. Bu ve benzeri birçok olaydan anlaşılacağı üzere, bu haliyle FETÖ'nün, kült özellikler taşıyan örgüt yapılanmasını aktif bir casusluk şebekesi olarak kullanılmaktadır.⁴⁴

Neticede 15 Temmuz 2016'da ise TSK içine sızdırılan FETÖ mensupları, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Anayasal düzene karşı darbe girişiminde bulunmuş, Türk halkı ve bağrından kopan TSK ve Emniyet güçlerinin fedakarane gayretleriyle darbe girişimi bastırılmıştır. Darbe girişimi sırasında sivil halka ve Özel Harekât Daire Başkanlığı başta olmak üzere darbeye karşı koyması olası güvenlik güçlerinin bina ve altyapılarına gelişmiş hava araçları ile saldırılmıştır. Bu saldırılar sırasında hem sivil halktan hem de güvenlik güçlerinden çok sayıda şehit verilmiştir. Bu durum, esasen daha önce de birçok büyük çaplı kriminal olaya karıştığı darbe girişimine giden süreçte ve sonrasında ortaya çıkan FETÖ ve benzeri yapıların siyasal amaç için şiddete yönelebileceğine dair en önemli örneklerden birini teşkil etmiştir. Nitekim örgüt mensuplarına, eylemlerinin boyutu ve şiddeti ne kadar büyük olursa olsun, söylemsel olarak bunları önemli bir mefkure uğruna yapılmış ulvi faaliyetler olarak görülmesine imkân veren, manipülatif ve sözde ahlaki değerler sunulmaktadır.

Darbe sonrası süreçte, özellikle istihbarat birimlerinin yoğun soruşturma faaliyetleri neticesinde FETÖ iltisaklı binlerce kişinin devlet mekanizmalarından ayıklanması mümkün olabilmekle birlikte, örgüte yönelik operasyonlar halen devam etmektedir. Strateji değiştiren örgüt, ankesörlü telefon ve alternatif haberleşme yöntemlerine yönelmişse de güvenlik güçlerinin bu konudaki dikkati sayesinde geniş çaplı operasyonlar düzenlenmiştir. Halen etkin pişmanlık hükümlerinden faydalanmak isteyen örgüt mensupları üzerinde büyük baskı kurulmaya çalışıldığı gözlemlenmekte, bu kimseler örgütten ceza almış kimseler ve yakınları tarafından sosyal şiddete maruz kalmakta, caydırılmaya çalışılmaktadır.

44 Demir, "FETÖ: Bir Kült Örgütünün Radikalleşme Tahkiyesi."

2023 Temmuz ayı itibarıyla FETÖ ile ilgili 693 bin 162 kişi hakkında adli işlem yapılmıştır. 67 bin 893 kişi hakkında soruşturmalar sürmektedir. Bu kapsamda 122 bin 632 kişi hakkında mahkûmiyet kararı verilmiş, 33 bin 983 kişi hakkında ise mahkûmiyet dışında kararlar verilmiştir. Soruşturmaya uğrayan 344 bin 848 kişi hakkında takipsizlik kararı verilmiş, 97 bin 139 kişi ise beraat etmiştir. Şu an ceza infaz kurumlarındaki hükümlü sayısı 12 bin 108, tutuklu sayısı 826, hükümlü sayısı ise 2 bin 605'tir. Tutuklu ve hükümlü olarak cezaevlerinde bulunan FETÖ mensubu sayısı ise 15 bin 539'dur. 26 bin 667 kişi hakkında da ilk derecede mahkemeler sürmektedir.⁴⁵ Bunun dışında örgütün ideolojisi ve istismar ettiği dinî değerlere dair DİB, sivil kurumlar ve sivil toplum tarafından faaliyetler yürütülmekte, bu konuda kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır.

7. DEAŞ / İŞİD

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı organize olan ve takip eden savaş süresince tecrübe kazanan grupların el-Kaide şemsiyesi altında toplanmaları ve bunlara bağlı bazı yapıların 2000'li yılların başında Irak'ın işgali ile bu bölgedeki yerel gruplarla ilişki kurmaları, DEAŞ'ın kuruluşuna giden sürecin başlangıcını teşkil etmektedir. 1989 yılında, Afgan Cihadı'na katılmak üzere Afganistan'a giden ve burada Ebu Muhammed el-Makdisi ile tanışan Ebu Mus'ab ez-Zerkavi, işgalin sona ermesi sonrasında Ürdün'e dönerek Bey'atu'l-İmam örgütünü kurmuş, ancak faaliyetleri dolayısıyla hapse girmiştir. Hapisten çıktıktan sonra Afganistan'a dönerek el-Kaide ile temas kuran Zerkavi hem güven tesis edememesi hem de mücadelenin yöntemi ve hedeflerine dair yaşanan ayrışmalar nedeniyle istediği desteği alamasa da Herat'ta bir askerî kamp kurmasına yardımcı olunmuştur.⁴⁶ Bu kamptaki faaliyetleri, ileride ortaya koyacağı eylemsel yöntem adına önemli bir merkez olmuştur. Devam eden süreçte Tevhid ve Cihad örgütünü kuran Zerkavi, önce İran'a, buradan da şartların daha müsait olduğu Irak'a geçmiştir. Irak'ta hem yerel Sünni gruplarla ilişki kuran hem de el-Kaide ile bağını sürdüren Zerkavi, burada bağlantılarını genişletme imkânı bulmuştur. ABD'nin Irak'ı

45 Yusuf Ö. Bülbül, "Adalet Bakanı Tunç Darbe Girişimi Bilançosunu Açıkladı: 693 Bin 162 Kişi Hakkında Adli İşlem Yapıldı," TGRTHaber, <https://www.tgrthaber.com.tr/gundem/adalet-bakani-tunc-darbe-girisimi-bilancosunu-acikladi-693-bin-162-kisi-hakkinda-adli-islem-yapildi-2896752>.

46 Mary A. Weaver, "The Short, Violent Life of Abu Musab Al-Zarqawi," 2006, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2006/07/the-short-violent-life-of-abu-musab-al-zarqawi/304983/>.

işgali sonrasında ise Zerkavi, ülkede uluslararası misyonlar da dahil olmak üzere birçok saldırının faili olarak bilinmektedir. Burada el-Kaide'ye biat eden ve artık Irak el-Kaidesi'ne dönüşen yapının lideri durumuna gelen Zerkavi ile merkez yapılanması arasında, takip eden süreçte "Küresel Cihat" söylemi ve kendisinin sahada Şiilere ve Hristiyanlara yönelik şiddetli ve acımasız olarak nitelenen muameleleri dolayısıyla anlaşmazlıklar yaşanmıştır.⁴⁷

2006 yılında ABD'nin hava saldırısıyla Zerkavi'nin öldürülmesi sonrasında liderliğe geçen Ebu Musab el-Masri döneminde daha çok "Irak İslam Devleti" olarak isimlendirilen örgüt, Zerkavi döneminde kurulan "Mücahitler Şura Konseyi" olarak anılan çatı yapıyı da içine alarak geniş bir organizasyon haline gelmiş ve Ömer el-Bağdadi tarafından yönetilmeye başlanmıştır.⁴⁸ İkilinin 2010'da ABD tarafından hava saldırısıyla öldürülmesi sonrasında Ebu Bekir el-Bağdadi örgütün yeni lideri olmuştur. Suriye iç savaşı ile yaşanan kaos ortamı, Bağdadi tarafından örgütün nüfuzunu Suriye sahasına taşımak adına önemli bir fırsat olarak görülmüş, 2013 yılında fiziken Suriye'ye giren örgüt, adını "Irak Şam İslam Devleti" (DEAŞ) olarak değiştirmiştir. 2014 yılı ise DEAŞ'ın bölgedeki etkinliği adına kritik bir yıl olmuş, Irak'ta Maliki hükümetinin politikaları ile Sünnilerin ötekileştirilmesi ve devlet mekanizmasının zayıflaması, örgüte alan açmıştır. Bu yıl DEAŞ, merkezi organizasyonla yaşanan sorunlar nedeniyle el-Kaide'den koparken, örgüt Irak sahasında Anbar'dan Felluce'ye kadar genişlemiş ve Bağdadi Musul'da Hilafet ilan etmiştir. Siyasi belirsizliklerin ve mezhebi çekişmelerin hâkim olduğu bu dönemde DEAŞ, Diyala, Kerkük, Musul, Anbar, Selâhaddin gibi şehirleri kontrol altına almış, Irak ordusuna bağlı birimler, terör örgütü karşısında etkisiz kalmıştır. Sonrasında Şii kutsal mekanlarına yönelen örgütün durdurulması adına Ayetullah Ali es-Sistânî "cihat" fetvası vererek Iraklı Şiileri DEAŞ'a karşı mücadeleye çağırmıştır. Irak devletinin resmî güvenlik aparatı haline gelmiş olan Haşdi Şabi'nin kuruluşu da bunun üzerine gerçekleşmiştir.

47 Fawaz A. Gerges, *ISIS: A History* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

48 Gerges, *ISIS*.

Tarih	Örgüt Adı	Yöneticisi	Örgüt	Ülke
1999	Cemaat et-Tevhid ven Cihad	Ebu Musab Ez Zerkavi	El Kaide	Afganistan-Irak
Ekim 2004	Tanzim Kaidet el-Cihad fi Bilad ir Rafideyn	Ebu Musab Ez Zerkavi	El Kaide	Irak
Ocak 2006	Mücahidin Şura Konseyi	Ebu Musab Ez Zerkavi	El Kaide	Irak
Haziran 2006	Mücahidin Şura Konseyi	Ebu Musab Ez Zerkavi	El Kaide	Irak
Ekim 2006	Sözde Irak İslam Devleti	Ebu Ömer el-Bağdadi	El Kaide	Irak
2010	Sözde Irak İslam Devleti	Ebu Bekir el-Bağdadi	El Kaide	Irak
2013	Sözde Irak ve Şam İslam Devleti	Ebu Bekir el-Bağdadi	-	Irak ve Suriye
Temmuz 2014	Sözde İslam Devleti	Ebu Bekir el-Bağdadi	-	Irak ve Suriye

Kaynak: "Türkiye'nin Mücadelesi", İçişleri Bakanlığı, Temmuz 2017, <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/lcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/deas%CC%A7%20frans%C4%B1zca.pdf>

DEAŞ'ın 2014 yılında Türkiye'nin Irak ve Suriye sınır bölgelerinde alan hâkimiyeti sağlaması, Türkiye'nin bölgeden tehdit algılarını tetiklemiş ve Türkiye'ye karşı doğrudan saldırılar düzenlemiştir. Ayrıca, ülke içindeki hücre yapılanmalarını kullanarak güvenlik güçlerine ve sivil hedeflere yönelik bir dizi terör saldırısı gerçekleştirmiştir. İzleyen iki yıl içerisinde DEAŞ tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen terör saldırılarında 211 kişi yaşamını yitirirken, 1182 kişi yaralanmıştır. İlâveten DEAŞ, özellikle 2013 yılında Irak'tan Suriye'ye geçişle Türkiye sınırına yakın bölgeleri kontrol altına alarak Türkiye'ye yönelik eylemlerini artırmış, Türkiye'nin hudut karakollarına çok sayıda saldırı düzenlenmiştir. Ayrıca, 2014-2017 yıllarında sınır içindeki hücre yapılanmaları aracılığıyla saldırılar düzelererek Türkiye içinde ciddi bir tehdit faktörü haline gelmiştir. Bu dönemde Ankara'daki tren garı bombalı saldırısıyla 107 kişi hayatını kaybetmiş ve sonrasında güvenlik güçleri ve siviller üzerinde ciddi kayıplara yol açmıştır. Haziran 2014'te Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na yönelik saldırı ile misyon görevlilerinin kaçırılması, Suriye'nin Halep kentindeki Süleyman Şah Türbesi'ne yönelik oluşturduğu tehdit nedeniyle, Türki-

ye'nin önlem olarak türbeyi sınır hattına taşıması gibi birçok gelişme, örgüt kaynaklı tehditlerin ivme kazandığını göstermiştir.

Dolayısıyla Türkiye, DEAŞ kaynaklı tehdidin dengelenmesi adına güvenlik stratejilerini köklü bir biçimde revize etmek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda Türkiye bir yandan DEAŞ karşıtı mücadelede uluslararası inisiyatiflere destek vermiş diğer yandan da meseleye dair daha realist bir yaklaşım göstererek kendine yönelen tehdidi bizzat kendisi bertaraf etmek adına 2016 yılında Azez ve Cerablus hattında gerçekleştirdiği operasyonla örgüte ağır bir darbe vurmuştur. Bu operasyon, DEAŞ'ın sınır ötesinden Türkiye'ye yönelik faaliyetlerinin önlenmesinde son derece önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda bu operasyonla TSK, DEAŞ terör örgütüne karşı göğüs göğüse çarpışan bölgedeki tek ordu olmuştur. 2018 yılında alan hakimiyetini kaybeden örgüt, strateji değiştirmiş ve hücre sistemine geçerek faaliyetlerini yer altına taşımıştır. Örgüt, Irak ve Suriye sahasında alanda, otorite boşluğu devam eden ve ideolojik bakiyesini sürdürdüğü bölgelerde asimetrik saldırılar yürütmeye devam etmekte, zaman zaman sansasyonel eylemlerle kitesini diri tutmaya çalışmaktadır.

Askerî yöntemlerin dışında da DEAŞ'la mücadele sürmekte, bu kapsamda da radikalleşmeyle çok boyutlu ve kurumlar arası iş birliğini önceleyen stratejiler yürütülmektedir. Dinî bilgi eksikliğinin radikalleşmedeki etkisi göz önünde bulundurularak, örgütle mücadelenin bu yönüne önem verilmiş, bu kapsamda 1 milyona yakın kişiye ulaşılmış ve 100 bine yakın kişi, kültürel, sanatsal ve spor etkinliklerine katılmıştır. Radikalleşmeyle mücadele kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da etkin rol oynamakta, 2019 itibarıyla 40 ilde düzenlenen seminer ve organizasyonlarla yaklaşık 75 bin kişi bilgilendirilirken,⁴⁹ cezaevi ayağında da yüzlerce din görevlisi aracılığıyla bu faaliyetler sürdürülmektedir. Bu kapsamda cezaevi görevlilerine yönelik bilgilendirmeler de devam etmektedir. Bunun dışında, DİB tarafından örgütün ideolojisine ve manipülatif yorumlarını içeren dinî referansları konusunda çalışmalar yapılmakta ve raporlar yayınlanmakta, gençlik kampları ve toplantılar düzenlenerek radikalleşmeye karşı mücadele edilmektedir.

49 Gizem G. Akbaş, "Türkiye'nin Deradikalizasyon Faaliyetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü: Cezaevi Vaizi Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TOBB ETÜ, 2020).

8. ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, yabancı misyon ve görevlilerin tahrikleriyle Ermenilerin Anadolu'daki terör faaliyetleri büyük sorun teşkil ederken, bu dönemde kurulan örgütlerin terörizme dayalı odağı ve faaliyetlerine bakılarak, karakteri ve metodolojisi itibarıyla ASALA'nın kökenini bu örgütlerle ilişkilendirmenin mümkün olduğu değerlendirilmektedir. 1975 yılında, Tokaşyan Harutyun (Agop Agopyan) tarafından kurulan Marksist-Leninist ASALA terör örgütü, Türk diplomatik misyonları ve diplomatlarına, elçilik personellerine karşı yüzü aşkın terör eyleminde bulunmuş, 21 ülkede gerçekleştirdiği saldırılarda 34'ü diplomat olmak üzere 58 Türk ile, 16 başka uyruklu kişiyi öldürmüş, yüzlerce kişiyi yaralamıştır.⁵⁰ Örgütün amacı, silahlı şiddet eylemleri üzerinden yaydığı propaganda yoluyla sözde Ermeni soykırımı iddialarını yaymak, kabul ettirmek, toprak ve tazminat elde etmektir.

Esasen Ermeni terörü, 27 Ocak 1973'te Santa Barbara'da bulunan Biltmore Otelinde ABD vatandaşı bir Ermeni olan Gourgen Yanikian'ın öğle yemeği davetini kabul eden Türkiye Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'in hunharca şehit edildiği saldırıyla başlamış ve 1975 itibarıyla ivmelenerek 1986'ya kadar devam etmiştir.⁵¹ Türkiye'yi uluslararası arenada zor duruma düşürmek üzere faaliyet yürüten ASALA, izlediği sofistike propaganda stratejisi ile dünyanın Batı ve Doğu bloku olarak ayrıştığı bir dönemde hem Batılı ülkelerin hem de Sovyetler Birliği'nin desteğini alabilmiştir. Bu dönemde örgüt, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) ve Suriye "Devleti'nden eğitim ve lojistik destek sağlarken, özellikle Batı'da, Türkiye'nin misyonlarının hedef alındığı süreçte güvenlik güçlerinin yeterli önlemleri almamasından istifade etmiştir. Bu minvalde terör örgütü, Ermeni iddiaları ve propagandasını şiddet eylemleri üzerinden yaymak suretiyle Türkiye'nin dış politikada hareket alanının ve imajının negatif bir şekilde etkilenmesi çabalarına maşalık etmiştir. 1980'li yıllarda Millî İstihbarat Teşkilâtı'nın yoğun çalışmaları sonrasında Türkiye'nin, örgüte dair bilgi ve birikimi bir hayli artarken, ASALA'nın 1983 yılında gerçekleştirdiği Orly Havalimanı saldırısı sonrasında hem örgüt bölünmüş hem de Batı'dan devşirdiği desteği kaybetmiştir. ASALA lideri Harutyun'un, 1988 yılında Atina'da öldürülmesi sonrasında ise örgüt tarih sahnesinden çekilmiştir.

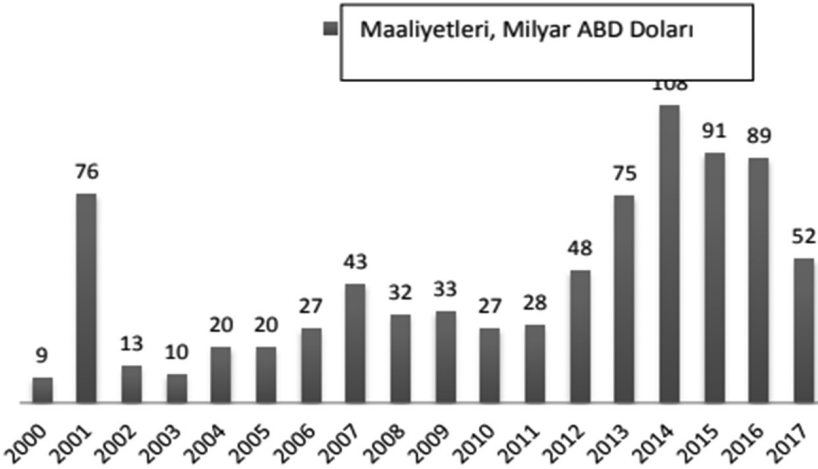
50 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Ermeni İddiaları Ve Tarihi Gerçekler," news release, https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/Ermeni_iddialari_ve_Tarihi_Ger%C3%A7ekler_Turkce.pdf.

51 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler."

9. Terörün Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti

Terör, ülkedeki güvenlik durumunu, ekonomik faaliyetleri, dolayısıyla ulusal ve uluslararası düzeyde yatırımların ve ticaretin doğrudan etkilendiği, şiddeti yöntem olarak benimseyen ve ideolojik geri plana sahip bir eylem biçimidir. Toplumun kesimleri arasına nifak sokmayı, kendi içinde ve devletle arasını açmayı, şiddet üzerinden yaydığı propaganda ile devleti aciz göstermeyi amaçlayan terör saldırıları, sosyo-ekonomik açıdan birçok menfi sonucu beraberinde getirmektedir. Ağırman vd.'nin aktardığına göre terörizmin dünya ekonomileri üzerindeki etkileri dört temel başlıkta toplanabilir. Bunlar, insanî ve fiziksel sermayenin terörist saldırılar nedeniyle zarar görmesi, terör saldırılarının neden olduğu şiddet sahnelerinin toplum üzerinde korkuya ve sonuç olarak belirsizliklere neden olması, saldırıların güvenlik harcamalarında neden olduğu artış ve son olarak turizm ve benzeri sektörlere olan doğrudan etkisidir.⁵²

2000-2017 Yılları Arasında Terörizmin Küresel Ekonomik Maliyetleri (Milyar dolar)

Kaynak: Liudmila Liapina, "Terörizmin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.

52 Ensar Ağırman, Muhammet Özcan, and Ömer Yılmaz, "Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma," *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 8, no. 2 (2014), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bddkdergisi/issue/57344/812567>.

Terör saldırılarının doğrudan sektörler üzerinde etkileri bulunmakla birlikte bunun daha zor anlaşılması mümkün, zamana yayılan ve değişkenlik gösterebilen etkileri de söz konusudur. Saldırların şekli, metodolojisi ve hedefi, çarpan etkileri ve bunlara karşı uygulanan stratejiler ve de piyasaların dayanıklılığı gibi unsurlar terörizmin ekonomi üzerindeki etkilerinin anlaşılması adına önemli referanslardır. Terörizmin neden olduğu dolaylı kayıplar üzerinde derinleşilmesi ile tüketici davranışları, dış ticaret, doğrudan yabancı sermaye turizm ve finansal piyasaların bu menfi etkilerden payını aldığı görülmektedir.⁵³ Yaşanan can kayıpları ve ülkenin yitirilen beşerî sermayesi ise hem yerine koyulamayacak niteliktedir hem de bunlara yapılan yatırımlar göz önünde bulundurulduğunda ülkenin büyük miktarlarda maddi kaybı söz konusu olmaktadır. Türkiye'nin, etnik temelli bölücü terörle mücadelesi bu konuda en önemli örneği teşkil etmektedir. 1984 yılında, Eruh'ta ilk saldırısını gerçekleştiren PKK terör örgütü, aradan geçen zaman diliminde 35 bini aşkın kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu süreçte on binlerce PKK üyesi de etkisiz hale getirilirken, terör örgütüne karşı mücadelenin devlete getirdiği maddî yükün 350 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Örgüt, özellikle Güneydoğu'daki şehirlerde kalkınmanın akamete uğraması ile istismar alanlarını muhafaza ve yenilerinin açılmasına yönelik bir strateji uygulamakta bölgeye yapılan yatırımların önüne geçmeye çalışmaktadır. Şehirlerin adının terörle anılmasını isteyen terör örgütü, bu bölgelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin halk yararına kullanılmasının önüne geçmek istemektedir. Turizm ve hayvancılık başta olmak üzere muazzam bir potansiyeli bulunan bölgede kalkınmanın gecikmesi, sosyo-ekonomik kökenli birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Turizm ülkesi olan Türkiye'ye, saldırılar dolayısıyla turist ziyaretleri iptalleriyle karşılaşmakta ve ülkeye döviz girişi aksamaktadır. Dahası Türkiye'nin güven-siz olduğu imajına neden olması hasebiyle genç ve dinamik nüfusa sahip olan ülkeye olası dış yatırımlar da baltalanmaktadır. Bu durum işsizlik ve diğer birçok ekonomik parametreyi olumsuz etkilemektedir.

Terörün Türkiye'ye maliyetine ilişkin yapılan ampirik çalışmalar ise her bir terörist saldırının ülkeye maliyetininin 300 milyon doları aştığını göstermektedir.⁵⁴ Diğer yandan terörün beşerî maliyetine ilişkin yapılan hesap-

53 Ağırman, Özcan and Yılmaz, "Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma."

54 Liudmila Liapina, "Terörizmin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, 2019).

lamalar, Türkiye'nin bu konudaki kaybını yaklaşık 310 milyar dolar olarak tespit etmiştir. Yine terörle mücadelenin, Türkiye'nin artan savunma harcamalarındaki payına ilişkin yapılan değerlendirmeler, bunun 158.5 milyar doları aştığını göstermektedir. Terör nedeniyle ülkenin mahrum kaldığı yabancı yatırımların ise yaklaşık 700 milyar dolara ulaştığı ifade edilmektedir. Bunun, terör örgütlerinin de dahil olduğu kaçakçılık ve diğer menfi etkileri ile birlikte değerlendirilmesi sonucunda, 2020 itibarıyla terörün Türkiye'ye maliyetinin toplamda 2 trilyon dolara yaklaştığı (1.906 trilyon dolar) iddia edilmektedir.⁵⁵

Sonuç

Terör ve terörizmle mücadele, ulusal ve uluslararası güvenliğin temel önceliklerinden biridir. Terörle mücadelede askerî yöntemlerin yoğun olarak kullanılması büyük önem arz ederken, uzun vadeli ve kapsamlı bir mücadele, askerî yöntemlerin yanı sıra sosyo-ekonomik yöntemler ve stratejik iletişim gibi yumuşak güç unsurları da söz konusu mücadelenin önemli birer parçasıdır. Yerli savunma sanayii ve terörle mücadelede güç çarpanı niteliğindeki platformlar olan S/İHA'ların millî imkânlarla geliştirilmesi, Türkiye'nin sözkonusu operasyonel kabiliyetlerinin yanı sıra harekât özgürlüğü üzerinde de son derece olumlu çıktılarının sağlanmasına imkân vermektedir. Bu durum Türkiye'nin caydırıcılığını konsolide etmenin yanı sıra bölgesel pozisyonu ve dolayısıyla dış politikadaki alanını da genişletmiştir.

Türkiye, uzun yıllardır farklı eğilimlerdeki radikalleşmenin, bunun eylem sahasına geçmesi ve terörizm niteliği kazanmasıyla ortaya çıkan ideolojik örgütsel faaliyetlerin hedefinde olmuştur. Türkiye'nin ve halkının terörle mücadelesi, hem istikrarsız ve zor bir coğrafyada bulunması sebebiyle sınırları ötesinde ortaya çıkan otorite boşluğu ve söz konusu yapıların bu durumdan istifade etmesi/ettirilmesi hem de bölgeye dair küresel güçlerin projeksiyonları doğrultusunda bu terör örgütlerinin araçsallaştırılması neticesinde bir yalnızlık görüntüsü vermektedir. Irak'ın işgali sonrasında ortaya çıkan manzara, Suriye iç savaşı ile güney sınır hattında yaşanan terör koridoru tehdidi gibi toplamda 1300 km'ye yakın bir hattın

⁵⁵ Şerife Akıncı, "Terörün Finansmanı Ve Maliyeti: Türkiye Örneği," in Sönmez, *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler*.

güvenliği Türkiye'nin ulusal güvenliği için kritik bir mesele haline gelmiştir. Irak sınır hattında devam eden Pençe serisi harekâtların yanı sıra Suriye'de DEAŞ ve PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'ye yönelik Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları da bu öneme binaen yapılmış güvenlik opreasyonlarıdır ve söz konusu güvenlik tehditlerine yönelik inisiatifler devam etmektedir.

Diğer yandan terörün tanımlanması ve bu olguya karşı konulmasında iş birliğinin sağlanması hususunda çıkar dengelerinin bu denli merkezi rol oynaması, terörle mücadelede uluslararası düzeyde bir işbirliğinin önüne geçmektedir. İlkesel olarak terörle mücadelede müttefikleri ile eş güdüm içinde çalışan Türkiye'nin, maruz kaldığı tehditlerde hak ettiği desteği görememesi elbette bir çelişkili bir durumdur. Keza DEAŞ ve El-Kaide ile mücadelede Batılı müttefikleri ile daha derin bir iş birliği alanı bulan Türkiye, benzer bir eşgüdümü FETÖ, PKK ve türevi örgütler için sağlayamamaktadır. Orly saldırısına kadar ASALA'nın Türk diplomatları hedef almasına kayıtsız kalan hatta hareket alanı dahi sağlayan Batılı ülkelerin, mezkûr saldırı sonrasındaki politika değişikliği de bu duruma örnek gösterilebilir. DHKP-C gibi yapıların Türkiye'nin yanı sıra NATO'yu doğrudan hedef tahtasına koymasına rağmen Avrupa'da bazı ülkelerde var olabilmesi de bir başka önemli ayrıntı olarak görülmektedir.

Coğrafi açıdan sahip olduğu stratejik konumun bir başka önemli sonucu ise Türkiye'nin mücadelede ettiği örgütlerin ideolojik ve fikri düzeyde farklı zeminlere sahip olmasıdır. Kült örgütlerden dini istismar eden terör örgütlerine, birçok fraksiyondan aşırı sol örgütlere kadar geniş bir ideolojik cepheden aktörler, Türkiye'nin mücadele ettiği terörist yapılar olmuştur. Elbette bu coğrafi konum, kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiş, doğu ve batı arasında aynı ideolojinin farklı kültürlerle harmanlandığı ve bununla yoğurulduğu terör örgütü yapılarını da ortaya çıkarmıştır. DEAŞ'a Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir sahadan gerçekleşen katılımlar bu çerçevede değerlendirilmektedir. Türkiye'nin terörizmle mücadelesi, devleti ve milletiyle beraber bu zorlu coğrafyada devam edecektir.

Kaynakça

- Ağır dil, Onur. "PKK'nın İdeolojik Dönüşümünde Toplumsal Ekoloji Felsefesi." Yüksek Lisans Tezi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, T.C. Polis Akademisi, 2020.
- Ağırman, Ensar, Muhammet Özcan, and Ömer Yılmaz. "Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma." *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 8, no. 2 (2014). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bddkdergisi/issue/57344/812567>.
- Akbaş, Gizem G. "Türkiye'nin Deradikalizasyon Faaliyetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü: Cezaevi Vaizi Örneği." Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TOBB ETÜ, 2020.
- Akıncı, Şerife. "Terörün Finansmanı Ve Maliyeti: Türkiye Örneği." In Sönmez, Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler, 224–50.
- Akkaya, Ahmet H. "Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler." *Toplum ve Bilim*, no. 127 (2013): 88–120.
- Bilâ, Fikret. İdeolojik Kodlarıyla Kâğıt Üstündeki PKK. 1. baskı. İnceleme/araştırma. Şişli İstanbul: Doğan Kitap, 2016.
- "Bir Terör Örgütünün Çöküşü: Ölüm Oruçları Ve DHKP/C'nin Kanlı Geçmişi." T.C. İçişleri Bakanlığı-İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2020.
- Bromley, David G., and J. Gordon Melton, eds. *Cults, Religion, and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Bülbül, Yusuf Ö. "'Adalet Bakanı Tunç Darbe Girişimi Bilançosunu Açıkladı: 693 Bin 162 Kişi Hakkında Adli İşlem Yapıldı.'" <https://www.tgrthaber.com.tr/gundem/adalet-bakanini-tunc-darbe-girisimi-bilancosunu-acikladi-693-bin-162-kisi-hakkinda-adli-islem-yapildi-2896752>.
- Dawson, Lorne I. "Crises of Charismatic Legitimacy and Violent Behavior in New Religious Movements." In *Cults, Religion, and Violence*. Edited by David G. Bromley and J. G. Melton, 79–101. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Demir, Hilmi. Gülen Örgütü: Ezoterik Bir Kült Cemaatinin Radikalleşmesi. İkinci baskı. Fikri Eserler serisi 3. Sıhhiye, Ankara: Ay Yayınları, 2018.
- Demir, Hilmi. "FETÖ: Bir Kült Örgütünün Radikalleşme Tahkiyesi." In Sönmez, Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler, 167–90.
- Ergül, Coşkun. "Dershane Kapatma Kararıyla Hazırlıklara Başladılar." <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dershane-kapatma-karariyla-hazirliklara-basladilar/828145>.
- Gerges, Fawaz A. *ISIS: A History*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Güneş, Muhammed E. "Terör Örgütü Olarak Pkk'nın Siyasallaşmasında KCK'nın Rolü." Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, 2018.
- Holbrook, Donald. *The Al-Qaeda Doctrine The Framing and Evolution of the Leadership's Public Discourse*. New York, London.: Bloomsbury Academic, 2014. <https://doi.org/10.5040/9781501302275>.
- Kavıracı, Ozan, and İbrahim İ. Erdem. "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (DHKP/C) Terör Örgütü Ve Faaliyetleri." In *Siyasal Şiddet Ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri*. Edited by Hasan Acar and Serkan Yenal. 1. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- "KCK Örgütlenme Modeli Ve Amacı." Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2011.
- "Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı." T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017. https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/haber/2017/07/KENDI-DILINDEN-FETO-20170725son.pdf?fbclid=IwAR37lgGK1AaTrVFUm8L-cb3FW4XOpBh0xkKO5KActk7kr_wzuhmoDiENPCg.

- Liapina, Liudmila. "Terörizmin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği." *Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, 2019.*
- Manaz, Abdullah. "Dünden Bugüne Suriye.."
- Özcan, Nihat A. *PKK (Kürdistan İşçi Partisi)/Tarihi, İdeolojisi Ve Yöntemi. Ankara: ASAM, 1999.*
- Özer, Sarp. "MSB: 24 Temmuz 2015'ten Bugüne Kadar 38 Bin 156 Terörist Etkisiz Hale Getirildi." <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/msb-24-temmuz-2015-ten-bugune-kadar-38-bin-156-terorist-etkisiz-hale-getirildi/2944662>.
- Öztürk, Selim. "El-Kaide Terör Örgütü." *In Sönmez, Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler, 203-23.*
- Pirim, Oktay, and Süha Örtülü. *Ömerli Köyünden İmralı'ya PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü. Boyut kitapları. Araştırma-siyaset yazıları dizisi 1999/5. İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.*
- Sanyürek, Mehmet B. "Pkk (Kürdistan İşçi Partisi / Partiya Karkaren Kürdistan)." *In Sönmez, Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler, 45-100.*
- Schmid, Alex P., and A. J. Jongman. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature / Alex P. Schmid and Albert J. Jongman with the Collaboration of Michael Stohl ... [Et Al.]; Foreword by Irving Louis Horowitz. Rev., expanded, and updated ed. / prepared under the auspices of the Center for International Affairs, Harvard University. New Brunswick, N.J., London: Transaction Publishers, 2005.*
- Sökmen, Aşkın İnci. "İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü." *Doktora Tezi, Savunma Bilimleri Enstitüsü, T.C. Kara Harp Okulu, 2012.*
- Sönmez, Göktuğ, ed. *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler Ve Aktörler. 2. Baskı. İstanbul: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2021.*
- Şahin, Mehmet, Murat Tınas, Buğra Sarı, İbrahim İrdem, Yakup Şahin, Hakan Kıyıcı, and Müberr Öztürk. "Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ." *Polis Akademisi Yayınlar, Ankara.*
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Ermeni İddiaları Ve Tarihi Gerçekler." *News release. https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Ermeniidialari/Ermeni_iddialari_ve_Tarihi_Ger%C3%A7ekler_Turkce.pdf.*
- Törel, Türkmen. "PKK Terör Örgütü: Tarihsel Ve Siyasal Gelişim Süreci Bakımından İncelenmesi; 1978-1998." *Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.*
- Weaver, Mary A. "The Short, Violent Life of Abu Musab Al-Zarqawi." 2006. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2006/07/the-short-violent-life-of-abu-musab-al-zarqawi/304983/>.
- Zoellner, Ryan. "Profile: Saif Al Adel of Al Qaeda." *Wilson Center, March 27, 2023. <https://www.wilsoncenter.org/article/profile-saif-al-adel-al-qaeda>.*

TÜRKLER VE BALKANLAR: GEÇMİŞİN IŞIĞINDA TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASINI ANLAMAK

Dr. Erhan TÜRBEDAR

Giriş

Türklerin Balkanlardaki varlığı Slavlarınki kadar eskidir. Eski çağlardan kalma anıt ve kalıntılar, Osmanlı'dan önce Balkanlara gelmiş olan çeşitli Türk boylarına işaret etmektedir. 372 yılı dolaylarından itibaren sırasıyla Hun, Avar, Proto-Bulgar, Peçenek, Oğuz, Kuman, Hazar ve Selçuklu Türklerinin Balkanlara akınlar düzenlediği bilinmektedir. Bu Türk boylarının Balkanlardaki kentlere, nehirlere, dağlara, köylere, tepe ve yaylalara verdikleri adların bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

Bölgeye 14. yüzyılda giren Osmanlı Devleti ise Türklerin Balkanlar ile hem en kalıcı ilişkilerini geliştirmiş hem de bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatında büyük değişimler meydana getirmiştir. 14. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti Balkanların tarihini şekillendiren en büyük siyasi güç olmuştur. 1352 yılında Gelibolu'nun yakınlarındaki Çimpi Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlara ilk adımını atmıştır. Yaklaşık 345 yıllık ilerleme süreci boyunca Osmanlılar Balkanların büyük bölümü üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Osmanlıların Orta Avrupa içlerinden ve Balkanlardan geri çekilme süreci ise yaklaşık 230 yıl sürmüştür.

Balkanlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla beraber Soğuk Savaş döneminde Balkan ülkelerinin çoğunluğunun Doğu Blokunda yer alması yüzünden Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri sınırlı kalmıştır. 1990'lardan itibaren bölgeyle siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerini geliştirmiş, iş başına gelen bütün hükümetler bölge ülkeleriyle dostça geçinmeyi ve iş birliğini artırmayı

hedeflemiştir. Yine de kimi dönemlerde Balkanlarda yaşanan siyasi krizler, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde dalgalanmalara yol açmıştır. Son yıllarda ise Yunanistan ile yaşanan ikili sorunlar bir kenara bırakılırsa Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri oldukça iyi durumdadır.

Bu makalede ilk olarak Osmanlının Balkanları fethetmesi ve akabinde kurduğu düzen anlatılacak, ardından 1912-1913'teki Balkan Savaşlarıyla tamamlanan Osmanlının Balkanlardan geri çekilme süreci değerlendirilecektir. Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan Balkan ülkeleriyle Türkiye'nin geliştirdiği ilişkiler, dünya savaşlarının etkileri ve Soğuk Savaş dönemi ayrı alt başlarda irdelenecektir. En sonunda Balkanlarda 1990'lı yıllarda yaşanan sorunlar karşısında Türkiye'nin izlediği politikalardan bahsedileceği gibi, Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren bölge ülkeleriyle ilişkilerinde görülen dinamizm ve bugünkü durumu anlatılacaktır.

1. Osmanlı'nın Balkanları Fethetmesi ve Bölgedeki Düzeni

Osmanlı'nın Balkanları fethi üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama 14. yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. Bu dönemde, günümüzdeki siyasi sınırlar dikkate alınarak tarif edilecek olursa, Türkiye'nin Trakya toprakları, Yunanistan'ın kuzey kesimleri, Batı Trakya ve Tesalya bölgesi, Bulgaristan, Makedonya, Kosova ve Sırbistan'ın bir kısmı fethedilmiş, Bosna-Hersek, Sırbistan'ın kuzey kesimleri, Bizans, Mora yarımadasının bir kısmı ve Eflak ise Osmanlı'ya haraç vermeyi kabul etmiştir. 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sahip olduğu topraklar, Asya'da olanlardan çok daha fazlaydı.¹

15. yüzyılın tamamına yayılan ikinci aşamada İstanbul, bugünkü Yunanistan (bazı adalar hariç), Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın büyük bölümü fethedilmiş, Boğdan ise Osmanlı himayesi altına alınmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısındaki üçüncü aşamada ise Osmanlıların Balkanlardaki fetihleri daha çok Habsburg İmparatorluğu ve Macaristan Krallığı kontrolündeki topraklar ile Ege adaları üzerinde yoğunlaşmıştır (Bkz. Harita 1). Bütün bu fetihlerin sonucunda Balkanların kuzeybatı ucunda kalan Slovenya, Dalmaçya bölgesi ve Hırvatistan'ın bir kısmı haricindeki bütün toprakları Osmanlı'nın doğrudan yönetimi veya himayesi altına girmiştir².

1 Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, çev. Adile Runa Orhunsoy, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 8.

2 Ahmet Özkılınç ve diğerleri, *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013, ss. 4-10; Bogdan Murgescu ve Halil Berktaş (der.), *The Ottoman Empire*, CDRSEE, Selanik, 2009, ss. 37-47; TDV, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr>.

Balkanlarda gerçekleştirilen fetihlerle birlikte Osmanlı Devleti 14. ve 15. yüzyıllarda bir “Balkan İmparatorluğu” olarak doğup gelişti.³ Osmanlı'nın Balkanlardaki ilerleyişi bazen birleşik yerli kuvvetlerin direnişi ile karşılaşmıştır. Özellikle şu büyük savaşlar kader belirleyici nitelikte olmuştur: Birinci Meriç Muharebesi (1364), Çirmen Muharebesi (İkinci Meriç Muharebesi, 1371), Ploşnik Muharebesi (1386, Osmanlıların ilk ciddi yenilgisi), Birinci Kosova Savaşı (Birinci Kosova Meydan Muharebesi, 1389), Niğbolu Muharebesi (1396), Varna Muharebesi (1444) ve İkinci Kosova Savaşı (1448). Bu son anılan savaşla birlikte, Osmanlıların Balkanlardan çıkartılmasına ilişkin Hristiyan denemeleri bir bakıma sona ermiş ve bundan sonra Hristiyan devletler Osmanlılara karşı daha çok savunma savaşları içine girmiştir. Bu arada Macar Krallığı, Venedik Cumhuriyeti ve Habsburg İmparatorluğu'nun izlediği politikaların da Balkanlarda Osmanlı ilerleyişine zorluklar çıkarttığı belirtilmelidir.⁴

1453 yılında İstanbul'u fetheden ve sonrasında Osmanlı'nın Balkanlardaki egemenliğini sağlamlaştıran II. Mehmet, bir İslam sultanı ve Türk hakanı olarak bir bakıma Doğu Roma İmparatorluğu'nun varisi olmuştur. Kendisi ayrıca padişahlığı döneminde Osmanlı toprakları üzerindeki yerel hanedanları ortadan kaldırarak Osmanlı'yı güçlü bir merkezî devlet hâline getirmiştir. Bu kapsamda Balkanlarda kalan son Hristiyan vassal prenslerini ve Bizans'ın Mora'daki son kalıntılarını ortadan kaldırmıştır. Böylece Balkanlar ve Anadolu, İstanbul ekseninde siyasi bir bütün olarak birleşmiştir.⁵

Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişinde savaş dışı etkenlerin de rol oynadığı belirtilmelidir. Her şeyden önce Osmanlıların Balkanları fethi sırasında bölge feodal beyler ve hanedan reisleri arasında siyasi açıdan bölünmüş devletçiklerden oluşmaktaydı. Bu, merkezî otoriteye ve istikrarlı bir idari ve ekonomik yapıya sahip olan Osmanlıların, yerel yöneticiler arasındaki rekabetten yararlanarak bölgede denetimlerini kurmalarını kolaylaştıran unsurlardan birini teşkil etmiştir. Gerçi Macar ve Venedikliler de aynı siyasal bölünmüşlükten faydalanmaya ve Balkanlarda haki-

3 İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 46.

4 Gökhan Dilbaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da İlerleyişi ve Macar Uç Kale Sistemi” *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.6, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, ss. 151-155.

5 Halil İnalçık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar,” *Gamer*, C. 1, S. 1,

miyetlerini artırmaya çalışmışlardır.⁶ Osmanlıların Balkanlardaki siyasi yapıların iç işleyişini anlama ve bu bilgiyi onlara karşı kullanma becerisi de önemli rol oynamıştır. Osmanlı'nın Balkanlardaki varlığını sağlamlaştırmasında istimâlet⁷ politikasının önemi büyüktür. Direnme gücü kırılarak bir yer fethedildikten sonra, Osmanlı Devleti ahitnamelerle yerel halkın can, mal ve din özgürlüklerine güvence vermiştir.⁸

İslam'ın dünyevi alanını genişletme motivasyonu ve 14. yüzyıl başlarından 16. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'nın içinde bulunduğu olumsuz şartlar da Osmanlı'nın Balkanlardaki fetihlerini kolaylaştırmıştır. Öncelikle 1315'ten itibaren birkaç yıl boyunca yaşanan Büyük Kıtık Avrupa'da nüfus artışını durdururken önemli bir sosyoekonomik krize yol açmıştır.⁹ 14. yüzyılın ortalarında ise insanlık tarihinde kaydedilen en ölümcül salgınlardan olan veba salgını (Kara Ölüm) Avrupa nüfusunun %30 ila %60 oranında azalmasıyla sonuçlanmıştır. Orta Avrupa'da hüküm süren Kutsal Roma İmparatorluğu içerisinde 13. Yüzyıl ortalarından itibaren yaklaşık iki yüzyıl boyunca süren yönetim krizleri yüzünden merkezî otorite oldukça sarsılmış ve bu devlet birbirine rakip olan küçük Alman prensliklerinin zayıf bir koalisyonuna dönüşmüştür. Fransa ve İngiltere arasında ise 1337'de başlayıp 1453'te bittiği kabul edilen ve Avrupa tarihinin en uzun savaşı olarak bilinen Yüz Yıl Savaşları yaşanmıştır.¹⁰ Avrupa'da yaşanan bütün bu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar Osmanlıların Balkanlarda hızlı ve güçlü bir şekilde ilerleyebilmeleri için uygun bir ortam meydana getirmiştir.

Osmanlılar Balkanları fethederken istisnai olaylar hariç, gayrimüslimlere planlı zulümler uygulamamıştır. Elbette, savaş yoluyla yürütülen fetihlerin çeşitli yıkım ve kayıplara sebep olması kaçınılmazdır. Ancak Hristiyan toprakları Osmanlı kontrolüne alındıktan sonra Osmanlı Devleti savaşta kullanılacak insan gücünün ve bunlara ödenecek paranın teminine öncelik vermiş, bölgenin yerel yönetimine, toplum yapısına ve

6 Halil İnalçık ve Donald Quataert (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I. Cilt: 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 50.

7 İstimâlet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma, cezbetme, gönül alma anlamlarına gelir. Osmanlı vakayinamelerinde "halkı ve özellikle gayrimüslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, iyi yönetme, ihtiyaçlarını sağlama" manasında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dini konularda serbestlik verme, vergi hususunda kolaylık gösterme gibi unsurlar Osmanlı'nın istimâlet politikasının başlıca unsurları olmuştur.

8 Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar," ss. 3-9.

9 Jackson J. Spielvogel, *Western Civilization*, Thomson Wadsworth, Kanada, 2009, s. 304.

10 Philip J. Adler ve Randall L. Pouwels, *World Civilizations*, Cengage Learning, 2010, ss. 274-277.

geleneklerine genellikle müdahale edilmemiştir. İdari ve hukuki işlemlerde yalnızca şeriat hükümleri değil, Osmanlı tebaası olan halkların örf ve âdetleri de dikkate alınmıştır.¹¹ Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına zorunluluk olmadıkça müdahale etmedikleri gibi, kiliselerin yok edilmesi gibi bir politikadan da uzak kalmışlardır.¹²

Orta Çağ'da Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve askeri yapısı feodalizme dayanıyordu. Bu sistemde lordların elindeki topraklarda köylüler neredeyse sadece boğaz tokluğuna çalışmaktaydı.¹³ Osmanlı toprak ve vergi sisteminin (*timar sistemi*) gelmesiyle Balkanlardaki yerli beylerin köylüler üzerindeki baskısı azalmış, yöre halkına ise daha geniş hak ve özgürlükler tanınmıştır.¹⁴ Öte yandan Balkanların çok kültürlü yapısı, dinî/mezhepsel kimliği esas alan *millet sistemi* kapsamında muhafaza edilmiştir. Millet sistemi içinde dinî gruplar kendi toplumsal düzenine sahip olmuş ve kendi kültürel faaliyetlerini devam ettirmiştir.

14. yüzyıldan başlayarak sultanın hizmetine alınan insan gücünün kaynağını oluşturan *devşirme sistemidir*. Bu yoldan toplanan çocuk ve gençler sarayda gördükleri sıkı eğitimlerle üstün bir asker veya bürokrat olarak yetiştirilmiştir. Aralarında en yetenekli ve en başarılı olanlar devletin en üst kademelerine kadar yükselbilmiştir. Bu sistem sayesinde Balkanlardan Arnavut, Sırp, Rum, Boşnak, Rumen ve Hırvat asıllı binlerce kişi sadrazam, vezir, bürokrat, diplomat ve ordu komutanı olarak Osmanlı'nın önemli mevkilerinde görev yapmıştır. Bu sebeple Balkanların belirli bölgelerinde ikamet eden bazı gayrimüslim aileler, kendi erkek çocuklarının da devşirilmesi için gönüllü olmuşlardır.¹⁵

Osmanlı yönetimi altında genel olarak Balkan kentleri gelişmiş, yaşam koşulları düzelmiş, toplumsal hayat ve düzende büyük değişimler yaşanmıştır. Birçok kentte su şebekeleri kurulmuş, çeşmeler, hamamlar, kütüphaneler açılmış, yollar, köprüler, binalar inşa edilmiş, zanaat ve ticaret gelişmiş, kültür hayatı zenginleşmiştir.

11 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 170.

12 Géza Dávid, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (der), *Kanuni ve Çağ: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124, İstanbul, 2002, s. 76; Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, çev. Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, 2. Cilt, s. 127.

13 Vural Fuat Savaş, *İktisatın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, ss. 87-102.

14 Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, ss. 132-133.

15 Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, ss. 254-257.

Osmanlı Devleti, Balkanlarda ilk fetihlerine başlamasından itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası uygulamıştır. Bu çerçevede Anadolu'dan çok sayıda Türkmen kimi zaman zorunlu, kimi zaman da gönüllü olarak Balkanlara nakledilmiştir.¹⁶ Dönemin deyimiy-le bölgeyi “şenlendirmek” üzere Balkanlara iskân edilen Türkmenler zamanla inşa ettikleri köy ve kasabalarla Anadolu'dan Balkanlara geçip yerleşen Müslüman Türklerin haricinde, Balkanların yerli halkından olup İslamiyet'i gönüllü olarak seçen Müslüman gruplar da olmuştur.¹⁷ Yerli halkın İslamlaşması özellikle Arnavutlar ve Boşnaklar arasında, ayrıca Rodop bölgesinde yoğun bir biçimde gerçekleşmiştir. Böylece Osmanlı fetihleri Balkanlarda İslam kültürüne dayalı yeni bir medeniyeti de beraberinde getirmiştir.¹⁸

2. Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilme Süreci

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik sorunlar ve savaşlardaki başarısızlıklar Balkanlar üzerindeki kontrolünü de olumsuz yönde etkilemiştir. 1683 tarihli İkinci Viyana Kuşatması'ndaki bozgunla başlayan çekilme süreci, Fransa, Britanya ve Habsburg gibi dönemin Avrupa güçlerinin değişik taleplerini Osmanlı yönetimine dayatması, Rus-Osmanlı mücadelesi¹⁹ ve Osmanlı merkezi yönetiminin taşradaki gücünün sarsılması gibi nedenler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığının sona ermesini hızlandırmıştır. En önemlisi, Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılılabildiği görülmüş, bu ise Balkan halklarının ulusçu örgütlenmesini teşvik edici bir rol oynamıştır.²⁰

16 Hüdai Şentürk, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri,” *Bellekten*, C. 57, S. 218, Nisan 1993, ss. 89-112.

17 Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, Marian Kent (der), çev. Ahmet Fethi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 23; Mark Mazower, *The Balkans: A Short History*, The Modern Library, New York, 2000, ss. 46-48.

18 Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki gayrimüslimleri zorla İslamlaştırma veya Türk olmayanları Türkleştirme gibi resmî politikaları olmamıştır. Elbette Osmanlı yönetiminin uyguladığı belirli sosyal uygulamaları, vergi politikası, millet sistemi ve diğer dinlere toleranslı davranan genel yaklaşımı, bölgede İslam'ın benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Kimi durumlarda Hristiyanlar İslam'a geçerek sosyal statülerini ve ekonomik durumlarını iyileştirmeyi hedeflemiş olabilirler. Ayrıca Anadolu'dan bölgeye iskân edilen Türkmenlerin ve yüzyıllar öncesinden beri İslam'ı Balkanlara tasavvuf yoluyla taşıyan dervişlerin faaliyetleri de bu dinin benimsenmesinde etkili olmuştur.

19 Rusya daha 16. yüzyıldan itibaren, Akdeniz'e inme hayali ve Türk boğazlarını kontrolü altına alma arzusu ile Balkanları etki alanına almaya çalışmış, Slav ve Ortodoks kardeşliğini ön plana çıkararak, Osmanlı Devleti ile rekabete girmeye başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda Rusya'nın Balkanlar konusunda Osmanlı ile çatışması gittikçe daha belirgin haller almıştır (Benjamin Miller, U. Resnick, “Conflict in the Balkans (1830-1913): Combining Levels of Analysis,” *International Politics*, S. 40, 2003, s. 383).

20 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60.

19. yüzyıla gelindiğinde iki büyük imparatorluk (Osmanlı ve Habsburg) Balkanların büyük bölümünü kontrol etmeye devam etmekteydi. Bununla beraber, Balkan halkları Batı Avrupa'daki devrimci fikirlerden etkilenerek kendi bağımsız devletlerini kurmanın yollarını aradılar. Dönemin büyük güçlerinin de desteğiyle yürütülen ulusal hareketler, ayaklanmalara ve savaşlara yol açtı. Balkanlar'da yeni devletlerin kurulma süreci 19. yüzyılın tamamına yayıldı.

2.1. Ayaklanma Nedenleri

Yüzyıllarca ulusal kimliğe ilişkin farkındalığı olmayan Balkan halklarını ulusal uyanışa geçiren birkaç etkenden söz edilebilir. Her şeyden evvel Osmanlı'nın yüzyıllarca uyguladığı millet sistemi Müslümanları gayrimüslimlerden ayırıştırarak Hristiyan unsurlar arasında bir çeşit grup dayanışmasının gelişmesini mümkün kılmıştır. Dahası, Balkanlardaki halklar Osmanlı çatısı altında dillerinin ve dinî inanışlarının yanı sıra kültürel geleneklerini, halk edebiyatlarını, folklorlarını ve sözlü efsanelerini yaşatmayı başarmıştır.²¹

Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesinin iyice zayıfladığı 18. yüzyılda İstanbul'dan bağımsız hareket eden kimi yerel yöneticilerin adaletsizlikleri karşısında "haydut" olarak anılan kanun kaçakları ve bağımsız savaşçıların sayısı artmıştır.²² Balkanlarda modern dönemdeki ilk başkaldırıları gerçekleştiren bu haydutlar, her ne kadar belirli bir ideolojiden ve ulusal bilinçten yoksun olsalar da bir direniş geleneği yaratmış ve Balkanlarda ulusal uyanışlar başladığında savaşmaya hazır bir kadroyu da oluşturmuştur.

Balkanlardaki halkları isyanlara ekonomik sebepler de teşvik etmiştir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, ekonomik ve demografik koşullar sebebiyle timar sistemi yerini çiftlik sistemine bırakmaya başlamıştır. Sömürücü yeni toprak sahiplerinin varlığı nedeniyle ise köylüler zor durumda kalmıştır. Balkanlardaki köylülerin içine düştüğü zor sosyoekonomik koşullar, 18. yüzyıldan itibaren aydınlarca başlatılan milliyetçi

21 L. S. Stavrianos, "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," *The Journal of Modern History*, C. 29, S. 4, Aralık 1957, s. 339.

22 Dennis P. Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002, ss. 178-179.

hareketlerin kitleselleşmesi için uygun bir ortam sağlamıştır.²³

Balkanlarda ulusal uyanışların başlatılmasında aydın kesimin rolü büyüktü. Özellikle diğer Avrupa ülkelerinde eğitim görenler, buralardaki milliyetçi ve liberal fikirlerden etkilenmiş ve oralarda gördüklerini kendi ulusları için de talep etmeye başlamıştır. Bu kişiler kimi zaman yazdıkları eserlerle ulusal farkındalığın gelişmesine katkıda bulunurken kimi zaman da ayaklanma ve bağımsızlık gibi radikal fikirlerin savunuculuğunu yapmıştır. 19. yüzyılda ayrıca Avrupalı aydın ve akademisyenler de yayınlarıyla Balkanlarda milliyetçiliğin uyanışı ve yükselişine katkıda bulunmuştur.²⁴

18. ve 19. yüzyıllarda gelişen uluslararası ticaret de ulusal uyanışlar da önemli bir etken olmuştur. Avrupa ile yürütülen ticaret sayesinde Balkanlarda servet sahibi ve Batı dünyası ile irtibat hâlinde bir Hristiyan orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar sahip olduğu maddi kaynaklar ve organizasyon yetenekleri sayesinde köylü isyanlarına rehberlik etmiş, gazete ve kitapların yerel dilde basımını finanse etmiş, ayrıca gençlerin yabancı ülkelerde okumalarını sağlayarak uluslarının entelektüel uyanışını desteklemiştir.²⁵

Bütün bu hususlar dikkate alındığında, Balkan halkları arasında milliyetçi fikirlerin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek güçlendiğini söylemek mümkündür. Bu durumun sonucunda 19. yüzyıl boyunca Balkanların farklı topraklarında Osmanlı'ya karşı ayaklanmalar yaşanmıştır. Birinci Sırp Ayaklanması (1804), İkinci Sırp Ayaklanması (1815-1820) ve akabinde 1830'da Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden resmi olarak özerklik elde etmesi; Yunan İsyanının başlaması (1821) ve Osmanlı'nın Yunanistan'ı 1832'de bağımsız bir devlet olarak tanıması; 1861 ve 1875'te yaşanan Hersek İsyanları, 1876 tarihli Bulgar İsyanı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyeti önemli ölçüde zayıflamıştır.²⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Rusya'nın Osmanlı hükûmetine dikte ettirdiği 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'yla sı-

23 L. S. Stavrianos, "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," ... ss. 341-342.

24 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, C. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 171-179.

25 L. S. Stavrianos, "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," ... ss. 343-344.

26 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, ... ss. 193-228, 335-360.

nırları bugünkü Bulgaristan'ın tamamı ile bugünkü Arnavutluk'a kadar uzanan toprakları kapsayan ve Kavala üzerinden Ege Denizi'ne açılan bir "Büyük Bulgaristan" devletinin kurulmasını kabul ettirmiştir.²⁷ Ancak özellikle Britanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya, Rusya'nın bu yoldan Balkanlardaki nüfuzunu artırmasına karşı çıkıp antlaşmayı reddetmiş ve savaş sonrası sınırların uluslararası bir kongreye belirlenmesini istemişlerdir. 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında toplanan Berlin Kongresi sayesinde Büyük Bulgaristan'ın kurulması engellenmiş, Balkanların haritası büyük güçlerin bölgedeki dengesini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

2.2. Berlin Barış Antlaşması'nın getirdiği yeni düzen

Harita 2. Berlin Kongresi Öncesi Balkanlar Haritası (1877 yılı)

Harita 3. Berlin Kongresi Sonrası Balkanlar Haritası (1879 yılı)

Kaynak: Centennia Historical Atlas. Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Barış Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları resmen tanınırken Yeni Pazar Sancağı (daha sonra kısaca Sancak olarak anılacaktır) dışında kalan Bosna-Hersek toprakları ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline terk edilmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü Büyük

27 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, ... ss. 358-359.

Bulgaristan toprakları ise üçe bölünmüştür: Balkan Dağlarından Tuna Nehri'ne kadar uzanan kuzey topraklarda Osmanlı'ya bağımlı bir devlet olarak Bulgaristan Prensiği kurulmuş, Balkan Dağlarının güneyinden Edirne yakınlarına kadar uzanan güney bölgesinde özerk bir Doğu Rumeli (Rumeli-i Şarkî) Vilayeti oluşturulmuş ve geri kalan Trakya ve Makedonya toprakları doğrudan Osmanlı yönetimine bırakılmıştır (Bkz. Harita 2 ve 3).²⁸

Bulgaristan Prensiğinin faaliyetleri neticesinde Doğu Rumeli Vilayeti 1885 yılında savaşız bir şekilde Bulgaristan'a katılmıştır. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra ise 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan Prensiği bağımsızlığını ilan etmiştir. Viyana ise 8 Ekim 1908 tarihinde keyfi bir kararla Bosna-Hersek'i ilhak etti.

Berlin Barış Antlaşması'nın getirdiği yeni düzenden Balkanlarda hiç kimse tatmin olmamıştı. Aynı ulusun bireyleri komşu devletlerin sınırları içinde kaldığı için, Balkanlarda hiçbir ülke hayal ettiği ulusal birleşmeyi gerçekleştirememişti. Bu sebeple Berlin Kongresi'nin hemen ardından ulusal birleşme meselesi bölgedeki ülkelerin temel dış politika hedefine dönüşüverdi. Bu çerçevede Balkanlardaki liderler tarihteki devletlerini öne sürerek, mevcut devlet sınırlarının genişletilmesine yönelik çabalarını meşrulaştırmaya çalıştı. Çoğu zaman bugünkü Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek komşu ülkelerin yayılmacı eğilimlerinin kesişme noktasında yer almıştır.²⁹

Balkan ülkeleri aynı toprak parçası üzerinde hak iddia etmeye başlayınca ve bunun sonucunda birbirilerine karşı bencil, ihtiraslı ve yayılmacı yaklaşımlar içinde olunca komşulara karşı düşmanlıkların gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti içinde yüzyıllarca muhafaza edilen ortak Hristiyan kimliği ve dayanışması darbe almış, yerine çıkar çatışması içinde olan ulusal milliyetçilikler gelişmiştir. Balkanlarda henüz paylaşılmamış Osmanlı topraklarının varlığı da bölgedeki çıkar çatışma-

28 E. L. Woodward, *The Congress of Berlin 1878*, H.M. Stationery Office, Londra, 1920, ss. 32-35.

29 Sırbistan bugünkü Bosna-Hersek'i, Kosova'yı, Makedonya'yı ve Adriyatik Denizi'ne çıkışı sağlayacak olan Arnavutluk'un kuzeyini topraklarına katmayı arzuluyordu. Yunanistan Tesalya ve Epir bölgelerini, bugünkü Arnavutluk'un güneyini, Makedonya'nın büyük kısmını, ayrıca Ege Denizi, Akdeniz ve Adriyatik Denizi'ndeki çeşitli adaları kendisi için istiyordu. Bulgaristan Ayastefanos Antlaşması'yla çizilen Büyük Bulgaristan'a yeniden ulaşmayı planlıyordu. Eflak ve Boğdan'ın 1859 yılında birleşmesinden sonra oluşan ve 1862 yılında bugünkü ismine kavuşan Romanya'nın Erdel, Besarabya ve Dobruca bölgelerinde gözü vardı. Balkanlar'ın en küçük ülkesi Karadağ bile Hersek bölgesine, Arnavutluk'un kuzeyine ve Sancak bölgesine göz dikmekle toprak kavgasının gerisinde kalmadı (Bkz. Dennis P. Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, s. 280.

larını tetiklemiştir. Örneğin, Bulgar, Sırp ve Yunanlar Osmanlı Makedonya'sı³⁰ üzerindeki mücadelelerini hem kiliseler hem de çeteler aracılığıyla yürütmüştür.³¹

Makedonya meselesi yüzünden sürekli siyasi gerilimler yaşanmasına rağmen, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı hariç, 1886-1912 yılları arasında Balkanlardaki ülkeler arasında herhangi bir savaş yaşanmamıştır. 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşları ise bölgenin haritasını değiştirdiği gibi Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda da önemli bir gelişme olmuştur.

2.3. 1912-1913 Balkan Savaşları

1912 yılında Balkanlardaki ülkeler arasında yazılı ve sözlü anlaşmalarla büyük bir siyasi ve askerî dayanışma kuruldu. Britanya, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu İtilaf devletlerinin sıkı kontrolü altında ve Rusya'nın arabuluculuğuyla kurulan bu ittifakların asıl amacı, er ya da geç çıkması beklenen dünya savaşı için safları belirlemektir. Ne var ki Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan, aralarında oluşan koalisyonu fırsat bilerek Osmanlı'nın Balkanlardaki toprakları üzerinde tavizler elde etmek için harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarından vazgeçmeyi reddedince, dönemin büyük güçlerinin savaşı önleme çabalarına rağmen Birinci Balkan Savaşı başlamıştır. Önce 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açmış, onu 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, birkaç gün sonra da Yunanistan izlemiştir.³² İç sorunlar ve dış baskılar sebebiyle derin bir kriz içinde bulunan Osmanlı Devleti, aniden patlak veren bu savaşa yeterli kadar hazırlanamadan girmek zorunda kalmıştır. Savaşın başlamasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan ordusu İstanbul ve Selanik'e doğru ilerlemiş, Yunanlar Epir bölgesi ile Makedonya'nın bir kısmını kontrolüne almış, Sırbistan ve Karadağ orduları ise bugünkü Kosova, Sancak, Arnavutluk'un kuzeyi ve Makedonya'nın bir kıs-

30 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçen Makedonya, bugünkü Kuzey Makedonya'dan daha geniş bir coğrafi alanı kapsamaktaydı. Manastır, Selanik, Kosova vilayetleri ile Drama ve Serres sancakları bu bölge içerisinde yer almaktaydı. Osmanlılar bu bölgeyi Makedonya olarak adlandırmamış, yerine Vilayât-i Selâse (üç vilayet) adını kullanmıştır (Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s. 32)

31 John Bakeless, "The Macedonian Question," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 177, Ocak 1935, ss. 223-226; Djoko Slijepčević, *The Macedonian Question: The Struggle for Southern Serbia*, James Larkin (çev.), The American Institute for Balkan Affairs, Chicago, 1958.

32 Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, Londra ve New York, 2000, ss. 22-68.

mını ele geçirmişti. Kasım 1912’de taraflar arasında ateşkes imzalanmış, ateşkes katılmak istemeyen Yunanistan ise Ege Denizi’ndeki bazı adaları da ele geçirmiş ve Arnavutluk’un güneyine doğru ilerlemiştir. 16 Aralık 1912’de başlayan Londra Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nden Midye-Enez hattına kadar Balkanlardaki tüm topraklarından çekilmesi istenince³³ 23 Ocak 1913’te İttihat ve Terakki Partisi bir askeri darbeyle iktidarı ele geçirmiş ve konferansta dayatılmaya çalışılan koşulları reddetmiştir. Böylece savaş yeniden başlamış, bu yeni aşamada Yunanistan Yanya’yı, Karadağ İşkodra’yı, Bulgaristan ise Edirne’yi ele geçirmiştir. Yaklaşık üç ay süren çatışmaların sonunda Londra Barış Konferansı kaldığı yerden devam etmiş ve Birinci Balkan Savaşı’na son veren antlaşma 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanmıştır. Böylece Midye-Enez hattını sınır kabul eden Osmanlı Devleti, İstanbul önlerine kadar Balkanlardaki bütün topraklarından geri çekilmiştir.³⁴ Antlaşma ile ayrıca 1898 yılında özerklik verilmiş olan Girit resmen Yunanistan’a terk edilirken Ege adalarının durumu ve savaş sırasında bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk’un sınırlarının çizilmesi dönemin büyük devletlerine bırakılmıştır.³⁵

Harita 4. 1911 Yılında Balkanlar

Harita 5. 1914 Yılında Balkanlar

Kaynak: Centennia, yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

33 Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War*, ... ss. 70-72.

34 Sezai Öztaş ve Şenol Koçan, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması," *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, INCSOS VIII Özel Sayısı, 2023, ss. 274-276.

35 Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War*, ... ss. 101-102.

Balkan devletleri Osmanlı'ya karşı savaş ilan ederken hızlı bir şekilde anlaşmaya varabilmişlerdi ancak savaşın nerede durması gerektiği hususunda anlaşamadılar. Daha çok toprak elde etmenin daha iyi olduğu düşüncesindeki Balkan devletleri âdeta Orta Çağ'da kurdukları geniş devletlerinin sınırlarına yeniden ulaşmaya çalışıyordu. Bu şartlarda Osmanlı Devleti'nin terk ettiği geniş toprakların paylaşılmasında Balkanlı müttefikler arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkması kaçınılmazdı. Beklediği üzere en büyük anlaşmazlık Osmanlı Makedonyası topraklarının taksiminde yaşandı.

Sırbistan ve Yunanistan, aralarındaki toprak paylaşımını müzakere yoluyla halletmeye çalışırken payına düşenden daha fazlası üzerinde ısrar eden Bulgaristan 16 Haziran 1913'te Makedonya'daki Sırp ve Yunan işgal bölgelerine saldırmıştır. Buna cevaben Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Romanya'nın da desteğiyle Bulgaristan'a savaş ilan etmeleriyle İkinci Balkan Savaşı fiilen başlamıştır. Bulgaristan ordusu Sırbistan ve Yunanistan'a karşı ilk başlarda bazı başarılar elde etse de bir süre sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁶ Birinci Balkan Savaşı'nda ağır toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti ile tarafsız kalmış olan Romanya da bu fırsattan yararlanarak Bulgaristan'a saldırmıştır.

10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması ile İkinci Balkan Savaşı sona ermiştir. Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği Doğu Trakya'yı (Edirne ve Kırklareli) geri alırken Romanya Dobruca bölgesinin güneyini topraklarına katmıştır. İkinci Balkan Savaşı'nın mağlubu Bulgaristan ise Doğu ve Batı Trakya bölgeleri ile Makedonya'da elde etmiş olduğu bazı kazanımları yitirmiştir. Yine de Birinci Balkan Savaşı'ndaki kazancı İkinci Balkan Savaşı'ndaki kaybindan daha büyük olduğu için, Bulgaristan bu savaşlardan genişleyerek çıkmıştır. Balkan Savaşlarında topraklarını en çok genişletmeyi başaranlar ise Sırbistan ve Yunanistan olmuştur (Bkz. Harita 4 ve 5).

Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilme sürecinde, bölgede yerleşik Müslüman halkın sistematik bir mezalime maruz kaldığı belirtilmelidir. Osmanlı hâkimiyetinin kaybedildiği ve Osmanlı ordusunun geri çekildiği birçok yerde Müslüman ahali katledilmiş ve göç etmek zorunda bırakılmıştır. Hristiyan güçleri, gönüllü göç etmeye yanaşmayanları ya zorla göç

³⁶ Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, Routledge, Londra ve New York, 2007, s. 123.

ettiriyor ya öldürüyor ya da zorla Hristiyanlaştırıyordu.³⁷ Balkanlardaki Türklere ve diğer Müslümanlara yönelik izlenen bu politikalar neticesinde Balkanların etnik ve dinî yapısı kökten değişmiştir. Osmanlı nüfusuyla ilgili kapsamlı çalışma yapan Kemal Karpat'ın tespitlerine göre 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda Müslümanların toplam nüfusa oranı %43'lere varmıştı.³⁸ Günümüzde ise resmî rakamlara göre Balkanlardaki Müslümanların toplam sayısı 7 milyon civarında olup bu sayı bölgenin toplam nüfusunun %11,4'üne karşılık gelmektedir.³⁹ Bu fark, başlı başına, Balkanlar'daki Müslüman varlığının yok edilmesinin incelenmesini gerektirmektedir.

3. 1914-1945 Döneminde Türkiye ve Balkanlar

20. yüzyılın başlarında dünya büyük güçleri iki blok altında kutuplaşmış durumdaydı. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya arasında üçlü bir askerî ittifak kurulmuştu (İttifak Devletleri). Özellikle ulusal birliklerini geç kuran Almanya ve İtalya, sömürgecilik yarışına geç katıldıkları için, emperyalist hazırlıklar içindeydi. Öte yandan 1891-1893 yılları arasında Fransa ile Rusya ve 1904 yılında Britanya ve Fransa arasında ikili ittifaklar kurulmuş, 1907 yılında ise bu ikili anlaşmalar Üçlü İtilafa dönüştürülmüştür (İtilaf Devletleri).

Dönemin büyük güçlerinin böyle bir kutuplaşmaya girmiş olmaları sebebiyle 20. yüzyılın başlarında Avrupa gergin bir ortam içindeydi. Oluşan iki blok birbirine güvenmiyor ve karşılıklı silahlanma yarışına devam ediyordu. Bu ortamda ortaya çıkabilecek her kriz bir dünya savaşını başlatabilirdi.

1912-1913 Balkan Savaşlarının iki blokta toplanan dönemin büyük güçlerinin savaş hazırlıklarını hızlandırdığını söylemek mümkündür. Zira

37 Örnek olarak bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, B. Umar (çev.), İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998; Leon Trotsky, *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*, Pathfinder Press, New York, 1993; CEIP, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1914.

38 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 27, 45, 55.

39 Birleşmiş Milletlere rapor edilen resmi nüfus sayımı verilerine göre yazar tarafından yapılan hesaplama, <https://data.un.org/Data.aspx?d=POP&f=tableCode%3A28>. Bunun dışında Bosna-Hersek İstatistik Ajansı; Kosova İstatistik Ajansı; Arnavutluk İstatistik Ajansı ve Yunanistan için Minority Rights Group International verilerinden yararlanılmıştır.

Belgrad ile Viyana ciddi bir çıkar çatışması içindeydi. Belgrad'ın bütün Slavları ortak bir devlet çatısı altında toplama niyeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması anlamına geliyordu. Bu nedenle Viyana'nın eninde sonunda Belgrad ile hesaplaşması gerekiyordu.⁴⁰ Balkan Savaşları başladığında Viyana'nın Sırbistan'a olası saldırısını engellemek için 1912 yılında Rusya Avusturya-Macaristan sınırına 1,2 milyon asker sevk etmiştir. Daha sonra Sırbistan'ın Balkan Savaşlarındaki zaferinden cesaret bulan Rusya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı tavrını daha fazla agresifleştirmiştir. Rusya'nın bu yöndeki tutumu Avusturya-Macaristan'ın müttefiki Almanya'yı da rahatsız etmekteydi. Almanya'nın emperyalist hedefleri İstanbul-Bağdat istikametinde Orta Doğu'ya kadar uzanmaktaydı. Kendisi için Orta Doğu'ya doğru bir sıçrama tahtası oluşturan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hayatta kalması bu sebeple stratejik bir önem taşımaktaydı. Bunun yanında, tarihsel olarak İstanbul boğazlarının kontrolünü ele geçirmeye çalışan Rusya, Almanya'nın emperyalist hedefleri için engel teşkil etmekteydi. Rusya'nın müttefiki Sırbistan da Berlin'i demiryollarıyla İstanbul üzerinden Bağdat'a bağlayan hat üzerinde kalmaktaydı.⁴¹ Sırbistan'ın varlığı ve takip ettiği politikalar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun olduğu kadar, Almanya'nın da çıkarlarına uygun düşmüyordu.

3.1. Birinci Dünya Savaşı

Sırbistan'ın Kara El (Crna Ruka) isimli gizli teşkilatının desteğiyle 28 Haziran 1914'te Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetçisi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtının veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ı Saraybosna'da öldürmesi ardından yaşanan gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını tetikledi.⁴²

Franz Ferdinand suikastı nedeniyle Viyana Sırbistan ile hesaplaşma yoluna gitti ve 28 Temmuz 1914'te bu ülkeye savaş açtı. Bunun üzerine Rusya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş açmış, Almanya hem Rusya'ya hem de Rusya'nın müttefiki Fransa'ya savaş ilan etmiş, ayrıca Britanya da Almanya'ya savaş açmıştır.⁴³ Böylece Saraybosna'da işlenen

40 Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, ... ss. 300-303.

41 Arthur J. May, "Trans-Balkan Railway Schemes", *The Journal of Modern History*, C. 24, S. 4, Aralık 1952 ss. 357-359; Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, ss. 54-55.

42 Mark Mazower, *The Balkans: A Short History*, 103.

43 Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, ss. 302.

suikast kısa bir süre içinde Avrupalı büyük güçler arasında büyük bir savaşa dönüşmüştür.

Avrupa kıtasındaki çatışmalar Belçika topraklarında (Batı Cephesi), bugünkü Polonya'nın yakınlarında (Doğu Cephesi) ve Balkanlarda (Güneydoğu Cephesi) yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Güneydoğu Cephesinde kazanılacak bir zaferin Doğu ve Batı cephelerinin kaderini de belirleyebileceği düşüncesiyle hem İttifak hem de İtilaf devletleri Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'ya savaşa girmeleri için baskı yapmıştır.

Sırbistan hariç hiçbir Balkan ülkesinin belirli bir bloka katılmak için özel gerekçeleri yoktu. Ancak Balkan ülkeleri hâlâ birbirine karşı rekabet ediyor ve topraklarını genişletmeyi amaçlıyorlardı. Dolayısıyla arzu edilen toprakları vaat etmekte hangi blok daha ikna edici olduysa, Balkan ülkeleri o bloktan yana savaşa girmeyi tercih etmiştir.⁴⁴

Balkanlardaki devletler üzerinde baskılar devam ederken Osmanlı Devleti tarafsızlığını bozmuş ve savaşa girmeye karar vermiştir. Balkan Savaşlarından aldığı yaraları henüz saramamış olan Osmanlı Devleti, önce Üçlü İtilafa katılmak üzere teşebbüslerde bulunmuş, bunlar sonuç veremeyince mecburen Almanya ile anlaşarak İttifak Devletleri tarafına geçmek zorunda kalmıştır.⁴⁵ Avusturya-Macaristan'ın tereddütlerine karşı Almanya, Osmanlı Devleti üzerinden Kafkaslarda yeni bir cephe açmak suretiyle Rusya'nın Doğu Cephesi'ndeki ayağını zayıflatmayı hedefliyordu.

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'na 14 Ekim 1915 tarihinde İttifak Devletlerinin yanında katılmıştır. Bulgaristan hükûmeti bu kararı verirken Osmanlı askerlerinin Çanakkale'de İngiliz, Anzak (Avustralya ve Yeni Zelanda) ve Fransız kuvvetlerine karşı gösterdiği efsanevi direnişten de etkilenmişti. İttifak Devletlerinin savaşın ilk yılındaki başarılarından etkilenen Sofya, bir an önce bu bloktan yana savaşa girmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Yine de Bulgaristan hükûmetinin savaşa girmekteki esas amacı İkinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almaktı.⁴⁶

Romanya Birinci Dünya Savaşı'nın ilk iki yılı boyunca tarafsızlığını korumuştur. Sırbistan'ın aksine Romanya Rusya'ya güvenmiyor ve Romanya

44 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cilt 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 114-121.

45 Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci," *Erdem*, Cilt 11, Sayı 31, 1998, ss. 139-154.

46 R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, ss. 137-143.

üzerinde yeniden himaye kurmak istediğinden endişeleniyordu.⁴⁷ Ancak Romanya'nın ele geçirmeyi hedeflediği Erdel toprakları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunmaktaydı. Bu sebeple Romanya, 27 Ağustos 1916 tarihinde İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Yunanistan bunu bir fırsat olarak görüp Ekim 1914'te Arnavutluk sınırları içinde kalan Epir bölgesinin kuzeyini işgal etmiştir. Yunanistan'ın asıl ilgisi ise Osmanlı Devleti toprakları üzerindeydi. *Megali İdea* kapsamında Yunanistan, İstanbul'u ve Anadolu'nun Batı kıyılarını ele geçirmenin hesaplarını yapmaktaydı. Bununla beraber, savaşa katılmayı riskli gören kral ve hükümet, iki blok tarafından getirilen teklifleri uzun bir süre kabul etmemiş ve Yunanistan'ın tarafsızlığını korumuştur. Yine de savaşa girilmesi durumunda hangi blokta yer alınacağı konusunda kral ile başbakan arasında bir anlaşmazlık bulunuyordu. Savaşta Almanya'nın başarılı olacağını düşünen Kral I. Konstantinos'un aksine Başbakan Eleftherios Venizelos, özellikle Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında yer alması yüzünden İtilaf Devletleri ile yakınlaşmaktan yanaydı. Kral ile başbakan arasında giderek artan anlaşmazlıklar ve bundan yararlanan İttifak Devletleri kuvvetlerinin Selanik'e asker çıkarmaları ve Makedonya'ya girmeleri üzerine ülke iç savaşın eşiğine gelmiştir. "Millî Bölünme" adı verilen bu krizde Venizelos yanlıları Selanik'te ayrı bir hükümet kurmuş ve İtilaf Devletlerinin de desteğini alarak kralı tahttan çekilmeye mecbur etmiştir.⁴⁸ Böylece yeniden siyasi birliğini sağlayan Yunanistan, 2 Temmuz 1917 tarihinde İtilaf Devletleri tarafında savaşa dahil olmuştur.

Bu arada İtalya, 25 Mayıs 1915 tarihinde resmen saf değiştirerek İtilaf Devletlerinin yanında savaşmaya başlamıştır. İtalya'ya taraf değiştirmesi karşılığında bugünkü Slovenya ve Hırvatistan'ın İstra ve Dalmaçya bölgeleri vaat edilmiş, İtalya da bu cazip teklifi kabul etmiştir.

Arnavutluk resmî olarak Birinci Dünya Savaşı'na hiç katılmamış ise de Arnavutluk toprakları savaşan tarafların ve komşu ülkelerin çekişme alanlarından birine dönüşmüştür. 1914 Yazı'nda büyük savaş patlak verdiğinde Arnavutluk devleti henüz yeni kurulmuştu ve sınırları tartışma

47 Vladen N. Vinogradov, "Romania in the First World War: The Years of Neutrality, 1914–1916," *The International History Review*, C. 14, S. 3, 1992, s. 452-461.

48 Gürhan Yellice, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Millî Bölünmeye," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 32, Bahar 2016, s. 205-242.

konusu olmaya devam ediyordu. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı esnasında dış güçler tarafından istilası kolay olmuştur. Nitekim söz konusu savaş boyunca Arnavutluk yedi farklı ülkenin orduları tarafından işgal edilmiştir.⁴⁹

Birinci Dünya Savaşı'ndan beklenmedik şekilde ayrılan Rusya'nın⁵⁰ yerini İtilaf Devletlerinde ABD'nin kuvvetleri doldurmuş, tanklardan etkili bir şekilde faydalanmaya başlayan Britanya ve Fransız ordusu da kara savaşlarında giderek daha fazla başarı göstermiştir. Bu gelişmelerin ardından Sırbistan toprakları üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmiş, Bulgaristan topraklarının önemli bir kısmı İtilaf Devletlerinin işgaline uğrarken, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu bünyesindeki çeşitli milletlerin bağımsızlığını ilan etmesiyle dağılma sürecine girmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşünden istifade eden Romanya ise işgal edilmiş durumdaki topraklarını kurtarmakla kalmamış, neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan Macaristan'ın Erdel bölgesini, Bulgaristan'ın Dobruca bölgesinin bir kısmını ve ayrıca Banat, Bukovina ve Besarabya'yı içine alan geniş toprakları ele geçirmiştir.⁵¹ Sonuçta Balkanlarda savaşın kazananları Sırbistan, Romanya ve Yunanistan olurken henüz bir devlete sahip olmayan Hırvatlar ve Slovenler de Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'ndan ayrılmakla bağımsız devletlerine kavuşmuştur. Osmanlı Devleti, Bulgaristan, İtalya'nın işgali altında kalan Arnavutluk, Makedonlar, Balkanlarda yaşayan Müslümanlar, Erdel bölgesindeki Macarlar ve Almanlar ise savaşın kaybedenleri arasındaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya, Fransa, İtalya ve ABD'nin önderliğinde Paris'te toplanan barış konferansı ile yeni bir uluslararası düzen kurulmuş, savaşın kazananları ödüllendirilirken İttifak Devletleri ise ağır şekilde cezalandırılmıştır. Paris Barış Konferansı'nın sonucu olarak Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versay (Versailles), Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly, Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon ve Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920'de Sevr (Sèvres) antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan Versay hariç tamamı doğrudan Balkanları ilgilendiren şartlar içermektedir.

49 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, ... s. 177.

50 Kasım 1917'de ise Rusya'daki Bolşevikler, savaşın sebep olduğu kıtlık ve kırılmalardan da istifade ederek Rusya'da bir devrim gerçekleştirmiştir. Rusya'da devrimin ardından yeni hükümeti savaşa bir an önce son verilmesi gerektiğini savunmuş ve 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Rusya resmî olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir.

51 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, ... ss. 122-124.

İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmada yaşadıkları anlaşmazlık nedeniyle Sevr Antlaşması en son imzalanmıştır. Sevr Antlaşması Türk yurdu için çok ağır hükümler taşıyordu. 1918 yılı sona ererken, İstanbul ile Çanakkale Boğazı bölgesi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Yunanistan İtilaf devletlerinin onayı ile 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'yu ve Trakya'yı işgal etmiştir. Bu nedenle, diğer uluslardan farklı olarak, Türk milleti Sevr Antlaşması'nı kabul etmemiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşını Dünya tarihinin unutamayacağı bir mücadeleyle kazanarak, işgalci güçleri Anadolu'dan uzaklaştırmayı başarmıştır. Akabinde galip devletlerle eşit şartlar altında 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, 29 Ekim 1923 tarihinde de Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

3.2. İki Dünya Savaşı Arası Dönem:

Balkan Konferansları ve Balkan Antantı

Güney Slavları ortak bir devlet çatısı altında toplayan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın 1 Aralık 1918'de kurulması, Balkanlar'da görülen büyük bir değişim olmuştur. 1929 yılından itibaren bu ülkenin ismi Yugoslavya Krallığı olarak değişmiştir.⁵² Bu devletin ilan edilmesiyle bölgenin güç dengesinde büyük bir değişim gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya azınlıklarına karşı asimilasyon politikaları izleyerek, nüfuslarını homojenleştirmeye çalışmış, bu bağlamda Bulgaristan ile Yunanistan, Bulgaristan ile Romanya ve Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu nüfus değişim anlaşmaları uygulanmıştır.

1923 sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliği, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlığın korunması olmuştur.⁵³ Bu bağlamda dışarıdan gelen tehditlere karşı Türk dış politikası müttefik edinmeye yönelmiş, Türkiye'nin milli egemenliğine ve bağımsızlığına saygı gösteren ve Misak-i Milli sınırlarında gözü olmayan bütün dünya devletleriyle ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalayarak Türkiye'nin güvenliğini sağlama-

52 Bu ülkenin adı daha sonraki dönemlerde Demokratik Federal Yugoslavya, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.

53 Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (der.), İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 177.

ya çalışmıştır.⁵⁴ Bu bağlamda Türkiye bütün Balkan devletleri ile dostluk ilişkileri kurmak için azami çaba harcamıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminde Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında, tarihte görülmemiş düzeyde barış ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Bilal Şimşir'in tespitine göre, 1923-1938 yılları arasında, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında imzalanan başlıca anlaşmaların sayısı 39'dur.⁵⁵

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana coğrafi, tarihi ve kültürel bakımdan kendini bir Balkan ve Akdeniz ülkesi olarak görmüştür. Bu sebepten dolayı Balkanlar hem dış politika yönelimi hem güvenlik hem de insani ve kültürel boyutlarıyla Türkiye için önem taşıyan bölgeler arasında yer almıştır. Bu siyaseti gereği Türkiye, Balkan ülkeleriyle dostluk ve iş birliği anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Nitekim Arnavutluk'la 23 Haziran 1925'te, Bulgaristan'la 17 Ağustos 1926'da, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile 16 Şubat 1926 ve Romanya'yla 17 Ekim 1933 tarihinde dostluk anlaşmaları yürürlüğe girmiştir.⁵⁶

Türk-Yunan gerginliği, nüfus mübadelesi, azınlıklarına ait mallar ve Fener Rum Patrikhanesine ilişkin sorunlar nedeniyle 1930 yılına kadar sıcaklığını korumuştur. Bu sorunlar 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Sözleşmesi ile aşılmış ve iki ülke yakınlaşma sürecine girilmiştir.⁵⁷ 30 Ekim 1930 tarihinde dönemin Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos inisiyatif olarak Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında imzalanan anlaşmalarla Atina ve Ankara arasında dostluk ve iş birliğinin temelleri atılmıştır.

İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye ile Yugoslavya Krallığı arasında dikkate değer bir yakınlaşma süreci yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada İngiliz Başbakanı David Lloyd George Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Anadolu'nun işgaline katılmasını talep etmiş, karşılığında ise Osmanlı Devleti'nin topraklarının bir kısmını ele geçiren Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Osmanlı borçlarından muaf tutulması

54 Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 46.

55 Bilal Şimşir, "Türkiye ve Balkanlar", Erhan Türbedar (der.), *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 348-350.

56 Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, 2008, s. 120.

57 Pınar Yürür, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası (1923-1938)," *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, (Cumhuriyetin Kuruluşunun 75.Yıl Armağanı), S. 3, 1998, s. 3-6.

önerilmiştir. Kral Aleksandar, 23-24 Ekim 1912 tarihli Kumanova Muhaberesinden sonra Sırbistan'ın Türklerle tüm tarihi hesaplarını kapattığını belirterek, Anadolu'yu işgal eden kuvvetlere destek vermeyi reddetmiştir. Belgrad'ın bu yöndeki tutumu, Mustafa Kemal Atatürk ile Kral I. Aleksandar Karađorđević arasındaki yakın ilişkilerin temellerini atmıştır.⁵⁸

Gerçi Lozan Konferansı'nda Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı heyetinin sunduğu bildiriye, Sırbistan ile Türkiye arasında bütün sorunların 29 Ekim 1914'ten önce yürürlüğe giren Londra Antlaşması uyarınca çözüldüğü belirtilmiş, bu nedenle Lozan Antlaşması'nın borç yükümlülüklerini düzenleyen II. Bölümün I. Kesimi ile ek Protokolün II. Kesiminin Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarafından imzalanmayacağı, yani hissesine düşen Osmanlı borçlarını ödemeyeceğini duyurulmuştur.⁵⁹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 9 Temmuz 1924 tarihli bir yazışmada Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın, Lozan Antlaşması'nı imzalamaktan çekinmesinin Türkiye'yle ilgisinin olmadığını beyan ettiği ve Türkiye ile ilişkilerini yeniden kurmayı talep ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Her iki ülkenin girişimleriyle 28 Ekim 1925'te Ankara'da, Türkiye ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı arasında üç maddeden oluşan bir barış ve dostluk anlaşması imzalanmıştır.⁶¹

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan göç eden Türk ve Müslümanlara ait toprak ve emlakların karşılığının verilmesi hususundaki Belgrad'ın olumsuz tutumu nedeniyle, iki ülke arasında bir samimiyetin geliştirilmesi belirli bir süre gecikti.⁶² Öte yandan Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan ile yakınlaşması da Belgrad'da bir müddet endişeyle takip edildi. Nitekim Kasım 1931'de Bulgaristan Başbakanı Nikola Stoykov Mushanov'un Türkiye ziyareti, Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan arasında bir ittifak kurulabileceği endişesiyle Yugoslavya Krallığı'nın medyasında endişe ve kızgınlık uyandırmış, ayrıca Türkiye'nin barış ve iş birliği süsü altında Balkanlara yeniden hâkim olmaya çalıştığı yönünde yorumlar yapılmıştır.⁶³ Bu bağlamda Venizelos'un Yunanistan'ı Türkiye'ye iyice yakınlaştı-

58 Ivan Miladinović, "Mir na Balkanu Spojio Ataturka i Aleksandra." *Novosti*, 13 Mayıs 2018.

59 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 1, Kitap 2. Ankara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018, ss. 250-252.

60 BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, M-09-07-1924.

61 Vreme, "Naši Odnosi sa Turskom: Ugovor o Miru sa Turskom Potpisan 28. O. M. u Angori," *Vreme*, 30 Ekim 1925, s. 1.

62 Ahmet Özgüray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 1, 1999, s. 11-12.

63 BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 12.12.1931-00.00.0000.

makta olduğu, ayrıca bu iki ülkenin İtalya ile ilişkilerini de geliştirdikleri, bunun ise Yugoslavya Krallığı aleyhine sonuçlar doğurabileceğinden endişelenilmiştir.⁶⁴

Yine de, Kral Aleksandar'ın Balkanlar'da barış ve istikrarı sağlayacak yeni iş birliği modeli arayışında olmasını Atatürk takdirle karşılıyordu.⁶⁵ İki lider arasında esas dostluk, Romanya ve Bulgaristan'a gerçekleştirdiği gezilerden sonra Kral I. Aleksandar'ın 4 Ekim 1933'te İstanbul'a düzenlediği resmî olmayan ziyaretiyle üst seviyeye taşındı. Bu tarihten sonra Türkiye ile Yugoslavya Krallığı Balkanlarda barış ve güvenliğin korunması doğrultusunda birlikte hareket etmiştir. Atatürk ile Kral I. Aleksandar'ın dostluğu, halkların yakınlaşmasında liderlerin rolünün büyük bir öneme sahip olduğunu da ortaya koymuştur.⁶⁶

Balkan ülkeleri arasındaki ikili ilişkileri geçmişin yükü etkilemeye devam etmiş olmasına rağmen, çok taraflı diplomasi yoluyla Balkanlarda yeni bir dönem başlatmak için çabalar sarfedilmiştir. Nitekim 1930-1933 yılları arasında Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya Krallığı ve Yunanistan hükûmetleri, Balkan Birliği'nin kurulması amacıyla bir dizi konferans düzenlemiştir. 5-12 Ekim 1930 tarihlerinde Atina'da yapılan Birinci Balkan Konferansı'nda ekonomi, ulaşım, bilim, sağlık ve sosyal politikalar gibi birçok alanda iş birliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır. Yaklaşık 300 delegenin katılımıyla 20-25 Ekim 1931 tarihlerinde İstanbul ve Ankara'da düzenlenen İkinci Balkan Konferansı'nda ise Balkan ülkeleri arasında yeni bir savaşın yaşanmasına engel olmak için bir Balkan Pakti'nin oluşturulması önerilmiştir. İkinci Balkan Konferansı'nda alınan

64 O dönemde Macaristan ve İtalya Yugoslavya Krallığı'nın toprak bütünlüğüne en büyük tehdidi oluşturuyordu. Öte yandan Makedonya meselesi Bulgaristan dış politikasının öncelikli konuları arasında kalmaya devam ediyordu (Bkz. Bogdan Krizman, "İtaliya u Politici Kralja Aleksandra i Kneza Pavla (1918-1941)," *Časopis za Suvremenu Povijest*, C. 7, S. 1, 1975, s. 33-97; M. Bodrožić, "Spoljna Politika Kraljevine Jugoslavije u Vreme Vladavine Jugoslovenske Nacionalne Stranke 1932-1934. Godine," *Zbornik Matice Srpske za Istoriju*, Sayı 63-64, 2001, s. 289.

65 M. Bodrožić, "Spoljna Politika Kraljevine Jugoslavije u Vreme Vladavine Jugoslovenske Nacionalne Stranke 1932-1934. Godine,"... ss. 277-278.

66 I. Aleksandar 1934 yılında Marsilya'da öldürülmesinin ardından Türkiye'nin tarihinde ilk defa yabancı bir devlet başkanı için milli yas ilan edilmiş, kralın cenaze törenine Türkiye'den üst düzey askeri ve diplomatik yetkililer katılıp ve cenaze töreni için ilk kez Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'ndan 130 mevcutlu bir askeri birliği yurtdışına gönderilmiştir (Bkz. Güveloğlu Gülşah Kurt, "Marsilya Suikastı (Yugoslavya Kralı Aleksandar'ın Öldürülmesi) ve Türkiye'deki Yankıları-9 Ekim 1934," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57, 2015, ss. 259-260; Aydın Beden, "Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi," *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 8, S. 2, s. 130). Atatürk Belgrad'a gönderdiği duyugulu başsağlığı telgrafında samimi bir kardeşini yitirdiğini söylemiştir (AA, "Gazi Hz.nin Taziyeti, *Vakit*, 10 Ekim 1934, s. 10). İki ülke arasındaki dostane ilişkiler Aleksandar'ın ölümünden sonra da devam etmiş, hatta bu yakınlama 1930'lu yıllarda Balkanlarda çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesinin de önünü açmıştır.

kararlarla Balkan Ülkeleri Arası Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Ülkeleri Arası Posta Birliği ve Balkan Turizm Federasyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁷

22-27 Ekim 1932'de Romanya'nın başkenti Bükreş'te gerçekleştirilen Üçüncü Balkan Konferansı'nda, Balkan Hekimler Birliğinin kurulması konusunda anlaşmaya varılmış, ayrıca kurulması öngörülen Balkan Paktı'nın taslağı da kabul edilmiştir. Ne var ki bu konferansta, Balkan ülkeleri arasında var olan siyasi görüş farklılıkları iyice su yüzüne çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan sınırlardan memnun olmayan Bulgaristan ve Arnavutluk, komşu ülkelerde kalan azınlıkları gerekçe göstererek sınırların gözden geçirilmesini talep etmiştir. Esasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra revizyonist bir siyaset izleyen Bulgaristan⁶⁸ istediğini elde edemeyince Balkan Konferansı'na katılımını geçici olarak askıya almıştır.⁶⁹

Dördüncü Balkan Konferansı, 4-11 Kasım 1933 tarihleri arasında Yunanistan'ın Selanik kentinde düzenlenmiştir. Bu konferansın en önemli sonuçları, Balkan ülkeleri arasında bölgesel bir ekonomik antlaşmanın imzalanmasına ilişkin taslağın ve bölgesel ulaştırma koridorlarının geliştirilmesine ilişkin kararın kabul edilmiş olmasıdır. Ne var ki Yugoslavya Krallığı ve Bulgaristan'ın bir önceki konferansta kabul edilmiş olan Balkan Paktı taslağının gözden geçirilmesi konusundaki ısrarları yüzünden konferans siyasi anlamda çıkmaza girmiştir. Beşinci Balkan Konferansı, Yugoslavya Krallığı ve Türkiye'nin katılmaması sebebiyle toplanmamış, böylece Balkan Konferansları sona ermiştir.⁷⁰ Yine de Balkan Konferanslarında geliştirilen diyalog sayesinde 9 Şubat 1934'te Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Antantı imzalanmıştır.

Balkan Antantı doğrudan doğruyla İtalya, Almanya ve Bulgaristan'ın izlediği revizyonist dış politikaya karşı bir önlem olarak kurulmuştu. O dönem İtalya'nın nüfuzu altında olan Arnavutluk Balkan Antantı'na katılmayı reddetmiştir. Türkiye Bulgaristan'la iyi komşuluk ilişkileri sür-

67 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralna Saradnja na Balkanu*, Evropski Pokret u Srbiji, Belgrad, 2010, ss. 36-37.

68 Memiş Merdan, "Bulgar Tarihçilerinin Araştırmalarında Türkiye'nin 1930'lu Yıllardaki Balkan Politikası: Ana Sorunlar ve Vurgular," Semiha Nurdan ve Muhammed Özler (haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 12, Türk Tarih Kurumu, 2018, Ankara, s. 307.

69 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralna Saradnja na Balkanu*, ... ss. 37-38.

70 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralna Saradnja na Balkanu*, ... s. 38.

dürmeyi hedefliyor ve Balkan Antanı'na katılmasını destekliyordu.⁷¹ Kaldı ki Balkanlardaki istikrarın güvence altına alınması ve Bulgaristan'ın revizyonist politikalarından vazgeçmesi için Balkan Antantı'nın diğer imzalayıcı ülkeleri de Sofya'nın bu ittifaka katılmasını arzuluyordu.⁷²

Balkan Antantı ile taraflar birbirlerinin ve bölgedeki diğer komşularının toprak bütünlüğü aleyhinde herhangi bir politika izlemeyeceklerini garanti ettikleri gibi, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle bir siyasi antlaşmaya girmeyeceklerini de taahhüt etmişlerdir.⁷³ Balkan Antantı'na ek olarak Yugoslavya Krallığı, Romanya ve Türkiye arasında askeri bir sözleşme de imzalanmış, Yunanistan ise bu sözleşmenin dışında kalmayı tercih etmiştir. Ne var ki 1936 yılında Berlin-Roma mihverinin kurulmasıyla Avrupa'da artan siyasi gerilimler Balkan Antantı'nın uygulanabilirliğini şüpheli hâle getirmiştir. Taraflar arasında 1934-1936 dönemindeki dayanışma isteğinin ortadan kaybolmasıyla Mayıs 1936'da Belgrad'da yapılan toplantıda Balkan Antantı altında askeri iş birliğinin terk edilmesine karar verilmiştir.

Yine de 4-6 Mayıs 1936 tarihlerinde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığı altında Belgrad'da toplanan Balkan Antantı Daimî Konseyi, en başarılı toplantılarından birini gerçekleştirmiştir. Zira Balkan Antantı metninin tartışmalı hususlarına ilişkin tam uzlaşma sağlanmış, ayrıca üye ülkelerin birbirine karşı olan sorumluluklarını daha fazla somutlaştıran yeni protokoller de kabul edilmiştir.⁷⁴ Belgrad'daki bu toplantı, özellikle Yunanistan'ın Balkan Antantı'na ilişkin tutumunu netleştirmesi ve Antanttan kaynaklanan sorumluluklarına sadık kalması açısından önemlidir.⁷⁵

Balkanları Alman etkisinden uzak tutmak için çaba gösteren Britanya, bir yandan Balkan Antantı'nın olası bir savaşta tarafsızlığını sağlamaya, diğer yandan ise revizyonist bir siyaset izleyen Bulgaristan'ı kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Britanya'nın çabaları sonucu 24 Ocak 1937'de

71 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM – IV. Dönem (1931 -1935)*, I. Cilt. TBMM Vakfı Yayınları No. 11. Ankara, 1999, ss. 494-495.

72 Gürhan Yellice, "İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı 'Ayakta Tutma' Girişimleri ve Türk-Yunan İttifak Arayışları," *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, 2018, s. 544.

73 T.C. Resmî Gazete, Balkan Anlaşma Misakı, Sayı 2651, 12 Mart 1934.

74 N. Jokarinis, "Uspeh Balkanskog Sporazuma: U Beogradu su Konačno i Jasno Protumačene Sve Medusobne Obaveze Jugoslavije, Rumunije, Grčke i Turske," *Politika*, 7 Mayıs 1936, ss. 1-2.

75 *Politika*, "U Beogradu su Sastavljeni Novi Protokoli uz Pakt Balkanskog Sporazuma, *Politika*, (6 Mayıs 1936).

Yugoslavya Krallığı ve Bulgaristan arasında Daimî Dostluk Pakti imzalanmıştır. Bundan sonra Belgrad ile Sofya karşılıklı dostluk mesajları vermeye başlamışsa da ikili ilişkilerin düzelmesi için esasta pek fazla somut adım atılmamıştır. Makedonya meselesini yıllardan sonra ilk defa dış politika öncelikleri arasından çıkartan Bulgaristan, Yugoslavya Krallığı ile yakınlaşmak suretiyle, hem Balkan Antanı'ndan kaynaklanan komşu ülkelerin kuşatmasını kırmaya çalışmış hem de Belgrad'ın desteğiyle Bulgaristan'ın Romanya ve Yunanistan'a uzanan sınırlarında revizyon talep etmeyi ümit etmiştir.⁷⁶

Yugoslavya Krallığı ve Bulgaristan arasında imzalanan Daimî Dostluk Pakti, Bulgaristan'ın yayılmacı eğilimlerden vazgeçmediğine inanan Yunanistan'ı rahatsız etmiştir. Yugoslavya Krallığı Bulgaristan'la söz konusu anlaşmayı imzalamadan evvel, Balkan Antantı müttefiklerine danışması gerekiyordu. Kaldı ki Yugoslavya Krallığı 24 Mart 1937'de İtalya ile de bir dostluk anlaşması imzalayarak "Balkan Antantı'ndan bağımsız hareket etmeye devam etti. Bunun üzerine, Bulgaristan'ın bölgesel iş birliğine çekilmesi açısından Belgrad ile Sofya arasındaki anlaşmayı esasta olumlu karşılayan Türkiye, Balkanlarda bir İtalyan, Bulgaristan ve Yugoslavya bloğu oluşmaya başladığına yönelik kaygılanmaya başladı. 1937'nin sonlarında Romanya'da aşırı Alman yanlısı bir hükümetin iş başına gelmesi de Balkan Antantı'nın geleceği açısından Ankara'da paniğe neden oldu.⁷⁷ Bu tür gelişmeler karşısında Şubat 1938'de ayrı bir Türk-Yunan ittifakının hayata geçirilmesi gündeme gelmiş, ancak bu proje hayat bulamamıştır.

Bulgaristan'ın Neuilly Antlaşması'na aykırı olarak sınır bölgelerini silahlandırması da Türkiye'yi ve Yunanistan'ı endişelendirmekteydi. Buna rağmen bu iki ülke Balkanlarda barışın korunması adına Bulgaristan ile diplomatik ilişkilerin ilerletilmesine sıcak bakmış ve 31 Temmuz 1938 tarihinde Balkan Antantı üyeleri ile Bulgaristan arasında Selanik'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁸

Balkan Antantı'nın geçerliliği Nisan 1940'ta yedi yıllığına uzatılmışsa da antantın ömrü buna yetmemiştir. Balkan Antantı Almanya ve İtalya'nın

76 Voin Bozhinov, "Пактът за 'Вечно Приятелство,' Или Осъществили се Българо-Югославското Сближение," *Tokovi istorije*, 2008, S. 1-2, s. 38-55.

77 Gürhan Yellice, "İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı 'Ayakta Tutma' Girişimleri ve Türk-Yunan İttifak Arayışları," s. 561-562, 568.

78 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralna Saradnja na Balkanu*, ... s. 44.

saldırganlığına cevap verebilecek güçte olmadığı gibi, Romanya başta olmak üzere bazı üye ülkelerde ortaya çıkan faşizm yanlısı eğilimler antantın uygulanmasını güçleştirmiştir. Nitekim Eylül 1940'ta Romanya'nın Balkan Antantı'ndan çekilmesiyle bu ittifak fiili olarak sona ermiştir.

3.3. İkinci Dünya Savaşı

Tarihte en büyük yıkımın ve insan kaybının yaşandığı savaş olan İkinci Dünya Savaşı, Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgalinin ardından başlamış ve 1945 yılına kadar sürmüştür. 1930'lu yılların ikinci yarısında Almanya, İtalya ve Japonya aralarında ikili ve üçlü anlaşmalar imzalayarak, var olan uluslararası düzeni bozacaklarını apaçık belli ediyorlardı. 27 Eylül 1940 tarihinde ise bu üç ülke arasında Mihver ittifakı olarak bilinen Üçlü Pakt (Berlin Paketi) imzalanmıştır.

Türkiye gerekli tedbirleri almakla birlikte, izlediği denge siyaseti sayesinde, savaşan tarafların ağır baskılarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmıştır.⁷⁹ Ancak diğer Balkan ülkeleri kısa bir sürede bu büyük savaşın içine çekilmiştir. 1940 yılında Romanya Almanya'nın baskısıyla, tek bir kurşun sıkmadan, topraklarının 1/3'ünü Sovyetler Birliği'ne, Macaristan'a ve Bulgaristan'a dağıtmak zorunda kaldı.⁸⁰ 22 Haziran 1941'de Romanya Mihver Devletleri'nden yana resmen savaşa dahil olmuştur.

28 Ekim 1940'ta İtalya Almanlara haber vermeden Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı istila etti. Ancak Yunanlar İtalyan işgaline karşı direnmeyi başarmış ve İtalyan kuvvetlerini Arnavutluk'a geri püskürterek adeta Müttefik Devletlerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki ilk zaferine imza atmıştı. Yunan kuvvetleri ayrıca Arnavutluk topraklarına girerek güneydeki şehirlerini ele geçirdi. Yunanlara destek olmak üzere Britanya Mart 1941'de birliklerini Yunanistan'a gönderdi.

Yunanistan'ın Müttefik Devletlerin yanında yer alması, Almanya'yı Balkanlardaki nüfuzunu artırmaya yöneltmiştir.⁸¹ Bulgaristan Ocak 1941'de

79 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

80 Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, ... s. 132-136.

81 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İletişim, İstanbul, 2001, s. 434-435.

Alman birliklerinin Bulgaristan topraklarına girmesine müsaade ederek, 1 Mart 1941’de resmi olarak Mihver Devletleri’nden yana savaşa girdi. Alman baskıları nedeniyle 25 Mart 1941’de Yugoslavya Kralı naibi Pavle Karađorđević Mihver Devletleri’ne katılmayı imzalamak zorunda kaldı. Böyle bir karar ise ülkede şiddetli protestolara yol açmış ve bir askeri darbeyle 27 Mart 1941’de Belgrad’daki yönetime el koyulmuştur. Akabinde yaşı büyütülen II. Petar Karađorđević Yugoslavya Kralı olarak göreve başlamıştır. Bunun üzerine Almanlar Yugoslavya Krallığı’na savaş ilan etmeden, 6 Nisan 1941’de Belgrad’ı “İntikam Operasyonu” kod adıyla yoğun bir şekilde bombaladı⁸².

Belgrad bombardımanı ardından Almanya diğer Mihver Devletleri’yle birlikte yaklaşık bir aylık süre içinde hem Yugoslavya Krallığı’nı hem de Yunanistan’ı işgal etti. Bu şekilde tüm Balkan ülkelerinde Nazilere hizmet eden kukla hükümetler oluşturduktan sonra, Haziran 1941’de Hitler Sovyetler Birliği’ne karşı tarihteki en büyük askeri harekâtı başlattı.

Balkan devletlerinin İkinci Dünya Savaşı’nda işgale uğramasıyla birlikte hem solcu hem de muhafazakâr yerel direniş hareketleri gelişmeye başlamıştır. Bu direniş hareketleri kısa bir süre sonra kendi aralarında da çatışmaya başladığı için, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk, Yunanistan ve Yugoslavya’da adeta iş savaşlar da yaşandı.

Balkanlar açısından İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan önemli kırılma noktası, 23-25 Ağustos 1944’te Kral I. Mihai’nin askeri darbeyle Romanya yönetimini ele geçirmiş olmasıdır. Darbeyle birlikte Romanya taraf değiştirerek Müttefik Devletlerden yana savaşmaya başlamıştır. Böylece Kızıl Ordu’nun Balkanlar’a doğru ilerlemesine kapı açmıştır. 12 Eylül 1944’te Romanya Sovyetler Birliği’nin işgalini kabul etti⁸³.

Bulgaristan 26 Ağustos 1944’te Mihver Devletleri’nden ayrılmış ve Bulgaristan topraklarındaki Alman birliklerini silahsızlandırmıştır. Bir hafta sonra Sovyetler Birliği Bulgaristan’a savaş ilan edince Sofya 24 saat içinde teslim olmuştur. 9 Eylül 1944’te Sovyetlerin desteğiyle Bulgaristan’da işbaşına gelen komünizm yanlısı hükümet Almanlara karşı savaşmaya başlamıştır⁸⁴.

82 Gojko Ladević, *Bombardovanje Beograda u Drugom Svetskom Ratu*, Istorijski Arhiv Beograda, Belgrad, 1975, s. 7-18.

83 Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789–1989 from the Ottomans to Milosevic*, Routledge, Londra ve New York, 2013, s 154.

84 R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, ... 177-179.

Bu tür gelişmelerin karşısında 1944'ün sonbaharına doğru Mihver Devletleri'nin kuvvetleri Balkanlar'dan tamamen çıkartılmış ve Naziler neredeyse Almanya sınırlarına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Almanların geri çekildiği yerlere ise Kızıl Ordu yerleşmiştir. 1 Mayıs 1945'te Kızıl Ordu Berlin'e girince Adolf Hitler intihar etmiş, Almanya ise resmi olarak 8 Mayıs 1945'te teslim olmuştur.

4. Soğuk Savaş Dönemi: Tehdit Algılamaları ve İş Birliği Denemeleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar kendini iki kutuplu yeni bir dünya düzeninde bulmuştur. 1940'lı yılların sonlarından 1990'nın başına kadar ideolojik rekabet liberalizm ve komünizm arasında yaşanmıştır. Liberalizmi destekleyen ABD ve komünizmin arkasında duran Sovyetler Birliği (SSCB) ise uluslararası sistemin iki süper güç devletine dönüşmüştür.

Dönemin büyük güçlerinin kararlarıyla Yunanistan hariç, Balkanlar Sovyetler Birliği'nin etki alanına bırakılmış ve komünist partiler tarafından yönetilmeye başlamıştır. Komünist yönetim altındaki Balkan ülkeleri merkezden planlanan ekonomi modeline geçiş yapmış ve kendi kendine yeterlilik politikalarıyla kalkınmaya çalışmıştır. 5 Ekim 1947'de kurulan Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (Kominform ya da Informbiro), 25 Ocak 1949'da oluşturulan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi ve 14 Mayıs 1955'te hayata geçen Varşova Paketi isimli askeri ve siyasi ittifak, SSCB'nin kendi etki alanındaki ülkeleri kontrol etmek için kullandığı temel araçlar olmuştur.

Bu dönemde NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan Batı Bloku içinde yer alırken⁸⁵ Bulgaristan ve Romanya olabildiğince SSCB'ye sadık kalmış, Yugoslavya Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmış, Arnavutluk ise giderek kendi içine kapanmıştır.⁸⁶

Öte yandan, komünist partilerle yönetilen Balkan ülkeleri içinden Batı ve Doğu Blokları arasında başarılı bir denge siyaseti izleyebilen tek ülke Yugoslavya olmuştur. Yugoslavya'nın lideri Josip Broz Tito, Bağlantısızlar Hareketi'ne öncülük ederek Soğuk Savaş döneminde Yugoslavya'yı dün-

85 Mart 1945'ten itibaren Sovyet kaynaklı tehdit algılayışı güçlenince, Türkiye'nin Batıya yönelimi daha da artmış ve özellikle ABD'yle yakınlaşmaya gidilmiştir (Bkz. Mustafa Aydın, "Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis," *SAM Papers No. 1/2004*, Ankara, 2004, s. 28).

86 Miranda Vickers, J. Pettifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, Hurst & Company, London, 1997, s. 2-3.

ya siyasetinde önemli bir ülke hâline getirmiştir. Öte yandan Tito kurduğu yeni Yugoslavya'yı güçlendirirken, ülkesini Balkanlar'ın bölgesel gücüne dönüştürmeyi de hedefliyordu. Bu bağlamda başkenti Belgrad olan bir Balkan Federasyonu'nun oluşturulması için de girişimlerde bulundu.⁸⁷ Bu hedefleri doğrultusunda Tito Moskova'nın ön onayını alma ihtiyacı duymamış, Yunanistan'da devam eden iç savaşa karışmış, ayrıca Moskova'dan gelen bazı talepleri reddetmeye başlamıştı. Bu nedenle 1948'in ilkbaharından itibaren Tito ve Stalin arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde bozulmaya başlamış, 28 Haziran 1948'de Yugoslavya Kominform'dan çıkartılmış, bunun üzerine Yugoslavya Balkan Federasyonu fikrinden vazgeçmiş, Sovyet ordusunun saldırı ihtimali nedeniyle savunmasına büyük yatırım yapmış ve birkaç yıl boyunca savaş seferberliği içinde bulunmuştur.⁸⁸

4.1. Balkan Pakti'nin Oluşturulması

Tito ile Stalin arasındaki kriz Batı Bloku için Balkanlar'da yeni bir fırsat yaratmıştır. Tito 1948'de Yugoslavya'yı Stalin'in pençesinden kurtulmayı başarmış, ancak ülkesini uluslararası sistemde bir yalnızlığa mahkûm etmişti. Bu nedenle, kalbi Moskova'da olsa dahi, Tito Batı ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır.

O dönemde Tito'nun temel hedefi, ülkesinin ideolojik kimliğini korumak ama aynı zamanda Sovyetler Birliği'nden korunmak amacıyla Batılı ülkelerden ekonomik, siyasi ve askeri yardım almaktı.⁸⁹ Bu bağlamda Yugoslavya, NATO'ya üye olmak yerine iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan ile birlikte Balkan Pakti'nin kurulmasında yer almış böylece her iki bloka hem yeterince yakın hem de yeterince uzak kalmayı başarmıştır. Batıyla yakınlaşmakla Yugoslavya İtalya'ya karşı yaşadığı Trieste sorunu karşısında da elini güçlendirmeyi hedefliyordu.⁹⁰

Hem Türkiye hem de Yunanistan, SSCB'ye karşı duyulan güvenlik endişesi nedeniyle, Yugoslavya'nın Sovyetlerden uzaklaştırılmasını Bal-

87 Petar Dragišić, "Walking a Tightrope: Tito's Regional Ambitions and the Cominform Resolution," s. 34, <https://shorturl.at/pCDEV>.

88 Petar Dragišić, "Walking a Tightrope: Tito's Regional Ambitions and the Cominform Resolution," ss. 38-41.

89 Nemanja Milošević, "Jugoslavija, SAD i NATO Pedesetih Godina XX Veka," *Bezbednost Zapadnog Balkana*, Sayı 5, 2007, 79.

90 Nemanja Milošević, "Jugoslavija, SAD i NATO Pedesetih Godina XX Veka,"... ss. 72-75.

kanlar'daki güç dengesi ve kendi güvenlikleri için faydalı görüyordu. Bu nedenle Yugoslavya'yı kademeli olarak NATO ülkesi yapmayı ümit ediyorlardı.⁹¹ Batılı ülkeler de Yugoslavya'yı desteklemekle,⁹² SSCB etki alanını daraltmayı ve SSCB kontrolü altındaki diğer devletlerin de dış politika yönelimlerini etkilemeye çalışıyordu.⁹³ Özellikle ABD'nin uzun vadeli amacı, Sovyetlerin herhangi bir yerde genişlemesini engellemek, diğer taraftan ABD'nin ekonomik ve siyasal anlayışını dünya çapına yaymak olmuştur.⁹⁴ Dahası, SSCB etki alanı içinde erozyon etkisi yarattığı için Yugoslavya'nın desteklenmesinin stratejik önemi de vardı.⁹⁵ Yine de İtalya ve Britanya, Yugoslavya ve İtalya arasındaki Trieste sorunu bir çözüme kavuşturulmadan Balkan Paktı'nın imzalanmasına sıcak bakmıyordu. ABD de NATO'yla istişare edilmeden Balkan Paktı'nın imzalanmasını onaylamıyordu.⁹⁶

Batılı ülkelerin böyle bir duruşuna rağmen, yürütülen diplomasi neticesinde 1953 yılında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paktı oluşturuldu. Bu Pakt kapsamında taraflar arasında toplam dört adet antlaşma imzalanmıştır. 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalanan Dostluk ve İş Birliği Antlaşması'yla taraflar Balkanlarda barış ve güvenliği korumayı, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda dış işleri bakanları seviyesinde istişare etmeyi, savunma alanında koordineli kararlar almayı, ayrıca ekonomi, teknoloji ve kültür alanlarında iş birliğine gitmeyi taahhüt etmiştir. 7 Kasım 1953 tarihinde bu Antlaşma'ya ek olarak imzalanan sözleşmede Balkan Paktı'nın daimî sekretaryasının oluşturulması kararlaştırılmış ve sekretaryanın çalışma organları belirlenmiştir.⁹⁷

91 Dragan Bogetić, "Članstvo Jugoslavije u Balkanskom Savezu i NATO Pakt, *Istorija 20. Veka*, Sayı 2, 1991, ss. 67-68.

92 Doğu Bloku ülkelerine karşı ticari ambargo uygulayan ABD ve Batı Avrupa, Yugoslavya'ya maddi yardımlarda bulunmuştur. Örneğin, ABD, İngiltere ve Fransa 27 Ağustos 1951'de Yugoslavya'ya 50 milyon dolar değerinde ekonomik yardım yapmayı kararlaştırmıştır. 1960 yılına kadar, Batılı ülkelerin Yugoslavya'ya yaptığı toplam yardım 2 milyar dolar civarındaydı. 1960'ların başlarıyla birlikte, fazla bağımlı olmamak düşüncesiyle, Yugoslavya Batılı ülkelere gelen kredilerin kullanımını azaltmaya çalışmıştır (Bkz. Branko Petranovic, *Istorija Jugoslavije, 1918-1988*, Treća Knjiga, Beograd: Nolit, 1988, s. 245; Christopher Cviic, *Remaking the Balkans*, Londra: Pinter Publishers, London, 1991, s. 56).

93 Dragan Bogetić, "Jugoslovensko Približavanje Zapadu u Vreme Sukoba sa Kominformom," *Istorija 20. Veka*, Sayı 1, 1998, s. 62.

94 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İletişim, İstanbul, 2001, s. 531.

95 Richard Holbrooke, *To End a War*, The Modern Library, New York, 1999, s. 24.

96 Dragan Bogetić, "Tršćanska Kriza i Formiranje Balkanskog Saveza," *Istorija 20. Veka*, Sayı 1, 2001, ss. 79-82.

97 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralne Saradnja na Balkanu*, ss. 48-49.

Balkan Paktı üyeleri arasında 9 Ağustos 1954'te İttifak, Siyasi İş Birliği ve Karşılıklı Yardım Hakkında Bled Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma'yla Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki ilişkiler ittifak seviyesine yükseltilmiş ve aralarındaki askerî iş birliği resmîyet kazanmıştır. Bu kapsamda, üye ülkelerin herhangi birine yönelik bir saldırı gerçekleşmesi durumunda tarafların ortak savunma yükümlülükleri belirlenmiştir. Son olarak 2 Mart 1955'te Ankara'da Balkan Danışma Meclisinin Kurulması Hakkında Sözleşme imzalanmış, böylece Balkan Paktı'na parlamentolar arası iş birliği boyutu da kazandırılmıştır.⁹⁸

Balkan Paktı'na ilişkin bu sözleşmelerin imzalanmasını inişli çıkışlı gelişmeler izlemiştir. Zira başlı başına 28 Şubat 1953 tarihli Ankara Antlaşması Tito'nun Batı blokuna yanaşan bir politika benimsediği anlamına geliyordu. Oysa Stalin'in 5 Mart 1953'teki ani ölümü ve SSCB'nin Stalinist politikalarından uzaklaşmaya başlaması nedeniyle Yugoslavya yeniden Sovyetler Birliği ile ilişkilerini önemsemeye başlamıştır. SSCB'nin dış politikasındaki yeni gidişata ihtiyatla bakmaya devam eden Türkiye ve Yunanistan, Balkan Paktı'nın NATO'ya bağlanması gerektiği görüşünü savunurken, Yugoslavya bu üçlü ittifakın mevcut bloklardan daha bağımsız hale getirilmesi gerektiği görüşünde duruyordu. Bu nedenle, Balkan Paktı ile NATO arasında bağlantı oluşturacak daimî bir Askerî Komite'nin kurulması yönündeki Yunan önerisini Yugoslavya reddetmiştir.⁹⁹

Üçlü ittifakın ilişkilerinde yaşanan durgunluğa son vermek için Yugoslavya 1953'ün sonlarına doğru yeniden harekete geçmiş, Tito'nun Nisan 1954'te Türkiye'yi, Haziran 1954'te ise Yunanistan'ı ziyaret etmesi bu üç ülke arasındaki iş birliğine yeni ivme kazandırmıştır. Yine de, Nikita Sergeeviç Hruşev 26 Mayıs 1955'te Belgrad'ı ziyaret etmesi, Belgrad ile Moskova arasındaki siyasi savaşı sona erdirmiş ve Balkan Paktı'nı yeniden geri plana itmiştir.

Yugoslavya için Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Balkan Paktı fiilen gereksiz hâle gelmiştir. Ardından Yugoslavya'nın SSCB ve diğer sosyalist ülkelerle tekrar yakınlaşmaya başlaması Türkiye ve Yunanistan'ı rahatsız etmiştir. Öte yandan Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkileri de özellikle Kıbrıs sorunu yüzünden 1950'lerin ikinci yarısında hızlı bir şekilde bozulmuş, Yunanistan'da esas tehlikenin kuzeyden -yani Varşova

98 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralne Saradnja na Balkanu*, s.50.

99 Dragan Bogetić, "Članstvo Jugoslavije u Balkanskom Savezu i NATO Pakt," ... s. 73-74.

Paktı üye ülkelerinden- değil, doğudan -yani Türkiye'den- geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte Yugoslavya'nın Kıbrıs sorunu karşısında Yunan tezini müdafaa etmesi nedeniyle Ankara ile Belgrad arasındaki ilişkiler eski sıcaklığını yitirmiştir.¹⁰⁰ Bu gelişmeler karşısında Balkan Paktı henüz uygulamaya geçirilemeden rafa kaldırılmıştır.

4.2. Balkan Ülkeleriyle İlişkilerde Dalgalanmalar

Balkan Paktı'nın oluşturulmasına ilişkin gelişmeler dışında, bu dönemde Türkiye'nin hem Balkan ülkeleriyle hem de üyesi bulunduğu Batı Bloku'yla ilişkilerinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile ilişkileri bu ülkelerin SSCB'ye yakınlıkları sebebiyle düşük düzeyde seyretmiştir.¹⁰¹ Balkan Paktı'nın neticesiz kalması ardından Türkiye genel olarak Balkanlara yönelik ilgisini azaltmıştır.¹⁰²

Bulgaristan 1950-1951 yıllarında, Türkiye sınırına yakın bölgelerden aralarında Türklerin, Pomakların ve Romanların bulunduğu 154.393 Müslüman'ı Stalin'in emriyle Türkiye'ye göçe zorlayınca Ankara-Sofya ilişkileri gerginleşmiştir. Bu göç dalgası sırasında ülkeden ayrılan ve yakınları Bulgaristan'da kalan ailelerin birleştirilmesi düşüncesiyle 1969-1978 yılları arasında da yaklaşık 130.000 Müslüman Türkiye'ye gönderilmiştir.¹⁰³

Todor Jivkov'un Bulgaristan Komünist Partisi liderliğine geldiği 1954 yılından itibaren Bulgaristan'daki Türk okulları kapatılmaya başlamış, 1972'den sonra Türkçe'nin konuşulması, Müslümanlara ait ibadetlerin yapılması da yasaklanmıştır. 1984 yılında ise "Yeniden Doğuş/Soya Dönüş Süreci" adı altında ülkedeki bütün Türk ve Müslümanlar isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeye zorlanmıştır. Düşüncelerini, dinlerini ve Türklüklerini korumak adına Bulgaristan hükümetinin politikalarına karşı çıkan 23.000'den fazla kişi tutuklanıp başta Belene Kampı olmak üzere toplama kamplarına gönderilmiştir. Bu kamplarda uygulanan işkenceler sonucunda yaklaşık 8.000 bin Türk'ün hayatını kaybettiği bilinmektedir. Bulgaristan'daki Müslümanlara yönelik uygulanan asimilasyon politika-

100 BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, M-09-07-1924. 02.03.1957-00.00.0000.

101 Allan M. Williams, "The Balkans: a European Challenge", *Reconstructing the Balkans: a Geography of the New Southeast Europe*, Derek Hall, Darrick Danta (der.), John Wiley & Sons, New York, 1996, s. 222.

102 Allan M. Williams, "The Balkans: a European Challenge", ss. 222-223.

103 İbrahim Kamil, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2016, ss. 45-54.

ları 1989 yılında yaklaşık 360.000 Türk Türkiye'ye sığınmaya zorlanmasıyla zirve yapmıştır.¹⁰⁴

Yunanistan ile ilişkiler 1950'lerin ikinci yarısından itibaren bozulmuş, iki ülke arası ilişkilerde Batı Trakya'daki Türk azınlığı, Ege Denizi ve Kıbrıs gibi konularda gerginlikler yaşanmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Yunanistan "Kıbrıs Sendromu"na kapılmış ve benzer harekâtın Batı Trakya veya Ege Adaları'na yönelik tekrarlanabileceği endişesiyle Türkiye'ye tehdit gözüyle bakmıştır.¹⁰⁵ Türkiye'yi Batı'ya saldırgan bir devlet olarak tanıtmaya çalışmış, Türkiye ile sorun yaşayan devletlere ve hatta terör örgütlerine destek vermek suretiyle Türkiye'yi zayıflatmayı denemiştir.

Türkiye ile Yugoslavya arasında temelleri Atatürk ve Kral Aleksandar tarafından atılan iyi ilişkiler sürdürülmekle birlikte Yugoslavya'nın Batı Bloku'na mesafeli oluşu bu ilişkileri sınırlandırmıştır. Arnavutluk ise bu dönemde kendi içinde kapanmayı tercih etmiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında, Türkiye'nin Balkanlara olan ilgisinin ve bölgedeki varlığının 1950'lerin sonlarından itibaren neden azaldığı anlaşılacaktır.

Birbirlerine karşı olan güvensizliklerine rağmen, 1970'lerin ortalarında Batı ve Doğu blokları arasında yaşanan yumuşama sayesinde Balkan ülkeleri bölgesel iş birliği için uygun bir ortam yakalamıştır. Şubat 1976'da ekonomik ve teknik iş birliği konularını görüşmek uzmanlar seviyesinde toplantılar başlatılmıştır. Bu toplantıların süreklilik kazanmasıyla 1988 yılında Balkan ülkeleri dış işleri bakanları seviyesinde bir konferans düzenlenmişlerdir. Bütün Balkan ülkelerinin dış işleri bakanlarının katılımıyla 24-26 Şubat 1988 tarihleri arasında Belgrad'da düzenlenen Birinci Balkan Konferansı'nda çeşitli alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi ve bakanlar düzeyinde sektörel toplantıların başlatılması kararlaştırılmış, ayrıca Balkan Ekonomi Enstitüsü ve Balkan Kalkınma Bankasının kurulması önerilmiştir. Balkan ülkelerinin dış işleri bakanları 24-25 Ekim 1990'da İkinci Balkan Konferansı için Tiran'da yeniden bir araya gelmiştir. Bu toplantıda ise Balkan konferanslarının kurumsallaştırılması önerilirken devlet ve hükümet başkanları düzeyinde bölgesel zirvelerin başlatılması görüşülmüştür. Belgrad ve Tiran'daki konferanslarda alınan kararlar doğrultusunda

104 Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2019.

105 Erhan Türbedar ve Nurgül Bostan, "Yunanistan'ın Savunma Politikası ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı 44, Aralık 2003.

1988-1990 yıllarında Balkan ülkeleri arasında dördü bakanlar düzeyinde olmak üzere 30'un üzerinde toplantı gerçekleştirilmiştir. Ne var ki 1991 yılında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi sebebiyle Balkanlarda bölgesel iş birliği girişimleri yine sonuç vermemiştir.¹⁰⁶

5. 1990'lardan Günümüze Türkiye ve Balkanlar

1990'lı yıllarda Balkanlar büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Komünist yapılar tasfiye edilmiş, piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomik düzenlere geçiş yapılmıştır. Tito Yugoslavyası bu süreçte parçalanmış ve bölgede 1990'lı yıllar boyunca birçok savaş yaşanmıştır. Bu sebeple Balkanlar uluslararası toplumun gündeminde kalmış ve yoğun bir uluslararası diplomasi trafiğine sahne olmuştur. Diğer eski komünist ülkeler Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya ise 1990'lardaki savaşların dışında kalmayı başarmışlarsa da sancılı bir dönüşüm dönemi geçirmiş ve birçok siyasi ve ekonomik sorunla yüzleşmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁷

5.1. Türkiye'nin Bosna Savaşı Karşısındaki Tutumu

1990'ların başlarında Yugoslavya krizi ortaya çıktığında Türkiye dış politikadaki ilgisini daha çok Körfez Krizi, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması gibi konular üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu yüzden, krizin başlarında Türkiye'nin konuyla yakından ilgilendiği söylenemez. Dahası, Türkiye hiçbir eski Yugoslavya cumhuriyetini kopmaya teşvik etmemiştir. Ancak Yugoslavya'nın dağılmasının artık kaçınılmaz olduğunu gördüğü zaman, yeni ortaya çıkan devletleri tanımayı kararlaştırmıştır.¹⁰⁸

Yugoslavya coğrafyasında başlayan savaş Nisan 1992'de Bosna-Hersek'e sıçrayınca Türkiye'de savunmasız durumdaki Boşnaklara yardım edilmesi gerektiği yönünde güçlü bir kamuoyu oluşmuştur.¹⁰⁹ Türkiye'de

106 Duško Lopandić ve Jasminka Kronja, *Regionalne Inicijative i Multilateralne Saradnja na Balkanu*, ... ss. 51-53.

107 Örnek olarak bkz. Erhan Türbedar, "Ekonomik Sorunlar ve Siyasi İstikrarsızlık Kıskaçından Kurtulmaması Ülke: Arnavutluk," *Stratejik Analiz*, S. 2, 2002, ss. 29-35; Erhan Türbedar, "Doğu Bloku'ndan AB ile Bütünleşmeye Doğru Bulgaristan ve Romanya," *Avrasya Dosyası*, C. 10, S. 2, 2004.

108 A. Hikmet Alp, Mustafa Türkeş, "The Balkans in Turkey's Security Environment", *Turkish Review of Balkan Studies*, 2001, Sayı 6, ss. 130-131.

109 Mustafa Türkeş, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", Atilla Eralp (der.), *Türkiye ve Avrupa, İmge Yayınları, İstanbul*, 1997, s. 335.

ortaya çıkan bu duyarlılıkta Boşnakların Müslüman olmasının yanı sıra Türkiye’de sayıları birkaç milyon olan Boşnak kökenli vatandaşlar da rol oynamıştır. Sivil toplum kuruluşları ve Balkan kökenli bürokratlar aracılığıyla hükûmete Türkiye’nin Bosna Savaşı karşısında daha aktif bir rol oynanması için baskı yapılmıştır.

Savaş yıllarında Türkiye’nin Boşnaklara gösterdiği özel ilgiyi siyasi bir strateji olarak değerlendiren Balkanlardaki bazı Hristiyan çevreler Türkiye’yi Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Sancak bölgesi ve Bosna-Hersek’teki Müslümanlar üzerinden Avrupa’nın içine doğru ilerleyen radikal bir “yeşil kuşak” oluşturmaya çalışmakla suçlamıştır.¹¹⁰ Aynı dönemde, Türkiye’nin dış politikasının temel amacının, Adriyatik Denizi’nden Çin Seddi’ne kadar uzanan coğrafyada bir “Türk imparatorluğunun kurulması” olduğu görüşü, birçok Sırp lider ve aydın tarafından benimsenmişti.¹¹¹ Hâlbuki Türkiye Balkanlarda etnik-dinî temelli bir politika gütmemeye özen göstermiş¹¹² ve Bosna-Hersek konusunu uluslararası toplumun ortak bir meselesi olarak görerek, uluslararası kuruluşları harekete geçirmek suretiyle Boşnaklar ve devletleri üzerindeki mezalimin durdurması için çabalamıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam Konferansı Örgütü gibi kuruluşların harekete geçmesi için yoğun bir diplomasi yürütmüştür.¹¹³

Savaşta Boşnaklar aleyhine çifte standartların uygulandığını defalarca dile getiren Türkiye özellikle Boşnaklara yönelik silah ambargosunun kaldırılması için ısrarcı olmuştur.¹¹⁴ Her ne kadar BM’nin 1991 yılında başlattığı ambargo savaştaki bütün taraflar için geçerliyse de Sırbistan tarafından desteklenen Bosnalı Sırpların ve Hırvatistan tarafından desteklenen Bosnalı Hırvatların karşısında ellerinde zaten pek fazla silah bulunmayan Boşnaklar zor durumda kalmaktaydı. Artan katliamlara rağmen

110 Bu tür iddiaların bazı çevrelerce günümüzde nasıl ısıtılarak yeniden gündeme getirildiğini anlamak için bkz. Srdja Trifkovic, “The Jihadist Green Corridor in the Balkans”, *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies*, 11 Şubat 2010.

111 Mitja Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, çev. Rang’ichi Ng’inja Texas: A & M University Press, 2003, ss. 240-244.

112 Şule Kut, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Alan Makovsky, Sabri Sayarı (der.), Alfa Yayınları, Bursa, 2002, s. 121.

113 İlhan Uzel, “Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye’nin Rolü”, Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 93.

114 Sylvie Gangloff, “The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans”, *Turkish Review of Balkan Studies*, 2000/2001, S. 5, ss. 93-94; Forty-Ninth Session of General Assembly of the United Nations, 3 Kasım 1994, A/49/PV.50, s. 25.

men Rusya, Britanya ve Fransa'nın BM Güvenlik Konseyindeki olumsuz tutumları sebebiyle Boşnaklara uygulanan uluslararası silah ambargosu kaldırılmamış ve böylece Boşnakların savunma hakkı ellerinden alınmıştır. Bu durum karşısında ABD ve birçok İslam ülkesi gibi Türkiye de Boşnaklara gizli yardımlarda bulunmuştur.¹¹⁵

Türkiye ayrıca Sırpların caydırılması ve barışa razı edilmesi için Birleşmiş Milletlerin harekete geçmesini ısrarla talep etmiştir.¹¹⁶ Yıllarca geciken NATO müdahalesi ABD'nin girişimiyle nihayet 29 Ağustos 1995'te başlamış ve savaşın bitirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.¹¹⁷ Savaşın ardından Bosna-Hersek'te barışın tesisi ve korunması konusunda da Türkiye'nin sivil ve askerî kurumlarının önemli katkıları olmuştur. Bosna-Hersek'teki barış sürecini yürüten uluslararası merci olan Barışı Uygulama Konseyinin (PIC) 55 üyesinden biri olan Türkiye ayrıca bu PIC'nin 11 üyeli Yönlendirme Kurulunda İslam Konferansı Örgütünün temsilcisi olarak bulunmaktadır. Türkiye diğer birçok uluslararası platformda da Bosna-Hersek'in egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmuştur.

5.2. Diğer Bölge Ülkeleriyle İlişkiler

1990'lı yıllarda Türkiye'nin bölgede en fazla gerginlik yaşadığı ülke Yunanistan olmuştur. İki ülke arasındaki sorun ve tartışmalar doğrudan Balkanlar ile ilgili olmasa da yaşanan rekabet Balkanlara da sıçramış ve bölge 2000'li yıllara kadar adeta Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfuz kurma yarışına sahne olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan en önemli sorunlardan biri 1950'lerden beri iki ülkenin en önemli gündem maddeleri arasında yer alan Kıbrıs sorunu olmuştur. Ayrıca Ege Denizi'yle ilişkili olarak kara sularının genişliği, kıta sahanlığının belirlenmesi, hava sahasının kontrolü ve Yunanistan'ın elindeki adaların uluslararası antlaşmalara aykırı olarak silahlandırması gibi hususlar iki ülke arasındaki ilişkilerin sürekli olarak gergin kalmasına sebep olmuştur.¹¹⁸ Birçok Yunan politikacı ve akade-

115 Brendan Simms, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, The Penguin Press, London, 2001, ss. 121-122; İlhan Üzgel, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü," s. 93.

116 Örnek olarak bkz. Forty-Sixth Session of General Assembly of the United Nations, 27 Ağustos 1992, A/46/PV. 89, s. 6; Forty-Seventh Session of General Assembly of the United Nations, 13 Ocak 1993, A/47/PV.87, s. 56-60.

117 Nedžad Ajnadzic, *Odbrana Sarajeva*, Saraybosna: ITD Sedam, 2002. s. 174.

118 Tayyar Arı, "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 50, S. 1, 1995, ss. 51-64.

misyen Ege Denizi'ni bir Yunan denizi olarak görmekte ve Türkiye'nin hak ve çıkarlarını görmezden gelmektedir. Batı Trakya'da yaşayan Türklerin sorunları, Fener Rum Patrikhanesinin statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulunun durumu ve Yunanistan'ın Türkiye'deki terör örgütlerine destek vermesi gibi konular da Türkiye ve Yunanistan arasında tartışmalara sebep olmuştur.

1990'lı yılların başlarında Balkan ülkelerinden Makedonya ve Arnavutluk da Yunanistan ile siyasi sorunlar yaşamaktaydı. Yunanistan ile yaşanan gerginlikler bu iki ülkeyi Türkiye'ye yaklaştırmıştır. O yıllarda Yunan asıllı Arnavutluk vatandaşlarından gelen özerklik talepleri ve Yunanistan'daki aşırı milliyetçilerin Arnavutluk'un güney topraklarını Yunanistan'a bağlama yönündeki çalışmaları Arnavutluk için endişe kaynağıydı. Ülkede 1992'de Demokratik Partinin iktidara gelmesinin ardından Arnavutluk ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızla ilerlemiştir.¹¹⁹ Diğer taraftan 1991'de bağımsızlığına kavuşan Makedonya, anayasal isminin ve ulusal kimliğinin Yunanistan tarafından reddedilmesi karşılığında çareyi Türkiye'yle yakınlaşmakta bulmuştur. İki ülkeyle hızla geliştirilen ilişkiler sayesinde Türkiye bölgedeki konumunu Yunanistan karşısında güçlendirmiş ve bölgede Türkiye aleyhtarı bir blokun oluşma ihtimalinin önüne geçmiştir.¹²⁰

Atina, Balkanlarda Türkiye tarafından çevrelendiğinin farkına varınca 1995 yılından sonra politika değişikliğine giderek Arnavutluk ve Makedonya ile iyi geçinmeye başlamıştır. İki ülkenin Yunanistan'la sorunlarını çözmeye başlamaları Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkilememiştir. Arnavutluk 1997'de banker krizi yüzünden iç savaşın eşiğine geldiğinde Türkiye, Alba Operasyonu adlı çok uluslu barışı koruma misyonuna 800 kişilik bir birlikle katkıda bulunmuştur.¹²¹ Türkiye'nin Kosovalı Arnavutların korunması amacıyla 1999'da YFC'ye karşı düzenlenen NATO müdahalesinde yer alması ve Kosovalı mültecilere yardımlarda bulunması Arnavutluk ile ilişkilerinde güven tazelemiştir. Türkiye ayrıca NATO müdahalesinin devam ettiği günlerde Sırbistan askerlerinin Arnavutluk sınırını ihlal etmesine karşılık 100 kişilik bir askerî birliği Arnavutluk'a göndermiştir.

119 Karen Dawisha ve Bruce Parrott (der.) *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge University Press, Glasgow, 1999, ss. 330-31.

120 Erhan Türbedar, "Türk Dış Politikasında Balkanlar," H. Yıldırım Ağanoğlu (der.), *Köprüler Kurduk Balkanlara*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2008.

121 İlhan Uzel, "Balkanlar'la İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2001, s. 503.

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege üzerine yaşanan yetki tartışmaları, Ocak 1996'da bir Türk kargo gemisinin Kardak Kayalıklarında kaybolmasıyla başlayan krize dönüşmüş ve iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir. Kriz uluslararası aktörlerin de araya girmesiyle çözümlense de Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimli ilişkiler bir süre daha devam etmiştir. 1999 yılının ilk yarısında iki ülkenin dış işleri bakanları İsmail Cem ve Yorgo Papandreu, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde "hassas diyalog" olarak bilinen süreci başlatmıştır. Bu süreçle başlayan diplomatik yakınlaşma, aynı yıl Türkiye ve Yunanistan'da yaşanan iki depremde ülkelerin birbirlerine yardımda bulunması sayesinde Türk ve Yunan kamuoyları arasında da yaşanmıştır. Daha önce Türkiye'nin AB üyelik sürecine olumsuz yaklaşan Yunanistan, bu tarihten sonra Türkiye'nin AB adaylığına ve üyelik müzakerelerinin başlamasına karşı bir zorluk çıkarmamıştır.¹²² Aynı dönemde Balkanlarda savaşların bitmesi, YFC'de Milošević rejiminin devrilmesi ve AB'nin bölgenin tamamına üyelik perspektifi sunması iki ülkenin Balkanlardaki nüfuz rekabetini büyük ölçüde ortadan kaldırmış, her iki ülke Balkanlarda barış ve istikrarın korunmasına ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermiştir.

Sonuç olarak Türkiye ve Yunanistan arasında 1990'larda yaşanan gerginlikler 2000'lerde yaşanmamış ve iki ülke arasında özellikle ekonomi ve turizm alanında ilişkiler ilerlemiştir. Ne var ki ikili ilişkilerdeki temel meselelerin hiçbiri çözülmemiş olduğundan bu sorunların nüksetme ihtimali her zaman varlığını korumuştur. Nitekim Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesinin ardından Yunanistan ve Türkiye arasındaki deniz yetki alanları konusundaki tartışma ve gerginlikler Ege'nin yanı sıra Akdeniz'e de taşınmıştır.

Soğuk Savaş'ın son yıllarında Türkiye'nin Balkanlardaki diğer komşusu Bulgaristan ile ilişkileri Jivkov yönetiminin Türklere uyguladığı asimilasyon politikaları yüzünden oldukça sorunluydu. Jivkov'un devrilmesi ve Bulgaristan'ın demokrasiye geçmesinin ardından her iki ülke de birbirleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atmış ve ilişkiler 1990'dan itibaren hızla düzelmiştir. Türkiye Bulgaristan'ı Balkanlarda en büyük soydaş nüfusuna sahip ülke olması ve Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapılardan biri olması bakımından önemsemekteydi. Özellikle Yunanistan ile

122 Cem Turan, *1990'lı Yıllar Türkiye-Yunanistan İlişkileri: Dost-Hasım İki Komşu*, LiteraTürk Akademi, Konya, 2021, ss. 156-185.

ilişkilerin sorunlu olduğu bir dönemde Türkiye'nin Avrupa ile diğer kara yolu bağlantısı olan Bulgaristan ile ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Bulgaristan'ın ülkedeki Türklere yönelik asimilasyon siyasetinden vazgeçmesi ve Türklerin ulusal, etnik veya dinî semboller kullanmamaları kaydıyla siyasi parti kurmalarına izin vermesi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Ne var ki Bulgaristan'da Türkiye'nin Türk azınlık üzerinden ülkenin iç işlerine müdahale edebileceğine dair şüpheler ortadan kaldırılamamıştır. Ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatıyla bütünleşmiş olmalarına rağmen Bulgaristanlı Türklerin durumundaki en ufak iyileşme Bulgar milliyetçileri tarafından tepkiyle karşılanmakta, hatta engellenmektedir.¹²³

Türkiye'nin Romanya'yla ilişkilerinde Soğuk Savaş'ın ardından sağlam temeller üzerinde kurumsallaştırılmış, böylelikle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişirken önemli bir siyasi sorun yaşanmamıştır. Romanya'nın serbest piyasa ekonomisine geçmesinin ardından yüzlerce Türk iş adamı bu ülkeye akın etmiştir. Romanya, Türkiye'nin Balkanlarda en fazla yatırımının bulunduğu ve karşılıklı ticaretinin en yüksek düzeyde olduğu ülke olma özelliğini günümüze dek sürdürmüştür. 1990'larda Türkiye-Romanya ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli konu, terör örgütü PKK'nın Romanya'da da örgütlenmesi olmuş, Romanya'nın Mayıs 1998'da PKK'yı terörist örgüt ilan etmesiyle bu sorun çözülmüştür. Romanya'nın NATO üyeliğini en çok destekleyen ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

Türkiye'nin Sırbistan ile ilişkileri 1990'lı yıllarda önce Bosna, ardından da Kosova Savaşı yüzünden oldukça zayıf durumda kalmıştır. Özellikle Yugoslavya'nın parçalanmasından Bosna Savaşı'nın bitimine kadar Ankara ile Belgrad arasındaki ilişkiler en alt düzeyde seyretmiştir. Dayton Anlaşması sonrasında ilişkiler bir miktar normalleşmişse de 1999'da başlayan Kosova Savaşı ilişkileri tekrar kopma noktasına getirmiştir. Savaşta Türkiye, Sırbistan'a yönelik gerçekleştirilecek NATO müdahalesi için keşif uçuşunda bulunmak üzere 11 adet F-16 uçağı göndermiş ve Marmara'da bulunan havaalanlarını NATO'nun kullanımına açılmıştır. Ekim 2000'de Sırbistan'da demokratik güçlerin iktidara geçmesinin ardından, Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkiler yeniden düzelme yoluna girmiştir.

123 Kader Özlem, "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015)," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, Aralık 2015, ss. 90-93.

Türkiye 1990'daki NATO müdahalesine katkıda bulunmasına rağmen 1990'lar boyunca Kosova sorununa karşı oldukça pasif bir siyaset izlemiştir. Kendi içinde ayrılıkçı terör sorunuyla mücadele eden Türkiye, Kosovalı Arnavutların bağımsızlık arayışına emsal teşkil edebileceği endişesiyle uzun süre destek vermemiş ve YFC'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana olmuştur.¹²⁴ Türkiye diğer yandan Kosovalı Arnavutların haklarını siyasi ve diplomatik alanda desteklemiş, 1999 yılında şiddetlenen çatışmalar karşısında yeni bir insanlık trajedisinin yaşanmaması için NATO müdahalesine aktif katkı sağlamıştır.

5.3. 2000'lerde Türkiye'nin Balkanlar Siyaseti

Türkiye 2000'li yıllarda önemli bir ekonomik ve siyasi dönüşüm sürecine girmiştir. 2001 yılındaki ekonomik krizi sonrasında ülke ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyümüş ve 2010 yılında dünyanın 16. en büyük ekonomisi konumuna gelmiştir. Kaydedilen ekonomik başarı ve ülke siyasetindeki istikrar, Türkiye'nin dış politikada daha öz güvenli hareket etmesini sağlamıştır. Böylelikle Türkiye, kendisiyle tarihî, kültürel, sosyal ve ekonomik bağları bulunan Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi çevre bölgelerle ilişkilerin güçlendirilmesi adına proaktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Kendisini yalnızca bir bölgesel güç değil, aynı zamanda küresel bir aktör olarak konumlandırılan Türkiye, bir yandan kendi çıkarlarını daha kararlı bir biçimde takip ederken diğer yandan adalet, eşitlik ve şeffaflığa dayalı bir uluslararası düzenin sözcülüğünü yapmıştır. Uluslararası barış ve istikrarın korunmasını hedefleyen Türkiye, bu dönemde yaşanan birçok uluslararası sorunun çözümlenmesi için ara buluculuk girişimlerinde bulunmuştur.

Türkiye Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin (GDAÜ) dönem başkanlığını yürüttüğü 2009-2010 yıllarındaki diplomatik girişimleriyle Balkanlarda bir siyasi aktör olarak varlığını kabul ettirmiştir. Bu tarihe kadar dikkatini siyasi meselelerden çok ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştıran Türkiye, yine de bölgedeki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. 2001 yılında Makedonya'da yaşanan etnik çatışmalar sırasında bu ülkenin toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, aynı tavırı Bosna-Hersek'te Sırp lar arasında yükselen ayrılıkçılık ve milliyetçilik

¹²⁴ İlhan Uzgel, "Balkanlar'la İlişkiler," ss. 509-510.

karşısında da göstermiştir. Romanya'nın Karadeniz'de liderlik arayışına girmesi bu ülkeyle kısa süren tartışmalara yol açmıştır.¹²⁵

Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesi de Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Daha önce Kosova sorununa yönelik temkinli bir tutum izleyen Türkiye, bağımsızlık ilanının ardından bu ülkeyi ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur. Zira Türkiye bu konuda başından beri Batılı ülkelerin genel tavrını yakından takip etmiş ve uluslararası kamuoyunda Kosova'nın bağımsızlığı fikri ağır basınca tercihini bu yana koymuştur. Balkan kökenli vatandaşların Kosova'nın bağımsızlığının tanınması yönündeki tercihi de Türkiye'deki karar alıcılar tarafından dikkate alınmıştır.

5.4. Türkiye'nin Bosna-Hersek Açılımı ve Üçlü Balkan Zirveleri

2009 yılında Türkiye'nin Balkanlarda başlattığı güçlü diplomatik girişimlerin odağında doğrudan ya da dolaylı olarak Bosna-Hersek yer almıştır. Batılı ülkelerin Bosna-Hersek'e yönelik ilgisinin arttığı bir dönemde gerçekleşen bu açılımla Türkiye Bosna-Hersek'in iç ve dış sorunlarının çözülmesi için bir dizi ara buluculuk faaliyetinde bulunmuştur. Bosna-Hersek'te milliyetçi söylemlerin yeniden yükselişe geçmesi karşısında Türkiye sessiz kalamayacağını bir kez daha gösterdi. Bosna-Hersek açılımı kapsamında Türkiye'nin hedefleri hem Bosna-Hersek'in üç kurucu halkı hem de Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan arasındaki güvenin artırılmasıydı. Fakat Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında ara buluculuk yapabilmek için Türkiye'nin önce Sırbistan ile ilişkilerindeki pürüzleri gidermesi gerekiyordu.

2008 yılında Sırbistan Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan diğer ülkelere yaptığı gibi Türkiye ilişkilerini de düşük seviyeye indirmişti. Ancak kendini Kosova yüzünden uluslararası izolasyona sürüklemekte olduğunun farkına varan ve küresel ekonomik krizin doğurduğu zararlar karşısında ülkeye yabancı yatırımlar çekmenin gerekli olduğunu gören Sırbistan hükümeti bu politikasını çok geçmeden değiştirmiştir. Böylece 2009 yılında Türkiye ve Sırbistan arasında hızlı bir yakınlaşma başlamıştır.

125 Erhan Türbedar, "Karadeniz'de Değişen Dinamikler: Bulgaristan ve Romanya'nın Rollerini," *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 1, 2007, ss. 225-242.

Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin ardından Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek dış işleri bakanlarının arasında bir “Üçlü Danışma Toplantısı” düzenlenmiş ve bu toplantıların bundan böyle belirli aralıklarla tekrar edilmesi kararlaştırılmıştır. Aralık 2009’da Türkiye, Hırvatistan ve Bosna-Hersek dış işleri bakanları arasında da aynı mekanizma başlatılmıştır. Bu mekanizmalar daha sonra “Üçlü Balkan Zirvesi” adı altında cumhurbaşkanları düzeyine çıkarılmıştır. Bu toplantılarla Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleşmesi hızlandırılmış, 2013 yılındaki toplantıda ise bu üçlü mekanizmaların ekonomi ve ticaret ayağı oluşturulmuştur. Türkiye üçlü mekanizmalar yoluyla esasta Bosna-Hersek’in Sırbistan ve Hırvatistan’la olan ilişkilerini geliştirmesini ve Belgrad’ın Bosnalı Sırplar, Zagreb’in ise Bosnalı Hırvatlar üzerindeki nüfuzundan istifade ederek Bosna-Hersek’teki sorunların çözümlenmesini amaçlamaktaydı. Ne var ki üçlü mekanizmalar günümüzde hâlâ düzenlenmekle beraber daha çok ekonomik konularda etkili olmuş, siyasi bakımdan ise beklenen sonuçları henüz vermemiştir.¹²⁶

5.5. Son Yıllarda Türkiye’nin Balkan Ülkeleriyle İlişkilerinde Dikkat Çeken Gelişmeler

Türkiye’nin Balkanlarda 2009-2010 yıllarında uyguladığı aktif ve yoğun diplomasi, takip eden yıllarda yerini daha sessiz bir diplomasiye bırakmıştır. 2010 yılında başlayan Arap isyanlarının ardından ortaya çıkan kriz ve tehditler yüzünden Türkiye’nin ilgisi Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki gelişmelere kaymıştır.

Türkiye Balkanların siyasetinde etkin bir rol üstlenmese de bölgeyle olan ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini ilerletmeyi sürdürmüştür. Türkiye’nin resmî kurumları kendi alanlarına ilişkin faaliyetleri Balkanlarda aktif bir şekilde yürütmektedir. Bunların içinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kalkınma yardımları ve tarihi binaların restorasyonu, Yunus Emre Enstitüsü (YEE) Türkçe dil öğretimi ve Türk kültürünün tanıtılması, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) öğrencilere Türkiye’de yükseköğrenim için burs sağlanması ve Türkiye Maarif Vakfı ilk ve ortaöğretim faaliyetleri üzerine yoğunlaş-

126 Türkiye’nin Bosna-Hersek Açılımı ve Üçlü Balkan Zirveleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Türbedar, “Türkiye’nin Bosna-Hersek Açılımı,” Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi (der.), *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 223-244.

maktadır. Türkiye’den birçok belediye de Balkanlarda sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemektedir. Türkiye Balkanlarda bölgesel iş birliğinin geliştirilmesine ilişkin bütün girişimleri de yakından izlemekte ve bunlara katkı sunmaktadır.

2009-2011 döneminde Türkiye, Sırbistan’daki Sancak bölgesinde yaşayan Boşnakların arasındaki siyasi bölünmüşlüğü giderilmesi ve siyasi çekişmeler sonucunda ikiye bölünen Sırbistan İslam Birliğinin (Müftülük) yeniden birleştirilmesi doğrultusunda bazı girişimlerde bulunmuştur. Türkiye’nin ara buluculuğu Sancaklı Boşnaklar arasındaki gerilimleri yatıştırmakla beraber müftülük sorununa çözüm getirememiştir.

Türkiye’nin Sırbistan ile ilişkileri 2010’lu yıllarda gözle görülür bir iyileşme göstermiş, ilişkilerin geliştirilmesinde iki ülkenin siyasi liderleri Recep Tayyip Erdoğan ve Aleksandar Vučić’in arasındaki dostluk önemli rol oynamıştır. İlk olarak Ekim 2017’de Sırbistan’a resmî bir ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, mevkidaşı Vučić tarafından muhteşem bir şekilde karşılanmış ve iki lider Belgrad’daki temasların ardından Yeni Pazar’a giderek oradaki Boşnaklara hitap etmişlerdir. Türkiye ile Sırbistan arasında kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin ilk toplantısının yapıldığı bu ziyaret, Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklığa dönüştüğüne işaret etmiştir. Vučić’in Türkiye’ye bir resmî ve bir gayriresmî ziyaret gerçekleştirdiği 2018 yılının ardından Ekim 2019’da Erdoğan Sırbistan’a ikinci kez resmî ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin ikinci toplantısı yapılmış, iki ülke arasında dokuz ayrı anlaşma imzalanmış, Türkiye, Bosna-Hersek ve Sırbistan’ın arasındaki üçlü zirve toplantısı gerçekleştirilmiş ve Türkiye’nin maddi desteğiyle Belgrad ile Saraybosna arasında inşa edilecek olan otoyolun temeli atılmıştır.¹²⁷

Türkiye ile Sırbistan’ın yakınlaşması iki liderin Balkanlarda istikrarın korunması yönündeki iradesi ve karşılıklı ekonomik çıkarlar üzerinden açıklanabilir. Ankara, Türkiye’nin Avrupa’ya açılan en kestirme yolu üzerinde bulunan Sırbistan’ı Balkanlardaki barış ve istikrarın kilit ülkesi olarak görmektedir. Sırbistan açısından bakıldığı zaman ise altyapı projelerinin geliştirmesi ve istihdamın artırılması bakımından Belgrad’ın son yıllarda Türk sermayesiyle yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür.

127 Almir Terzić ve Sanela Cmovrsanin, “Bosna Hersek, Türkiye’nin Desteklediği Otoyol Projesiyle Bölge Ülkeleriyle Bağlarını Güçlendirmek İstiyor,” *Anadolu Ajansı*, 15 Mart 2021.

İki ülke arasındaki yakınlaşma zaman zaman Boşnaklardan ve Kosovalı Arnavutlardan olumsuz tepkiler olsa da Türkiye ve Sırbistan'ın beraber hareket etmeleri Balkanların birçok sorunlu bölgesinde istikrar ve refahın pekişmesine yardımcı olabilir.

1999 yılından itibaren düzelme eğilimine giren Türkiye-Yunanistan ilişkileri 2000'li yıllarda bir yandan büyük ilerlemeler kaydederken diğer yandan iki ülke arasındaki kronik sorunlar ve Doğu Akdeniz enerji jeopolitiği sebebiyle tartışma ve gerginliklere de sahne olmuştur. İkili sorunların çözülmesine yönelik Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanlıkları arasında Mart 2002'de başlatılan istikşafi görüşmeler aralıklı da olsa günümüze kadar sürdürülmüştür. Mayıs 2010'da dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Atina'ya düzenlenen tarihî ziyarette iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Hükûmetler arası diyalogun gerçekleştirildiği bu konsey, sonuncusu Nisan 2018'de olmak üzere üç kere daha toplanmış, bu toplantılarda toplam 54 belgeye imza atılırken iki ülkeyi birbirine bağlayacak birçok proje masaya yatırılmıştır. Konsey toplantılarında önce günlük yaşamı kolaylaştıracak konularda mutabakat sağlamak, daha sonra ise ikili ilişkilerdeki zor konuları ele almak hedeflenmekteydi. Ancak Yunanistan'ı sarsan ekonomik kriz ve Türkiye'nin etrafında yaşanan çatışmalar Ankara ve Atina için farklı öncelikler yaratmış, böylece iki ülke arasındaki kronik sorunlara yeterince eğilmek mümkün olmamıştır. 2017 yılında iki cumhurbaşkanının karşılıklı ziyaretleri iki ülkenin iyi ilişkileri devam ettirme niyetini göstermek bakımından sembolik bir önem taşısa da Türkiye-Yunanistan ilişkileri başta deniz yetki alanları ve Kıbrıs meselesi olmak üzere birçok konuda yaşanan tartışmalar yüzünden büyük dalgalanmalar göstermiştir.

2010'lu yıllarda Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesinin ardından kıyıdaş devletler arama-çıkarma faaliyetleri ve nakil hatları kurulması yönünde ortaklıklar geliştirmeye başlamıştır. Türkiye ile deniz yetki alanları ve Kıbrıs sorunu konularındaki anlaşmazlıkları devam eden Yunanistan, enerji iş birliği için Türkiye'nin tanımadığı GKRY'nin yanı sıra siyasi sorunlar yaşadığı Mısır ve İsrail ile beraber hareket etmiş, Ankara ise bu durumu Doğu Akdeniz'de Türkiye aleyhinde bir blokun kurulması şeklinde değerlendirmiştir. Türkiye ve Yunanistan, 2015 yılındaki Suriyeli sığınmacılar krizi sırasında da yine deniz

yetki alanlarına ilişkin görüş ayrılıkları sebebiyle Ege Denizi üzerindeki hareketliliğin kontrol altına alınması için ortak bir mekanizma oluşturmayı başaramamış ve bu durumdan birbirlerini sorumlu tutmuşlardır. Ege üzerindeki sığınmacı trafiğinin Türkiye ile AB arasında 18 Mart 2016 tarihinde imzalanan mutabakat belgesiyle kontrol altına alınması iki ülke ilişkilerini kısa bir süre rahatlatmışsa da 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından kaçan bir grup darbeci askere Yunanistan mahkemeleri tarafından iltica hakkı tanınması ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Kıbrıs'ta çözüm için yürütülen görüşmelerin sonuçsuz kalması Doğu Akdeniz'deki oluşan iş birliği blokunu daha da belirginleştirirken Türkiye de buna karşılık hidrokarbon arama faaliyetlerine hız vermiştir. Türkiye'nin yürüttüğü sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerini Yunanistan kendisinin ve GKRY'nin deniz yetki alanlarının ihlal edildiği gerekçesiyle uluslararası bir sorun hâline getirmiş ve iki ülke arasındaki gerginlikler 2019 yılından itibaren endişe verici bir boyuta ulaşmıştır.¹²⁸

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkileri zaman zaman pürüzler yaşansa da genel anlamda iyi durumda seyretmiştir. 2009 yılından bu yana Bulgaristan hükümetleri Türkiye ile iyi geçinmeyi tercih ederken, milliyetçi partiler ile bazı muhalefet partileri Türkiye'ye mesafeli yaklaşmış, hatta Türkiye'nin ülkede yaşayan Türkler ve diğer Müslümanlar üzerinden Bulgaristan'ın iç işlerine karıştığını iddia etmişlerdir. Bulgaristan resmî makamlarının 2010 yılında ülkedeki Müslümanların seçtiği baş müftüyü tanımayarak bu göreve atama yoluyla bir başka kişiyi getirmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış, buna karşılık Bulgaristan bu konunun bir iç mesele olduğu şeklinde karşılık vermiştir. Ertesi yıl Yüksek İstinaf Mahkemesinin verdiği karar uyarınca sorunun seçilmiş baş müftü lehine çözülmesiyle iki ülke arasındaki tartışmalar sona ermiştir.¹²⁹ 2012 yılında Ankara'da Türkiye ve Bulgaristan hükümetleri arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmuş ve ilk toplantısını yapmıştır.

2015 yılının sonlarından itibaren Bulgaristan Türkleri arasında yaşanan siyasi gelişmeler Türkiye- Bulgaristan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Kasım 2015'te Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinde Türkiye'yi destekleyici açıklamalarda bulunan Hak ve Özgürlükler Hareketi

128 BBC, "Doğu Akdeniz: Türkiye ve Yunanistan'ın Pozisyonları Ne, Sıcak Çatışma Riski Var mı?" 11 Ağustos 2020.

129 Kader Özlem, "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015)," ... ss. 93-106.

(HÖH) Genel Başkanı Lütvi Mestan, parti içinde güçlü bir nüfuza sahip olan kurucu onursal başkan Ahmet Doğan tarafından görevinden alınmış, bunun üzerine Mestan ve üç milletvekili partilerinden istifa ederek birkaç ay sonra Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar (DOST) adlı yeni bir parti kurmuşlardır.¹³⁰ Mestan'ın görevden alınmasından sonra Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliğine sığınmış olması ve Türkiye'nin HÖH'ten bazı üst düzey kişilere giriş yasağı ilan etmesi Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karıştığına dair yorumlara sebep olmuştur. DOST partisinin kurulma aşamasında Bulgaristan'daki Müslümanlara yönelik propaganda yaptığı gerekçesiyle Bulgaristan bir Türk diplomatı istenmeyen kişi ilan etmiş, Türkiye de buna bir Bulgar diplomata aynı işlemi yaparak karşılık vermiştir.

Yine de 2016 yılının ilk yarısında yaşanan bu olaylar iki ülke arasında ciddi bir sorun meydana getirmemiş, hatta 15 Temmuz'daki darbe girişiminin ardından dönemin Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un AB ülkeleri içinde Türkiye'yi ziyaret eden ilk lider olması ve Bulgaristan'a kaçan firari darbecilerin Türkiye'ye iade edilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi durumda olduğunu göstermiştir. Fakat Bulgaristan'da 26 Mart 2017 genel seçimine birkaç ay kala Türkiye'nin DOST partisine verdiği destek Sofya tarafından olumsuz karşılanmış ve Bulgaristan'ın Ankara büyükelçisi ülkeye geri çağırılmıştır. Ülkedeki milliyetçi ve muhafazakâr partiler popülist söylemlerle Türkiye aleyhinde açıklamalarda bulunurken oy kullanmak amacıyla Türkiye'den Bulgaristan'a giden çift vatandaşlar sınırda protesto ve engellemelerle karşılaşmıştır. İki ülke arasında yaşanan kısa süreli gerginlik seçimin ardından ortadan kalkmış ve ilişkiler normal seyrine dönmüştür.

Son yıllarda Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin olumlu seyrinin korunmasında Sofya ile Ankara arasındaki dostluğun yanı sıra Bulgaristan'ın sınır güvenliği, düzensiz göçle mücadele ve enerji gibi alanlarda Türkiye ile iş birliğine ihtiyaç duyması önemli rol oynamıştır. Bununla beraber Bulgaristan siyaseti ve medyasında Türkiye şüpheciliklerinin yaygın olması ve Türk-Müslüman karşıtı aşırı milliyetçi parti ve grupların varlığı gelecekte iki ülke arasında yeni sorunlar yaşanmasına sebep olabilir.

130 Kader Özlem, "Siyasallaşan Ama Tescillenemeyen DOST," *Edirne Haberci*, 13 Temmuz 2016.

Sonuç

Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri yüzyıllardan beri süregelen bir süreklilik arz etmektedir. Osmanlının devletleşme sürecini Balkanlarda tamamladığı dikkate alınrsa, Osmanlı Devleti'nin bir Balkan devleti olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Osmanlı sadrazamlarının yaklaşık dörtte biri ve Osmanlı vezirlerinin de en az yüzde 90'ı Balkan kökenliydi.¹³¹ Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve çok kültürlü yapısı hem devletin faziletini hem de gücünü oluşturuyordu.

Osmanlı Devleti'nin askerî güç ve siyasi nüfuzunun zirvede olduğu dönemlerde Balkanlar refah ve gelişme içinde olmuştur. Devletin gücünü yitirmeye başlamasıyla ise merkezî yönetim uzaktaki eyaletlere artık sözünü geçiremez olmuş, iç çatışmalar yaşanmış ve Osmanlı Devleti istikrarlı bir yapı olmaktan çıkmıştır. Balkanlardaki devletler bağımsızlıklarını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar neticesinde elde ettikleri için, ulusal kimlikleri Osmanlı'ya ve değerlerine karşı olumsuz yargılar içerecek şekilde gelişmiştir.

1912-1913 Balkan Savaşlarıyla birlikte, Trakya hariç, Osmanlı Devleti Balkanlardan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Yaşanan bu kanlı savaşa ve Balkanlardaki Müslüman ahaliye uygulanan mezalime rağmen, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan kısa bir süre sonra bağımsızlığını elde eden tüm Balkan ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Balkanlarla geliştirilen dostluk ilişkilerinde kimi zamanlarda liderlerin kararlı duruşu, kimi zamanlarda da çok taraflı diplomasi yardımcı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında Balkan Antantı örneğinde geliştirilen yüksek seviyeli ilişkiler büyük bir kesintiye uğramıştır. Soğuk Savaş boyunca ise Türkiye'nin dış politikası genel anlamda ulusal güvenlik tehditleri ve Batı Bloku ile ilişkiler ekseninde şekillenmiştir. Yunanistan ile birçok konuda sorun yaşanması ve diğer ülkelerin de Batı Bloku'nda yer almaması yüzünden bu dönemde Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri sınırlı kalmıştır.

Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye bütün komşu coğrafyalar gibi Balkanlar ile ilişkilerine önem vermiştir. Bununla beraber, 1990'lı yıllarda eski Yugoslavya coğrafyasında yaşanan savaş ve gerilimler Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinin gelişimini olumsuz

¹³¹ Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi," s. 21.

yönde etkilemiş, Türkiye'nin Balkanlar politikası esas meyvelerini bölgede barış ve istikrarın sağlandığı 2000'li yıllarda vermiştir.

Türkiye Balkanlara ilişkin ana hedeflerinin bölgede barış, istikrar ve iş birliğinin artırılması olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Ne var ki Türkiye'ye şüpheyle bakan kesimler günümüzde de Balkanlarda varlığını sürdürmektedir. Türkiye'nin güçlenmesinin kendi ülke ve toplumlari üzerinde hegemonya kurmasıyla sonuçlanabileceğini düşünen milliyetçiler dışında, Türkiye'nin Batılı ülkelerle ilişkilerinde yaşanan dalgalanmalar nedeniyle Türkiye'den uzak durulması ve Batı'yla bütünleşmesi gerektiğini savunan liberal görüşlü kesimler de mevcuttur. Bu nedenle Balkan ülkelerinde milliyetçi veya kimi liberal partilerin iktidarda olduğu zamanlarda yukarıda sayılan endişeler sebebiyle Türkiye ile ilişkilere bir miktar mesafe koyulduğu söylenebilir.

Bütün bunların yanında, Balkan ülkelerinin kendi aralarındaki sorunların da Türkiye'ye ilişkin algıları etkilediği belirtilmelidir. Örneğin, Türkiye'nin Kosova'yla yakınlaşması Sırbistan'da, Sırbistan ile ilişkilerini ilerletmesi ise Kosova'da tepkilere sebep olmaktadır. Yine de Yunanistan ile ikili ilişkilerde yaşanan dalgalanmalar dışında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle çözüm bekleyen sorunlarının olmadığını altı çizilmelidir. Bu durum, yaklaşık 100 yıl önce atılan dostluk temelleri üzerinde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle güvenilir bir siyasi ve ekonomik ortak olarak ilişkilerini güçlendirmesine yardımcı olacaktır.

Balkanların güvenilir bir dostu olarak kendini ispatlayan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun 100. yılında da "Balkanlarda barış ve huzur" için çabalamaya devam ediyor. Mustafa Kemal Atatürk'ün Balkan Antantı hakkında yaptığı bir konuşmasından sunulan aşağıdaki alıntı, önümüzdeki yıllarda da Türkiye'nin Balkanlar politikasına ışık tutmaya devam edecektir.

"Balkan ittifakı, bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir. Bu idealin her gün geniş bir alan üzerinde daha çok genişletilmesini ve yer almasını görmekle mutluyum ... Bugün bu şekliyle bile hepimizin memnuniyetini gerektiren Balkan birleşik durumunun, bir gün birçok kimselerin akıllarından bile geçirmedikleri olgun şekli alacağına güvenim tamdır.¹³²"

132 Ulus (1938), "Atatürk'ün Balkan Antantı Hakkında Konuşması," *Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı*, 28 Şubat, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/balkan-antanti-hakkinda-bir-konusma>

Kaynakça

- AA (1934), "Gazi Hz.nin Taziyeti, *Vakit*, 10 Ekim s. 10.
- Adler, Philip J. ve Pouwels, Randall L. (2010), *World Civilizations*, Hampshire: Cengage Learning.
- Ahmad, Feroz (1999), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (der), çev. Ahmet Fethi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- Alp, A. Hikmet ve Türkes, Mustafa (2001), "The Balkans in Turkey's Security Environment." *Turkish Review of Balkan Studies*, Sayı 6, ss. 123-144.
- Arı, Tayyar (1995), "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 50, Sayı 1, ss. 51-68.
- Aydın, Mustafa (2001), "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İstanbul: İletişim.
- Aydın, Mustafa (2004), "Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis," *SAM Papers No. 1/2004*, Ankara.
- Ajnadzic, Nedžad (2002), *Odbrana Sarajeva*, Saraybosna: ITD Sedam.
- Bakeless, John (1935), "The Macedonian Question," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 177, Ocak, ss. 223-231.
- BBC (2020), "Doğu Akdeniz: Türkiye ve Yunanistan'ın Pozisyonları Ne, Sıcak Çatışma Riski Var mı?" 11 Ağustos, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53727232>.
- BCA (1924), T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, M-09-07-1924.
- BCA (1931), T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 12.12.1931-00.00.0000.
- Beden, Aydın (2018), "Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi," *Mediterranean Journal of Humanities*, Cilt 8, Sayı 2, ss. 115-144.
- Bideleux, Robert ve Jeffries, Ian (2007), *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, Londra ve New York: Routledge.
- Bodrožić, M. (2001), "Spoljna Politika Kraljevine Jugoslavije u Vreme Vladavine Jugoslovenske Nacionalne Stranke 1932-1934. Godine," *Zbornik Matice Srpske za Istoriju*, Sayı 63-64, ss. 277-290.
- Bogetić, Dragan (1991), "Članstvo Jugoslavije u Balkanskom Savezu i NATO Pakt, *Istorija 20. Veka*, Sayı 1-2, ss. 65-90.
- Bogetić, Dragan (1998), "Jugoslovensko Približavanje Zapadu u Vreme Sukoba sa Kominformom," *Istorija 20. Veka*, Sayı 1, ss. 61-67.
- Bogetić, Dragan (2001), "Tršćanska Kriza i Formiranje Balkanskog Saveza," *Istorija 20. Veka*, Sayı 1, ss. 79-90.
- Bozhinov, Voin (2008), "Пактът за 'Вечно Приятелство,' Или Осъществили се Българо-Югославското Сближение," *Tokovi istorije*, Sayı 1-2, 38-55.
- CEIP (1914), *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Crampton, R. J. (2005), *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cviic, Christopher (1991), *Remaking the Balkans*, Londra: Pinter Publishers.

- Çoker, Fahri (1999), *Türk Parlamento Tarihi: TBMM – IV. Dönem (1931 -1935)*, I. Cilt. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No. 11.
- Dávid, Géza (2012), “Osmanlı Avrupası’nda Yönetim”, Metin Kunt ve Christine Woodhead (der), *Kanuni ve Çağ: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124.
- Dawisha, Karen ve Parrott, Bruce (der.) (1999), *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Glasgow: Cambridge University Press.
- Değerli, Esra S. (2008), “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, ss. 115-134.
- Deringil, Selim (1994), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dilbaş, Gökhan (2018), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’da İlerleyişi ve Macar Uç Kale Sistemi” XVIII. *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt. 6, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 151-174.
- Dragišić, Petar “Walking a Tightrope: Tito’s Regional Ambitions and the Cominform Resolution,” s. 34, <https://shorturl.at/pCDEV>
- Eliot, Sir Charles, *Avrupa’daki Türkiye*, 2. Cilt, çev. Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Erhan, Çağrı (2001) “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İstanbul: İletişim.
- Gallagher, Tom (2013), *Outcast Europe: The Balkans, 1789–1989 from the Ottomans to Milosevic*, Londra ve New York: Routledge.
- Gangloff, Sylvie (2001), “The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Sayı 5, ss. 91-102
- Hall, Richard C. (2000), *The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War*, Londra ve New York: Routledge.
- Holbrooke, Richard (1999), *To End a War*, New York: The Modern Library.
- Hupchick, Dennis P. (2002), *The Balkans from Constantinople to Communism*, New York: Palgrave.
- İnalcık, Halil ve Quataert, Donald (der.) (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I. Cilt: 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, Halil (2012). “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar,” *Gamer*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 1-10.
- Jelavich, Barbara (1983), *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cilt 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelavich, Barbara (1983), *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cilt 2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jokarinis, N. (1936), “Uspeh Balkanskog Sporazuma: U Beogradu su Konačno i Jasno Protumačene Sve Međusobne Obaveze Jugoslavije, Rumunije, Grčke i Turske,” *Politika*, 7 Mayıs, ss. 1-2.
- Kamil, İbrahim (2016), “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri,” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, ss. 31-65.
- Karpat, Kemal H. (1985), *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press.

- Keleşyılmaz, Vahdet (1998), "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci," *Erdem*, Cilt 11, Sayı 31, 139-154.
- Krizman, Bogdan (1975), "İtalya u Politici Kralja Aleksandra i Kneza Pavla (1918-1941)," *Časopis za Suvremenu Povijest*, Cilt 7, Sayı 1, 1975, ss. 33-97.
- Malcolm, Noel (1999), *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Kurt, Güveloğlu Gülşah (2015), "Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander'in Öldürülmesi) ve Türkiye'deki Yankıları-9 Ekim 1934," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 34, Sayı 57, ss. 249-270.
- Kut, Şule (2002), "Türkiye'nin Balkanlar Politikası," *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), Bursa: Alfa Yayınları.
- Lađević, Gojko (1975), *Bomardovanje Beograda u Drugom Svetskom Ratu*, Belgrad: Istorijski Arhiv Beograda.
- Lewis, Raphaela (2009), *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, çev. Adile Runa Orhunsoy, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Lopandić, Duško ve Kronja, Jasminka (2010), *Regionalne Inicijative i Multilateralna Saradnja na Balkanu*, Belgrad: Evropski Pokret u Srbiji.
- Mantran, Robert (1999), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları.
- May, Arthur J. (1952), "Trans-Balkan Railway Schemes", *The Journal of Modern History*, Cilt 24, Sayı 4, Aralık, 352-367.
- Mazower, Mark (2000), *The Balkans: A Short History*, New York: The Modern Library.
- McCarthy, Justin (1998), *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ullus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, B. Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Meray, Seha L. (2018), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 1, Kitap 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Merdan, Memiş (2018), "Bulgar Tarihçilerinin Araştırmalarında Türkiye'nin 1930'lu Yıllardaki Balkan Politikası: Ana Sorunlar ve Vurgular," *Semiha Nurdan ve Muhammed Özler (haz.), XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 12, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss. 299-319.
- Miladinović, Ivan (2018), "Mir na Balkanu Spojio Ataturka i Aleksandra." *Novosti*, 13 Mayıs, <https://shorturl.at/frOW1>
- Miller, Benjamin ve Resnick, U. (2003), "Conflict in the Balkans (1830-1913): Combining Levels of Analysis," *International Politics*, Sayı 40, ss. 365-407.
- Milošević, Nemanja (2007), "Jugoslavija, SAD i NATO Pedesetih Godina XX Veka," *Bezbednost Zapadnog Balkana*, Sayı 5, 2007, ss. 64-80.
- Murgescu, Bogdan ve Berktaş, Halil (der.) (2009), *The Ottoman Empire*, Selanik: CD-RSEE.
- Oran, Baskın (2008), "Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1999), *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Ortaylı, İlber (2006), *Osmanlı Barışı*, İstanbul: Ufuk Kitap
- Özcan, Abdülkadir (1994), "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, 1994, Cilt 9, ss. 254-257.

- Özgiray, Ahmet (1999), "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 11-24.
- Özkılınç, Ahmet ve diğerleri (2013), *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,
- Özlem, Kader (2015), "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015)," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık, ss. 85-112.
- Özlem, Kader (2019), *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Özlem, Kader (2016), "Siyasallaşan Ama Tescillenemeyen DOST," *Edirne Haberci*, 13 Temmuz, <https://shorturl.at/pqzKS>
- Öztaş, Sezai ve Koçan, Şenol (2023), "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması," *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, INCSOS VIII Özel Sayısı, ss. 273-297.
- Petranovic, Branko (1988), *Istorija Jugoslavije, 1918-1988*, Treca Knjiga, Belgrad: Nolit.
- Politika (1936), "U Beogradu su Sastavljeni Novi Protokoli uz Pakt Balkanskog Sporazuma," *Politika*, 6 Mayıs, s. 1
- Sander, Oral (1998), *Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (der.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Savaş, Vural Fuat (1999), *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Simms, Brendan (2001), *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Londra: The Penguin Press.
- Slijepčević, Djoko (1958), *The Macedonian Question: The Struggle for Southern Serbia*, James Larkin (çev.), Chicago: The American Institute for Balkan Affairs.
- Spielvogel, Jackson J. (2009), *Western Civilization*, Kanada: Thomson Wadsworth.
- Stavrianos, L. S. (1957), "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," *The Journal of Modern History*, Cilt 29, Sayı 4, Aralık, ss. 335-348.
- Şentürk, Hüdayi (1993), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri," *Belleter*, Cilt 57, Sayı 218, Nisan 1993, ss. 89-112.
- Şimsir, Bilal (2003), "Türkiye ve Balkanlar", Erhan Türbedar (der.), *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları.
- T.C. Resmî Gazete (1934), *Balkan Anlaşma Misakı*, Sayı 2651, 12 Mart.
- TDV, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr>.
- Terzic, Almir ve Crnovrsanin, Sanela (2021), "Bosna Hersek, Türkiye'nin Desteklediği Otoyol Projesiyle Bölge Ülkeleriyle Bağlarını Güçlendirmek İstiyor," *Anadolu Ajansı*, 15 Mart, <https://shorturl.at/nJM03>
- Trifkovic, Srdja (2010), "The Jihadist Green Corridor in the Balkans", *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies*, 11 Şubat.
- Trotsky, Leon (1993), *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*, New York: Pathfinder Press.
- Tokay, Gül (1995), *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Turan, Cem (2021), *1990'lı Yıllar Türkiye-Yunanistan İlişkileri: Dost-Hasım İki Komşu*, Konya: LiteraTürk Akademia.
- Türbedar, Erhan (2002), "Ekonomik Sorunlar ve Siyasi İstikrarsızlık Kıskaçından Kurulamayan Ülke: Arnavutluk," *Stratejik Analiz*, Sayı 2, 2002, ss. 29-35.

- Türbedar, Erhan ve Bostan, Nurgül (2003), "Yunanistan'ın Savunma Politikası ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı 44, Aralık, ss. 70-76.
- Türbedar, Erhan (2004), "Doğu Bloku'ndan AB ile Bütünleşmeye Doğru Bulgaristan ve Romanya," *Avrasya Dosyası*, Cilt 10, Sayı 2, 2004.
- Türbedar, Erhan (2007), "Karadeniz'de Değişen Dinamikler: Bulgaristan ve Romanya'nın Rollerini," *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 225-242.
- Türbedar, Erhan (2008), "Türk Dış Politikasında Balkanlar," H. Yıldırım Ağanoğlu (der.), *Köprüler Kurduk Balkanlara*, İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Türbedar, Erhan (2011), "Türkiye'nin Bosna-Hersek Açılımı," Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi (der.), *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, Ankara: Palme Yayıncılık, ss. 223-244.
- Türkeş, Mustafa (1997), "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", Atilla Eralp (der.), *Türkiye ve Avrupa*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Ulus (1938), "Atatürk'ün Balkan Antantı Hakkında Konuşması," Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 28 Şubat, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/balkan-antanti-hakkinda-bir-konusma>
- UN (1992), Forty-Sixth Session of General Assembly of the United Nations, 27 Ağustos 1992, A/46/PV. 89.
- UN (1993), Forty-Seventh Session of General Assembly of the United Nations, 13 Ocak 1993, A/47/PV.87.
- UN (1994), Forty-Ninth Session of General Assembly of the United Nations, 3 Kasım 1994, A/49/PV.50.
- Uzgel, İlhan (2001), "Balkanlar'la İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Uzgel, İlhan (2002), "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Velikonja, Mitja (2003), *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, çev. Rang'ichi Ng'inja Texas: A & M University Press.
- Vickers, Miranda ve Pettifer, J. (1997), *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, Londra: Hurst & Company.
- Vinogradov, Vladen N. (1992), "Romania in the First World War: The Years of Neutrality, 1914-1916," *The International History Review*, Cilt 14, Sayı 3, 1992, ss. 452-461.
- Vreme (1925), "Naši Odnosi sa Turskom: Ugovor o Miru sa Turskom Potpisan 28. O. M. u Angori," 30 Ekim 1925, s. 1.
- Williams, Allan M. (1996), "The Balkans: a European Challenge", Derek Hall ve Darick Danta (der.), *Reconstructing the Balkans: a Geography of the New Southeast Europe*, John New York: Wiley & Sons.
- Woodward, E. L. (1920), *The Congress of Berlin 1878*, Londra: H.M. Stationery Office.
- Yellice, Gürhan (2016), "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye," *Çağdaş Tkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 32, Bahar 2016, ss. 205-242.
- Yellice, Gürhan (2018), "İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı 'Ayakta Tutma' Girişimleri ve Türk-Yunan İttifak Arayışları," *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2018, ss. 537-578.

Yürür, Pınar (1998), "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası (1923-1938)," *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, (Cumhuriyetin Kuruluşunun 75.Yıl Armağanı), Sayı 3, 1-18.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE’NİN STRATEJİK ÖZERKLİK ARAYIŞI VE LATİN AMERİKA

Dr. Emrah KAYA

Giriş

Stratejik özerklik, bir devletin dış politikasında kendi çıkarlarını öncelikli hale getirerek daha bağımsız politika belirleyebilmesi ve ulusal hedeflerini gerçekleştirebilmek için gerekli araçlara bizzat sahip olması şeklinde tanımlanabilir.¹ Küresel sistemde zayıfladığına dair tartışmalar bulunsa da hâlâ Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hegemonyası sürmektedir. Ancak Avrupa Birliği (AB), Çin ve Hindistan gibi aktörlerin yanı sıra Türkiye de var olan hegemonik düzenle ve ana aktörle zaman zaman çeşitli çıkar çatışmaları yaşamaktadır. Bu kapsamda Türkiye, stratejik özerklik elde etmeyi hedeflemekte ve bu yönde politikalar izlemektedir. Bu çerçevede, Türkiye’nin stratejilerinden biri, yakın çevresinin ötesine çıkarak küresel bir politika izlemek ve Afrika’dan Latin Amerika’ya kadar birçok bölgeyle ilişkilerini geliştirmek olmuştur.

Bağımsızlığının 100. yılını kutlayan Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu dönemden itibaren yakın bölgesinde siyasi ve askeri etki oluşturabilecek bir kapasiteye sahip olmuştur. Çeşitli dönemlerde farklı tehdit kaynakları, Ankara’nın siyasi kararlarını etkilese de Türkiye, küresel ve bölgesel je-

1 Barbara Lippert, Nicolai von Ondarza ve Volker Perthes, *European Strategic Autonomy: Actors, Issues, Conflicts of Interests*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Mart 2019, s. 5, https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2019RP04_lpt_orz_prt_web.pdf; Jakob Lewander, “Introduction”, *Strategic Autonomy – Views from the North: Perspectives on the EU in the World of the 21st Century*, J. Lewander vd. (Ed.), Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies, 2021, s. 8, https://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2021/2021_1op.pdf

opolitik denklemde önemli bir ülke olarak konumlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde artan siyasi, ekonomik, askeri, jeopolitik ve teknolojik rekabette var olan kutuplar ya da küresel güçler, Türkiye'nin dış politikasına büyük bir önem vermiş ve ilişkilerin geliştirilmesi tutumunu benimsemiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, tehdit algıları üzerinden değil, ulusal çıkar kavramı çerçevesinden hareket ederek daha bağımsız bir dış politika geliştirmektedir. Ulusal çıkar düşüncesi hegemon gücün çıkarlarıyla çatışırken Türkiye, stratejik özerklik hedefini sürdürmektedir. Türkiye'nin stratejik özerklik hedefi aslında tamamen yeni bir süreç değildir. İmparatorluk tecrübesine ve kültürüne sahip olan Türkiye'nin kuruluş dönemine kadar götürülebilecek olan dış politikasında daha özerk hareket etmek istediğinin aşikâr göstergeleri mevcuttur. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı bağımsızlık mücadelesi ve İngiltere gibi dönemin büyük güçlerine Sevr yerine kabul ettirilen Lozan Barış Anlaşması, Türkiye'nin ulusal çıkarları ile çatışması halinde kurallara uyan ya da boyun eğen bir ülke değil, kural koyucu bir ülke olmak istediğinin en güçlü kanıtıdır.

Daha ileri dönemler incelendiğinde II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, ilk olarak denge politikası izlemiş ve galip net bir şekilde belli oluncaya kadar savaşa girmemiştir. Bu durum Türkiye'nin çıkarlarını öncelikli hale getirerek büyük güçlerin isteklerini hayata geçirmedeğinin göstergesidir. Ancak savaşın bitmesiyle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs talebi, Ankara'yı Batı dünyasına yönlendirmiştir. İlk dönemlerde ilişkiler sorunsuz bir şekilde ilerlese de Küba Krizi merkezli gelişmeler sırasında ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini pazarlık konusu yapması, haşhaş konusu, silah ambargosu, Kıbrıs merkezli gelişmelerde Türkiye'nin çıkarlarının önemsenmemesi ve Johnson Mektubu, Türkiye ile başta ABD olmak üzere Batı'nın ilişkilerini güven temelinden güvensizlik temeline doğru itmiştir.² Bu gelişmeler, Türkiye'de ABD'ye güvenemeyeceğine ve güvenliğini bütünüyle Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) devredemeyeceğine dair algıyı güçlendirmiştir.

Söz konusu olaylar sürecinde Türkiye, Batı dünyasıyla olan ilişkilerine karşı alternatif ilişkiler yaratma ve denge politikası izleme kararı almıştır.

2 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt I, B. Oran (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 682-688, 701-709.

3 Kasım 1965'te Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri önemli gördüğünü beyan etmesi, bunun somut göstergesidir.³ Ancak Yumuşama Döneminin ardından Soğuk Savaş'ın tekrar sertleşmesi ve 1980 Darbesi, Türkiye'nin bu politikayı etkili bir şekilde kullanmayı sürdürmesinin önüne geçmiştir. 1991 sonrası süreçte yani Soğuk Savaş bittikten sonra Türkiye, inşa edilen tek kutuplu bir dünyayı ve NATO'nun varlığını sorgulamaya başlamıştır. Bu nedenle ilk süreçte oluşan görece özgür ortamda çeşitli aktörlerle ilişkilerini güçlendirerek Batı'ya karşı alternatifler yaratmaya çalışmıştır. Diğer yandan siyasi, ekonomik ve askeri kapasitesini arttırmaya çalışan Türkiye, dış politikada daha bağımsız hareket etme ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirme konusunda daha güçlü bir irade sergilemeye başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası süreçte dış politikasında önemli açılımlar ve atılımlar geliştiren Türkiye'nin ana hedefi, dünyanın çeşitli bölgeleri ve ülkeleriyle ilişkilerini çok boyutlu bir şekilde geliştirmek olmuştur. Böylelikle genelde Batı'yla, özelde ise ABD'yle olan ilişkilerine karşı yeni alternatifler yaratabilecekti. Bu noktada özellikle 1995 yılından itibaren Latin Amerika, kurulan ilişkiler, gerçekleştirilen ziyaretler ve benimsenen politikalarla Türkiye'nin alternatif ilişki yaratma noktasında öncelik verdiği bölgelerden birine dönüşmüştür.

Bu bağlamda çalışmada temel olarak Türkiye'nin stratejik özerklik arayışı çerçevesinde Latin Amerika'ya yönelik politikası ve bölge ile olan ilişkiler ele alınacaktır. Çalışmada görüleceği üzere Türkiye'nin Latin Amerika'yla olan ilişkileri son 30 yıllık süreçte büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum Türkiye'nin stratejik özerklik arayışını kolaylaştırırken ayrıca söz konusu ülkenin küresel etki yaratabilecek bir aktöre dönüşmesine hizmet etmektedir. Türkiye'nin stratejisi, güçlü bir Amerikan karşıtlığının olduğu Latin Amerika'yla kazan-kazan çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesidir.

Çalışma dört ana başlığa ayrılmaktadır. İlk başlıkta kavramsal çerçevede stratejik özerklik ele alınacaktır. İkinci kısımda Türkiye'nin dış politikasındaki stratejik özerklik hedefi analiz edilecektir. Üçüncü başlıkta Türkiye'nin Latin Amerika politikası incelenecek, son bölümde ise Türkiye'nin tarihsel süreçte bölge devletleriyle olan ilişkileri irdelenecektir.

3 Furkan Kaya, "1965-1971 Yılları Arası Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika Perspektifinde Sovyetler Birliği ile İlişkileri", *TESAM Akademi Dergisi*, C. 9, S. 1, 2022, s. 139-140.

1. Stratejik Özerklik

1998 yılında modern manada ortaya çıkan stratejik özerklik, temel olarak Avrupa Birliği (AB) merkezli bir kavramdır. Stratejik özerklik ile anlatılmak istenen, bir aktörün merkezde güvenlik ve dış politika olmak üzere bu konularda kendi önceliklerini dikkate alması ve kendi politikalarını belirlemesi şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda bir aktör, siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik kapasitesini artırırken aldığı kararları uygulama noktasında gerekli araçlara sahip olabilmekte, izlediği politikaları tek başına ya da üçüncü aktörlerle gerçekleştirebilmektedir. Burada temel ayrıntı, bir aktörün başkaları tarafında koyulan kurallara uymak istemesidir. Zira devletler, kurala uyan olmak yerine kapasitelerini arttırdıkça derinleşen ve genişleyen çıkarları çerçevesinde kural koyan bir aktöre dönüşmek isteyebilmektedir.⁴ Bu noktada yükselen bir gücün var olan hegemonik sistemi sorguladığı ve hatta hegemonik güce olan bağımlılığını azaltmaya çalıştığı söylenebilir.⁵

Stratejik özerklikte önemli ayrıntılardan biri, bir aktörün uluslararası politikada yalnız olmamasıdır. Yani bir devlet, stratejik özerklik hedefinde hegemon gücün dışındaki aktörlerle çeşitli seviyelerde ve boyutlarda ilişki geliştirebilir. Bu bağlamda stratejik özerklik arayışında olan bir aktör, hegemon güç olan ABD'nin yanı sıra Rusya, Çin, Hindistan ve/veya Brezilya'yla ayrıca AB'nin yanı sıra Afrika Birliği (AfB), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve/veya Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) gibi örgütlerle de ilişkilerini geliştirebilir. Bu noktada bir aktör, küresel sistemin empoze etmeye çalıştığı etkenlere karşı kendi değerlerini koruyarak ve uluslararası sistemde ortak olarak mevcudiyetini sürdürebilecektir.⁶

Stratejik özerkliğe karşı bu noktada çeşitli şüpheler oluşmaktadır. Özellikle AB gibi küresel bir siyasi ve ekonomik gücün benimsediği kavram olması tartışmaları körüklemektedir. Ancak AB Konseyi, 5 Şubat 2021 tarihinde yayınladığı belgede stratejik özerkliğin (1) otarşi, korumacılık, izolasyonizm veya tek taraflılıkla karşılaştırılmaması gerektiğine, (2) NATO'yu veya Transatlantik ilişkileri reddetmediklerine, (3) zamanla

4 Lippert, Ondarza ve Perthes, *European Strategic Autonomy*, s. 5; Lewander, "Introduction", s. 8

5 Mustafa Kutlay ve Ziya Öniş, "Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?", *International Affairs*, 2021, C. 97, S. 4, s. 1089.

6 Nathalie Tocci, *European Strategic Autonomy: What It Is, Why We Need It, How to Achieve It*, Istituto Affari Internazionali (IAI), 2021, s. 9, <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893681780.pdf>

güvenlik ve savunmanın ötesine çıkıp başka alanları da içereceğine, (4) savunmanın önde olduğu dirençlilik/dayanıklılık ile özgüven ile saldırgan bir yaklaşımın hakim olduğu şekliyle AB'nin çıkarlarını ve değerlerini geliştirme temelli olduğuna ve (5) amaç değil, amaca ulaşmak için bir araç olduğuna dikkat çekilmektedir.⁷

Temelde AB Konseyi, NATO'yu ve Transatlantik ilişkileri reddetmediklerini açıklasalar da bu durum tam tersi bir özellik de taşımaktadır. Zira AB ile ABD arasında uzun yıllardır güçlü ilişkiler bulunsa da aslında AB, ABD'nin hegemonyasından, çeşitli politikalarından ve farklı liderlerin söylemlerinden rahatsız olduğu için stratejik özerkliği gündemine almıştır ve bir araç olarak kullanmayı düşünmektedir. Stratejik özerklikte bir aktörün hem politikalarını uygulamak hem de çıkarlarını gerçekleştirmek istemesi, kendi içinde bir dönüşümü beraberinde getirmekte ve yumuşak güçle birlikte sert güce yönelmesini gerekli kılmaktadır.⁸ Bu noktada AB'nin kendi ordusunu inşa etmeye çalıştığı önemli bir ayrıntıdır ve güçlü bir orduya sahip olma potansiyeli bulunan Avrupa'nın ABD'ye en önemli bağımlılığı olan güvenlik zafiyeti ortadan kalkacaktır.

Avrupa'da yekpare bir şekilde olmasa da güçlü bir stratejik özerklik arayışı bulunmaktadır. 2013 yılından itibaren AB Konseyi kararlarında stratejik özerklik kavramı mevcuttur. Brexit sonrası süreçte Almanya ile Fransa'nın AB içindeki başat güçler olması ve iki devletin de gerek ABD'yle olan ilişkileri sorgulamaları gerekse de Çin'le kurdukları ilişkiler, AB içindeki arayışın net bir göstergesidir.⁹ Ayrıca AB'nin büyük güçlerinin Rusya-Ukrayna Savaşı'nın sürdüğü ve Tayvan'ın merkezde olduğu Asya-Pasifik'teki tansiyonun yükseldiği bir dönemde ABD'ye rağmen izledikleri ya da izlemeye çalıştıkları politikalar, güçlü bir stratejik özerklik arayışının somut göstergesidir.

AB, 2016 yılında yayınladığı "Küresel Strateji Belgesi" ile stratejik hedefler oluşturmuş ve bu hedeflere ulaşabilmek için de "Stratejik Pusula"

7 Analysis and Research Team, *Strategic Autonomy, Strategic Choices*, Council of the European Union, 5 Şubat 2021, s. 2, <https://www.consilium.europa.eu/media/49404/strategic-autonomy-issues-paper-5-february-2021-web.pdf>

8 Shaohua Yan, "China and European Strategic Autonomy", *China and World Politics in Transition: How China Transforms the World Political Order*, F. Attina ve Y. Feng (Ed.), Cham: Springer, 2023, s. 184; Jo Coelmont, "European Strategic Autonomy: Which Military Level of Ambition?", *Egmont Institute Security Policy Brief*, No. 109, 2019, s. 1.

9 Giedrius Česnakas, "European Strategic Autonomy: The Origins Story", *European Strategic Autonomy and Small States' Security: In the Shadow of Power*, G. Česnakas ve J. Juozaitis (Ed.), Oxon: Routledge, 2023, s. 21-22.

geliştirmiştir.¹⁰ AB'nin bu adımları attığı süreçte, ABD yönetimine liberal değerlere ve var olan dünya düzenine aykırı hareket eden ve "Önce Amerika" söylemini geliştiren Donald Trump'ın gelmesi, AB'yi rahatsız etmekle kalmamış, stratejik özerklik konusunda AB'yi teşvik eden bir etkene dönüşmüştür.¹¹ Trump'ın ayrıca NATO bünyesindeki savunma harcamalarının arttırılması isteği, AB'nin kendi ordusunu oluşturma sürecini hızlandırmıştır. Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği'ni (PESCO) hayata geçirmek isteyen AB, böylelikle ABD'nin NATO'yu kullanarak Avrupa üzerindeki etkisini kırmayı amaçlamıştır. Bu süreçte bir engelle karşılaşmamak için de Avrupa ordusunun kurulmadığını ve PESCO'nun NATO'yu tamamlayacağı iddia edilmiştir.¹²

Almanya Başbakanı Olaf Scholz'un *Çok Kutuplu Bir Çağda Yeni Bir Soğuk Savaş'tan Nasıl Kaçınılır?* yazısı incelendiğinde aslında Berlin yönetiminin amacı daha açık bir şekilde görülmektedir. Scholz, yazısında çok kutuplu bir dünyanın inşa edildiğini kabul etmekle birlikte tarafsız kalma yöntemini irdelemiş, AB ile Almanya'nın daha aktif bir şekilde politika izleyebilmesi için askeri kapasitesini arttıracaklarını belirtmiş ve Çin'le geliştirilen ilişkilerin Batı'nın aleyhinde olmadığını savunmuştur.¹³ Diğer yandan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un bir açıklamasında "NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini" dile getirmesi,¹⁴ AB'nin en önemli iki aktörünün benimsediği tutumu özetlemektedir.

Stratejik özerklik arayışı ABD'nin hegemonyasını zayıflatma noktasında bir araç olarak da kabul edilebilir. Bu arayışta stratejik özerkliğin bir sonraki aşamasının dönüşen dünya düzeninde yeni bir kutup olmak ve ardından bir hegemon güce dönüşmek olduğu iddia edilebilir.

2. Türkiye'nin Stratejik Özerklik Arayışı

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan bir ülke olarak imparatorluk tecrübesine sahip bir devlettir. Tarihsel birikiminin etkisi ve

10 Şafak Oğuz ve Ferhan Oral, "AB'nin Stratejik Özerklik Çabaları, Stratejik Pusula ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, 2022, s. 77-78.

11 Lippert, Ondarza ve Perthes, *European Strategic Autonomy*, s. 5-6; Sascha Lohmann, "European Strategic Autonomy: The Test Case of Iran", *European Review of International Studies*, C. 8, S. 3, 2021, s. 444-445.

12 Sven Biscop, "PESCO, Strategic Autonomy, and Ambition", *Sicherheit und Frieden (S+F)/Security and Peace*, C. 36, S. 4, 2018, s. 191.

13 Olaf Scholz, "The Global Zeitenwende: How to Avoid a New Cold War in a Multipolar Era", *Foreign Affairs*, 5 Aralık 2022, <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war>

14 Oğuz ve Oral, "AB'nin Stratejik Özerklik Çabaları...", s. 77-78.

küresel denklemlere göre geliştirdiği politikalar neticesinde Türkiye, son 100 yıllık süreçte istikrarlı bir büyüme kaydetmiştir. Bu durum, Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik kapasitesinin sürekli olarak artmasını sağlamıştır. Türkiye, yaşadığı gelişmeyle birlikte bölgesel bir güçten küresel etkisi olan bir aktöre dönüşmeye ve etkisini yakın çevresinin ötesine taşımaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminin olumsuz etkilerin ortadan kalkmasıyla birlikte Türk dış politikasının yeni etki alanları arasına Orta Asya, Kafkasya, Güney Asya, Afrika ve Latin Amerika girmiştir.

Kuruluş döneminde akılcı ve pragmatist bir dış politika izleyen Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne (MC) dahil olmuş ve söz konusu dönemde ikili anlaşmalarla ABD'den İngiltere'ye, Fransa'dan Sovyetler Birliği'ne kadar birçok ülkeyle ilişkilerini güçlendirmiştir.¹⁵ Bu süreçte kullanılan araçlardan biri de Osmanlı'nın son dönemlerinden beri sürdürülen denge politikası olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'yla birlikte değişen dünya dengeleri ve Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye yönelen tehdit karşısında Ankara yönetimi, Batı'yla yakınlaşmış ve NATO'ya dahil olmuştur. Ancak özellikle Ekim 1962'deki Küba Krizi sürecinde yaşanan gelişmeler ve ABD'nin Türkiye'de konuşlandırılmış Jüpiter Füzelerini pazarlık konusu yapması, Washington'a güvenilmeyeceğini göstermiştir. Bununla birlikte Kıbrıs, Johnson Mektubu ve ABD tarafından uygulanan silah ambargosu, Türkiye'nin kendi savunma sanayisini geliştirmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur.¹⁶

Sovyetler Birliği'nin tehdit olarak algılanması nedeniyle NATO'ya üyelik devam etmiştir. Ancak Moskova ile ilişkiler çeşitli dönemlerde güçlendirilmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye, ABD ve AB'yle olan güçlü ilişkilerinin yanı sıra Rusya ve Çin'le ilişkilerini güçlendirme stratejisi izlemiştir. Bu süreçte yine denge politikasını araç olarak kullanan Ankara'nın hedefleri arasında çeşitli aktörlerle kurulan ilişkilerle kazanımlarını arttırmak ve çok kutuplu bir dünya sisteminin inşası sağlamak olmuştur. Özellikle Türkiye'nin 16 Kasım 2001 tarihinde Rusya'yla birlikte imzaladığı "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili

15 Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti", *Türk Dış Politikasının Analizi*, F. Sönmezöğlü (Der.), İstanbul: Der Yayınlar, 2004, s. 115-118.

16 Hüseyin Bağcı ve Çağlar Kurç, "Turkey's strategic choice: buy or make weapons?", *Defence Studies*, C. 17, S. 1, 2016, s. 9-10.

İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” başlıklı belge, Türkiye’nin izlediği politikanın bir onayı olarak kabul edilebilir.¹⁷

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti), Kasım 2002’de iktidara gelmesiyle birlikte yeni söylemler ve stratejiler geliştirilerek Türkiye’nin nüfuz alanı genişletilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde “gönül coğrafyası” ve “Yeni Osmanlılık”, stratejik özerklik noktasında en çok kullanılan kavramlar olmuştur.¹⁸ Türkiye, özellikle 2003 Irak Savaşı sonrasında Orta Doğu’ya bir model olarak sunulmaya çalışılmış, Türkiye-ABD arasındaki ilişkiler 2015 yılına kadar belirli bir istikrarda sürmüştür. Ancak 2015 sonrası süreçte hem Ege Denizi, Suriye, Rusya ve Ukrayna gibi konularda hem de Türkiye’nin iç siyasetinde yaşanan gelişmeler Ankara-Washington hattındaki çıkarların çatışmasının ortaya koymuştur. Özellikle ABD’nin Kürdistan İşçi Partisi/ Demokratik Birlik Partisi (PKK/PYD) ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) gibi terör örgütleri konusunda Türkiye’nin güvenliğini dikkate almaması ve hatta bu terör örgütleriyle Türkiye’nin çıkarları hilafına işbirliğine girmesi, ikili ilişkileri önemli ölçüde yıpratmıştır.¹⁹

Buna karşı Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın ve Soğuk Savaş’ın ardından kurulan dünya düzeninde kural koyucu ana ülke olmasa da yaşanan gelişmeler karşısında kurallara uyan değil, kural koyucu ülkelerden olmak istediğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Dünya 5’ten büyüktür” sözü, var olan dünya düzenini kabul etmediklerinin ve revize edilmesi gerektiğinin çağrısı olarak kabul edilebilir.²⁰ Türkiye, bir yandan dünya sisteminin değişimini ve BM’nin yapısında köklü bir reformu savunurken diğer yandan da kendi bağımsız politikalarını hayata geçirmek ve ulusal çıkarlarını temin

17 Mitat Çelikpala, “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, 13(1), 2007, s. 281-289; Mehmet Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrasında Türk Dış Politikasında Denge Arayışları”, *1. Uluslararası Türkiye Dış Politika Sorunları Kongresi*, 19-20 Kasım 2018, s. 17-18, <https://www.guvenplus.com.tr/images/buyuk/1-DIS-POLITIKA-KONGRESI-KONGRE-KITABI.pdf>

18 M. Hakan Yavuz, “The motives behind the AKP’s foreign policy: neo-Ottomanism and strategic autonomy”, *Turkish Studies*, 23:5, 2022, s. 659; Doğan Başaran, “Recep Tayyip Erdoğan’ın Orta Asya Politikası: Kurumsallaşma Çabaları ve Ekonomik İş Birliği”, *Söylemler ve Eylemler Bağlamında Türk Siyasi Liderlerin Orta Asya Politikaları*, F. Türk ve S. Zeyrekli Yaş (Ed.), Ankara: Nobel, 2023, s. 217.

19 Emrah Kaya, *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi: ETA-LTTE-PKK-FARC*, Ankara: Nobel, 2022, s. 381-383; Hüsnâ Taş Yetim ve Ayşe Hazar, “S400s, sanctions and defiance: explaining Turkey’s quest for strategic autonomy and the US response”, *Southeast European and Black Sea Studies*, C. 23, S. 1, 2023, s. 179-180.

20 Recep Tayyip Erdoğan, *“The World is Bigger Than 5”: The Vision of New Turkey*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2017, s. 21.

etmek için askeri kapasitesini arttırmış, güvenliğini sağlamak için Rusya gibi ülkelerden silah alma girişimlerinde bulunmuş ve gerektiğinde ABD ile ters düşmekten imtina etmemiştir. Irak ile Suriye'ye düzenlenen sınır ötesi operasyonlar, savunma sanayisindeki bağımlılığın azaltılması, Rusya'yla geliştirilen ilişkiler, Türk Dünyasını kapsayacak şekilde strateji benimsenmesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) diğer devletler tarafından tanınması amacıyla başlatılan girişimler, Yeniden Asya Girişimi, Latin Amerika ve Afrika politikaları, Türkiye'nin kural koyan proaktif ve etkin bir bağımsız aktör olmak istediğinin, stratejik özerklik arayışının ve dünya siyasetinde daha üst düzey bir statü talep ettiğinin göstergesi olmuştur.

Latin Amerika da bu noktada ana kritik noktalardan biridir. Zira Türkiye, Batı ile olan ilişkilerine alternatif bağlar yaratırken Latin Amerika'ya büyük önem vermiştir. Soğuk Savaş'ın bittiği sürece kadar Türkiye'nin Latin Amerika politikası daha dar kapsamlı ve bölgeyle olan ilişkileri daha düşük seviyede kalsa da 1995'ten sonra önemli bir gelişme kaydetmiştir. Özellikle Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinin gerginleştiği dönemde Türkiye'nin ABD karşıtı hareketlerin güçlü olduğu ve çeşitli sol dalgaların yükseldiği Latin Amerika'yla ilişkilerini güçlendirdiği ve sürdürdüğü söylenebilir. Bu noktada özellikle Venezuela ile kurulan ilişkiler büyük bir öneme sahiptir. Zira ABD, Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro'yu çeşitli darbe girişimleriyle devirmeye çalışırken, Ankara yönetimi, ABD'nin politikalarına karşı bir tutum takınarak Maduro'yu desteklemiş ve yönetimin ancak demokratik yöntemlerle değiştirilebileceğini savunmuştur.

Bu bağlamda Latin Amerika, Türkiye'nin ABD hegemonyasına karşı stratejik özerklik arayışında önem verdiği ve politika geliştirdiği bölgelerden biri olarak büyük bir ehemmiyete sahiptir. Latin Amerika özelinde bakıldığında bölgesel güçten küresel aktöre dönmek isteyen Türkiye, Latin Amerika'yla yakınlaşmış ve ilişkiler siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik boyutuyla güçlenmeye başlamıştır.²¹

21 Burak Küntay, "Türkiye'nin Yeni Dış Politikası Perspektifinde Latin Amerika ile İlişkiler", *Latin Amerika Çalıştayı Bildiriler Kitabı-22-23 Kasım 2012*, O. Zengin (Ed.), T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)/Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (LAMER), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 148.

3. Türkiye'nin Latin Amerika Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun dahi, Amerika kıtasıyla ilgilendiğine dair çeşitli emareler bulmak mümkündür. Piri Reis'in 16. Yüzyılın başlarında çizdiği dünyaca ünlü harita bunun kanıtıdır. Haritanın nasıl hazırlandığı tartışmaları bir tarafa bırakıldığında Piri Reis'in haritasındaki Güney Amerika ve Karayipler'in gösterilmesi önemli bir belge niteliğindedir.²² Osmanlı döneminde Amerika kıtasına yönelik ilginin bir diğer kanıtı ise yazarı bilinmeyen ve 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Türkiyesi'nde yayınlanan Amerika'nın keşfine, söz konusu dönem kıtanın özelliklerine ve üzerindeki yaşama dair yayınlanan "Tarih-i Hind-i Garbi" isimli çalışmadır.²³

Osmanlı'nın ardından kurulan Cumhuriyet yönetiminin Amerika kıtasına özel ilgi gösterdiği söylenebilir. Öncelikle dönemin lideri Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1935-1937 yılları arasında Meksika Maslahatgüzarı olarak görevlendirilen Tahsin Mayatepek'in çeşitli incelemeler ve araştırmalar yaptığı bilinmektedir. Diğer yandan Atatürk döneminde birçok gazetede Amerika kıtasındaki yerliler ile Türkler arasında etnik ve kültürel bağ olduğu teması sürekli olarak işlenmiştir. Bunlardan biri, 22 Eylül 1932 tarihinde Son Posta'da yayınlanan "Amerika'da İlk Türk Kabileleri: Kubilây Hânın Akıncıları Yenidünyaya Nasıl Geçmişti" başlıklı yazıdır.²⁴ Bir diğer örnek ise Ali Rıza Seyfi tarafından Yarım Ay Dergisi'nde kaleme alınan "Amerika Yerlileri Türk Irkındandır" yazısı örnek gösterilebilir.²⁵

16. yüzyıla kadar götürülebilecek bir ilişki kurulsa da Latin Amerika, Türkiye'nin uzun yıllar boyunca ihmal etmek zorunda kaldığı bir bölgedir. Atatürk'ten sonra bu ihmal artmış ve Türkiye, bölgedeki siyasi ve askeri gelişmeleri sadece takip eden bir pasif pozisyona geçmiştir. Özellikle aktörler arasındaki coğrafi uzaklık, ulaşım konusundaki teknik yetersizlikler, II. Dünya Savaşı'nın ve Soğuk Savaş döneminin olumsuz etkileri, Latin Amerika'daki güçlü sol akımlar ve bu akımların Türkiye'yi etki-

22 Haritadaki Latin Amerika ve Karayip kısımlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Charles H. Hapgood, *Maps of the Ancient Sea Kings: Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age*, Revised Edition, New York: E. P. Dutton, 1979, s. 42-62.

23 *Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev (A History of the Discovery of America)*, The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, İstanbul: Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, 1987.

24 Son Posta, 22 Eylül 1932, s. 6.

25 Ali Rıza Seyfi, "Amerika Yerlileri Türk Irkındandır", *Yarım Ay Dergisi*, S. 59, 15 Temmuz 1937, s. 6-7.

lemesi endişesi, yabancı müdahaleler ve çeşitli darbeler güçlü ilişkilerin kurulmasını ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politika geliştirmesini engellemiştir. Diğer yandan Latin Amerika'ya ilişkin araştırmaların sürekli olarak ideolojik saikler üzerinden yapılması da bölgeye dair sağlıklı bir perspektif çizilmesini engellemiştir.

Türkiye'nin, Latin Amerika ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyen faktörlerden bir başkası da sözde Ermeni soykırımı iddialarının Latin Amerika ülkelerinin ulusal meclislerinde tanınmasıdır. Osmanlı'dan Latin Amerika'ya göç eden Ermeniler, zamanla bölgede güçlü bir diaspora oluşturmuştur. Böylelikle Latin Amerika'da sözde soykırım iddialarının tanınmasını sağlamışlardır. Dünyada ilk kez bu temelsiz iddiaları tanıyan ülke ise 1965 yılında Latin Amerika'dan Uruguay olmuştur.²⁶ Daha sonra ise bölgeden Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Paraguay ve Venezuela söz konusu temelsiz iddiaları tanımıştır. Bunun karşısında ise Türkiye ilişkileri güçlendirmek ve Ermeni lobilerinin faaliyetlerini engellemek için Latin Amerika nezdinde önemli girişimler başlatmıştır. Örneğin Türkiye, Paraguay'la ilişkilerin daha sorunsuz, karşılıklı saygı ve güven temelli ilerlemesi için bu ülkede 2015 yılında kabul ettikleri kararın geri çekilmesi için çeşitli temaslarda bulunmaktadır.²⁷ Ayrıca Türk akademisyenlerin, büyükelçilerin ve Türkiye'nin Bogota Büyükelçiliği'nin girişimiyle Kolombiya'da Ant Bölgesi Parlamentosu'nun 2015-2016 yıllarındaki sözde Ermeni soykırımını tanıma kararı geri çekilmiştir.²⁸

Soğuk Savaş sonrası dönemde inşa edilen yeni düzenle birlikte ulaşım ve teknolojiye yaşanan gelişmeler, Latin Amerika'yı ulaşılabilir kılmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılması bir noktada komünist tehdidin ortadan kalkması manasına geldiği için Türkiye, Latin Amerika'yla olan ilişkilerini daha sorunsuz ve endişesiz bir şekilde güçlendirmeye başlamıştır. Özellikle bölge çeşitli yeraltı ve yerüstü kaynakları ve Türkiye için keşfedilmesi gereken bir bölge olması hasebiyle, Latin Amerika çeşitli zenginlikleri barındıran bölge olarak ön plana çıkmıştır.

Latin Amerika'yla kurulmak istenen kazan-kazan temelli politikada Tür-

26 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S. 49, 2014, s. 11.

27 Zeliha Mangırcıoğlu, "Paraguay, sözde Ermeni soykırımı kararını geri çekebilir", *Türkiye Gazetesi*, 27 Haziran 2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/paraguay-sozde-ermeni-soykirimi-kararini-geri-cekebilir-877974>

28 Meltem Bulur ve Sultan Coğalan, "Türk akademisyen ve büyükelçiler sözde soykırım kararını geri çekti", *Anadolu Ajansı*, 20 Ocak 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-akademisyen-ve-buyukelciler-sozde-soykirim-kararini-geri-cektiler/731271>

kiye'nin amaçlarından biri de stratejik özerklik arayışını güçlendirmek olmuştur. Stratejik özerkliğin hegemon güce karşı yeni işbirliklerini ve ilişkileri teşvik ettiği dikkate alındığında, ABD'ye karşı önemli bir muhalefetin bulunduğu Latin Amerika ülkeleri, söz konusu hegemonyayı zayıflatabilecek önemli merkezlerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Zira liberal düzenin tüm dünyada egemenlik kuracağına dair tartışmaların yaşandığı bir süreçte ABD'ye karşı en önemli eleştiri ve karşıt ses, Latin Amerika'dan yükselmiştir ki Venezuela'nın eski lideri Hugo Chavez, bunun en somut örnekleri arasındadır.²⁹

Türkiye Cumhuriyeti, son 30 yıldır Latin Amerika'ya dair aktif bir politika izlemektedir. 1995 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Arjantin, Brezilya ve Şili'ye yani Latin Amerika'ya ziyaret düzenleyen ilk Türk lider olmuştur. İkinci ziyaret ise Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilmesinin arifesinde meydana gelmiştir. 2015 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Meksika, Kolombiya ve Küba'yı ziyaret ederek ikinci ziyaret gerçekleştirilmiştir. Üçüncü ziyaret 2016 yılında Şili, Peru ve Ekvator'u kapsayacak şekilde yine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından düzenlenmiştir.³⁰ Dördüncü ziyaret ise 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Paraguay, Arjantin ve Venezuela'ya gerçekleştirilen ziyaret,³¹ tarihi ve Venezuela boyutuyla büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu ziyaret, Venezuela'nın Donald Trump başkanlığındaki ABD'nin yaptırımlarına ve müdahalelerine maruz kaldığı bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan da Türkiye'nin bu dönemde ABD'yle olan ilişkileri oldukça gergindir. ABD'ye rağmen ABD'nin istemediği bir yönetimle ilişkilerin geliştirilmesi,³² Türkiye'nin var olan hegemonik düzene karşı bir duruş sergilediğini ve kendi ulusal çıkarlarını öncelediğini göstermektedir.

Türkiye'nin Latin Amerika'yla ilişkileri geliştirme politikasının amaçları arasında siyasi, sosyal, askeri, ekonomik ve ticari kazanımlarını arttırma amacı yatmaktadır. Zira bölge ülkeleriyle geliştirilecek olan ilişkiler yeni pazarlara ulaşmak ve yumuşak güç araçlarıyla geniş bir bölgede etki ya-

29 Emrah Kaya, "Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, 2014, s. 201-203.

30 "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa

31 "Venezuela", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 03 Aralık 2018, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/99967/venezuela>

32 Ferda Abıç ve Başar Baysal, "Sistemik ve İç Faktörler Işığında Değişen Türk Dış Politikası: Venezuela Örneği", *Alternatif Politika*, C. 14, S. 2, 2022, s. 428.

ratma anlamına gelmektedir. Bu süreçte alternatif ilişkiler yaratarak stratejik özerkliğini güçlendirmeyi hedefleyen Türkiye, Batı'yla olan ilişkilerindeki seviyeyi daha az seviyeye çekerek aradaki bağı daha kontrol edilebilir bir düzeye indirmeye çalışmaktadır. Zira Latin Amerika ve Karayipler, Dünya Bankası'nın 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 660 milyonluk nüfusu, 6,25 trilyon dolarlık Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) ve çeşitli kaynaklarıyla kazan-kazan temelli ilişkilerin geliştirilmesi mümkün bir coğrafyadır.³³ Ayrıca yakın bir gelecekte Afrika'yla birlikte yükselen bir güç merkezi olma potansiyeli, Latin Amerika'yı daha da vazgeçilmez kılmaktadır.

4. Türkiye'nin Latin Amerika İle İlişkileri

4.1. İlk Temaslardan Soğuk Savaş'ın Bittiği Döneme Kadar

Türkiye ile Latin Amerika arasındaki ilk temaslar, Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı'dan çeşitli gruplar Latin Amerika'ya göç etmiş ve burada "Los Turcos" yani Türkler olarak kabul görmüşlerdir. Bu süreçte Osmanlı ile Latin Amerika'daki yönetimler arasında ilk diplomatik ilişkiler başlamış ve temsilcilikler faaliyet göstermiştir.³⁴ Arjantin, 1870 yılında Osmanlı'da konsolosluk açma talebinde bulunmuştur.³⁵ 1872 yılında Arjantin'le konsolosluk açılması için bir ön şart olarak kabul edilen Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu dönemde Osmanlı'dan Arjantin'e çeşitli göç dalgaları yaşanmaktaydı. Örneğin 1895 yılında Arjantin'de 876 Osmanlı pasaportuna sahip insan varken bu sayı 1914 yılında 64 bini geçmiştir. Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerinin bulunduğu göçmeler, ağırlıklı olarak Suriye, Lübnan ve Filistin coğrafyasındaki Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Göç nedenleri ise kısaca ekonomi, göçün özendirilmesi, güvenlik ve gayrimüslimlerin asker olmak istememeleriydi. Bu göçler ise işgücü ve asker kaybı yaşayan

33 "Latin America & Caribbean", *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/region/latin-america-and-caribbean>

34 "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*.

35 Şebnem Atakan, "Osmanlı İmparatorluğu ile Arjantin İlişkilerinin Başlangıcı", *Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika (Başlangıç Dönemi)*, F. Öznur Seçkin (Ed.), Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 4.

Osmanlı'yı ise olumsuz etkilemekteydi.³⁶ Aynı dönem benzer göçler diğer bölge ülkelerine de gerçekleşmiştir. Diğer yandan Osmanlı'nın çeşitli seviyelerde Haiti, Küba, Meksika, Peru, Şili ve Venezuela'yla ilişkiler kurduğu da bilinmektedir.³⁷

Bu noktada Osmanlı ile Latin Amerika arasında Tahsin Mayatepek gibi önemli tarihsel şahsiyetlerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Venezuelalı General Francisco de Miranda'dır. 3 Temmuz 1786 tarihinde İzmir'e gelen Miranda, Eylül ayında Osmanlı'dan ayrılmıştır. Miranda'yı önemli kılan özelliği ise başarısız olmasına rağmen Latin Amerika'nın ya da İspanyol Amerikasının ilk bağımsızlık önderi olarak kabul edilmesi ve Simon Bolivar'dan önce bağımsızlık hareketini başlatmasıdır.³⁸ İkinci önemli isim ise yine bir Venezuelalı olan Rafael de Nogales'ti. Nogales, 1915 yılında Edirne üzerinden Osmanlı topraklarına girmiş ve Subay olarak Osmanlı ordusuna katılmıştı. 1919 yılına kadar Osmanlı'da görev yapan Nogales, Sofya'da Osmanlı ordusuna katılmak için Büyükelçi Fethi Bey (Okyar) ile görüşmüştür. O dönem Askeri Ateşe olan Mustafa Kemal (Atatürk) ile görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Ancak Nogales'in Osmanlı ordusuna katılma isteği ve Mustafa Kemal'in görevi nedeniyle söz konusu isimlerin görüşme yapmış olma ihtimali bulunmaktadır. Daha sonra Alman General Limon von Sanders ile görüşen Nogales, doğu cephesine, Van'a gönderilmiştir. Ardından Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde görev yapan Nogales, hatıralarında tartışmalı ve yaşanmamış/uydurma olaylar yazmasına rağmen tarihi bir kişiliktir.³⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yeni yönetimin tanıtılması amacıyla Latin Amerika ülkeleri ile tekrar ilişkilerin kurulması gerekmiştir. Zira I. Dünya Savaşı'nın ardından verilen Kurtuluş Savaşı sürecinde ilişkiler kopmuştu. Bu dönem Türkiye'yi ilk tanıyan Latin Amerika ülkesi Şili olmuştur. 30 Ocak 1926'da imzalanan Dostluk

36 F. Öznur Seçkin, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Arjantin'e Göçler ve İki Ülke Arasında Karşılıklı Diplomatik İlişkilerin Başlangıcı", *XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika İlişkileri*, F. Öznur Seçkin (Ed.), Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2019, s. 3-9.

37 F. Öznur Seçkin, *XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika İlişkileri*, Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2019.

38 Francisco de Miranda, *Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye Anıları*, (Çev. M. N. Kutlu), Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2004.

39 Kaldone G. Nweihed, *The World of Venezuelan Nogales Bey/Venezuelalı Nogales Bey'in Dünyası*, (Çev. B. Kennedy), Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2005.

Anlaşması bunun tarihi bir kanıttır.⁴⁰ 29 Haziran 1926'da Arjantin⁴¹, 25 Mayıs 1927'de Meksika⁴² ve 8 Eylül 1927'de Brezilya⁴³ ile Dostluk Anlaşmaları imzalanmıştır. 1 Temmuz 1932 tarihinde Küba, Kolombiya ve Guatemala, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne davet eden 29 ülke arasında yer almıştır. Bundan sonra coğrafi engeller, Latin Amerika'daki istikrarsızlıklar ve Türkiye'nin jeopolitik öncelikleri ilişkilerin yavaş gelişmesine yol açmıştır. 1930'lu ve 1940'lı yıllardan itibaren karşılıklı olarak büyükelçilikler açılmaya başlanırken 1950'da Venezuela ve 1959'da Kolombiya'yla Dostluk Anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁴ Ancak bu arada yaşanan II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş, yeni engeller olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁵

1932 yılında Türkiye ile Brezilya arasında bir ticari anlaşma yapılmıştır. Anlaşma,, Türkiye'nin Brezilya'dan kahve ithal ederken bu ülkeye hangi ürünleri ihraç edeceğine ilişkindir.. Çünkü söz konusu dönemde Türk tütününü dünyaca ünlü olmasına rağmen Brezilyalılar, kendileri de tütün yetiştirdikleri için buna ihtiyaç duymamışlardır. Kahve karşılığında Brezilya'ya ihraç edilecek mallar arasında halı, zeytin, zeytin yağı, kuru incir ve tütün geçtiğine dair haberler mevcuttur. Türkiye'nin Brezilya'dan aldığı kahve doğrudan bu ülkeden gelirken, Türkiye'nin Brezilya'ya sattığı ürünler ise Avrupa üzerinden gerçekleşmekteydi. Yapılan ticari anlaşma ile bu durum ortadan da kaldırılmıştır. Ayrıca iki ülke arasında doğrudan vapur seferlerini gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.⁴⁶ Ancak II. Dünya Savaşı, kurulan ilişkileri sekteye uğratmıştır. Bu dönem çoğunlukla ekonomik ilişkiler ön planda olmuştur.

40 "Türkiye Cumhuriyeti ile Şili Cumhuriyeti arasında 30 kânunusani 1926 tarihinde tanzim ve imza olunan muahadenet muahedenamesinin tasdikına dair kanun", *TBMM*, 2 Haziran 1926, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400896.pdf

41 "Türkiye Cumhuriyeti ile Arjantin Cumhuriyeti arasında münakid muahadenet muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun", *TBMM*, 9 Ocak 1927, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00500956.pdf

42 "Türkiye Cumhuriyeti ile Meksika düveli müttehidesi Cumhuriyeti arasında aktolunan muahadenet muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun", *TBMM*, 5 Ocak 1928, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601194.pdf

43 "Türkiye Cumhuriyeti ile Brezilya düveli müttehidesi cumhuriyeti arasında 8 eylül 1927 tarihinde münakid muahadenet muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun", *TBMM*, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601226.pdf

44 "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, Murat Önsöy, "Latin America-Turkey Relations: Reaching Out to Distant Shores of the Western Hemisphere", *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, P. G. Ercan (Ed.), Cham: Palgrave Macmillan, 2017, s. 245.

45 Paulo Botta, "Türkiye -Latin America relations", *CeSPI*, 21 Mayıs 2023, s. 2-3, https://www.cespi.it/sites/default/files/osservatori/allegati/approf_21_turkiye_-latin_america_relations_paulo_botta.pdf

46 Vakit Gazetesi, 14 Ekim 1932, s. 9; Akşam Gazetesi, 14 Ekim 1932, s. 1; Vakit Gazetesi, 17 Ocak 1933, s. 1; Vakit Gazetesi, 4 Şubat 1933, s. 6.

Benzer dönem Türkiye'nin Arjantin'le de çeşitli seviyelerde temasları olmuştur. Örneğin Presidente Sarmiento isimli bir eğitim gemisi, çıktığı dünya turu sırasında 29 Ağustos 1930 tarihinde Türkiye'ye de uğramıştır.⁴⁷ 7 Ekim 1937 tarihinde bu sefer Frigate Sarmiento isimli bir eğitim gemisi gelmiştir. Gemi Kumandanı Alberto Kollengos Luque, düzenlenen kokteylde yaptığı açıklamada Arjantin'de 200.000 Türk'ün yaşadığını dile getirmiştir.⁴⁸ Bunun yanı sıra Arjantin'le çeşitli görüşmeler gerçekleştiren Türkiye, bu ülkeden buğday ve mısır alma, karşılığında ise tütün gönderme konusunda anlaşmıştır.⁴⁹ Ayrıca Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'yla sosyal alandaki temasları devam etmiştir. Arjantinli ve Brezilyalı futbol takımları, Galatasaray ve Fenerbahçe gibi Türk takımlarıyla çeşitli etkinlikler çerçevesinde karşı karşıya gelmiştir.⁵⁰

Soğuk Savaş'ın başlaması ve gerçekleşen darbeler, Türkiye-Latin Amerika arasındaki ilişkilerin derinleşmesini engellemiştir. Zira Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasının, Latin Amerika'dan Türkiye'ye olan bakışı şekillendirdiği de söylenebilir. Latin Amerika ülkelerinde özellikle çeşitli dönemlerde sol liderlerin yönetime geçmesinin ve Küba'da Fidel Castro'nun gerçekleştirdiği devrimin, bu ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırırken Türkiye'den uzaklaştırdığı iddia edilebilir. Ayrıca ABD, arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'daki sol yönetimleri devirebilmek için çeşitli müdahalelerde ve darbe girişimlerinde bulunması da Türkiye ile Latin Amerika arasında ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Bunlara ek olarak Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'da esen sol rüzgarın ülke içindeki çeşitli grupları etkilemesinden endişe etmekteydi. Küba'dan Türkiye'ye herhangi bir basılı materyalin girişinin yasaklanması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak Türkiye'nin Batılı ülkelerle Kıbrıs konusunda yaşadığı sorunlar, Ankara'yı yeni dış politika alternatifleri arayışına itmiştir. Bu amaçla Venezuela, Uruguay, Ekvador, Peru, Kolombiya, Kosta Rika, Arjantin ve Brezilya'ya bir heyet göndererek çeşitli temaslarda bulunulmuştur. Bu süreçte Türkiye, sivil amaçlı nükleer enerji üretebilmek amacıyla Arjantin'le nükleer reaktör inşasına ilişkin bir anlaşma imzalanmasını istemekteydi. Bu amaçla 1990'da Türk-Arjantin ortak mühendislik firması kurulmuştu ancak 1993 yılında Türkiye projeden geri çekilmiştir.⁵¹

47 Vakıf Gazetesi, 29 Ağustos 1930, s. 3.

48 Akşam Gazetesi, 7 Ekim 1937, s. 5.

49 Yeniğün (Antakya) Gazetesi, 16 Eylül 1942, s. 2.

50 Akşam Gazetesi, 26 Ocak 1952, s. 6.

51 Önsoy, "Latin America-Turkey Relations", s. 246-247.

4.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

1992 yılında Arjantin Devlet Başkanı Carlos Menem'in Türkiye'yi ziyaret etmesi büyük önem taşımaktadır. Zira bir Los Turcos olan Menem hem Türkiye'ye gelen ilk Latin Amerikalı liderdir hem de Soğuk Savaş sonrası ilişkilerin güçlü bir şekilde gelişeceğinin mesajı olarak okunabilir. Cumhurbaşkanı Demirel'in ise Nisan 1995'te Arjantin, Şili ve Brezilya'ya düzenlediği ziyaret bunun teyidi olarak görülebilir.⁵² Türkiye'nin bu süreçte Latin Amerika'yla kurmuş olduğu ilişkiler daha bağımsız bir dış politika izlenmesi noktasında önemli bir etken olmuştur. Brezilya'yla 1930'lu yıllarda var olan ticari ilişkilerde üçüncü bir aktörün varlığı, ikili ilişkilerin seviyesini düşürmekte, tarafların kazançlarını azaltmakta ve Türkiye'nin bölgeye yönelik geliştirdiği politikalarda ABD'ye veya Avrupa'ya bağımlı olması demektir. Ancak taraflar arasında kurulan doğrudan temaslar, güçlendirilen ilişkiler ve üçüncü aktörlerin aradan çıkarılması gerek daha sağlıklı ilişkilerin kurulduğu gerekse de stratejik özerklik arayışının sürdüğü bir süreçte zaruri bir ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Menem'in ve Demirel'in gerçekleştirdiği ziyaretlerden itibaren Türkiye, Latin Amerika'ya yönelik bir strateji benimsemiştir. NATO'nun geleceğine dair tartışmaların başladığı bir dönemde ve Sovyetler Birliği tehdidinin kalktığı bir ortamda Türkiye, kendisini daha özerk bir aktör olarak sunmaya başlamıştır. Bu ise Türkiye'nin dış politikasını dönüştürmede ve ilişkilerini çeşitlendirmesinde bir etken olmuştur. Latin Amerika da bu süreçte Türkiye'nin yeni hedeflerinden birine dönüşmüştür.⁵³ Bu noktada 1998'de ilan edilen "Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı" ve 2006'da güncellenen planla birlikte "Latin Amerika ve Karayipler Yılı"nın ilan edilmesi de önemli bir yol haritası teşkil etmiştir. Demirel'in ziyareti sürecinde sekiz karşılıklı anlaşma imzalanırken, özellikle bölgede Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren Ermeni lobilerine karşı da harekete geçilmiştir. Bu dönem ikili ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin hedefleri ilişkilerin hukuki çerçevesini belirlemek, siyasi bağları güçlendirmek, ekonomik ve ticari ilişkileri arttırmak, bölgesel organizasyonlarda gözlemci olarak bölge içi dinamikleri geliştirmek ve Latin Amerika ile Karayipler'de Türkiye'ye dair imajı güçlendirerek farkındalığı arttırmaktı. Bu

52 Botta, "Türkiye -Latin America relations", s. 3.

53 Ariel González Levaggi, "Turkey and Latin America: A New Horizon for a Strategic Relationship", *Perceptions*, C. 18, S. 4, 2013, s. 102.

amaçlarla Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kosta Rika, Küba, Meksika ve Peru ile siyasi istişare mekanizmaları kuran Türkiye, ikili iş konseylerinin ve parlamento dostluk gruplarının oluşturulmasını sağlamış ve Amerikan Devletleri Örgütü'ne (OAS) 16 Eylül 1998 tarihinde Daimi Gözlemci üye olmuştur.⁵⁴

Bu süreçten itibaren Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasında çeşitli seviyelerde yoğun diplomatik temaslar gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015'te Meksika, Kolombiya ve Küba'yı, 2016'da Şili, Peru ve Ekvator'u ve 2018'de Paraguay, Arjantin ve Venezuela'yı ziyaret etmiştir. Bunun karşısında ise 2011'de Brezilya Devlet Başkanı Dilma Rousseff ve Arjantin Devlet Başkanı Cristina Fernandez de Kirchner, 2012'de Şili Devlet Başkanı Sebastian Pinera, Ekvator Devlet Başkanı Rafael Correa ve Kolombiya Devlet Başkanı Juan Manuel Santos, 2013'te Meksika Devlet Başkanı Enrique Pena Nieto, 2015'te Meksika Devlet Başkanı Enrique Peña Nieto ve Rousseff, 2016 ve 2017 senelerinde Venezuela lideri Maduro,⁵⁵ 2019'da Bolivya Devlet Başkanı Juan Evo Morales Ayma, 2022'de El Salvador Cumhurbaşkanı Nayib Bukel, Kolombiya Cumhurbaşkanı Ivan Duque Marquez, Venezuela lideri Maduro ve Küba Cumhuriyeti Devlet Başkanı Miguel Mario Díaz-Canel Bermúdez Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir.⁵⁶

Latin Amerika ile Türkiye arasında gerçekleşen ziyaretlerin en çok dikkat çekenleri Türkiye ile Venezuela arasında gerçekleşenlerdir. Zira iki devlet de çeşitli dönemlerde ABD'nin yaptırımlarına maruz kalmış ve açık bir şekilde ABD'yle çıkar çatışmasına girmiştir. Bu noktada devletler arasındaki yakınlaşmanın ana nedenleri arasında ABD merkezli hegemon sisteme ve tek kutuplu bir düzene karşı olmalarıdır. Venezuela, ABD'ye karşı koyabilecek kapasitesi olmasa da Çin ve Rusya gibi aktörlerle kurduğu ilişkilerle bu tavrını ortaya koymaktadır. Bu noktada Ankara-Karakas hattında gelişen ilişkilerde Washington'un önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁷

54 Levaggi, "Turkey and Latin America", s. 106-107; "Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ)", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa>

55 "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*.

56 "Konuklar", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/konuk/?&page=1>

57 Hülya Kınık, "Turkey's Opening to Latin America: The Case of Venezuela", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 14, S. 87, 2021, s. 335-336.

Türkiye, günümüzde Latin Amerika Açılım Planı'nı büyük ölçüde gerçekleştirmiş durumdadır. Zira 2022 yılı itibariyle Türkiye'nin bölgede toplam 19 diplomatik temsilciliği bulunmaktadır. Aynı zamanda 2000'te Karayip Devletleri Birliği'ne (ACS), 2013'te Pasifik İttifakı'na, 2015'te Orta Amerika Entegrasyon Sistemi'ne (SICA) gözlemci üye olmuş, Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'na (ECLAC) 2017'de üye olmuş ve Orta Amerika Parlamentosu (PARLACEN), Orta Amerika ve Karayipler Havzası Parlamento Başkanları Forumu (FOPREL), Amerikalar Parlamenter Konfederasyonu (COPA), MERCOSUR Parlamentosu (PARLASUR) ve Amerikalar için Parlamenterler (ParlAmerica) gibi parlamentolarla temas kurmuştur. Bu durum Türkiye'nin büyük ölçüde belirlediği planı gerçekleştirdiğini göstermektedir.⁵⁸ Türkiye, geç ama etkili bir şekilde girdiği Latin Amerika'da ilişkilerini kurumsallaştırma noktasında önemli bir yol kat etmiştir.⁵⁹

Son 30 yıldır Türkiye ile Latin Amerika arasındaki diplomatik ilişkilerin getirisi olarak ticari ilişkilerde önemli ilerlemeler sağlandığını söylemek mümkündür. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde kurulan Türkiye Amerika İş Konseyleri, ticari ilişkileri güçlendirmek, ortak yatırımların arttırılmasını sağlamak, yatırımlar önündeki uygulamaların belirlemek ve gerekli mercilere iletmek, karşılıklı tanınmayı sağlamak ve Türkiye'nin imajını güçlendirmek ve Türk firmalarını yeni pazarlara ulaştırmak gibi amaçlar benimsenmiştir. Bunun neticesinde Türkiye ile Latin Amerika arasındaki iktisadi ilişkiler hızla artmaya başlamıştır.⁶⁰

Türkiye'nin 2015-2022 yılları arasında Latin Amerika ülkeleriyle olan ticaretinin çeşitli dönemlerde düşüş yaşasa da büyümeye devam ettiği Tablo 1'de görülmektedir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken ayrıntı, 1998'de 1 milyar dolar olan Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplerle olan ticaret hacminin 2022 yılı itibariyle 16 milyar doları aştığıdır. Bu miktar görece düşük olsa da Türkiye'nin ve Latin Amerika ülkelerinin ortaya

58 Mehmet Necati Kutlu, "Türkiye-Latin Amerika ilişkileri ivme kazanıyor", *Anadolu Ajansı*, 10 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-latin-amerika-iliskileri-ivme-kazaniyor/2583779> "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*.

59 Mustafa Yetim, "Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, s. 170.

60 A. Beyhan Akay, "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile Ekonomik İlişkileri", *Dünya Siyasetinde Latin Amerika-2: Orta Amerika ve Karayipler*, İ. Ermağan (Ed.), Ankara: Nobel Yayınları, 2018, s. 541-542.

koydukları ortak irade çerçevesinde iktisadi ilişkileri güçlendirme isteği, ticaret hacminin hızlı bir şekilde artacağını göstermektedir. Ayrıca Latin Amerika'daki sol partilerin ve yönetimlerin iktidara gelmesi, bölge devletlerinin ABD'yle olan ilişkilere yeni alternatifler aramalarını sağlayacağı için Türkiye bu noktada ön plana çıkan devletlerden biri olma potansiyeline sahiptir.

Tablo 1: Türkiye'nin Çeşitli Latin Amerika Ülkeleriyle Olan Ticaret Hacmi (2015-2022, Milyon Dolar)

Yıl →	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ülke ↓								
Brezilya	1,881	1,777	2,246	3,221	2,620	3,104	4,189	5,465
Meksika	1,038	1,038	972	1,041	1,034	1,098	1,448	2,083
Şili	387	384	440	659	494	464	813	713
Arjantin	285	376	511	457	406	513	580	1,153
Venezuela	106	66	146	1,074	113	230	625	1,029
Uruguay	153	225	360	462	275	225	307	293
Paraguay	133	274	317	140	69	43	81	61
Küba	23	17	26	37	43	34	38	47

Kaynak: Mustafa Yetim, "Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2022", Türk Dış Politikası Yıllığı 2022, B. Duran, K. İnat ve M. Caner (Ed.), İstanbul: SETA Yayınları, 2023, s. 372-376.

Türkiye, 2000'li yıllarla birlikte daha etkili bir şekilde yumuşak güç unsurlarını ve kamu diplomasisini etkili bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Özellikle kalkınma yardımları, kazan-kazan politikası izlemesi ve kültürel diplomasiyi kullanması bunun örnekleri arasındadır. Türkiye'nin bu süreçte Latin Amerika'yla olan ilişkilerini güçlendirmek için TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), Anadolu Ajansı (AA), Türk dizileri, Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk Hava Yolları (THY) ve Ankara Üniversitesi bünyesinde varlığını sürdüren Latin Amerika Çalışmaları Araştırma

ve Uygulama Merkezi (LAMER) gibi kurumlar üzerinden çok boyutlu bir şekilde ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.⁶¹ Örneğin Latin Amerika ülkelerinden Meksika ile Kolombiya’da şubeleri bulunan TİKA, 2008-2018 yılları arasında Latin Amerika’da eğitim, sağlık, tarım ve altyapı olmak üzere toplam 172 proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir.⁶²

Son olarak Latin Amerika ve Karayipler, coğrafi açıdan zorlu bir bölge olmasının nedeniyle çeşitli iç ve dış tehditlerle boğuşmaktadır. Öncelikle Bolivya ve Paraguay dışındaki Latin Amerika ve Karayip ülkelerinin denizlere ve okyanuslara kıyısı bulunmaktadır. Bununla birlikte kıtanın büyük bir kısmı dağlık ve Amazon ormanlarıyla kaplıdır. Bu durum, bölgenin güvenliğinin tesis edilmesinde yönetimlerin karşısına büyük engel çıkardığı bilinmektedir. Zira uzun yıllar boyunca bölgede varlık gösteren terör ve gerilla grupları bunun somut kanıtıdır. Bu durum savunma sanayisi gelişen Türkiye için Latin Amerika’yı önemli bir pazar haline getirmektedir. Türkiye, örneğin bölge ülkelerinden El Salvador ile savunma alanında işbirliği yapmasının yanı sıra bu ülkeye T625 Gökbey helikopter, ANKA S/İHA ve BMC Vuran zırhlı araçlar ihraç edecektir.⁶³ Bununla birlikte başta T129 ATAK⁶⁴ ve STM500 denizaltısı, MİLGEM İstif (İ) Sınıfı Fırkateyn, STM MPAC Hücumbot ve KARGU, ALPAGU, TOGAN gibi S/İHA’lar⁶⁵ Güney Amerika’nın en büyük savunma fuarı olan Brezilya’daki Laad Defence & Security’de sergilenmiştir. Bu noktada Türkiye, bölgeye savunma ürünleri ihraç ederken Latin Amerika’nın güvenliğine katkı yapan bir aktöre dönüşmektedir.

61 Gökmen Kılıçoğlu ve Ayhan Nuri Yılmaz, “Latin Amerika’da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar”, *Dünya Siyasetinde Latin Amerika*, İ. Ermağan (Ed.), Ankara; Nobel Yayınları, 2017, s. 481-493.

62 “TİKA, Latin Amerika’da 10 Yılda 172 Proje ve Faaliyet Gerçekleştirdi”, *TİKA*, 30 Kasım 2018, <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/T%C4%B0KA,%20Latin%20Amerika'da%2010%20Y%C4%B1l%20172%20Proje%20ve%20Faaliyet%20Ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirdi-49133> (Erişim: 06.09.2023).

63 Eren Yiğitoğlu, “Türkiye’den El Salvador’a SİHA, helikopter ve zırhlı araç tedariki”, *Defence Türk*, 09 Ağustos 2023, <https://www.defenceturk.net/turkiyeden-el-salvadora-siha-helikopter-ve-zirhli-arac-terdariki>

64 “T129 ATAK, Latin Amerika’ya Çıkartma Yapıyor”, *TUSAŞ*, 18 Mart 2019, <https://www.tusas.com/medya-merkezi/haberler/t129-atak-latin-amerika-ya-cikartma-yapiyor> (Erişim: 06.09.2023).

65 “Millî Deniz Platformları ve Vurucu İHA’lar Latin Amerika’da Boy Gösterdi”, *STM*, 15 Nisan 2023, <https://www.stm.com.tr/tr/medya/haberler/milli-deniz-platformlari-ve-vurucu-ihalar-latin-amerika-da-boy-gosterdi>

Sonuç

Türkiye, dış politikada küresel denklemlerin etkisiyle yaşanan kutuplaşma sürecinde belirli dönemlerde çeşitli aktörlerle işbirlikleri kursa da temel olarak iç ve dış politikada karar alma, kendi politikalarını öncelikli hale getirme, ulusal çıkarlarını gerçekleştirme ve bunun için gerekli olan araçları geliştirme hedefine sahiptir. Özellikle Kıbrıs'ta yaşanan olaylar sonrasında Ada'ya barış hareketi düzenlemek için savunma sanayisini geliştirmeye ve askeri kapasitesini arttırmaya yönelik attığı adımlar, bunun en somut örneğidir.

Uzun süre boyunca Batı ile yakın ilişkilere sahip olan Türkiye, bu aktörle girdiği çıkar çatışmalarında ve oluşması muhtemel tek taraflı bağımlılığa karşı çeşitli araçlar ve yöntemler geliştirmektedir. Araçlara örnek olarak savunma sanayisine yapılan yatırımlar gösterilebilir. Yöntemler arasında ise özellikle Batı'yla olan ilişkileri daha dengeli bir seviyeye çekecek şekilde üçüncü aktörlerle ilişkiler geliştirmektir. Bu iki örnek de Türkiye'nin net bir biçimde stratejik özerkliği hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine önem verdiğini açıklaması, çok taraflı bir dünya sistemi benimsemesi, askeri ve ekonomik kapasitesini arttırmaya çalışması, küresel politikada siyasi ve sosyal etkisi ile yumuşak gücünü arttırması, KKTC'yi Batı'ya rağmen meşru bir aktör olarak kabul ettirme girişimleri, Türk Devletleri Teşkilatı'nın küresel bir aktöre dönüştürme politikası ve Latin Amerika ile Afrika'daki politikaları ve güçlendirdiği ilişkileri, var olan hegemonik sistemde Türkiye'nin kurala uyan değil, kural koyucu bir aktör olmak istediğinin göstergesidir. Bu amacına ulaşmak ve uluslararası siyasette daha üst statü elde edebilmek için Türkiye, stratejik özerkliğe ulaşmak üzere kayda değer adımlar atmaktadır.

Stratejik özerklik sürecinde Türkiye'nin ana yöntemlerinden biri savunma sanayisini güçlendirmekken bir diğeri ise Latin Amerika gibi bölgelerle olan ilişkilerini güçlendirmektir. Latin Amerika'yla geliştirilen ilişkilerin hem yeni pazarlara ve kaynaklara ulaşma hem alternatif ilişkiler yaratma hem de küresel bir aktöre dönüşme noktasında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki yumuşak ve ekonomik gücünü arttıran Türkiye'nin stratejik özerklik arayışının güçlenmesi, var olan hegemonik düzenin dönüşmesine yönelik söylemlerinin daha etkili olması ve çok kutuplu bir dünyanın inşasına sunacağı katkı daha fazla

olacaktır. Bu noktada küresel etkisi artan Türkiye'nin küresel siyasette daha üst düzey bir statü elde etmesi kolaylaşacaktır. Stratejik özerklik arayışını tamamlayan ve daha üst düzey bir seviyeye ulaşan Türkiye'nin amacının çok kutuplu bir dünyada yeni bir kutup olarak ön plana çıkmak olduğu da söylenebilir. Bu noktada Türkiye'nin Latin Amerika'yla olan ilişkilerinin büyük önem taşıdığı ve böylelikle ilişkilerini her boyutta güçlendirmeye devam edeceği söylenebilir.

Günümüzde Latin Amerika bir yandan da ABD'nin yanı sıra AB, Çin, Rusya ve Hindistan gibi aktörlerin güç mücadelesinde bulunduğu bir coğrafyadır. Türkiye, bu süreçte Latin Amerika'da siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkiler ve araçlarla var olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Türkiye, Latin Amerika'yla kurduğu ilişkiler üzerinden ABD'ye mesaj verdiği söylenebilir. Zira Türkiye'nin yakın çevresinde varlık gösteren ABD, müttefik olmalarına rağmen Ankara'nın hassasiyetlerine gerekli hassasiyeti göstermemektedir. Türkiye de özellikle Venezuela'yla kurduğu ilişkilerle ve ABD'nin darbe girişimlerine karşı bir duruş sergileyerek bu ülkenin yakın coğrafyasında rahatsızlık yaratabileceğini göstermektedir. Bu ise stratejik özerklik noktasında tarafların çıkar çatışmasını ve Türkiye'nin neden stratejik özerklik arayışında olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Kaynakça

- “Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ)”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> (Erişim: 06.09.2023).
- “Konuklar”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/konuk/?&page=1> (Erişim: 06.09.2023).
- “Latin America & Caribbean”. (2022). *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/region/latin-america-and-caribbean> (Erişim: 06.09.2023).
- “Millî Deniz Platformları ve Vurucu İHA’lar Latin Amerika’da Boy Gösterdi”. (2023). *STM*, 15 Nisan 2023, <https://www.stm.com.tr/tr/medya/haberler/milli-deniz-platformlari-ve-vurucu-ihalar-latin-amerikada-boy-gosterdi> (Erişim: 06.09.2023).
- “T129 ATAK, Latin Amerika’ya Çıkartma Yapıyor”. (2019). *TUSAŞ*, 18 Mart 2019, <https://www.tusas.com/medya-merkezi/haberler/t129-atak-latin-amerika-ya-cikartma-yapiyor> (Erişim: 06.09.2023).
- “TİKA, Latin Amerika’da 10 Yılda 172 Proje ve Faaliyet Gerçekleştirdi”. (2018). *TİKA*, 30 Kasım 2018, <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/T%C4%B0KA,%20Latin%20Amerika'da%2010%20Y%C4%B1lda%20172%20Proje%20ve%20Faaliyet%20Ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirdi-49133> (Erişim: 06.09.2023).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Arjantin Cumhuriyeti arasında münakid muhadenet muahedanesinin tasdiki hakkında kanun”. (1927). *TBMM*, 9 Ocak 1927, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00500956.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Brezilya düveli müttehidesi cumhuriyeti arasında 8 Eylül 1927 tarihinde münakit muhadenet muahedanesinin tasdiki hakkında kanun”. (1928). *TBMM*, 1 Mayıs 1928, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601226.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Meksika düveli müttehidesi Cumhuriyeti arasında aktolunan muhadenet muahedanesinin tasdiki hakkında kanun”. (1928). *TBMM*, 5 Ocak 1928, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601194.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Şili Cumhuriyeti arasında 30 kânunusani 1926 tarihinde tanzım ve imza olunan muhadenet muahedanesinin tasdikına dair kanun”. (1926). *TBMM*, 2 Haziran 1926, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400896.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- “Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iskileri.tr.mfa (Erişim: 06.09.2023).
- “Venezuela”. (2018). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 03 Aralık 2018, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/99967/venezuela> (Erişim: 06.09.2023).
- Abiç, F. ve Baysal, B. (2022). “Sistemik ve İç Faktörler Işığında Değişen Türk Dış Politikası: Venezuela Örneği”. *Alternatif Politika*. 14 (2), 422-452.
- Akay, A. B. (2018). “Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayipler ile Ekonomik İlişkileri”. *Dünya Siyasetinde Latin Amerika-2: Orta Amerika ve Karayipler*. İ. Ermağan (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları, 539-556.

Akşam Gazetesi, 14 Ekim 1932.

Akşam Gazetesi, 26 Ocak 1952.

Akşam Gazetesi, 7 Ekim 1937.

Alantar, Ö. Z. (2004). "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti". *Türk Dış Politikasının Analizi*. F. Sönmezoğlu (Der.). İstanbul: Der Yayınlar, 99-130.

Analysis and Research Team. (2021). *Strategic Autonomy, Strategic Choices*. Council of the European Union. 5 Şubat 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/49404/strategic-autonomy-issues-paper-5-february-2021-web.pdf> (Erişim: 06.09.2023).

Atakan, Ş. (2012). "Osmanlı İmparatorluğu ile Arjantin İlişkilerinin Başlangıcı". *Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika (Başlangıç Dönemi)*. F. Öznur Seçkin (Ed.). Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1-27.

Bağcı, H. ve Kurç, Ç. (2016). "Turkey's strategic choice: buy or make weapons?". *Defence Studies*. 17(1), 38-62.

Başaran, D. (2023) "Recep Tayyip Erdoğan'ın Orta Asya Politikası: Kurumsallaşma Çabaları ve Ekonomik İş Birliği". *Söylemler ve Eylemler Bağlamında Türk Siyasi Liderlerin Orta Asya Politikaları*. F. Türk ve S. Zeyrekli Yaş (Ed.). Ankara: Nobel, 213-240.

Biscop, S. (2018). "PESCO, Strategic Autonomy, and Ambition". *Sicherheit und Frieden (S+F)/Security and Peace*. 36(4), 191-195.

Botta, P. (2023). "Türkiye -Latin America relations". *CeSPI*, 21 Mayıs 2023, https://www.cespi.it/sites/default/files/osservatori/allegati/approf._21_turkiye_-latin_america_relations_paulo_botta.pdf (Erişim: 06.09.2023).

Bulur, M. ve Çoğalan, S. (2017). "Türk akademisyen ve büyükelçiler sözde soykırım kararını geri çekti", *Anadolu Ajansı*, 20 Ocak 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-akademisyen-ve-buyukelciler-sozde-soykirim-kararini-geri-cektiler/731271> (Erişim: 06.09.2023).

Çesnakas, G. (2023). "European Strategic Autonomy: The Origins Story". *European Strategic Autonomy and Small States' Security: In the Shadow of Power*. G. Çesnakas ve J. Juozaitis (Ed.). Oxon: Routledge,

Coelmont, J. (2019). "European Strategic Autonomy: Which Military Level of Ambition?". *Egmont Institute Security Policy Brief*. No. 109, 1-5.

Çelikpala, M. (2007). "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri". *Avrasya Dosyası*. 13(1), 267-298.

De Miranda, F. (2004). *Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye Anıları*. (Çev. M. N. Kutlu). Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları.

Erdoğan, R. T. (2017). *"The World is Bigger Than 5": The Vision of New Turkey*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.

Erhan, Ç. (2018). "ABD ve NATO'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası*. Cilt I, B. Oran (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları, 681-715.

Erol, M. S. (2018). "11 Eylül Sonrasında Türk Dış Politikasında Denge Arayışları". *1. Uluslararası Türkiye Dış Politika Sorunları Kongresi*. 19-20 Kasım 2018, 14-24, <https://www.guvenplus.com.tr/imagesbuyuk/1-DIS-POLITIKA-KONGRESI-KONGRE-KITABI.pdf> (Erişim: 06.09.2023).

Hapgood, C. H. (1979). *Maps of the Ancient Sea Kings: Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age*. Revised Edition. New York: E. P. Dutton, 1979.

- Kaya, E. (2014). "Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 31, 193-208.
- Kaya, E. (2022). *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi: ETA-LTTE-PKK-FARC*. Ankara: Nobel.
- Kaya, F. (2022). "1965-1971 Yılları Arası Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika Perspektifinde Sovyetler Birliği ile İlişkileri". *TESAM Akademi Dergisi*. 9(1), 131-153.
- Kılıçoğlu, G. ve Yılmaz, A. N. (2017). "Latin Amerika'da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar". *Dünya Siyasetinde Latin Amerika*. İ. Ermağan (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları, 456-502.
- Kınık, H. (2021), "Turkey's Opening to Latin America: The Case of Venezuela". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 14(87), 327-340.
- Kutlay, M. ve Öniş, Z. (2021). "Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?". *International Affairs*. 97(4), 1085-1104.
- Kutlu, M. N. (2022). "Türkiye-Latin Amerika ilişkileri ivme kazanıyor". *Anadolu Ajansı*, 10 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-latin-amerika-iliskileri-ivme-kazaniyor/2583779> (Erişim: 06.09.2023).
- Küntay, B. (2013). "Türkiye'nin Yeni Dış Politikası Perspektifinde Latin Amerika ile İlişkiler". *Latin Amerika Çalıştay Bildiriler Kitabı-22-23 Kasım 2012*. O. Zengin (Ed.). T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)/Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (LAMER). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2013, 145-155.
- Levaggi, A. G. (2013). "Turkey and Latin America: A New Horizon for a Strategic Relationship". *Perceptions*. 18 (4), 99-116.
- Lewander, J. (2021). "Introduction". *Strategic Autonomy – Views from the North: Perspectives on the EU in the World of the 21st Century*. J. Lewander vd. (Ed.). Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies, https://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2021/2021_1op.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- Lippert, B., Von Ondarza, N. ve Perthes V. (2019). *European Strategic Autonomy: Actors, Issues, Conflicts of Interests*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Mart 2019, https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2019RP04_lpt_orz_prt_web.pdf (Erişim: 06.09.2023).
- Lohmann, S. (2021). "European Strategic Autonomy: The Test Case of Iran". *European Review of International Studies*. 8(3), 14-33.
- Lütem, Ö. E. (2014). "Olaylar ve Yorumlar". *Ermeni Araştırmaları*. Sayı: 49, 7-51.
- Mangırcıoğlu, Z. (2022). "Paraguay, sözde Ermeni soykırımı kararını geri çekebilir". *Türkiye Gazetesi*, 27 Haziran 2022, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/paraguay-sozde-ermeni-soykirimi-kararini-geri-cekebilir-877974> (Erişim: 06.09.2023).
- Nweihed, K. G. (2005). *The World of Venezuelan Nogales Bey/Venezuelalı Nogales Bey'in Dünyası*. (Çev. B. Kennedy). Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları.
- Oğuz, Ş. ve Oral, F. (2022). "AB'nin Stratejik Özerklik Çabaları, Stratejik Pusula ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. 6(1), 67-95.
- Önsoy, M. (2017). "Latin America-Turkey Relations: Reaching Out to Distant Shores of the Western Hemisphere", *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, P. G. Ercan (Ed.), Cham: Palgrave Macmillan, 237-258.

- Scholz, O. (2022). "The Global Zeitenwende: How to Avoid a New Cold War in a Multipolar Era". *Foreign Affairs*, 5 Aralık 2022, <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war> (Erişim: 06.09.2023).
- Seçkin, F. Ö. (2019). "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Arjantin'e Göçler ve İki Ülke Arasında Karşılıklı Diplomatik İlişkilerin Başlangıcı". *XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika İlişkileri*. F. Öznur Seçkin (Ed.). Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1-43.
- Seçkin, F. Ö. (Ed.) (2019). *XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika İlişkileri*. Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Seyfi, A. R. (1937). "Amerika Yerlileri Türk Irkındandır". *Yarım Ay Dergisi*. No: 59. 15 Temmuz 1937.
- Son Posta, 22 Eylül 1932.
- T. Y. Hüsnâ ve Hazar, A. (2023). "S400s, sanctions and defiance: explaining Turkey's quest for strategic autonomy and the US response". *Southeast European and Black Sea Studies*. 23(1), 179-199.
- Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadîs-i Nev (A History of the Discovery of America)*. (1987). The Historical Research Foundation Istanbul Research Center. İstanbul: Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic,
- Tocci, N. (2021). *European Strategic Autonomy: What It Is, Why We Need It, How to Achieve It*. Istituto Affari Internazionali (IAI), <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893681780.pdf> (Erişim: 06.09.2023).
- Vakit Gazetesi, 14 Ekim 1932.
- Vakit Gazetesi, 17 Ocak 1933.
- Vakit Gazetesi, 29 Ağustos 1930.
- Vakit Gazetesi, 4 Şubat 1933.
- Yan, S. (2023). "China and European Strategic Autonomy". *China and World Politics in Transition: How China Transforms the World Political Order*. F. Attina ve Y. Feng (Ed.). Cham: Springer, 181-194.
- Yavuz, M. H. (2022). "The motives behind the AKP's foreign policy: neo-Ottomanism and strategic autonomy". *Turkish Studies*. 23:5, 659-680.
- Yenigün (Antakya) Gazetesi, 16 Eylül 1942.
- Yetim, M. (2019). "Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19. Sayı: 1, 167-178.
- Yetim, M. (2023). "Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2022". *Türk Dış Politikası Yılı 2022*. B. Duran, K. İnat ve M. Caner (Ed.). İstanbul: SETA Yayınları, 365-379.
- Yığıtoğlu, E. (2023). "Türkiye'den El Salvador'a SİHA, helikopter ve zırhlı araç tedariki". *Defence Türk*, 09 Ağustos 2023, <https://www.defenceturk.net/turkiye-den-el-salvadora-siha-helikopter-ve-zirhli-arac-tedariki> (Erişim: 06.09.2023).

ÇEVRE SORUNLARI VE TÜRKİYE'YE OLAN ETKİLERİ: ÇOK FAKTÖRLÜ BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Serkan YENAL

Giriş

İçinde bulunduğumuz dönem, teknolojinin, ulaşım imkânlarının, sanayileşmenin ve insan bilgisinin ulaştığı son noktayı içermektedir. Kuşkusuz bütün bu imkân ve kabiliyetler, büyük fırsatlar sağlamakta, insan yaşantısını önemli oranda kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte gelinen noktada insan davranışları nedeniyle çevre, önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar etkilenmekte, hızlı bir kirlenme ve küresel ısınma söz konusu olmaktadır.

Yapılan çalışmalar çevresel kirlenme ve küresel ısınmanın yakın gelecekte tüm dünyayı önemli sorunlarla karşı karşıya bırakacağını, farklı bir tabirle dünyayı yaşanmaz hale getireceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, çevrenin, diğer sorunlardan daha önemli ve hayati bir güvenlik sorun olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin çevre sorunlarına ilişkin bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Konu betimsel bir tarzda incelenmiş, literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.

1. Güvenlik Kavramındaki Dönüşüm

Güvenlik pek çok yazar tarafından tehlikesizlik ve tehlikelerden uzak olma hali olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, uluslar arası ilişkiler alanında kavramı ilk kullanan ve literatüre kazandıran Arnold Wol-

fers “Security As An Ambiguous Symbol” isimli çalışmasında güvenliği “Kazanılmış Değerlere Yönelik Tehlikenin Bulunmaması Hali” olarak tanımlamış ve Öznel ve Nesnel Güvenlik tabirleriyle güvenliğe farklı bir bakış açısı getirmiştir.¹

Özellikle Realist Güvenlik anlayışının baskın olduğu Soğuk Savaş döneminde devletin güvenliği, askeri güç ve hegemonya eksenli güvenlik anlayışı, güvenlik çalışmalarını ve yayınları da High Politics ve Low Politics olarak da ifade edilen, sınırlı bir çerçevede yürütülmesine neden olmuştur. Buna göre, devletler açısından en önemli konular savaş, askeri güç, nükleer güç gibi konuları içerirken, diğer konulara daha az önem atfedilmiştir.

Zaman içerisinde dünya genelindeki gelişmeler, artık klasik uluslar arası güvenliğin sadece devletlerin güvenliği ile açıklanmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Güvenlik alanındaki çalışmalar da bu yönde gerçekleşmiştir.

Keohane, ve Nye (1974) çalışmalarında uluslar arası ilişkiler teorisinde yeniden bir değerlendirme gerçekleştirilmesini ve High-Low politics ayırımında low politics olarak değerlendirilen unsurlara daha fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²

Uluslararası ilişkiler açısından 1970’li yılların sonlarında, dünyada gerçekleşen önemli gelişmelerin de etkisi ile güvenlik çalışmalarında da kapsamlı dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali, İran İslam Devrimi gerçekleşmiş, 1980’lerle birlikte de İran Irak Savaşı yaşanmıştır. 1980’li yıllar, Margareth Thatcher ve Ronald Reagan gibi liderlerin politikaları ile şekillenirken, artan teknoloji ile birlikte küreselleşme olgusunun etkilerinin yoğun yaşandığı, aynı zamanda neo-liberal politikaların ağırlığını artırdığı bir süreci beraberinde getirmiştir. İlerleyen dönemde 1991’de Sovyetler Birliği yıkılmış, dünya siyaseti bu doğrultuda şekillenmiştir.

Bu dönemde uluslararası ilişkilerde ve güvenlik çalışmalarında devletin dışındaki aktörlerin de önemini vurgulayan çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Barry Buzan’ın görüşlerinin de etkisi yadsınmayacaktır.

1 Arnold Wolfers, National Security As An Ambiguous Symbol, Political Science Quarterly , C. 67, S. 4, 1952, s. 481-502.

2 Robert Owen Keohane, Joseph Samuel Nye; “Transgovernmental relations and international organizations”, World Politics , C. 27, S. 1, 1974, s. 39-62.

Barry Buzan güvenlikleştirme kavramı ile önceki düşünürlerden farklı bir jargon oluşturmuştur. Buna göre, güvenlikleştirme “bir şeyin kıymetli olduğu benimsenen bir öznenin varlığına bir tehdit olarak değerlendirilmesi ve bu değerlendirme doğrultusunda istisnai tedbirler alınmasını meşrulaştırma süreci” olarak tanımlanmaktadır.³ Başka bir ifadeyle, daha öncesinde tanımlanmayan bir tehdit ve bu tehdide karşı alınan tedbirler, güvenlikleştirme kavramı ile açıklanmaktadır.

Bu kavramın tam zıttı “güvenlik dışılaştırma” olarak ifade edilmekte ve “daha öncesinde tehdit olarak kabul edilen bir şeyin artık tehdit olmaktan çıkması” biçiminde tanımlanmaktadır⁴. Burada da eski dönemlerde tehdit olan ve bu tehdidin ortadan kaldırılması için alınan tedbirlerin kaldırılması ve olgunun tehdit olmaktan çıkarılması anlatılmaktadır.

Barry Buzan, mevcut durumda tehditleri ve güvenlik algısını sadece askeri güvenlik eksenli, realist bakış açısıyla ifade etmenin mümkün olmadığını, disiplinler arası bir yapısının olduğunu ortaya koymakta; bu doğrultuda yeni güvenlik anlayışının “Sektörel Güvenlik” ya da “Beş Sektör Yaklaşımı” olarak da ifade edilen bir bakış açısıyla oluşturulabileceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım Kopenhag Okulu tarafından da savunulmuş ve güvenlik literatüründe uzun süre tartışılmıştır. Buzan çalışmasında beş sektör yaklaşımını aşağıdaki biçimde ifade etmektedir⁵:

- a) Askeri Sektör: Bu sektörde, devletler arasındaki silahlanma yarışı ve savaşlar konu edilmektedir.
- b) Siyasi Sektör: Bu sektörde, devletlerin iç ve dış siyasal istikrarı, ideolojilerin oluşturdukları tehditler, ulusal kimlikle ilgili sorunlar ele alınmaktadır.
- c) Ekonomik Sektör: Bu sektörde, ekonomik istikrarsızlıklar, kaynak dağılımındaki eşitsizlikler, ekonomik bağımlılıklar gibi konular ele alınmaktadır.
- d) Toplumsal Sektör: Bu sektörde, etnisite, dini inançlar ve kültür farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları göç ve kimlik ile ilgili tehditler ele alınmaktadır.

3 Buzan, B. (2008). Askeri güvenliğin değişen gündemi. Uluslararası İlişkiler Dergisi , 5 (18), 107-123, s.108

4 A.g.e. s.108

5 Buzan, B. (1983). People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations . Brighton: Harvester Wheatsheaf.

- e) Çevresel Sektör: Bu sektörde, çevresel bozulma, iklim değişikliği, çevre kirliliği, çevresel felaketler gibi tehditler ve endişeler ele alınmaktadır.

Kopenhagen Okulu ile gelişen güvenikleştirme kavramı, güvenliğin sadece askeri bir boyutta ve devlet-merkezli bir perspektifte ele alınmasını eleştirirken, aynı zamanda genişletilmiş güvenlik yaklaşımını benimsemektedir. Bununla birlikte, bu okul, bireylerin refahını doğrudan etkileyen her durumu otomatik olarak bir güvenlik sorunu olarak tanımlamamaktadır. Bu yaklaşım, bir anlamda güvenliğin “üçüncü yolu” olarak tanımlanabilecektir. Okul, güvenlik kavramının söylemsel biçimde nasıl inşa edildiğine odaklanarak, bu kavramın sınırlarını ve uygulamalarını belirgin hale getirmeyi hedeflemektedir⁶.

2. Türkiye ve Çevresel Güvenlik

Türkiye bulunduğu konum itibariyle, farklı iklim bölgelerinin bulunduğu, farklı kültür ve medeniyetlerin bünyesinde yer aldığı, biyoçeşitlilik ve habitat açısından zengin bir ülkedir. Bu coğrafi ve tarihi zenginlik, son dönemde yaşanan çevresel değişimlerin etkisiyle önemli tehditlerle yüz yüze kalmıştır. Bu tehditlerin başında, iklim değişikliği ve çevresel kirlenme yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı çevre sorunları değerlendirilecektir. Konu sanayileşme, medeniyet ve enerji, kentleşme, erozyon ve toprak kaybı, orman kaybı ve biyoçeşitlilikte azalma, iklim değişikliği başlıklarıyla incelenecektir.

3. Sanayileşme ve Türkiye

1780'lerden 1850'lere kadar İngiltere'de ortaya çıkan endüstri ve ekonominin dönüşüm süreci, il sanayi devrimi olarak adlandırılmış; İngiltere'de başlayan bu devrim, benzer biçimde, Avrupa ve ABD'de de gerçekleşmiştir⁷. Sanayi Devrimi hızlı biçimde bu bölgelerden başlayarak dünya geneline yayılmıştır.

Buharlı makinelerle birlikte bütün dünyada önemli değişimler meydana gelmiştir. Makineler bu tarihten itibaren hızlı biçimde insan hayatının

6 Açıkmış, S. A. (2022). Kopenhagen Okulu . <http://www.secopedia.org/>: [http://www.secopedia.org/kopenhagen-okulu/#:~:text=Kopenhagen%20Okulu%20sekt%C3%B6r%20analiz%20\(Erişim Tarihi:14.10.2023\).](http://www.secopedia.org/kopenhagen-okulu/#:~:text=Kopenhagen%20Okulu%20sekt%C3%B6r%20analiz%20(Erişim%20Tarihi:14.10.2023).)

7 Britannica, T. E. (2023). Industrial Revolution. <https://www.britannica.com/money/topic/Industrial-Revolution> (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

kullanımına sunulmuş, çalışma hayatı bütünüyle değişmiştir. Üretim artmış, kentlere göç hızlanmış, doğanın tahribatı ve çevresel kirlenme tarihi boyunca hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır.

Hızlı sanayileşme özellikle sanayileşen toplumlarda refah artışını da getirmiş, bu durum sanayileşmeyi vazgeçilmez bir konuma getirmiştir. Zira zenginleşme ve refah artışı, insanlarda çevre bilinci oluşturmaktan uzak gerçekleşmiştir.

Türkiye gecikmeli de olsa, sanayileşmenin etkilerini önemli oranda hissedilen bir ülke haline gelmektedir. Dünyadaki gelişmiş ülkelerin sanayileşme ile birlikte tecrübe ettiği sorunlar zaman içinde, Türkiye’de etkilerini göstermiştir. Gelişmiş ülkelerin yaşadığı hava kirliliği, su kirliliği, tarım alanlarının küçülmesi, gıda güvenirliliği konusunda yaşanan sorunlar Türkiye açısından da benzer seyirde gerçekleşmektedir. Bu noktada, yaşanan acı tecrübeler Türkiye’nin bu alanda hızlı tedbirler almasını gerekli kılmaktadır.

Sanayi kuruluşları tarım arazilerinin kullanım alanlarını daraltabilmekte, sanayi atıkları ve tesislerin buldukları bölgeler itibariyle tarımı tehdit edebilecek sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır. Sanayileşme benzer şekilde bulunulan bölgede hava ve su kirliliğine de sebep olabilmektedir. Üretim sonrası oluşan zararlı gazlar, tüm canlı yaşantısına zarar verebilecek biçimde hava kirliliğine sebep olmaktadır. Bu sebeple sanayileşen bölgelerde solunum yolu hastalıklarında önemli oranda artış meydana gelmektedir. Sanayi kuruluşlarının atık suları suda yaşayan canlılara zarar verebileceği gibi içme sularını da kirletebilmektedir. Bu durum, dolaylı olarak besin zincirinde yer alan bütün canlılarda tahribata neden olmaktadır. Zararlı gazların ve atık suların filtrasyonu konusunda yeterli çalışmalar yapılması ve kuruluşların bu konuda bilinç düzeylerinin artırılarak, denetim ve destek faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu noktada sanayi bölgelerinin seçilmesinde tarım arazileri dikkate alınmalı, tarımsal arazileri kirletebilecek bölgelerde yeni sanayi kuruluşu inşa etmekten kaçınmak, mevcut sanayi bölgelerinde kuruluşların çevresel önlemlerini artırmak, sanayi kuruluşlarının çevre korunmasına olan ilgisini artırmaya yönelik devlet kuruluşları tarafından denetim ve eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi uygun olacaktır.

4. Medeniyet ve Enerji İlişkisi

Sanayileşme, sonrasında gelişen fosil yakıtların keşfi ile birlikte bir üst boyuta taşınmıştır. Bu durum aynı zamanda bir medeniyet olgusunu da farklı bir boyuta taşımıştır. Medeniyet inşası ile antik dönemden 18. Yüzyıla kadarki gelişim neredeyse emekleme olarak değerlendirilebilecek bir hızda gerçekleşirken, bu tarihten sonra neredeyse medeniyet anlamında da bir sıçrama yaşanmıştır.

Medeniyet, fosil yakıtların keşfi ile birlikte dehşet verici boyutta gelişmiş, insanlığı çok ileri boyutlara taşımıştır. Bu noktada medeniyet ve enerji kaynakları arasında önemli bir ilinti olduğu ileri sürülebilecektir.

Bu konuda özellikle Smil “Energy and Civilization a History” adlı çalışması önemli bir kaynak niteliğindedir. Çalışmada aşağıda belirtilen hususlar değerlendirilmektedir⁸:

- a) Sanayi Devrimi: Fosil yakıtların yükselişi Sanayi Devriminin ateşleyici unsurlarından birisidir. Özellikle kömürün, geniş bir alanda çıkarılması ve enerji yoğunluğu yüksek oluşu, başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkede sanayi devrimine yol açan makineleşmenin temelini oluşturmuştur.
- b) Ulaşım: Petrolün ve ondan üretilen benzinin bulunması, otomobil, uçak ve gemi gibi ulaşım araçlarının hızlı biçimde gelişmesi ve küresel ulaşım ağlarının genişleyerek hızlanmasına imkan sağlamıştır.
- c) Ekonomik Kalkınma: Fosil yakıtların kullanılmaya başlanması, ekonomik büyüme ve sanayileşme açısından önemli bir enerji kaynağı oluşturmuştur. Üretim kapasitesinin artması, yeni sektörlerin doğması ve tüketimin artmasına zemin hazırlamıştır.
- d) Küreselleşme: Fosil yakıtlarla birlikte, mal ve hizmetlerin dünya genelinde daha hızlı ve efektif biçimde bir yerden başka bir yere taşınmasını mümkün kılmıştır. Bu durum küreselleşme sürecine hız katmıştır.
- e) Çevresel Etkiler: Fosil yakıtların kullanılmaya başlaması atmosferde büyük miktarda karbon salınımına sebep olmakta, bu da iklim değişikliğinin temel nedenleri arasında yer almaktadır.

8 Smil, V. (2018). Energy and Civilization a History. Londra: MIT Press.

f) Siyasal ve Stratejik Etkiler: Petrol ve petrole ulaşım, 20 ve 21. Yüzyılın en önemli stratejik meseleleri olarak değerlendirilebilir. Uluslararası çıkar çatışmalarının önemli bir kısmı bu sebeple meydana gelmiştir.

Medeniyetlerin gelişimi ve enerji kullanımı arasındaki ilişki, tarihin her döneminde önem teşkil etmiştir. Zira enerji, medeniyetlerin gelişmesi, genişlemesi ve sürdürülmesi için elzemdir. Bu noktada ateşin bulunmasından buharlı makinelerin kullanılmaya başlamasına, fosil yakıtlardan nükleer enerjiye ve günümüzdeki yenilenebilir enerji kaynaklarına kadar geçilen her safha medeniyete katkı sağlamıştır.

Antik dönemden itibaren araştırıldığında, bulunduğu coğrafyada çok önemli bir kaynak olan, Nil Nehri, Mısır medeniyetinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Roma İmparatorluğu, inşa ettiği su kanalları ile enerjiyi optimal oranda dağıtabilmiş, bu durum, medeniyetlerine önemli katkı sağlamıştır.

Dünya medeniyeti açısından, bir sıçrama tahtası olarak değerlendirilebilecek ortam ise 18. ve 19. Yüzyıldaki kömür ve buhar enerjisi sayesinde sağlanmıştır. Bu sayede sanayi devrimi ve şehirleşme süreci hızlanmış, dünya medeniyeti önemli bir aşamaya gelmiştir.

İlerleyen dönemde petrolün kullanılmaya başlanması ile birlikte, yaklaşık iki asırlık sürede, dünya medeniyeti hızlı biçimde gelişmiştir. 20. Yüzyıla gelindiğinde, petrol ve doğalgaz en önemli güç mücadelelerinin parçası haline geldi. Enerji kaynaklarına sahip olma, enerji kaynaklarına erişim, lojistik, uluslararası ilişkilerin en önemli sorunları arasında yerini aldı.

İçinde bulunduğumuz dönem ise, teknolojik gelişmelerin ve medeniyetin en üst noktasının yaşandığı dönemi ifade etmektedir. Geçmişte, hızlı bir medeniyet oluşturmada en önemli yeri oluşturan enerji kaynakları, günümüz dünyasının en büyük çevre sorunlarının da temel sebepleri arasında yerini aldı. Bu durum, dünyanın geleceği için farklı enerji kaynaklarına yönelimi zorunlu kılmaya başladı. Bu noktada yeni dönemde güneş, rüzgâr, su gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, iklim değişikliği ile mücadele en önemli gündemi oluşturmaktadır.

5. Kentleşme

Mike Davis “Planet of Slums” çalışmasında kentleşme ve gecekondu olgusu üzerinden bir değerlendirme yaparak, küresel yoksulluk, gelir adaletsizlikleri ve kentsel dönüşüm konusunda önemli hususlar ortaya koymuştur. Davis çalışmasında kentleşmenin çevresel etkilerini şu şekilde incelemektedir⁹:

- a) Alt Yapı Eksikliği: Dünya genelinde hızlı biçimde gelişen gecekondu bölgelerinin temel altyapı hizmetlerinden yoksun olması, atık yönetimi, su temini ve kanalizasyon gibi hizmetlerin tedarikinde önemli sorunlara yol açmakta bu durumda halk sağlığını tehdit etmektedir.
- b) Doğal Kaynakların İstismarı: Şehirlerin hızlı biçimde büyümesi, su kaynakları ve toprak gibi kaynakların aşırı oranda kullanılması ve bu kaynakların sürdürülebilirliğine darbe vurması
- c) Kirlilik: Yetersiz atık yönetimi, endüstriyel sorunlar ve taşımacılık nedeniyle oluşan kirlilik, özellikle metropollerde önemli çevre sorunlarına sebep olmaktadır.
- d) Arazi Kullanımı: Şehirlerin hızlı biçimde yayılması doğal habitatların ortadan kalkmasına, biyoçeşitliliğin azalmasına ve ekosistemin dengeleşmesine yol açmaktadır.

Davis’in de belirttiği süreç içinde, Sanayileşme pek çok faktörle birlikte dünya geneline benzer bir çizgide, Türkiye’de de büyük kentlere göçü tetiklemiş, bu durumun oluşturduğu diğer sorunlar gibi, çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz iç göçlerin sanayileşme dışında başka gerekçeleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında eğitim olanaklarının, sağlık olanaklarının, iş olanaklarının, sosyal olanakların kırsal bölgelerde sınırlı olması, kış koşullarının çetin geçmesi, arazilerin mirasla birlikte bölünmesi gibi durumlar sebebiyle, tarımsal gelirin azlığı gibi pek çok nedenle, birey ve gruplar büyük kentlere yönelmektedir.

Bu durum büyükşehirlerde, barınma gıda tedariki, su havzalarının, yeşil alanların azalması gibi sorunlar ile birlikte önemli çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Trafik, ısınma amaçlı katı yakıt kullanımı gibi faktörler hava kirliliğine neden olmaktadır. Kentleşme ayrıca, ekilebilir

9 Davis, M. (2006). Planet of Slums. New York: Verso.

alanların azlığı sebebiyle tarım ürünlerinin üretim ve lojistik olanaklarını sınırlandırmaktadır. Kentlerde İnsan nüfusunun artması, kentlerde sayılan unsurlardan belki de daha önemli olarak çevre sorunlarının artmasına da sebep olmaktadır. Örneğin atıkların yönetimi giderek zorlaşmakta, kalabalık insan topluluklarının çevreye verdiği zararlar devasa boyutlara ulaşmaktadır.

Bu sorunların önlenmesi ve mantıklı çözüm önerileri getirilebilmesi için, öncelikle sürdürülebilir kent planlaması olarak da adlandırılabilir bir sisteme geçiş yapılması gerekmektedir. Kentlerin alt yapı ve ulaşım yöntemlerini enerji tüketimini minimize edecek şekilde oluşturulmalıdır. Yeşil enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması, hava kirliliğinin azaltılmasında önemli etki sağlayacaktır. Toplu taşımanın teşvik edilmesi, bisiklet yollarının artırılması, elektrikli araçların kullanımının yaygınlaştırılması gibi tedbirler, trafik yoğunluğunu azaltacak, karbon emisyonlarını da düşürecektir.

Su kirliliği sorunu değerlendirilirken, sanayi atıklarının doğaya salınımını sınırlandıracak yasal düzenlemeler ve etkin artırma sistemlerinin oluşturulması önem arz etmektedir. Kentte yaşayanların su tasarrufu ve suyun etkin kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kentlerdeki atık yönetimi, yalnızca çöp toplama ve depolama ile sınırlı olmamalıdır. Geri dönüşüm ve kompostlama sistemlerinin teşvik edilmesi ve kullanılması büyük önem arz etmektedir.

Şehirlerin genişlemesi ile doğal yaşam alanları tehdit altında kalmaktadır. Bu alanların korunması ve şehirleşmenin doğal alanlara zarar vermemesi için planlama yapılmalıdır. Bu konuda, eğitim ve farkındalık faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir.

Kentleşme, kaçınılmaz bir süreç olarak görülebilir. Bunun çevre dostu ve sürdürülebilir şekilde planlanması şehir sakinleri ve ekosistem açısından olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Önemli olan karar vericilerin, planlamacıların ve toplumun bu konuda bilinçli ve sorumlu hareket etmesidir.

6. Erozyon ve Toprak Kaybı

Erozyon, doğal bir süreç olarak toprağın su ve rüzgar etkisi ile bir yerden başka bir yere taşınmasını ifade eden bir kavramdır. Erozyonda asıl

faktör doğal etkenler olsa da, insan aktiviteleri bu süreci hızlandırarak ciddi toprak kaybına sebep olabilmektedir. Erozyon nedeniyle, tarım ürünlerinin verimliliği düşmekte, su kaynaklarının kirlenmesi ve habitat kaybı gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Erozyon aynı zamanda toprak verimliliğine de etki etmektedir. Toprak, besin maddeler, minareler ve organik madde açısından oldukça zengindir. Bu durum da bitki sağlığı açısından önem arz etmektedir. Erozyon bu besleyici tabakanın kaybolmasına neden olmaktadır. Bu nedenle toprak fakirleşmekte, tarım ürünleri zarar görmektedir.

Erozyonla birlikte su kaynakları da önemli oranda kirlenmektedir. Erozyonla birlikte, toprak parçacıkları su yollarına taşınmakta, bu durum suyun berraklığını azaltmakta aynı zamanda suda yaşayan canlılara ciddi zarar vermektedir. Benzer biçimde erozyonla birlikte suya karışan pestisitler, kimyasallar ve diğer kirleticiler su kaynaklarını tehlikeye atmaktadır.

Toprak kaybı, doğal habitatların ve ekosistemin tahribatına da neden olmaktadır. Erozyon bitki örtüsüne zarar vermekte, bu da doğal yaşam dengesini bozmaktadır. Erozyon toprağın yapısına zarar vererek doğal formasyon ve coğrafi özelliklerini etkileyebilmektedir.

David R. Montgomery, "Dirt: The Erosion of Civilizations" adlı çalışmasında toprak erozyonunun tarihsel süreç içinde medeniyetler üzerindeki etkisini incelemektedir. Buna göre, antik uygarlıklardan modern toplumlara kadar toprak kayıplarının önemli sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Toprak erozyonu sadece bir çevresel sorun değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamda medeniyetlerin yükseliş ve çöküşü üzerinde etkisi olan bir faktördür¹⁰. Bu çalışma tüm dünyada toprakların medeniyetlerin oluşumunda çok önemli bir faktör olduğunu ortaya koymakta, aynı zamanda yıkılan medeniyetler açısından önemli bir unsur olduğunu vurgulaması bakımından günümüze ışık tutmaktadır.

Türkiye'nin önemli bir kısmı erozyon tehdidi altındadır. Bu konuda özellikle ağaçlandırma faaliyetlerindeki yetersizlikler, ormanların tahribi, toprakların hızlı bozulması gibi faktörler etkili olmaktadır. Yapılan değerlendirmeler Türkiye'nin %47'lik kısmının erozyon tehdidi altında olduğunu ve her yıl 640 milyon toprak kaybı yaşandığını göstermekte-

10 Montgomery, D. R. (2012). *Dirt: The Erosion of Civilizations*. Londra: University of California Press.

dir¹¹. Bu durum ülkemizin ne derece önemli bir tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de bu sorunla baş edebilmek için, doğru toprak işleme yöntemlerinin benimsenmesi, erozyon kontrol bariyerleri oluşturulması, bitki örtüsünün muhafaza edilmesi, kontrollü ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının benimsenmesi, orman yönetimi uygulamalarının benimsenmesi gibi tedbirler uygulanabilecektir.

7. Orman Kaybı ve Biyoçeşitlilikte Azalma

Türkiye orman varlığı açısından zengin bir ülke konumunda olsa da yaşanan orman yangınları, madencilik faaliyetleri, kentleşme, orman alanlarını tarımsal üretimde kullanma, yanlış hayvancılık faaliyetleri gibi nedenlerle orman kayıpları yaşanmaktadır. Bu durum ekosistemde ciddi hasarlar meydana getirmekte aynı zamanda biyoçeşitlilikte azalmaya sebep olmaktadır.

Ormanlar, dünyada yaşamın önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Atmosferin temizlenmesinden su döngüsüne, iklim dengesinden toprak verimliliğine kadar pek çok kritik süreci desteklemektedir. Son yıllarda orman kayıplarındaki artış tüm dünya ile paralel biçimde Türkiye’de de önemli bir sorun haline gelmiştir.

Orman kaybı, biyoçeşitlilikteki azalma ile doğrudan ilişki içindedir. Pek çok bitki, hayvan ve mikroorganizma açısından önemli bir yaşam alanı olan ormanların kaybedilmesi, bu canlıların kaybedilmesine dolayısıyla doğal dengenin de bozulmasına neden olmaktadır. Türkiye endemik türlerin zenginliği ile de önemli bir ülke konumunda olup, orman kayıpları sebebiyle bu ürünlerde de ciddi kayıplar yaşanmasına sebep olmaktadır.

Ormanların azalması, karbon döngüsü ve iklim değişikliği açısından da önemli sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Ormanlar, atmosferden karbondioksiti emerek iklim değişikliği ile mücadele açısından kilit bir rol oynamaktadır. Zira ormanların azalması ile karbon, atmosfere geri

11 Gün, İ. (2023). Türkiye’de arazilerin yüzde 45’i erozyon nedeniyle çölleşme riski altında bulunuyor. Anadolu Ajansı: [https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-arazilerin-yuzde-45i-erozyon-nedeniyle-collesme-riski-altinda-bulunuyor/2924200#:~:text=T%C3%BCrkiye'deki%20arazilerin%20y%C3%BCzde%2047'si%20%C3%A7%C3%B6lle%C5%9Fme%20riski%20alt%C4%B1nda.,kimyasal%20g%C3%BCbre%20\(Erişim Tarih:14.10.2023\).](https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-arazilerin-yuzde-45i-erozyon-nedeniyle-collesme-riski-altinda-bulunuyor/2924200#:~:text=T%C3%BCrkiye'deki%20arazilerin%20y%C3%BCzde%2047'si%20%C3%A7%C3%B6lle%C5%9Fme%20riski%20alt%C4%B1nda.,kimyasal%20g%C3%BCbre%20(Erişim Tarih:14.10.2023).)

salınmakta; bu durum da küresel ısınmanın önemli gerekçeleri arasında sayılmaktadır.

Ormanlar su kaynaklarının korunması ve su döngüsü için de hayati bir öneme sahiptir. Ağaçlar yağışları abzorbe ederek, toprağın su tutma kapasitesini artırmaktadır. Söz konusu su, yavaşça yer altı rezervlerine ve akarsulara karışmakta, bu durum da su kaynaklarının kalite ve etkinliğinin korunmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla ormanların azalması su kaynaklarının azalmasına ve kuraklığa neden olmaktadır.

Elizabeth Kolbert, “The Sixth Extinction: An Unnatural History” adlı çalışmasında, tarih boyunca gerçekleşen beş kitlesel yok oluş olayının bulunduğu ve içinde yaşadığımız dönemin altıncı bir yok oluş dalgasının bir parçası olabileceğini ileri sürmektedir. Çalışmada çeşitli biyoçeşitlilik kayıpları incelenerek, bu yok oluşların nedenleri ve sonuçları derinlemesine incelenmektedir¹². Buna göre, orman kayıpları, iklim değişikliği, kirlenen okyanuslar ve insan kaynaklı etkenler, bu kitlesel yok oluşun en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bu durum yeterli önlem alınmazsa orman kayıpları ve biyoçeşitlilikte azalma neticesinde bütün canlıların yok olma riski bulunmaktadır.

Türkiye'nin orman politikaları oluşturulurken, koruma ve sürdürülebilirlik prensipleri dikkate alınmalıdır. Doğru ağaçlandırma tekniklerinin benimsenmesi, sürdürülebilir ormancılık uygulamalarının geliştirilmesi bu konuda elzemdir. Biyoçeşitlilik kaybının engellenmesi için tehlikede olan türlerin ve doğal habitatların korunması da büyük önem arz etmektedir. Ormanların korunması sadece Türkiye açısından değil, tüm Dünya için ciddi bir tehdit halindedir. Bu noktada orman kayıplarının önlenmesi için uluslar arası işbirliği imkânlarının geliştirilmesi de elzemdir. Ormanların muhafazası için toplumun bilinçlendirilmesi, eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, farkındalığın artırılması için gerekli çabanın harcanması gerekmektedir.

8. İklim Değişikliği ve Türkiye

İklim değişikliği, daha önce bahsedilen pek çok konu gibi dünya geneli ile aynı anda hissedilen bir durumdur. Kuşkusuz iklim değişikliği küre-

12 Kolbert, E. (2014). The Sixth Extinction: An Unnatural History. New York: Henry Holt and Company.

sel ısınma ve çevresel bozulmanın etkisi ile gerçekleşen bir durumdur. İklimsel denge canlı yaşamı açısından kritik öneme sahip bir olgudur ve günümüzde hızlı biçimde bu dengenin bozulması ve bu bozulmanın etkileri artan biçimde hissedilmektedir.

İklim değişikliği için sayılabilecek pek çok doğal faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında güneş radyasyonları, yanardağ patlamaları, buzul dönemleri gibi faktörler bulunmaktadır. Bununla birlikte, iklim değişikliği açısından en önemli etkenin insan davranışları olduğunu ileri sürmek mümkündür. Zira milyonlarca yıl içinde sınırlı biçimde gerçekleşmekte olan küresel iklim değişikliği ve ısınma, özellikle sanayileşme, fosil yakıtların kullanımı ve insan sayısının artışı ile birlikte önemli bir tehdit halini almıştır.

IPCC (International Panel on Climate Change-Uluslararası İklim Değişikliği Paneli) 2022 Küresel İklim Değişikliği Raporu'nda, Küresel iklim değişikliğinin insan davranışları neticesinde gerçekleştiğini onaylamaktadır. Raporda özetle, iklim değişikliğinin insan faaliyetleri kaynaklı sera gazı emisyonları nedeniyle giderek arttığını, iklim değişikliği aşırı hava olaylarını yoğunlaştırarak insanlara zarar verdiğini, gıda üretimini olumsuz etkilediğini, doğal çeşitliliği azalttığını ve ekonomik büyümeyi yavaşlattığını belirtilmektedir. Bilimsel kanıtlar, bu zararların insan kaynaklı olduğunu net biçimde göstermektedir. İklim değişikliği neticesinde, dünyanın farklı bölgelerinde insanların fiziki ve zihinsel sağlığının tehdit altında olduğu ortaya koyulmaktadır. Bütün bu gelişmelere karşın, iklim değişikliği ile mücadele ve iklim değişikliğine uyum sağlama çalışmaları, dünya genelinde yeterli oranda desteklenmemekte, bu alanda yeterli finansman sağlanamamaktadır. Küresel ısınmanın hızlı biçimde devam etmesi, sürdürülebilir kalkınma ve canlı yaşamını tehdit eder bir duruma geleceği ifade edilmektedir.¹³

Raporda Türkiye, aşırı hava olaylarına karşı, Avrupa'nın en kırılgan ülkesi olarak değerlendirilmekte (Bölüm 13, s.8) ve aşırı sıcaklıkların Türkiye'de can kaybı ve önemli ekonomik kayba neden olacağı ifade edilmektedir. Su sıcaklıklarındaki artış denizlerdeki biyolojik çeşitliliği etkileyerek balıkçılık sektörüne zarar verecektir. Türkiye'nin yağış re-

13 IPCC. (2022). Climate Change 2022 Impacts, Adaptation and Vulnerability. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> (Erişim Tarihi:14.10.2023).

jiminde öngörülen değişimler nedeniyle toprak erozyonunun artacağı öngörülmekte, bu durum özellikle Akdeniz Bölgesi'nde yer alan tarım arazilerinin yaklaşık %30'unu tehlikeye sokacaktır (Bölüm 13, s.26). Günümüzde Türkiye'de yaklaşık 460.000 kişinin kıyı taşkınlarına maruz kalabilecek bölgelerde yaşadığı değerlendirilmekte, bu sayının emisyonlardaki artış neticesinde yüzyılın sonuna kadar 2 katına çıkabileceği değerlendirilmektedir (Bölüm 3, s.126). Aynı şekilde raporda, deniz seviyesinin yükselmesi neticesinde, yeterli önlem alınmazsa, Avrupa genelinde kumluk kıyı şeritlerinde, küçük sahillerin yok olması ve yaklaşık 100 metrelik geri çekilmelerin yaşanmasının mümkün olduğu değerlendirilmektedir (Bölüm 13, s.12).

Yine raporda, su kaynakları konusunda Türkiye'nin su varlığında önemli azalma meydana geleceği değerlendirilmektedir. Buna göre, İstanbul, kuraklığa karşı ekonomik kayıplar konusunda kırılgan bir konumda görülmektedir. (Bölüm 10, s.58) Emisyonların yüksek seyretmesi durumunda Beyşehir Gölü'nün 2070'e gelindiğinde tamamen kuruması mümkün görülmektedir. Artan su talebi ve daha kuru koşullar birleştiğinde Akdeniz Bölgesindeki yer altı su rezervinin tükenebileceği ve önlemler etkisi göstermezse ve emisyonlar azaltılmazsa kuraklık kaynaklı zararları önlemenin mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir (Bölüm 13, s.15, 20, 74). Emisyonların sürmesi ve sıcaklık artışının kümülatif etkisi, Türkiye ekonomisine önemli zarar verecek ve bu nedenle, Türkiye'nin kişi başına GSYİH'inde %17 düşüş yaşanma olasılığı bulunduğu ifade edilmektedir (CCP4, s.22). Raporda ayrıca Türkiye'nin başka yerlerde meydana gelen aşırı olaylar sebebiyle zarar göreceği ifade edilmektedir. Buna göre, iklim değişikliği kaynaklı uluslararası tedarik zincirlerinde, piyasalarda, finans sektöründe ve ticarete oluşabilecek olumsuzluklar, Türkiye'de ürünlere erişimi kısıtlayacak, Türkiye'nin ihracat piyasası da bu sebeple zarar görebilecektir. (Bölüm 13, s.16, 74). Tarımsal verimdeki düşüşler, kritik alt yapıların hasara uğraması ve emtia fiyatlarındaki artış gibi ekonomik şoklar, finansal istikrarsızlıklara neden olabilecektir. (Bölüm 11, s. 76).¹⁴

14 Bir Buçuk Derece İnternet Sitesi. (2023). <https://www.birbucukderece.com/bilimsel-kaynaklar/ipcc-6-degerlendirme-raporu-iklim-degisikligi-2022-etkiler-uyum-ve-kirilganlik#:~:text=IPCC%20Raporu%20Politika%20Yap%C4%B1e%C4%B1lar%20i%C3%A7in,ediyor%20ve%20ekonomik%20b%C3%BCy%C3%BCmey%20yava%C5%9Flat%C4%B1yor>. Erişim Tarihi: 14.10.2023

Sonuç

Bulduğumuz çağda, artan teknoloji ve gelişen sanayi ile birlikte, çevresel sorunlar da artış göstermektedir. Özellikle, sanayileşmenin, orman kayıplarının ve iklim değişikliğinin oluşturduğu tehditler, tüm dünyayı olduğu kadar Türkiye'yi de olumsuz etkilemektedir.

Sanayi devrimiyle başlayan ve fosil yakıtların kullanımıyla hız kazanan değişim süreci, doğal dengeyi olumsuz etkileyen birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Türkiye, coğrafi konumu, tarihi zenginliği ve biyoçeşitlilik açısından özel bir yere sahip olup, çevresel tehditlere karşı da hassas bir yapıya sahiptir. Erozyon, orman kayıpları, su kirliliği, kentleşme ve sanayileşmenin etkileri, iklim değişikliği Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı temel çevresel sorunlar arasında yer almaktadır.

Uluslararası raporlar, Türkiye'nin iklim değişikliğinin etkileri konusunda oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kuraklık, su sıkıntısı, kıyı taşkınları, biyoçeşitlilikteki azalmalar, gelecekte karşılaşılması muhtemel zorluklar arasında yer almaktadır.

Bütün bu sorunlarla mücadele edebilmek için, sürdürülebilir kalkınma, çevre bilincinin artırılması ve etkili politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda devlet, sivil toplum örgütleri, vatandaşlar ortak hareket ederek, acil biçimde harekete geçmelidir. Bu konuda eğitim ve farkındalığın geliştirilmesi önemlidir. Doğal kaynakların korunarak sürdürülebilir bir yol izlenmesi, gelecek nesiller için yaşanabilir bir ülke bırakılması en önemli sorumluluklarımız arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Açıkmeşe, S. A. (2022). Kopenhag Okulu . <http://www.secopedia.org/>: <http://www.secopedia.org/kopenhag-okulu/#:~:text=Kopenhag%20Okulu%20sekt%C3%B6rel%20analiz%20> (Erişim Tarihi:14.10.2023)
- Bir buçuk Derece İnternet Sitesi. (2023). <https://www.birbucukderece.com/bilimsel-kaynaklar/ipcc-6-degerlendirme-raporu-iklim-degisikligi-2022-etkiler-uyum-ve-kirilganlik#:~:text=IPCC%20Raporu%20Politika%20Yap%C4%B1c%C4%B1lar%20i%C3%A7in,ediyor%20ve%20ekonomik%20b%C3%BCy%C3%BCmeyi%20yava%C5%9Flat%C4%B1yor>. Erişim Tarihi: 14.10.2023
- Britannica, T. E. (2023). Industrial Revolution. <https://www.britannica.com/money/topic/Industrial-Revolution> (Erişim Tarihi: 10.07.2023).
- Buzan, B. (2008). Askeri güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 5 (18), 107-123.
- Buzan, B. (1983). *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations* . Brighton: Harvester Wheatsheaf.
- Davis, M. (2006). *Planet of Slums*. New York: Verso.
- Gün, İ. (2023). Türkiye’de arazilerin yüzde 45’i erozyon nedeniyle çölleşme riski altında bulunuyor. *Anadolu Ajansı*: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-arazilerin-yuzde-45i-erozyon-nedeniyle-collesme-riski-altinda-bulunuyor/2924200#:~:text=T%C3%BCrkiye'deki%20arazilerin%20y%C3%BCzde%2047'si%20%C3%A7%C3%B1lle%C5%9Fme%20riski%20alt%C4%B1nda,-kimyasal%20g%C3%BCbre%20> (Erişim Tarihi:14.10.2023).
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022 Impacts, Adaptation and Vulnerability*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> (Erişim Tarihi:14.10.2023).
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1974). Transgovernmental relations and international organizations. *World Politics* , 27 (1), 39-62.
- Kolbert, E. (2014). *The Sixth Extinction: An Unnatural History*. New York: Henry Holt and Company.
- Montgomery, D. R. (2012). *Dirt: The Erosion of Civilizations*. Londra: University of California Press.
- Smil, V. (2018). *Energy and Civilization a History*. Londra: MIT Press.
- Wolfers, A. (1952). National Security As An Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly* , 67 (4), 481-502.

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ARACI OLARAK KUANTUM HESAPLAMA VE SİBER GÜVENLİK

Doç. Dr. Muharrem Tuncay GENÇOĞLU

Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyılda dünya hızlı bir değişim süreci içerisinde bulunuyor. Dünyadaki değişim trendini gözlemlediğimizde ekonomik, siyasal, teknolojik, sosyal, kültürel, ekolojik ve demografik dönüşümlerin giderek artan bir şekilde önem kazandığını gözlemliyoruz. Ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların ortadan kalkmaya yüz tuttuğu, hemen hemen her alanda liberal eğilimlerin güç kazandığı, teknolojinin akıl almaz bir hızla geliştiği ve toplumsal hayatın büyük bir kısmının global süreçler tarafından belirlendiği bir çağda yaşıyoruz.¹ Dünyada yaşanan değişimlerin en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz yeni temel teknolojiler alanında hızla ortaya çıkan gelişmelerdir. Geçmişte sanayi devriminin etkisiyle ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda yaşanan dönüşümler, bugün “bilgi devrimi” ya da “teknoloji devrimi” olarak da ifade edilebilen yeni temel teknolojilerdeki gelişmeler ile yaşanmaktadır. Yeni temel teknolojilerdeki değişimi; ekonomik alanda tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri ve alt sektörlerinin tümünü, sosyal alanda insan faktörünün eğitimi, sağlık düzeyi, iletişim ve ulaşım altyapısı olmak üzere insanın verimliliğini ve refah düzeyini etkileyen tüm sosyal yatırımları, toplumların

1 Aktan, Coşkun Can ve Hüseyin Şen, Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye. Ankara: TOSYÖV Yayınları, 1999

kültür düzeyini ve hatta siyasal gücü etkisi altına almaktadır.² Cumhuriyetin 100. Yılına idrak ettiğimiz bugünlerde bu hızlı değişim sürecinde; yaptıklarımızı geliştirme, yapamadıklarımızı tespit edip yapma iradesini ortaya koyarak temel teknolojilerdeki değişimi yakalayıp ikinci yüzyılda Türkiye yüzyılı devrimlerini gerçekleştirmek artık hayal değil.

Dünya bugün yeni bir teknoloji devriminin eşliğindedir ve geç kalınmadan adı “kuantum” olan devrim yakalanmalıdır. Birinci ve ikinci kuantum devirleri içinde önce bizlere mikrodalga, lazerler, manyetik rezonans (MR) görüntüleme ve daha nice teknoloji sunulmuştur. Fakat bu teknolojiler kuantum mekaniğindeki süperpozisyon, dolanıklık, bağlamsallık gibi bazı fiziksel olguları değerlendirecek gelişmişlikte değildi. Dolayısıyla zaman ilerledikçe bu teknolojilerin sunduğu imkanlıklar çerçevesinin sınırlarına yaklaşmaya başladık. İkinci kuantum devrimi ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren heyecan uyandırdı.³ Ancak kuantum teknolojilerinin (özel olarak ikinci kuantum devriminin getirdiği teknolojiler için kullanılan bir kavram) bu kadar hızla ticari bağlamda bir popülerlik kazanacağı öngörülmemiştir. Son yıllarda kuantum teknolojileri alanına yapılan yatırımlar hızla arttı ve ülkeler diğerlerinden geri kalmamak adına ardı ardına ulusal ve uluslararası ortaklık girişimlerini oluşturmaya başladılar.

2018 yılından bu yana Avrupa Birliği, ABD, Almanya, Rusya ve Hindistan bu alanda toplamda 5 milyar doları aşan ulusal ve uluslararası girişimleri hayata geçirdi veya duyurdu.⁴ Bunların yanında Fransa, Japonya, Avustralya uzun süredir alana yaptıkları yatırımları ulusal girişim veya strateji planına oturtacaklarını açıkladılar.⁵ Benzer şekilde, Çin’in, İngiltere’nin ve Singapur’un da bu teknolojilere son 10 sene gösterdikleri ilgi

2 Aktan, Coşkun Can ve Mehtap Tunç., “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, Yeni Türkiye Dergisi. Ocak-Şubat 1998, s.118-134.

3 Dowling ve Milburn, 2003-Dowling, J. P. ve Milburn, G. J. (2003) “Quantum technology: the second quantum revolution”, Phil. Trans. R. Soc. Lond. A, 361: 1655-1674. doi: 10.1098/rsta.2003.1227

4 Riedel vd., 2019-Riedel, M., vd. (2019) “Europe’s Quantum Flagship initiative”, Quantum Science and Technology, 4: 020501.

Raymer ve Monroe, 2019-Raymer, M.G. ve Monroe, C. (2019) “The US National Quantum Initiative”, Quantum Science Technology, 4: 020504.

Fedorov vd., 2019-Fedorov, A. K., Akimov, A. V., Biamonte, J. D., Kavokin, A. V., Khalili, F. Y., Kiktenko, E. O., Kolachevsky, N. N., Kurochkin, Y. V., Lvovsky, A. I., Rubtsov, A. N., Shlyapnikov, G. V., Straupe, S. S., Ustinov, A. V., & Zheltikov, A. M. (2019). Quantum Technologies in Russia. Quantum Science and Technology, 4(4), 040501. <https://doi.org/10.1088/2058-9565/ab4472>

5 (Roberson ve White, 2019-Roberson, T.M. ve White, A.G. (2019) “Charting the Australian quantum landscape”, Quantum Science Technology, 4: 020505) ve Kanada (Sussman vd., 2019-Sussman, B., vd. (2019) “Quantum Canada”, Quantum Science Technology, 4: 020503.

Yamamoto vd., 2019-Yamamoto, Y., Sasaki, M., and Takesue, H. (2019) “Quantum information science and technology in Japan”, Quantum Science Technology, 4: 020502.

ve yaptıkları ulusal harcamalar yüksektir.⁶ Bu gelişmeleri göz önüne aldığımızda şimdiye kadar milyarlarca dolar yatırım yapılmış ve önümüzdeki beş sene boyunca da her sene milyarlarca dolar yatırım yapılması kararlaştırılan bir alan olarak kuantum teknolojileri, yaşanmakta olan dijital dönüşümün bir parçası ve potansiyel bir teknolojik devrim olarak karşımıza çıkıyor.

Doğru zaman, ekip ve destek mekanizmasıyla bu başarılabilir ve dünyayla rekabet edilebilir. Çünkü kuantum teknolojileri önümüzdeki 10 yılda pek çok sektöre ve alana dokunacak ve onları kökten değiştirecektir. Bu sektörler arasında; savunma, finans, lojistik, tıp, haberleşme, malzeme bilimi ve mobilite çözümleri başta gelecektir. Bunun farkında olan ülkeler bu alana daha fazla yatırım yapmaya başlamıştır. Dünyada kuantum teknolojileri yatırımları 2022'de 50 milyar doları geçmiştir. Büyük devletler ve büyük şirketler kuantum bilgisayarlarını geliştirmek için her yıl milyarlarca dolarlık yatırım yapmaktadır. Gelecekte hesaplama gücü çok yüksek kuantum bilgisayarlar dünyayı değiştirebilecektir.

İçerisinde bulunduğumuz uluslararası ortamda bir ülkenin hayatını sürdürülebilirliği etrafındaki tehditleri en hızlı şekilde algılayabilmesi, her türlü trafiği (insan, ticaret yolları, doğal kaynak enerji, v.b.) denetleyebilmesi, erişimleri sağlayabilmesi (iletişim, ürün, enerji ve kaynakların dağıtımı ve erişiminin sağlanması), coğrafya ve kaynaklarına hakim ve bunları sürdürülebilir kılacak, koruyabilecek donanımına sahip olmasına bağlıdır.⁷

Bu anlamda hasmın önceden görülebilmesi, duyulabilmesi, farkına varılabilmesi ve en etkin şekilde ilk olarak vurulabilmesi esastır. Kuantum teknolojilerinde belirtilen kuantum hesaplama, sensörler, iletişim, bilgisayarlar, şifreleme ve şifre çözme kavramlarının alt açılımlarında yer alan tüm teknolojiler yukarıda vurgulanan ihtiyaçlara yanıt vermek üzere bulunmaktadır. Bugün temelde konvansiyonel ya da yüksek teknoloji silah yarışında bahse konu tüm teknolojiler bu noktaya dayanmaktadır.

6 Zhang vd., 2019-Zhang, Q., vd. (2019) "Quantum information research in China", Quantum Science Technology, 4: 040503.

Knight ve Walmsley, 2019-Knight, P. ve Walmsley, I. (2019) "UK national quantum technology programme", Quantum Science Technology, 4: 040502

Singh vd., 2017-Singh, K. vd. (2017) "Two Decades of Quantum Information in Singapore" Tan, B. T. G. vd. (der.). 50 Years of Science in Singapore içinde, World Scientific, 361-387.

7 İbrahim Semih Akçomak ve Zeki Can Seskir, Türkiye'de ve Dünyada Kuantum Teknolojilerinin Mevcut Durumu: Toplumsal Çerçeveden Bir Bakış, Toplum ve Bilim, Sayı: 157, (2021), s. 159-187.

Günümüzde varlığını sürdürmek isteyen bir devlet için kuantum teknolojileri, olmazsa olmaz yatırım yapılması ve sürekli gelişip güncellenmesi gereken bir alan olarak kendini göstermektedir. Bu alandaki yarışta ikinci olmak bölgesel ya da küresel rekabette içinde bulunulan mücadelenin başlamadan kaybedilebileceği anlamına gelebilmektedir. Kuantum teknolojileri konusundaki kabiliyetler ülkelerin coğrafi ya da demografik büyüklüğüyle değil teknolojiye erişme seviyesi ve bunu sürekli kılacak ekonomik yapıdan geçmektedir. Ek olarak bu teknolojilerin elde edilmesinde gerekli enerji kaynaklarının varlığı, cinsi ve büyüklükleri de bu noktada belirleyici olmaktadır. Diğer bir deyişle çeşitli yollarla yüksek seviyede enerji üretecek kaynakların o ülkede bulunması ya da böylesi kaynaklara erişiminin olması neredeyse mutlaktır. Az bulunan çok özel bazı maden ve minerallere erişim de tarihin başından bu yana olduğu gibi elzemdir. Ekonomik güç, enerji, maden ve minerallere erişim sağlanamadan kuantum teknolojilerinin sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Hali hazırda TÜBİTAK'ın hazırladığı "Vizyon 2023" belgesinde bir stratejik hedef olarak var olan bir konuda dünya bu kadar hızlı gelişirken, Türkiye'nin kuantum teknolojileri alanında fiziksel ve beşeri sermayesinin ne ölçüde yeterli olduğu ve kuantum teknolojilerinin yaratacağı tekno-ekonomik etkilerin toplumsal bağlamının Türkiye perspektifinden incelenmesi artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu teknoloji alanındaki gelişmelerin medyada ve yabancı ülkelerde politika yapıcılar tarafından yukarıda da bahsedildiği gibi bir 'teknolojik devrim' olarak sunulması bu argüman üzerine yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Dünyada ve Türkiye'de kuantum teknolojileri alanındaki mevcut durumu ikincil verilerle ortaya koyup daha sonra, ikinci kuantum devriminin olası toplumsal etkilerinin alan uzmanlarıyla yapılan görüşmelerden⁸ faydalanarak zenginleşme-bölüşüm-eşitsizlik ve teknolojik dönüşüme katılma başlıkları altında incelendiği oldukça önemli bir çalışmanın dikkatle incelenmesi ve Cumhuriyetin 100. Yılında ikinci yüzyıl planlamaları yaparken dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta fayda vardır.

Kuantum teknolojileri denince akla gelen ilk kavram; kuantum bilgisayar, kuantum bilgisayar denince de hız kavramı öne çıkmaktadır. Hız ise kuantum hesaplama kavramını ortaya çıkarmaktadır. O halde öncelikle

8 Zeki Seskir, Current State of Quantum Information Technologies in Turkey, Yüksek lisans tezi, ODTÜ,2019.

kuantum hesaplama nedir? Sorusuna cevap aranmalı, bundan evvel ise bazı temel kavramlar üzerinde durulmalıdır.

Kuantum

Sözlük anlamı; bir şeyin en küçük miktarı ya da ölçülebilen en küçük birimidir. Özellikle enerjiyi ifade etmek için faydalanılan bir terimdir. Bu kapsamda fizik bilimi özelindeki tanımı ise; ölçülebilen enerjinin en küçük miktarıdır.⁹ Kuantum teorisi 1900'lerin başındaki keşiften bu yana klasik bilimsel alguları alt üst etmiştir. 20. yüzyılın hemen başlarında Alman fizikçi Max Planck'ın "Siyah Cisim Işınması" adlı kara madde üzerinde radyasyonun etkisini konu alan çalışmasıyla modern fizik kuantum teorisi doğmuştur. Bu teori, maddeyi klasik fizikten farklı bir perspektifle inceleyen ve atom altı dünyaya dair açıklamalar getirmeye çalışan modern bir fizik teorisidir. Max Planck'ın Alman Fizik Derneği'ne sunduğu çalışmasında parlayan bir yüzeyden yansıyan radyasyonun renk değişimlerinin nedenini araştırmaktadır. Daha önce varsayıldığı gibi sabit bir elektromanyetik dalga yerine tek tek her birimde enerjinin -maddede olduğu gibi- var olduğunu ve bu nedenle ölçülebilir olduğunu varsayarak sorunun cevabını bulabileceğini keşfetmiştir. Bu birimlerin varlığı kuantum teorisinin ilk varsayımı olmuştur.

Kuantum Bilgisayar

Kuantum bilgisayar, geleneksel bilgisayarlardan çok daha hızlı olan, kuantum fiziğinin süperpozisyon ve dolanıklık ilkelerinden güç alarak bilgiyi benzersiz bir şekilde işleyen bilgisayarlara denir.

Kuantum bilgisayarları aslında bir bilgisayardan çok güçlü kuantum algoritmalarını sıradan bir işlemciden çok daha hızlı çalıştırabilen süper hesap makineleridir. Bunu fotonlar, elektronlar ve atomlar gibi temel parçacıkların ve aynı zamanda süper iletken devreler gibi daha büyük sistemlerin davranışından sorumlu olan kuantum mekaniği ilkelerini kullanarak yaparlar. Kuantum mekaniği, doğal dünyanın birçok yönünü klasik fiziğin yaptığından daha iyi açıklamakta ve klasik fiziğin ürettiği neredeyse tüm teorileri barındırmaktadır.

9 Burak Alp, Erol Demir, Ertuğrul Serkan Yalınpala, Alper Genar, Hasan Temel, Harpte Yeni Kavramlar, Operatif Sanat, Teknoloji ve Harp Hakkında Yansımalar, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kuantum bilgisayarların ardındaki fizik, matematik ve bilgisayar biliminin büyüleyici karışımı oldukça karmaşıktır. Kuantum hesaplama (Quantum computing), kubit (qubit) olarak da bilinen kuantum bitlerini kullanır ve atom altı parçacıkların birden fazla durumda var olma yeteneğinden yararlanır. Kubitlerin bakımı inanılmaz derecede zordur, çünkü kubitler oldukça hassastır, ortamdaki en ufak bir değişikliğe tepki verirler ve kodlanmış verileri kaybedebilirler.

Kuantum bilgisayarlar, belirli sorunları geleneksel veya diğer klasik bilgisayarlardan çok daha hızlı çözme potansiyeline sahiptir. Klasik bilgisayarlardan temel olarak farklı bir şekilde aynı anda birden çok işlemi gerçekleştirmek için kuantum mekaniğinin ilkelerinden yararlanırlar. Kuantum bilgisayarların klasik bilgisayarların yerini alması muhtemel olmasa da, klasik bilgisayarlara kıyasla kuantum bilgisayarların verileri depolama ve işleme şeklini temelden değiştiren kubitlerin iki temel özelliği vardır:

- a. Süperpozisyon: Bir parçacığın aynı anda birkaç farklı durumda olma yeteneği.
- b. Dolaşıklık: iki parçacığın uzaktan bile bilgi paylaşma yeteneği.

Bu özellikleri kavramsallaştırmak için, iki durumu olan bir madeni para tasavvur edelim; tura veya yazı. Bu madeni paranın iki durumu yani tura ve yazı durumu klasik bitleri temsil etsin. Madeni parayı döndürürseniz, aynı anda hem tura hem de yazı olur (süperpozisyon). Birbirine dolanmış iki madeni parayı döndürürseniz, birinin durumu anında diğerinin durumunu değiştirir (dolaşma). Süperpozisyon ve dolaşıklık, bağlantılı bir kubit grubunun aynı sayıda ikili bitten önemli ölçüde daha fazla işlem gücüne sahip olmasını sağlar. Bununla birlikte, kubitler aynı zamanda, kubitler ve çevreleri arasındaki etkileşimin kuantum bilgisayarın durumunu değiştirdiği ve sistemden bilgi sızmasına veya kaybolmasına neden olan bir süreç olan eşevresizliğe tabidir. Dönen madeni paranın altındaki masanın sallandığını ve madeni paranın devrildiğini hayal edebilirsiniz. Bir kuantum bilgisayarının gerçekten hesaplamalar yapabilmesi için tutarlılığın korunması gerekir.

Bununla birlikte, kuantum bilgisayarların artan bilgi işlem gücü aynı zamanda daha büyük bir güvenlik ihlali riskini de beraberinde getirir. Başlıca endişelerden biri, kuantum bilgisayarların mevcut şifreleme pro-

tokollerini kırma olasılığıdır. Kuantum bilgisayarlar bilgileri daha hızlı işleyebildikleri için, potansiyel olarak şifrelenmiş verilerin şifresini geleneksel bilgisayarlardan çok daha hızlı çözmek için kullanılabilirler. Bunun kişisel veriler ve ulusal güvenlik için ciddi sonuçları olabilir.

Bu riski azaltmak için araştırmacıların, kuantum hesaplamaya dirençli olacak şekilde tasarlanmış yeni şifreleme yöntemleri geliştirmeleri gerekir. Özellikle araştırmacılar, kullanıcıların kimliğini doğrulamak ve verileri şifrelemek için kullanılacak güvenli anahtarlar oluşturmak için kuantum durumlarını kullanan kuantum şifrelemenin kullanımını araştırmalıdır. Bu teknoloji potansiyel olarak geleneksel şifreleme protokollerinden daha yüksek düzeyde güvenlik sağlayabilir.

Araştırmacılar, şifrelemeye ek olarak, siber güvenliği başka şekillerde geliştirmek için kuantum hesaplamanın potansiyelini de araştırmak zorundadırlar. Örneğin, kötü amaçlı saldırıları daha hızlı ve doğru bir şekilde tespit etmek ve bunlara karşı korunmak için kuantum bilgi işlem kullanılabilir. Kuantum bilgisayarlar, büyük veri kümelerini daha hızlı analiz etmek için de kullanılabilir ve bu da güvenlik tehditlerine ilişkin değerli içgörüler sağlayabilir.

Kuantum Hesaplama Nedir?

Kuantum hesaplama, kuantum ağ oluşturma, kuantum algılama ve kuantum simülasyonu dahil olmak üzere kuantum bilgi biliminin, kuantum bitleri veya kübitleri oluşturma ve kullanma becerisinden yararlanan bir alt alanıdır.

Kuantum hesaplama, hesaplamaları geleneksel yöntemden çok daha hızlı gerçekleştirmek için atom altı parçacıkların gücünden yararlanır. Bu teknoloji, aynı anda birden çok değeri temsil edebilen kübitleri kullanarak bilgileri daha hızlı işleyebilir. Bu, kuantum bilgisayarların karmaşık sorunları geleneksel bilgisayarlardan daha verimli bir şekilde çözmesini sağlar.

Kuantum hesaplamanın etki potansiyeli göz önüne alındığında, Türkiye'nin kuantum bilişimin yanı sıra ilgili kuantum iletişimi ve kuantum algılama alanlarına da yatırım yapması gerekiyor. Araştırma üniversiteleri ve teknoloji şirketleri, kuantum bilgisayarların altında yatan donanım,

yazılım ve algoritmaların yanı sıra kuantum hesaplamanın uygulanabileceği alanlara da odaklanmalıdırlar. Bu uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Açık anahtarlı şifreleme ile korunan verilerin şifresinin çözümü¹⁰
- Daha iyi makine öğrenimi algoritmalarını eğitmek için veri kümeleri oluşturan üretken modellerin geliştirilmesi¹¹
- Bir şehirdeki trafik akışlarının optimizasyonu¹²
- Elektrikli araç pillerini iyileştirmek için moleküler simülasyonların oluşturulup kullanılması¹³
- Yeni ilaçların geliştirilmesine yönelik bileşiklerin analizi ve karşılaştırılması¹⁴

Kuantum hesaplama sağlık hizmetleri, nesnelerin interneti ve siber güvenlik gibi alanlarda devrimsel etkilere sahip olacaktır. Özellikle eczacılık endüstrisinin büyük veri problemi sadece kuantum bilgisayarlarla çözülebilecektir.

Bu çeşitli uygulamalar, şüphesiz ekonomik büyüme ve uzun vadeli küresel rekabet için kritik öneme sahip olsa da, bir kuantum bilgisayarın mevcut açık anahtar kriptografisini kırma konusundaki yıkıcı yeteneği, en zorlu alanlardan biri olmaya devam ediyor. Ayrıca, hem saldıranlar hem de savunanlar kuantum bilgi işlem yeteneklerini geliştirdikçe ve değişiklikleri hesaba katmak için altyapılarını ve uygulamalarını revize ettikçe, uygulamalı siber güvenlikte çeşitli ek değişiklikler, riskler ve fırsatlar olması muhtemeldir.

Kuantum Hesaplamanın Siber Güvenlik Üzerindeki Etkisi

Genel olarak, kuantum hesaplama, siber güvenlik için hem fırsatlar hem de zorluklar sunar. Kuantum bilgi işlem potansiyel olarak mevcut şifreleme protokollerini kırmak için kullanılabilirken, aktif olarak kuantum

10 Dorothy Denning, Is-Quantum Computing a Cybersecurity Threat? American Scientist, 2019.

11 Tom Taulli, Kuantum Hesaplama: AI (Yapay Zeka) İçin Ne Anlama Geliyor? Forbes.

12 Florian Neukart ve diğerleri, Bir Kuantum Tavlayıcı Kullanarak Trafik Akışı Optimizasyonu, 2017.

13 Jeannette Garcia, IBM and Daimler Use Quantum Computer to Develop Next-Gen Piller, IBM Research

14 Rick Mullin, İlaç Keşfinde Kuantum Bilişimden Bahsedelim, Chemical & Engineering News, 2020, <https://cen.acs.org/business/informatics/Lets-talk-quantum-computing-drug/98/135>.

hesaplamaya dirençli yeni şifreleme teknolojileri geliştirilebilir. Ek olarak, kuantum bilgi işlem, kötü niyetli saldırıları daha hızlı ve doğru bir şekilde tespit etmek ve bunlara karşı korunmak da dahil olmak üzere siber güvenliği çeşitli şekillerde geliştirmek için kullanılabilir. Kuantum hesaplamaya yönelik araştırmalar ilerledikçe, bu teknolojilerin gelecekte siber güvenlik için giderek daha önemli hale gelmesi muhtemeldir.

Kuantum hesaplamanın mevcut durumu ve bunun siber güvenlik üzerindeki etkisi geleceği inşa ederken gözardı edilmemesi gereken önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda kuantum bilgisayarların geliştirilmesine paralel olarak kuantum hesaplamanın önümüzdeki yıllarda insanlık tarihine damga vuracak etkilere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira önümüzdeki on yılda ortaya çıkacak devrimsel özellik kuantum hesaplama olacaktır. Önümüzdeki on yılın sonlarına doğru kuantum hesaplamasının ilk uygulamaları hayatımıza girmeye başlayacaktır. İş dünyasından devlet yönetimine hatta uluslararası ilişkilere kadar, kuantum hesaplamasının etkilerinin diğer teknolojik gelişmelerden daha radikal ve devrimsel olacağı aşıkardır. Çünkü Kuantum hesaplama, fizik alanındaki kuantum teorisi temelinde gelişen oldukça yeni bir teknolojidir. Kuantum teorisi ise en basit şekilde anlatılacak olursa atom altı seviyedeki parçacıkların davranışlarını açıklayan ve gözlemlenene kadar bu parçacıkların, aynı anda birden fazla yerde var olabildiğini belirten bir teordir. Bu yönüyle gelecek on yıla damgasını vuracak teknoloji; kuantum hesaplama olacaktır.

Kuantum hesaplama teknolojisinin artan gelişimi, siber güvenlik için önemli bir tehditide beraberinde getirmektedir. Kuantum bilgisayarlar, mevcut şifreleme algoritmalarını hızla kırarak saldırganlara hassas verilere erişme fırsatı verebilir. Bunun bankacılık, sağlık ve diğer hassas sektörlerin güvenliği üzerinde ciddi etkileri olabilir. Bu nedenle kuantum bilgisayar saldırılarına dirençli yeni bir kriptografi türü geliştirilmesi gerekmektedir. Kuantum dirençli kriptografinin geliştirilmesi acil bir görevdir. Mevcut şifreleme yöntemlerini kırabilen bir kuantum bilgisayarın önümüzdeki on yıl içinde ticarileştirilebileceği ihtimali gözönünde bulundurulduğunda, kuantum sonrası kriptografi ve kuantum anahtar dağıtımı da dahil olmak üzere şimdiden çözümler üzerinde çalışmaların başlatılması oldukça önemlidir. Bu nedenle verilerin kuantum bilgi işlem karşısında güvende kalmasını sağlamak için şimdiden plan ve program

hazırlıklarının yapılması gerekmektedir. Kuantum hesap teknolojisi hızla gelişmekte ve siber güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ülke olarak biz de verilerimizin güvende kalmasını sağlamak için kuantum dirençli kriptografiye yatırım yapmalı ve diğer çözümler üzerinde araştırmalara ağırlık vermeliyiz. Kuantum hesaplamadaki en son gelişmeler ve bunun siber güvenlik üzerindeki etkileri hususunda da dünyadaki gelişmelerin takip edilmesi gerekmektedir. Kuantum hesaplamanın en önemli faydası, son derece güvenli veri şifreleme sağlama yeteneğidir. Bunun nedeni, kuantum bilgisayarların, geleneksel bilgisayarların yeteneklerinin çok ötesinde hızlarda hesaplamalar yapabilmesidir. Bu, şifreleme anahtarı bilinse bile şifrelenmiş verilerin kırılmasını neredeyse imkansız hale getirir. Bu, finansal ve tıbbi kayıtlar gibi hassas verilerin güvenliğini önemli ölçüde artırabilir. Bununla birlikte, kuantum hesaplama ile ilişkili bazı potansiyel riskler de bulunmaktadır. Birincisi, mevcut şifreleme yöntemlerini kırmak için kuantum bilgisayarların kullanılması olasılığıdır. Bu, potansiyel olarak bilgisayar korsanlarının şu anda şifreleme ile korunan hassas verilere erişmesine izin verebilir. Ek olarak, kuantum hesaplama, verileri şu anda imkansız olan şekillerde işlemek için kullanılacak güçlü algoritmalar oluşturmak amacıyla da kullanılabilir. Bunun mahremiyet ve güvenlik ile çevrimiçi hizmetlerin bütünlüğü üzerinde ciddi etkileri olabilir. Kuantum hesaplama teknolojisinin gelişimi henüz başlangıç aşamasındadır. Bu nedenle kuantum hesaplamanın faydalarının ve risklerinin vaka bazında değerlendirilmesi önemlidir. Kuantum hesaplama teknolojisi hızla geliştikçe, mevcut siber güvenlik protokollerine yönelik potansiyel tehdit giderek daha net hale gelmektedir. Kuantum hesaplama ile siber saldırıların çok daha güçlü ve savunması zor hale gelmesi muhtemeldir. Bu nedenle, kuantum hesaplama tehditlerine karşı koruma önlemlerini araştırmaya ve uygulamaya başlamak ilgili kurumların görev tanımlarında yer almalıdır.

İlgili kurumların atması gereken en önemli adım, mevcut siber güvenlik protokollerini değerlendirmek ve olası güvenlik açıklarını belirlemektir. Yani, kuantum bilgi işlem saldırılarına karşı savunmasız olabilecek alanların belirlenmesini ve hangi protokollerin güncellenmesi gerektiğinin belirlenmesi demektir. Ayrıca ilgili kurumlar, kuantum bilişim tehditlerine karşı güvenlik sağlamak için kuantum dirençli şifreleme algoritmaları, kuantum anahtar dağıtım protokolleri ve kuantum sonrası kimlik doğrulama yöntemleri gibi potansiyel çözümleri araştırmaya başlamalıdır.

Ülkemizde bir kaç üniversite, kuantum hesaplama tehditlerine karşı koruma sağlamak için potansiyel çözümler üzerine araştırma yapmaktadır. Bu üniversitelerle birlikte ilgili kurumların, potansiyel riskleri daha iyi anlamak ve bunları hafifletecek stratejiler geliştirmek için kuantum hesaplama araştırmalarına yatırım yapmaları hayati önemdedir.

Kuantum hesaplama tehdidi karşısında devletin kendisini korumak için proaktif adımlar atması şarttır. Devlet, mevcut siber güvenlik protokollerini değerlendirerek, potansiyel çözümleri araştırarak ve uzman rehberliğinde kendisini kuantum hesaplama tehditlerine karşı hazırlıklı hale getirmeli buna ilişkin gerekli kapasiteyi oluşturmalıdır.

Bu doğrultuda iş gücünün eğitime ve yetiştirilmesine yönelik stratejik yatırımlar yapılmalı, kuantum bilgi bilimi alanında beceri eksikliği ile karşı karşıya kalınmaması için gerekli alt yapıyı hazırlamalıdır. Teknik araştırmacılara ek olarak, sektörü desteklemek için gereken tedarik zincirini ve operasyonel altyapıyı geliştirmek amacıyla kuantum bilgisine sahip çalışanlara ihtiyaç vardır. Büyük, hataya dayanıklı bir kuantum bilgisayar geliştirildiğinde, kuantum bilgisayarları oluşturmak ve dağıtmak ve ticari uygulamalar geliştirmek için bir yarış olacaktır. Bir kuantum bilgisayarın uygulama yelpazesi nedeniyle, fizik, mühendislik, uygulamalı matematik, malzeme bilimi ve bilgisayar bilimi dahil olmak üzere birçok disiplinde yetenekli çalışanlara ihtiyacımız olacaktır. Kuantum hesaplama, orta ve lise programlarından lisans ve yüksek lisans seviyesindeki müfredata ve mevcut çalışanlar için eğitime kadar birçok eğitim ve öğretim seviyesini kapsamalıdır. Bu açığı gidermek için çeşitli programlar ve istikrarlı bir iş gücü hattı geliştirmek için de sürekli bir finansman kaynağı oluşturulmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Kuantum hesaplama; bilimin, sağlık hizmetlerinin, makine öğreniminin ve iletişimin geleceği için heyecan verici imkanlar sunmakla birlikte siber ortamın güvenliğinin korunmasının da oldukça önemli olduğunu gözardı etmemek gerekmektedir. Kuantum teknolojisi ilerledikçe, hem klasik hem de kuantum cihaz ve bağlantıların entegrasyonu ile kullanılan ağlar daha karmaşık hale gelecektir. O sebeple kuantumun bilgi işlem ve iletişim ortamımıza getireceği tehditleri ve fırsatları öngörmek çok önemlidir.

Özellikle devlet ve iş dünyasını, büyük ölçekli kuantum bilgisayarların getireceği siber güvenliğe yönelik tehditlere hazırlanmak ve bunlara öncelik vermek gibi zorlu bir süreçle karşılaşılacağı açıktır. Çağın gerekleri ve diğer ülke girişimleri dikkate alındığında Cumhuriyetimizin yeni yüzyılında sadece kuantum dirençli şifrelemenin geliştirilmesi ve benimsenmesiyle zaman kaybetmemeli, yerli ve milli ürün ve insan kaynağımızla “Kuantum çağına” hazır olmalıyız.

Türkiye bugüne kadar bu alana çok az yatırım yapabilmıştır. 2021’de özel sektör hariç tahmini yatırım 10 milyon dolar iken 2022’de tahmini 20 milyon dolar olmuştur.¹⁵

Cumhuriyetin yeni Yüzyılında Türk ve Türkiye yüzyılının inşası bakımından Türkiye’de kuantum bilgisayarlar için gerekli olan; süperiletken sistemler, kuantum optiği ve haberleşme uygulamaları konularında ilerleme sağlanabilecektir. Bu bağlamda Türkiyedeki gelişmeler şu şekilde özetlenebilecektir;

- a. Türkiyenin entegre sistemleri ve kuantum alt yapısını oluşturmak için çalışan, en büyük finansmana sahip şirketi olan ASELSAN kuantum bilgisayarlar için algoritma ve uygulamaların geliştirilmesi çalışmalarını devam ettirmektedir.
- b. TÜBİTAK BİLGEM kuantum bilgi sayım sistemlerinin geleceği çerçevesinde akademik bir kadro oluşturmaya çalışmaktadır.
- c. Türkiye ASELSAN ve TÜBİTAK BİLGEM’e bütçe oluşturarak bu alanda ilerlemeye çalışmakta ancak hükümet tarafından açıklanan özel bir planın olması, Türkiye için bu alanda büyük bir avantaj sağlayacaktır.
- d. Türkiye’de akademinin tam olarak bu konuya hazır olmaması bu alandaki gelişmeyi sınırlayacak bir durum olarak dikkat çekmektedir. Akademinin bu alana hazır olmamasının sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür;
 - i. Yüksek hassasiyet içeren laboratuvarların finanse edilmemesi
 - ii. Temel bilimlere olan uzaklık ve alt yapı yetersizliği
 - iii. Genç potansiyelin üst kurumlar tarafından doğru değerlendirilmemesi

15 <https://www.aselsan.com.tr/tr/inovasyon/haber-detay/kuantum-bilgisayar-cagi-basladi-3827>

- iv. Karar vericiler arasında bu konuyu bilen ve inanan etkinliğin az olması,
- v. Konunun içerik zenginliğinden ziyade şova dönük magazine boyutunun öne çıkarılması.

Kuantum çağında siber güvenliği geliştirmek için Devlet olarak yapılacak eylemleri şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır;

1. Kuantum bilişim araştırmalarını derinleştirerek artırmak

Bir Ulusal Kuantum Girişimi Yasası oluşturularak, önümüzdeki beş yıl içinde en az 1 milyar dolarlık bir bütçe ayrılmalıdır. Bu kaynak kamu-özel alternative imkanlar değerlendirilerek sağlanabilecektir. Zira kuantum bilgisayarların altında yatan donanım, yazılım ve algoritmaları oluşturmak için hem kamu hem de özel sektör araştırmaları için ciddi miktarda finansmana ihtiyaç olacaktır. Yakın vadede kuantum hesaplama araştırmaları ticari olarak başarılı olmazsa, devletin bu alandaki ilerlemeleri finanse etme rolü daha önemli hale gelecektir. Kamu ve özel sektör arasındaki yakın işbirliği, kuantum araştırma ve geliştirme için gerekli olan bilgi ve teknoloji transferi için oldukça hayattır.

2. Uluslararası işbirliğini güçlendirmek için adım atılmalıdır

Kuantum hesaplamayı geliştirmenin önemli bir bileşeni, bu alana yatırım yapan diğer ülkelerle işbirliği kurmaktır. Kuantum bilgi bilimine ulusal anlamda stratejik bir bakış ortaya konmalı ve bu bağlamda kuantum tehditlerini ele almak ve hafifletmek için uluslararası işbirliği teşvik edilmelidir. Kuantum dirençli şifrelemeye geçiş birçok ülke için zorluklar yaratacaktır. Bilgi paylaşımını, eğitimi ve öğretimi teşvik eden uluslararası girişimler, siber ekosistemin genel dayanıklılığını artıracaktır.

3. Kuantum güvenlik açıklarının tespit edilip değerlendirilmesi

Öncelikle kuantum teknolojilerinin ulusal güvenlik sistemlerine yönelik riskleri ve tehditleri ve ayrıca bu sistemlere yönelik riskleri azaltmak için gereken stratejileri, planları ve yatırımları kapsayan bir ulusal strateji belgesi hazırlığı yapılması önemlidir. Bu strateji belgesi genel olarak;

- Risk altındaki kritik ulusal güvenlik sistemlerinin tanımlanması ve önceliklendirilmesi
- Kuantuma dayanıklı kriptografi için standart oluşturulması

- Alternatif kuantum dirençli algoritmaların ve özelliklerin fizibilitesinin yapılması;
- Kuantum dirençli kriptografi, standartlar ve modellerle ilgili kamu ve özel girişimlerin desteklenmesi;
- Kritik ulusal güvenlik sistemlerini kuantum bilgi işlem kod kırma yeteneklerine karşı güvence altına almak için kaynak sağlama programları da dahil olmak üzere araştırma, geliştirme ve satın alma faaliyetleri için öneriler sunulması gibi maddeleri kapsamalıdır.

4. Uzay araştırmaları ve endüstrisi, kuantum metrolojisi ve algılama da dahil olmak üzere çeşitli kuantum teknolojilerinden büyük ölçüde faydalanılması

Kuantum iletişimini güvence altına almak için kuantum anahtar dağıtımını (KAD) kullanmaya ihtiyaç vardır. Örneğin; Çin, birincil araştırma alanı olarak uzay tabanlı KAD'na önemli miktarda araştırma ve geliştirme yatırımı yapmış durumda. 2016 yılında Çin, uydu ve çoklu yer istasyonları arasında dolaşık fotonları başarıyla ileten Micius uydusunuda fırlattı.¹⁶

KAD muhtemelen yaygın olarak uygulanabilecek bir yöntem olmayacak olsa da, çok uzun menzilli güvenli bilgiler için bazı avantajlar sağlayacağı aşıkardır. Süperpozisyon ve dolaşıklık özellikleri nedeniyle, dışarıdan bir gözlem, kuantum durumunu bozacak ve KAD'na izinsiz erişimden haberdar olunacaktır.

5. Siber alanda yetenekli ve uzman kişileri istihdam etme, geliştirme ve elde tutmak için bir mevzuat ve buna paralel politikalar oluşturulması

Gelecekteki bir iş gücünün eğitime ve yetiştirilmesine yönelik stratejik yatırımlar olmadan, Türkiye'nin yakında kuantum bilgi bilimi alanında büyük bir insan kaynağı eksikliği ile karşı karşıya kalma riski bulunmaktadır. Teknik araştırmacılara ek olarak, sektörü desteklemek için gereken tedarik zincirini ve operasyonel altyapıyı geliştirmek için kuantum bilgisine sahip işgücüne ihtiyaç vardır. Büyük kübitli bir kuantum bilgisayar geliştirildiğinde, kuantum bilgisayarları oluşturmak, dağıtmak ve ticari uygulamalar geliştirmek için bir yarış olacaktır. Bir kuantum bilgisayarın uygulama yelpazesi nedeniyle, fizik, mühendislik, uygulamalı matema-

16 Yu-Ao Chen et al., An Integrated Space-to-Ground Quantum Communication Network over 4,600 Kilometres, *Nature* 589, (7841), 2021, 214–19.

Kania and Costello, Quantum Hegemony? China's Ambitions and the Challenge to U.S. Innovation Leadership.

tik, malzeme bilimi ve bilgisayar bilimi dahil olmak üzere birçok disiplin-
de yetenekli çalışanlara ihtiyaç olacaktır. Bu çerçevede kuantum mevzu-
atının, orta ve lise programlarından lisans ve yüksek lisans seviyesindeki
müfredata, hizmet içi eğitime kadar birçok alana yayılması yerinde ola-
caktır.¹⁷

6. Yeni şifreleme standartlarının geniş ölçekte benimsenmesini sağlama

Kuantuma dayanıklı açık anahtarlı şifrelemenin standardizasyonuna yö-
nelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu standar, kuruluşların siber saldırıları
nasıl önleyebileceğini, tespit edebileceğini ve bunlara yanıt verebileceğini
ortaya koyan bir Siber Güvenlik Çerçevesini oluşturmalıdır.¹⁸

7. Kuantum bilişimin siber güvenlik üzerindeki etkisinin dijital ekosiste-
mi nasıl etkileyeceğini belirlemek için güvenlik, kuantum bilişim, devlet
ve özel sektörden uzmanların işbirliğinin sağlanması

Devlet, kuantum hesaplamının dağıtılmış ve sistemik risklerini incele-
mek için bu alandaki büyük oyuncularını bir araya getirmelidir. Ekosiste-
min dayanıklılığını artıracak yeni yönetim çerçevelerinin ve teşvik mo-
dellerinin geliştirilmesi için zemin hazırlanmalıdır.

8. Kuantum bilişimin siber güvenlik üzerindeki etkisini ele almak için
sektörler arası işbirliklerinin oluşturulması

Önceki önerilerde belirtildiği gibi, kuantum bilişimin ortaya çıkardığı sis-
temik riskleri ele almak için işbirliği çok önemlidir. Özel sektör içinde ve
özel sektör ile kamu sektörü arasında bilgi paylaşımı, ekosistemin ku-
antumla ilgili teknolojilerin tasarımına, dağıtımına ve kapasitesinin güç-
lendirilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, bu işbirliği, bir düşmanın Tür-
kiye'ye karşı kuantum bilgi işlem teknolojilerini kullanması durumunda
ihtiyaç duyulabilecek savunma yeteneklerinin geliştirilmesi konusunda
da yardımcı olacaktır.

9. Kuantum güvenlik açıklarının tespit ve analiz edilmesi

10. Kuantuma dayanıklı şifrelemeye geçiş için hazırlık yapılması

Bu hazırlık, 2023 ile 2025 arasında yapılmalıdır. Kuantum hazırlık planı

17 NSF Expands Quantum Education to Students Nationwide in Collaboration with Industry, Academic Leaders, 2020, https://www.nsf.gov/news/special_reports/announcements/080520.jsp.

18 NIST, "Cybersecurity Framework," text, NIST, November 12, 2013, [https://www.nist.gov/cyberfra-
mework](https://www.nist.gov/cyberfra-
mework).

oluşturulduktan sonra kurumlar, önemli kilometre taşlarına nasıl ulaştıklarını göstermek için planı yıllık olarak güncelleyebilir. 2024-2026 Orta Vadeli Program (OVP)'da Kuantum teknolojileri alanında ileri düzeyde teknolojik araştırmalar yapılarak bu araştırmaların endüstriye uygulanması sağlanacağı belirtilmiştir.

11. Bulut bilişimin ve güvenliği üzerine çalışmaların başlatılması

Kuantum bilgisayarların doğası göz önüne alındığında (iyi kontrol edilen ortamlara duyulan ihtiyaç, yüksek geliştirme ve bakım maliyeti), kuantum hesaplama işlemlerinin büyük çoğunluğunun bulut yoluyla sağlanması muhtemeldir. Ayrıca, bulut teknolojisi müşterilerinin aynı zamanda kuantum bilişimin erken kullanıcıları olma ihtimali daha yüksek olacaktır. Bu nedenle yeni güvenlik yaklaşımlarının geliştirilmesi gerekebilir. Mesela; kuantum homomorfik şifreleme gibi kuramsallaştırılmış yollar mevcuttur.¹⁹

Kuantum ve Bulut

Paylaşılan altyapı ve kaynaklardaki artan değer, siber tehditler için saldırı yüzeyini genişletmektedir. Bu tehditler, büyük kuantum bilgisayarların ortaya çıkmasından çok önce ortaya çıkacaktır. Saldırganlar, şifreleri kırmak için bir kuantum bilgisayara ihtiyaç duymayacak, bunun yerine bulut kuantum hizmetlerine erişimi koruyan kimlik bilgilerini çalmaya çalışacaklardır. Dağıtılmış hizmet reddi (DDoS) saldırıları da özellikle kritik kurumları veya verileri riske atabilir. Bulut tabanlı kuantum bilgi işlemin güvenliğini sağlamak, diğer bulut hizmetlerinin güvenliğini sağlamaktan önemli ölçüde farklı değildir. Buluta veri göndermek şu anda açık anahtarlı şifrelemeye dayandığından, bulut sağlayıcılarının kuantuma dayanıklı şifrelemeyi ilk uygulayanlardan biri olması kaçınılmazdır.

12. Destek altyapı yatırımlarının planlanması

Yeterli bileşenlerin ve altyapının olmaması, yakın vadeli araştırmaların ilerlemesinin yanı sıra kuantum bilgisayarların geliştirilmesinin önünde bir engel oluşturacaktır. Özel sektör, özellikle büyük teknoloji şirketleri, risk sermayesi firmaları kuantum altyapısı boşluklarını belirlemeli ve

¹⁹ Homomorphic encryptions is a technique that allows for computations to be done on encrypted data, without requiring access to a secret key.

Jonas Zeuner et al., Experimental Quantum Homomorphic Encryption, *Npj Quantum Information* 7 (1), 2021,1-6, <https://doi.org/10.1038/s41534-020-00340-8>.

bunlara yatırım yapmalıdır. Bu bağlamda kuantum ekonomisini büyütme için gereken sektörler arası işbirliğinin sağlanması için bir Kuantum Ekonomik Kalkınma Konsorsiyumu oluşturulmalıdır.²⁰

Özellikle, finans sektörünün kuantum bilgisayarların risk yönetimi ve finansal modelleme gibi alanlarda uygulanan optimizasyon problemlerini çözmeye yeteneği nedeniyle kuantum hesaplamayı erken benimseyenlerden olması ve faydalanması beklenmektedir. Zira dünyada bazı şirketler, kuantum hesaplamaların potansiyel uygulamalarını araştırıyor. Goldman Sachs, Wells Fargo, JPMorgan ve diğerleri, kuantum Ağı ile deneyler yapmak ve opsiyon fiyatlandırması gibi kullanım durumlarını keşfetmek için IBM ile ortaklık kurdu bile²¹ Toshiba kısa süre önce finans sektöründe kuantum kriptografisini test etme girişimini duyurdu.²² Aynı zamanda, finansal hizmet firmaları siber saldırıların en büyük hedeflerindedir ve faaliyetlerinin doğası gereği, kuantum bilgisayarların açık anahtarlı kriptografiyi kırma yeteneğine karşı savunmasız olacaktır. Finansal işlemlerin gizliliğini ve gerçekliğini sağlayan süreçler risk altında olacaktır. Finansal hizmetler endüstrisinin karmaşıklığı göz önüne alındığında, şirketlerin kuantum dirençli şifrelemeye geçiş için şimdiden hazırlanmaları gerekmektedir.

13. Kuantum teknolojisinin askeri ve istihbarat uygulamalarının özel olarak ele alınması Kuantum bilgisayarlar yeni elektronik harp araçlarının geliştirilmesinde faydalar sağlayabilir. Kuantum iletişim bağlantıları, operatif ve stratejik seviye düğümleri arasında fiziksel olarak garantili muharebe elektronik bilgi sistemleri güvenliğini sağlamaya yardımcı olabilecek; kuantum sensörler ise geleneksel iletişim ağlarını hızlandırarak ve hataları azaltarak gelişmiş bir zaman yönetimi imkanı sunabilecektir. Kuantum uygulamalarının içinde belki de ordulara en büyük sıçramayı yaşatacak olan istihbarat boyutunda gerçekleşecek değişimler olacaktır. İleri teknoloji kullanılarak hassas doğrulukla ve kusursuz bir zamanlamayla elde edilecek istihbarat devletler için son derece önemli bir kuvvet çarpanıdır.²³

20 QED-C, accessed April 12, 2021, <https://quantumconsortium.org/>.

21 Sophia Chen, Goldman, Wells Fargo, JPMorgan Embrace Quantum Computing, Protocol, May 4, 2020, <https://www.protocol.com/manuals/quantum-computing/finance-banks-investing-investment-edge>.

22 “Beginning Joint Verification Tests on Quantum Cryptography Technology to Enhance Cybersecurity in the Financial Sector,” Toshiba, 2020, <https://www.global.toshiba/ww/technology/corporate/rdc/rd/topics/20/2012-04.html>.

23 Çağrı Doğan Gül, Kuantum teknolojisi, Seta Yayınları, 2023.

Kuantum hesaplama biliminin, sağlık hizmetlerinin, makine öğreniminin ve iletişimin geleceği için heyecan verici olanaklar sunuyor ancak siber ortamın güvenliğini korumak çok daha önemli. Kuantum teknolojisi ilerledikçe, hem klasik hem de kuantum cihaz ve bağlantıların entegrasyonu ile kullandığımız ağlar daha karmaşık hale gelecektir. Kuantumun bilgi işlem ve iletişim ortamına getireceği tehditleri ve fırsatları öngörmek çok daha hayati bir konudur.

Devlet ve iş dünyasının, büyük ölçekli kuantum bilgisayarların getireceği siber güvenliğe yönelik tehditlere hazır olma ve bunlara öncelik verme konusunda oldukça zorlu bir görevi ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akçomak, İ., Seskir Z., (2021). Türkiye’de ve Dünyada Kuantum Teknolojilerinin Mevcut Durumu: Toplumsal Çerçeveden Bir Bakış, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 157, s. 159-187.
- Aktan Coşkun, Şen Hüseyin, (1999). *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV Yayınları,
- Aktan Coşkun, Tunç Mehtap, (1998). *Bilgi Toplumu ve Türkiye*, *Yeni Türkiye Dergisi*. s.118-134.
- Alp, B., Demir, E., Yalınpala, E., Genar, A., Temel, H., (2021). *Harpte Yeni Kavramlar, Operatif Sanat, Teknoloji ve Harp Hakkında Yansımalar*, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Beginning Joint Verification Tests on Quantum Cryptography Technology to Enhance Cybersecurity in the Financial Sector, Toshiba, December 21, 2020, <https://www.global.toshiba/ww/technology/corporate/rdc/rd/topics/20/2012-04.html>.
- Denning, D., (2019). *Is-Quantum Computing a Cybersecurity Threat?* American Scientist.
- Dowling, J. P. ve Milburn, G. J. (2003). Quantum technology: the second quantum revolution, *Phil. Trans. R. Soc. Lond. A*, 361: 1655-1674. doi: 10.1098/rsta.2003.1227.
- Fedorov, A. K., Akimov, A. V., Biamonte, J. D., Kavokin, A. V., Khalili, F. Y., Kiktenko, E. O., Kolachevsky, N. N., Kurochkin, Y. V., Lvovsky, A. I., Rubtsov, A. N., Shlyapnikov, G. V., Straupe, S. S., Ustinov, A. V., & Zheltikov, A. M. (2019). Quantum Technologies in Russia. *Quantum Science and Technology*, 4(4), 040501. <https://doi.org/10.1088/2058-9565/ab4472>
- Garcia, J., *IBM and Daimler Use Quantum Computer to Develop Next-Gen Pillar*, IBM Research.
- Gül, Ç., (2023). *Kuantum teknolojisi*, Seta Yayınları.
- Homomorphic encryption is a technique that allows for computations to be done on encrypted data, without requiring access to a secret key. <https://www.aselsan.com.tr/tr/inovasyon/haber-detay/kuantum-bilgisayar-ca-gi-basladi-3827>
- Kania and Costello, *Quantum Hegemony? China’s Ambitions and the Challenge to U.S. Innovation Leadership*.
- Knight, P. ve Walmsley, I. (2019). UK national quantum technology programme, *Quantum Science Technology*, 4: 040502.
- Mullin, R., (2020). *İlaç Keşfinde Kuantum Bilişimden Bahsedelim*, *Chemical & Engineering News*, <https://cen.acs.org/business/informatics/Lets-talk-quantum-computing-drug/98/135>.)
- Neukart, F. vd. (2017). *Bir Kuantum Tavlayıcı Kullanarak Trafik Akışı Optimizasyonu*, <https://arxiv.org/abs/1708.01625v2>.)
- NSF Expands Quantum Education to Students Nationwide in Collaboration with Industry, Academic Leaders, 2020, https://www.nsf.gov/news/special_reports/announcements/080520.jsp.
- NIST, *Cybersecurity Framework*,” text, NIST, 2013, <https://www.nist.gov/cyberframework>.
- QED-C, accessed April 12, 2021, <https://quantumconsortium.org/>.
- Raymer, M.G. ve Monroe, C. (2019). *The US National Quantum Initiative*”, *Quantum*

Science Technology, 4: 020504.

Riedel, M., vd. (2019). Europe's Quantum Flagship initiative, *Quantum Science and Technology*, 4: 020501.

Roberson, T.M. ve White, A.G. (2019). Charting the Australian quantum landscape, *Quantum Science Technology*, 4: 020505.

Seskir, Z. (2019). Current State of Quantum Information Technologies in Turkey, Yüksek lisans tezi, ODTÜ.

Singh, K. vd. (2017). Two Decades of Quantum Information in Singapore Tan, B. T. G. vd. (der.). 50 Years of Science in Singapore içinde, *World Scientific*, 361-387.

Sophia Chen, (2020). Goldman, Wells Fargo, JPMorgan Embrace Quantum Computing, Protocol, <https://www.protocol.com/manuals/quantum-computing/finance-banks-investing-investment-edge>.

Taulli, T., Kuantum Hesaplama: AI (Yapay Zeka) İçin Ne Anlama Geliyor?» *Forbes*,

Yamamoto, Y., Sasaki, M., and Takesue, H. (2019). Quantum information science and technology in Japan, *Quantum Science Technology*, 4: 020502.

Yu-Ao Chen et al., (2021). An Integrated Space-to-Ground Quantum Communication Network over 4,600 Kilometres," *Nature* 589 (7841). 214-19, <https://doi.org/10.1038/s41586-020-03093-8>.600 Kilometres, \\uc0\\u8221 {} {} Nature} 589, no. 7841 (January 2021)

Zhang, Q., vd. (2019). Quantum information research in China, *Quantum Science Technology*, 4: 040503.

Zeuner, J., et al., (2021). Experimental Quantum Homomorphic Encryption, *Npj Quantum Information* 7(1), 1-6, <https://doi.org/10.1038/s41534-020-00340-8>.

